

26454

T.C
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı

DEMİR ÇAĞ'DA DOĞU ANADOLU'DA ÖLÜ GÖMME
GELENEKLERİ

(DOKTORA TEZİ)

Hazırlayan :
Zafer DERİN

Danışman :
Prof.Dr.Altan ÇİLİNGİROĞLU

İZMİR -1993

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

GİRİŞ

sayfa no:

I.BÖLÜM: Demir Çağ Öncesi Doğu Anadolu Ölü Gömme Gelenekleri 8-20

II.BÖLÜM: Demir Çağ'da Doğu Anadolu Tarihi ve Kültürü 21-46

A. Erken Demir Çağ

B. Orta ve Geç Demir Çağ

III.BÖLÜM: Erken Demir Çağ'da Doğu Anadolu'da Ölü Gömme 47-94

A.Gömü Türü

1.Yakmadan Gömme

a)Oda Mezar

b)Taş-sandık Mezar

c)Kuyu Mezar

2.Yakarak Gömme

B.Ölü Törenleri ve Armağanları

IV.BÖLÜM:Orta ve Geç Demir Çağ'da Doğu Anadolu'da Ölü Gömme 95-169

A.Gömü Türü

1.Yakmadan Gömme

a)Oda Mezar

1-Anakayaya inşa edilenler

2-Taştan inşa edilenler

b)Taş-sandık Mezar

c)Basit Toprak mezar:

d)Küp Mezar

2.Yakarak Gömme

a)Oda Mezar

1-Anakayaya yapılanlar

2-Taştan inşa edilenler

b)Taş-sandık Mezar

c)Urne Mezar

B. Ölü Törenleri ve Armağanları

V.BÖLÜM: Değerlendirme ve Sonuç 170-195

KATALOG

KISALTMALAR VE KAYNAKLAR

Levhaların listesi

Harita ve Levhalar

ÖNSÖZ

Kültürel açıdan zengin Doğu Anadolu bölgesi bilim adamlarının ilgisini çekmiş , Kalkolitik Çağ'dan Orta Çağ dönemine kadar geçen süreci kapsayan uygarlıkları ortaya çıkartabilmek için birçok araştırma ve kazı yapılmıştır. Devam eden bütün bu çalışmalarla birlikte bölgede yaşamış olan kültürlerin detaylarına inen araştırmalarda son yıllarda belirgin bir artış gözlenmektedir.

1988 yılından bu yana katıldığım kazı ve araştırmalarda edindiğim deneyim ve ortaya çıkan sorunların bilinciyle “Doğu Anadolu’da Demir Çağ’da Ölü Gömme Gelenekleri” ile ilgili konuda doktora yapmaya karar verdim. Bu konuyu seçmemde bizzat katıldığım Dilkaya kazılarının ve kazılarda ortaya çıkan buluntuların da etkisi oldu.

Bu araştırmamda Doğu Anadolu Demir Çağ ölü gömme gelenekleri konusuna yeni ışıklar tutabilmek amacıyla , bugüne kadar yapılmış yayınlardan da yararlanarak ayrıntılı ve mümkün olduğunca somut bulgularla desteklenmiş bir çalışma ortaya koymaya çalıştım.

Bana konu ile ilgili olarak gerek Üniversitede gerekse kazı ve yüzey araştırmalarında birçok olanak sağlayan, yardımcı olan ve tezimi “sabırla” okuyup beni yönlendiren hocam Prof. Dr. Altan Çilingiroğlu’na içtenlikle teşekkür ederim.

Çalışmalarım sırasında elindeki bütün belgeleri bana veren, Karagündüz kazılarına katılma ve bulgularından yararlanma olanağı sağlayan hocam Prof.Dr. Veli Sevin’e, önerileri ile her zaman yardımcı olan Prof. Dr. Taner Tarhan ve Doç.Dr.Oktay Belli’ye teşekkür ederim.

Uzun doktora çalışmam boyunca ailemin manevi desteğini de anmak isterim. Ayrıca fotoğrafları yapan Uzman Haluk Sağlamtimur’a ve önerileri ile birçok konuda yardımcı olan Ar.Gör. Gülriz Kozbe, Ar.Gör.Kemalettin Köroğlu ve Uzman Aynur Özfırat’a çok teşekkür ederim.

Zafer Derin
Bornova-1993

GİRİŞ

Demir Çağ'da , Doğu Anadolu halkının zengin kültür öğeleri , dinsel inançları yoğun bir toplumun oluşmasına neden olmuştur. Yüzyıllar boyunca yörede gelişen dinsel inanış ve uygulamalar topluma yeni katılanlarla daha da zenginleşmiştir. Ancak bu zengin dini inanç ve uygulamalar içinden halkları soyutlayarak belirgin bir inanışı belli bir topluma maletme olgusu varsayımdan öteye gidememiştir. Tüm bu uygulama ve dinsel davranışlara ilişkin varsayımların yazılı belgelerle desteklenememesi bu konunun aydınlanmasını güçleştirmiştir. Toplum içinde farklı halk toplulukları geldikleri yer neresi olursa olsun kültür farklılıklarına rağmen birarada yaşayabilmeleri, ancak dinsel birlikteliğin kurulması ile mümkün olmuştur.

Toplumların dinsel uygulama ve inançlarının başında tapınma ve buna bağlı dini törenleri gelir. Sözkonusu davranış tarzına bağlı kalarak yapılan dini törenlerin bir kısmı ölü gömme adetleri ile ilişkilidir. Bu nedenle ölü gömme adetlerinin bir insan topluluğunun bağlı olduğu etnik grubu ve kültürünü işaret etmesi açısından büyük önemi vardır. Bu amaçla; **Doğu Anadolu Demir Çağı**'na ait kısıtlı bilimsel verileri objektif bir biçimde değerlendirerek, bu döneme ilişkin ölü gömme geleneklerini tesbitlerimiz ölçüsünde ayrıntıları ile ortaya koymaya çalışacağız.

"Demir Çağ'da Doğu Anadolu'da Ölü Gömme Gelenekleri" başlıklı doktora tezi olarak sunduğumuz bu incelememizde , Doğu Anadolu coğrafi sınırları içinde kalarak yakın çevre kültürlerini ve bu alanlarda elde edilen verileri de gözden uzak tutmamak amacındayız. Zira Anadolu tarihi bütünü ile gözden geçirildiğinde , çeşitli uygarlıkların gelişmesinde yarımada'daki doğa koşullarının büyük bir rol oynadığı görülmektedir. İnsanoğlunun eski çağlarda doğaya ve onun ortaya koyduğu koşullara büyük ölçüde tutsak olması farklı yapıda uygarlıkların doğup gelişmesine yol açmıştır. Anadolu yarımadasında oturanlar da doğanın gösterdiği koşullara uymak zorunda kalmışlardır.

Yüksek bir bölgede olan **Doğu Anadolu** sözünü ettiğimiz kültür mozaikinden fazlasıyla yararlanmışır. Doğu Anadolu, şekil itibarıyla İç

Anadolu'ya doğru ilerleyen bir üçgeni anımsatır (Harita I). Kabaca kaidesini doğu sınırimıza dayamış, iki tarafından kuzey ve güney kenar dağları ile çerçevelenmiş ve zirvesi İç Anadolu'ya doğru ilerlemiş bir üçgen şeklinde beliren Doğu Anadolu , kendine özgü yapısıyla Anadolu'nun diğer bölgelerinden ayrılmaktadır. Doğu Anadolu'nun Doğu sınırları, Urmiye Gölü Platosu'nun doğu kenarına kadar uzanır. Böylece coğrafi bakımdan bugünkü sınırimızdan daha geniş anlamda bir Doğu Anadolu Bölgesi düşünmek gerekir¹.

Doğu Anadolu'nun en belirgin özelliği yüksek bir bölge olmasıdır. Ortalama yüksekliği 2 bin metredir. Bölgenin en alçak yeri 875 m. yükseklikteki Iğdır Ovası'dır. Diğer bir özelliği Alp sistemine bağlı silsilelerin Anadolu'nun bu bölgesinde sıkışık sıradağlar meydana getirmiş olmasıdır. Bölgenin güney sınırında **Güneydoğu Torosları**, güneydoğusunda **Cilo Dağları** yükselir.

Anadolu'nun güneydoğusunu kapsayan ; doğuda İran, güneyde Irak sınırına kadar uzanan bölge, yüksek, sarp ve dağlık bir alandır. Güney Anadolu'yu batıdan doğuya doğru boydan boya çeviren ve Alp kıvrım sisteminin bir kolu olan Toroslar'ın dış yayının bir bölümü, İran'ın güney sıradağları ile birleşen Hakkari dağları, Cilo dağı ile bölgenin en yüksek kesiminden biridir². Kuzeyde Munzur Dağları'ndan başlayarak doğuya doğru Mercan, Boğurpaşa, Palandöken, Topçu, Sarıkum, Aşağıdağ'dan devam eden silsile uzanır. Karasu ve Aras arasında kalan sıradağların doğu ucunda Büyük Ağrı Dağı vardır. Bu sıradağların doğu kısmı ile **Muş ve Van Havzaları** arasındaki geniş platolar ve bunların üzerinde belli çizgiler boyunca ; Doğu Anadolu'nun genç yanardağ konileri yükselir. Bunlar, Büyük Ağrı, Tendürek, Aladağ, Süphan ve Nemrut dağlarıdır.

Anadolu'nun en yüksek kesimi olan bu bölgede yer alan yüksek sıradağ veya volkanik dağlarda birçok **yayla** yer alır. Volkanik dağlardan çıkan lavların uzak mesafelere yayılarak çukur yerleri doldurması ve çukur ovaların aluvyonlarla dolması bölgede yayların oluşumunu hızlandırmıştır. Doğu Anadolu yaylasının ortalama yüksekliği 1500 metreyi geçer. Yalnız bölgenin kenarlarını

¹Erinç 1953,1vd.

²R.İzbirak, Cilo ve Hakkari ile Van Gölü Çevresinde Coğrafya Araştırmaları,11 vd. , İstanbul ,1951.

oluşturan sıradağlar , Doğu Toroslar, kuzeyde Rize dağları arasındaki sıradağlar ve batıda Fırat boyları ani seviye farklılıkları nedeniyle oldukça engebeli bir alan özelliğindedir. Sözkonusu dağların arası geniş dalgalı yüksek yaylalar halindedir³. Buraları geniş ölçüde ot ve mera sahasıdır.

Doğu Anadolu'nun birçok yöresinde doğa koşulları nedeniyle yayla yaşamı tercih edilmiştir. Yüksek kısımlarda tarım çok fakir olmasına karşın, derin ve korunaklı vadilerin tabanlarında iklim şartları tarıma olanak vermektedir. Fakat bugün tarım alanlarının çoğu, örneğin Büyük Zap Vadisi'nin tabanında olduğu gibi tamamen terk edilmiştir. Yazın bu bölgenin özellikle doğu kısmında yaşayan halk sürülerini "zoma " adı verilen yaylalara çıkardığı bilinmektedir⁴.

Yükseklik nedeniyle oluşan bol yağışlar akarsuların zenginleşmesine neden olmuştur. Doğu Anadolu akarsularının vadileri yüksek yayla kısımlarında daha yayvandır, bir oviden diğesine küçük boğazlarla geçerler.

Doğu Anadolu'nun en büyük kapalı havzasını **Van Gölü** oluşturmaktadır. Van Gölü havzası; bir kenarı yüksek Güneydoğu Toroslar, diğ kenarı Nemrud , Süphan ve Tendürek dağlarının oluşturduğu volkanlar dizisi ve üçüncü kenarı da Türk - İran sınır dağları tarafından çevrilmiş az çok düzgün bir üçgen şeklindedir. Van Gölü, 3764 metrekare yüzölçümü ile Anadolu'daki göllerin en büyüğüdür. Gölün bugünkü derinliği yaklaşık 500 m.dir. Van Gölü'ne kuzeydoğuda Bend-i Mahi , Altıntepe çayları ve doğudan Karasu , güneydoğudan Hoşap Suyu dökülür.

Van Gölü havzası ,kapalı havzalar içinde en kuvvetli akarsulara sahip bölge özelliğindedir⁵. Van Gölü'ne dökülen akarsuların getirdiği aluvyonlarla oluşan kıyı ovalarının içinde en büyüğü **Van Ovası**'dır. Van Ovası'nı dağlar, kuzey ve doğudan at nalı şeklinde kuşatır. Ova genelde düzdür. Van Ovası'nın güneyinde bulunan alana Şamranaltı denir.

Anadolu'nun birçok yöresinin aksine güç doğa koşullarının hakim olduğu yüksek yaylalardan ve fazla geniş olmayan daha dar kapsamlı ovalardan oluşan

³Saraçoğlu 1962, 15.

⁴Erinç 1953,58.

⁵Saraçoğlu 1962,237.

Doğu Anadolu, çevresindeki bölgelerle de yakın ilişki içindedir. İç Anadolu düzlüğündeki zengin uygarlığa sahip alanlar , Anadolu'nun doğu kesimi ile komşu İran toprakları ve Güneydoğu Anadolu'daki uygarlığı zirveye ulaştırmış Kuzey Suriye bölgesi Doğu Anadolu'nun sıkı ilişki içinde olduğu yörelerden biridir.

Doğu Anadolu'da **Yukarı Fırat bölgesi**, ekonomi bakımından Doğu Anadolu'nun en canlı ve en verimli bölgelerinden biridir. Bu alanda tarla tarımı çok daha önemli olduğu gibi , bölge bazı önemli maden yataklarına ve bazı endüstri kollarına da sahiptir. Bölge bir bütün olarak ele alındığında doğunun bir çok bölgesinden farklı olarak hayvancılık, halkın en önemli gelir kaynakları arasında yer alır. Tarım daha çok küçük ölçüde ve şahsi gereksinimler için yapılır.

Yukarıda da belirtmeye çalıştığımız gibi coğrafi sınırları içinde çoğunlukla dağlık bir görünüm gösteren Doğu Anadolu bölgesini Demir Çağ'daki siyasi ve askeri gelişmeleri de dikkate alarak **5 Alan'a** ayırmaktayız. Van Gölü merkez olmak üzere Gölü'n çevresinde oluşturmaya çalıştığımız bu geçici sınırlar mezarların yoğunluğu ile de paralellik göstermektedir.

Doktora çalışmamız beş bölüme ayrılmıştır. **I.Bölüm**'de Demir Çağ öncesinde Tunç Çağ'da Doğu Anadolu'yu ele alınmaktadır. Coğrafi sınırların dışına çıkmadan bu dönemdeki ölü gömme gelenekleri ve mezarları incelenmiştir. Özellikle Elazığ - Malatya bölgesinde son yıllarda elde edilen sonuçları da değerlendirerek Demir Çağ'a girmeden önce Doğu Anadolu'daki gömü geleneklerinin özelliklerini ortaya koymaktayız. Böylece erken dönem özelliklerini de dikkate alarak Doğu Anadolu'da Demir Çağ gömü geleneklerindeki gelişmeleri ortaya çıkartma olanağı elde ettik.

Demir Çağ'ının tarihi ve politik gelişmeleri **II.Bölüm**'de ortaya koyulmaktadır. Bu bölümde genel hatları ile Demir Çağ ; **A.Erken Demir Çağ**, **B.Orta ve Geç Demir Çağ** olmak üzere iki ayrı dönemde incelenmektedir.

Doğu Anadolu Demir Çağ'ında bilinen başlıca politik ve askeri gücü **Urartu Krallığı**'dir. Urartu'nun Beylikler Dönemi'nden Krallık Dönemi sonuna kadar geçen sürenin Erken ve Orta Demir Çağ'ını kapsaması , bu dönem tarihi olayları içinde Urartu Krallığı'nın gelişmesini ön plana çıkartmaktadır. Bu nedenle Erken Demir Çağ'da Urartu Krallık Dönemi öncesini, Orta ve Geç

Demir Çağ'da da Urartu Krallık dönemini, Doğu Anadolu'daki bazı bölgeleri dikkate alarak incelemekteyiz. II. Bölüm'de Doğu Anadolu'nun Demir Çağ'ında gelişen olaylarını yeni bir tarihsel süreç ortaya koymaya çalışmadan objektif bir bakış açısı ele almaktayız. Birçok bilim adamı tarafından detayları ile incelenen Demir Çağı genel hatları ile ortaya koymak amacındayız.

III.Bölüm'de Erken Demir Çağ'da Doğu Anadolu'da Ölü Gömme Geleneğini incelemekteyiz. Bu bölümü ; gömü türü ile ölü törenleri ve armağanları olarak ikiye ayırmaktadır. İlk bölümde gömme şekline uygun olarak mezarların mimari tipolojisi yapılmaktadır. Aynı zamanda bu bölümde niş ve dromos gibi mimari detayları da ele almaktayız. Kuşkusuz III. Bölüm için en önemli kriterleri Van Bölgesi'nde son yıllarda yapılan kazılardan elde edilen sonuçlar oluşturmaktadır. Van Dilkaya ve Karagündüz kazıları Erken Demir Çağ'daki ölügömme geleneklerinin uygulama şekillerini büyük oranda ortaya koyabilmektedir. Bu sonuçları tezimiz için bir çıkış noktası olarak kabul etmekteyiz. ÖRca Irak ve İran'daki yerleşim alanlarındaki benzer uygulamalar ile karşılaştırmalar yaparak sonuca daha sağlıklı ulaşmak amacındayız.

Orta ve Geç Demir Çağ'da ölü gömme geleneklerini incelediğimiz **IV.Bölüm**'de , III.Bölüm gibi bir ayırım sözkonusudur. Bu bölümde de mezarlar öncelikle mimari özellikleri açısından incelenmiştir. Gömü gelenekleri ele alınırken Erken Demir Çağ'dan süregelen özelliklere de dikkat ederek kanıtlar ölçüsünde detaya girilmiştir. Konumuzun gömü geleneklerindeki düşünce tarzını da içermesi , bu konuda yazılı kayıtların olmaması, mantığı zorlayıcı unsurlara yer vermemizi zorunlu kılmıştır. Bu nedenle Erken ve Orta Demir Çağ'a ait birçok buluntuyu da değerlendirmek durumundayız.

Tezimizin hazırlık döneminde Doğu Anadolu'da Erciş ve Sütay gibi bazı mezarlıkları dolaşma ve inceleme olanağı buldum. Kısa bir süre katıldığım Karagündüz kazıları değerlendirme aşamasında somut veriler sunması açısından yararlı olmuştur.

V.Bölüm : Sonuç'da, III. ve IV. Bölümlerde incelediğimiz mezarları ve ölü gömme geleneklerini bir arada objektif bir gözle değerlendirmeye çalıştık. Böylece Demir Çağ'ın erken, orta ve geç dönemlerindeki gömme metodları

arasındaki ilişki ve farklılıkları bir arada değerlendirme olanağını bulduk. Bunu yaparken daha önceki bölümlerde değinmediğimiz bazı yeni buluntuları da çalışmamıza dahil etmiş bulunmaktayız. Böylece önceki bölümlerin konu bütünlüğü de bir açıdan korunmuştur. Bu bölümde tarihi olayları da değerlendirmemize dahil ederek mezarlara gömülen insanların kökeni ile ilgili az da olsa bilgi sahibi olmaktayız. Bu bölümde yakarak gömme geleneğinin özelliklerini ve Doğu Anadolu'daki gelişmesini daha iyi gösterebilmek amacı ile Erken ya da Orta Demir Çağ şeklinde ayırmadan , Demir Çağ olarak kesintisiz sunmaktayız . Yakmadan gömme geleneğindeki uygulamalarda ise dönem olarak bir ayırım sözkonusudur. Sonuç Bölümü'nün sonunda Erken ve Orta Demir Çağ gömü geleneklerini karşılaştırmaktayız.

Doğu Anadolu'daki Demir Çağ mezarlarının katalogunu III ve IV Bölüm'lerde yaptığımız gruplamaya uygun olarak verdik. Kuşkusuz mezar sayısı katalogdakilerden çok daha fazla sayıda olmalıdır. Ayrıca sürdürülen kazı ve araştırmalar mezar sayısını arttırdığı gibi gömü geleneği ile ilgili olarak yeni bilgiler de kazandırmaktadır. Bu açıdan yeni gelişmelere ve değişimlere açık bir konuyu ele aldığımızın gözönüne alınması gerekir.

Mezarların çizim ve fotoğraflarını da **Katalog Bölümü**'nde sunmaktayız. Gönütaçık, Alacahan ve Sarısu gibi bazı mezarlıkların detaylı bilgi içermemesi nedeni ile , katalogda her mezarı ayrı numaralandırma olanağı elde edemedik. Bu durumda bazı mezarlar gruplarını tek bir numara ile değerlendirmek zorunda kaldık. Katalogda bazı mezarların, tamamen tahrip olması veya toprak altında kalması nedeni ile çizim ve fotoğrafını veremedik. Harita için **Tubinger Atlas des Vorderen Orients**'den (TAVO - 1992, Wiesbaden) yararlandık. Sözkonusu harita geliştirilerek yeni tesbit edilen mezarlıklar eklenmiştir.

Doktora çalışmamızın metin kısmını **Write Now 3.0**, katalogu **File Maker** programı ile yazdık. Her bölümün dipnotları yine kendi içinde sayfa altında yer almaktadır. Bu nedenle her bölümün dipnot numarası 1'den başlamaktadır. Tezimizde birkaç kez kullandığımız kaynakları kısaltarak dipnotlara geçirdik. Bu kısaltmalar "**Kısaltmalar ve Kaynaklar** " bölümünde verilmiştir. Sadece bir kez kullandığımız kaynakların adlarını yeniden "**Kısaltmalar ve Kaynaklar**" bölümüne koymadık.

Doktora tezi olarak sunduğumuz bu araştırmamızda gözden kaçmış yazım hataları ve bilgi eksikleri için şimdiden bağışlanmamızı dileriz. Tüm bu hata ve eksikliklere karşın, Demir Çağ'da Doğu Anadolu'daki ölü gömme geleneklerini belli boyutta da olsa sunabildiysek mutlu olacağız.

I.BÖLÜM: DEMİR ÇAĞ ÖNCESİNDE DOĞU ANADOLU'DA ÖLÜ GÖMME GELENEKLERİ

Demir Çağ öncesinde Anadolu ölü gömme gelenekleri ile ilgili bilgiler çoğunlukla yazılı kaynaklar dışında, kazı bulgularının değerlendirilmesi sonucu elde edilebilmiştir. Özellikle erken dönem kazılarında geleneği ortaya koyabilecek nitelikte detaylı tesbitler yapılamaması yoruma açık sonuçların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Demir Çağ öncesinde elde edilen bulgular ölünün mezar eşyalarından ileri gitmemiştir. Ölüyü gömerken yaptıkları tören ve bu törenlerin yapılış şekline ilişkin çok az bilgiye sahibiz. Özellikle yazılı kaynakların öncesine ait bulgular , yeterince kanıtlanamayan önerilerin oluşmasına neden olmuştur. Ancak bütün bunlara karşın son yıllarda sürdürülen kazı çalışmalarıyla mezar sayıları artmıştır. Artan mezarlar ve ölülerin yanında ele geçen bulgular, bu dönemi ölü gömme gelenekleri açısından daha sağlıklı değerlendirmemizde etkili olmuştur¹.

Demir Çağ öncesi ölü gömme geleneklerinde Doğu Anadolu'yu değerlendirirken , Doğu Anadolu ile komşu bölge ve kültürlerini göz ardı etmemiz yanlış olur . Özellikle kesin sınırların olmadığı bu geniş alandaki ölü gömme geleneklerinde birçok ortak yönlerin bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle Doğu Anadolu ile komşu bölgelerdeki ölü gömme geleneklerini ve mezarlarını da dikkate almak gereklidir. Dolayısıyla Tunç Çağ'lardan daha erken

¹Demir Çağ öncesi ölü gömme gelenekleri ile ilgili çalışmaların ilk kez 1943 yılında başladığı bilinmektedir. Kurt Bittel İkinci Türk Tarih kongresine sunduğu bildiride bu konunun önemini belirtmiş ve Anadolu buluntuları üstünde durmuştur (K.Bittel,"Prehistorik Devirde Anadolu'da Ölü Gömme Adetleri", II. Türk Tarih Kongresi, İstanbul 20-25.Eylül.1937, 170-177,İstanbul,1943). Tahsin Özgüç bu verileri ve önerileri dikkate alarak , yeni bulguları da değerlendirip, daha geniş kapsamlı bir çalışma yapmıştır (Özgüç 1948, 3vd.). Demir Çağ öncesine ilişkin çalışmalar 1948'den bu yana çeşitli makalelerle [J.Seeher," Tarih Öncesi Çağlarda Ölüm ve Gümü", (Çev.S.Gülçur) Ar.Sa. 59 (1993),9 vd.] sürmüştü ve Ali Anan son veriler ışığında Anadolu gömülerini değerlendirerek 1983 yılında bir doktora çalışması hazırlamıştır (Anan 1987,20 vd.). Anan bu çalışmasıyla Orta Tunç Çağ'a kadar olan dönemi ele almıştır. Bu araştırmalar Anadolu'nun tamamını kapsamaktaydı.

döneme gitmeden, Güneydoğu Anadolu dahil olmak üzere, Doğu Anadolu'daki ölü gömme geleneklerini incelemeye çalışacağız.

ERKEN TUNÇ ÇAĞ

Erken Tunç Çağ'da basit toprak mezarlara daha çok rastlanmıştır. Ancak basit toprak mezarların yanısıra küp ve taş-sandık mezarlarda kullanılmıştır. Ölüler mezarlara çoğunlukla **yakmadan** hoker durumda bırakılmıştır.

Doğu Anadolu'nun güneyinde ölü gömme gelenekleri açısından diğer bölgelere göre farklılıklar dikkati çeker. Aşağıda belirteceğimiz gibi ölü gömme şekli ve ölü armağanları yöresel farklılıkları belgelemektedir.

Gedikli Höyüğü'nün (Karahöyük) Erken Tunç Çağı'na ait III.katın (IIIa - IIIf) IIIe evresinde oda içinde iki iskelet bulunmuştur. Taban altındaki basit toprak mezarda bulunan iskeletlerden ilki doğu-batı doğrultusunda sırt üstü yatarken İkinci iskelet kuzey-güney doğrultusunda ve sağ yanı üzerine yatırılmıştır. Ölülerin baş kısmına kaplar konulmuştur². Gedikli'nin "IIIi " katında döşeme altında bir başka mezarda da bir çocuk iskeleti bulunmuştur. 13.30 metredeki gömü güneydoğu-kuzeybatı doğrultusundadır. Gedikli C sondajında Erken Tunç Çağ'a ait basit toprak mezarların yanısıra taştan inşa edilmiş oda mezarlara da rastlanmıştır. **M1-M4, M5 ve M6** olarak adlandırılan oda mezarlardan ilk üçü 1964 yılı çalışmalarında açılmıştır. Oda mezarlar , dikdörtgen planlı olup irili ufaklı taşlarla çamur harcı kullanılarak yapılmıştır. Üst kısmı ise yassı, kalın ve büyük boyutlu kalker taş levhalarla kapatılmıştır. 1.:mezar 3.90/3.60x1.75/1.20 m. boyutlarındadır. Doğu-batı doğrultusunda uzanan mezarın doğu duvarının ortasında dikey bir taş levha ve içe doğru iki taş basamak yer alır. Zemin çakıl taşları ile döşenmiştir. Döşeme üstünde insan kemiği parçaları ve 18 kap (çömlekler, meyvelikler, kaseler, fincanlar) bulunmuştur. 2. Mezar ; 3.25x1.25 m. boyutlarında ve girişi doğuya bakmaktadır. 3. Mezar, 2.75x1.30x1.40 m. boyutlarındadır. Mezarın doğu yönünde bir basamağı vardır. Zemin iri çakıl taşları ile döşenmiştir. Daha önceden soyulan mezarın içinde birkaç parça keramik bulunmuştur. 4. Mezar , 1.50x3.00x2.30 m. boyutlarında dromoslu bir oda mezardır. Mezarın batısında

²B.Alkım 1966, 496-497.

yeralan dromos 7.00 m. uzunluğunda 1.00 m. genişliğindedir. 5 ve 6 No'lu oda mezarları da diğer mezarlarla benzer özelliklere sahiptir³.

Gaziantep ili İslahiye ilçesinin 10 km. doğusunda **Tilmen Höyük**'te B.Alkım tarafından yapılan kazılarda, bölgedeki yaygın ölü gömme geleneğini ortaya koyan veriler elde edilmiştir. Yakmadan gömü yapılan iki sandık⁴ ve bir oda mezar⁵, mimari açıdan özenli yapım tarzları ile dikkati çekmektedir. Sandık mezarlar 0.20 m. kalınlığındaki bazalt levhalardan yapılmıştır. 1.sandık mezar (M1), dıştan 0.65x1.00x0.45 m. ,içten 0.60x0.80x0.45 m. boyutlarındadır. İçine bir çocuk gömüsti yapılmıştır. Yüksekliği 0.55-0.60 m arasındaki değişen ve içten 0.53x0.65 m. olan ikinci sandık mezarda da (M2), olasılıkla bir çocuk gömüsü yer almaktadır. Buluntu olarak ilk mezarda boncuklar ele geçmiştir. Tilmen Höyük sarayının altında ortaya çıkartılan 4.15x2.20 m. büyük bir oda mezar da Erken Tunç Çağ dönemine verilmektedir. Oda mezar doğu-batı doğrultusundadır.

Güneydoğu Anadolu bölgesinde Tell Cudeyde⁶ , Tell Tayinat⁷ ve Til Barsip'te⁸ Erken Tunç Çağ dönemine ait mezarlar, ölü gömme geleneğinde oda mezarların daha yoğun kullanıldığını belgelemektedir. Gaziantep ili Kilis ilçesine bağlı köy ile aynı adı taşıyan Oylum Höyük'te de köylülerin bir oda mezar tahrip ettiği bilinmektedir. Mezardan çıkartılan çok miktardaki kap mezara birçok kez gömü yapıldığını ve gömülerle birlikte yeni kaplar bırakıldığını göstermesi açısından önemlidir. Oda mezara 120 adet meyvelik, çömlek, yumurta gövdeli Suriye şişeleri ve sivri dipli konik kadehten oluşan bir grup keramik bırakılmıştır⁹. Oylum Höyük'te oda mezarın dışında yine zengin

³M.J.Mellink,"Archaeology in Asia Minor", AJA 70(1966), 280.

⁴U.B.Alkım,"İslahiye Bölge Araştırmaları ve Gedikli Höyük Kazısı", *Belleten* 31(1967), 464.

⁵Alkım-Alkım 1966,18 vd.

⁶T5 ve I3 alanlarında , I ve J katlarında ETÇ III dönemine ait basit toprak mezarlar bulunmuştur (Braidwood 1960, 497).

⁷Tell Cudeyde'de ortaya çıkartılan basit toprak ve küp mezarlar ETÇ I özelliği göstermektedir (Braidwood 1960,343 vd., Taf.79B).

⁸RLA,596.

⁹E.Özgen, "Oylum Höyük 1987", KST X.I(1989), 96, res.3-9 ; "6 Bin yıllık yaşam

buluntuları ile hoker durumda bir toprak mezar tesbit edilmiştir¹⁰. İskeletin başı kuzeye bakmaktadır.

Güneydoğu Anadolu bölgesinde Erken Tunç Çağ yakmadan gömme geleneğine ilişkin bir grup mezar da **Kargamış**'ta bulunmuştur. Yakın döneme kadar yapılan kazılarda bu alanda daha önce Kalkolitik olarak düşünülen ancak Tunç Çağ'a ait olduğu anlaşılan 21 adet küp mezar ortaya çıkartılmıştır¹¹. Mezarlar genelde evlerin altında ele geçmiştir. Ayrıca yerleşim alanı içinde ve dışında taş-sandık mezarlara da rastlanmıştır. Yaklaşık 2.50x1.00 m. ölçülerindeki bu mezarların üstü aynı şekilde tek blok taşla kapatılmıştır.

Elazığ - Malatya bölgesindeki gömü gelenekleri, diğer bölgelerle benzer özellikler göstermiştir. Erken Tunç Çağ'da bölge, Fırat kıyısı boyunca verimli alanların ve yüzlerce höyüğün yer aldığı yoğun bir yerleşim bölgesi niteliğindedir. Gerek Keban kazıları, gerekse Karakaya ve Atatürk barajları göl alanındaki yüzey araştırmaları ve kazılardan, yörenin Erken Tunç Çağ ölü gömme geleneklerine ilişkin birçok bulgu elde edilmiştir. Halen Keban baraj gölü sahasında kalan Pulur'un (Sakyol) Erken Tunç Çağ'a ait VI. katında bir küp mezar, VIII ve IX. yapı katları arasında bir basit toprak mezar bulunmuştur¹². İskelet başı batıda kalmak koşuluyla doğu-batı doğrultusunda hoker tarzında gömülmüştür. Aynı bölgedeki Han İbrahim Şah'ın Erken Tunç Çağ I dönemine verilen X. tabakasında oda tabanı altına iki gömü yapılmıştır¹³. Mezarlardan biri küp diğeri basit toprak mezar türündedir. Ölülerin her ikisi de hoker tarzında gömülmüştür. Pağnik Öreni 1969 kazılarında bulunan gömüler de küp içindedir¹⁴. Gömülerden biri 9 yaşında bir çocuk diğeri bir bebek gömüsü içermektedir. Bölgedeki bir başka yerleşim alanı içine yapılan gömü

Oylum Höyük", Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Kültür Dergisi, 38 vd., Gaziantep, 1990.

¹⁰E.Özgen, "Oylum Höyük 1988", KST XLI(1990), 204, res.6-8.

¹¹Wooley-Barnett 1952, 215 vd.

¹²H.Z.Koşay, Keban Projesi Pulur Kazısı 1968-1970, 9, 11, lev. 8, 2, Ankara, 1976.

¹³H.Ertem, Keban Projesi Han İbrahim Şah Kazısı 1970-1971, 19, Ankara, 1974.

¹⁴R.P.Harper, "Pağnik Öreni Kazısı 1969", Keban Projesi 1969 Çalışmaları, 91 vd., Ankara, 1971.

Norşuntepe'nin Erken Tunç Çağ katında ortaya çıkartılmıştır. L19 b/d'deki ev içinde döşeme altındaki gömü hoker tarzındadır¹⁵. Doğu-batı doğrultusundaki ölünün başı doğu tarafta, yüzü de güneye bakar durumda mezara yerleştirilmiştir. Omuzlarının bilinçli olarak birer taşla bastırıldığı anlaşılmaktadır. Kalçasının çevresinde bulunan dokuma izleri ölünün sarıldığı kefene ait olabilir. Ölünün başının arkasına bir fincan ve bir çanak yerleştirilmiştir.

Elazığ. - Malatya bölgesinde sık rastlanmayan bir mezar türü sandık mezarlardır. Tepecik'te Erken Tunç Çağ II tabakasını içeren 14-i açmasında içine 9-13 aylık bir bebek gömüsü yapılmış bir kerpiç-sandık mezar bulunmuştur¹⁶. Tepecik dışında Hassek Höyük'teki 1980-1984 yılı çalışmalarında bu tür mezarlara ait bulgular tesbit edildiği bilinmektedir¹⁷. Yerleşim alanı dışında içine hoker gömü yapılan mezarlar sandık mezar türündendir. Ayrıca aynı yerleşim merkezinin R 18 B, R 18 C ve T 18 B alanlarında 31 küp mezar açığa çıkartılmıştır.

Anadolu'nun birçok bölgesinde olduğu gibi Elazığ-Malatya bölgesinde de aynı mezarlık alanı içinde farklı mezar tipleri ve gömü gelenekleri görülebilmektedir. Yerleşim alanlarındaki gömü şekilleri çoğunlukla farklılık göstermektedir. Bu tür yerleşimlerden biri olan Gritille'de 1982 yılında yapılan kazılarda Erken Tunç Çağ'a ait gömüler, hem basit toprak mezarlara hem de sandık mezarlara yapılmıştır¹⁸. Urfa ili sınırları içindeki Lidar Höyük kazıları da bu dönemle ilgili zengin mezar bulguları vermiştir. Özellikle Erken Tunç Çağ'a tarihlenen taş-sandık mezar ve oda mezarlar zengin buluntu topluluğuna sahiptir¹⁹. Elazığ'da Karakaya baraj gölü kıyısındaki Suyatağı adı verilen yerde

¹⁵Hauptmann 1982,22, Lev.19.4.

¹⁶U.Esin , "Tepecik Kazısı 1973", Keban Projesi 1973 Çalışmaları, 145, Ankara,1972 .

¹⁷M.R.B.Blancke,"Hassek Höyük . Die Grabungen 1981", TAD XXVI.2 (1983), 68 vd.; "Hassek Höyük . Die Grabungen 1981", KST VII (1985), 89.

¹⁸Sandık mezar 8-10 yaşlarında bir çocuğa aittir. R.Ellis,"Gritille 1982", AS XXXIII(1983), 245; "The Gritille Project", KST V (1984), 119 vd.

¹⁹H.Hauptmann, "Lidar Höyük", TAD XXVI.2(1983), 97,fig.11; M.J.Mellink, "Archaeology in Asia Minor", AJA 87(1983),433,Pl.58/7; AJA 88(1984), 449,Pl.57/3(ETÇ I-II); AJA 91 (1987),10, Fig.9.

göl suyunun çekilmesi sonucu ortaya çıkan 60 kadar taş-sandık mezar, bölgedeki sandık mezara gömme geleneğinin ne denli yaygın bir uygulama olduğunu göstermektedir²⁰. Taş-sandık mezarların çoğu su altında kalarak tahrip olmuştur. Mezarların içinde ve çevresinde dağınık durumda yüzlerce parça siyah çanak çömlek parçaları bulunmuştur. Mezarlar 0.90 m. uzunluğunda 0.45-0.50 m. genişliğindedir²¹. Olasılıkla Erken Tunç Çağ I ya da II dönemine tarihlenen mezarlar, yapı olarak Urfa Lidar Höyük mezarları ile benzerdir. Mezarların su altında kalması içindeki yakmadan yapılan gömüye ilişkin bilgi edinmeyi güçleştirmektedir. Ancak iskelet kalıntılarında anlaşıldığı kadarıyla her mezara bir gömü yapılmıştır.

Malatya'da Köşkerbaba kazısında Erken ve Orta Tunç Çağ gömüleri küp ve çömlek içine koyulmuştur²². Küp mezarlardan birincisinin ağız kısmı bir taş ile kapatılmıştır. Küp içinde tunç yüzüklü yetişkin insan iskeleti hoker durumundadır. Küpün ağız kısmında kapak taşının hemen arkasında yüksekçe duran taş, ölülerin baş kısmına koyulan mezar taşı işlevini görüyor olmalıydı. Diğer küp mezar "o" yapısının duvarı üzerinde ele geçmiştir. İçine bebek gömüsü yapılan kabın ağız kısmı bir kap parçası ile kapatılmıştır.

Doğu Anadolu Erken Tunç Çağ ölü gömme gelenekleri ile ilgili bulgular, Anadolu'nun diğer bölgelerine oranla daha azdır. Bölgede Erken Transkafkasya kültürüne ait birçok mimari ve keramik bulgu ortaya çıkartılmasına rağmen mezarlara ilişkin veriler yok denecek kadar azdır. Buna karşın Doğu Anadolu'da bu döneme ait yakmadan gömü yapılan üç merkez tesbit edilebilmiştir. Bunlar Van bölgesinde Tilkitepe ve Ernis ile Erzurum yakınında Pulur'dur.

Tilkitepe'de Erken Tunç Çağ'dan yoğun bir mezar grubunun olmadığı anlaşılmaktadır. Yerleşim alanı içinde az sayıda mezar bulunmuştur. Tilkitepe'de

²⁰Bölgedeki ölü gömme gelenekleri için bakınız; W.Ortmann,"Burial Customs of the 3rd.Millennium B.C. in the Euphrates Valley", *Le Moyen Euphrate*, 97-104 Strasbourg , 1977.

²¹A.M.Darga,"Şemsiyetepe Kazısı 1987 Sonuçları", *KST X.I* (1989), 185, res.14a-b; "Les Tombes de Suyatağı (Mamaraş) A La Region de Karakaya", *Anatolia and the Ancient Near East, Anatolia Studies in Honor of Tahsin Özgüç* ,67 vd., Ankara, 1989.

²²Ö.Bilgi," 1984 Dönemi Malatya Köşkerbaba Höyük Kurtarma Kazıları",*KST VII* (1986), 145.

Lake'nin yaptığı kazılarda Erken Tunç Çağ II döneminden basit toprak ve küp mezarlar açığa çıkartılmıştır²³. Ölüler toprak mezarlara Kalkolitik Çağ'da olduğu gibi hoker durumunda gömülmüştür. Gömülerden biri dışında hepsi doğu-batı doğrultusundadır.

Van Gölü'nün kuzeydoğusunda Erken Tunç Çağ buluntusu veren bir başka mezarlık alanı **Ernis'dir (Ünseli)** (Harita.I). Tilkitepe'den farklı olarak Ernis mezarlığı yerleşim alanı dışında yer almaktadır. 1935 yılında bir raslantı sonucu ele geçirilen ve Van Müzesine getirilen 30 kadar kabın bir taş-sandık mezarda ele geçtiği bilinmektedir²⁴.

Erken Tunç Çağ'da yakmadan gömü yapılan mezarlardaki ölü gömme törenleri ve uygulamalarına ilişkin detaylı bilgiler çoğunlukla İç Anadolu'da **Alacahöyük**²⁵ ve Doğu Anadolu'da **Pulur** mezarlarından elde edilmiştir. Erzurum yakınındaki Pulur kazısı Erken Tunç Çağ'a ait sandık mezarları ile dikkati çekmektedir. Höyüğün doğu eteğindeki C Alanı'nda üç mezar açılmıştır²⁶. Mezarlardan I No'lu olanı, 2.00x2.00x0.40 m. boyutlarındadır.

²³Özgüç 1948, 9,26.

²⁴Sevin 1987 b,36.

²⁵Alacahöyük'te 1935-39 yıllarında açılmaya başlanan 13 mezar yapı ve buluntu açısından Anadolu'da benzersiz olarak görülmektedir. Alacahöyük mezarları şehrin içindedir. Ancak mezarlar evlerin tabanları altında yer almamaktadır. 13 Alacahöyük mezarı için yerleşim alanı içinde özel bir alan ayrılmıştır. Mezarların sayısı arttıkça, şehir içi mezarlığına ayrılan alanın da ölçüsü genişletilmiştir. Yerleşim alanı yeni mezarlara yer açabilmek amacıyla ölü adeti arttıkça terkedilmiştir. Mezarlık bu şekilde bir şehir içi mezarlığı haline almıştır. Mazarlar genelde 0.50-0.70 metre derinliğinde 2.00-5.00 metre genişliğinde toprak içine açılmış çukurlardan oluşmaktadır. Ölüler hoker durumunda sağ yanı üzerine ve yüzü güneye, ayakları doğuya yönelmiş olarak yatırılmıştır. Cesetler, giysili ve çok zengin armağanlarla birlikte gömülmüştür. Ölüler ve ölü hediyelerinin mezara yerleştirilmesinden sonra toprak çukurun dört yanı taşlarla çevrilmiş ve mezarın üstü enlemesine vaziyette odunla kaplanmıştır. Odunların üst kısmı bol miktarda toprakla örtülmüştür. Alacahöyük mezarlarının bir özelliği de mezarlarda çocuk ya da bebek gömülerine rastlanmamasıdır. Alacahöyük kazılarında bulunan mezarlar çıkış sırasına göre; B,R,T,A,A',C,H,D,E,F,K,L ve S olarak kodlanmıştır. Özgüç 1948,40-47, lev.25, res.68; H.Z.Koşay, **Alacahöyük Kazısı, 1937-1939 daki Çalışmalara ve Keşiflere ait İlk Rapor**, lev.189-191, Ankara, 1951; Akurgal 1961, 12.

Mezarın kuzeydoğu köşesinde doğu-batı doğrultusunda bir hoker gömü yapılmıştır. İskeletin başı batıda, yüzü güneye dönüktür. Bütün vücudun bir kumaşla örtülü olduğu anlaşılmaktadır. Mezarın üstü hasır ya da çapraz konmuş dallarla örtülmüştür. İskeletin kafatasının yanında 7 okucu ve göğsünde tunç balta bulunmaktadır. Mezarın kuzey duvarı boyunca sığır , koyun, kuzu ve dana kaburgaları bulunmuştur. Mezarın güneyinde farklı büyüklükte küpler yer almaktadır. II No'lu mezar 1.00x2.0 m. boyutlarında ve diğeri gibi 0.40 m. yüksekliğindedir. Mezarın batı duvarı için daha erken dönemde inşa edilmiş bir yapının duvarından yararlanılmıştır. Ölen kişi mezara hoker tarzında ve doğu-batı doğrultusunda konulmuştur. I No'lu mezarda olduğu gibi iskeletin başı dışında vücudun diğer kısmı bir kumaş kalıntısı olduğu düşünülen bir tabaka ile örtülüdür. Ölünün göğsü önünde tunç kama, omuzda tunç bir mızrak ucu vardır. Mezarın kuzey köşesinde iki danaya ait kemikler ele geçmiştir. Mezarın üstünün hasır ya da dallarla kapatıldığı düşünülmektedir. Aynı alanda yer alan III No'lu mezara da hoker durumda ve doğu-batı doğrultusunda bir gömü yapılmıştır. Ölünün her iki kolunda tunç bilezik, boyunda boncuklar, göğüs ve baş hizasında beş tunç ve bir gümüş iğne vardır. Mezarda ayrıca bir maşrapa ve kuzeydoğu köşede iki küp bulunmaktadır. Mezarın güneyinde bir köpek iskeleti, kuzey duvarı yanında iki koyun iskeleti dikkati çeker. I ve II No'lu mezarlarda da bulunmuş olan hayvan kemikleri, ölü töreninde kurban ve ziyafet sonrasında bırakılan yiyecekler olmalıdır. Benzerlerine Alacahöyük mezarlarında da rastlanan bu uygulama, gömü geleneğinin önemli bir aşaması olarak kabul edilmektedir. Alacahöyük mezarlarının üstüne düzgün yerleştirilen, yenilebilir hayvanlara ait iskelet parçaları ölü ziyafeti ile ilgili olmalıdır²⁷. Bel kemiği olmayan hayvan iskeletlerinin en önemli parçaları sığır başları ile bacaklarıdır. Ayrıca koyun ve köpek iskeletleri de ele geçmiştir. Bacaklar başların ortasına sırayla yerleştirilmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla ölü yemeği denilen bu büyük

²⁶Koşay-Vary 1964, 47.

²⁷H.Z.Koşay; Alacahöyük'te ölü yemeğinin iki evreli olduğunu tesbit etmiştir. İlk safhada ölüye pişmiş toprak, tunç , gümüş ve altın kaplar içinde yiyecek ve içecek sunulmaktadır. Yemek kaplarının ağzı başka bir kapla kapatılırken içki kaplarının ağzı açık bırakılmıştır. Mezar kapatıldıktan sonra kurban töreni ve ölü yemeğinin ikinci safhası başlamıştır. Söz konusu ikinci safhanın Alacahöyük'e özgü olduğu anlaşılmaktadır (Koşay 1938,79).

ziyafette sığırların ele geçmeyen kısımları geri kalanlar tarafından yenilmiş baş ve bacakları da ölüye sunulmuştur. Anadolu'da bu tür düzenli yerleştirilmiş kurban hayvanlarının benzeri bulunamamıştır. Sözü ettiğimiz bu gömme şekli hoker duruş bir yana bırakılırsa, Maikop, Miken ve Frig uygarlığında görülebilmektedir²⁸.

Erken Tunç Çağ döneminde gömü törenleri ile ilgili bazı bilgileri de Gedikli kazısından elde etmekteyiz. Gedikli'de bulunan bir grup eşya önemli bulgulardan sayılmaktadır. B.Alkım tarafından önce “**Kutsal Hayvan Mezarları**” , sonra “**Adak Çukurları**” olarak adlandırılan²⁹, bir hayvan iskeleti ile fincanlar, kilden insan ve hayvan figürlerinden oluşan toplu bulgular, mezarlarla ilişkilidir. Bunların ele geçtiği çukurlardan ikisi oda mezarların, üçü de yakma gömülerin bulunduğu alanda ortaya çıkartılmıştır. Eldeki verilerin değerlendirilmesiyle çukurlara “**Dini tören çukurları**” adı verilmiştir³⁰.

Çukurların kuşkusuz dinsel bir anlamı olmalıdır. Önce hayvanların ayakları bağlanıp, usulüne uygun bir biçimde kurban edilip, olasılıkla derisi yüzülmeden çukura yerleştirilmiştir. Hayvanın kesik başı vücudun ortasına konulmuştur. Ayaklarının bağlanması sonucu vücut yuvarlak bir şekil almıştır. Olasılıkla bir tütsüleme söz konusudur. Kurban edilen hayvanın etrafı bazen küçük taşlarla sınırlandırılmış ve üzeri toprakla kapatılmıştır. Toprak içine ters fincalar bırakılmıştır. Doldurulan çukur kille sıvandıktan sonra fincanlar dik olarak yerleştirilmiştir. İdoller , hayvan figürleri , sivri eşyalar, tabaklar fincanların etrafına dizilmiştir³¹. Yapılan törenler mezarlar ile ilişkilidir. Olasılıkla bu törenler öbür dünya ve ölüler alemi ile ilgili olarak bir dinsel bayram niteliğinde ya da oda mezarlara yapılan gömme olaylarını izleyen bir tören olarak düzenlenmiştir. Burada ele geçen buluntular belki de mezarlık alanının özellikle yakma gömü alanının kutsanması amacıyla yapılan törenlerin kalıntılarıdır³².

²⁸Akurgal1961,13; Anadolu Uygarlıkları, 38, İstanbul, 1987; “Hatti Uygarlığı”, Remzi Oğuz Arık Armağanı, 13, Ankara ,1987.

²⁹Alkım-Alkım 1966, 21; B.Alkım, 1966, 498; “İslahiye Bölgesi Araştırmaları, Gedikli ve Kırışkal Höyük kazıları”, Belleten 32 (1968), 410.

³⁰Duru 1986,170.

³¹Duru 1986,170 vd.

Çukurlar hiç kuşkusuz Anadolu ölü gömme geleneğinde kurban ve ziyafet törenlerinin ne denli önemli olduğunu kanıtlamaktadır. Ziyafet törenleri ve bu törenlere ilişkin kanıtlar Demir Çağ'da da sürmüştür.

Erken Tunç Çağ'da , yakmadan gömme geleneğinde özellikle mezar şekli açısından bölgeler arasında bazı farklılıklar dikkati çekmektedir. Alacahöyük ve Erzurum yakınındaki Pulur'da ortaya çıkartılan taş-sandık mezarlar daha çok küçük taşlardan yapılmış alçak duvar ve üstte ahşap örtü sistemine sahiptir. Buna karşın plaka taşlar başta Elazığ-Malatya bölgesi olmak üzere Güneydoğu Anadolu'da mezar mimarisinin vazgeçilmeyen unsurlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Erken Tunç Çağ'da yakarak gömme geleneği , yakmadan gömmeye oranla daha az sayıda ve dar bir alanda ortaya çıkartılmıştır. Bu dönemde şimdiye kadar gerçek yakarak gömme geleneğine Güneydoğu Anadolu'da rastlanmıştır. Kuşkusuz bu konuda ilk akla gelen yerleşim alanı Gedikli'dir (Karahöyük). Gedikli'nin güneydoğu yamacındaki C Açması'nın kuzey kesiminde 1964 yılında 335 m²'lik büyük bir alanda 0.80 metreden itibaren yakarak gömme türündeki mezarlara rastlanmıştır. Burada urneler dar bir bölümde yoğun olarak yan yana, birbiri üzerine gömülmüş ve alttakilerin çoğu parçalanmıştır. Buna rağmen 1967 yılının sonuna kadar 271 çömlek çıkarılmıştır. Bunların yüzde doksanı urnedir³³.

Mezarlık alanında iki gömü yakma yeri tesbit edilmiştir. Büyük olanı batıda diğeri doğudadır. Yakılan cesetlerden arta kalanlar söndürüldükten sonra bezle sarılıp çömleğin dip kısmına yerleştirilmiştir. Kemiklerin üzerinde çoğunlukla birer tunç iğne vardır. Kemik parçalarının üst kısmında genellikle ölü hediyesi olarak bej hamurlu bir fincan, ufak şişe veya ufak bir çömlekçik yer alır. Bunların üzeri yanık kemik ve ağaç külü doludur. Çömleğin ağzı kırık kap parçaları ile kapatılmıştır³⁴. Yanmış kemiklerin içine yerleştirildiği çömlekler, çapları genellikle 0.30-0.40 m. arasında değişen küre biçimli, dışa dönük dudaklı

³²Ölüler alemi ile ilişkili olduğu düşüncülen çukurlar, konumları nedeniyle oda mezarların dönemine, Erken Tunç Çağ'ın geç evresine tarihlenmiştir (Duru 1986,174).

³³B.Alkım 1969,39.

³⁴Alkım-Alkım 1966,14 vd.

ve siyah hamurludur. Kaplar orta derecede pişirilmişlerdir. Günlük kapların özelliğini taşıyan çömleklerin gövdelerinin alt kısmında genellikle birer delik vardır. Ümelerin arasında ayrıca Suriye şişeleri ve depas formunda kaplar bulunmuştur³⁵.

Gedikli bu özellikleri ile Anadolu'nun en eski yakma geleneğine sahip yerleşme yeri olarak bilinir. Yaklaşık olarak Erken Tunç Çağ III dönemine tarihlenen mezarların yanında ortaya çıkartılan üç kurban çukuru ölü törenleri ile ilgili bilgi edinmemize de yardımcı olmaktadır.

ORTA VE GEÇ TUNÇ ÇAĞ

MÖ.II.binyılda Doğu Anadolu'da ölü gömme geleneklerinde Erken Tunç Çağ'a göre büyük bir farklılık söz konusu değildir. Bu dönemde Erken Tunç Çağ'da olduğu gibi basit toprak mezarlar, pitos mezarlar, sandık mezarlar ve oda mezarlar ortaya çıkartılmıştır³⁶. Yakmadan yapılan gömüler yakarak yapılan gömülere göre sayıca daha fazladır. Hem yetişkinler hem de çocuklar, yerleşim alanı içine ve dışına gömülmüşlerdir. Bu gömüler, daha çok oda mezar dışındaki mezarlara yapılmıştır. Bazı mezarlara iki kişinin de gömüldüğü tesbit edilmiştir.

Güneydoğu Anadolu'da toprak mezarlara sadece Gedikli ve Tilmen Höyük'de³⁷ rastlanmıştır. Gedikli'de 1964 yılı çalışmalarında ortaya çıkartılan farklı yönlerdeki 4 iskelet sırtüstü uzunlamasına yatırılmıştır. 1966 yılında ise 11,17,20 ve 21 no'lu diğer basit toprak mezarlar bulunmuştur³⁸.

Güneydoğu Anadolu bölgesinde, Gaziantep'in kuş uçuşu 25 km. güney doğusundaki Tünp Höyüğü'nün (Yazılı) doğu , güney ve güneybatı yamacında oda mezarlar köylüler tarafından açılmış ve yağma edilmiştir³⁹. MÖ.II.binyıla ait olduğu düşünülen oda mezarlar 3.35/3.60x1.18/2.00 m. boyutlarındadır.

³⁵Alkım-Akım 1966,15-16, res.34. Özellikle bunlar arasınada 30 kadar depas dikkati çekmektedir [M.J.Mellink,"Archaeology in Asia Minor", AJA 72 (1968),133; H.Alkım, "Gedikli (Karahöyük) çanak -çömleğine toplu bakış", VIII. Türk Tarih Kongresi 1,140, Ankara ,1979].

³⁶Anan 1983,360vd.

³⁷H.Alkım, *Anatolica* V (1973/76), 35 vd.

³⁸B.Alkım, "Gedikli, Haberler" , *Belleten* 31 (1967), 466-67.

³⁹B.Alkım 1969,41.

Yükseklikleri de 1.35 ile 1.50 m. arasında değişmektedir. Mezarların içinde dağınık durumda birçok keramik ve iskelet parçaları bulunmuştur.

Doğu Anadolu'da Orta ya da Geç Tunç Çağ'a tarihlenen herhangi bir oda mezar bulunamamıştır. Kazılarda bu dönemle ilgili bir bulguya rastlanamamasına karşın farklı müzelere MÖ.II. binyılına tarihlenen bir çok keramiğin gelmesi⁴⁰ bu dönem mezarlarının varlığının kanıtları olarak görülmüştür. Nitekim 1992 yılında yaptığımız araştırmalar⁴¹, Ahlat'ın kuzey doğusunda Sütay Yaylası Boğurtan mevkiinde kaçakçılar tarafından kazılmış yüzlerce oda mezarın varlığını ortaya koymuştur. Anakayaya yapılan ve çoğunlukla kuyu şeklinde dromoslu mezarların keramik bulgularından da anlaşılacağı gibi kullanım döneminin, Demir Çağ'ın başlarına kadar gittiği anlaşılmaktadır⁴².

Anadolu'da yakarak gömme, diğerlerinden farklı uygulama şekli ile ayrılır. Yakarak gömme İç ve Doğu Anadolu'da sık rastlanmayan bir gömü geleneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Hitit Çağ'ı yakma mezarlığının bulunmasından önce bilinen tek mezarlık Gedikli'dir. Orta ve Geç Tunç Çağ'da yakarak gömmenin yapıldığı mezarlıklar Karahöyük⁴³, Ilıca⁴⁴,

⁴⁰Geniş bilgi için bak. A.Çilingiroğlu,"The Second Millennium Painted pottery Tradition of the Van Lake Basin",AS XXXIV (1984),129 vd. ; "Gaziantep Müzesindeki Van-Urmiye Boyalıları", Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi V , Ege Üni.Ed.Fak.Yay.,25vd., İzmir 1990 ; 1990b, 169vd.

⁴¹Mezarlık alanı ile ilgili verdiği bilgilerden dolayı Prof.Dr.Veli Sevin 'e ve bu konuda doktora çalışmasını sürdüren Uzman Aynur Özfirat'a teşekkürü bir borç bilirim.

⁴²Mezarlar ile ilgili olarak bak.III.Bölüm,48, 51 ve 53vd.

⁴³Karahöyük, yakarak gömü yapılan mezarlar içinde farklı bazı özellikler taşır. Burada gömü, urne içine değil de basit toprak çukurlarına yapılmıştır. Kemikler kül ile birlikte deliklere doldurulup üzeri keramik parçaları ile kapatılmıştır. Höyük merkezinde yer alan gömülerin birbiri üzerine olması nedeniyle sayıları tesbit edilememiştir. K.Emre, Yanarlar, Afyon Yöre Bir Hitit Mezarlığı, 54, Ankara ,1978.

⁴⁴Ilıca büyük mezarlıkta birbirine benzeyen 118 yakma mezar tesbit edilmiştir. Urne olarak kullanılan gaga ağızlı testiler, mezar tabanına, paralel koyulmuştur. Gaga ağızlı testinin sivri tarafı genelde doğuya yönelmiştir. Kapak olarak kaseler ve kırık kap parçaları kullanılmıştır. Küller ve kemik artıkları toprakla birlikte urnelere

Osmankayası⁴⁵ ve Bağlarbaşı Kayası'nda tesbit edilmiştir.

Burada sözünü ettiğimiz mezarlıkların tamamının Hitit kentleri ile ilgili olduğunu açıklamak zordur. Ancak bütün bunlar bilinçli bir yakarak gömü uygulamasının varlığını belgelemesi açısından önemlidir. Arkeolojik buluntularla tam olarak açıklanamasa da yazılı kaynaklarda geçen, kül ve kemik kalıntılarının konulduğu urnelerin bırakıldığı “Taş-ev/E-Na” olarak bilinen , krali yakma gömüleri içeren bir mezarlıkta, Yazılıkaya B galerisi olabilir⁴⁶.

Doğu Anadolu için gerekli kanıtlardan yoksun olmamıza karşın erken dönemde Gedikli ile başlayan ve Kuzey Suriye'deki birçok yerleşim merkezinde de görülen⁴⁷ bu uygulamanın Demir Çağ'da da yoğunlaşarak devam ettiği anlaşılmaktadır. Erken ve Orta Tunç Çağ'da İç Anadolu ve Doğu Anadolu yerel halkının ölü gömme gelenekleri ile ilgili tartışmalar, yazılı kaynaklarla bulgular arasındaki ilişki tam olarak sağlanıncaya dek sürecektir.

doldurulmuştur. Ölü hediyesi çok azdır. Bazı urnelerde bilezik ve bazen küçük kaplar bulunmuştur. Urneler içinde bu tür buluntuların dışında yanmış ya da yanmamış hayvan kemikleri de tesbit edilmiştir. Mezarların bulunduğu yer dikili taş blokları ile belirlenmiştir. Urneler çoğunlukla bu taşların yanındadır (Orthmann 1967, 36,38).

⁴⁵Osmankayası'nda 71 yakarak gömü tesbit edilmiştir. Ölülerin yakılması için urnelerin bulunduğu mağarada yer olmaması nedeniyle bu işlem dışarda gerçekleştirilmiş olmalıdır. Mezarlar MÖ.1800/1600 tarihindendir (Bittel ve diğerleri 1958,4, 22 vd. ,33).

⁴⁶K.Emre, "Cemeteries of Second Millennium B.C. in Central Anatolia", *Essays on Ancient Anatolian and Syrian Studies in the 2nd. and 1 st. Millenium B.C.* (Ed.H.I.H.Prince Takahito Mikasa),8, Wiesbaden, 1991.

⁴⁷Yakarak gömme geleneğinin K.Suriye'de yeralan Tell Açana'da MÖ.16.yy'dan 12.yy'a değin sürdüğü anlaşılmaktadır (Woolley 1955, 240-241).

II. BÖLÜM: DEMİR ÇAĞ'DA DOĞU ANADOLU TARİHİ VE KÜLTÜRÜ

A. ERKEN DEMİR ÇAĞ

Demir Çağ'da Doğu Anadolu kuzeyinden güneyine, doğusundan batısına kadar geniş bir bölge içinde birçok kültürün bütünleştiği bir alan görünümüyle dikkati çekmektedir. Kültürlerin bölge içindeki dağılımının ve bunların kimliğinin, Doğu Anadolu ile komşu alanlara göre daha az bilinmesi bölgedeki tarihi sorunların çözümünü de güçleştirmektedir. Doğu Anadolu Erken Demir Çağı'nı ele alırken Doğu Anadolu ile komşu bölgelerdeki tarihi ve kültürel gelişmeleri de dikkate almak gerekir. Zira bu dönemde Anadolu'da Ön Asya kültürlerini de etkileyen başlıca iki halk topluluğu, Hitit ve Asurlular tarihi-kültürel gelişmelerin temel taşlarını oluşturmaktaydılar.

Erken Tunç Çağ sonunda Doğu Anadolu'nun batısında en etkin güç olarak Hurriler ve Hititler bulunmaktaydı. III. Hattusilis'in son yıllarında çökme belirtilerinin görüldüğü Hitit krallığı, MÖ.13. yüzyılda Anadolu'nun en güçlü devleti olarak benimsenmekteydi. Bu çağda Hattusilis, uğraşlarını uzun yıllardan beri Hitit topraklarına saldırılarını sürdüren Kaşka Kabileleri üzerinde yoğunlaştırmıştı. Bu nedenle Yakın Doğu'nun bir başka gücü Mısır ile iyi ilişkiler içinde bulunan Hitit kralı, MÖ.1270'de II. Ramses'in 21. saltanat yılında Mısır ile barış imzalamıştır. Hitit krallığı bu şekilde güneydeki ilişkileri güçlendirip kuzeyden gelen saldırılara karşı koymaya çalışmıştır.

MÖ.13. yüzyılda Doğu Anadolu'nun güneyinde Hitit kadar güçlü Asur devleti bulunmaktaydı. Bu dönemde Asur kralları Kuzey Suriye ve Anadolu'nun güneyi üzerindeki etkilerini arttırmak amacındaydılar. Zira sözkonusu bölgelerin maden cevheri ve orman ürünleri zenginlikleri, ticari açıdan önemli yolların geçtiği bu bölgeler üzerine dikkatleri çekmelerine neden olmuştur. Dolayısıyla Asur krallarının I.Adad-Ninari'den itibaren Kuzey Mezopotamya üzerinde belirli bir egemenlik oluşturma istekleri en önemli amaçları haline gelmiştir. MÖ.II. binyılda yöreye egemen olan ve

Kerkük civarı merkez olmak üzere yerleşen Hurri - Mitanni devletinin Asurlular tarafından yıkılması ve parçalanmasının ardından bu topraklar üzerinde etkin güç olabilme mücadelesi artmıştır. Asurlular bölgede egemenliklerini sağlayabilmek için yöreye askeri seferler düzenlemişlerdir. Söz konusu toprak kazanma girişimleri Asur kralı Adad-Ninari devrinde Hanigalbat üzerine yapılan seferle başlar¹. Savaşın Asur'un zaferi ile sonuçlanması sonucunda Asur devletinin Kuzey Suriye üzerindeki etkileri de artmaya başlamıştır. Bu şekilde Hitit'in Hanigalbat'ı "tampon" ülke olarak kullanmak isteği başarılı olmamıştır.

I.Şattuara'nın oğlu Wassasatta'nın Asur'a karşı ayaklanması ve Hatti ülkesine yardım için gitmesi Hanigalbat'ın Asur'a karşı verdiği son bağımsızlık uğraşı olmuştur². Mısır sorunuyla uğraşan Hititler'den yardım gelmeyince Wassasatta , Adad-Ninari karşısında dayanamamıştır. Kuzey sınırını güvence altına alan Salmanasar Hanigalbat'ı yeniden güvence altına almaya çalışır. Bu kez Asur kralı sadece Hanigalbat lideri II. Şattuara ile değil onun yanında, Kargamışlı bir lider tarafından yönetilen Hitit ordusu ile savaşmak zorunda kalmıştır³. Savaş sonunda Şattuara ve yandaşları ağır bir yenilgiye uğrarlar. Sonuçta Eluhat'tan Taidi'ye ve Kargamış'a dek uzanan ülke Harran ve Kasiyari bölgesini de içermek koşuluyla Asur egemenliği altına girmiştir⁴. Bu olayla Kuzey Mezapotamya'daki, daha genel bir deyişle Ön Asya'daki siyasi denge bozulmuştur. Buna paralel olarak Asur, Ön

¹Daha fazla bilgi için bakınız; Astour, "Hattusilis Halab and Hanigalbat "JNES 31 (1972), 102 vd. Bu dönemde Tur-Abdin'den batıya doğru Habur ile Fırat arasındaki toprakları kaplayan (Munn - Rankin 1967, 5) Hanigalbat Asur ve Hitit için çok önemliydi. Zira Hitit devleti Hanigalbat'ı Asur tehlikesine karşı bir tampon devlet olarak yaşatmak isterken, Asur; geleneksel bir düşmanı yenmek ve kuzey sınırını güvence altına almak istiyordu .Adad-Ninari'ye göre Hanigalbat ile savaşa , kral I.Şattuara'nın saldırısı neden olmuştur. [E.F.Weidner, "Die Kampfe Adad-Nirari I gegen Hanigalbat", AfO 5 (1928-29), 89 vd.]. Ayaklanan Şattuara Assur'a getirmiş , Asur kralına bağlı kalacağına yemin ettikten sonra yeniden krallığının başına geçmiş ve bu tarihten sonra bir Asur vasalı olarak her yıl vergisini ödemiştir.

²Munn-Rankin 1967, 6.

³Çilingiroğlu 1984,4.

⁴LAR 116.

Asya dünyasında yeni bir süper güç olma yolunda önemli bir yere gelmiştir. Tarih boyunca Doğu Akdeniz Bölgesi'ni ve ticaretini ele geçirmeyi amaçlayan ve bunun yanı sıra Anadolu topraklarının zenginliklerini sömürmeyi ilke edinen Asur dış politikası, bu olayla bir işlerlik kazanmaya başlamıştır⁵.

Asur devletinin Şattuara üzerindeki kesin yengisi MÖ.13.yüzyılın en önemli olaylarından birini oluşturur. Böylece Yukarı Mezapotamya'da üçyüz yıllık Hurri egemenliği ve Asur ile Hitit arasında süregelen Kuzey Suriye'nin denetimi için verilen kavga bitmiş olur.

Kuzey Suriye ticaret yollarının ve tarımsal alanların Asur Devleti lehine el değiştirmesi Asur Devleti'nin kısa sürede bölgenin ekonomik ve askeri yönden en güçlü siyasal topluluğu olmasını sağlamıştır. Bölgede yer alan siyasal güçler çok iyi biliyorlardı ki, Kuzey Suriye geçitlerine egemen olmak Mezapotamya ile Anadolu, Anadolu ile batı dünyası arasındaki ticarete de egemen olması anlamına geliyordu ⁶.

I.Adad-Ninari'nin ve I.Salmanasar'ın Hanigalbat ülkesini egemenlik altına almak isteyişlerindeki gerçek neden, olasılıkla bu yörenin Anadolu'daki demir madenlerine giden ticaret yolu üzerinde kurulmuş olmasından kaynaklanmaktadır. Bunun yanı sıra aynı bölgedeki Kargamış kenti, demir işçiliğinde çok yaşamsal rol oynayan Maraş bölgesine giden yolun üzerinde idi ve burayı denetlemekteydi⁷. Kuzey Suriye geçitlerinin arkasında kümeleşen maden yataklarına ancak bu geçitler ele geçirilince varılabileceği bölgedeki siyasi güçlerce çok iyi biliniyordu.

Doğu Anadolu bölgesinin batısındaki Hitit İmparatorluğu'nun ve güneyindeki Asur'un bölge içinde egemen güç olma istemleri, daha çok Tunç Çağ'ı sonlarında gelişen önemli olaylar olarak dikkati çekmektedir. Güneyde güçlenen Asur, zengin kaynaklara gereksinim duymaya başlamıştır. Sözkonusu zengin kaynaklar Doğu Anadolu'da mevcuttu. Demir ve bakır gibi hammadde kaynaklarının, bunlardan işlenmiş mal stoklarının, hayvan sürülerinin ve toprak ürünlerinin Asur için yaşamsal önemi vardı.

İç ve Güneydoğu Anadolu'da Hitit ve özellikle Asur'un belirgin bir

⁵Tarhan 1982,71.

⁶Çilingiroğlu 1984,4.

⁷K.R.Maxwell-Hyslop, " Assyrian Sources of Iron", IRAQ 36 (1974),144-145.

mücadelesi sürüp giderken, Doğu Anadolu'nun doğusunda gelişen bir takım olaylar bölgedeki ekonomik ve kültürel değişimleri de beraberinde getirmiştir. Kuzey Batı İran Tunç Çağ sonunda Kafkasya'dan Hazar Denizi'nin batı kıyıları boyunca gelen Hint-Avrupalı halkların büyük göçüne sahne olmuştur. Aynı zamanda İran'ın 2.binyılı kültürlerine son veren ve yeni bir takım kültür öğelerinin ortaya çıkmasına neden olan bu göç olayı Demir Çağ I'in başlangıcını da belirlemektedir⁸. Bunun dışında Erken Demir Çağ'ın başlangıcındaki iki önemli olay bu dönemle ilgili başlıca gelişmeler olarak gösterilmektedir. Birincisi M.Ö. 2.binyılın başından beri yörede var olan boyalı keramik geleneğinin sona ermesidir. İkincisi ise boyalı keramik geleneğinin dışında yörede gri keramik türünün başlamasıdır. Bu üç olay İran'da Demir Çağ'ın başlangıcını da hazırlamıştır.

Kuzey Batı İran'da boyalı Keramik geleneğinin sona ermesi , gri keramiğin ortaya çıkışı ve göç olayı Doğu Anadolu'yu da etkilemiştir. Yakın bölge içinde gelişen bu olaylar, Doğu Anadolu Erken Demir Çağı'nın başlangıcı için de kriter olarak görülmektedir⁹.

Eldeki verilere göre Hint - Avrupa kökenli göç, büyük çaplı olarak Kuzey Batı İran'ı, daha küçük boyutta Doğu Anadolu'yu etkisi altına almıştır¹⁰. Göç hareketlerinin bir kolu kuzeyden inerek Elazığ yöresine kadar ulaşmıştır. Zira Asur kralı I.Tiglat Pileser'in (Tikulti-apil-Eşarra) MÖ.12.yüzyıl ortalarından beri Alzi'de (Harita.I) oturduklarını bildiği Muşki'lerin de Elazığ yöresine ayrı bir kol halinde indikleri düşünülmektedir¹¹.

⁸Young 1967,11vd.; Dyson 1973, 686vd.; Medvedskaya 1982, 1vd.; Levine 1980, 232vd.

⁹Doğu Anadolu; Demir Çağ Öncesi ve Erken Demir Çağ dönemi ile ilgili yazılı kaynaklar son derece azdır. Kaynakların azlığı bölgedeki kültürel değişimlerin tesbitini de güçleştirmektedir. Yazılı kaynakların dışında sözünü ettiğimiz kültürel ve tarihi değişimleri saptamamızda daha çok keramik türü bulgular yardımcı olmaktadır.

¹⁰Çilingiroğlu 1991c,110 vd.; Sevin 1991b,55-56; Sevin 1991c,96-97.

¹¹Sevin 1991b,56 ; 1991c,97; Çilingiroğlu 1984,26; 1987,109. I.Tiglat-Pileser yazıtında (Mö.1114) Muşki'den "Saltanatımın başlarında Alzi ve Purukuzzi ülkelerini elli yıl elinde tutan Muşki ülkesinin 20.000 insanı ve onların 5 kralı" (LAR I,221) olarak söz eder. Ayrıca II.Tikulti Ninurta , Yukarı Dicle üzerinden Muşkiler üzerine sefer

Göçlerin Kuzey Batı İran'da Demir Çağ'ın başlangıcını simgeledikleri bilinmektedir. Zira göçlerin sonunda bir kültürel değişim dikkati çeker. MÖ.2.binyıl boyunca yaygın olarak kullanılan ve daha önce "Van-Urmiye Boyalıları" olarak adlandırılan boyalı kaplar¹², Demir Çağ ile birlikte yerlerini tek renkli bir keramik türüne bırakmıştır. Bu dönemde bezemede gözlenen bu değişimin yanısıra kap formları da belirgin şekilde farklılaşmaya başlamıştır¹³.

Van Gölü Havzası ile Kuzey Batı İran kültürleri arasında en azından MÖ.3.binyıl başından bu yana süren ilişki MÖ.2.binyılda , özellikle boyalı çanak-çömlek kültürleri ile de yoğun olarak sürdürülmüştür. Van Gölü Havzası'nın çeşitli yörelerinden elde edilen bu boyalıları¹⁴, Batı İran'da ; Haftavan Tepe, Geoy Tepe ve Dinkha Tepe gibi yerleşim yerlerinde Demir Çağ ile birlikte ortadan kalkmıştır¹⁵.

Doğu Anadolu ve Batı İran'daki boyalı keramik geleneğinin yerini tek renkli keramiğe bırakması, bilim adamlarınca Demir Çağ'ın başlangıcı olarak

yaptığını söyler (LAR I,413). II.Asumasirpal'ın 1. saltanat yılında Kutmuhi üzerine yürüdüğünü ve Kumuhi ve Muşki ülkelerinden vergi aldığını bildirir (LAR. I,442). Tüm bu metinler Muşkiler'in MÖ.12.yüzyıldan bu yana Alzi Ülkesi'nde ve çevresinde yerleştiklerin kanıtları (M.J.Mellink, "Mita, Mushki and Phrygians",An.Ar. III (1965), 317vd.). Ancak Asur belgelerine göre MÖ.8. yüzyılın ikinci yarısında batıda Tabal Ülkesi civarı ve Que bölgesinin kuzeyinde ortaya çıkan Mita önderliğindeki Muşkiler'in bir yandan Urartu öte yandan da Assur baskısıyla batıya göç etmiş ve bu yeni yöre kültürünü özümsemiş bir gurubu" Doğu Muşki" olarak benimsenmektedir (Sevin 1991b,56; 1991c,97).

¹²Bak.I.Bölüm.Dip Not.40.

¹³Çilingiroğlu 1987b,111.

¹⁴İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ bölümünde Uz.Aynur Özfırat bu konuyla ilgili bir doktora tezi hazırlamaktadır.

¹⁵Geniş bilgi için bakınız; Çilingiroğlu 1990a, 169 vd.; Çilingiroğlu 1991c, 25 vd. . Ayrıca bak. M.Edwards,"The Pottery of Haftavan Tepe IV B(Urmiya Ware)", Iran XIX,1981,101 vd.; **Excavations in Azerbaijan (North-Western Iran) Haftavan,Period VI**, 1vd. Oxford ,1983; "Urmiya Ware and its Distribution in North-Western Iran in the Second Millennium B.C.:A Review of the Results of Excavations and Surveys, Iran XXIV,1986, 57vd.

kabul edilmiştir. İran'da aynı zamanda ilk İranlıların gelişi olarak yorumlanan bu olay "**Gri Keramiğin**" ortaya çıkışıyla yakından ilgilidir. Bazen üzerinde bezeme unsuru olarak "perdah bezeme de" yapılan gri keramik, İran'da **Demir Çağ I** (=Erken Demir Çağ) olarak adlandırılan dönemde yaygınlaşmıştır¹⁶. Gri keramiğin en iyi örneklendiği Batı İran yerleşme yerleri arasında; **Hasanlu V** , **Dinkha Tepe**, **Geoy Tepe C ve D**, **Sialk V** ve **Giyan 14-13** evreleri sayılabilir¹⁷. Aynı şekilde Urmiye Gölü'nün; doğusunda **Yanık Tepe**¹⁸ ve batısında **Haftavan Tepe**'de bulunan gri keramik örnekleri , Kuzey Batı İran'da bu geleneğin varlığını kanıtlamaktadır.

Kuzey Batı İran'da Erken Demir Çağ'ın başlangıç tarihi ile ilgili olarak genellikle bir fikir birliği vardır¹⁹. **Hasanlu Höyüğü**'nden elde edilen radyo karbon örnekleri , Demir Çağ'ın bu yerleşme yerinde **MÖ.1450** yılı civarında başladığını göstermiştir. Coğrafi ve kültürel yakınlık dikkate alınırca, **Doğu Anadolu Demir Çağ başlangıcının** da bu tarihten geç bir döneme gitmemesi

¹⁶Burney-Lang 1971,116. Gri keramik, Demir Çağ'ından önce İran'ın doğusunda Şah Tepe, Tureng Tepe, Yarım Tepe ve Tepe Hissar gibi yerleşim yerlerinde kazılar sonucu elde edilmiştir (bak. Medvedskaya 1982,47; Dyson 1973, 687 vd.). Sözü edilen yerleşim yerlerinin bu döneminden yaklaşık beş yüz yıl sonra gri keramik Batı İran'ın karakteristik özelliği olarak yeniden ortaya çıkmıştır (Levine 1989,233).

¹⁷Young 1965,53vd.; Burney-Lang 1971,117.

¹⁸Burney 1962, 146-147.

¹⁹B.Dyson, T.C.Young ve vanden Berghe İran Demir Çağı'nı üç evrede incelemişlerdir. Doğu Anadolu'daki gibi Erken, Orta ve Geç Demir Çağ tanımlarının aksine İran'da Demir Çağ; I,II ve III şeklinde gruplanmıştır. Young Demir Çağ evreleri için gri keramiği kriter olarak benimsemiş ve bu tür keramiğin gelişimini dikkate alarak ; Demir Çağ'ın I. evresinde Erken Batı İran gri çanak çömleği , II. evrede Geç Batı İran gri çanak çömleği ve III.evrede Geç Batı İran devetütyü çanak çömleğinin ortaya çıktığını belirtmiştir (bak. Medvedskaya 1981, 12vd., Dyson 1973, 689, 712). Genel olarak Demir Çağ'ın MÖ.550 yılına kadar devam ettiğine inanılmaktadır. Son yıllarda Hasanlu kazısından elde edilen buluntuların yeniden değerlendirilmesi sonucu Hasanlu IV katının biraz daha erken başladığı düşünülmüştür. Sözkonusu yeni değerlendirmeler İran'da DÇ I döneminin (Demir Çağ I) MÖ.1450-1250, DÇ II MÖ.1250-750 ve DÇ III döneminin MÖ.750-550 yıllarına tarihlenmesi gereğini ortaya koymuştur (Bak. Dyson 1989, 6,107 vd.).

gerekir ²⁰. Luristan, Tepe Giyan, Marlik Tepe, Dinka Tepe, Geoy Tepe ve Haftavan Tepe’de Demir Çağ’ın başlangıcı aynı dönem içine verilmektedir²¹.

Batı İran’daki yerleşim merkezlerinde Demir Çağ’ın başlangıcına ilişkin göçler ve **gri keramik** ile ilgili somut bulgular elde edilmesine karşın, Doğu Anadolu’da benzer durumu ortaya koymak daha güçtür. Zira bölgedeki höyük kazılarının azlığı, bizi yörede yapılan yüzey araştırmalarının sonuçlarına bağımlı kılmıştır. **Muş, Malatya ve Elazığ** ovalarında 1950’li yıllarda yapılan yüzey araştırmaları, bu yörelerde az sayıda da olsa MÖ.2.binyılının sonlarına tarihlenen gri keramik örnekleri vermiştir²². 1974 yılında Ağrı ilinin Doğubayazıt ilçesi yakınındaki **Kertenkele Kalesi**’nde (eski adı Gumgumok) yapılan kurtarma kazısında gri keramiğe rastlandığı belirtilmektedir²³. 1982 yılında **Dilkaya** höyüğünde yapılan kazı çalışmalarında birkaç parça da olsa gri keramik örnekleri elde edilmiştir²⁴. Ancak Batı İran’da Erken Demir Çağ’ın karakteristik gri keramikleri olan , düğme dipli kadehlere , ağızdan emzikli kaplara ve iki kulplu fincanlara Doğu Anadolu’da rastlanmamıştır. Çanak çömlek formları arasındaki bu farklılık nedeniyle Doğu Anadolu Erken Demir Çağ başlangıcının Batı İran’a göre geç döneme verilmesi yerinde olur.

Doğu Anadolu Erken Demir Çağ’ının başlangıcında dikkati çeken bir başka keramik türü de; elde ya da çok ağır dönen bir çarkta yapılmış, çoğu kez koyu kırmızı ya da kahverenginde kalın astarla kaplı, keskin profilli ya da ağız

²⁰Prof.Dr.A.Çilingiroğlu Doğu Anadolu Demir Çağ’ının başlangıcını, gri keramiğin İran’daki yayılımını da göz önüne alarak biraz daha erkene taşımak amacındadır. Ancak bölge ile ilgili kaynaklar dikkate alındığında, özellikle de Kuzey Batı İran’daki boyalı keramik kültürünün MÖ.2.binin ikinci yarısından sonra kalkması nedeniyle Doğu Anadolu Demir Çağ başlangıcının MÖ.1450-1400 yıllarından eskiye gitmeyeceğini önemmiştir (Çilingiroğlu 1987b, 112-113).

²¹Levine 1989,241.

²²Burney-Lang 1971,Dip.Not.4/98.

²³Bozkurtlar 1976,45vd.

²⁴A.Çilingiroğlu ,”Van-Dilkaya Höyüğü Ön Çalışmaları”, **Araş.ST.II** (1984) , 160. Dilkaya Mezarlık alanında da Erken Demir Çağ’a ait mezar ve çanak çömlekler ele geçmiştir. Ancak şüpheli iki parça dışında “gri keramik” ile ilgili herhangi bir bulguya rastlanmamıştır. Bakınız, Çilingiroğlu 1991c,29vd.

kenarı yivli kaplardır. Keskin profilli kapların ağız kenarlarında boyun ya da omuzlarına değin uzanan kesimlerinin yatay yivlerle bezenmiş oluşu, keramiklerin en belirgin özellikleri olarak görülmektedir. Özellikle Elazığ - Malatya bölgesinde yoğun olarak bulunan keramikler , bazı değişikliklerle MÖ.8.yüzyıl içlerine kadar kullanıldığı bilinmektedir²⁵. Fırat nehrinin batı kıyısından uzaklaştıkça giderek azalan ve Orta Anadolu'ya tümüyle yabancı olan bu tür keramiklerin; **Korucutepe K**²⁶, **Norşuntepe II**²⁷, **Tepecik 1c** ve belki de **2a**²⁸, **Elazığ-Değirmentepe**²⁹ gibi yerleşim merkezlerinde bulunduğu anlaşılmıştır. Biraz daha geç evreye ait olmakla birlikte **Köşkerbaba IV**³⁰, **İmikuşağı 6. yapı katı**³¹ gibi kazılmış höyüklerin yanında, Elazığ'ın 13 km. güneybatısında Hankendi yakınındaki **Dilektepe Höyüğü**³² bu tür keramiklerin en iyi örneklerle temsil edildiği merkezler arasındadır.

Altınova'da **Könk/Yenikapı**, **Vertetil/ Yazıkönak** ve **Tülintepe**, Elazığ yakınında **Tadım**, **Hinsor/Örençay**, **Tilenzit/Uçankuş**, **Cuhadar**, Kovancılar ilçesi yakınındaki **Çınaz I** ile Karakaya baraj gölü alanındaki **Maltepe**, **Kırasa Tepesi**, **Girik Tepesi**, **Kale III** ve **Kale II**, Erken Demir Çağ'a ait yivli keramik veren merkezler olarak bilinmektedir³³.

Erken Demir Çağ'da Elazığ yöresinde yoğun olarak görülen bu yeni keramik türü , **Toros Dağları'nın güneyinde Adıyaman yakınındaki Tille**

²⁵Elazığ - Bingöl civarındaki Urartu merkezlerinde bulunmuş olan bu türdeki keramik için bakınız, Sevin 1987a,285 vd., res.14/1-4; 1988a, 5vd.,res.45.

²⁶Winn 1980,155 vd. ,pl.51-59.

²⁷H.Hauptmann, "Norşun-Tepe Historische Geographie und Ergebnisse der Grabungen 1968/69", *İst.Mitt.* 19-20 (1969/1970),54 vd. Abb.16-19.

²⁸U.Esin , "Tepecik Kazısı, 1968", **Keban Projesi 1968 Çalışmaları**,153 , lev.7/9, Ankara ,1970.

²⁹Duru 1979,39vd.,lev.61-63.

³⁰Ö.Bilgi, "Köşkerbaba Höyük Kazısı, 1979", **Aşağı Fırat Projesi 1978 -1979 Çalışmaları**,147/1, Ankara, 1987.

³¹V.Sevin, "İmikuşağı Kazıları 1982",**KST V**, (1984), 139 vd.,res.7.

³²Sevin 1991b,53,res.3/1-14; 1989,453, res.3/1-11,4/1-10.

³³Son beş merkez Orta Demir Çağ'a ait olabilir. Demir Çağ keramikleri ile ilgili geniş bilgi için bak. Sevin 1991b,53vd.

Höyük'te, Erzurum'da **Güzelova** ile **Pulur**'da, Van Gölü'nün kuzeybatısında **Boğurtan Mevkii**'nde ³⁴ , Van Gölü'nün güneybatısında **Dilkaya Höyüğü**'nde ve bu höyüğün **Mezarlık alanında** ³⁵, **Van Kalesi Höyüğü**'nde ve Erçek Gölü yakınındaki **Karagündüz Mezarlığı**'nda da ortaya çıkartılmıştır³⁶.

Yivli ya da keskin profilli Erken Demir Çağ keramikleri, Doğu Anadolu dışındaki bazı merkezlerde de bilinmektedir. Transkafkasya'da bir Urartu merkezi olan **Karmir-Blur**'un Urmiye Gölü kıyısındaki **Geoy Tepe A**'da Urartu öncesi tabakasında bu tür çok miktarda Erken Demir Çağ keramiği ele geçmiştir. Transkafkasya'daki **Şeytandağ** ile Doğu Gürcistan'daki MÖ.2.binyılın ikinci yarısına ve MÖ.1.binyılın başlarına tarihlenen bazı merkezlerde de yivli ya da keskin profilli keramikler bulunmuştur³⁷.

Oluklu ve yivli keramiklerin dağılımından da anlaşılacağı gibi bu tür keramiklerin kullanım alanı kuzeyde Erzurum çevresi ve Transkafkasya , güneyde Urmiye Gölü'nün batı kıyıları ve Adıyaman yöresi, batıda Fırat ırmağı ile sınırlı kalmaktadır³⁸. Batıda Elazığ çevresinde daha yoğun görülen bu keramiğin Doğu Anadolu'da ortaya çıkışı Batı İran için kullanılan tanımıyla Demir Çağ I'in ikinci yarısında Doğu Anadolu ile Urmiye bölgesi arasında kültürel beraberliğin kurulduğunu göstermesi açısından ayrı bir önemi vardır³⁹.

Kuzey Suriye ve Mezapotaya'da rastlanmayan bu tür keramiklerin, Doğu Anadolu'da yaygınlaşması ve sınırının kuzeydoğuda Transkafkasya'ya kadar ulaşması, keramiğin yayılımı konusunda az da olsa bilgi verir. Keramik

³⁴1992 yılında yaptığımız yüzey araştırmasında mezarlardan çıktığı anlaşılan yivli ve keskin profilli keramikler bulunmuştur.

³⁵Çilingiroğlu 1987a,85,res.15; 1988,234, res.19; 1991a.273,res.6; 1993, 476, res.12-17. Uzman Haluk Sağlamtimur Dilkaya Demir Çağ keramikleri ile ilgili bir yüksek lisans tezi hazırlamaktadır.

³⁶Tarhan 1993a,(baskıda); Tarhan-Sevin 1993a,(baskıda). Van Kalesi Höyüğü ve Karagündüz mezarlığı buluntularının yayın hazırlığı halen sürmektedir.

³⁷Geniş bilgi için bak. III.Bölüm.76vd.

³⁸Sevin 1991b,55.

³⁹Çilingiroğlu 1990a,173.

türünün gerçekte kuzeydoğuda mı? , yoksa güneyde Elazığ-Malatya bölgesinde mi, gelişerek yayıldığı sorusuna açıklık getirmek güçtür. Erken Demir Çağ'a ait , ağız kenarında yivler olan, bazen keskin omuzlu kapların, boyalı keramik geleneğinin hemen ardından daha geniş bir alanda ortaya çıkması yeni bir kültürel değişim ile birlikte olmuştur. Yerel kültürlerden ayrı olarak ortaya çıkan bu yeni kültürü keramik dışında başka herhangi bir bulgu ile açıklamak güçtür. Çanak çömlekler bu farklılaşmayı belirgin olarak ortaya koymaktadır. Keramiklerin dağılımına dikkat ettiğimizde Erken Demir Çağ'da Kuzey Batı İran'dan gelen yivli ve keskin profilli çanak çömlek üreten kültürün boyalı çanak çömlek üreten kültüre oranla daha geniş bir bölgeye yerleştikleri anlaşılmaktadır.

Yivli keramik üreten halk yerleşim alanı olarak erken dönemin aksine yayla türü yüksek yerlerden çok alçak yerleri tercih etmişlerdir. Yerleşim için alçak düzlükleri tercih etmelerinde; üretimde tarıma yönelmenin yanısıra göçerlikten yerleşik düzene geçmelerinin de etkisi olmuştur. Boğurtan ve Hınıs gibi boyalı keramik veren alanlardan, Van bölgesinde Dilkaya, Karagündüz ve Van Kalesi Höyüğü gibi daha alçak seviyelerdeki yerleşimlere geçiş bu olayların sonucunda gerçekleşmiştir. Elazığ-Malatya bölgesindeki höyüklerde de Erken Demir Çağ ile birlikte yivli keramiğin görülmesi de aynı nedenlere bağlanmalıdır. Saydığımız bütün bu alanlar sulu tarıma son derece uygundur. Yeni gelen ve buralara yerleşen halkı da tarım olgusundaki cazibe çekmiş olmalıdır.

Doğu Anadolu'ya Batı İran'da olduğu gibi⁴⁰ Erken Demir Çağ ile birlikte yeni bir halk topluluğu gelmiştir. Bunlar **Uruadri ve Nairi ülkesi halkları** olmalıdır. Her iki yöreye gelen halkların geliş kaynaklarının Traskafkasya olduğu hakkındaki genel inanış, bu olayı aynı tarihi olaylar zincirine koymamızı kolaylaştırır. Bu nedenle yaklaşık **MÖ.1350/1300** yıllarında Van Gölü havzasına Uruadri ve Nairi halklarının gelişleri ile Batı

⁴⁰Batı İran'da boyalı keramik geleneğinin sona ermesi, tek renkli keramik geleneğinin görülmesi, gri keramiğin ortaya çıkışı "İlk İranlılar" ile açıklanmak istenmiştir (Burney-Lang 1971,116). Bazı yerleşim merkezlerinde kültürün süreklilik gösterdiği anlaşılrsa da , Demir Çağ kültürünü getiren yeni bir halk ya da halkların varlığı da kabul edilen bir gerçektir. Med ve Persler'in atası olduğu düşünülen bu halklar İran'a değişimi de getirmiştir. Aynı durum Anadolu için de geçerlidir.

İran'da Demir Çağlar'ın başlaması sadece bir raslantı değildir. Her iki olay aynı tarihi gelişim içinde izlenebilecek iki komşu yörede meydana gelen birbiri ile bağlantılı olaylardır⁴¹.

Erken Demir Çağ'da Doğu Anadolu ile ilgili ilk bilgileri Asur kralı I.Salmanasar'ın (MÖ.1274-1245) yazıtlarından edinmekteyiz. Salmanasar'ın tahta geçtiği MÖ.1274 yılında bir yazıtında “Uruadri Ülkesine” yaptığı seferi anlatmaktadır⁴²;

MÖ. 1274 yılında I.Salmanasar'ın ilk kez bahsettiği Uruadri Ülkesi halkı Doğu Anadolu bölgesinde Hititler ile birlikte Asur'a karşı en etkili güçlerden biri olmalıdır. Zira;

“...Uruatri ülkesi ayaklandı, benden yabancılaştı ve düşmanlık yarattı.” cümlesi kendinden önceki kralların Uruadri ülkesini bildiğini ve bu iki bölge güçleri arasında dostça ya da düşmanca bazı ilişkilerin varlığını gösterebilir⁴³. Asur yazılı kaynakları dikkatlice incelendiğinde “Uruadri ülkesi” halkının I.Salmanasar'ın devrinden öncede bilindiği anlaşılır. Uruadri ülkesinde kuvvetli şekilde korunmuş savunmalı dağlık kaleleri ile karşılaşması, Uruadri ülkesi halkının yerleşik bir yaşamı tercih ettiğini gösterebilir⁴⁴.

Uruadri Ülkesi MÖ.13.yüzyılın ortalarında ilk kez Asur kayıtlarında yer aldığı zaman sonraki devirlerdeki kadar geniş bir alanı kaplamıyordu⁴⁵. Son önerilere göre, Uruadri ülkesinin sınırlarının MÖ.13 ve 12. yüzyıllarda

⁴¹Çilingiroğlu 1976,31vd.

⁴²LAR I,114, 116.

⁴³Çilingiroğlu 1976,8vd.; 1984,5; 1987b, 109. Uriadri tamamen bir coğrafi ad olmalıdır. Geniş bilgi için bak. Tarhan 1978, 87vd.; 1982, 76.

⁴⁴Çilingiroğlu 1976,14.

⁴⁵Erken kayıtlarda Uruadri ülkesi tekil olarak geçer. Daha sonraki kayıtlarda ise “Uruadri Ülkeleri” şeklindedir. Bu durum yıllar ilerledikçe Uruadri'nin genişlediğini gösterir (Çilingiroğlu 1984,5,6, Dip.Not.20). Bu ülkede değişik devirlerde değişik bölgelerde yer almıştır. Kesinlikle coğrafi bir tanım olan Uruadri adı (Harita.I); Melikisvili tarafından Yukarı Zap Ovası (UKN,13), Goetze tarafından da Van Gölü havzası için kullanılmıştır (A.Goetze, *Klaninasien Kulturgeschichte Des Alten Orients*, 197, Münih,1957). Salvini Uruadri ülkesi için Van Gölü'nün doğu ve kuzeyini önermiştir (M.Salvini, *Nairi e Ur(u)atri*,43, Roma, 1967).

Van Gölü'nün batısı ve kuzey-batısındaki toprakları kapsadığı görüşü benimsenmiştir⁴⁶. Bu topraklar içinde Van Gölü çevresinde yaşayan diğer halk topluluklarını da kapsayacak şekilde I.Salmanasar'ın sözünü ettiği, sekiz ülke; **Himme, Vadkin, Borgun, Saiha, Haliba, Buha, Nilipahri ve Zingun** yer almaktadır⁴⁷.

I.Salmanasar'dan sonra 30 yıl boyunca Asur kayıtlarında bölgeden bahsedilmemiştir. Otuz yıl sonra Doğu Anadolu bölgesindeki halklardan bu kez **I.Tukulti-Ninurta** (MÖ.1244-1208) saltanatının 1. yılındaki annalarında bahseder⁴⁸. Böylece Doğu Anadolu'da MÖ.1244 yılında Uruadri'den sonra yeni bir terim, **Nairi ülkesi**, yeni bir halk **Nairi ülkesi halkı** ortaya çıkar⁴⁹. Weidner'in bu konudaki araştırmasına göre, I.Tukulti - Ninurta'ya ait 39 yazıttan 15 'inde "Nairililer"e karşı askeri sefer ve girişimlerde bulunduğu bahsedilmektedir⁵⁰. Doğu Anadolu bölgesinde Asur'un Dicle yöresine egemen olmak için uğraş verdiği bu devirde Nairililer'in ortaya çıkışı ilginçtir. Asur tehlikesine bağlı olarak yörede daha önce yaşayan halklar (Uruadri gibi.), gölün batı ve güney batısındaki Nairi beylikleri ile birleşme yoluna gitmişlerdir⁵¹.

Aynı Asur kralının bölgeye yaptığı bir başka seferin kayıtlarında Nairi ülkeleri terimi yanında "**yukarı deniz kıyılarında yer alan uzak ülkelerin kralları**" adı da geçmektedir⁵². Yukarı deniz kıyılarındaki ülkeler tanımı Uruadri ülkesi için kullanılmış olmalıdır. Bu durumda Uruadri ülkeleri halklarının aynı ortak çıkarlar için daha batıda yer alan Nairi halkları ile Asur'a karşı bir güç birliği oluşturduğu rahatlıkla önerilebilir⁵³.

Nairi ülkeleri ve bu ülkeler üzerine yapılan Asur seferi içinde en

⁴⁶Çilingiroğlu 1984,5-6; 1987b,109.

⁴⁷LAR I,144.

⁴⁸LAR I,142-144. Ayrıca bak; Tarhan 1978,173 vd.

⁴⁹LAR I,144.

⁵⁰E.F.Weidner, "Die Inschriften Tukulti-Ninurtas I und Seiner Nachfolger", AFO.12(1959),1vd.

⁵¹Çilingiroğlu 1984,7.

⁵²LAR I,205.

⁵³Çilingiroğlu 1984,7,8.

ayrıntılı bilgiye sahip olduğumuz seferler I. Tiglat-Pileser (MÖ.115-1077) devrine aittir. 3. yıl seferinde (MÖ.1112) **Tumme** ve **Daiaeni** krallarını da içine alan 23 Nairi kralından sözeder. Bu çağda sözkonusu Nairi ülkesi; "Tumme'den Daiaeni'ye, Yukarı Deniz'in kıyılarından Murat nehrine (Arsania) kadar olan alanı , gölün batı ve güneybatısını da içine almaktaydı. Büyük olasılıkla sözkonusu coğrafi terim bu devrede Uruadri ülkesini kapsıyordu⁵⁴.

I. Tiglat Pileser başka iki yazıtında 60 ve 30 Nairi⁵⁵ kralından söz etmektedir. Asur yazıtlarında Kral olarak sözü edilen kişilerin kabile reisi ya da feodal bey oldukları anlaşılmaktadır⁵⁶.

Bu verilerden anlaşıldığı kadarıyla Erken Demir Çağ Doğu Anadolu'sunda çok sayıda parçalanmış ve aralarında düzenli bir koordinasyon bulunmayan **feodal karakterli güçler** bulunmaktaydı. Bölge bu güçler tarafından idare edilmekteydi. Sert iklim koşulları ve topografik yapı da böyle bir düzenin lehinde rol oynamaktadır⁵⁷. Ayrıca Van Gölü çevresindeki ziraate elverişli bereketli ovalar da ⁵⁸ Erken Demir Çağ'da yeterince değerlendirilememiş bir durumdaydı. Ziraat hayatı ancak bu bereketli ovalardaki az sayıdaki nüfusun kendi gereksinimini karşılayacak düzeyde olmalıydı⁵⁹. Bu nedenden dolayı Doğu Anadolu'da bu dönemde yaygın nomadik bir hayatın varlığından söz etmek mümkündür. Bu tür bir yaşamın hüküm sürdüğü Erken Demir Çağ'da Nairi'nin tarihi gelişimi, Uruadri'ye paralel bir şekilde seyretmiştir. Her iki konfederasyon Doğu Anadolu'da

⁵⁴Bu konudaki tartışma ile ilgili olarak bak. Çilingiroğlu 1976,12vd.; 1984,8; Tarhan 1978, 173vd.; 1982,76, Dip.not.30.

⁵⁵LAR I,236,301.

⁵⁶Bu beyle arasında zaman zaman bir federasyon kurmuş gibi görünseler de , federasyon üyelerinin birbirleriyle olan bağlantılarının güçlü olmadığı açıktır. Geniş bilgi için bak. Sevin 1979,3; Piotrovskii 1966b,43; Burney-Lang 1971,130; Burney1977,3.

⁵⁷Sevin 1979,3vd.

⁵⁸Sözkonusu ovalar içinde ;Van, Bendimahi, Çaldıran, Erciş, Hoşap, Memedik ve Karasu sayılabilir. Ayrıca bak. Giriş Bölümü, sayfa.3.

⁵⁹Burney 1977,3; Sevin 1979,3.

MÖ.13.yüzyıl sonlarından itibaren birbirlerinden ayrı birer **politik , etnik ve siyasi birlik** olarak gelişimlerini sürdürmüşlerdir.

Oysa aynı yüzyıllarda Orta ve Batı Anadolu'da tamamen bağımsız gelişen bazı olaylar sözkonusudur. Anadolu'da **MÖ.1200 civarında yaşanan bir felaket** birçok Geç Tunç Çağ yerleşmesinin tahrip olmasına neden olmuştur. Bu yıkıma paralel olarak Anadolu'da yüzyıllar boyu gücünü kanıtlamış olan **Hitit İmparatorluğu** da ortadan kalkmıştır. Bu tarihten sonra yazılı kaynakların susması sonucunda Anadolu'nun büyük bölümü gerçek bir **Karanlık Çağ'a** girer. Bu durum Anadolu'nun Fırat'ın batısındaki bölüm için MÖ.8. yüzyılın başlarına değin varlığını korur⁶⁰.

Daha çok Fırat nehrinin batısındaki Anadolu topraklarında yaşanan bu olaylar genellikle "**Deniz Kavimleri**" olayı ile ilgili kılınarak açıklanmak istenmiştir⁶¹. Dolayısıyla , Deniz Kavimleri'nin Hitit İmparatorluğu'na ve Mısır'a saldırdığı **MÖ.1190** tarihi "**Karanlık Çağların**", bir anlamda Orta ve Batı Anadolu'da **Demir Çağ'ların başlangıcı** olarak kabul edilmiştir. Ancak Fırat nehrinin doğusunda kalan Anadolu toprakları için durum üstte de ele aldığımız gibi farklıdır.

Doğu Anadolu ile bunun dışında kalan Anadolu toprakları arasında iki olay tamamen birbirinden bağımsız şekilde gelişmiştir. Batı'da "**Deniz Kavimleri**" olayı içinde izlenebilecek bir gelişim varken, doğuda yukarıda da ele aldığımız gibi , bu olaylardan farklı ve bağımsız bir siyasal ve kültürel gelişim söz konusudur. Doğuda; **Ön Asya'daki siyasal dengelerin Asur lehine değişmesi** , dolayısıyla Asur'un Doğu Akdeniz bölgesini ele geçirme saplantısı, doğunun zengin maden yatakları köklü değişimleri de beraberinde getirmiştir. Asur tehlikesi **Doğu Anadolu'daki feodal beylerin aralarında birleşerek güç birliği oluşturmalarına** neden olmuştur. Böylece Doğu Anadolu'da sonradan **Urartu devletinin** de ana çekirdeğini oluşturan Uruadri ve Nairi konfederasyonları, birer politik güç ve siyasi birlik olarak ortaya çıkmışlardır⁶².

⁶⁰Çilingiroğlu 1987b,108.

⁶¹Bak. Ö.Çapar,"Ege Göçleri ve Sonrası Batı Anadolu", **Anadolu Demir Çağları** (Ed.A.Çilingiroğlu), 13vd. İzmir, 1987.,; E.Akurgal,**Anadolu Uygarlıkları**, 136 vd.,İstanbul,, 1987.

⁶²Tarhan 1978,163; 1982,69vd.

B. ORTA VE GEÇ DEMİR ÇAĞ

Orta ve Geç Demir Çağ'da Doğu Anadolu'da⁶³ Van Gölü havzası başta olmak üzere geniş bir alanda hakimiyet kurduğu bilinen başlıca siyasi güç Urartu devletidir. Bölgenin bu dönemine ilişkin tarihi geçmişinin tamamen Urartular ile ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Doğu Anadolu'da geç Demir Çağ'da Urartu Krallığının yıkılmasından sonra Orta Çağ'a kadar kültürel ve politik bir birlikten söz etmek güçtür.

Doğu Anadolu'nun Orta ve Geç Demir Çağ'daki tarihi olaylarını ele alırken, coğrafi koşulları da gözönüne alarak üç ayrı bölüm halinde incelemekteyiz;

- a) Doğu Anadolu'nun doğu ve kuzeyi
- b) Doğu Anadolu'nun batısı
- c) Doğu Anadolu'nun güneyi.

a). Van Gölü merkez olmak üzere gölün kuzey ve batı kesiminde MÖ.9.yüzyıldan itibaren Asur'un baskısı sonucu bir hareketlenme dikkati çeker. Bu alanda yaşayan halk topluluklarının Asur'a karşı ayaklanmasında en önemli etken olarak, Uruadri- Nairi beyliklerinden oluşan siyasi birlikteliğin güçlenmesi gösterilebilir⁶⁴. Artık krallıkla yönetilmeye başlanan ve güney doğudaki Tunibuni'den, kuzey batıda Fırat'ın kaynak bölgesine kadar uzanan⁶⁵ Doğu Anadolu topraklarında (Harita.I) Arame/ Aramu isimli bir Urartu kralının idaresi söz konusudur. Arame önce Sugunia⁶⁶ ve daha sonra da Arzaşkun⁶⁷ kalelerini kuvvetlendirerek , bu kentleri "Birleşik Devletin " merkezi yani başkenti yapmıştır. Bunlardan Sugunia'nın Van Gölü'nün güney

⁶³İran'da bu dönem Demir Çağ III olarak adlandırılmaktadır.

⁶⁴İlk kez Assur II.Nasirpal'in (MÖ.883-859) döneminden itibaren Nairi ve Urartu terimleri eş anlamda kullanılmaya başlanmıştır. Bak. Tarhan 1978,79; 1982, 99.

⁶⁵Tarhan 1982,100, dip.not.143.

⁶⁶III.Salmanasar'ın tahta geçiş yıllarında Urartu üzerine yaptığı ilk seferinin kayıtlarında ve seferi resimleyen 'Balawat Kapısı' kayıtlarında belkide bir krali kent olarak; "Urartu'lu Arame'nin kenti Sugunia'yı ele geçirdim" , demektedir (LAR I, 614; L.W.King, *Bronze Reliefs from the Gates of Shalmanaser, I ve II.* Bant,Londra, 1915 .).

⁶⁷LAR I,605.

batısında yer aldığı düşünülmemektedir⁶⁸. Güney eyaletlerinin bir merkezi olarak görülen Sugunia'nın konumundan dolayı, bölgede egemen güç olan Urartu Krallığı'nın ana yerleşim alanlarının krallığın ilk yıllarında bile Van Gölü'nün güney batısında yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. III.Salmanasar'ın ilk yıllarından sonra hiç söz edilmemesi bu yıllardan itibaren Urartu'nun güney sınırındaki Sugunia kentinde egemenliğini kaybettiğinin bir kanıtı niteliğindedir⁶⁹. Van Gölü'nün kuzey batısında yer aldığı daha güçlü bir olasılık olarak görülen **Arzaşkun**⁷⁰; Sugunia'dan sonra Urartu'nun ilk başkentidir. Asur tehlikesinden korunmanın en iyi yolunun Urartu - Nairi nüfusunun yoğun olduğu Van Gölü'nün kuzey ve kuzeybatısını kapsayan topraklarda yaşamak olduğu bilinmekteydi. Böylece MÖ.858'e dek ayrı bir kral tarafından yönetilen Nairi ülkeleri merkezi idareyi denemek zorunda kalmışlardır. Urartu'nun merkezi idareyi Van Gölü'nün kuzeyine doğru çekmesi , Kuzey Suriye'deki etkinliğin Asur'a geçmesine neden olmuştur. Ancak olaylar MÖ.9.yüzyılın ilk yarısında öyle gelişecektir ki , Urartu Asur tehlikesinden kaçmak için kendini Van Gölü'nün doğusunda bulacaktır. Bu stratejik yer değiştirme düşüncesi, MÖ.832 yılları civarında başkent Arzaşkun'un **Turuşpa**'ya taşınması için de geçerlidir⁷¹.

Van Gölü kıyısında, ovada ,stratejik bir noktada yükselen Van Kayalığı üzerinde ve eteklerinde inşa edilen kale, Turuşpa (Tuşpa) bölgede egemen güç olan Urartu Devleti'nin çok uzun bir zaman başkenti olarak kullanılmıştır. İlk kez **Salmanasar III**'ün bir metninde;

“...Turuşpa şehrinden büyük ölçüde haraç aldım.....”, şeklinde geçen kent⁷², **I. Sarduri** tarafından kral olmadan önce yapılmaya başlanmış

⁶⁸Bu konudaki tartışma için bakınız, Tarhan 1978, 68; Çilingiroğlu 1984,11.

⁶⁹Çilingiroğlu 1984, 11. MÖ.858'de Sugunia'nın tahrip edilmesi ile Birleşik devletlerin merkezi Van Gölü'nün kuzey batısındaki Arzaşkun'a nakledildiği anlaşılmaktadır (Tarhan 1978, 69,123, dip.not.115).

⁷⁰Bu konudaki tartışma için bakınız, Çilingiroğlu 1984, 13-14.

⁷¹Burney-Lang 1971,132.

⁷²W.G.Lambert, “ The Sultantepe Tablets: Shalmaneser in Ararat”, AS XI (1961), 143vd. Kent ile ilgili geniş bilgi için, Tarhan 1978,71, dip.not.266. Kalede ve höyük yerleşim alanında 1987 yılından itibaren kazı çalışmalarına başlanmıştır. Prof.Dr.Taner

olmalıdır. Kentte I. Sarduri tarafından bir çok eklemeler yapılmıştır⁷³. Urartu kralı I. Sarduri , başkenti doğuya taşınması yanısıra olasılıkla bu yörede egemenlik kurma girişiminde de bulunmuştur.

MÖ.825/4-810 yıllarında Urartu kralı **İşpuini**, Doğu Anadolu bölgesine hakim durumdaydı⁷⁴. Kelışin ve Karagündüz yazıtlarından⁷⁵ anlaşıldığı kadarıyla İşpuini, Doğu Anadolu'nun doğu ve güneydoğusuna askeri eylemlerde bulunmuştur. Böylece bölgede güçlü bir Urartu etkinliği sağlamak istemiştir.

Doğu Anadolu bölgesinde MÖ.9.yüzyıl sonundan MÖ.8.yüzyıl başına kadar **İşpuini ve Menua (MÖ.810-786)** dönemlerinde Urartu Krallığı'nın güçlü olduğu anlaşılmaktadır. Bölgenin güney doğusuna diktirdikleri Kelışin ve Topzawa stelleri, sözkonusu Biainili ya da başka bir terimle Nairi ülkesi krallarının⁷⁶ egemenliklerinin birer kanıtı niteliğindedir. İşpuini ve Menua Doğu Anadolu'nun kuzeyine de sefer düzenlemişlerdir. **Diauchi Krallığı** üzerine düzenledikleri seferlerle Erzurum ve civarını denetimi altına almışlardır⁷⁷. Aynı zamanda doğal kaynakları da elde etmeyi amaçlayan⁷⁸

Tarhan ve Prof. D. Veli Sevin başkanlığında sürdürülen yeni dönem kazıları bilim dünyasına kent ile ilgili yeni veriler kazandırmıştır. Bak. Tarhan 1986a, 297; 1989,369vd.

⁷³I.Sarduri, kalenin kuzeybatı eteklerindeki kendi adıyla anılan Sardur Burcu / Madır Burç'u inşa ettirmiştir. Bilgi için bak. Çilingiroğlu 1976,70-73; Tarhan 1978, 72 vd.; 1982, 82, dip. not. 45.

⁷⁴Çilingiroğlu 1976,80; Belli 1982,153 vd.

⁷⁵UKN 24; König 1955/57,Nr.9,7; Burney-Lang 1971,133.

⁷⁶İşpuini ve oğlu Menua'nın ortak saltanatını kapsayan döneme ait Kelışin stelinde (UKN,no.19);

..Urartuca metin, Biainili Ülkesi kralı

..Asurca metin, Nairi Ülkesi kralı , şeklinde bölgesel bir terim ortaya çıkar. Aynı terim I.Rusa'ya ait Topzava stelindeki çift dilli yazıtta da vardır (Melikishvili 1960, No.264). Urartu yazıtlarında (Melikishvili 1960, no.423) yerel dillerinde kendileri için Biaini (li) adını kullanmışlardır. Bak. Tarhan 1982,103vd.

⁷⁷UKN, no.36,37; König 1955/57, 23; J.V.Kinner -Wilson, "The Kurbail Statue of Shalmaneser III" Iraq 24 (1962), 104 ve 106-108; Burney 1966, 60vd.; Burney- Lang 1971,136-137; Diakonoff-Kashkai 1981, 26.

seferlerle Menua devrinden⁷⁹ itibaren bölgede; **Umudum Tepe, Şirinlikale, Malazgirt - Tıkızlı** gibi kaleler inşa edilmiştir⁸⁰ . Bu durum Urartu kralı II.Argişti döneminde de (MÖ.714-685) sürmüştür. Kuzeybatıda **Altıntepe**'nin de Urartu Krallığı'nın Erzurum Ovasına egemen olma uğraşlarının verildiği bu dönemde inşa edildiği anlaşılmaktadır⁸¹. Menua döneminde⁸² Urartu'nun kuzeydoğusundaki Aras Vadisi, Patnos ve çevresi de denetim altına alınmıştı⁸³. Bu amaçla **Körzüt, Anzavurtepe** gibi kaleler , saraylar, tapınaklar, sulama kanalları⁸⁴ ve barajlar⁸⁵ yapılarak , bölgenin sosyal ve ekonomik yapısında olumlu gelişmeler sağlanmıştır⁸⁶.

b) Doğu Anadolu'nun Güneyi .

Doğu Anadolu'nun güney kesimi oldukça dağlık bir bölgedir. Özellikle güney batıya doğru sarp ve aşılması güç dağların hakim olduğu bu bölge, Asur

⁷⁸Çilingiroğlu 1982, 193-194.

⁷⁹Menua seferlerle Diauehi kralı Utupursi'yi yenerek, bölgeyi yönetmek üzere yeni bir vali atamıştır(Belli 1980,156).

⁸⁰Bakınız. Çilingiroğlu 1982, 191 vd.; Başgelen 1987, 16-18; Işık, F. 1987b,497 vd; Başgelen 1986a, 26; 1986b, 21vd.; N.Koçhan "Malazgirt Tıkızlı Kalesi" *Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi V,Ege Üni. Edebiyat Fak.Yay., 87vd.,İzmir, 1990.*

⁸¹Çilingiroğlu 1984,83.

⁸²Urartu kralı Menua'nın siyasi ve imar faaliyetleri ile ilgili olarak bak. Sevin 1979, 73 vd.

⁸³Belli 1980,156-157.

⁸⁴B.Öğün,*Van'da Urartu Sulama Tesisleri ve Şamran (Semiramis) Kanalı,* 42vd.,Ankara, 1970; Sevin 1979,132 vd.

⁸⁵Bu konuda Doç. Dr. Oktay Belli araştırmalarını sürdürmektedir. Bak. O.Belli, "Van Bölgesinde Urartu Baraj ve Sulama Sisteminin Araştırılması , 1989", *Araş.ST. VIII* (1991),111vd.; "Van Bölgesinde Urartu Baraj ve Sulama Sisteminin Araştırılması , 1990", *Araş.ST.IX, (1992), 479vd.*

⁸⁶İşpuni ve oğlu Menua'nın ortak krallığından itibaren bölgede yeni kurulmakta olan düzeni etkileyen unsurlarla savaşmıştır. Düzenli ulaşım ve sulama sistemi ile büyük kentlerin kurulmuş olması bu yeni oluşumun en önemli kanıtları olarak değerlendirilebilir (Sevin 1979, 62 vd).

kaynaklarında MÖ.9.yüzyılın başlarından itibaren Hubuşkia ülkesi olarak geçmektedir. Bu isim Asur Kralı II.Tukulti Ninurta (MÖ.890-884) döneminden Asarhaddon dönemine kadar Asur kaynaklarında yer alır⁸⁷. Urartu Krallığı'nın bu bölgeyi hangi isimle adlandırdığı bilinmemektedir. Ancak bu bölgenin "Nairi" konfederasyonuna bağlı olmayan bağımsız bir ünite olduğu anlaşılmaktadır ⁸⁸. III.Salmanasar'ın MÖ.858 ve 856'daki Urartu'ya yönelik ilk iki seferinde bölge ve yöneticisi;

„..bu ülkenin yöneticisi olan Kakia, Nairi ülkesinin kralı”, olarak tanımlanır. Asur kralının 829 ve 828 'deki seferinde Data(na),V. Şamsi - Adad'ın (MÖ.823-811) annalarında Dadi ⁸⁹, Hubuşkia bölgesi kralı olarak karşımıza çıkmaktadır .

Hubuşkia güneyde Asur Krallığı ile Urartu Krallığı arasında tampon bir bölge durumundaydı. Bölge, önemli coğrafi konumunun yanı sıra özellikle sahip olduğu zengin maden yatakları açısından da hem Asur hem de Urartu Krallığı için hayati önem taşımıştır⁹⁰. MÖ.9. yüzyılın son çeyreğinde Urartu krallarından İşpuini ve oğlu Menua döneminde Hubuşkia ülkesinin Urartu Krallığı'nın denetimi altına girdiği anlaşılmaktadır⁹¹.

Hubuşkia ; batıda Siirt- Pervari , güneyde Türk - Irak sınırı, kuzeyde Van'ın güneydoğusuna, Yukarı Zap Suyu çevresine , belki de Irak içlerine kadar uzanan geniş ve dağlık bir bölgeye sahiptir⁹² (Harita .I). Hubuşkia ülkesindeki mimari kalıntılar⁹³, göçebe ya da yarı göçebe yaşantının yanı sıra

⁸⁷L.Levine” Hubuşkia”, *Reall exikon der Assyriologie*,4,(1972-1975), 479.

⁸⁸Tarhan 1978,82; 1982,102.

⁸⁹LAR I, 598, 607, 587, 718.

⁹⁰Belli 1987,94.

⁹¹König 1955/1957, no.17,24; UKN , no.24,29.

⁹²Bölgede Doç. Dr.Oktay Belli geniş kapsamlı yüzey araştırmaları gerçekleştirmiştir. Bak.Belli 1987,95vd. Ayrıca Kleiss'da bölgede araştırmalarda bulunmuştur. W. Kleiss, “Zur Ausdehnung von Hubushkia Nach Osten”, *Anatolia and the Ancient Near East, Studies in Honor of Tahsin Özgüç* (Ed.K.Emre ,M.Mellink ,B.Hrouda , N.Özgüç) , 257 vd., Ankara, 1989.

⁹³Bölgedeki mimari kalıntılar genellikle zengin maden yatakları ve maden üretim merkezleri çevresinde, su kaynaklarında , gedik ve geçitlerde, yol kavşaklarında ,

bölgede yerleşik iskanın da olabileceğini göstermektedir. Sık bitki topluluğu ile kaplı tepeler nedeniyle güçleşen ulaşım ağı, bölgedeki kuşkusuz en dikkati çeken olumsuz durumlardan biri olarak görülmektedir. Yapılan araştırmalar Urartu krallığının merkezinden, Hubuşkia ve Asur ülkesine çok sayıda yolla ulaşılabileceğini ortaya koymuştur⁹⁴.

c) Doğu Anadolu'nun Batısı

Fırat kavsini kapsayan Elazığ- Malatya illeri sınırları içinde kalan bölge, MÖ.9.yüzyılın ikinci yarısından itibaren Urartu'nun egemenliği altına girmiştir. Özellikle Urartu kralı Menua'nın tahta geçmesi ile⁹⁵ Urartu'nun başlıca amacı **Meliteialhe** krallığının egemenlik altına alınması olmuştur. Söz konusu krallık, başta merkezi olmak üzere ekonomik ve stratejik açıdan ayrı bir öneme sahipti (Harita.I). Krallığın merkezi Melitealhi, Kuzey Suriye'den gelen ve Anadolu içlerine kadar uzanan yol güzergahı üzerine kurulmuştur⁹⁶.

vadilerde ve geniş dağ düzlüklerinde bulunmaktadır. Deniz seviyesinden 2200-2600 m. yükseklikteki yerleşim merkezleri; 1.kaleler, 2.yayla kentleri, 2.kyklopik yapılar /dirheler (dev evleri) olarak gruplanmıştır (Belli 1987, 96-97).

⁹⁴Belli 1987, 96.

⁹⁵UKN 39

⁹⁶Kentin MÖ.9. yüzyıldan önceki dönemine ilişkin bilgileri Asur kaynaklarından elde etmekteyiz. MÖ.1112 yılında Tiglat-Pileser tarafından ele geçirilen Milidia kentinin, 13.yüzyılda I.Salmanasar devrinde Şattuara'nın yenilgisiyle ele geçirilen Hanigalbat ülkesinde olduğu belirtilmiştir (LAR I,237). Bu bir Hurri adıdır ve kaynaklar Malatya'nın bu devirde bile önemli bir kent olduğunu ve halkının büyük ölçüde Hurri olabileceğini göstermektedir. Kent bu özelliğini, Elbistan yakınındaki Karahöyük'ten elde edilen bir yazıtta sözlü edilen Malatya kralı Arhi-Teşup adından da anlaşılacağı gibi, ilerki devirlerde de korunmuş olmalıdır (Burney- Lang 1971, 135). Asur egemenliğinin I.Tiglat -Pileser'in ölümünden sonra bir süre kalkmasına karşın, II. Adad- Ninari devrinde (MÖ.911-891) tekrar kurulduğunu görmekteyiz. Bu amaçla Adad- Ninari ülkeye altı sefer düzenlemiştir (LAR I, 366-372). Daha sonra II. Asurnasirpal bölgedeki krallardan vergi alır (MÖ.882). III.Salmanasar 6.yılı seferinde (MÖ.853), Kargamış kralı Sangara ve Malatya kralı Lalli'den vergi aldığını belirtir (LAR I,610). Aynı kral ayrıca 15. ve 23. yılı seferlerinde de Malatya'dan sözeder

Urartu'ya bağı vassal bir kent durumuna getirmek amacıyla Melitealhe üzerine askeri seferler düzenlenmiştir. Ancak kent gerek Menua ve gerekse sonraki devirlerde hiçbirzaman doğrudan Urartu krallığının egemenliğine girmemiştir⁹⁷.

Urartu krallığı ele geçirdiği ülkelere belirli bir siyasal özgürlük tanımıştır. Ancak imzalanan antlaşmalarla krallığın çıkarları fazlasıyla gözetilmiş ve böylece tampon bölge oluşturularak , Kuzey Suriye üzerinde egemenlik sürdürmek isteyen Asur kuvvetleri ile sık sık karşı karşıya gelme olayı da önlenmiştir. Böylece Urartu bölge üzerinde belirgin bir egemenlik sağlamış ve Melitealhe Krallığı'nı da antlaşmalarla denetim altına almıştır⁹⁸.

Doğu Anadolu'nun batı kesiminde, Menua'nın bahsettiği Şebeteria, Huzana ve Şupa(ni) kentleri⁹⁹ yer almaktadır (Harita.I). Şebeteria'nın coğrafi konumu kesin olmamakla birlikte Palu ile eş anlamlı olduğu zannedilmektedir¹⁰⁰. Şupani'nin konumu ise biraz daha açıktır. Şupa ülkesinin Malatya'nın doğusunda Fırat nehrinin doğu yakasındaki Sophene ile aynı olduğu bilinmektedir¹⁰¹. Fırat nehrinin oluşturduğu kavis içindeki alanda Alzi(ni) ülkesi olarak adlandırılmaktadır¹⁰². Bu alanın Menua'nın ilk yıllarında belki de krallık döneminden önce de bilindiği¹⁰³ anlaşılır. Menua

(LAR I, 636,580). Bak. Çilingiroğlu 1984, 21, dip.not.133.

⁹⁷Bunun nedenini Urartu krallığının sınır ülkeleri üzerine uyguladığı siyasette aramak gerekir. Sefer düzenlenen ve yenilgiye uğratılan ülke krallarından ağır vergi ve haraç alındıktan sonra imzalanan antlaşmalarla , Urartu kralları bu ülkeler üzerinde belirli bir siyasal etkinliğe ulaşmışlardır. Yenilgiye uğratılan ülkeleri tümüyle egemenlik altına alma düşüncesi , Urartu krallarının bu ülkelerde kuvvetli askeri güçler bırakmalarını gerektirecekti (Çilingiroğlu 1984,20).

⁹⁸Çilingiroğlu 1984,20.

⁹⁹UKN 39.

¹⁰⁰Diakonoff-Kashkai 1981, 77,80; N.Adontz, *Historie d'Armenie*,199, Paris, 1946.

¹⁰¹UKN 39, Charlesworth 1976, 47. Tiglat Pileser III'e ait bir yazıtta Şupa ile Enzite'nin komşu iki ülke olduğu anlaşılır (DJ.Wiseman, "A Fragmentary Inscription of Tiglat - Pileser III from Nimrud", *Iraq* 14 (1956),125).

¹⁰²Urartu kayıtlarındaki Alzi'nin Hitit kayıtlarında Alziya, Mitanniler'de Alşe ve Ermeni kayıtlarında Alznik ve yine Hitit metinlerindeki Enzite ile aynı olduğu önerilmiştir. Geniş bilgi için bak. Çilingiroğlu 1984,17, dip.not.108.

ilk yıllarından itibaren bölgeye seferler düzenleyerek bölgeyi egemenliği altına almıştır¹⁰⁴. Urartular'ın bu dönemde batıya yayılmak amacı ile , özellikle Murat vadisini ele geçirmeye yönelik bir politika güdüldüğü anlaşılmaktadır. **Palu Kalesi**'ndeki yazıtla bölgeye Urartu'ların Menua ile girdiği anlaşılmaktadır. İzoli¹⁰⁵, Mazgirt¹⁰⁶, Bağın, Kaleköy, Maltepe, Gökbelen , Kızıluşağı, Örenkaya, Haroğlu, Harput, Tanrıvermiş, Pertek, Sarıbük, Deliktaş, Genefik, Yıdıztepe, Tilkale gibi kaleler, Norşuntepe, Bahçecik, Kaleönü, Zulümtepe ve Solhan gibi konaklama merkezleri¹⁰⁷ Elazığ Malatya, Bingöl bölgesinde Urartu'nun egemenlik kurma amacıyla başarılı oluşun birer kanıtı olarak görülebilir.

Menua sayesinde yeterince güvence altına alınması sonucu Doğu Anadolu'nun batı kesimine Urartu kralı **I.Argiştı** döneminde (MÖ. 785-763) çok az sefer yapılmıştır. Argiştı'nin Horhor yazıtında¹⁰⁸ bölge ile ilgili olarak

¹⁰³K.Balkan, "Patnos Yakınında Anzavurtepe'de Bulunan Urartu Tapınağı ve Kitabeleri", *Anadolu V* (1960),147,150vd. Menua tarafından yaptırılan Anzavurtepe tapınak yazıtında; "...Alzi ülkesinde bir ayaklanma vardı....", şeklinde geçen ibareden krallığının ilk yıllarında Alzini'nin bilindiği anlaşılmaktadır. Zira Anzavurtepe kalesi Menua'nın saltanatının ilk yıllarında yapılmıştır.

¹⁰⁴Menua'ya ait 110 yazıt bu döneme ışık tutmaktadır. Bak.König 1955/57,64; Çilingiroğlu 1984,17.

¹⁰⁵Kleiss-Hauptman 1976, No.53.

¹⁰⁶Kleiss-Hauptman 1976, No.99.

¹⁰⁷Geniş bilgi için bak. Sevin 1987a, 279vd.; 1988, 1vd.; 1989, 451vd.

¹⁰⁸.Tanrı Haldi sefere çıktı, Hate ülkesini ele geçirdi ve Argiştı'nin önünde onları yenilgiye uğrattı... Hate ülkesine karşı sefere çıktım. Niriba ülkesinin [II.Asurnasirpal'in yazıtlarında (LAR I, 445,446 ve447) birçok kez sözü edilen Nirib, Niriba ile aynı ülke olmalıdır. Asurnasirpal Nirib'in Kasiyari dağlarının (Karacadağ) ortasında yer aldığını söylemektedir. Argiştı'nin yazıtında "Niriba Ülkesi Vadisi" olarak sözü edilen yer Diyarbakır'ın doğusundaki Yukarı Dicle vadisi olmalıdır] vadilerini ele geçirdim...Tanrı Haldi'nin gücüyle Hate ülkesine karşı sefere çıktım. Tuatehi kabilelerinin ülkesini bağışladım. Melita kentinin ... Piteria kentine [Diyarbakır'ın kuzeyinde yeralan Piteria kenti, Asur kaynaklarındaki Dirra ülkesindeki Pitura (Bitura - Pidara) ile eşdeğerli olmalıdır (Çilingiroğlu 1984,18, Dip.Not.117).]

bilgi de verilmektedir. I. Argiști sözkonusu bu 4.yıl seferi ile MÖ.8.yüzyılın ilk yarısında Hate ve Malatya ülkesinin yanısıra, Yukarı Dicle vadisinin denetimini büyük oranda sağlamıştır.

I. Argiști'den sonra Urartu tahtına oğlu **II Sarduri** (MÖ.764-735) geçmiştir. II. Surduri'de Doğu Anadolu'nun; kuzeydoğu ve doğusu dışında özellikle batısına, Melitealhe üzerine seferler düzenlemiştir¹⁰⁹. Bu şekilde Urartu'nun ilk kaz Fırat'ın batısına geçtiği bilinmektedir. Urartular, olasılıkla Menua devrinden beri kendi egemenlikleri altındaki **Tumeişki** kentinden Fırat'ı aşmışlardır¹¹⁰. Fırat'ın batı yakasındaki bazı yeni bulgular bu durumu destekler niteliktedir¹¹¹.

Doğu Anadolu'nun batı kesimine egemen olma uğraşlarının altında doğu-batı ticaretine hakim olma ve doğal kaynaklar ile ticari açıdan önemli konuma sahip Kuzey Suriye üzerinde etkin olma isteği yatmaktadır. Bu amaçla Urartu ve Asur'un Bölge üzerinde yoğun bir müceadelesi söz konusudur. Bölgede önemli krallıklardan biri olan **Melitealhe Krallığı** üzerindeki Urartu baskısı da tamamen bu amaca yönelikti. II Sarduri Melitealhe üzerindeki siyasi egemenliğini güçlendirmesinin ardından, daha güneye inerek **Kumahalhi (Mummunu)** ülkesine¹¹² sefer düzenlemiş ve bölge üzerindeki Urartu egemenliğini güçlendirmiştir.

Doğu Anadolu'nun batısına verilen önem, **MÖ.8. yüzyıl başlarından** itibaren yörede sürdürülen Urartu imar faaliyetleri ile daha iyi anlaşılmaktadır. Kuşkusuz bu tür faaliyetlerin en önemlisi, batıyla doğuyu birleştiren yol

dek gittim" (UKN 127).

¹⁰⁹İzoli ve Van'daki kilise (Surp Pogos) yazıtlarında II.Sarduri'nin yaklaşık olarak MÖ.762/1'de Melitealhe ülkesi kralı Şasu'nun oğlu Hilaruda'yı yenerek Tumeişki kentinden geçip Karnisi kentine dek gittiğini belirtmektedir (Çilingiroğlu 1984, 19,20).

¹¹⁰Tumeişki Sofene'deki Tomissa kenti ile eşdeğerli olmalıdır. Bu kent Manandian'a göre Kömürhan'da yer almaktadır (Diakonoff - Kashkai 1981, 88; Çilingiroğlu 1984, 20).

¹¹¹Bakınız. Ö.Bilgi, "Fırat Nehri Kenarında Bir Urartu Yerleşmesi", IX.Türk Tarih Kongresi, 22,Ankara ,1981; "Köşkerbaba Höyük Kazısı 1980 Yılı Sonuçları" KST III 1982,83vd.; " Köşkerbaba Höyük Demir Çağı Mimarisi", Anadolu Demir Çağları, (Ed.A.Çilingiroğlu) , 1vd., İzmir ,1987.

¹¹²UKN 155 E.

sistemi ve bu sistem üzerinde belirli aralıklarla yapılmış **karakol-kervansaray** niteliğindeki **konaklama istasyonlarının** inşasıdır. Bu amaçla yaklaşık 5.40 m. genişliğinde çoğunlukla volkanik karakterli taşların düzeltilmesi suretiyle bazen 1.50 m. kadar teras duvarlarına ve köprülere sahip bir yol inşa edilmiştir. Elazığ - Bingöl sınırları içinde günümüz karayoluna koşut olarak uzanan yol ve kervansaray inşasına MÖ.8.yüzyılın başlarında başlanmış olmalıdır¹¹³. Kuşkusuz Urartu Krallığı'nı batıya bağlanan bu yol dışında birçok askeri ve ticari yol yapılmıştır¹¹⁴.

Urartu'nun bölge üzerindeki imar faaliyetleri ve egemenliği MÖ.745'te Asur'un başına **III.Tiglat-Pileser'in (MÖ.745-728)** geçmesine kadar sürmüştür. MÖ.744'te Arpad, 743'de Halpa ve 735'de Tuşba üzerine düzenlenen Asur seferleri¹¹⁵ ile Urartu'nun bölge üzerindeki etkisi bir ölçüde kaybolmuştur. Samal ve Kargamış gibi kent devletleri de Asur'un siyasi güdümüne girmiştir. Urartu kralı **I. Rusa'** nın krallık döneminde Doğu Anadolu'nun batı kesiminden çok kuzey ve doğu bölgelerinde gelişen olaylara karşı tedbirler alınmıştır. Batı kesimi büyük oranda Asur etkisine girerken , batıdan vazgeçmek istemeyen Urartu, egemenliğini yöredeki yeni güç , **Muşki** ve **Tabal'**la sürdürmeye çalışmıştır. **II. Argiştı** devrinde de (MÖ.714-685) aynı durum sürmüştür¹¹⁶. **Muşkili Mita'**nın MÖ.710 yılında Asur'un üstünlüğünü benimseyerek Sargon'a bağımsızlığını sunması¹¹⁷ Urartu'nun

¹¹³ Urartu yolu ile ilgili olarak araştırma çalışmalarını Prof.Dr.Veli Sevin 1985 yılından bu yana sürdürmektedir. Bakınız. sayfa.42, dip.not.112; Sevin 1988a,1vd.; "The Oldest Highway: Between the Regions of Van and Elazığ in Eastern Anatolia", *Antiquity* 62 (1988), 547vd.; 1989,451vd.; "Doğu Anadolu'da En Eski Karayolu, *Müze I* (1989),32vd.; 1980, 451 vd.

¹¹⁴Tarhan 1978,111 vd.; Belli 1982, 179 vd.

¹¹⁵LAR I,769. Tuşba yenilgisinin ardından Urartu tahtına Argiştı'nın oğlu I.Rusa (MÖ.735-714) geçmiştir.

¹¹⁶Çilingiroğlu 1984,25. Yazılı kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla Urartu Muşki ve Tabal'la işbirliğini sağlamıştır. (Bak.LAR II,85) MÖ.712 yılında Sargon , Urartu ve Muşki sınırları boyunca birçok kale yapmak zorunda kalmıştır (LAR II,27).

¹¹⁷Sargon'un ,Kue eyalatının valisi Assur-Sarru-Usur'a gönderdiği mektup bu tür ilişkiyi kanıtlayabilir. LAR II,64,43.

bölgedeki etkisini de tümüyle yitirmesine neden olmuştur.

Urartu kültürel ve askeri açıdan “**Rönesans**” devri yaşayan **II. Rusa** devrinde (MÖ.685-645) Asurla iyi ilişkiler sürdürürken, batıya son bir sefer yapmıştır. Muşki , Hate ve Halitu ülkelerine yapılan seferin amacı, tamamen Akdeniz’e giden ticaret yollarını denetim altına almaya yöneliktir¹¹⁸. Urartu Krallığı MÖ.7.yüzyılda, daha önce yitirilen batı ülkelerini geri alabilmek için verdiği uğraşta sınırlı ölçüde başarılı olabilmıştır¹¹⁹.

Bölgede Asur’un da etkisini yitirmesinin ardından, başta **Muşki** olmak üzere yöredeki halkların etkisi artmıştır. Zira **II Rusa**’dan sonraki Urartu krallığı hızlı bir çöküşe girmiştir. Özellikle Fırat kavsinin bir bölümünü de içine almak koşuluyla, Fırat’ın batısına yerleştikleri anlaşılan Muşkililer tarih sahnesine çıkmıştır¹²⁰. **II.Rusa**’dan sonra batıdaki Muşki ülkeleri hakkında bilgi edinilememiştir.

Doğu Anadolu’da Urartu Krallığı, egemenliğini **MÖ.6.yy.** başlarına kadar sürdürmüştür. **Med** ve **İskit** saldırılarından sonra bölgede bir daha Urartu egemenliğinden söz edilemez. Urartu krallığının MÖ.609’da İskitler’in istilasına uğramıştır¹²¹. Eldeki verilere göre krallığa son saldırının **MÖ.590**’da Medler tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır¹²². Urartu’nun yıkılmasının ardından Demir Çağ içinde Doğu Anadolu’da etkili kültürel ve politik bir birlikten söz etmek güçtür. Bu dönem aynı zamanda Doğu Anadolu’da Demir Çağı’nın sonunu da belgelemektedir. Bu dönemde Med’lerin **Kyaxares**’in önderliğinde siyasi ve askeri örgütlenmelerini tamamlayıp Sophene ve Kappadokya bölgeleri de dahil olmak üzere Doğu

¹¹⁸Adilcevaz ve Malazgirt-Kaleköy’de bulunan yazıtlardan (UKN 278,279) Urartu’nun başarılı olup olmadığı kesin anlaşılamamaktadır.

¹¹⁹Çilingiroğlu 1984,26-27.

¹²⁰Bak. dipnot .12

¹²¹Çilingiroğlu 1976, 267. Çavuştepe ve Karmir-Blur’da iskit eserleri bulunmuştur. MÖ.609 yılına ait Babil kaynaklarında da İskit’lerin Urartu topraklarına kadar ilerlediği belirtilmiştir (Burney-Lang 1971,171-172).

¹²²Burney-Lang 1971,171. Bastam kalesindeki MÖ.590 yılına ait tahribat Med’li Kyaxares’in Lidya seferi sırasında olmuştur. Medler yolları üzerindeki Urartu Krallığı’na son bir darbe vurmuşlardır (W.Kleiss,“Ausgrabungen in den Urartaischen Festung Bastam,1969”, **AMI** 3(1970),52-53).

Anadolu'yu egemenlik altına aldıkları bilinmektedir (MÖ.590-550)¹²³. Ancak bölgede Medler'in yerleşimine ait herhangi bir kalıntı tesbit edilememiştir. Med egemenliği Pers kralı **Kyros'un** kral **Astyages'i** MÖ.550 yılında yenilgiye uğratması ile sona ermiştir. Bu yenilgi ile Doğu Anadolu dahil olmak üzere Anadolu'nun tümü Pers İmparatorluğu'nun yönetimine girer. MÖ.6.yüzyıldan itibaren bölge Büyük İskender'e kadar "**Armenia Satraplığı**" egemenliğindedir¹²⁴.

¹²³V.Sevin, "Lydialılar", **Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi** 2,252-253, İstanbul, 1982.

¹²⁴V.Sevin, "Anadolu'da Pers Egemenliği", **Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi** 2, 268, 270vd. ,İstanbul ,1982.

III.BÖLÜM: ERKEN DEMİR ÇAĞ'DA DOĞU ANADOLU'DA ÖLÜ GÖMME

Erken Demir Çağ Doğu Anadolu ile ilgili yazılı kaynakların kısıtlı olması, yapılan kazılarda fazla bulgu ele geçmemesi, ölü gömme geleneklerini açıklıkla ortaya çıkartmamızı güçleştirmektedir. Ancak son yıllarda yapılan kazı ve yüzey araştırmalarında sözkonusu verilerin değerlendirilmesi ile ilgili önemli sonuçlar elde edilmiştir.

Doğu Anadolu Erken Demir Çağ ölü gömme geleneğini ; gömü türü , ölü törenleri ve armağanları olarak iki bölümde değerlendirmekteyiz.

A.Gömü Türü

1.Yakmadan gömme.

Yakmadan gömme, önceki dönemlerde olduğu gibi Erken Demir Çağ'da da yakarak gömmeye göre daha yaygın gömü geleneklerinden biridir. Yakmadan gömü geleneği Anadolu içinde ve dışında birçok halk topluluğu tarafından benimsenerek uygulanmıştır. Bu uygulama tarzı, ölü'nün bedeninin öbür yaşamında da kullanılacağı inancının bir sonucu olarak ortaya çıkmış olmalıdır. Ölüler mezarlara bazen düz, çoğunlukla dizleri karına çekilerek, **hoker** şeklinde yatırılmıştır.

Doğu Anadolu'da Erken Demir Çağ'a tarihlenen birçok mezarlık alanı tesbit edilmiştir. Bu mezarlıklardan **Dilkaya, Karagündüz ve Kertenkele Kayalığı** "1 No'lu Alan" olarak adlandırdığımız Van Gölü'nün doğusunu kapsayan alanda (Harita.II) yer almaktadır. Buna karşın **Ernis-Evditepe, Alacahan, Gavurkale, Budak ve Konakbey** gibi Erken Demir Çağ mezarlarının çoğunluğu Van Gölü'nün kuzey ve batısında, **2 No'lu** alanda bulunmuştur. Büyük bir kısmı defineciler tarafından yağmalanan mezarlıklarda, birkaç parça keramik ve demir eşya dışında başka bir buluntu ele geçmemiştir. Mezarlar tahrip edilmeleri nedeniyle düzgün bir plan vermemektedir . Bu nedenle Doğu Anadolu Erken Demir Çağ halkının gelenek ve törenlerine ilişkin sağlıklı bilgiler, daha çok bilimsel kazısı yapılan **Dilkaya ve Karagündüz** mezarlıklarından elde edilmiştir. 1 ve 2 No'lu alanlar dışında **6 No'lu** alandaki (Harita. II) **Ağaçlı ve Alınak**'da Erken Demir Çağ mezarlarının bulunduğu anlaşılmaktadır.

Doğu Anadolu'da Erken Demir Çağ'da yakmadan gömü üç tür mezarda uygulanmıştır. Bunlar; **oda mezarlar, taş-sandık mezarlar ve kuyu mezarlar** olarak bilinmektedir. Bugüne kadar sürdürülen kazı ve araştırmalardan Doğu Anadolu'da basit toprak mezarlara gömü yapıldığına dair herhangi bir bulgu elde edilmemiştir¹. Basit toprak mezarlar çoğunlukla Doğu Anadolu dışında İran'daki yerleşim merkezinde ortaya çıkartılmıştır². Van Gölü ve Urmiye Gölü arasında yer alan yakın bölgeler içinde gömü geleneklerindeki bu tür farklılıkları açıklamak zordur. Yakın bölgeler içinde gömü gelenekleri arasında görülen bu tür farklılıklarda kültürel değişimler etkili olmuş olabilir.

Doğu Anadolu'da Erken Demir Çağ'a tarihlenen basit toprak mezarlar bulunmamasına karşın, ölümlerin genellikle oda ve taş sandık mezarlara, çok az olarak da kuyu mezarlara yakmadan gömüldükleri anlaşılmaktadır.

a)Oda Mezarlar.

Doğu Anadolu'da 1,2 ve 6 No'lu alanlarda (Harita. II); Emis - Evditepe, Alacahan, Gavurkale, Budak, Konakbey, Boğurtan, Ağaçalı, Kertenkele Kayalığı,

¹Dilkaya ve Karagündüz'de yapılan kazılardan Doğu Anadolu Erken Demir Çağ halklarının ölümlerini basit toprak mezarlara gömmedikleri anlaşılmaktadır.

²Dinkha Tepe'nin DÇ.II (Demir Çağ II) dönemi II.katında 12 basit toprak mezar açığa çıkartılmıştır (Muscarella 1974,58). Solduz'da Hasanlu'nun güneyindeki Dolma Tepe'deki DÇ.II ve I dönemi mezarları , Hasanlu'nun güney doğusundaki Hajji Firuz'da 1968'de bulunan bir DÇI gömüsü toprağa yapılan basit mezardan oluşmaktadır (Muscarella 1974,49; Dyson1989,108vd., res.3). Hasanlu'da olduğu gibi Haftavan Tepe yerleşim merkezi içinde de bir mezarlık tesbit edilmiştir (Burney 1970,166, 170, fig.7,8:1,7, pl.3,4; 1972, 134 vd., fig.8 ,9, pl.IIIa-IVb, IVc-Va;1973,155,162-164; Burney-Lang 1971, fig.40). Sialk VI A mezarlığında ölümler basit toprak mezarlara yatırılmıştır. İskeletlerin başları Dinkha Tepe'dekiler gibi kuzeydedir (Young 1965,61-62,73,fig.11.1). Giyan'daki basit toprak mezarlara hoker tarzında gömümler yapılmıştır (Young 1965,66). Godin Tepe'deki üç gömü DÇ I dönemindedir. Mezarlar yüzleri kuzeye ya da doğuya bakan , sağ ya da sol yanlarına yatırılan doğu batı yönündeki toprağa yapılan basit gömümleri içermektedir(Bak. Young 1969,19,fig.24,25). Tepe Guran'da da Demir Çağ I dönemin tarihlenen basit toprak mezarlar ortaya çıkartılmıştır (H.Thrane,"Excavations at Tepe Guran, Luristan", *Acta Archaeologia*, 34 (1964), 122-124, fig.23,24; "Archaeological Investigations in Western Iran" *Acta Archaeologia*, 35 (1965),158-159, not.6).

Karagündüz ve Dilkaya'da birçok oda mezar ortaya çıkartılmıştır³. Çoğunlukla taştan inşa edilen ve tamamı tek odalı olan mezarlar plan açısından;

•Dörtgen planlılar (Kat.No:1,7-16,19-22,24,25).

•Ortası şişkin , uç kısımlara doğru daralan planlılar (Kat.No:2-6,17).

•Oval planlılar (Kat.No:18,23) olarak üç gruba ayrılmaktadır.

Dörtgen planlı mezarlarda girişler dar kenar üzerinde yer alır. Mezarlar yaklaşık 3.00-6.60 metre uzunluğundadır. Genişlikleri 0.65 ile 3.25 metre arasında değişmektedir. Yükseklikleri 1.10 ile 2.90m. arasındadır. Büyük boyutlu mezarların üst açıklığı kapatmak amacıyla yan duvar taşlarının içe çekilerek örülmesi sonucu mezarların yükseklikleri 2 metreyi aşabilmektedir. 1935 yılında raslantı sonucu Van müzesine getirilen kaplarla tanınan⁴ ve 1962 - 1964 yıllarında Türk bilim adamları tarafından kazılan **Ernis-Evditepe** mezarlığında (Lev.17:a-c) yerleşim alanı dışında yüzden fazla mezar açılmıştır⁵. Mezarlar içinde dörtgen planlılar bulunmaktadır. 3 No'lu mezar (Kat.No:1) bu tür mezarlardan biri olarak bilinmektedir.

Ernis -Evditepe'de çalışan bilim adamları biraz daha batıda **Alacahan**'da da çalışmalarını sürdürmüşler⁶ ve birçok mezar ortaya çıkartmışlardır⁷.

³Bu mezarlar içine yayınlanmadığı için hakkında bilgi edinemediğimiz , kazıları sırasında detaylı rapor ve çizimleri tutulmayanlar dahil edilmemiştir. Zira Alacahan'da 100 kadar (Erzen 1965,34), Ernis-Evditepe'de birçok oda mezarın kazıldığı bilinmektedir (Sevin 1987b,36).

⁴Bazıları Erken Tunç Çağı'na ait otuz kadar kabın Van müzesine getirilmesinden sonra bu mezarlığın tanındığı bilinmektedir. A.Dönmez-W.C.Brice , "The Distribution of Some Varieties of Early Pottery in South-East Turkey", *Iraq* 11 (1949), 44vd.; C.Burney, "Eastern Anatolia in the Chalcolithic and Early Bronze Age", *AS.VII* (1957) ,179, dip not.92; Korfmann 1977,188. Korfmann, 1938 yılında K.Lake'nin incelediği , Rus işgali sırasında N.J.Marr tarafından 500 kadar mezarı açtığını belirttiği mezarların, Ernis mezarlığına ait olduğuna inanmaktadır . Sevin, sözü edilen bu mezarların olasılıkla daha batıda Erciş Ovası içinde bulunabileceğini belirtirken, Lake'nin sözünü ettiği mezarların Ernis-Evditepe ile aynı olmadığını düşünmektedir (Sevin 1987b, 48, dip.not.2).

⁵A.Erzen, E.Bilgiç ve Y.Boysal 1963 yılında Evditepe eteklerinde 100, Alacahan'da 6 mezar açmıştır (Erzen 1963, 542; 1964b,20; 1965,34; Bilgiç 1964,22; Mellink 1964,158)

⁶Erzen 1964a,570vd.; H.Alkım 1964a,92vd.; 1965, 359vd.; Mellink 1965, 142.

Alacahan'daki bir oda mezar 6.60x3.25 metre ölçüleri ile büyük boyutlu oda mezarlardan biri olarak bilinmektedir.

Bir grup oda mezar da 2 No'lu alan içinde, **Gavurkale, Budak, Konakbey**'de (Harita. II) bulunmuştur. Hemen tümü kaçak kazıcılar tarafından kazılarak soyulan mezarlar, V.Sevin tarafından tekrar incelenebilmiştir⁸. Mezarların soyulmuş olması ölü gömü geleneğine ilişkin değerlendirmelerimizi güçleştirmektedir..

Doğu Anadolu'da Erken Demir Çağ buluntusu veren ve sistemli kazısı yapılan mezarlık alanları azdır. Ancak son yıllarda yapılan üç ayrı kazı, bilim dünyasına bu dönemle ilgili yeni bulgular kazandırmıştır. Bunlardan ilki 2 No'lu alanda **Kertenkele Kayalığı**'nda bulunan mezarlıktır. Doğubayazıt'ın yaklaşık olarak 30 km. kadar güney batısındaki Kertenkele Köyü'nde (eski adı Gurmumok) yeralan Kertenkele Kayalığı'nda (Harita I)1974 yılında başlanan kazılara kısa bir süre devam edilmiştir. Kazı ile ilgili kısa bir rapor dışında detaylı bir yayın yapılmamıştır⁹. Buradaki 1 No'lu mezarda 12 kafatası bulunmuştur. Mezarın çok tahrip olmaları ve dağınık durumda bulunmaları nedeniyle insitu durumda bir iskelet kayıtlara geçmemiştir. Mezarda yalnızca çok miktarda kap ve süs eşyası ele geçtiği bilinmektedir.

Son yıllarda kazısı yapılan ve son yayını yapılmamış olmasına karşın düzenli raporları yayınlanan kazıların başında **Dilkaya**¹⁰ (Harita. I) gelmektedir. Dilkaya'da Demir Çağ'ın erken döneminden Orta Çağ'a kadar

⁷Detaylı kazı raporlarının yayınlanmamış oluşu mezarlıkların kültürel ve tarihsel açıdan aydınlatılmasını güçleştirmektedir. Son olarak V.Sevin ,A.Erzen'in kazılar sırasında tuttuğu özel notları ışığında mezarları özellikle mimari ve metal bulguları açısından yeniden değerlendirmiştir. Bakınız; Sevin 1987b, 35vd.

⁸Sevin 1986,329vd.

⁹Bozkurtlar 1976, 45 vd. Sevin 1979,44.

¹⁰Van'ın Edremit Bucağına bağlı aynı adlı köyün batında yeralan, Van Gölü kıyısında, Van'dan 24 km. uzaklıktaki Dilkaya Höyüğü ve Mezarlık alanı kazıları, 1984 yılında A.Çilingiroğlu başkanlığındaki bir ekiple başlanmıştır. Çalışmalar 1991 yılına kadar sürdürülmüştür. Kazıdan elde edilen bulgular; Kazı ve Araştırma Sonuçları Toplantısı, Türk Tarih Kongresi ve Demir Çağlar gibi uluslararası toplantılarda bildiri olarak sunulmuş ve yayınlanmıştır. Dilkaya Kazısı'nın yayın hazırlıkları halen devam etmektedir.

geçen dönem içinde farklı gömü tarzlarına ait örnekler ortaya çıkartılmıştır. 2.40x4.60 m. ve 1.75x2.25 m. boyutlarındaki dörtgen planlı iki oda mezar (Lev.19:a,b), Dilkaya mezarlık alanının sağlam durumdaki yapılarından bazılarıdır (Kat.No:20,21). Dörtgen planlı iki mezar olasılıkla antik dönemde soyularak tahrip edilmiştir. Dilkaya mezarlık alanında tesbit edilen mezarlar, Doğu Anadolu Demir Çağ'ı ölü gömme geleneğinin bir ölçüde de olsa aydınlatılmasında yardımcı olmaktadır.

1992 yılında kazısına başlanan **Karagündüz**'den (Harita.I) elde edilen veriler, Erken Demir Çağ'da ölümlerin gömülmeleri sırasında belirli yöntemlerin uygulandığını göstermiştir¹¹. Karagündüz mezarlığında çıkarılan ve yaklaşık olarak 2.50 m. yüksekliğe sahip olduğu anlaşılan mezarlar (Lev.20:a-c; 21:a,b), çoğunlukla orta ve büyük boy taşlarla anakaya ya da sert milli toprak üzerine yapılmışlardır . Mezarların duvarları örülürken 2.00 m.den itibaren üste doğru birer taş içe çekilerek üst açıklık 0.50 m. kadar düşürülmektedir. Uzun yıllar boyunca kullanılan oda mezarların , büyük boyutlu olmaları nedeniyle sağlam yapılmalarına çok önem verilmiştir. Bu nedenle büyük mezar yapılarının temelleri, çoğunlukla anakaya üzerinde yer alır. Oda mezarlar içinde sadece 4 No'lu mezar (Kat.No:23) anakayaya oturmamaktadır. Dilkaya , Boğurtan ve Emis mezarları da sözünü ettiğimiz mezarlardaki gibi anakaya ve sert anatoprak üzerine inşa edilmiştir¹². Mezarların temele yakın taşları daha büyük olup kabaca işlenmiştir. Mezarların üst kısmı çoğunlukla 1 ya da 2 blok sal taşı ile ve daha küçük boyutlu taşlarla kapatılmıştır¹³. Sal taşlarının üzerine küçük sal

¹¹Van ili merkezinin 40 km. kadar kuzeydoğusunda yer alan Karagündüz mezarlığı , aynı adlı köyün 2 km. doğusundadır. Kuzeyden güneye doğru tatlı bir meyille alçalan bu bereketli ve yoğun iskan görmüş ova içindeki kazı alanı ihbar sonucu tesbit edilmiştir. V. Sevin bilimsel başkanlığında bir ekiple başlanan 1992 yılındaki ilk dönem kazılarında dört ve 1993 yılındaki ikinci dönem kazılarında üç oda mezar açığa çıkarılmıştır. Kısa bir süre katılma fırsatı bulduğum çalışmalarda gömü gelenekleri açısından çok önemli bulgulara rastlanmıştır. Bana kazıya katılma olanağı tanıyan hocam V.Sevin'e teşekkür ederim.

¹²Mezarlarda bu iki unsur; anakaya ve anatoprak bölgenin jeolojik yapısına göre değişebilmektedir. Dilkaya mezarlık alanı tamamen kumluk bir arazide yer alır. Bu nedenle oda mezarlar nispeten sert olan ana toprak üzerine oturtulmuştur. Karagündüz ve Boğurtan (2 No'lu) mezarları anakaya üzerine yapılmıştır. Odalar anakayaya kabaca açılırken kuyu şeklindeki dromoslar taştan inşa edilmiştir.

taşları serilerek, mezar odasına yukarıdan toprak akmasını önlenmiştir. Mezarlarda taş aralarında bağlayıcı madde olarak çamur kullanılmıştır. Taşların daralttığı en üst kesim genellikle enlemesine kapatacak şekilde tek parça blok taşlarla örtülmüştür. Dörtgen planlı oda mezarlarda da görülen, bu tür yapı tekniğine sahip mezarlar; **“Sözde kemerli= yalancı kemerli mezarlar”**olarak adlandırılmaktadır. Üzerinde ağır kapak taşı bulunan sözde kemerli mezarlar, mezar mimarisinin en gelişmiş örneklerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bu tür mezar mimarisi Anadolu dışında da teknik olarak birçok mezarda görülebilmektedir. Sözde kemer tekniği, Kuzey Suriye ve Mezapotamya’daki büyük mezar yapılarının üst kısmını kapatma amacıyla da uygulanmıştır. Dikdörtgen temel üzerine bazen pişirilmiş, bazen de pişirilmemiş tuğla ile inşa edilmiş mezarlar ; **Ur, Nippur, Hafaqı, Terga, Billah, Arbid, Mari, Kiş ve Til-Barsip**’te bulunmuştur¹⁴. Gömme biçiminde bazı farklılıklar olmakla birlikte taştan inşa edilen sözde kemerli oda mezarların Eski Asur döneminden beri bilindiği ve Orta Asur döneminde ise tuğla örneklerle yaygınlaştığı anlaşılmaktadır¹⁵. Anadolu’da **Kültepe Karum**’un Eski Asur Ticaret Koloni çağıının geç evresine ait sözde kemerli taştan inşa edilmiş bir mezarın bulunduğu bilinmektedir¹⁶. Bundan başka Kuzey Suriye’de MÖ.2.binyılın ilk yarısı içinde **Tell Ahmar**’da ve 14.yy’da **Ugarit**’te¹⁷ sözde kemer , dromoslu oda mezarlarla ortaya çıkmıştır. Bu tür örnekler, yüksek tavanlı ve sözde kemerli oda mezar¹⁸ anlayışının daha çok güneye, Kuzey Suriye,

¹³Kazı sırasında 1 No’lu oda mezar içinde bulunan 0.50-0.70 m.uzunluğunda, 0.30-0.35 m. kadar genişlikte ve 0.15 m. kadar yükseklikteki sal taşlarının , üst açıklığı örtmede kullanılan kapaklar olduğu anlaşılmaktadır (Kat.No.22).

¹⁴Özgüç 1948,106; RLA 588vd.

¹⁵Haller 1954,96,Abb.129,102,136-137.

¹⁶T.Özgüç, “The Art and Architecture of Ancient Kanish”, *Anatolia VIII* (1964), 37,fig.6,pl.VI.

¹⁷Schaeffer1948,fig.9 ve306.

¹⁸Kronolojik ilişkiler tam olarak açıklanamasa da oda mezarlarda kemerin kullanılmasına **Erken Süllaleler** döneminde başlanmıştır. Bu tipin yayılması yeni kültürün sınırları ile doğru orantılı olmalıdır. Eski Babil zamanında. Ur, Uruk, İrsu, Mari, Assur, Nineve ve Susa’da gerçek kemerler ortaya çıkmaya başlar. Kassit-Orta Assur döneminde gerçek

Kuzey Mezapotamya'ya özgü olduğuna işaret eder.

Sözde kemerli oda mezarlara, Doğu Anadolu ve Mezapotamya dışında bölgeye yakın bir alan olan **Luristan**'da rastlanılmıştır. İran DÇ.II (MÖ.1000-800/750) ve DÇ III (MÖ.800/750-500) dönemlerine ait olduğu bilinen mezarlar kareye, bazen daireye yakın bir plana ve girişe sahiptir¹⁹.

Doğu Anadolu'daki ikinci grup oda mezarları; **ortası şişkin, uç kısımlara doğru daralan planlı**lar oluşturmaktadır (Kat.No:2-6,17). Mezar odaları her iki uçta daralarak bitmektedir. Mezarın en geniş yeri orta kısmıdır ve boyutları 1.10-1.70 metre arasında değişmektedir. Mezar odalarına genellikle dromos yardımıyla girilmiştir. Bazen dromostan mezar odasına geçişte tek basamak bulunabilmektedir. Odaların tabanı sıkıştırılmış anatopraktır. Bu gruba ait mezarların bir kısmı **Ernis-Evditepe**'de ortaya çıkartılmıştır. 2 No'lu alandaki Ernis - Evditepe mezarlarının (Kat.No:2-6) tabanı anatoprak ve anakaya üzerine olmalıdır. Kazı günlüğünde mezarlardaki iskeletlerin belirli bir yönü olmadığı, bazılarında başın doğuya bazılarının ise batıya dönük olduğu kaydedilmiştir. Mezarların çeşitli yerlerinde birçok kafatası bulunmuştur. Bir araya toplanmış durumda çok miktarda kemiğe rastlanılmıştır.

Van Gölü'nün güneyindeki 6 No'lu alanda **Ağaçlı**'da ortaya çıkartılan mezarlar da soyulmuş olmasına karşın , mimari açıdan Evditepe ile benzerlikleri dikkat çekmektedir²⁰.

Oda mezarların üçüncü grubuna giren **oval planlı** mezarlarda odalar, ana kayaya yapılmıştır. Mezarların çoğunlukla kuyu şeklinde olan girişleri orta boy bazalt taşlarla örülmüştür. Doğu Anadolu'da bu gruba ait mezarlar Sütay yaylasındaki **Boğurtan Mevki** (Harita.I) mezarlığında tesbit edilmiştir²¹

kemer kullanılmaya başlanmıştır (RLA,588-589).

¹⁹Luristan'da **Bard-i Bal**'da ortaya çıkartılan oda mezarlar sözde kemerlidir. Çoğunlukla kuzeybatı-güneydoğu doğrultusundaki mezarlardan 10 ve 17 no'lu mezarlar plan açısından Doğu Anadolu Erken Demir Çağ mezarları ile benzer özellikler göstermektedir. Bak.Vanden Berghe 1973, fig.6-7.

²⁰Sevin 1987b,42vd.

²¹Ahlat - Sütay yaylası Boğurtan Mevkii'ndeki mezarlığı 1992 yılında görme olanağı bulduk. Aralarında derin olmayan bir vadi bulunan üç ayrı tepeye dağılmış mezarlık alanının geçen yıllar içinde büyük oranda tahrip edildiğini gördük. Mezarlık alanının ait

(Lev.32.a). Mezar odaları konglamera türü yumuşak anakaya içine, oval planda açılmıştır. Dromos yardımıyla girilen mezarların tek oda olarak yapıldığı anlaşılmaktadır. Karagündüz 2 mezarı da (Kat.No:23) Karagündüz 1 mezarı tarafından (Kat.No:22) tahrip edilmesine karşın (Lev.21:b) odalarının oval planlı olduğunu düşünmekteyiz. Ölü odası Boğurtan mezarları gibi anakayaya yapılmış olmalıdır²².

Oda mezarların yönlerinde ortak özellikler dikkati çekmektedir. 1,2 ve 6. alanlarda olduğu gibi birbirinden farklı bölgelerde ortaya çıkartılan oda mezarlarda (Harita.II) yön birliğinden söz etmek mümkündür.

Kuzey-güney ve kuzeybatı-güneydoğu gibi (Ağaçlı, Ernis-Evditepe) farklı doğrultuda mezarlar tesbit edilmesine karşın, çoğunlukla doğu-batı ve kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunun tercih edildiği anlaşılmaktadır. Buna göre mezar girişleri çoğunlukla batıya yapılmıştır.

Dromoslar

Dörtgen, orası şişkin ve oval planlı oda mezarlara çoğunlukla dromoslardan girilebilmektedir. Erken Demir Çağ mezarlarının büyük bir kısmının kazısı yapılmadığından girişlerini tesbit etmek güçtür. Mezarlara girişlerin kuyu şeklinde dromoslar yardımıyla yapılmasına (Kat.No:2,3,7,11-16,18, 20-23) karşın bir kısmında giriş belirlenememiştir (Kat.No:1, 4,6,8-10). Kazıların ayrıntılı raporlar içermemesi , kaçak kazı tahribatlarının fazla olması, doğal tahribatlar mezarların girişlerinin ayrıntılarını öğrenmemizi güçleştirmektedir.

Düz ya da eğimli arazide yüzey toprağının birkaç metre altında yer alan odalara giriş, mezarların soyulma ve tahrip olma olasılığına karşı bazen kısa bir koridor şeklinde olan dromoslar vasıtasıyla mümkün olmaktadır. Dromoslar düzgün yüzeyli alanlarda çoğunlukla kuyu şeklinde yapılmıştır²³. Üstten bazen

olduğu yerleşim merkezinin, yakın çevre içinde olduğu anlaşılmaktadır. Boğurtan, MÖ.II.binyılından Orta Demir Çağ'ın başlarına kadar kullanılmış büyük bir mezarlıktır. Yüzey araştırmamız sırasında mezarlık da kazı yapan köylülerin verdiği bilgiler tesbit edilen buluntular ile desteklenebilmektedir.

²²V.Sevin'in verdiği bilgiye göre Malazgirt'in kuzeybatısında Nurettin köyünde toprak altında anakayaya yapılmış oda mezarlar bulunmaktadır.

bir basamakla inilen dromostan ana odaya geçilmektedir. Kuyu şeklindeki dromosların, toprak altına gizlenen mezar odalarına ulaşımı, mümkün olduğunca zorlaştırmak amacıyla tercih edildiği bilinmektedir. Yeniden kullanımı gerektiren durumlarda gömü yapılmasını kolaylaştıracak tarzda inşa edilen dromoslar, çoklu gömü anlayışına uygun olarak yapılmıştır.

Erzen'in kazdığı **Ernis-Evditepe** mezarlarından 4 ve belki de 5 No'lu oda mezarlarına (Kat.No:2-3) bu tür kuyu şeklinde dromoslar yapılmıştır²⁴. **Alacahanda** ikinci mezar grubunu, Ernis Evditepe'de olduğu gibi dromoslu bir oda mezarın (Kat.No:7) oluşturduğu bilinmektedir²⁵. Mezar çok geniş tutulmuş boyutları dışında Ernis -Evditepe kuyu şeklinde dromoslu mezarlarının tam bir benzeridir (Kat.No:2-3).

Patnos -Adilcevaz karayolu yakınında **Gavurkale**'de oldukça sağlam durumdaki Urartu kalesini güneyden batıya değin kuşatan alanda 25 mezar tesbit edilmiştir. Buradaki mezarların üç ve dördüncü tiplerini dromoslu mezarlar oluşturmaktadır²⁶. Gavurkale mezarlarının üçüncü grubuna dahil edilen IX (Kat.No:11) ve X. (Kat.No:12) No'lu mezarların her ikisinde de benzer türde dromos yer alır. Dromoslar taş ve toprakla dolu durumdadır. Gavurkale'deki bir başka mezar tipi, dromoslu-nişli mezarlardır. Kalenin güneyinde bu türdeki tek oda mezar XI No'lu mezardır (Kat.No:13). Kuyu

²³Kuyu girişler; mezarlarını yerleşim alanı içine, mahzen gibi yüzey toprağı altına inşa eden Asur oda mezarlarının vazgeçilmez mimari unsurlarından biri olarak bilinmektedir (Haller 1954,abb.140,142-145, 1489-149,154-158, mezar no.25,29-31, 34, 37-38,41-44). Ur'da III.Sülaleler dönemi kral mezarlarına girebilmek için kuyu şeklinde giriş kullanılmaktaydı. Derine giden ve basamaklarda yapılan bu kubbeli girişler , Uruk'ta Sinkasiş Sarayı'nda da bulunmuştur (RLA III,588). Bu tür girişler yeni getirilen ölülerin mezara koyulmasını kolaylaştırmıştır. Ancak mezarlarda bu tür girişlerin her zaman yapıldığı söylenemez. Oda mezarların girişleri aynı mezarlık alanında bazen dromossuz ve basit geçişli olarak yapılabilmekteydi (RLA III, 589, Abb.16).

²⁴Ernis Evditepe mezarlığı dromoslu ve dromossuz olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır (Sevin 1987b,36vd.) Mezarların arasında yapım tekniğı açısından büyük farklılık yoktur.

²⁵Erzen'in özel notları, Erzen 1964a, 570; Sevin 1987b,41.

²⁶Bu alandaki mezarlar; 1.basit taş-sandık mezarlar; 2.köşe nişli taş sandık mezarlar; 3.dromoslu nişsiz mezarlar; 4.dromoslu nişli mezarlar olarak dört gruba ayrılmıştır (Sevin 1986,331vd.).

şeklindeki dromos dar yüzde güneye doğru çekilmiştir. Dromos bu şekilde birçok Erken Demir Çağ mezarında olduğu gibi, oda mezarın dar kenarı üzerine asimetrik yapılmıştır²⁷. Dromoslar; Gavurkale IX, X (Kat.No:11-12) ve Dilkaya III.1(86) (Kat.No:21) No'lu mezarlarda²⁸ mezarın dar duvarını ortalayacak şekilde simetrik olarak yerleştirilmiştir. Dromosların asimetrik ya da simetrik yerleştirilmesi mimari bir tarz mı, yoksa bir gömü geleneğine bağlı bir uygulamamı olduğu sorusunu yanıtlamak güçtür. Ancak, Gavurkale IX-X ya da XI. mezarlarında (Kat.No:11-13) görüldüğü gibi dromoslar aynı mezarlık alanında her iki şekilde de yerleştirilebilmekteydi.

Dilkaya oda mezarının (III.1(85)) asimetrik yerleştirilmiş kuyu şeklindeki dromosu bir ölçüde diğerlerinden farklıdır(Kat.No:20). En önemli farklılığı ; yarı oval olması , oval duvarın çamurla birleştirilmiş küçük boy taşlardan yapılması şeklinde görülmektedir (Lev.19:a). Diğer dromoslar iri düzgün taşlarla yapılmıştır. Dromosdan oda mezarın kapısına inilmektedir. Kapı, Gavurkale X. mezarda görüldüğü gibi dik yerleştirilmiş büyük bir plaka taşla kapatılmıştır. Taşın boyu genellikle kapı girişinden daha yüksek olabilmektedir.

Dromoslu oda mezarlar içinde tartışmalı bir mezar grubu **Gavurkale**'de yer alır. Taş-sandık mezar olarak adlandırılan²⁹ mezarlardan üçü (Kat.No:8-10) köşe nişlidir. 2.50x1.00, 2.35x1.10 ve 2.50x1.15 metre ölçülerindeki mezarların büyük boyutlu olduğu anlaşılmaktadır. Mezarların bir ucu , Gavurkale IX ,X ve XI (Kat.No:11-13), Budak (Kat.No:14) ve Dilkaya III.1(86) (Kat.No:21) mezarlarında olduğu gibi daraltılmıştır. Dar kesimler çoğunlukla girişi oluşturmaktadır. Gavurkale mezarlarında niş olarak düşünülen ,dar taraflarda 0.50x0.70, 0.60x0.60 ve 0.40x0.20 metre boyutlarındaki girintiler mezarın tabanı

²⁷Karagündüz 1 (Kat.No.22) ve 3 (Kat.No.24)No'lu mezarların , Dilkaya II.1.85 No'lu (Kat.No.20) büyük oda mezarının, Budak ve Gavurkale XI (Kat.No.14, 13) mezarlarının dromosları yana çekilmiştir.

²⁸Dilkaya III.1(86) No'lu (Kat.No:21) mezarın giriş kısmı tahrip olduğundan dromos olup olmadığı belli değildir. Girişteki taşların mimari unsura bağlantı sağlayacak şekilde devamlılık göstermesi bir dromosun varlığına işaret etmektedir.

²⁹Sevin 1986,332-333, res.11-13.

ile birleştigi için , bu kısımları dromos olarak düşünmek mümkündür. Zira nişler tabanın üstünde mezar duvarı içinde yer almaktadır. Kısa ve küçük giriş yerleri mezar odalarına ulaşmak amacıyla yapılmış olmalıdır. Nişlerin sandık mezarlarda görülmemesi nedeni ile Gavurkale'nin VI - VIII No'lu mezarları da (Kat.No:8-10) dromoslu birer oda mezar olabilir.

Nişler

Oda mezarlara niş yapılması Erken Demir Çağ oda mezarlarında sık rastlanmayan bir mimari tarzıdır. Bu nedenle Gavurkale ,Konakbey ve Karagündüz'deki birkaç oda mezar (Kat.No:13,15,16,22-24) dışında nişlere rastlanmamıştır. Patnos'un 10 km. kadar güneyindeki **Konakbey** köyündeki oda mezarlardan ilkinde 0.30x0.40 m. boyutlarında dikdörtgen bir niş yer almaktadır (Kat.No:15). İkincisinde ise iki niş bulunmaktadır. Güney niş, 0.80x1.30 m. boyutlarında 0.55 m. yüksekliğinde, doğu niş 1.05x0.75 m. boyutlarındadır (Kat.No:16). Nişlerin alt ve üstüne kalınlığı 0.50 metreyi bulan bloklar yetiştirilmiştir.

Gavurkale'deki XI No'lu, mezarın nişi , diğerlerinde çok farklı olmasa da arka duvara yapılması açısından ilginç sayılabilir. Zira mezarlarda nişler genelde yan duvarlarda yer almaktadır. Boyut açısından en büyük niş, **Karagündüz** 1 oda mezarında (Kat.No:22) bulunmuştur (Lev.21:a). Benzer şekilde **Konakbey II** mezarının (Kat.No:16) nişleri de büyük boyutludur.

Büyük nişler hoker tarzda gömü yapmaya uygun boyutlardadır. Özellikle 1.00m.'yi aşan ölçüleri ile **Konakbey II** (Kat.No:16) mezarının nişi gömü yapılmaya uygundur. Nişlere ölü dışında çeşitli kap ve eşyalar bırakılmış olabilir. Ancak elimizde insitu bulguların olmaması nişlerin işlevini öğrenmemizi güçleştirmektedir.

Erken Demir Çağ mezarlarında oda mezarların yoğunlukta olması, gömü geleneklerinde kapalı mekana verilen önemi göstermektedir. Böylece zengin ya da fakir halk arasında ortak mezar kullanımı ön plana çıkmaktadır. Birer aile mezarı niteliğinde, içine birçok gömü yapılabilen bu tür mezarların tercih edilmesinde, küçük birimler halinde sürdürülen toplu yaşam şekli etkili olmuş olmalıdır³⁰. Mezarlık alanına dağılan basit toprak mezarlardan çok birçok gömü tek bir mezar yapısı içinde toplanmıştır. Mimari açıdan oda mezar

³⁰Bakınız, sonuç bölümü.

geleneği Anadolu'da Erken Tunç Çağ'dan başlayarak birçok halk topluluğu tarafından benimsenerek uygulanmıştır³¹.

b. Taş-Sandık Mezarlar

Doğu Anadolu Erken Demir Çağ'da taş-sandık mezarlar basit olarak, çoğunlukla üsteki kapak taşı dahil olmak üzere beş ayrı taş ile yapılmıştır. Mezarların boyutları büyüdüğünde, kullanılan taşların sayısı da artmıştır. Mezarlarda kullanılan taşlar düzgün plaka şeklinde olduğu gibi irili ufaklı düzensiz de olabilmektedir. Taşlar arasında bağlayıcı olarak çamurun kullanıldığı ve dik yerleştirilen plaka taşların küçük taşlarla desteklendiği anlaşılmaktadır. Çoğunlukla anatoprak üzerine yapılan taş-sandık mezarlara yerleşim alanı içinde rastlanmamaktadır. Erken Demir Çağ'da oda mezarlara göre daha az sayıdaki bu tür mezarların Van Gölü'nün kuzeyinde (2 No'lu alanda) (Harita .II) daha yoğun olduğu anlaşılmaktadır. Bunun dışında 1 No'lu alanda bilinen tek mezarlık **Dilkaya** mezarlığıdır. Taş-sandık mezarlardan bir grup gömünün Van Gölü'nün kuzeyinde **Ernis**'te bulunduğu bilinmektedir. 1935 yılında Ernis'te bir raslantı sonucu ele geçen bir grup kabın bir taş-sandık mezardan geldiği anlaşılmıştır³². En erken Tunç Çağ başına tarihlenen bu mezar aynı zamanda bölgenin bilinen ilk taş sandık mezarı olmalıdır. Daha kesin verilere sahip mezarlardan biri de Ernis yakınındaki **Alacahan** mezarlığıdır. Alacahan'da tesbit edilen mezarların bir kısmı taş-sandık mezar türündedir(Kat.No:26). Gerek yayınlanmış raporlardan ve gerekse kazı günlüğündeki notlardan, mezarlar ile ilgili detaylı bilgi elde etmek mümkün değildir. Elde edilen bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla Alacahan'daki taş-sandık

³¹Alacahöyük mezarları (Özgüç 1948, 99-100), Gavurkale'deki Hitit mezarı (B. Alkım, "A Subterranean Construction at Kırıskal", **Mansele Armağan II**,821 vd.; R. Naumann, **Eski Anadolu Mimarlığı**, res.132, Ankara, 1975) bu dönemin sık rastlanmayan örneklerinden biri olarak görülmektedir. Oda mezarlar erken dönemde Anadolu'da sık rastlanmamasına karşın, Güney Mezapotamya 'da Mari ve Hama'da Erken Sülaleler Çağ'ının son safhasından itibaren görülmeye başlandığı anlaşılmaktadır (RLA III,588 vd. ; Özgüç 1948,102).

³²Sevin 1987b,36. Prof.Dr.A.Çilingiroğlu'da doktora çalışması sırasında Ernis'ten gelen bir grup kabı incelemiştir. Bak. Çilingiroğlu 1976, 53-55. Mezarın boyutu ve planı bilinemediği için katalog bölümüne dahil edilmemiştir.

mezarlar iki farklı türdedir³³. Sandık mezarların ilk grubu dikdörtgen planlıdır. Bunlar ortalama 1.00x1.50 m. boyutlarında ve 1.50 m. derinliğindedir. Notlarda mezarlarda ele geçen çanak çömlek türü kaplardan bahsedilmesine karşın içine yapılan gömülerden söz edilmemektedir. Alacahan taş-sandık mezarları ikinci grubunu kare planlılar oluşturur. Bunlar diğerlerine göre daha küçük boyutlu yapılmıştır. Mezarlar 0.50-0.60 m. derinliğindedir. Mezarların içinde ele geçen iskeletlere ilişkin bilgi verilmemesine karşın A.Erzen'in kazı notlarında bunların çocuk mezarları olması gerektiği önerilmiştir³⁴.

Patnos-Adilcevaz karayolu üzerinde ve Patnos yakınında **Konakbey** (Kat.No:27) ve **Gavurkale** (Kat.No.28) mezarlıklarında ortaya çıkartılan taş-sandık mezarlar , Alacahan mezarlarına göre daha farklı özellikler göstermektedir. Konakbey ve Gavurkale taş-sandık mezarları üst üste iki sıra taşla yapılmıştır. Mezarlar kuzeydoğu-güneybatı doğrultusundadır. Konakbey III mezarı 2.10x1.10 metre boyutlarındadır. Gavurkale I-V No'lu mezarların boyutları ise 2.30/1.60-1.00/0.60 m. arasında değişmektedir. Mezarlar birden fazla insanı alabilecek büyüklüktedir. Yükseklikleri 0.70m. kadardır. Gavurkale 'de ortaya çıkartılan I-V No'lu sandık mezarlar (Kat.No:28) plan olarak, **Ermiş-Evditepe** 4-8 No'lu mezarlar (Kat.No:2-6) ve **Ağaçlı** (Kat.No:17) mezarında olduğu gibi, orta kısımları uçlara göre daha geniştir. Üst kısımları düz plaka taşlarla kapatılan mezarlar genelde dörtgen plan gösterirler³⁵. Gavurkale taş-sandık mezarlarında giriş tesbit edilememiştir. Ancak IV No'lu taş-sandık mezarın kuzeybatı V No'lu mezarın kuzeydoğu dar kenarları daha ufak taşlarla örülmüştür. Mezarların diğer yüzleri tek taş bloğundan ibarettir. Küçük taşla örülen kısımlar mezarların giriş yeri olarak kullanılmış olabilir³⁶.

Taş-sandık mezarlara giriş çoğunlukla üst kapak taşının açılmasıyla

³³Sevin 1987b,41.

³⁴Mezarlar bu şekilleri ile Dilkaya taş-sandık mezarına (Kat.No.33) benzemektedir.

³⁵Sevin 1986,332.

³⁶B.Öğün; mezarların hiçbirinde kapı geçidinin bulunmadığını bu nedenle mezarların tek kişi için yapılmış olabileceğini belirtmektedir. Bak.Öğün 1978a,665. V.Sevin , taş örgü sistemindeki farklılıkların kapı kesimine işaret edebileceğini düşünmektedir(Sevin 1986,332).

yapılabilmektedir. Bu duruma güzel bir örnek teşkil eden **Dilkaya I.1(84)** No'lu (Kat.No:29) taş-sandık mezara da aynı şekilde üst kapak taşının kaldırılmasından sonra yeni gömüler yerleştirilmiş olmalıdır (Lev.22:a) . Mezarın kuzeybatısında dik yerleştirilmiş plaka taş önde yeralan ve küçük bir dromos gibi düşünülen girişi kapatmaktadır. Yeni gömüler bu kapı taşı çıkartıldıktan sonra açılan delikten mezar içine bırakılmış olabilir. Ancak 0.30 m. kadar olan bu açıklıktan ölüyü mezar içine sokmak ve içindeki eski gömüleri geriye itmek güçtür. Bu nedenle gömüler olasılıkla üstteki bir kapak taşını kaldırmak suretiyle yapılmış olmalıdır. Mezarın kazısı sırasında üst kapak taşlarından birinin açık durumda tesbit edilmesi bu düşünceyi destekler niteliktedir. Mezar bu planı ile Dilkaya büyük oda mezarın (Kat.No:20) tam bir kopyası şeklindedir. Taş-sandık mezar (Kat.No:29); dik yerleştirilen kapak taşı, girişteki daralan bölüm ve ölülerin bulunduğu kısım ile büyük oda mezara benzemektedir. Dik yerleştirilmiş kapak taşı, yeni gömüler için mezarların yerinin belirlenmesinde yardımcı olmaktadır. Mezar taşı işlevine de sahip olduğunu düşündüğümüz bu taş, bezemesiz ve yazısızdır. Taş-sandık mezarın kapı açıklığı büyük oda mezarlarda olduğu gibi yana çekilmiştir.

Dilkaya taş-sandık mezarına çok miktarda gömü yapılmıştır. Yeni gömüler kapak taşı açılarak mezarın içine yerleştirilmiş ,eski gömüler de mezarın gerisine itilmiştir. Bu şekilde 0.70x1.10 m. boyutlarındaki sandık mezara 8 gömü sığdırılmıştır³⁷. En sağlam gömünün mezarın kuzeybatısındaki kapı taşına yakın kısmında hoker tarzında yatırıldığı anlaşılmaktadır.

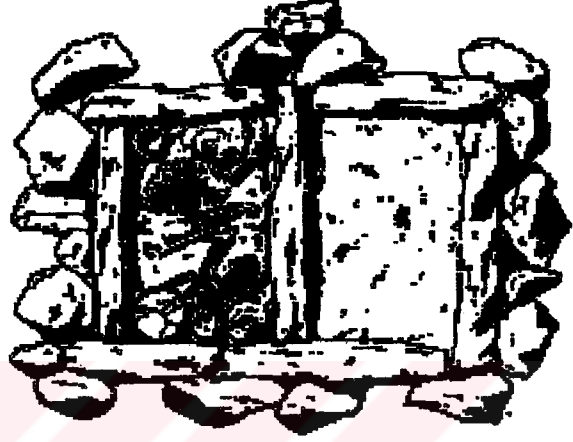
Dilkaya mezarlık alanında ortaya çıkartılan ve farklı mimari tarzı ile dikkati çeken ikinci bir sandık mezar, mezarlığın DD16b plankaresinde yer almaktadır (Kat.No:30). Sandık mezar 2.30x3.00/2.30 ve 2.00x2.60 m. boyutlarında iki bölümlü olarak yapılmıştır (Lev.22:b). Düz plaka taşlar ile kapatıldığı anlaşılan mezarın üst kısmı, Orta Çağ gömüleri ile büyük oranda tahrip olmuştur³⁸. Mezarın güneydoğu bölümünde buluntu ele geçmemiştir. Kuzeybatı bölümde iskeletlerin üst üste yeralması , yeni gömülerin kapak taşının kaldırılarak yapıldığını göstermektedir.

Dilkaya iki bölümlü mezarın benzeri **Ernis-Evditepe**'de ortaya

³⁷Çilingiroğlu 1984,153vd.; 1991c,30.

³⁸Çilingiroğlu 1993, 478,res.18.

çıkartılmıştır. Günlük notlarda 5 No'lu mezar (Kat.no.3) iki bölümlü olarak geçmektedir³⁹. Ortaya çıkartılan iki bölümlü taş-sandık mezarların mimari açıdan yeni bir uygulama tarzına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Zira taş-sandık mezarlarda iki bölümlülük sık rastlanmayan bir uygulama tarzıdır. Taş-sandık mezarların ortaya çıkartıldığı Kafkasya'daki **Cheithan-thagh** mezarlığında , benzer türde geç döneme ait bir örnek⁴⁰ bilinmektedir.

Cheithan-thagh mezarlığından iki bölümlü taş-sandık mezar

Erken Demir Çağ'a ait taş-sandık mezarlar Anadolu dışındaki yerleşim merkezlerinde de tesbit edilmiştir. Bu tür taş-sandık mezarlardan ikisi **Sham Chakhal** mezarlığında⁴¹ bulunmuştur. İran'da **Yanıktepe**'de de sandık mezarlar ortaya çıkartılmıştır⁴². Yerleşim alanının batı ucundaki mezarlık alanının tahrip olması nedeniyle çok az sayıda mezar tesbit edilebilmiştir. Yanıktepe'de taş kullanılmayarak ölülerin etrafı kerpiçlerle çevrilerek sandık mezarlar oluşturulmuştur. Doğu Anadolu'da bu tür kerpiç-sandık mezarlara rastlanmamıştır.

Godin Tepe'deki taş-sandık mezarlardan üçü Demir Çağ I, altısı Demir

³⁹Sevin 1987b,40.

⁴⁰Morgan 1889,54-55,fig.15.

⁴¹L.vanden Berghe, "La Necropole de Mr Khairsu Pusht-i Kuh, Luristan", *Ir.Ant.* XIV (1979) ,32vd. ETÇ'na tarihlenen aynı bölgedeki Bard-i Bal mezarlığındaki taş-sandık mezarlar bu geleneğin bölgedeki erken temsilcilerinden biridir (vanden Berghe 1973, 1vd., fig.3).

⁴²Burney 1962,146vd., pl.XLIİc ve no.24-29, Muscarella 1974, 49.

Çağ I'in erken dönemlerine tarihlenir. Mezarın içindeki iskeletler hoker tarzında ve doğu-batı doğrultusundadır. Mezarın üst kısmı plak taşlarla kapatılmıştır⁴³. İran'daki bir başka yerleşim merkezi olan **Dinkha Tepe**'nin III katında bulunan mezarlar Demir Çağ I dönemine tarihlenmektedir. 68 mezarın da Demir Çağ II döneminden olduğu anlaşılmaktadır⁴⁴. Bunların içinde 37 tanesi sandık mezardır. Dinkha Tepe II sandık mezarları kerpiç ya da taştan yapılmıştır. Üç tarafı kapalı bir tarafı açık bırakılan mezarlara ölüler hoker tarzında ,vücutlar genellikle duvara dönük, sırt kesimi açık yere denk gelecek şekilde yatırılmıştır⁴⁵. Mezarların üst kısmının açık olup olmadığı bilinmemektedir.

c. Kuyu Mezarlar

Doğu Anadolu'da Erken Demir Çağ'da kullanılan diğer bir mezar tipi de , **kuyu mezarlar**dır. Kuyu mezar şeklinin Doğu Anadolu'da olduğu gibi Anadolu dışında da yaygın olarak kullanılmadığı anlaşılmaktadır. Sadece iki örnekle temsil edilen bu grup mezarların (Kat.No:31-32) her ikisi de 6. alanda , Van'ın yaklaşık 70 km. güney doğusundaki **Alniak** köyünde (eski adı, Bohanis) yer alır (Lev.23:a,b). Dairesel Çapları 1.20-1.30 metre olan mezarların taş duvarları sözde kemerli mezarlarda olduğu gibi üst kısma doğru daraltılmıştır⁴⁶. Mezarlar köy yolu yapımı sırasında farkedilerek açılmış ve tamamen soyulmuş durumdadır. Bu tür mezarlara Marlık Tepe'de de rastlanmıştır. İran'da Marlık Tepe mezarlarının bir kısmının da kuyu mezarlar gibi oval ya da yuvarlak planda yapıldığı anlaşılmaktadır⁴⁷.

2. Yakarak Gömme.

⁴³Young 1969, 19vd.

⁴⁴Muscarella 1974,48.

⁴⁵Muscarella 1968, 190,fig.2,5,6,29,34,38; K.S.Rubinson, "A Mid-Second Millennium Tomb at Dinkha Tepe", AJA 95 (1991), 373 vd., fig. 3-5. Erken mezarlarda ölüler kuzey güney doğrultusundadır. Açılan kerpiç mezarlar genellikle batıdadır. Taş mezarların dördü doğudadır. Bu tip örnekler Dinkha Tepe dışında görülmemektedir.

⁴⁶Bu yapıların mezar mı yoksa Luristan'daki bazı mezarlarda olduğu gibi (vanden Berghe 1973, fig.6) bir oda mezarın eklentisine mi ait olduğu konusu kesin bir şekilde saptanabilmiş değildir.

⁴⁷E.Negahban, A.Preliminary Report on Marlik Excavation, Tahran ,1964, bak. plan

Doğu Anadolu'da ölülerin yakılarak gömülmesi geleneği Erken Demir Çağ'ına kadar geriye götürülememiştir. Doğu Anadolu'da yapılan arkeolojik ve yazılı kaynak araştırmaları yakın döneme kadar yakarak gömme ile ilgili herhangi bir bulgu vermemiştir. Ancak son yıllarda yapılan kazılar bu düşüncenin doğru olmadığını göstermiştir.

Doğu Anadolu'da son yıllarda kazısı yapılan ve yakarak gömme tesbit edilen mezarlık alanlarından biri **Dilkaya**'da ortaya çıkartılmıştır (Harita.I). Dilkaya höyüğünün yaklaşık 200 m. kuzeyindeki 500 m. uzunluğundaki mezarlıkta FF/GG 15 plankarelerinde (Lev.1) bir yakarak gömme alanı tesbit edilmiştir. Bu alanda yer alan bir duvar kalıntısının iki yanında yakarak gömü yapılan taş-sandık mezarlar bulunmaktadır. Bu mezarlara ilk örnek olan I.2(84) No'lu taş-sandık mezar (Kat.No:33) , 0.70 m. kalınlığında ve 2.50 m. yüksekliğindeki bir duvarın güneyinde tabanı taş döşeli alanda yer almaktadır(Lev.24:a). İçten içe 0.40x0.44 m. boyutlarındaki taş-sandık mezar, 0.44x0.048 m. boyutlarında bir kapak taşı ile örtülmüştür. Sağlam durumdaki taş-sandık mezarda küçük bir çocuğa ait olduğu tesbit edilen diş ve boncuklar bulunmuştur. Taş-sandık mezar 0.15-0.20 m. boyutlarındaki taşlardan oluşan taş bir taban üzerinde yer almaktadır. Söz konusu taş taban FF 15 plankaresinde yer yer tahrip olarak dağılmış durumdadır. Taş döşeli alan, Büyük Oda Mezarın (Kat.No:20) kuzey ve güneyinde de açığa çıkmıştır⁴⁸. Taş döşeli alanda yer alan sandık mezar , Dilkaya'daki Erken Demir Çağ'ın sonuna tarihlenen yakma gömü geleneğini belgelemesi açısından önemlidir⁴⁹. Aynı alanda tahrip olmuş durumda iki taş-sandık mezar kalıntısı daha tesbit edilmiştir . Bu mezarlar mezarlık alanının GG15 karesinde doğu-batı doğrultusunda uzanan ve 'L' şeklindeki duvarın iç kısmında bulunmaktadır. Dilkaya mezarlık alanında Erken Demir Çağ'a ait sağlam durumdaki diğer bir taş-sandık mezar ; GG16 plan karesinde ortaya çıkartılmıştır (Kat.No:34). Sandık mezar, duvarların iç

⁴⁸Plaka taşlar büyük oda mezarın (Kat.No.20) kuzey ve güney tarafında ortaya çıkartılmıştır. Oda mezarın üzerinde döşeme taşları ile ilgili herhangi bir bulguya rastlanmamıştır. Dolayısıyla plaka taşla döşeli alanın taban döşemesi oda mezar yapılariken tahrip edilmiştir. Buna göre oda mezar(Kat.No.20) taş-sandık (Kat.No.33) mezardan daha geç bir evrede inşa edilmiş olmalıdır.

⁴⁹Çilingiroğlu 1986,154.

kısımındaki taşla döşeli alanda yer alan mezara (Kat.No:33) göre daha düzensiz yapılmıştır. Açılmamış ve insitu durumdaki taş sandık mezar 1.10x0.65 m. boyutlarındadır (Lev.24:b). Mezar diğer taş-sandık mezarlarda olduğu gibi küçük ve orta boy taşlarla ince kumlu toprak üzerine yapılmıştır. Kül ve kemik kalıntıları sandık mezardaki urne içine bırakılmıştır. Küçük yanmış kemik parçaları ve kül, kabın etrafına yayılmış durumdaydı. Mezar içinden çıkan yanmış kemik kalıntıları, bu mezarın da diğer taş-sandık mezar gibi bir çocuk gömüsüne ait olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla Dilkaya'da sağlam durumda ortaya çıkan içine yakarak gömü yapılmış taş-sandık mezarlarının her ikisinin de çocuklara ait olduğu anlaşılmaktadır.

Dilkaya'da yakarak yapılan gömü sadece taş-sandık mezarlarla sınırlı değildir. 1986 yılında taş-sandık mezarların olduğu alanda bulunan III.1(86) No'lu oda mezarda (Kat.No:21) (Lev.19:b) iskeletlerin yanında yanmış kemik kalıntıları da tesbit edilmiştir. Oda mezarda 1.50 m.yi bulan yığıntı içinde, 30'dan fazla kafatası ve dağınık durumda yanmış ve yanmamış kemikler bulunmuştur. Yanmış kemikler mezara yakarak gömmünün de yapıldığını kanıtlamaktadır. Ancak mezar içinde urne olabilecek nitelikte kaba rastlanmamıştır. Bu nedenle diğer taş-sandık mezarlarda olduğu gibi (Kat.No:33,34) bu mezarda da kül ve kemik kalıntıları mezarın içine dökülmüş olabilir.

Yakarak ve yakmadan gömü yapılan mezarlar sadece Dilkaya mezarları ile temsil edilmemektedir. A.Erzen'in kazı notlarından anlaşıldığı gibi **Ernis - Evditepe**'de 3 ve 5 No'lu (Kat.No:1,3) oda mezarlarda aynı özellikler dikkati çekmektedir. Evditepe'de oda mezarlarda yakarak gömünün urneler içine yapılması , bu geleneğe ait düzenli bir uygulama tarzının varlığını göstermektedir⁵⁰. 3 No'lu oda mezarın güneydoğu ucunda içinde yanmış kemikler bulunan küp, urne olmalıdır. Aynı şekilde 5 No'lu mezarın doğusunda etrafı küçük taşlarla çevrili, omuz kısmı zigzaglı bir çömlek içinde boncuk ve yanmış kemikler bulunmuştur. Her iki mezarda da yakmadan yapılan gömünün yanısıra yakarak gömmenin de yapılması iki ayrı geleneğin bir arada , uygulanabildiğini göstermektedir⁵¹.

⁵⁰Ernis -Evditepe mezarlarında ortaya çıkartılan urneler Urartu dönemine de ait olabilir.

Doğu Anadolu Erken Demir Çağ ölü gömme geleneğinde yakarak yapılan gömülere sık olarak raslanmamaktadır. Buna karşın Dilkaya mezarlarının yakarak yapılan gömülere ilişkin belirgin örneklerle sahip olduğu anlaşılmaktadır. Kuşkusuz Erken Demir Çağ'daki mezarlar Dilkaya ve Ernis - Evditepe ile sınırlı kalmamalıdır. **Karagündüz ve Boğurtan Mevkii**'nde ortaya çıkan mezarların bir kısmının olasılıkla yakarak yapılan gömüler de içerdiği önerilebilir⁵². Karagündüz'de K5 ve K8 No'lu mezarlarda az sayıda olmakla birlikte yakma gömülerin olduğu bilinmektedir. Yakılan kemiklerin bir kısmı toprağa bırakılırken, bazı buluntulardan urne içine yerleştirilmiş yakmanın da var olduğu anlaşılmıştır. Daha erken dromossuz mezarlarda yakma gömüllere ait iz yoktur.

Erken Demir Çağ'da Doğu Anadolu coğrafi sınırları içinde yakarak yapılan gömülere ait örnekler sınırlı sayıda olmasına karşın , Anadolu dışında ortaya çıkartılan örnekler sözkonusu geleneğin geniş bir alan içinde uygulandığını göstermektedir. İran'da **Dinkha Tepe**'de (Harita . 1) 1970 'li yılların ilk yarısında yapılan kazılarda 19 urne bulunmuştur. İran'da Demir Çağ I ve II dönemlerine tarihlenen Dinkha III ve II evrelerinde ele geçen urneler⁵³, erken döneme giden yakarak gömme geleneğinin sık rastlanmayan örnekleri olarak kabul edilmelidir. Demir Çağ'da Anadolu dışında yakarak gömü yapılan bir başka alan, Doğu Akdeniz bölgesidir. Doğu Akdeniz Bölgesi'nde, yakarak

⁵¹IV.Bölümde göreceğimiz gibi Orta Demir Çağ'da bazı oda mezarlarında her iki gömü geleneği de tesbit edilmiştir. Urartular'da olduğu gibi aynı dönem içinde her iki gömü geleneği aynı mezarda uygulanmıştır. Ancak Doğu Anadolu'da Erken Demir Çağ'dan Orta Demir Çağ'a değin geçen yaklaşık üç yüzyıllık süreç içinde aynı mezarın sürekli kullanılması çok zordur. Uzun zaman içindeki kültürel değişimler , tahribatlar ve soygunlar taştan inşa edilen mezarların uzun yıllar boyunca kullanılmasını güçleştirmektedir. Bu nedenle sözkonusu Erken Demir Çağ mezarlarındaki yakarak gömme geleneğinin yakmadan gömme geleneği ile birlikte yakın dönem içinde bir arada uygulanmış olabileceğini düşünmekteyiz.

⁵²Köylülerin verdiği ifadelerle göre ; mezar odalarında içinde küller olan küpler bulunmuştur. Ancak köylülerin ifadelerine dayanarak Erken Demir Çağ oda mezarlarına yakarak gömünün de yapıldığını önermek hatalı olur. Bu konuda daha çok ve kesin verilere gereksinim duyulmaktadır.

⁵³Muscarella 1974, 75vd. Urneler I ve II. katın üzerinde bulunmuştur. Tarihlenmeleri konusunda bazı kuşkular bulunmaktadır.

yapılan gömünün ortaya çıkışı çoğunlukla Erken Demir Çağ'ının başlarına tarihlenmektedir⁵⁴ .

Yakın Doğu'da en erken örnekleri Gezer buluntuları ile tanınan⁵⁵ yakarak gömme geleneği uzun bir süreç içinde birçok merkezde ortaya çıkmıştır. Bu merkezlerden biri **Alalah**'tır (Açhana). Ölülerini yakma geleneği Alalah Levre ile başlamıştır. Mezarların çoğu a,b, ve c olarak üçe ayrılan bu tabakanın en geç Ic evresindeki tahrip katına tarihlenmiştir ⁵⁶. Bu katlardan elde edilen Miken keramikleri mezarlar içinde kesin tarih vermiştir. En geç MÖ.12.yy.'a kadar çıkartılan yakma mezarların tarihleri, MÖ.15 yy. ortalarına kadar da indirilebilmektedir. Geç Tunç Çağ sonunda tahrip edilen **Tell Sukas**'da da yakarak gömü yapılmıştır. Sözünü ettiğimiz yerleşim merkezinde yakarak gömme geleneği MÖ.10.yy sonuna kadar devam etmiştir⁵⁷. Erken Demir Çağ'da yakarak yapılan bir grup gömü de Suriye'de **Hama**'da ortaya çıkartılmıştır. Hama'nın F evresinde (MÖ.1200-925) önceki evrelerde görülmeyen bir değişimle yakarak gömme geleneği uygulanmaya başlamıştır⁵⁸. Bir başka yakarak yapılan gömü Alalah ve Hama arasındaki yolda **Rasm-et-Tanjara**'da bulunmuştur⁵⁹. Mezarlar MÖ.13.yy.-10.yy. sonuna tarihlenmektedir. Kuzey Suriye 'deki önemli yerleşim merkezlerinden biri olan **Tell Halaf**'ta da yakarak yapılan gömüler tesbit edilmiştir⁶⁰. Bu yerleşme

⁵⁴Geniş bilgi için bak.Bienkowski 1982, 80vd.

⁵⁵Macalister, *The Excavations of Gezer I*, 285 vd., Londra , 1912.

⁵⁶Wooley 1955, 202-203,373; Suriye ve Filistin'deki bazı yerleşim merkezlerinden elde edilen kayıtlara uygun olarak yakmadan gömü Alalah'a MÖ.1200'den sonra gelmiş olabilir. İlk tarihlemelere göre Geç Myken III sonuna (MÖ.12.yy.) , Myken'in yıkılış dönemine tarihlenmiştir. M.Wace, M.Lorimer mezarındaki eserleri , MÖ.1250-1100 yıllarına,Sir Leonard aynı tabakaları MÖ.1350-1275 yıllarına vermiştir. (Bak. Riis 1948,38). Bienkowski'de mezar bulgularını tekrar inceleyerek , yakarak yapılan gömüleri Geç Tunç Çağ'a tarihlenmektedir (Bienkowski 1982,80vd.).

⁵⁷P.J.Riis, *Les Annales Archéologiques de Syrie* ,11-12 (1961-1962),140-141.

⁵⁸Moorey1980,6; Riis 1948, 39 vd.

⁵⁹H.Athanassiou, *Rasm-et-Tanjara: A Recently Discovered Syrian Tell in the Ghab. Part 1: Inventory of the Chance Finds.* (Yayınlanmamış Doktora Tezi- Missouri Üni.- Colubia, 1977)

yerindeki MÖ.10-9.yy'a tarihlenen mezarlarda farklı bir uygulama dikkati çekmektedir. Yakılan ceset kalıntılarının içine koyulduğu urneler, pişmiş topraktan yapılmış oturan iki kadın heykelinin altındaki bölmelere yerleştirilmiştir. 0.60 m. çapındaki kuyu şeklindeki mezarlarda urnelerin etrafında adak eşyaları da bulunmaktadır. **Ras Şamra**'da Tell Açhana ile aynı tarihten, MÖ.12.yy'a tarihlenen yakma mezarlar bilinmektedir.

Yakarak yapılan gömüler İran ve K.Suriye dışında Filistin bölgesinde de görülmüştür. Filistin'de Azor yerleşim merkezindeki⁶¹ tek örnek⁶², erken bir uygulama olması açısından önemlidir. Azor, Filistin'deki , yakarak gömme metodunun uygulandığı tek mezarlık değildir. Petrie tarafından kazısı yapılan **Tell Ajjul**'da, **Fara ve Tell-er-Regeish**'de yakarak yapılan gömüler tesbit edilmiştir⁶³. Tarihleri tartışılan bu mezarlıklardan Tell-er-Regeish için MÖ.850 tarihi, Fara ve Ajjul'daki yakarak yapılan gömüler için de MÖ.9.yy önerilmektedir⁶⁴.

Yakarak gömme geleneği Erken Demir Çağ'da henüz belirgin özelliklere sahip bir uygulama tarzı niteliğinde görülmemektedir. Yakarak gömme geleneğinin belirgin özellikler kazanması, bu uygulamanın halklar arasında yaygınlaşması ile mümkün olmuştur. Yakmadan gömü geleneğini uygulayan halkların yakarak gömme geleneğini benimsemesi ve bir arada uygulanmasını,

⁶⁰F.von Oppenheim, *Der Tell-Halaf*,195 vd., Leipzig, 1931; *Tell Halaf.A New Culture in Oldest Mesopotamia*,193, Londra, 1931 ; Riis 1948, 38vd.;Naumann 1950,159vd.,317 vd.

⁶¹Azor, Dr.M.Dothan tarafından kazılmıştı. 75 metrekarelik mezarlık alanı, Jariusalem - Tell Aviv korayolunun her iki tarafına yayılmıştır. Burada MÖ.13.yy.dan MÖ.7.yy.a kadar tarihlenen 30 mezar açılmıştır (M.Dothan, "Azor",*IEJ* 8(1958), 272 vd.). Farklı gömü tiplerinin uygulandığı mezarlıkta ölümler, basit toprak mezarlara, pişmiş toprak tuğladan yapılan sandık mezarlara ve kırılarak birleştirilen iki küp içine yakmadan gömülmüştür (Dothan 1960,259).

⁶²Gömü 11.yy'dan daha geç döneme ya da Post Filistin evresine aittir. Bakınız. M.Dothan, "Azor" *IEJ* 11(1961) 173 vd.

⁶³W.M.F.Petrie,*Ancient Gaza-II*,Pl.56-8,Londra, 1932 .

⁶⁴Bienkowski ,Fara, Ajjul ve Regeish'deki yakarak yapılan gömüleri MÖ.9.yy'ın başlarına tarihlemektedir (Bienkowski 1982,84vd.).

dönem ya da yöresel farklılıklarla açıklamak güçtür.

Yakarak yapılan gömülere ait mezarlar yakmadan yapılan gömülerin mezarlarına oranla mimari açıdan daha fakirdir. Zira basit toprak, taş-sandık, oda, küp gibi mezar çeşitlerine karşın yakarak gömülerde kül ve kemik artıklarının korunmasında çoğunlukla urneler kullanılmıştır⁶⁵. Urneler yakarak gömü yapılan mezarların çoğunda kullanılmıştır. Ancak **Dilkaya** mezarlık alanındaki I.2(84)No'lu (Kat.No:33) taş-sandık mezar ve III.1(86) (Kat.No:21) No'lu oda mezar içinde kül ve kemik kalıntılarının urne niteliğinde herhangi bir kaba koyulmadığı tesbit edilmiştir.

Çevresi küçük taşlarla sıkıştırılan ya da taş-sandık ve oda mezara koyulan urneler bu dönemde günlük kullanılan kaplar içinden seçilmiştir. Kaba mutfak kabı niteliğindeki urne tipi kaplar içinde kullanım işlevini yitirmiş kırık kaplara da rastlanılmıştır⁶⁶. Erken Demir Çağ'da urne olarak ; çömlek, küp ve küpcük formundaki kaplar tercih edilmiştir. Urne kapları içinde çömlüklerin MÖ.3.binyılından itibaren diğer formlara oranla daha yaygın olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Eski Musul'daki Geç Uruk Çağ'ı mezarlığı **Tell Jessary**'da⁶⁷ , **Gedikli**'deki⁶⁸ Tunç Çağ'ı mezarlığında yakarak gömme yapılan urneler, çömlek formundadır. Hititler'in de yaktıkları ölümlerin küllerini geniş ağızlı küp ve çömlüklerin⁶⁹ içine koydukları bilinmektedir. Demir Çağ'ın başında **Dinkha Tepe** buluntuları arasında da bu tür geniş ağızlı urneler⁷⁰ vardır.

⁶⁵Dilkaya mezarlık alanındaki I.1(86) No'lu (Kat.No.32) taş-sandık mezarda urne kullanılmıştır.

⁶⁶Urne olarak kullanılan özenli ve kaliteli yapılmış kaplar daha çok Orta Demir Çağ'da yaygındır. Bak.IV.Bölüm.2c.

⁶⁷Keskin ağızlı , kısa boyunlu , şişkin gövdeli bir çömlek urne olarak kullanılmıştır. Devettüü -koyu kahve hamurlu, kızıl-kahve astarlı, mat, kum katkılı kabın ağız çapı 0.17 m., yüksekliği 0.34 m.dir. Bak. H.Numoto,"Findings from Tell Jessary", *Al-Rafidan* 11 (1990), 222, fig.12.

⁶⁸Urne olarak kullanılan dışa dönük ağız kenarlı, siyah hamurlu, kötü pişirilmiş küre gövdeli çömlüklerin ağız çapları 0.30-0.40m. arasında değişmektedir. Mutfak kabı olarak adlandırılan bu kaplar günlük ihtiyaçlar ve gömüler için kullanılmıştır. Bak.Alkım-Alkım 1966,14 vd., res.28-30.

⁶⁹Bak.Güterbock 1953,215,fig.8.

Erken Demir Çağ'dan itibaren küplerin urne amacıyla kullanıldığı anlaşılmaktadır. İran'da Dinkha Tepe, İsrail'de Azor yakma gömüleri⁷¹ bununla ilgili belirgin örnekler ortaya koymaktadır.

Çömlek ve küplerin yanısıra kavanoz formundaki küçük küpçüklerin özellikle küçük çocuk ve bebek gömülerinde urne olarak kullanıldığı görülmektedir. Ancak bu tür örneklerin yaygın olduğu söylenemez. Dilkaya mezarlık alanında ortaya çıkartılan I.1(86) No'lu (Kat.No:34) taş-sandık mezar örneği, tek örnek olma özelliğini korumaktadır⁷².

B. Ölü Törenleri ve Armağanları

Binlerce yıldır birçok kültür tarafından , yaşamın ölümle son bulduğu ancak vücudun ruhla varlığını sürdürdüğüne inanılmaktaydı. Bu inanca bağlı olarak insanın ölümden sonraki maddi kalıntısını oluşturan vücut, mistik inanç tarzına göre ya yakılıyordu ya da gömülerek ortadan kaldırılıyordu. Hangi inanca bağlı kalınırsa kalınsın ölümden sonra varlığını sürdüren ruh kavramı⁷³, ortak bir inancı simgeliyordu.

Yakarak ya da yakmadan , her iki durumda da ölü için uygulanan gömme geleneği ortak bir çok unsuru içermektedir. Ancak cesede yapılan uygulamalarda bazı farklılıklar da söz konusudur. Bu farklılıklar toplumun geleneksel yapısı ile de ilişkili olmalıdır.

Doğu Anadolu bölgesinde, gömü geleneklerinin uygulanmasına ilişkin arkeolojik bulgular yetersiz kalmaktadır. Doğu Anadolu'da gömü törenleri ile ilgili herhangi bir yazılı belge ele geçmemesine karşın; Hitit, Nuzi ve Elam metinleri bu konudaki başlıca yazılı kaynaklar olarak bilinmektedir. Gömü geleneklerinin uzun yıllar boyunca genellikle fazla bir değişime uğramadan bir çok halk grubu tarafından sürdürülmesi sözkonusu yazılı kaynakların önemini

⁷⁰Muscarella 1974, 75,fig.111.

⁷¹Muscarella 1974, 75,fig.49; Dothan 1960,259.

⁷²Dilkaya mezarlık alanında benzer formda kavanoz tipi kaplara ait bazı parçalar bulunmuştur. Kaplara ait bu parçalar insitu ele geçmedikleri için urne amacıyla kullanılıp kullanılmadıkları belli değildir.

⁷³Ruh kavramı Hitit dönemi kaynaklarında ; Gedim - Etemmu, "ölü ruhu", İstanzo(n) ZI, NAPISTU, olarak geçmektedir. Bak.Ünal 1975/76, 165, dip.not.3,4.

arttırmaktadır.

Ölüm, dünya yaşamının sona ermesi anlamına gelse de aynı zamanda güzel bir olayı da simgelemektedir. Ölümle kişiler mistik anlamda “ tanrı yanına ulaşmakta, onunla özdeş duruma gelmekteydiler ”. Özellikle krallar için kullanılan “tanrı oldu” deyimini böyle bir inancı destekler niteliktedir⁷⁴. Ölümler dünyası yaşayan insanların dünyasına karşı sıkı sıkıya kapalı olmalıydı. Özellikle Hitit kralları için “tanrı olmak” (=DINGIR LIM -IS KIS) deyimine sıklıkla rastlanmaktadır. Farklı bir çok inançlarda olduğu gibi bu deyim gerçek anlamı, ruhun ölümden sonra bulunduğu gövdeyi terk ederek gerçek yeri olan tanrısal varlığa ulaşmaktır. Sonuçta ölümler birlikte tanrısal yüceliğe ulaşan bu gibi kişilerin ölümler dünyasına yolculuğu da belirli törenlerle yapılmaktaydı. Halkın her tabakasında belirgin gömü törenlerinin uygulandığını düşünmekteyiz. Ancak zengin ve yönetici tabakasında yeralan kişilerin törenleri, basit halk tabakasına göre daha farklı ve detaylı olmalıdır. Bu farklılık gömü şeklinde ve mezarların yapım tarzında da görülebilmektedir.

Doğu Anadolu Erken Demir Çağ halkları mezarlık olarak genellikle yerleşim alanı dışında yeralan alanları tercih etmişlerdir. Söz konusu alanlardaki mezarlar yeraltına yapılmıştır. Yeraltındaki yumuşak doğal kayalıklar kolaylıkla işlenerek ölümler için birer oda şekline dönüştürülmüştür. Bu nedenle Erken Demir Çağ mezarları içinde kolaylıkla görülebilecek yerlerde bulunan kayalıklara yapılan oda mezarlara bu dönemde rastlanmamaktadır.

Yerleşim alanı dışında bulunan ve toprak altına yapılan mezarlara ölümler olasılıkla araba ya da hayvanlarla ulaştırılmıştır. Ölümlerle ilgili birçok tören de bu aşamadan sonra gerçekleştirilmiştir. ⁷⁵

⁷⁴Hititler özellikle krallarının ölümü için bu tür bir terim kullanarak (Otten 1958,113) ölümün yeraltı dünyası ile ilişkili olduğunu düşünmüşlerdir. Hurri kökenli Ullikummi destanında yeralan “Sular tanrısı Ea'nın” kara toprak altında kendi gözleri ile ölü ruhlarını görmüş olması, Hitit'lerin bu konudaki inançları hakkında az da olsa bilgi verir. Yeraltı dünyasının Babiller'de olduğu gibi Hititler için de “dönüşü olmayan bir ülke=eršet/ mut latari” [B.Meissner,Babylonien und Assyrien II,(1925),34] olup olmadığı belli değildir. Hititlerin tekrar dirilme inancına sahip oldukları bir varsayım olarak ileri sürülebilir (Ünal 1975/76, 167).

⁷⁵Yerleşim alanı dışında yeralan mezarlıklara ulaşmada olasılıkla arabalar kullanılmış

Erken Demir Çağ'da kurban ve ziyafet törenlerinin, yakarak ya da yakmadan her iki gömü geleneğinde de uygulanmış olması gerekir. Ölünün gömülmek üzere hazırlandığı bu tür törenlerde ana unsur, gömülen kişinin kutsanmasıydı.

Erken Demir Çağ'da Doğu Anadolu'da oda mezarlara ve taş-sandık mezarlara birden fazla gömü yapılmıştır. Bu nedenle mezarlarda çok miktarda iskelet ele geçmiştir. Erken Demir Çağ mezarlarında oda mezarların yoğunlukta olması, gömü geleneklerinde kapalı mekana verilen önemi göstermektedir. Böylece zengin ya da fakir halk arasında birer aile mezarı niteliğinde ortak mezar kullanımı ön plana çıkmaktadır. Mimari açıdan oda mezar geleneği Anadolu'da birçok halk topluluğu tarafından benimsenerek yapılan oda mezarlar çok sayıda gömüyü birarada barındırmaktadır. **Ernis -Evditepe**'deki oda mezarlara bu türde üst üste birçok gömü yapılmıştır (Kat.No:1-6). Bazı mezarlarda ele geçen birçok buluntu ve 20' ye yaklaşan iskelet sayısı mezarların birçok kez kullanıldığını göstermektedir⁷⁶. Bu mezarlar üst üste çok gömü içermesi nedeniyle bir aile mezarlığı şeklinde olabilirler.

Dilkaya'da **III.1.86 No'lu** (Kat.No:21) oda mezarda karışık durumda çok sayıda iskelet ve keramik parçası bulunmuştur. **DK.III.1.85 No'lu** oda mezarın yıkıntısı arasında dağınık durumda ortaya çıkartılan 14 kadar iskeletten sadece kuzeydoğu köşede yer alan bir hoker gömü tahrip olmadan kalmıştır. **Karagündüz** oda mezarlarında üst üste yapılan gömüler, bu dönem oda mezarlarının birçok defa kullanıldığını göstermektedir. **Karagündüz 1**(Kat.No:22) mezarında çoğu kapı önünde birikmiş halde 30 civarında in-situ durumda olmayan iskelet bulunmuştur (Lev.20:c). Buluntu yönünden yoksul olan batı uçta ise iskeletlere ait kol ve bacak gibi kaba kafatasları açığa çıkartılmıştır. Soyulmamış olan 2 No'lu mezarda (Kat.No:23) 13-15 kadar erişkin cesedi mezarın dromos kısmından itibaren odanın gerisine doğru itilerek bir yığın haline getirilmiştir

olabilir.

⁷⁶A.Erzen'in özel notlarında bir mezarda 0.50 m. derinde 15 kap, 0.85 m. derindeki ikinci seviyede 10, 0.85-1.25 m. derindeki üçüncü seviyede 25 kap ele geçtiği belirtilmektedir (Sevin 1987b, 36vd.). Kademeli halde ele geçen kap ve iskeletler mezarlara üst üste gömü yapıldığını göstermektedir. Sevin , üst üste gömü içeren mezarları MÖ.10-9.yy'ın ilk yarısına tarihlemiştir. Bak. Sevin 1987b, 40.

(Lev.21:b). Anakayaya açılan oda tabanı çukur haline getirilerek, bu kısım en azından üç tabaka halinde kemik ve kaplarla doldurulmuştur. Karagündüz 4 mezarında (Kat.No:25) üst üste yerleştirilmiş birçok iskelet tesbit edilmiştir. Bunlardan en üstte yer alan gömünün hoker durumunda olduğu saptanmıştır.

Kertenkele Kayalığı 1 mezarında bulunan 20 kafatası oda mezarların büyüklüğüne göre içine koyulan ölü sayısının da artığını göstermektedir. Üst üste gömü sadece oda mezarlara özgü değildir. Küçük boyutlarına karşın sandık mezarlara da bu tür gömüler yapılmıştır. DK. I.1.91 No'lu , (Kat.No:30) iki bölmeli ve tek bölmeli DK. I.1.84 (Kat.No:29) taş-sandık mezarlarda her yeni bir gömü için tekrar kapak taşı açılmıştır. Yeni gelen gömülere yer açmak için eski kalıntılar da bir köşeye ya da mezarın arka tarafına itilmiştir (Lev.22:a) . DK.I.1.91 No'lu sandık mezarın bir bölmesine üst üste üç gömü yapılırken, 0.70x1.10 metre boyutlarındaki DK.I.1.84 No'lu taş-sandık mezara 8 gömü yapılmıştır. Bu durum aynı mezarın belki tek bir aile tarafından birçok kez kullanıldığını gösterebilir.

Kurban ve Ziyafet Töreni:

Erken Demir Çağ'da ölü gömme geleneğinin en önemli bölümünün **kurban ve ziyafet** töreni olduğunu anlaşılmaktadır. Bu törenlerin ölünün mezara konulmasından önce başladığı düşünülmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla kurban ve ziyafet töreni ölüler için kutsal bir görev niteliğindedir. Olasılıkla ziyafet, kurban edilen hayvanların etleri ile verilmiş olmalıdır. Kurban edilen hayvanın bazı bölümleri de tören sırasında ölünün yanına bırakılmış olabilir.

Ölü yemeği , ölenin ruhu ya da canı için verilmekteydi. Ölümle ilgili adet ve inançların önemli bir bölümünü oluşturan bu yemek; ölen kişinin öbür dünyada da hayatını sürdürdüğünü , günlük ihtiyaçlarının yanısıra yeme ve içmeye de ihtiyacı olduğunu vurgulamaktadır. Bu amaçla ölünün yanına gereksinimlerini bir süre karşılayacak nitelikte yiyecek ve içecek dolu kaplar bırakmışlardır. Yiyecek ve içecek kapları; basit toprak mezarlar dahil olmak üzere hemen bütün yakmadan gömü yapılan sandık ve oda mezarlarında ölülerin yanında ele geçmiştir.

Erken Demir Çağ'da Doğu Anadolu'da ve İran'daki mezarlardan elde

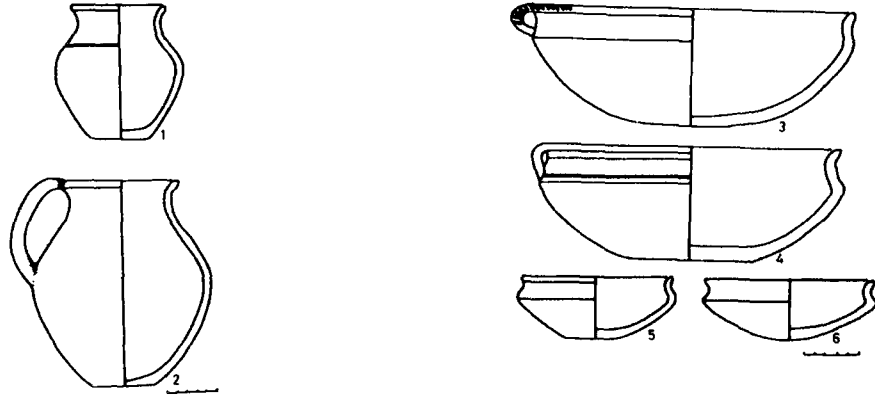
edilen bulgular , kurban törenlerinin ardından ölünün yanına içinde pişmiş et , ekmek, yemek ve sıvının konulduğu kapların bırakıldığını göstermektedir. Bugüne kadar mezar içinde ele geçen kapların daha çok ölü hediyesi gibi düşünülmesi nedeniyle kaplar içinde bulunması olası kalıntılar dikkati çekmemiştir. Doğal tahribatlar , mezarların geç dönemlerde tekrar kullanılması ve kaçak kazılar bu tür bulgulara ait izlerin kaybolmasına neden olmuştur.

Doğu Anadolu'daki Erken Demir Çağ mezarları arasında ölünün yanına koyulan yiyecekler ile ilgili başlıca buluntular Karagündüz mezarlığında (Harita.I) elde edilmiştir. **Karagündüz 2 No'lu** oda mezarda (Kat.No.23) genellikle cesedlerin baş kısmına denk gelecek şekilde kaplar koyulmuştur. Mezarda bulunan bu tür keskin profilli , ip tutamaklı ve geniş ağızlı yayvan çanakların içine hayvanların omurga ve but kısımlarının bırakıldığı anlaşılmaktadır. Ağız kenarlarının içinde bir oluk bulunan , bazılarının omuzları memecikli dar ağızlı ve boyunlu vazo ya da çömleklere sıvı ya da çeşitli yemekler koyulmuş olmalıdır. Hatta mutfak kabı türündeki kaba bir çömleğin üzerinde açıkça görülen is tabakası , yiyeceğin ocakta pişirilip ya da kaynatıldıktan sonra olasılıkla mezara sıcak bir şekilde bırakıldığını göstermektedir.

Dilkaya'da III.1(85) No'lu oda mezar (Kat.No.20) içinde bulunan kaplara da olasılıkla yiyecek ve içecek bırakılmıştır. Keskin profilli çanak , kulplu maşrapa, kaseler ile küçük küpler⁷⁷ toprak içinde ve mezar tabanı

- ⁷⁷Çilingiroğlu 1991c, fig.03.5. , III.1(85) No'lu oda mezarda bulunan çanak çömlekler : 1. Çömlek,Env.n. DK.28.85 , FF15, AIR, -10.00 m. Kiremit renkli hamur ve astar, kum katkılı, iyi pişmiş, perdahlı, el yapımı, ağız Ç.9 cm.
- 2.Testi, Env.n.DK.29.85, FF15,AIR,-10.00m. Kahve hamur ve astar, kum küçük taşçık katkılı, orta pişmiş, el yapımı, ağız ç.10.5 cm.
- 3.Keskin profilli çanak, Env.n. DK.31.85, FF15, AIR, -10.00 m. Kahve hamur ve astar, kum, küçük taşçık katkılı, orta pişmiş, perdahlı, çentik bezemeli, el yapımı, ağız ç.27cm.
- 4.Keskin profilli çanak, Env.n.DK.30.85, FF15, AIR, -10.00 m. Devetüyü hamurlu, kum, küçük taşçık katkılı, orta pişmiş, açkılı, el yapımı,ağız ç.26 cm.
- 5.Keskin profilli kase, Env.n.DK.26.85, FF15, AIR, -10.00 m. Kahve hamurlu , kırmızı astarlı, kum, küçük taşçık katkılı , orta pişmiş, perdahlı, el yapımı, ağız çapı.13 cm.
- 6.Keskin profilli kase,Env.n. DK.27.85, FF15, AIR, -10.00 m. Kahve hamur ve astarlı, kum, küçük taşçık katkılı, orta pişmiş, el yapımı, ağız ç.14 cm.

üzerinde dağınık durumda bulunmuştur.

Dilkaya III.1(85) No'lu büyük oda mezarda ele geçen keramikler

Kapların hiçbiri insitu durumda değildir. İskelet parçaları ve kafatasları da dağınık durumdadır. Mezarın tümüyle tahrip edilerek soyulması ölümler ile kaplar arasındaki ilişkiyi, kaplar içinde bulunması olası yiyecek kalıntılarına ait izleri tamamen silmiştir. Erken Demir Çağ özelliği gösteren keskin profilli kase ve çanakların⁷⁸ içine, ölü için yiyecek ve içecekler bırakılmış olmalıdır. Dilkaya'daki küçük oda mezara da (Kat.No:21) ölümlerle birlikte bir grup kabın

⁷⁸Erken Demir Çağ kapları içinde keskin profilli çanak ve kaselerin, tipik özellikleri ile ; batıda Fırat Nehri hattından doğuda İran'ın içlerine kadar geniş bir bölgede ortaya çıktığı bilinmektedir. Dilkaya oda mezar buluntularında tipik özellik olarak küçük kulplar bulunmaktadır. Erken Demir Çağ'ın erken ve geç evrelerinde bulunan bu tür kaplar, Kuzeybatıda Değirmentepe'de de (Duru 1979, Lev.61:3,5,31) vardır. Elazığ-Dilektepe'deki keskin profilli kapların hemen tümü kızıl-kahve astarlıdır(Sevin 1989,453,res.3). Korucutepe Erken Demir Çağ keramikleri içindeki keskin profilli keramikler (Winn1980,155vd.,pl.54.3-4) daha çok tutamaktır.

İran'da gerek kulplu ve gerekse kulpsuz türde keskin profilli kase ve çanaklar Erken Demir Çağ mezar buluntuları içinde yaygındır. Dinkha Tepe'de II ve III. kat mezarlarında (Muscarella 1974,fig.6:866;13:85, 26:870,37:858, 35:910, 39:873, 44:872,47:864,865,875), Hasanlu IV ve V. evrede (Young 1965a, fig.6:2,4; 7:8;8:8), Qaramanlu (Pacorella-Salvini 1984, fig.32/38:3) ve Sorkand 'da (Pacorella- Salvini 1984, fig.33/43:5) keskin profilli kaplar vardır. Geoy Tepe'nin B periodu'nda da keskin profilli kaplar yaygındır. Bakınız, Burton-Brown 1951,fig.33:1015, 347,336.

bırakıldığı anlaşılmaktadır.

Mezarın soyularak tahrip edilmesi nedeniyle insitu ya da tüm bir kap bulunamamıştır. Mezarın içindeki kemik ve keramikler toprakla karışık durumdadır. Bu şekilde mezarda yaklaşık 1.50 m. yüksekliğinde toprak yığını oluşmuştur. Keramik ve kemiklerin dışında, ele geçen iki tunç bilezik⁷⁹ (Lev.56:d) ve bir demir asa başı⁸⁰ (Lev.56:b) mezarın, Erken Demir Çağ'da olduğu gibi Orta Demir Çağ döneminde de kullanıldığını göstermektedir. Mezarda ele geçen keramikler form ve yapımlar özellikleri açısından III.1(85) No'lu mezarda (Kat.No:20) bulunanlarla benzer özelliklere sahiptir⁸¹.

⁷⁹Tunç bileziklerden biri aslan başlı (DK.23.86) diğeri daha basit olarak yapılmıştır. Bilezikler Urartu dönemine ait olabilir. Orta Demir Çağ benzerleri için bak. IV.Bölüm. Ölü Törenleri ve Armağanları. S.138, Dip.Not.157.

⁸⁰DK.86(59), -7.62/-9.33,APG. Törensiz silahlar arasındaki, sap delikli küresel topuz başlarının yayımlanmış tam benzerleri bulunmamasıyla birlikte, ölü armağanı olarak İran DÇ.II dönemine ilişkin bir özellik olduklarını söyleyebilecek kanıtlar az değildir (Sevin 1987b, 39). İran Taliş'inden Ağa Evler mezarlığında MÖ.1000 yıllarından hematit bir topuz ele geçmiştir (Bak. Schaeffer 1948, 441, fig.237/28). Hasanlı IV yerleşmesi ve mezarlarından beş demir topuz başı bulunduğu bildirilmekte de (Piggot 1980,Tab.12.3) henüz yayımlanmamış bu eserler üzerinde herhangi bir yorum yapılamaz. Aynı durum Dinkha Tepe II için de geçerlidir (Muscarella 1974,67). Luristan'da Tepe War Kabud'da ele geçen buluntular arasında , sap-delikli küresel tunç topuz başı önemlidir (L.vanden Berghe , *Het Archaeologisch Onderzoek naar de Bronscultuur van Luristan. Opgavingen in Pusht-i Kuh I Kalwali en War Kabud* (1965 en 1966), fig.21/5; Pl.30, Brussel, 1968). Aynı bölgede kaçak kazılar sırasında bulunmuş demir topuz başları da vardır (R.Pleiner, "The Beginnings of the Iron Age in Ancient Persia", *Annals of the Naprstek Museum* 6(1967),9-72, 28 ve Not.92.

⁸¹1.Dışa dönük a.k.çömlek pr.,kahve hamur ve astarlı, ince ve taşıçık katkı, açkılı, R.12cm.

2.Basit a.k. kase pr.,açık kahve hamur ve kırmızı astarlı, kum katkı, açkılı,R.?

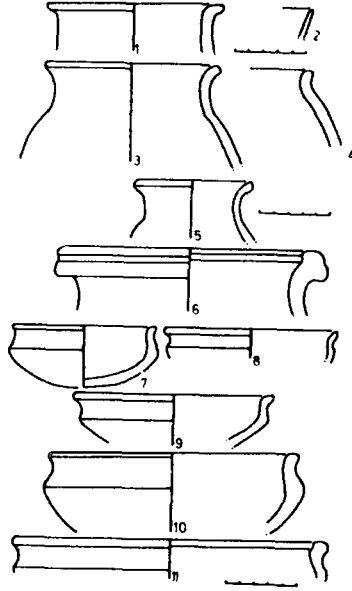
3.Dışa dönük a.k.çömlek pr.,kahve hamur ve astarlı, kum ve taşıçık katkı, açkılı,R.12 cm.

4.Basit a.k.çömlek pr., koyu kahve hamur ve astarlı, kum ve taşıçık katkı, açkısız.

5.Dışa dönük a.k.çömlek pr., açık kiremit hamur ve astarlı, ince kum, k.taşıçık, deniz h.k.katkılı, açkılı, R.8 cm.

6.A.K.yivli küp pr., açık kahve hamur ve astarlı, ince kum , k.taşıçık, mika katkı, açkısız, R.18 cm.

7Keskin profilli kase pr., kahve hamurlu, açkısız, kum,k.taşıçık katkı, açkısız, R.10 cm.

Dilkaya III.1(86) No'lu küçük oda mezar içinde ele geçen keramikler

Çömlekler ve keskin profilli kaseler; kahve ve açık kahve , açık kiremit renginde astarlıdır. Kum ve küçük taşcık katkılı kaplar açkılanmıştır. El yapımı kaplar Doğu Anadolu Erken Demir Çağ özelliklerine sahiptir. Özellikle ağız kenarlarının içinde yiv olan keramikler form olarak Orta Demir Çağ'da da devam etmiştir. Mezarların soyularak tahrip edilmesi sonucu sözkonusu kapların çoğu kırılmıştır.

Dilkaya mezarlık alanında mezarların çevresinde toprak içinde de yivli ya da keskin profilli benzer türde birçok kap parçası ele geçmiştir. Mezarlık alanında yerleşim olmamasına karşın dağınık halde bulunan bu keramikler, büyük ve küçük oda mezar buluntuları ile paralellik göstermektedirler. Çğunlukla keskin profilli kase ve çanaklar, ağız kenarı yivli çanak ve kaseler ile ağız kenarı yivli çömlek parçalarından oluşan sözkonusu buluntu topluluğu

8.Keskin profilli kase pr., kiremit hamur ve astarlı, kum katkılı,açkısız,R.12cm.

9.Keskin profilli kase pr., a.kiremit hamur ve kahve astarlı, ince kum, k.taşcık katkılı, açkısız, R.14 cm.

10.Keskin profilli kase pr., kum vek.taşcık katkılı,açkısız,R.17 cm.

11.Keskin profilli kase pr., ince kum, k.taşcık katkılı, a.kahve hamurlu, açkılı, R.22 cm.

Keramiklerin tamamı elde yapılmıştır. İyi derecede pişirilen kaplar açkılanmıştır.

Keramiklerin çıktığı derinlik -7.62/-9.33 m. Kod.APG.

yiycek bırakılan kaplardan geriye kalan parçalar olmalıdır⁸². Erken Demir Çağ özelliğindeki keramik parçalarından ; **keskin profilli kaseler** (Lev.3:1-10) ve **çanaklar** (Lev.3:11-15; 4:16-26); kiremit, kahve ve devetüyü hamur ve astarlı, kum, taşçık katkılı, bir kısmı açkılı ve elde yapılmıştır. Kaplar iyi derecede pişirilmiştir. Kaselerin ağız çapları 6 ile 26 cm. arasında değişirken, çanaklar 11-30 cm.'lik ağız çapına sahiptir. Keskin profilli çanakların ağızlarının iç kısmında genellikle bir oluk ya da yiv yeralmaktadır.

Dilkaya mezarlık alanında toprak içinde dağınık durumda bulunan **ağız kenarı yivli** keramikler (Lev.5:27-40); kiremit rengi hamur ve astarlı , kum ve küçük taşçık katkılı olup, hızlı çarkın aksine çoğunlukla elde yapılmıştır. Ağız çapları 16-24 cm. arasında değişmektedir. Mezar kapları içinde büyük boyutlu kapları , 10-22 cm.'lik ağız açıklıkları ile çömlekler oluşturmaktadır (Lev.6:41-50; 7:51-60; 8:61-70; 9:71-74). Devetüyü , gri kahve ve kiremit rengi astarlı kaplar, kum katkılı ve el yapımıdır. Çömleklerin bir kısmı açkılanmıştır. Mezarda 24-28 cm. çapındaki ağız kenarı yivli küp parçalarına da (Lev.9:75-80) rastlanılmıştır. Yiycek ve içecek ile mezarlara bırakıldığı anlaşılan bu tür kapların en belirgin özelliği ağız kenarlarından boyun ya da omuzlara değin uzanan kesimleri **yatay yivlerle bezenmesidir**. Teknik açıdan Hitit İmparatorluk Çağı'nın hızlı dönen çarkta yapılan ince astarlı keramiğinden farklı olan kaplar geniş bir bölge içinde yayılım göstermektedir⁸³. Fırat ırmağının batı kıyısından uzaklaştıkça giderek azalan ve Orta Anadolu'ya tümüyle yabancı olan bu tür keramiklerin Elazığ bölgesinde yoğun olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır⁸⁴. Bölgede ilk kez karşılaşılan ve bazı değişimlere uğrayarak MÖ.8. yüzyıl içlerine dek kullanılacak⁸⁵ kaplara Doğu Anadolu'da Elazığ , Malatya bölgesinde⁸⁶ ve Van bölgesindeki birçok yerleşim merkezinde

⁸²Çilingiroęlu 1987a,85,res.15; 1988,234,res.19;1991a,273, res.6; 1992 (baskıda). Ele geçen keramiklerin katalogu, III. bölümün sonunda verilmiştir (Lev.3-9).

⁸³Bak.II.Bölüm.27vd.

⁸⁴Sevin 1991b,52.

⁸⁵Sevin 1987a, 285vd.res.14/1-4,21-25; 1988a,5vd., res.45; 1991b,52vd.

⁸⁶Korucutepe K, Norşuntepe II, Tepecik Ic ve belki de 2a, Elazığ/Değirmentepe gibi kazılmış höyüklerinin yanında Elazığ'ın 13 km. kadar güneybatısında, Hankendi yakınındaki Dilektepe Höyüğü bu tür keramiğin bulunduğu kazılmamış merkezlerden

rastlanılmıştır⁸⁷. Ayrıca bu türde keramikler Transkafkasya'da , **Karmir-Blur**'un Urartu öncesi tabakasında⁸⁸, **Şeytandag**'da⁸⁹, **Doğu Gürcistan**'daki bazı yerleşim merkezlerinde⁹⁰ ve Kuzey Batı İran'da **Geoy Tepe** 'nin A katında⁹¹ da ele geçmiştir. Erzurum yöresindeki **Güzelova**⁹² ile **Pulur**'da⁹³ , Adıyaman yakınındaki **Tille Höyük**'te⁹⁴ de bu tür yivli keramiklerin varlığı belirlenmiştir. **Van Kalesi Höyüğü**'nde⁹⁵, **Karagündüz** ve **Boğurtan Mevkii** mezarlarında da yivli keramikler bulunmuştur.

Ernis mezarlığında kaçak kazıcılar tarafından yapılan kazılarda çok sayıda kabın bulunduğu bilinmektedir⁹⁶. **Ernis-Evditepe** mezarlığında ; 4 No'lu mezarda (Kat.No:2) 15 adet, 5 No'lu mezarda (Kat.No:3) 13 adet, 6 No'lu mezarda (Kat.No:4) 80 adet , 7 No'lu mezarda (Kat.No:5) 15 adet , 8 No'lu mezarda (Kat.No:6) ise 25 adet yivli ya da yivsiz kabın, mezarlara sadece ölü hediyesi amacıyla boş olarak bırakılması anlamsız olurdu. Ernis mezarlarında tesbit edildiği gibi bölge içindeki diğer Erken Demir Çağ mezarlarında da , ölen kişilerin yanına kaplar bırakılmıştır. Kertenkele Kayalığı'ndaki mezarlarda da

bazılarıdır. Ayrıca, Altınova'da Könk/Yenikapı, Vertetil/Yazıkonak ve Tülintepe, Elazığ yakınındaki Tadım, Hinsor/Örençay, Tilenzit/ Uçankuş, Çuhadar, Kovancılar ilçesi yakınındaki Çınaz I ile Karakaya baraj gölü alanındaki Maltepe, Kırasa Tepesi, Girik Tepesi, Kale III ve II'den Erken Demir Çağ'ı türünde keramikler elde edilmiştir (Sevin 1991b,52vd.).

⁸⁷Sevin 1991b,55.

⁸⁸V.S.Sorokin,"Vestiges d'un habitat prehistorique pres de Karmir Blour" Sov.Arch ,(1958) no.2,149vd., res.2/1-3 ;7/4,7;22/1-2;41/1-2.

⁸⁹Morgan 1989,pl.IV/1-3.

⁹⁰K.Pızchelaury, Jungbronzezeitliche bis altereisenzeitliche Heiligtümer in Ost-Georgien, 42vd.,Abb.40,66vd. Abb.61/2-3,9,89 vd. Abb.62/5,10 ,Münih ,1984.

⁹¹Burton-Brown 1951,fig.36/643, 915; 39/23.

⁹²Koşay-Vary 1967,XLI/G.330; XXXV orta sıra sağ.

⁹³Koşay-Vary 1964, lev.XXXI/p.3

⁹⁴D.French, "Tille",KST VIII (1987),206,res.4.

⁹⁵Tarhan-Sevin 1993a, baskıda; Tarhan 1993a,baskıda.

⁹⁶Van müzesine Ernis'te bulunan derin ya da yayvan, çanak, kase, iki kulplu ve kulpsuz çömlekten oluşan bir grup kap teslim edilmiştir. Renkleri siyahtan koyu kahverengiye değişen kapların iç kısımları koyu gridir. Bak. Çilingiroğlu 1976, fig.19-30.

Ernis kaplarına benzeyen çok miktarda kabın ele geçtiği bilinmektedir⁹⁷. **Karagündüz 2** mezarından da (Kat.No.23) anlaşıldığı gibi vazo ve çömleklere sıvı ve yemekler konulmuş, içlerine toprak kaçmasını önlemek için de açık ekmek ve et gibi katı yiyecek bulunan yayvan kaplar bunların üzerine yerleştirilmiştir.

Mezarlara kaplar içinde yiyecek bırakma geleneği, İran'daki Demir Çağ mezarlarında da uygulanmıştır. **Dinkha Tepe III** ve **II**. evre mezarlarında kaplar içindeki yiyecek kalıntıları, geleneğin Demir Çağ'da geniş bir alanda uygulandığını göstermektedir⁹⁸. Mezarlar da ele geçen kaplar içinde yiyeceklere ait kemikler bulunmuştur. Kase, çanak, çömlek ve kulplu kaplar içindeki yiyecek ve içecekler ölülerin ayak uçlarına ya da başlarının kenarlarına bırakılmıştır. **Hasanlı** mezarlığında V. Evreye tarihlenen (MÖ.1450-1250) mezarlarda ölülerin yanına birçok eşya bırakılmıştır. Ayaklı kadeh ,derin çanak ve çömleğin yanısıra koyun ya da keçinin bir parçasının da ölünün yanına bırakıldığı anlaşılmaktadır⁹⁹. **Geoy Tepe B evresi K mezarı** tabanındaki 9 kap¹⁰⁰ ve **Yanıktepe A6** mezarındaki kaplar ölü yemeği ile ilgili olarak mezarlara koyulmuş olmalıdır. **Godin Tepe**'de Erken Demir Çağ'ın başına tarihlenen III. evre mezarlarında ölülerin yanına sıvı ve yemek koymaya uygun en az iki kabın bırakıldığı görülür¹⁰¹. Erken Demir Çağ sonuna tarihlenen **Haftavan Tepe** mezarlarında da kaplar bulunmuştur. Basit toprak mezarlardan 5 No'lu odadaki (VI/1 açmasındaki) iskeletin ayak ucuna kaplar koyulmuştur. J 1'de 7 No'lu ölünün başucunda iki kap , P1 deki 5 No'lu gömünün ayak ucunda ve başının yanında bir çömlek bulunmuştur¹⁰².

Anadolu'da başlangıcı çok daha eskiye giden ve ölü gömme geleneklerinde geleneksel bir olay niteliğindeki kurban ve ziyafet törenlerine ilişkin ilk kanıtların **Alacahöyük**'te ele geçtiği bilinmektedir¹⁰³. Mezarlarda ölülerin

⁹⁷Bozkurtlar 1976,46.

⁹⁸Muscarella 1968, 186,fig.5,6; 1974,48,fig.3-17.

⁹⁹Dyson 1965,196.

¹⁰⁰Burton-Brown 1948,142; Burney 1962, 147, pl.XLII c no.24-29.

¹⁰¹Young 1969, 19 vd., fig.24-34, pl.XV,XVII-XIX.

¹⁰²Burney 1970,Pl.IIIc,IVa,fig.7; 1972, Pl.Ivc,fig.9.

¹⁰³Bak.I.Bölüm.s.14, dip.not.25. Kurban törenleri ve ölü yemeğini belgeleyen, başlıca

yanında , içine katı ve sıvı yiyeceklerin koyulmasına uygun farklı boyutta çok sayıda kabın bulunduğu anlaşılmaktadır. **Girnevaz'da**¹⁰⁴ ve **Erzurum - Pulur'da**¹⁰⁵ ölülerin yanında bulunan kaplarda çeşitli yiyecek ve içecek maddelerine ait kalıntılar tesbit edilmiştir. Bunlar ölünün yanına çoğunlukla et olmak üzere farklı türden yiyeceklerin bırakıldığını ortaya koymaktadır. **Norşuntepe'nin** ETÇ katı mezarların da kap içinde yiyecekler tesbit edilmiştir¹⁰⁶.

Mezarlar , tapınaklarda olduğu gibi kutsal, saygı gösterilmesi gereken alanlardır. Mezara ölülerin yanına bırakılan yiyecek ve içeceklerin ölüyü kutsamak amacıyla, onun **ruhuna kurban** edildiğini düşünmekteyiz. Ölünün yanına, hediye amacıyla içi boş kap bırakılmamıştır. Buraya bırakılan her türlü

kanıtlardan biri Alacahöyük'te bulunmuştur. Düz toprak- sıvalı mezarların üstünde düzenli sıralara yanyana ve arka arkaya düzenlenmiş hayvan iskeletlerinin büyük parçaları ele geçmiştir. Bel kemikleri olmayan iskeletlerin en önemlisi , sığır başlarıyla bacalarına aittir. Ayrıca ikisi koyun, biri köpek üç hayvan iskeleti daha bulunmuştur. Alacahöyük'de ölüye pişmiş topraktan, bronz, gümüş va atın kapların içine yiyecek ve içecekler sunulmuştur. Geniş karınlı, geniş ağızlı düz dipli kulpsuz çömlek ve tencereler yemek için ayrılmıştır. M A mezarında bir kabın içinde et çengeli ve hayvan kemiğinin çıkarılmış olması bu tür kapların işlevini de kanıtlayabilmektedir (Özgüç 1948, 83). İkinci safhada kurban töreni ve ölü yemeği yapılmaktaydı. **Ölü yemeği** adı verilen bu ziyafette, sığırların ele geçmeyen kısımları , geri kalanlar tarafından yenilmiş , baş ve bacaları da ölüye sunulmuştur. Zira sığır başları , boynuz ve alınlar; yukarı gelmek üzere yan yana ve arka arkaya dizildiği bacalarında bunlar arasına yerleştirildiği bilinmektedir [R.O.Arik, **Alaca Höyük Hafriyatı. 1935'deki Çalışmalara ve Keşiflere ait İlk Rapor**, 51-53; 65,77, Ankara , 1937].

¹⁰⁴MÖ.3.bin mezarlarında , içinde buğday, mercimek, et, hazırlanmış yemek ve içecek maddeleri kalıntıları bulunan kaplar orta çıkartılmıştır [H.Erkanal, "1988 Girnevaz Kazıları", KST XI.1(1990),266].

¹⁰⁵Pulur kazılarında açılan üç mezardan, 1 No'lu olanının kuzey duvarı kenarında , sığır, koyun, kuzu ve dana kaburgaları, 2 No'lu mezarın kuzey köşesinde iki danaya ait kemikler, 3 No'lu mezarın güneyinde bir köpek, kuzeyinde ise , başlarıyla iki koyun iskeleti bulunmuştur. Kurban edilen hayvanlar büyük parçalar halinde ölünün yanına bırakılabilmekteydi. Bak.Koşay-Vary 1964,47-48.

¹⁰⁶Hauptmann 1982,22,lev.23,5-6. Çanağın içinde küçük hayvan kemikleri bulunmuştur.

eşya tapınak mekanlarına bırakılan adak eşyaları gibi kutsal bir anlamı olmalıydı. Bu amaçla ölülerin yanına bırakılan her türlü eşyanın basit anlamda birer hediye olmasından çok, kutsal bir amacı olmalıdır. Mezarlara ölülerin yanına bırakılan içi yiyecek ve içecek dolu kaplar, ölünün yalnız yaşamındaki ihtiyaçlarını karşılama amacı dışında özellikle ölüye kurban edilmekteydi. Bu şekilde kutsal bir işlevi olan kapların başka bir ölü yerleştirildiğinde alınmadan mezarda korunduğu , dolayısıyla oda mezarlarda çok miktarda kap biriktiği anlaşılmaktadır. Yeni gömü ile birlikte mezarlara ölü kurbanı olarak kaplar içinde yeni yiyecek ve içecek bırakılmış olmalıdır. Yakmadan yapılan gömülere de, ölü yanına yiyecek ve içecek kaplarının bırakılması mistik inancın bir parçası olarak algılanmalıdır¹⁰⁷.

Ölüler mezarlara giysili olarak¹⁰⁸, takıları ve çoğunlukla silahları ile birlikte gömülmüştür. Bilezik, iğne ve yüzük gibi **süs eşyaları**, balta, okucu, mızrak ucu, hançer ve bıçak gibi **silahlar** ölülerin üzerine ve yanına koyulmuştur.

Ters konik biçimli başının altında bir göz bulunan uzun **süs iğneleri** de mezarlara ölülerle birlikte bırakılmıştır. Ernis -Evditepe mezarlarında ve Dilkaya I.1(84) No'lu (Kat.No:29) taş-sandık mezarın yanında bulunan iğnelerin, İran Erken Demir Çağ sonunda yaygın olarak ele geçmesine karşın, Orta Demir Çağ'da kullanılmadığı anlaşılmaktadır¹⁰⁹. Karmir-Blur, Sialk B mezarlığında, Khorvin, Dinkha Tepe II, Hasanlu IV bulunan iğnelerin¹¹⁰ tam bir

¹⁰⁷İskitlerde ölümden sonraki tekrar "diriliş" ve "hayat" inancı sayesinde ölen krallarının öbür dünyadaki rahatını sağlamaya çalışmışlardır. Kral mezara yatırıldıktan sonra yanına şahsına ait silah ve hazineleri, şarap içmesi için kaplar, şarap ve yağ doldurulmuş iki kupa , küpler ve yolculuğu için, et parçaları sıralı durumda büyük kazanlar bırakılmıştır (Heradot IV 71-73, Tarhan 1969,160vd.).

¹⁰⁸Karagündüz 2 mezarında giriş koridorunda bulunan bir iskeletin giyinik olarak mezara bırakıldığı anlaşılmıştır.Ele geçen tekstil örneklerine göre ceset giyimli olarak yatırıldığı ya da cesedin ve mezar armağanlarının üzerine kumaş serildiği önerilmektedir.

¹⁰⁹Sevin 1987b,39,res.5.5.

¹¹⁰T.Sulimirski,"The Bronze Age of the U.S.S.R.", *Bulletin of the Institute of Archaeology* 7 (1967),66; R.Ghirshman, *Fouilles de Sialk pres de Kashan* 1933, 34,37, II, pl.LII/S.579a, LXIII/S.854a ,LXX/S.901c ,Paris ,1939; Piggot 1980,tab.12.3,4; Muscarella 1968, fig.21;1974, fig.36/706 , 45/709 , 48/669-700.

benzeri de Toprakkale'de bulunmuştur¹¹¹. Bazı ölümlerin üzerinde süs eşyası olarak **taş-boncuk kolyeler** bulunmaktaydı. Kadın gömülerinde diğer süs eşyalarının yanısıra hematit, fayans gibi işlenmiş çeşitli taşlardan yapılmış kolyeler ölümlerin boyun kısmında ele geçmiştir¹¹².

Erken Demir Çağ mezarlarında ölümlerin yanına bırakılan eşyalar çoğunlukla demirden yapılmıştır. Tunç ve taştan yapılan süs eşyaları demir kadar yaygın değildir. Ernis-Evditepe'deki dromoslu mezarlara, ölümlerin yanına bu tür demirden yapılmış eşyalar bırakılmıştır¹¹³. Kişisel süs eşyaları ve törensel silahlar olarak iki gruba ayrılan eşyalar , İran'ın Demir Çağ II dönemi ile paralellik göstermektedir¹¹⁴. Zira demirin ortaya çıktığı dönemde süs eşyası olarak kullanıldığı, zamanla silahlarında demirden yapıldığı anlaşılmıştır¹¹⁵. Mezarlara ölümlerle birlikte bırakılan süs eşyalarının başında **demir bilezikler ve halhallar** gelmektedir. Ernis -Evditepe'de ancak iki örneği bilinen , uçları birbirine giydirilmiş demir bilezikler, **Karagündüz** mezarlarında, Batı İran'da ve Kafkasya'da ; Gökçe Göl'ün (Sevan Gölü) batı kıyılarındaki **Noratus** mezarlarında, İran Talişi'nde **Şogula Dere** mezarlarında, **Dinkha Tepe II**'de , **Haftavantepe**'de, **Hasanlu**'da , **Kordlartepe**'de, **Sialk B**'de, Luristan'da **Tepe Giyan**'da , **Bard-i Bal**'da ve **Pa-yi Kal**'da bulunmuştur¹¹⁶. Söz konusu

¹¹¹Wartke 1991,325,fig.3

¹¹²Dinkha Tepe (Muscarella 1974, fig.6/24, 7/27, 36/6; 52vd.) Haftavan Tepe (Burney 1970, fig.7, pl.IVd; 1972, fig.8, 9, pl.IIIa) ve Karagündüz mezarlarında çok miktarda boncuk bulunmuştur.

¹¹³Sevin 1987b,res.5,6.

¹¹⁴Sevin 1987b,38-39.

¹¹⁵Batı İran ve Kafkasya'dan elde edilen buluntulardan anlaşıldığı kadarıyla , demir, ortaya ilk çıkışında yalnızca süs eşyalarının yapımında kullanılmış , zamanla silahlar da demirden üretilmeye başlamıştır. Bu madenin yoğun bir biçimde kullanım gördüğü MÖ.8.yy.'ın başlarından itibaren , yalnızca silahlar demirden , süs eşyaları ise tunçtan üretilir duruma gelmiştir (Martirosyan 1964,188; Piggot 1980,446,451). İran'da Demir I döneminde bu madenin kullanımı son derece kısıtlıdır (Young 1967, 22vd.; Piggot 1980,418; Sevin 1987b,38, dip.not.9). Merkezi Kafkasya'da ise en erken demir metalüjisinin belirişi MÖ.11 ve daha çok da 10.yüzyıllara rastlamaktadır (Piggot 1980,423).

¹¹⁶Sevin 1987b,39.

dönemde değerli bir maden olarak kabul edilen demirden yapılmış, sap delikli topuz başları ya da asa başları, ölü hediyesi olarak önemli kişilerin yanlarına bırakılmaktaydı. **Ernis-Evditepe**¹¹⁷, **Dilkaya**¹¹⁸ (Kat.No:21) ve **Karagündüz** buluntuları Demir Çağ II dönemi özelliklerini göstermektedir. Törensel silah niteliğinde olan ve çoğunlukla demir örnekler olarak karşımıza çıkan hançerler, baltalar ve mızraklar ölülerin yanına bırakılmıştır. MÖ.2.bin tunç örneklerini taklit eden hançerler ile sap delikli baltaların ve yuvalı mızrak uçlarının İran'da ve Kafkasya'da çok sayıda benzer örneği vardır. Ernis-Evditepe ve Karagündüz mezarlarında da ölülerin yanında bu tür eserlere rastlanılmıştır¹¹⁹.

Erken Demir Çağ ölü gömme geleneklerinde ölen kişinin mezarlığa götürülmesinin ardından farklı bir uygulamanın da at gömüsü ve belki de at kurbanının olduğu bilinmektedir. Erken Demir Çağ mezarlarının tümünde olmasa da bazı mezarların etrafına ya da dramosa at gömüsü yapıldığı anlaşılmaktadır. Atın sadece bir kısım kemiklerinin bulunması nedeniyle bir bölümünün yenildiği ve bazı eklemlerinin matem tutanlar tarafından saklandığı düşünülmektedir. Kemikler basit bir yemek artığı gibi görülmemelidir. Mezarda at kemiklerinin varlığı sık rastlanmayan bir özellik olarak algılanmalıdır. Bunlarla ilgili olarak Erken Demir Çağ'a ait birçok bulgu elde edilmiştir. **Karagündüz** ve **Boğurtan Mevkii** (Kat.No:18) mezarlarının dromoslarında bazen tüm olarak bazen parçalar halinde at (!) kemiklerinin bulunduğu bilinmektedir¹²⁰. İran'da **Marlık Tepe** mezarlarında ve **Dinkha Tepe II** evresinde mezarların birinin dışında parçalanmış durumda bir at iskeleti tesbit edilmiştir. Atın mezardaki bir kişiye ait olduğu ve törenlerin bir bölümünde kurban edildiği düşünülmektedir¹²¹. Ölü törenlerinde at gömüsü her zaman uygulanmayan bir gelenek olarak dikkati çekmektedir.

¹¹⁷Sevin 1987b,39,res.5/11-12

¹¹⁸III.1(86) . DK.86(59), APG.

¹¹⁹Sevin 1987b,39.

¹²⁰1992 yılındaki araştırmamız sırasında, Boğurtan Mevkii mezarlığında dromosların içinden çok miktarda hayvan kemiği toplanmıştır. At gömüleri ile ilgili olarak bak; IV.Bölüm, 125 vd.

¹²¹E.O.Negahban, *A Preliminary Report on Marlık Excavation*, 15,16 Tahran, 1964; Muscarella 1974,78vd.

Ölü gömme geleneğinde törenlerinin bir bölümünde **libasyon** da yapılmış olabilir. Erken Demir Çağ'da libasyona ilişkin elimizde yeterli bulgu olduğu söylenemez. Ölüleri onurlandırma amacı ile yapıldığını düşündüğümüz libasyonlarda bir nevi kurban olayı gerçekleştirilmiştir. Ölülere bu şekilde içki de kurban edilmiş olabilir¹²². Bu durumu kanıtlayan mezarlarda ele geçen kapların bir kısmı içlerine bu tür sıvıları akıtmaya uygun testi ya da küçük küplerdir. Bu kaplarla içki ve çeşitli sıvıların kurbanı yapılmış olmalıydı.

Yakmadan gömme törenlerinin son aşamasında oda mezarların girişleri plaka taşlarla kapatılmıştır. **Ernis-Evditepe 4-5** (Kat.No:2-3), **Alacahan** (Kat.No:7), **Gavurkale IX-XI** (Kat.No:11-13), **Budak** (Kat.No:14), **Konakbey I-II** (Kat.No:15-16), **Boğurtan Mevkii** (Kat.No:18), **Dilkaya** (Kat.No:20-21) ve **Karagündüz 1-3**(Kat.No:22-24) mezarlarının kuyu şeklindeki dromosları kapatıldıktan sonra , dromos çukurları taş ve toprakla doldurulmuştur. Bu şekilde mezar soygunculara karşı korunmak istenmiştir. Toprak altına yapılan bu mezarlara defalarca gömü yapılması nedeniyle yeniden gömü yapma gereksinimi duyulduğunda girişinin bulunması gerekir. Ancak mezarın üst kısmının tamamen kapalı olması dromosun tesbitini güçleştirmektedir. Bu nedenle yeni gömüler yapabilmek için dromos girişinin belli olması gerekir. Taş ya da stel bu görevi görmüş olabilir. Ancak Erken Demir Çağ mezarlarında stele rastlanmamıştır. Olasılıkla dromosların yeri, üst kısımlarına bırakılan ve özelliği olmayan basit taşlar sayesinde bulunabilmekteydi.

Yakarak gömme

Erken Demir Çağ'da az sayıda da olsa yakarak gömme geleneğine ilişkin örnekler ortaya çıkartılmıştır. Sözüünü edeceğimiz ilk mezarlar Van Dilkaya mezarlık alanında bulunmuştur. İkişi taş-sandık, biri oda şeklindeki mezarlar gömü geleneğinin tarihsel açıdan bölgedeki varlığına ilişkin en erken örnekleri olarak kabul edilebilir. Ayrıca bu bulgular yakma geleneği törenlerinin yapılış şeklini açıklamamıza da yardımcı olmaktadır.

¹²²Tanrılara ölüler için sunulan kurbanlar arasında katı nesnelere büyük bir yer tuttuğu gibi içki sunma olayına da önem verilmiştir. Hitit metinlerinde "Şipat" olarak geçen kurban sunmak ve özellikle içki sunma niteliğindeki törenlerde, libasyon için çeşitli kaplar kullanılmıştır. Bak, IV.Bölüm, 168, dip.not.276.

Dilkaya'da Erken Demir Çağ yakma gömüleri ;

1.Çevresi duvarla çevrili taş-sandık mezarlara,

2.Yakmadan gömü de içeren oda mezara yapılmıştır. Mezarlık alanında GG15 plankaresinin kuzey doğusunda taş-sandık mezarın ortaya çıktığı alan (Lev.1) Orta Çağ'da çok gömü yapılmaması nedeniyle daha az tahribata uğramıştır. İki oda mezar (Kat.No:20-21) arasındaki alanda yakarak ve yakmadan gömme yapılmış mezarlar , bir parçası kalan duvarlarla iki bölüme ayrılmıştır (Lev.24.a). Duvarların DK.I.2(84) No'lu (Kat.No:33) taş-sandık mezarın olduğu kısmı çevrelediği anlaşılmaktadır. DK.I.1(84) ve DK.I.1(86) No'lu mezarlar (Kat.No:29, 34) duvarın dış kısmında kalmaktadır. DK.I.2(84) No'lu mezarın bulunduğu alanın tabanı düzgün yüzeyli taşlarla kaplanmıştır. Plaka taşla kaplı biri sağlam üç taş sandık mezarın bulunduğu GG15 plankaresi, yakarak yapılan ölü gömme geleneği ile ilgili önemli bir uygulama alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Yakarak gömü yapıldığı anlaşılan taş-sandık mezarlar yaklaşık ikişer metre aralıklarla doğu-batı doğrultusunda sıralanmıştır. Taş döşeli alanda yer alan bir başka mimari unsur at nalı şeklindeki pişmiş topraktan yapılmış ocaktır (Lev.44:a-b).

Kalıntıdan da anlaşılacağı gibi, ocak ve taş-sandık mezarların yer aldığı alanın etrafı, bir duvarla çevrili olması gerekir. Sözünü ettiğimiz alanın üst kısmı açıktır. Zira kazı çalışmaları sırasında üst yapıya ait herhangi bir bulguya rastlanmamıştır. Mezarları çeviren taş duvarlar 0.80-1.00 m. yüksekliğindedir. Taş temellerin üst kısmında alçak bir kerpiç kısım yükselmekteydi (Lev.45).

Duvarla çevrili alanın kuzey ve kuzeydoğu dış kısmı duvar üst seviyesine kadar toprakla dolu vaziyetteydi. Üstü açık olan plaka taşlı alana, yakarak gömüler yapılırken , dış bölümdeki kumla kaplı alana da yakarak ve yakmadan gömü yapılmıştır. Özellikle yakmadan yapılan gömülerin toprakla kaplı alanda yer alması çok doğaldır. Zira bu tür mezarların toprak altında kalması gerektiğinden üst kısmı açıkta bırakılmamış olmalıdır.

Dilkaya mezarlığındaki etrafı alçak duvarla çevrili , tabanı taş döşeli bu açık alan özel bir mezar yeri olmalıdır. Taş mezarlarla birlikte aynı alanda ortaya çıkan ocak, mezarlıktaki işlevi konusunda bazı soruları da akla getirmektedir. Fazla kullanılmamış ve yanmamış ocak mezarların ortasında özel bir amaca

hizmet etmektedir. Ocağın mezarlık alanında günlük yaşamla ilişkisinin olmaması gerekir. At nalı ocak ve taş-mezarların bulunduğu üstü açık mekanın Erken Demir Çağ döneminde ölü kültürüyle ilgili bir alan olduğunu düşünmek mümkündür. Tapınma ve ayinler sırasından ocakta ateş yakılmış ve yakmadan gömü yapılan mezarlarının bulunduğu alandaki gibi (Karagündüz (Kat.No:23) belki de ölü yemeği pişirilmiştir¹²³. Yakın döneme değin devam ettiği bilinen bu uygulama ölü kültürü törenlerinin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Olasılıkla ölü yemeği yakarak gömülen ölüler için de düzenlenmiş olabilir. Ancak yakarak yapılan gömü geleneğinde ölü'nün yanına yakmadan yapılan gömüler de olduğu gibi kaplar içinde yiyecek ve içecek bırakıldığını söylemek güçtür. Buna ait herhangi bir buluntu ele geçmemesine karşın Doğu Anadolu dışında ortaya çıkartılan bir kısım yakma gömülerin yanında kapların bulunması¹²⁴, yakma geleneğinde de bu tür uygulamanın varlığına işaret

¹²³Mezarlarda ateş yakma ve yemek pişirme Anadolu'da çağlar boyunca uygulandığı bilinmektedir. Yakın dönemde ölüye vahşi hayvanlarla kötü ruhların yaklaşmasını önlemek için üç, yedi ve kırk gün gibi dinsel süreler içinde ateş yakılmaktadır (Örnek 1971, 74). Tahtalar'da ölüler gömüldükten sonra mezarın etrafına , çiçek saksıların , başucuna da bir testi ve bir bardak konulur. Ayrıca ziyaretlerde kahve pişirmek için mezarın yanına bir ocak yapılır (Örnek 1971,73). Mezarların başında yemek yapma ve yeme adetinin günümüzde birçok toplum tarafından uygulanmaya devam ettiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla ölü gömme geleneklerinde ölü yemeğinin vazgeçilemeyen ve çağlar boyunca süregelen bir uygulama olduğu görülmüştür. Şamanist boylardan Altay ve Yenişehir'de gömünün ardından üç gün sonra ölü aşı verilir. Hazırlanan yemek ve içeceklerin yarısını ölü'nün ruhu için "ateş ruhuna" kurban ederler (ateşte yakarlar). Gömünün yedinci günü oba halkı kadın ve erkek toplanıp mezarlığa giderler. Mezarın sağ tarafına büyük ateş yakıp yanlarında getirdikleri yemek ve içkinin bir kısmını ateşe atarlar. Sonra mezarın üzerine kadehle rakı koyar ve yemek atarak "bu rakıyı iç, bu yemeği ye , bunlar sana yukardan tayin edilmiş yemek ve içkilerdir" derler. Bu töreni yaptıktan sonra kendileri yemeğe ve içmeye başlarlar. Yeme içme işlemi bittikten sonra mezar üzerindeki yemek ve rakıları ateşe atarlar. Tören böylece tamamlanırdı. Gömünün yedinci gününde evde, kırkinci gününde , altıncı ayında ve yılında aynı törenleri tekrarlarlar. Bak.İnan 1954, 189vd.

¹²⁴Erken döneme ait bazı yakma gömülerde urnenin içine ve dışına kapların yerleştirildiği de bilinmektedir. Gedikli'de , urnelerin içine bir fincan , sişe veya, bir çömlek koyulmuştur. (Alkım-Alkım 1966, 14) Tell Halaf'ta Tanrıça heykellerinin altındaki yakarak yapılan gömülerde küller kilden yapılmış kaplara koyulmuştur. Urnelerin içine

etmektedir. Dilkaya taş-sandık mezarlarına yemek ile ilgili herhangi bir kap bırakılmamıştır.

Dilkaya'daki özel olarak oluşturulan kült alanının tabanı taşla döşenerek uzun bir süre kullanılmak istenmiştir. Üst kısmının açık bırakılması nedeniyle doğa koşullarına karşı dayanıklı olması için taş döşeme tercih edilmiş olmalıdır. Böylece her yıl ya da yıl içindeki belirli sürelerle bu kült alanının kullanıldığı düşünülebilir. Bu alandaki yakma gömülere ait küller herhangi bir kaba yerleştirmeden taş-sandık mezar içine bırakılmıştır. Bu nedenle taş-sandık mezar içinde (Kat.No.33) sadece kül ve yanmış küçük kemik parçaları bulunmuştur. Taş-sandık mezarda urne kullanılmaması, Orta ve Geç Demir Çağ mezarlarına göre önemli bir farklılık olarak dikkati çekmektedir. Van - Dilkaya Mezarlığı'nda duvarla çevri alana , mezarlığın kuzeyinde de rastanmıştır. HH16 ve EE15 plankarelerindeki duvarlar büyük oranda Orta Çağ mezarları tarafından tahrip edilmiştir.1.00-0.20 m. kadar yüksekliğe sahip duvarların genişlikleri 0.50-0.80 m . arasında değişmektedir. Tahrip olmuş bu duvarlar üstü kapalı yapılara ait temeller olmamalıdır. Bunlar herhangi bir yerleşim yapılmadığı anlaşılan Dilkaya mezarlık alanındaki özel bazı mezarları ya da kült alanlarını çevreleyen alçak duvarlar gibi inşa edilmiş olabilir¹²⁵. HH16 plankaresindeki duvarın iç kısmında küçük taşlardan oluşan blokaj, bu alanda zemini taşla döşeli bir başka alanın da olabileceği düşüncesini güçlendirmektedir.

Duvarla çevrili alanın dışındaki iki taş-sandık mezara gömü yapılmıştır. Yakarak ve yakmadan gömüler içeren taş-sandık mezarların (Kat.no.29,34) bulunduğu alan duvar seviyesine kadar toprak altında bulunmaktaydı. Zira çevrelerinde sandık mezarların oturabileceği gibi bir taban tesbit edilmemiştir.

Kült alanı olarak düşündüğümüz bölümün varlığı ve buradaki mezarlara ölülerin yakılarak gömülmesi, bu geleneğin Doğu Anadolu'da daha erkene gidebileceğini göstermiştir. Dilkaya mezarlık alanındaki oda ve yakma taş-

ve yanına çeşitli kaplar bırakılmıştır. Bu tür kaplar ağırlıklı olarak ziyafet ile ilişkili olabilir. Ilıca'da da urneler içinde ; bilezik, küçük kaplar ve yanmış kemikler ele geçmiştir (Orthmann 1967,38). İsrail Azor'da (Dothan 1960,260.) bu tür örnekler az da olsa rastlanmıştır.

¹²⁵FF15 plankaresindeki duvarların iç kısmında IV 2(87) ve IV 3 (87) nolu urneler (IV.bölüm 2c. III.18-19) bu tür alanların Orta Demir Çağ'da da kullanıldığını gösterebilir.

sandık mezarların kronojik tasnifi bu durumu açıklıkla ortaya koyabilmektedir. Dilkaya'daki büyük oda mezarın (Kat.no.20) Erken Demir Çağ sonuna , yaklaşık olarak MÖ.11-10.yy'la tarihlendiği¹²⁶ düşünülmektedir. Aynı alandan yakarak gömüler yapılan taşla döşeli kült alanı biraz daha erken dönemde inşa edilmiştir. Böylece yakarak gömme geleneğinin de Doğu Anadolu'da MÖ.11-10.yüzyılda uygulanabildiği anlaşılmaktadır.

Dilkaya Mezarlığı'nda elde edilen veriler, ölülerin iki farklı tarz olan, yakarak ve yakmadan gömü geleneklerinin uygulanmasında ne gibi kriterlerin dikkate alındığı , sorusunu akla getirmektedir. Bazen DK.III.1(86) No'lu (Kat.no.21) mezarda olduğu gibi ölüler, yakarak ve yakmadan aynı yere bırakılmışlardır. **Ernis-Evditepe**'de 3 ve 5 No'lu mezarların (Kat.no.1 ve3) içinde bulunan urneleri de bu tür uygulamanın bir başka örneğini olarak düşünmek mümkündür. İki gömü geleneğinin aynı döneme ait olup olmadığı kesin olarak bilinmemektedir. Ancak aralarında dönem farklılığı sözkonusu değilse , bu durumda geleneklerin uzun yıllar boyunca bir arada sürdüğü anlaşılmaktadır.

Yakarak gömme geleneği, erken yazılı kaynaklarda daha çok üst yönetimin uyguladığı bir yöntem olarak dikkati çekmektedir. MÖ.15.yy'dan bir Nuzi kaynağında, Parrattarna'nın yakılışından söz edilmektedir. Nuzi kazılarında ele geçen Asur devri için oldukça önem verilen bu belge, A.L.Oppenheim tarafından ; " Şu-ra-at-tar-na in-du-ut Şa-ri-ip/ kral Şurattarna öldüğü ve yakıldığı zaman" şeklinde okunmuştur¹²⁷. Tartışmalı bir kaynak olma özelliğini her zaman koruyacak olan bu Nuzi metninin dışında , antik dönemdeki

¹²⁶Çilingiroğlu 1991c,31.

¹²⁷A.L.Oppenheim, Assyriological Gleanings II, BASOR 93 (1944),16; R.Pfeiffer - R.E.Lochman, Excavations at Nuzi IV. Miscellaneous Texts from Nuzi, Part.1, 27,pl.V, Cambridge, 1942. Aynı konu daha sonra W.F.Albright, B.Landsberge ve A.Goetze tarafından tartışılmıştır. Alalah'da İdrimi-Heykeli yazıtında İdrimi'nin çağdaşı olarak görülen kralın isminin Bar-ra-at-tar-na olarak görüldüğü , kralın öldüğü ve sonradan yakıldığı (in-tu-ut sa-ri-ip) belirtilmiştir [W.F.Albright, BASOR 118(1950) 17vd]. Par(r)at(r)ana'nın Mitanni kralı Saussattartar'ın ardılı olacağı düşünülmüştür. Ancak Gall bu düşüncelere karşı çıkararak metni tekrar ele alıp, bunun bir kralın değil, bir objenin yakılışı olarak göstermeye çalışmıştır (Gaal 1976,281). Dolayısıyla metnin yakarak gömüye ilişkin ilk yazılı kaynak olmaktan uzak olduğu belirtilmiştir (Gaal 1976, 286).

yakarak gömme uygulaması ile ilgili bilgi veren başka bir kaynak Hitit'lerden elde edilmiştir.

Boğazköy kökenli Hitit çivi yazılı tabletlerde (MÖ.14-13.yy) krali bir cesedin yakma töreni aktarılmıştır¹²⁸. Bu rituale göre yakma işlemi öncesinde ölü bir araba üzerinde taşınır. Daha sonra ölü bütün gece yakılır. Ertesi sabah içi şarap dolu yonca ağzılı 10 testi ile ateş söndürülür. Kalan kemik kalıntılarının yakma yerinden toplanması ve korunması işlerini kadınlar yapar. Burada düzenlenen gömü töreni ayininde başrolü; **SAL- SUGI/ İhtiyar kadın/ büyücü kadın**, oynar. İki **SAL-Sugi/ büyücü kadın** karşı karşıya gelirler. Birinin elinde terazi bulunur. İlk büyücü kadın , terazinin bir kafesini altın, gümüş, kıymetli taşlarla doldurur. Diğerine ise toprak koyar. Sonra karşısındaki ikinci büyücü kadın, **SAL-SUGI**'ye sorar: "Ölünün ruhunu kim öteki dünyaya götürecekt?...". Buna benzer çeşitli konuşmalardan sonra terazi güneş tanrısına karşı kırılır ve şarkılarıyla birlikte ağlayıp çağırma ve dövünme bölümü başlar¹²⁹. Sözkonusu belgede ağlayan kadınlar, **SAL tapt/dara adını** taşımaktadır¹³⁰. Bu kadınlar ölü töreninin yedinci gününden itibaren ortaya çıkarlar. Kurban ve libasyon merasiminden sonra şarkılar bölümüne gelinir. Törenin sonunda ise ağlayan kadınların gözyaşı dökmeleri, inlemeleri ve dövünmeleri başlar. Bu törenlerin tamamı on beş gün sürmektedir¹³¹. Bu şekilde Hitit ölü yakma törenlerinin oldukça detaylı ve uzun bir süreci kapsadığı anlaşılmaktadır. Ancak sözkonusu törenlerin tamamı kraliyet ailesi ile ilgilidir. Basit halkın ölü törenleri hakkında hemen hiç bir şey bilinmemektedir¹³². Basit halkın yakıldığına dair ipuçları yalnızca Osmankayaşı ve Ilıca mezarlığında ele geçmiştir¹³³.

Yakarak gömme geleneği ile ilgili bir başka yazılı kaynak olarak **Homeros'un İlyada'sı** bilinmektedir. Burada Hitit kaynaklarında sözü edilen

¹²⁸H.Otten, "Ein Totenritual Hethitischer Könige", *MDOG* 78 (1940), 3vd.; 1958, 12,13,43;K. Bittel, "Hethitische Bestattungsgebrauche", *MDOG* 78 (1940),12vd.

¹²⁹Otten 1958,68,69.

¹³⁰Otten 1958,149.

¹³¹A.M.Darga, *Eski Anadolu'da Kadın*, 78, İstanbul, 1984.

¹³²Ünal 1975/76, 169.

¹³³Bak.I.Bölüm 19vd.

olaya benzer şekilde , Patraklos ve Hektor'un ölümlerinin yakılışından bahsedilmiştir. Patraklos ve Hektor'un yakılması destanlarda geçen bir gömme örneği olmasına karşın , aynı dönemdeki yakma uygulamasına ait bilgi içermesi açısından önemli olabilir. Zira arkeolojik kanıtlar olayı aydınlatmada yetersiz kalmaktadır¹³⁴. MÖ.1800-1275 tarihleri arasında yaşadığı kabul edilen Troy VI kentin de 1934 yılında ortaya çıkartılan mezarlık Troyalılar arasında ortak gömme adetinin “ yakarak gömme olduğu açıkça ortaya koymuştur¹³⁵. Homeros destanının Troya'sı VIIA olduğu göz önüne alınırsa geleneğin VIIA 'da da devam ettiği düşünülebilir. Ayrıca Troya'nın 7 km. batısında Beşiktepe de sürdürülen kazılarda ortaya çıkartılan MÖ.13.yüzyıla ait yakma gömüler, İlyada'yı desteklemektedir¹³⁶.

Destanlarda anlatılan ölü töreninde önce ceset su ile yıkanıp yağlanır, gözleri ve ağzı kapatılırdı. Daha sonra giydirilip bir sedye üzerinde teşhir edilir¹³⁷. Ağıt merasiminin ardından ölü yemeği ve ölü oyunlarına sıra gelir. Patraklos'un ve Hektor'un cesedi bir odun yığını üzerine koyulmuştur. Cesedin yıkıldığı sedyenin etrafına hayvan cesetleri , yağ ve bal ile dolu, iki kulplu vazolar yerleştirilmiştir¹³⁸. Hektor ve Patraklos'un cesetleri zırhsız yakılmıştır. Akhilleus'un ve Eetion'un cesetlerinin de zırhsız yakıldığı anlaşılmıştır. Patraklos'un töreninde 12 Troyalı tutsağın öldürülmesi önemlidir¹³⁹ .

Yakma töreninden sonra genellikle kemikler odun yığınının üzerinde yükselen bir tümülüsün altına konulmuştur¹⁴⁰. Patraklos'un kemikleri ise bir çömleğe konularak Akhilleus'un çadırında korumaya bırakılmıştır¹⁴¹.

¹³⁴Destanla ilgili detaylı bilgi için bak. Çapar 1990, 65 vd.; İlyada XVIII:22, 315; XXII 5vd., 130vd.

¹³⁵C.W.Blegen, *Troy and Trojans*, 142, Londra ,1963.

¹³⁶M.Korfmann ,”Beşik-Tepe”, *Ar.Sa.* 36/37 (1987) 2vd.; “Troya'nın Yakın Çevresi'ndeki Beşik Koyu Kazıları”, *Müze* 2-3 (1989/1990), 71vd.

¹³⁷Çapar 1990,66.

¹³⁸İlyada XXIII:1-897.

¹³⁹İlyada XXIV.1-804.

¹⁴⁰Odyesseia.XXIV.32,86, XII.10vd. ; İlyada, XXIV.795,80, XVIII.245,VII.327-36,84-94, VI.416-421.

¹⁴¹İlyada XXIV.252vd.

Destanlarda ölü törenleri ateşin Hititler’de olduğu gibi şarapla söndürülmesi ve kemiklerin toplanarak bir urneye konulması ile bitmiş olmalıdır¹⁴². Daha sonra yakılan kemiklerin üzerine yığılan bir tümülüs ile dikilen mezar taşı (stel) ise ölüyü onurlandırmak ve ününü yaşatmak amacıyla uygulanmış olmalıdır.

Homeros destanı dışında yakarak yapılan gömü uygulamasını anlatan bir başka kaynak **Eski Ahit**’tir. Burada Saul ve oğullarının , Filistinliler tarafından Gilboa Dağı’nda yenilgiye uğratıldıkları zaman öldürülmelerini anlatmaktadır. Saul ve oğullarının ölmelerinin ardından (MÖ.1010) Beth Shan suruna asılmış başları kesik cesetleri kurtarılmış ve yakılmıştır. Ölülerin kemikleri Jabesh-Gilead’a gömülmüştür¹⁴³.

Yakarak yapılan gömülere ilişkin sözünü ettiğimiz yazılı kaynakların arkeolojik verilerle ilişkisi yoğun olmamakla birlikte törenlerde izlenen yöntemi kabaca da olsa öğrenebilmekteyiz. Erken Demir Çağ’a ait yeni kazılardan elde edilecek veriler bu konuda bizi daha da ileri götürecektir.

¹⁴²İlyada XXIII.237,242,XXIV.791,795; Odyesseia. XXIV.75.

¹⁴³”...ve Yabeş-Gilead ahalisi, Filistinler’in Saula ettiklerini işittikleri zaman, bütün yiğitler kalktılar ve bütün gece yürüdüler ve Saul’un cesedini ve oğullarının cesetlerini Beyt-şanın duvarından aldılar ve Yabeş’e gelip onları orada yaktılar. ve onların kemiklerini alıp Yabeste olan ılgın ağacı altında gömdüler, ve yedigün oruç tuttular” [Eski Ahit (Tevrat) I.Samuel,31:11-13].

Dilkaya Mezarlık Alanı EDÇ Keramikleri (Lev.3-9)

Kat.no.	Renk	Astar	Katkı	Açkı	Çap	Kod
1	Gri	Var(Kiremit)	Kum,Taşçık	Yok	6	ASO
2	Devetüyü	Var(Aynı)	Kum	Yok	9	ATJ
3	Kahve	Yok	Kum,Taşçık	Yok	10	APG
4	K.Kahve	Yok	Kum,Taşçık	Yok	12	ALJ
5	Kiremit	Var(Aynı)	Kum	Var	14	ATJ
6	A.Kahve	Var(Aynı)	Kum,Taşçık,Mika	Yok	14	BHV
7	Kiremit	Var(Devetüyü)	Kum,Taşçık	Yok	16	BEC
8	Kiremit	Var(Devetüyü)	Kum,Taşçık	Var	20	AON
9	Kiremit	Var(Aynı)	Kum,Taşçık	Yok	20	BSB
10	Kiremit	Yok	Kum, K.Taşçık	Yok	20	BOA
11	Devetüyü	Var(Aynı)	Taşçık	Yok	21	BVN
12	Gri	Var(Kiremit)	Kum,Taşçık,DHK	Yok	22	BOY
13	A.Kahve	Var(Aynı)	Kum,Taşçık	Yok	24	BEC
14	Kiremit	Var(Kahve)	Kum,Mika,DHK	Var	24	BFB
15	Kiremit	Var(Aynı)	Kum,K.Taşçık,mika	Var	24	BZZ
16	Devetüyü	Var(Aynı)	Kum	Yok	24	BVL
17	Devetüyü	Var(Kiremit)	Kum,K.Taşçık	Var	26	ATJ
18	Kiremit	Var(Devetüyü)	Kum,Taşçık	Var	26	BNP
19	Kiremit	Var(Aynı)	Kum,Taşçık	Var	30	CEC
20	Devetüyü	Var(Aynı)	Kum,K.Taşçık	Var	34	AVG
21	Gri	Var(Kahve)	Kum,Taşçık	Var	?	BOY
22	Kiremit	Var(Aynı)	Kum,Taşçık	Var	24	BRJ
23	Kiremit	Var(Aynı)	Kum,Taşçık	Var	24	BRE
24	K.Kahve	Var(Aynı)	Kum,Taşçık	Var	26	BKG
25	Devetüyü	Var(Aynı)	Kum,Taşçık	Yok	30	BRE
26	Kahve	Var(Aynı)	Kum,Taşçık	Yok	30	BUY
27	Kızıl-Kahve	Var(Aynı)	Kum,K.Taşçık	Var		CBM
28	Kahve	Var(Aynı)	Kum,K.Taşçık	Var		CBM
29	Devetüyü	Var(Aynı)	Kum,Taşçık	Yok		BUY
30	Kahve	Yok	Kum	Yok		BPS
31	Gri	Var(Kahve)	Kum,Taşçık	Var	14	ANR
32	Kiremit	Var(Aynı)	Kum,Taşçık,Mika	Yok	16	ALK
33	Kahve	Var(Aynı)	Kum,Mika	Var	18	CBM

Kat.no.	Renk	Astar	Katkı	Açkı	Çap	Kod
34	Kiremit	Yok	Kum	Yok	18	BRJ
35	Kiremit	Yok	Kum,Taşçık	Yok	20	BSJ
36	Kiremit	Var(Aynı)	Kum,K.Taşçık	Var	22	ATD
37	Kiremit	Var(Kahve)	Kum	Var	22	ATJ
38	Siyah	Var(Kahve)	Kum,Taşçık,Mika	Yok	24	BHU
39	A.Kahve	Var(Aynı)	Kum,Taşçık	Yok	24	BJN
40	Kahve	Var(Aynı)	Kum,Taşçık	Var	24	APH
41	A.Kahve	Var(Aynı)	Kum	Yok	12	CDR
42	Devetüyü	Var(Aynı)	Kum,Taşçık	Yok	18	CEG
43	Kiremit	Var(Aynı)	Kum,Taşçık	Yok	18	CEG
44	Kiremit	Var(Devetüyü)	Kum,DHK	Yok	10	BRJ
45	Devetüyü	Var(Aynı)	Kum	Yok	11	BOK
46	Devetüyü	Yok	Kum,Taşçık	Yok	12	BSJ
47	K.Kahve	Var(Aynı)	Kum,Taşçık	Yok	14	BHG
48	Kiremit	Var(Aynı)	Kum,Taşçık,Mika	Yok	14	BGM
49	Gri	Var(Kiremit)	Kum,Taşçık	Yok	14	BPF
50	Kiremit	Yok	Kum	Yok	15	BRS
51	Gri	Var(Devetüyü)	Kum,Taşçık	Yok	15	BRE
52	K.Kahve	Var(Kahve)	Kum,Taşçık,Mika	Yok	16	BCG
53	Kiremit	Var(Devetüyü)	Kum,Taşçık,DHK	Var	16	BHG
54	Kahve	Var(Aynı)	Kum,Taşçık	Yok	16	AUF
55	kahve	Var(Aynı)	Kum,K.Taşçık	Var	16	CAL
56	K.Kahve	Var (Aynı)	Kum,Taşçık	Var	16	CAL
57	Devetüyü	Var(Aynı)	Kum	Var	16	BUY
58	Devetüyü	Yok	Kum,Taşçık	Yok	16	BSJ
59	Devetüyü	Var(Aynı)	Kum,Taşçık	Var	16	BRE
60	Kahve	Var(Aynı)	Kum,Taşçık,mika	Var	17	CAL
61	Siyah	Var(Kahve)	Kum,Taşçık,Mika	Var	18	BGM
62	K.Kahve	Var(Aynı)	Kum	Yok	18	AUY
63	Kiremit	Var(Aynı)	Kum	Yok	18	BRJ
64	K.Kahverengi	var(aynı)	Kum,Mika,Taşçık	Var	18	BHV
65	Kahve	Var(Aynı)	Kum,K.Taşçık,Mika	Var	20	CAL
66	Kiremit	Var(Aynı)	Kum,Taşçık	Var	20	BYO

Kat.no.	Renk	Astar	Katkı	Açkı	Çap	Kod
67	Kiremit	Var(Aynı)	Kum,Taşçık	Yok	20	BPM
68	Kiremit	Yok	Kum,Taşçık	Yok	21	BRE
69	Kiremit	var(aynı)	kum,Taşçık	Var	21	CEA
70	Kahve	Var(Aynı)	Kum,Taşçık,Mika	Yok	22	BFB
71	Kiremit	Var(Kahve)	Kum,İri Taşçık	Var	22	BJE
72	Devetüyü	Var(Aynı)	Kum,K.Taşçık	Yok	22	BUY
73	Kiremit	Yok	Kum,Mika	Yok	22	BVL
74	Kiremit	Var(Aynı)	Kum,Taşçık	Yok	22	BRE
75	Siyah	Var(Kahve)	Kum,Taşçık,Mika	Var	24	BGH
76	Kahve	Var(Aynı)	Kum,Taşçık	Var	24	CAM
77	K.Kahve	Var(Kahve)	Kum,Taşçık,Mika	Var	26	BGM
78	Kiremit	Var(Aynı)	Kum,Taşçık	Var	26	AON
79	Kiremit	Var(Aynı)	Kum,Taşçık	Yok	26	BRE
80	Siyah	Var(Aynı)	Kum,Taşçık	Var	28	CBU

IV.BÖLÜM: ORTA DEMİR ÇAĞ'DA DOĞU ANADOLU'DA ÖLÜ GÖMME

A.GÖMÜ TÜRÜ

1.Yakmadan Gömme. Orta Demir Çağ'da yakmadan gömme, en çok uygulanan gömü geleneği olarak bilinmektedir. Mezarların çoğu soyulmuş olmasına karşın planlarına ve gömü geleneğine ilişkin kısıtlı da olsa bazı veriler elde edilmiştir. Doğu Anadolu'da yakmadan yapılan gömüler dört farklı tipteki mezar içinde bulunmuştur. Bunlar içinde kuşkusuz en anıtsal yapıları oda mezarlardır. Cesetler **oda mezarların dışında** , taş-sandık mezarlara, basit toprak mezarlara ve küp mezarlara gömülmekteydi.

a)Oda Mezar.

1-Anakayaya yapılan oda mezarlar

Kalelerini genellikle yüksek kayalıklara inşa eden Urartular , oda mezarlarını da kayalıklara ve kale eteklerine yapmışlardır. Oda mezarlarda iki farklı inşa tekniği söz konusudur. İlk grup mezarlar kayalıkların olduğu alanlara , anakayanın oyulması sonucu çok ve tek odalı olarak yapılmışlardır. Bu tür mezarları yapmak için işlenmesi kolay tüf cinsi kayalıklar tercih edilmiştir.

Anakayaya yapılan çok odalı mezarlar

Anakayaya yapılan mezarların bir kısmı (Kat.No:35-50) çok odalı olarak inşa edilmiştir. Kayaların genellikle görünen yüzlerine özenli bir kapı tasarımı ile birlikte düşünülen mezarları konum ve görünüm açısından gizleme kaygısı yoktur. Bu nedenle **Kayalıdere A** mezarı (Kat.No:49) ve **Günbuldu**'daki bir mezar (Kat.No:48)¹ dışında, mezarlar dışarıdan görülebilecek şekilde yapılmışlardır. Bu tür mezarlar , B.Öğün'ün Urartu mezarları için yaptığı "kale içinde yer alan çok odalı mezarlar" grubuna girmektedir². Kayaların görünen yüzlerine yapılan mezarlar başta **Van Kalesi**(Kat.No:35-40) olmak üzere 1 No'lu alanda **Doğubayazıt** (Kat.No:50), 2 No'lu alanda **Çelikli** (Kat.No:46) ve **Günbuldu**'da (Kat.No:48), 4 No'lu alanda **Keşiş Mağarası** (Kat.No:47); 5

¹Tepenin güney eteğinde tabana yakın düzeyde , ortak bir girişi olan çeşitli boyutlarda odalar yapılmıştır. Odalar kayalığın alt düzeyine yapılmıştır (Koçhan-Başaran 1986,238).

²Öğün 1978a, 640vd.

No'lu alanda **Mazgirt I** (Kat.No:45) ve **Palu**'da (Kat.No:43-44) tesbit edilmiştir (Harita.II).

Başta da belirttiğimiz gibi Van Kalesi mezarları, Van Kalesi'nin (**Tuşpa**) Urartu'nun başkenti olma özelliği nedeni ile, daha anıtsal yapılmıştır. Bu durum öncelikle mezar girişlerinde dikkati çeker. **Neft Kuyu** (Kat.No:36) (Lev.25:a) , **Doğu Odaları** (Kat.No:37) (Lev.26:a-b), **I.Argiştı** mezarlarının (Kat.No:40) ön yüzleri çok düzgün yapılmıştır. Neft Kuyu ve Doğu Odaları'nın kapılarının bulunduğu kayalık kesim de düzeltilmiştir. Böylece, mezarların bulunduğu alan kalenin dışından farkedilebilmektedir. Benzer durum **Palu** mezarlarında (Kat.No:43-44) da dikkati çekmektedir. Palu II ve III mezarlarında da girişlerde gösterilen özen , toplu gömüler içeren mezarlara verilen önemi de vurgulamaktadır. Ancak mezarların tamamında anıtsal bir giriş sözkonusu değildir. **Van Kalesi - Küçük Horhor** (Kat.No:39) , **Çelikli** (Kat.No:46) , **Keşiş mağarası** (Kat.No:47), **Kadembastı** (Kat.No:41) ve **Kayalıdere A**(Kat.No:49) mezarlarında anıtsal bir giriş yapılmamıştır. Buna karşın bazı mezarların girişlerinin hemen önünde de düzgün boş bir alan oluşturulmuştur. Bu boş alan aynı zamanda dini törenlerin yapıldığı açık alan niteliğindedir. Doğu Odaları'nın, İç-kale ve Neft Kuyu'nun önünde bu şekilde alanlar (Lev.46) yer alır.

Mezarlara dışarıdan bir kapı geçidi ile girilmektedir. Mezarların girişi, ana salonun tam orta ekseninde ya da ortaya yakın bir yerde bulunmaktadır.

Kayalara yapılan çok odalı oda mezarlarda farklı bir mimari gelenek ve uygululama dikkati çeker . Oda mezarlarda girişten sonra ana salona geçilmektedir. Ana salon ; İç-kale, Neft Kuyu , Doğu odaları , Çelikli ve Palu I-II mezarlarında girişe paralel olarak uzanmaktadır. Salonlar oda mezarların en büyük odalarıdır. Neft Kuyu ve İç-Kale mezarlarının (Kat.No: 36,35) salonlarının ortak özelliği **beşik-tonozlu** olarak yapılmalarıdır. Bu türdeki tonozların Anadolu, İran ve Kafkasya'ya görülmediğine ve bunların daha çok bir **Asur geleneği** olduğuna inanılmaktadır³.

Ana salonlar dini törenler de kullanılıyor olmalıydı. Herhangi bir buluntu ele geçmemesine karşın salonlarda taşınabilir bir sunak ya da bir heykel

³Sevin 1987b,44.

yeraldığı düşünülebilir. Ana salona bağlantılı durumda birçok küçük oda bulunmaktadır. Herbiri farklı bir ölüye ait olması gereken odaların sayısı gereksinime göre yapılan eklentiler ile değişebilmektedir. Bu nedenle **Neft Kuyu, I.Argiştı, İç-Kale ve Kayalıdere A** mezarlarında olduğu gibi ana salona yeni odalar eklenmiş olmalıdır. Urartu anıtsal kaya mezarlarına genel olarak ana salona bağlı olarak iki ya da üç oda yapılmıştır (Kat.No:36,37,42,43, 46,48)⁴. Kaya mezarlar yapılırken ana kayanın olumsuz koşullarına bağlı olarak bazen yeni ana salonlar da açılabilirdi. Van Kalesi İç-Kale mezarında giriş kısmının tahrip olması nedeniyle ana salon ve buna bağlı odalar mezarın daha arka kesimine yapılmıştır⁵.

Kayalıdere A ve Günbuldu mezarı yeraltına çok odalı olarak yapılan anıtsal kaya mezarlarıdır (Kat.No:48,49). Kayalıdere A mezarında uzun basamaklı dromosdan birbiri ile bağlantılı iki ayrı salona geçilir. 1 ve 2 olarak numara verilen salonlar birbirleri ile dar bir koridor yardımıyla birleşmektedir. 1 No'lu salon tabanında urne yerleştirmek için yapılan oyukları olan 6 No'lu oda ile bağlantılı olarak kullanılmasına karşın, 3 ve 5 No'lu odalar da daha çok 2 No'lu salonla ilişkilidir. Benzer mimari tarzı **I.Argiştı** mezarında da (Kat.No:40) uygulanmıştır. Mezara giriş Kayalıdere mezarına göre farklı yönden, uzun kenardan yapılmasına karşın girişin batısında ana salonla bağlantılı bir başka küçük salon bulunmaktadır. Mezarın büyütüldüğü dönemde yapılan bu küçük salondan, duvarlarında nişler olan büyük ve derin bir odaya geçilmektedir. Büyük ana salon Kayalıdere mezarında olduğu gibi üç oda ile bağlantılıyken, diğer salona tek bir oda açılmaktadır. **I.Argiştı** mezarı Urartu'nun başkentinde bulunması nedeniyle daha özenli yapılırken, Kayalıdere mezarının odaları daha düzensizdir. İki ayrı bölümlü olarak yapıldığı anlaşılan mezarların bölümleri

⁴Benzer mimari gelenek İran'daki mezarlarda da uygulanmıştır. Sangar ve Werachram mezarında (Kleiss 1968, 3vd.,fig.6-7;1971,61-62,Abb.12; 1974, 87-88,Taf.19:2) ana odaya bağlı ikişer oda yapılmıştır. Sharik'te ise ana salona bağlı dört oda bulunmaktadır (Kleiss-Kroll 1979,212-213, Abb.40).

⁵İç-Kale mezarında iki ayrı salon dikkati çekmektedir(Kat.No.35). Her iki yanında , kuzey ve güneyinde birer oda bulunan girişteki ana salonun , arka kısmında ikinci bir salon ve odalar topluluğu yer alır. Olasılıkla girişteki salonun ön kısmı kaya çatlağından dolayı yıkılmıştır. Dolayısıyla bu kısım iptal edilerek biraz daha geriye ikinci bir giriş ve salon yapılmıştır.

kullanımı gömülen kişilerin düzeyleri ve zenginlikleri ile ilişkili olmalıdır.

Ana kayaya yapılan çok odalı mezarların içinde iki mimari özellik dikkati çekmektedir . Bunların ilki ; duvarlarda yer alan nişler, diğeri tavana yakın yerdeki kornişlerdir. Oldukça basit özellikler içeren nişler , Urartu mezar mimarisinin en önemli mimari unsurlarından biridir. Köşeli ya da kemerli yapılan nişlere, taştan inşa edilen mezarlara göre kaya mezarlarında daha çok rastlanmaktadır. Köşeli nişler Van Kalesi'deki Neft-Kuyu (Kat.No:36), I.Argiştı (Kat.No:40), Palu III (Kat.No:44), Çelikli (Kat.No:46) ve Doğubayazıt (Kat.No:50) mezarında karşımıza çıkar. Köşeli nişlerin gelişmiş ve en özenli örnekleri I.Argiştı mezarında bulunmaktadır. Kayalıdere A (Kat.No:49) mezarında nişler diğer kaya mezarlardan farklı olarak kemerli yapılmıştır. Nişler bazı mezarlarda oda niteliğinde derin hücreler şeklinde düzenlenmiştir. Nişlerden daha büyük yapılan derin hücreler, içine ölü yerleştirilmeye uygun boyuttadır. Başta **Küçük Horhor** mezarı(Kat.No:39) olmak üzere **İç-Kale** mezarı (Kat.No:35) yan odalarında, **Doğu Odaları** mezarı (Kat.No:37) batı odasında, **Mazgirt I** (Kat.No:45) mezarında, **Çelikli**'de ana salonun her iki yanında ve **Kadembastı** mezarında (Kat.No:41) bu tür derin hücreler yer almaktadır. Anıtsal kaya mezarları içinde geleneksel plan dışına çıkan mezarlardan biri olan Küçük Horhor mezarında derin hücreler farklı bir oda anlayışı şeklinde ortaya çıkmaktadır. Ana salona açılan odalar derin birer niş şeklinde düzenlenmiştir. Van Kalesi anıtsal kaya mezarları içinde geç döneme tarihlenen Küçük Horhor mezarının plan olarak en gelişmiş örnekleri İran'da ortaya çıkartılmıştır⁶. Urartu anıtsal kaya mezarlarının bu şekli ile İran Ahamenid dönemi kaya mezarlarını etkilediği anlaşılmaktadır.

Urartu kaya mezar mimarisinin bir özelliği de hiçbir taşıyıcı niteliği olmayan **korniş, tonoz ve sözde kemer** gibi unsurların kullanılmasıdır. Sözde kemerli taş ya da tuğladan inşa edilen Asur oda mezarlarında ayaktan tonoz geçişte kemer ayakları aralarındaki açıklığı azaltmak amacıyla ,bir ya da iki tuğla odanın içine doğru aşırılarak , **kornişler** oluşturulmuştur⁷. Van Kalesi'nin

⁶Nakş-i Rüstem'deki kaya mezarlarında ölümler için ana salona bağlı büyük birer niş şeklinde bölümler hazırlanmıştır. Bak. Huff 1990,Abb.14,15.

⁷Sevin 1987b, 45. İki sıralı kornişin , evlerin çatı kirişlerini kopya ettiği ileri öne

anakayaya yapılan beşik tonozlu, Neft Kuyu , İç-Kale mezarlarında , Mazgirt I mezarının ilk odasında ve bunlardan biraz daha geç döneme ait olması gereken Doğu Odaları'nda bu tür kornişlere rastlanmaktadır⁸ . Urartu kaya mimarisine yabancı bu özellikler Asur'un özgün örneklerinin aksine I.Argiştî döneminden başlayarak kendine özgü nitelikleri geliştirmeye başlamıştır. Kaya mimarisine yabancı olan, buna karşılık mimari teknik açısından taşıyıcılık gibi önemli bir görevi olmayan bu tür kornişler , I.Argiştî döneminden sonra yapılmamıştır. I.Argiştî Mezarı'nda bu türde kopyacılığa ait hiçbir ize rastlanmamıştır⁹.

Anakayaya yapılan çok odalı mezarların girişlerini kapatan **kapı sistemi** farklı özellikler gösterir. Van Kalesi'ndeki, Palu, Keşiş, Çelikli ve Günbuldu mezarlarda olduğu gibi kayalıkların görünen yüzlerine yapılan oda mezarlar, açılıp kapanabilen, olasılıkla kanatlı kapı sistemine sahiptir. Kaleler üzerinde yer alan bu tür mezarların sürekli koruma altında olması toprak altına yapılan mezarlarda olduğu gibi; girişi gizleme unsurunu geri plana itmiştir. Dolayısıyla mezarlar ahşap , taş ya da demir ve tunçtan yapılmış bazen çift kanatlı kapılarla kapatılmıştır. **L Argiştî , İç Kale, Neft Kuyu, Doğu Odaları, Mazgirt I, Palu I -II ve Çelikli** mezarlarında kapılar için yapılmış söve taşları ve kapı milinin içinde dönmesine uygun büyüklükte söve yuvaları ortaya çıkartılmıştır. Bu tür oda mezarların kapı milinin oturtulduğu söveler kapının üst kesiminde anakayaya açılmıştır. Kapı milinin alt kısmı, kapı ile birlikte kaydırılarak yerleştirmeye uygun sabit olmayan blok taşlara açılan yuvalara oturtulmaktaydı. Bu tür taşların anakayaya açılan yuvalarını bugün de görmek mümkündür.

Anakayaya yapılan tek odalı mezarlar

Anakayaya yapılan tek odalı mezarlar çok odalılara göre çok daha fazla sayıda ortaya çıkartılmıştır. 2 No'lu alan tek odalı mezarlıkların yoğunlaştığı bir bölge olarak dikkati çekmektedir. **Dedeli, Yukarı Göçmez, Adilcevaz, Sarısu, Zalı, Atabindi** ve **Hasanova** mezarlıkları (Harita.II) anakayaya yapılan tek odalı mezara sahiptir. Çoğunluğu kaçak kazıcılar tarafından kazılan

sürülmüştür (Piotrovskii 1966 b, 306, van Loon 1966a, 61). Ancak dışta görülecek nitelikteki bu mimari elemanların, içte ve dört duvar üzerinde bu tür kornişlerin görülmesi Asur'un özellikleri arasında olduğu bilinmektedir (Sevin 1987b,46).

⁸Sevin 1987b, lev.XI, Res.15,16,17; van Hulsteyn 1981, 18.

⁹Sevin 1987b,47.

mezarlıklarda , odaların tahrip edilmesi ve toprak ile örtülmesi nedeniyle mezarların tesbit edilmesi güçtür. Geniş bir alana yayılmış kaya mezarları, yapıldıkları doğal çevre açısından farklı özellikler göstermektedir. Anakayaya yapılan tek odalı mezarlar iki gruba ayrılmaktadır;

Tek odalı mezarların ilk grubu **yeraltına yapılmıştır** (Kat.No:51-63). Mezarlar çoğunlukla anakaya içine yer almaktadır. Bir grup mezar (Kat.No:60) ise anakaya içine yapılmasına karşın üst kısmı plaka taşlarla kapatılmıştır. Anakaya içine yapılan mezarlara kuyu şeklinde bir **dromos** ile girilmektedir. Kuyu şeklindeki dromoslar mezarların dar taraflarında yer almaktadır. Dörtgen planlı dromoslarda girişi kolaylaştırmak için anakayaya yapılmış basamaklar da bulunabilmektedir (Kat.No:52,53,55,62). Benzer türde basamaklar dromostan oda içine girişte de yer alır (Kat.No:51-57). Oda tabanı ile dromosun tabanı arasındaki seviye farklılığı bu tür basamakları zorunlu kılmıştır. Daha üstte bulunan dromostan derinde yer alan odaya girebilmek için bir ya da iki basamaklı geçiş yeri hazırlanmıştır. Bu şekilde dromos ile oda arasındaki kısa bir koridor ve basamakla ölülerin bırakıldığı odaya ulaşılır. Uzunluğu 4.92 ile 2.00m , genişliği 3.82 ile 0.82 m. arasında değişen mezar odalarının yüksekliği yaklaşık olarak 1.80 metredir. Mezarlar önden arka kısma doğru genişlemektedir.

Küçük bazı farklılıklara rağmen mezarların plan ve yapım tekniği açısından şaşırtıcı derecedeki benzerlikleri, toplum içindeki kültürel ve dinsel birlikteliğin yansımaları şeklinde görülebilir. Dönem farklılığının mezarların plan ve yapım özelliklerinin oluşumunda çok etkili olduğu söylenemez. Toprak altına yapılan mezarlardaki kuyu şeklinde dromos ve tek oda Erken Demir Çağ'da olduğu gibi vazgeçilemeyen plan şekli olarak benimsenmiştir¹⁰. Bazı mezar odalarının içine, duvarları boydan boya kuşatan **sekiler** (Kat.No:53, 54,55,56,57) yapılmıştır. **Yukarı Göçmez , Dedeli 2, Sukonak ve Kalecik** mezarlarında görüldüğü gibi dar yapılmaları nedeni ile sekiler¹¹, oda içine

¹⁰van Hulsteyn , bu tip mezarları; 5 No'lu grupta toplamaktadır. Bak. van Hulsteyn 1981,137.

¹¹Yukarı Göçmez mezarındaki seki , 0.50 m. genişliğinde ve 0.25 m. yüksekliğindedir (Kat.No.54). Sukonak mezarının içindeki seki ise 0.40 m. genişliğe sahiptir (Kat.No.56). Kalecik mezarının sekisi diğerlerine göre daha geniştir. 0.70-0.75 m. genişliğindeki sekinin yüksekliği 0.35 m.'dir (Kat. No.57)

bırakılan ölünün yatırılmasına uygun değildir. Dolayısıyla sekiler daha çok ölü ile ilgili eşyaların bırakıldığı yerler olmalıdır.

Mezar odaları içinde dikkati çeken bir başka mimari özellik olarak duvarlara yapılmış nişler gösterilebilir. Oldukça basit yapım tekniğine sahip nişler Urartu mezar mimarisinin önemli kısımlarından biridir. Mezarların çoğuna iki ya da üç niş yapılmıştır. Konum bakımından nişler genellikle mezarın arka kısmına doğru çekilmiştir. Arka duvar dışında her iki yan duvarlara da birer niş yapılabilmekteydi. Dedeli A I (Kat.No:52) dışında , Dedeli 2 (Kat.No:53), Yukarı Göçmez I (Kat.No:54), Sukonak (Kat.No:56) mezarlarında daha çok üç niş kullanılmıştır. Bu simetrik durum mezarların çoğunda dikkati çekmektedir. Kapı karşısındaki nişlerin boyutları genellikle daha büyük tutulmuştur. Ancak Adilcevaz H I mezarında olduğu gibi büyük boyutlu bir niş girişin sağına yapılmıştır.

Tek odalı mezarlardaki nişler çok odalı mezarlarda olduğu gibi köşeli ve kemerli olarak yapılmıştır. Dedeli AI (Kat.No:52), Dedeli 2 (Kat.No:53) ve Yukarı Göçmez'deki oda mezarların (Kat.No:54-55) nişleri kemerlidir. Tavanların da nişler gibi kemerli olarak yapılması mezarların bir başka özelliği olarak dikkati çekmektedir. Dedeli ve Yukarı Göçmez'deki oda mezarların tavanları çok odalı kaya mezarlarında olduğu gibi ; taş ya da kerpiç mezarları taklit edercesine, anakayanın kemer şeklinde oyulması sunucu yapılmıştır. Kalecik (Kat.No:57) ve Erdal (Kat.No:63) mezarları da kemerli olarak yapıldığı anlaşılmaktadır. Adilcevaz H Kayalığı I mezarı (Kat.No:51) , Sukonak (Kat.No: 56) mezarlarının tavanları düz bırakılmıştır.

Toprak altında anakayaya yapılan oda mezarlar yüzeye yakın konumda olmaları durumunda üst örtü sistemleri farklı özellikler göstermektedir. Toprak yüzeyine yakın mezarların buldukları derinlik üst yapının da anakayadan oluşmasını güçleştirmiştir. Bu nedenle Sarısu Ovası'nda yer alan oda mezarlar (Kat.No:60) gibi mezarların üst kısımları sal taşları ile kapatılmış olabilir¹².

Tek odalı mezarların ikinci grubu kalelerin bulunduğu kayalıklara, dışardan görülecek şekilde yapılmıştır (Kat.No:64-76). Girişleri dışarıdan

¹²Adilcevaz D Kayalığı, I. mezarın (Kat.No.58) anakayaya yapılmasına karşın üst kısmının açık olduğu belirtilmiştir (Öğün 1974a,444).

görülecek şekilde yapılan bu tip mezarlarda Van Kalesi'nde yer alan anıtsal mezarların anlayışı egemen olmalıdır. Bu kez tek kişilik olarak planlanan mezarlar 5 No'lu alanda yoğun olmak üzere 1,2 ve 4 No'lu alanlarda da bulunmuştur (Harita. II). Tek odalı kaya mezarlar, giriş cephesini ön plana çıkartması ile dikkati çekmektedir. Bunlar içinde **Alyar** (Kat.No:64) mezarının girişinde, **Doğubayazıt** mezarında olduğu gibi kabartma bulunmaktadır. Ön cephesinin farklı görünümü ile dikkati çeken bir başka mezar **Umudum Tepe**'dir (Kat.No:65) . İki bölümlü gibi gözükmesine karşın , Umudum Tepe mezarı tek odalı olarak planlanmıştır. İkinci bölüm olan salon ise ovaya bakan açık bir mekan niteliğindedir. 4.00x7.00 m. boyutlarındaki salonunun tavanı alışkanlıkların aksine kornişli ve semerdam biçimlidir. Düzgün planı olmayan odanın tavanı ise sivri tonozludur. Umudum Tepe mezarında salon duvarlarının üst kısmında **Van İç-Kale** (Kurucular) , **Neft Kuyu** ve **Mazgirt I** mezarlarında olduğu gibi kornişlerin kullanılması geleneksel Urartu kaya mimarisinde sık görülmeyen bir özelliktir.

Tek odalı mezarlar içindeki ana grubu Elazığ bölgesi mezarları oluşturur (Harita.II, Alan.5). Tek kişilik olarak düşünülen mezarlar basit bir odadan oluşmaktadır. Mezarlar genellikle ulaşılması zor dik kayalık yüzeylere yapılmıştır. **Tanrıvermiş** mevkiindeki mezarlar kayalığın çıkılması olanaksız güney yüzünde yer almaktadır (Kat.No:74-76). **Kürdemlik** (Kat.No:71), **Gökbelen** (Kat.No:72) ve **Haciseli** (Kat.No:73) mezarları da çok yüksek olmayan kayalıklarda yer almaktadır. Odaların içinde ölünün yatırıldığı sekiler ve seki ile kapı arasındaki çukurlar bütün mezarlarda ortak bir özelliktir¹³. Elazığ bölgesinde olduğu gibi benzer mimari özellikleri ile yüksek kayalığa yapılan mezarların bir benzeri Van İli Tımar mevkiinde, **Ermişler**'de bulunmuştur (Kat.No:70). Elazığ ve Van örnekleri bu tür mezar geleneğinin Urartu döneminde geniş bir alanda uygulandığını göstermektedir. Aynı zamanda Ermişler mezarı, Elazığ bölgesi mezarlarının Urartu dönemine ait olup olmadığı konusundaki kuşku da ortadan kaldırmaktadır. Mezar içindeki seki, seki ve kapı arasındaki çukur bu benzerliklerin belirgin örnekleri olarak kabul edilebilir.

5 No'lu alandaki mezarlarda dikkati çeken mimari bir özellik , yalnızca bu

¹³Kürdemlik mezarının içinin toprak dolu olması nedeni ile tabanın şekli anlaşılamamaktadır.

DÜZELTMELER

<u>Sayfa No:</u>	<u>Yanlış</u>	<u>Doğru</u>
5	ölügömme	ölü gömme
35	geç	Geç
35	b.Doğu Anadolu'nun batısı	c.Doğu Anadolu'nun batısı
35	c.Doğu Anadolu'nun güneyi	b.Doğu Anadolu'nun güneyi
43	ilk kaz	ilk kez
44, Dipnot: 113	dip not:112	dip not:107
63	yılarda	yıllarda
64	gömmünün	gömünün
71	(ilk paragraf)	(72.sayfada başlık altına ekle)
80, Dip not:103	bulunmuştır	bulunmuştur
108	It Argışti	I. Argışti
114, Dip not:43	Biainili(Biainili) ya da	Biainili
120	yanış	yanmış
132, Dip not:131	eteş	ateş
134, Dip not:134	gözlerin gözlerin	gözlerin
139	saç fibulası	saç fibulası ya da yüzükler
146	Tanrıvermiş I	Tanrıvermiş 1
182	tecih	tercih
183	Anasalonda	Ana salonda
186	örnekler	örnekleri

yöreye özgü olan kemerli ön giriş mekanlarıdır. Diğer Urartu mezarlarında görülmeyen bu uygulama, **Mazgirt I** (Kat.No:45) mezarında daha belirgindir. Mezar girişindeki 1.30 m. derinliğindeki hol kemerli olarak yapılmıştır. Tanrıvermiş I - 2 mezarları (Kat.No:74-75) ve Palu I - II mezarlarında (Kat.No:42-43) kullanılan kemerli hollerin varlığı bu uygulamanın Elazığ bölgesi kaya mimarisine özgü yöresel bir mimari gelenek olduğunu ortaya koymaktadır¹⁴.

2-Taştan inşa edilenler oda mezarlar (Kat.No:77-87)

Oda mezarları ikinci grubunu taştan inşa edilen oda mezarlar oluşturmaktadır. Doğu Anadolu'da Van Gölü'nün kuzeyini kapsayan 2 No'lu alan (Harita.II) bu grup mezarların (Kat.No:77-82, 87) yoğun olduğu bölge olarak bilinmektedir. Taştan yapılan mezarlar Erken Demir Çağ mezarları gibi büyük boyutlu inşa edilmişlerdir. Mezarlarda genellikle orta ve büyük boy kaba taşlar kullanılmasına karşın bazı mezarlar daha özenli olarak yapılmıştır. Bu mezarlar içinde **Altıntepe** özenli taş işçiliği dikkati çekmektedir (Kat.No:83-85). Altıntepe I ve III mezarlarında görülen üç odalı plan özel bir yapım şeklini de ortaya koymaktadır. Mezar yapımına uygun ve yeterli büyüklükte anakaya bulunamaması nedeni ile mezarlar düzgün işlenmiş taşlarla inşa edilmiş olabilir. Dolayısıyla Altıntepe mezarlarının bu grup içinde özel bir yeri olmalıdır. Mezarların inşaasında sağlam zemin elde edebilmek için **Aşağı Kamışlı** mezarında da(Kat.No:77) anakayadan yararlanılmıştır. Mezarların uzunluğu 1.78 m. ile 6.30 m. arasında, genişlikleri 0.80-2.95 m. arasında değişmektedir. Taştan inşa edilen mezarlar içinde en büyük boyutlusu **Tanıktepe** (Kat.No:86) olarak bilinmektedir. Yaklaşık 3.00 m. yüksekliğindeki odanın uzunluğu 6.30 metredir. Mezar 2.15 m derinliğinde kuyu şeklinde bir dromosa sahiptir.

Dromos, bu tür mezarlarda vazgeçilemeyen bir mimari özellik olarak dikkati çeker. Mezarların çoğuna kuyu şeklinde dromos yapılmıştır (Kat.No:77-82,86). Mezarların içine giriş kuyu şeklindeki dromosdan dar bir kapı yardımı ile mümkün olabilmektedir. Mezarlarda tabandan itibaren taşların içe çekilmesi

¹⁴Sevin 1993, baskıda.

sonucu doğal bir sözde kemer oluşturmuştur. Mezarların içten 2.00 metreye ulaşan yüksekliklerini ve geniş üst açıklıklarını başka bir şekilde kapatmak mümkün değildir . Mezarların en üst kısmı düzgün plaka taşlarla kapatılmıştır . Plaka taşların üzeri de dış etkilere karşı izole edilmiştir. Bu amaçla Erciş mezarında olduğu gibi (Kat.No:80) killi toprak ve ponza taşları kullanılmıştır.

Kamışlı, Tanıktepe , Dağalan ve Altıntepe'de olduğu gibi urne ve armağanların koyulabilmesi için bazı mezarların içine nişler hazırlanmıştır. Söz konusu nişlerin boyutları 0.30 ile 1.23 m. arasında değişmektedir.

b) **Taş-Sandık Mezar (Kat.No:88-93).** Orta ve Geç Demir Çağ mezarlarının ikinci grubunu taş-sandık mezarlar oluşturmaktadır. Doğu Anadolu'da taş-sandık mezarların oda mezarlar kadar yoğun olduğunu söylemek güçtür. Orta ve Geç Demir Çağ dönemine ait tesbit edilebilen mezarların sayılarının az olması bu durumu açıklıkla ortaya koymaktadır. **Dilkaya , Giyimli, Çavuştepe'**de birer, **Harmantepe ve Suçatı'**nda birkaç tane mezar yaygın bir mezar türünün örnekleri olarak algılanmamalıdır. Doğu Anadolu'da ortaya çıkartılan taş-sandık mezarlar içinde taşlardan yapılmış bir örnek Dilkaya mezarlık alanında bulunmuştur (Kat.No:88). Yüzeeye yakın olması nedeni ile tahrip olan mezarın güney kısmı sökülüştür (Lev.36b). Ölüler mezara dorsal olarak yatırılmıştır. Dilkaya mezarı büyük boyutlu olarak yapılması nedeniyle oda mezar özelliğini taşır. Doğu-batı yönünde yatırılmış ölülerin ortasında seki şeklinde 0.80x0.50 m. ölçülerinde platform yer almaktadır. Üzerinde ele geçen kırmızı perdahlı yonca ağızlı kap parçası, platforma ölüler ile ilgili eşyaların bırakıldığını gösterebilir.

Çavuştepe (Kat.No:90) ve Giyimli'deki (Kat.No:89) (Lev.37:a) mezarlarda birer kişi gömülmüştür. Üzerleri sal taşları ile kapatılan mezarların içine hoker tarzında gömü yapılmıştır. İskeletlerin yönleri iki mezarda da farklıdır. **Harmantepe (Lev.37:b-c) ve Suçatı** taş-sandık mezarların içinde de birer gömü bulunmuştur. Harmantepe mezarlığında (Kat.No:91) yaklaşık 10 adet mezarın ortaya çıkartıldığı anlaşılmaktadır. Bu tip bir başka mezar Suçatı'nda ortaya çıkartılmıştır (Kat.No:92-93). Erzurum'daki Suçatı'nda köylüler

tarafından kazıldığı belirtilen mezarlara ait sağlıklı bir tesbit yapılamamıştır. Buna rağmen 1.70x0.80 m. ve 1.40x0.65 m. boyutlarındaki mazarların üst kısmının plaka taşlarla kapalı olduğu anlaşılmaktadır¹⁵.

c)Basit Toprak Mezar: (Kat.No:94-115) Toprak içine açılan çukura yapılan gömüler basit bir mezar şekline sahiptir. Mezarlarda ölünün etrafında kuruyucu nitelikte taş ve kerpiç kullanılmamıştır. Basit toprak mezarlar genellikle; 1 No'lu alanda **Dilkaya**'da (Kat.No:94-100) , **Van Kalesi Höyüğü**'nde (Kat.No:115) , **Kalecik**'te (Kat.No:102) ve **Ayanis**'de (Kat.No:113-114), 2 No'lu alanda **Liç** (Kat.No:103-104) ,3 No'lu alanda **Iğdır** (Kat.No:101), 5 No'lu alanda **Elazığ ve Malatya**'da (Kat.No:105-112) ortaya çıkartılmıştır (Harita.II). Basit toprak mezarlar çoğunlukla yerleşim alanı dışında yer almaktadır¹⁶.

Toprak mezarlara takıları ile yerleştirilen cesetlerin gömü şekli değişmemektedir. Hoker gömü tarzı, mezarların tamamında yaygın bir uygulama şekli olarak görülmektedir. Buna karşın **Dilkaya** mezarlarında ölünün yatırılışında belirgin bir yön birliğinden söz etmek güçtür. Doğu -batı ve kuzey-güney , ölümler için tercih edilen başlıca yönler olarak bilinmektedir.

Dilkaya'nın coğrafi konumu nedeni ile kumluk bir arazide yer almasına karşın mezarların etrafında cesedi korumak amacıyla taş ya da kerpiç kullanılmamıştır. Ölümler toprak içine açılan çukura yerleştirilmiş ve bazı mezarların üzeri de plaka taş ile kapatılmıştır (Kat.No:102).

d)Küp Mezar (Kat.No:116-125):Doğu Anadolu'da küpler içine yapılan gömüler farklı bir gömü tarzı olarak karşımıza çıkmaktadır. Orta ve Geç Demir Çağ'da yakın döneme kadar sürdürülen çalışmalarda bu tür mezarlara rastlanmamıştı. Son yıllarda kazılan **Van Kalesi Höyüğü**'nde bu tür gömüler içeren iki mezar (Kat.No:120-121)¹⁷ bulunmuştur. **Harmantepe, Suçatı, Norşuntepe ve Değirmentepe** örnekleri ile , küp mezarların Orta ve Geç Demir Çağ'da Doğu Anadolu'da bir diğer ölü gömme geleneği olarak uygulandığını

¹⁵Karaosmanoğlu 1991,596.

¹⁶İmamoğlu (Kat.No.105) , Tepecik (Kat.No.112), ve Van Kalesi Höyüğü (Kat.No.115) mezarları yerleşim alanı içindedir.

¹⁷214 no'lu mezar T.Tarhan tarafından basit-toprak mezar olarak adlandırılmıştır (Bak. Tarhan-Sevin 1993a,410).

göstermektedir.

Mezarlarda ölülerin dik ya da bükülerek küplerin içine yerleştirildiği anlaşılmaktadır. Ölüler için hazırlanan bu küpler birer sanduka olarak kullanılmış olabilir.

Bu tür mezarlar; **Van Kalesi Höyüğü**'nün K8 ve K 10 plan karelerin de (Lev.2a) , Urartu yapısının içinde ve duvarlarının üzerine yer almaktadır. Küp gömü , B 10 mekanının içinde , kuzey duvarına bitişik durumdadır. İn-situ durumdaki küp olasılıkla bir önceki Urartu yapı katına aittir. Urartu'nun geç döneminde kübün yeri değiştirilmeden boyun hizasından kırılıp içine gömü yapılmıştır. Cesedin üzeri de ters çevrilmiş iri bir çanak ile kapatılmıştır. Ölüünün üzerine çeşitli süs eşyaları bırakılmıştır¹⁸. Buluntularının yardımı ile Van Kalesi Höyüğü'nde bulunan ve 151 No'lu olarak adlandırılan bu mezar MÖ.7.yüzyıla tarihlendirilmektedir.

Küp mezar geleneği ile ilgili bulgulara Urartu merkezlerinde ilk kez rastlanmamaktadır. Erzurum'da **Suçatı**'nda da küp mezarlar (Kat.No:116) tesbit edilmiştir. Burada bulunan üstü kırık durumda ve içinde bir Urartu tunç kemeri bulunan küpün içinin kemik dolu olduğu görülmüştür. Suçatı dışında **Harmantepe** mezarlığında da küp mezarların olduğu anlaşılmaktadır. Harmantepe'de 1964 yılında yapılan kazılar ile ilgili olarak ayrıntılı bilgi verilmemesine karşın , yapılan çalışmalarda karınları üzerine yatırılmış 0.50 ile 1.30m. arasında değişen boyutta kapların bulunduğu anlaşılmaktadır (Kat.No:119). Bu mezarların dışında **Malatya Değirmentepe**'ki ölüler de tek (Kat.No:124-125) , ikili (Kat.No:123) ya da üçlü (Kat.No:122) küplere koyulmuştur (Lev.2b) . Aynı bölgede **Elazığ-Norşuntepe**'de de küp içine yapılan Demir Çağ gömülerinin bulunması (Kat.No:117-118), bu gömü tarzının Doğu Anadolu'da Geç Demir Çağ sonunda uygulama alanı bulmuş bir gelenek olduğunu kanıtlamaktadır.

3.Yakarak Gömme

¹⁸Mezar içinde söğüt yaprağı şeklinde dört demir ok ucu, baskı yüzünde grifon betimlemesi bulunan bordo renkli taştan, prizmatik bir damga mühür ele geçmiştir(Bak. Katalog).

a)Oda Mezar.

1-Anakayaya yapılanlar: Kaya mezarların sayısı çok az olmasına karşın, tesbit edilenlerin anıtsal planları ; yakarak yapılan gömülere en az diğer gömüler kadar önem verildiğini göstermektedir. Toprak üstüne yapılan anıtsal kaya mezarlarının tümü soyulmuş durumdadır. Ancak mezarların anakaya içine yapılması mimari açıdan günümüze sağlam kanıtların ulaşmasına neden olmuştur.

Başta, **Van Kalesi**'ndeki kaya mezarı olmak üzere (Kat.No:130) , 2 No'lu alanda **Atabindi I** (Kat.No:126) ve **Dönertaş** mezarı (Kat.No:127) ile 4 No'lu alanda **Şirinlikale I -II** mezarları (Kat.No:128-129) yakarak gömü yapılmış olan mezarlardır. Mezarlarda yakarak gömüye ilişkin önemli özelliklerden biri mezar içinde küçük oyuklar bulunan nişlerin varlığıdır. Dönertaş mezarında görülebildiği kadar 22'den fazla niş yerilirken Atabindi I mezarının ana salonunun ve küçük odanın duvarlarına toplam 42 niş yapılmıştır. Atabindi nişleri genellikle 0.45x0.53x0.30-0.35 metre boyutlarındadır. Nişlerin tabanlarında 0.12-0.15 m. çapında oyuklar bulunmaktadır. Şirinlikale I mezarının ikinci odasındaki nişler 0.25x0.30x0.25-0.40 m. boyutlarındadır. Mezarın duvarlarında 16 niş yerilir. Nişler Atabindi I mezarında olduğu gibi kemerli olarak yapılmıştır. **Kayalıdere A** mezarının 5 ve 6 No'lu odalarında (Kat.No.49) , **Alyar**'da (Kat.No:64) **Dedeli A 1** (Kat.No.51) ve **Dedeli 2** (Kat.No.52) mezarlarında bulunan nişlerin taşıyıcı özelliği olmamasına karşın kemerli yapıldığı anlaşılmaktadır. Nişlerin kemerli yapılmasının nedeni süs unsuru olmasından çok, taş mimarideki taşıyıcı olma özelliğinin yansımaları şeklinde gösterilmektedir¹⁹. **Altın-tepe I** mezarı (Kat.No.83), kemerli ve dipleri oyuklu nişleri ile sözünü ettiğimiz kaya mezarların taştan inşa edilmiş bir kopyası şeklindedir. Nişler anakayaya yapıldığı gibi tek parça blok taşta yapılmıştır. İran'da **Sangar** mezarının nişler mimari uygulamanın İran'daki benzer örnekleri olarak ortaya çıkmaktadır²⁰. Buna karşın Atabindi I mezarının küçük bir modeli olan **Dönertaş** mezarında (Kat.No:127) nişler, dikdörtgen şekillidir. Urartu mezarlarının duvar nişleri genellikle Dönertaş mezarında olduğu gibi

¹⁹Sevin 1987 b,46.

²⁰Kleiss 1968,fig.6,7; Forbes 1983,108.

dikdörtgen şeklinde yapılmıştır²¹ . **Palu III** (Kat.No.44) ve **Çelikli** (Kat.No.46) gibi çok odalı kaya mezarlarındaki nişlerin anıtsal bir benzerinin Van Kalesi kayalığındaki **I Argiştî** mezarı(Kat.No.40) olduğu bilinmektedir (Lev.27.a). **I Argiştî** mezarının salon dahil olmak üzere her odasına yer alan toplam 34 niş, dörtgen şekilde yapılmıştır. Anadolu dışında Aras Nehri kıyısında yer alan **Alışar**'da bulunan mezar odasının birinde de yedi adet köşeli niş yer almaktadır²². Bu özellik taştan inşa edilen mezarlarda da görülmektedir²³.

Urartu kaya mezarlarında urne koymak amacı ile yapılan nişler, bazı kaya mezarlarında geniş tutulmuştur. **Van Kalesi**'ndeki mezarda (Kat.No:130) 4.10x7.00x3.25 m. boyutlarındaki kaya mezarın yan duvarlarına üç geniş niş açılmıştır (Lev.42:b). Bunların içine urnelerin oturabilmesi için 78 adet oyuk yapılmıştır. Çapları ortalama 0.16m., derinlikleri ise 0.03 m. olan çukurlar iki sıra halindedir. Düz tavanlı bu oda, yakılan insanların küllerinin urneler içinde bırakıldığı mezara ait tek örnek değildir. Mezarın bir benzeri Kuzey Batı İran'da **Karnıyarık** kaya odası olarak bilinmektedir²⁴. Son yıllarda keşfedilen **Şirinlikale** kaya mezarları II (Kat.No:129) bu tür derin nişli mezarların en yakın örneğini vermiştir. **Şirinlikale** mezarı içindeki derin hücrelerin tabanında 14 adet oyuk vardır. Oluşturulan mekan yakarak gömüler için kullanılıyor olmalıydı. **Şirinlikale I** mezarının (Kat.No:128) ilk odasının tabanında yer alan oyukların urneler için yapıldığı anlaşılmaktadır. **Şirinlikale** mezarları gibi tabanına oyuklar açılan bir başka mezar, **Kayalıdere A** mezarı (Kat.No:49) olarak bilinmektedir. Mezarı 6 No'lu odasında 33 tane kaya oyuğu bulunmuştur.

²¹Mazgirt I(Kat.No.45), Günbuldu (Kat.No.48), Adilcevaz H I(Kat.No.51), Yukarı Göçmez I (Kat.No.54), Sukonak (Kat.No.56), Hasanova I (Kat.No.68) ve Mazgirt II (Kat.No.69) mezarlarında iki ya da üç adet dörtgen niş bulunmaktadır.

²²Piotrowskii 1966b,312, res.66; Urartu, 82, res.61, Cenova ,1969 ; Kleiss1971 ,61-62.

²³Aşağı Kamışlı (Kat.No.77), Dağalan (Kat.No.82) , Altıntepe I (Kat.No.83) , Altıntepe III (Kat.No.85), Tanıktepe (Kat.No.86) ve Liç I (Kat.No. 132) mezarlarındaki nişler dörtgen şekillidir. İran'da İsmail Agha kaya mezarında da nişlerin dörtgen yapıldığı anlaşılmaktadır. bak. W.Kleiss, "Urartaische Palatze in Iran", AMI 10 (1977),67-68,abb.18; Pacorella-Savini 1984,217, fig.46.

²⁴Kleiss 1968,155.

Sözünü ettiğimiz oyuklara kanımızca farklı formlardaki urneler yerleştirilmiş olmalıdır²⁵.

2-Taştan inşa edilen oda mezarlar (Kat.No:131-132)

Taştan inşa edilen ve içine yakarak gömü yapılan oda mezarlara genellikle cesedlerin yakmadan da gömüldüğü görülmüştür. **Altıntepe** I, II ve III mezarlarında (Kat.No:83-85) urnelerin koyulmasına uygun nişler yerlerken , oda tabanına ve lahitler içine yakmadan gömü yapıldığı anlaşılmaktadır. Olasılıkla Kepir ve Liç I mezarlarında da benzer gömü tarzı uygulanmıştır. Yapılan kazı ve araştırmalardan anlaşıldığı kadarıyla, **Kepir** mezarı (Kat.No:131) ve **Liç I** mezarında (Kat.No.132) nişler içinde urnelerin ele geçtiği bilinmektedir. Mezarların ikisi de büyük oranda soyularak tahrip edilmiştir. Bu nedenle Kepir Köyü mezarlığında içinde urneler bulunan oda mezardan günümüze kalıntı kalmamıştır. Liç I mezarı diğer dromoslu mezarlar gibi kuyu şeklinde dromosa sahiptir. Mezarın arka kesiminde iki niş bulunmaktadır. Nişlerden birinin içinde kaçak kazıcıların gözünden kaçan bir urne bulunmuştur. Mezarların üzerleri plaka taşlarla kapatılmıştır.

b)Taş-Sandık Mezarlar (Kat.No:133-136). Doğu Anadolu'da tesbit edilen taş-sandık mezarların sayısı çok azdır. **Dilkaya** Mezarlık alanında üç mezar (Kat.No:133-135) ve **Liç**'de (Kat.No: 136) bir mezar bulunmuştur. **Dilkaya** kazısında 1990 yılında bulunan üç taş-sandık mezar tahrip olmuş durumdaydı. Mezarlık alanının güney kesiminde ortaya çıkartılan taş-sandık mezarlar (Lev.43:b) yaklaşık olarak 1.00x0.85x0.60 m. ve 0.80x0.95x0.68 m. boyutlarındadır. Mezarlar tahrip edilmelerine karşın içlerinde bulunan urneler sağlam durumda ele geçmiştir. **Dilkaya** CC 15c plankaresindeki (Lev.1) taş sandık-mezarın (Kat.No.133) dağılmış taşlarının arasında bulunan yonca ağızlı testi bu urnelerden biri olarak bilinmektedir²⁶. Testinin içindeki yanmış kemik parçaları küçük bir çocuğa ait olmalıdır. CC 15d plankaresindeki tahrip olmuş taş-sandık mezarın (Kat.No.134) içinde veya çevresinde urne ya da keramik parçaları ele geçmemiştir. Buna karşın DD 14d plankaresindeki mezarın (Kat.No.135) diğerlerine göre daha sağlam olduğu anlaşılmaktadır. Mezarın bir kısmı tahrip edilmesine karşın urne olarak kullanılan yonca ağızlı Urartu testisi

²⁵Urne formları ile ilgili olarak bak, urne mezarlar (IV.2c).

²⁶Bak. Kat.No.137, II.grup.15.

insitu durumda ortaya çıkartılmıştır. Dilkaya'nın yakarak gömü yapılan taş-sandık mezarlarında yonca ağızlı kapların urne olarak kullanılmasına karşın; Liç'te bulunan taş-sandık mezar (Kat.No.136) içinde urne olarak bir çömlek yer almaktadır. Çömleğin bulunduğu taş-sandık mezar küçük taşlarla desteklenmiştir. Mezar 0.45x0.55x0.45-0.50 m. derinliğindedir.

c)Urne Mezarlar (Kat.No:137). Doğu Anadolu'da yakarak gömü yapılan mezarlar içinde en yaygın gömü şeklini "Urne mezarlar" oluşturmaktadır. Kayalıklara ya da yeraltına yapılan mezarlarda kaçak kazılarda ele geçen urnelerin buluntu vermedikleri için atılmaları nedeniyle üzerlerinde durulmamış, bu mezarlardan çıkan urneler üzerinde detaylı araştırma yapılmamıştır. Bazı kazı yayınlarında bulgular hakkında detaylı bilgi verilmemiş, kazı raporlarında ise urnelerden çok az bahsedilmiştir²⁷. Buna karşın taş-sandık mezarlara, kayalara, mezar odalarına ve toprak içine açılan çukurlara bırakılan veya müzelere getirilen yüzlerce urne, yakarak gömme geleneği ile ilgili önemli bilgiler vermektedir.

Urnelere Urartu kazılarında ilk defa 1914 yılı çalışmalarında Iğdır'da rastlanılmıştır²⁸ (Harita.I). Kayalığın doğusundaki kaya yarıklarında 23 kadar urne ele geçmiştir. 1966 yılında K.Balkan Iğdır'da yeni bir kazı yapmış ve bu çalışmalar sırasında az sayıda mezar açılmıştır²⁹. Iğdır dışında Adilcevaz'ın Durakbur mahallesinin doğusunda Süphan Dağı'nın güneye, Van Gölü'ne bakan eteklerinde, gölden 300 metre kadar içerde doğal kaya oyuklarına urne gömüleri yapılmıştır³⁰. Adilcevaz'ın 10 km. kuzeydoğusundaki Harman Tepe Köyü'nün (=Norşunçuk) 1.5 km. batısında da urne mezarlar bulunmuştur³¹. Bu alan bir Urartu Kalesi olan Kefir Kale'ye 7 km. uzaklıktadır.

²⁷Bak. Özgüç 1969,27.

²⁸Markar yolu üzerinde yer alan ve bazen Malaklı (=Melekli) olarak gösterilen mezarlık alanı P.F.Petrov tarafından ortaya çıkartılmıştır (Barnett 1963, 153).

²⁹M.J.Mellink,"Archaeology in Asia Minor", AJA 71 (1967),165; H.Alkım, "Kültepe or Iğdır (Kars)", Anatolica II (1968), 36.

³⁰Öğün-Bilgiç 1974, 32-33,res.4; Öğün 1974a, 443; 1978a, 668-670, Textabb.9-10,Abb.16-17.

³¹Mellink 1965, 142; H.Alkım 1967, 20-21.

1965 yılında Van Ağrı karayolu açılırken **Kalecik**'in 2 km. güneyinde birçok mezarın tahrip edildiği bilinmektedir. Bu alanda içine yakarak gömü yapılan birçok urne de yol yapımı sırasında tahrip edilmiştir³². Urartular'a ait bir mezarlık da Van Kalesi'nin batısında tesbit edilmiştir. Sözkonusu mezarlıkta yapılan kaçak kazılar bu alanın yakma gömü alanı olarak kullanıldığını göstermektedir³³. Erzincan yakınındaki **Altıntepe**'de oda mezarların bulunduğu alanda da urneler bulunmuştur³⁴. III. oda mezar (Kat.No. 85) kazılırken, 0.10-0.20 m. derinlikte tesbit edilen, doğal kayanın oyuklarında dik olarak oturtulmuş urneler, yüzeye yakın olmaları nedeni ile tahrip olmuştur.

Karakaya baraj gölü sahasında kalan **Pirot Höyük**'te ,.1981 kazı döneminde Demir Çağ'a ait 4 urne ele geçmiştir³⁵. Kazı , Pirot Köyü Tepeköy mahallesinde 1.50x2.00 metrelik bir alanda yapılmış ve urneler yüzeye yakın durumda bulunmuştur. Ölü külleri ve aşırı derecede yanmış adeta kül haline gelmiş kemik parçalarının bulunduğu urnelerin tümünün omuz ya da boyundan yukarısı kırık olduğu tesbit edilmiştir.

Urartu'da yakarak gömü yapılan bir başka alan ise , Elazığ ilinin Baskil ilçesine bağlı **Habibuşağı**'nda ³⁶yer almaktadır. Yazılıkaya tepesi olarak bilinen yerdeki kalenin yaklaşık 300 metre kuzeydoğusunda urneler bulunmuştur³⁷. Urneler gömüt çukuruna dik olarak oturtulmuş ve kapların üzeri çanak ile kapatılmıştır. Yakarak yapılan gömülerden biri de ters kapatılmış bir

³²Öğün 1978a, 672.

³³V.Sevin tarafından tesbit edilen mezarlık alanında 1993 yılında yüzey araştırmalarına ve kazılara başlanmıştır.

³⁴Özgüç 1969, 27.

³⁵Ö.Karaca, "Pirot Höyük 1981 Kazıları", **KST IV** (1983), 73 vd., res.8. Pirot Höyük , Malatya'nın 42km. doğusunda Kale bucağına bağlı Kırıyacak (Pirot) Köyü içinde , Fırat nehrinin hemen güney kıyısında bulunmaktaydı. Çift konili bir höyük olarak da bilinen Pirot Höyük, ikizhöyük adı ile de anılmaktadır. Bak. Ü.Serdaroğlu, **Aşağı Fırat Havzasında Araştırmalar 1975**, 16, tabb.1.2, Ankara ,1977; M.Özdoğan, **Aşağı Fırat Havzası 1977, Yüzey Araştırmaları**,8, İstanbul, 1977.

³⁶Kleiss-Hauptmann 1976,K.No. 53.

³⁷C.Işık 1987, 553vd.

çanağın altında yer almaktadır(Lev.58a).

Sözünü ettiğimiz mezarlar dışında Doğu Anadolu'da bilimsel kazısı yapılan , yakarak gömme geleneği açısından önemli sonuçlar veren başlıca alan ,**Dilkaya** mezarlığı olmuştur. Dilkaya mezarlığında 19 adet urne tesbit edilebilmiştir (Lev.1). Son yıllarda kazılmaya başlanan **Ayanıs** mezarlığında da 1992 yılında insitu durumda bir urne bulunmuştur. Bu urnelerin dışında Anadolu'nun farklı müzelerine dağılan ve satın alma yolu ile müzelere kazandırılan yüzlerce urne bulunmaktadır. Sözünü edeceğimiz Urartu dönemine ait yakma gömü kaplarının; Doğu'da Kars, Erzurum, Van, Adıyaman, Maraş, Gaziantep, Adana , Elazığ Müzelerinden, batıda, Bursa ve İstanbul Arkeoloji Müzelerine kadar Anadolu'nun birçok bölgesine dağıldığı bilinmektedir. Satın alma yolu ile müzelerimize kazandırılan sağlam durumdaki urne amacıyla kullanılan kapların birçoğu oda mezarlarda ele geçmiş olmalıdır.

Yukarıda sözünü ettiğimiz gibi yakarak gömü yapılan mezarlık alanlarında içine yanmış kemikler koyulan kaplar arkeolojik malzemenin büyük çoğunluğunu oluşturmaktadır.

Orta Demir Çağ'da Urartular'ın ölülerini yaktıktan sonra içine küllerini bıraktıkları sözünü edeceğimiz kaplar, her zaman aynı formda olmamıştır. Kaplar genel olarak günlük kullanılan mutfak malzemeleri içinden seçilmiştir. Bazen çeşitli yerlerinin kırılmış olması nedeni ile kullanım işlevini yitirmiş farklı formdaki kapları da aynı amaç ile kullandıkları bilinmektedir. Urneler genel olarak; küçük ve büyük boyutlu kaplardan oluşmaktadır. Bunlardan küçük boyutlulara daha çok bebek ve çocukların yanmış kemikleri konulmaktaydı. Büyük boyutlu kaplara ise erişkinlerin kül ve kemik artıkları doldurulmuştur.

Dilkaya , Ayanıs, Iğdır, Adilcevaz, Habibuşağı ve Altın-tepe gibi merkezlerde çeşitli yollarla elde edilen urneleri; form açısından üç gruba ayırmaktayız³⁸:

³⁸Van ve Elazığ müzelerinde sürdürdüğümüz çalışmalar urnelerin dört grupta ele alınabileceğini ortaya koymaktadır. 1989-1991 yılları arasında üç yıl devam eden araştırmamızdan elde ettiğimiz bulguların bir kısmı Van'da yapılan III. Anadolu Demir Çağları Sempozyumu'nda tartışılmıştır [Z.Derin, "Urartian Urns in the Van and Elazığ Museums" , 3rd. International Anatolian Iron Age Symposium 6-12 August 1990, Van. Londra, 1993, (baskıda)]. Elazığ Müzesi'nde 26, Van Müzesi'nde 200 kap üzerinde

I. Küpler (Lev.10-15)

A.Yuvarlak Gövdeliler (Lev.10-11)

a)Düz dipliler (Lev.10-11:a)

b)Halka dipliler (Lev.11:b)

B.Oval gövdeliler (Lev.12-15)

a)Düz dipliler (Lev.12-13)

b)Halka dipliler (Lev.14)

c)Dışa kavisli halka dipliler (Lev.15)

II.Yonca ağızlı testiler (Lev.16:a)

III.Diğerleri (Lev.16:b)

Urne tipi kaplar içinde en büyük grubu **küpler** oluşturmaktadır³⁹. Küpler içinde de iki grup dikkati çekmektedir. Bunlar yuvarlak gövdeliler ve oval gövdeliler olarak bilinmektedir (Lev.60:a,b). Yuvarlak gövdeliler oval gövdelilere oranla daha çok sayıda bulunmuştur. Yuvarlak küplerin ağız kısmı dışa dönüktür. Basık ve yüksek boru şeklindeki boyun, gövde ile omuzdaki bir halka yardımı ile birleşmektedir⁴⁰. Bu tür halkalar ilerde diğer urne tipi kaplarda da görebileceğimiz gibi oldukça yaygındır. Daha çok metal kaplardan etkilenecek yapıldığı anlaşılan bu unsur, boyunla gövdenin birleşme yeri olmasının yanısıra , bezeme görevini de yerine getirmektedir.

çalışılmıştır. Urne olarak bu çalışılmamıza Dilkaya buluntuları ile birlikte toplam 196 kap ele alınmıştır. Eldeki buluntuların zenginliği Orta Demir Çağ'daki urne tipi kapların tipolojisini yapmamızı kolaylaştırmıştır. Urnelerin tipolojisini yaparken tezin konu başlıklarına verdiğimiz rakam ve harfler ile herhangi bir karışıklığa yol açmamak için farklı bir yöntemi tercih ettik. Bu amaçla “ küpler , yonca ağızlı testiler ve diğerleri “ grupları “I,II ve III” şeklinde, ara grupları arabik harfler ile gösterilmiştir.

³⁹Küpleri ele alırken form açısından gövde şekli ve dip olmak üzere iki unsuru dikkate aldık . Gövdenin şekli , değerlendirmede ayırıcı unsurların başında gelmektedir. Bu tür kaplarda yuvarlak ya da oval gövde formu değişikliğe uğramamışlardır. Kapların ağız kısımları , boyun özellikleri ortak nitelikler gösterir. Ancak diplerde durum farklılaşmaktadır. Bu amaçla kapları dip şekillerine göre daha detaylı gruplamaktayız.

⁴⁰Kaplardaki birleşme yerleri kırık parçalar , tüm kaplarda açıkça görülmektedir. Tunç kaplardaki boyun ile omuz arasındaki birleşme yerine pişmiş toprak kaplarda olduğu gibi bilezik şeklinde bir silme yapılmıştır.

Bu tür kaplarda gövdenin en geniş yerini kabın orta kesimi oluşturmaktadır. Bazı formlarda omuzun altında daralmaya başlayan gövde , kaideye kadar daralır ve yumurta formuna ulaşır⁴¹. Kapların dipleri üç tiptir. Gerek yuvarlak gövdelilerde ve gerekse oval gövdelilerde en yoğun grubu düz dipliler oluşturur⁴².

Düz dipli küplerin ağız çapları 0.10-0.16.5 m. arasındadır. Yükseklikleri çoğunlukla 0.33 m. olan kapların boyu 0.22-0.36 m. arasında değişmektedir. Yuvarlak gövdeli urneler kum katkılı ya da katkısızdır. Hamur ve astar kahve ve kırmızı renktedir. Bir kısmı çarkta yapılan kapların , iyi ve çok iyi derecede pişildiği anlaşılmaktadır.

Halka dipli küpler sayıca az olmalarına karşın yapım tekniği açısından diğer formlardan daha kalitelidir. Küpler çoğunlukla ince kum katkılıdır. Küplerin katkısız , kırmızı astarlı ve perdahlı olarak yapılanları; **Biainili Keramiği** olarak da adlandırılan ⁴³ tipik Urartu keramiklerinin özelliklerine sahiptir. Yuvarlak gövdeli , halka dipli küpler özellik açısından düz diplilere benzemektedir. Yuvarlak gövde dip kısma doğru daralır ve ince bir bilezik şeklindeki kaide ile son bulur. Küplerin boyun ile omuz geçişinde bilezik yer alır. Yuvarlak gövdeli halka dipli kapların ağız çapları 0.11-0.15 m. arasında

⁴¹K.Emre Altıntepe'de ele geçen bu tip urnelere "yuvarlak ağızlı ve boru şeklinde boyunlu kaplar " adını vererek bunları oval ve yuvarlak gövdeliler olarak iki kısma ayırmıştır (Emre 1969,292 vd.).

⁴² Ele aldığımız 61 yuvarlak gövdeli urnenin 43 adeti düz, 18'si halka diplidir. 100 adet oval gövdelinin 55'i düz, 14'ü halka diplidir. 31 tane de dışa kavisli halka dipli urne vardır.

⁴³Bu tipteki parlak kırmızı astarlı , birinci sınıf Urartu keramiklerine önceleri Burney tarafından biraz acele olarak "**Toprakkale Ware**" adı verilmiştir (C.A.Burney, "Urartian Fortresses and Towns in the Van Region ",AS VII (1957), 42). Son yıllarda bunun yerine "**Urartian red polished ware** ya da **red polished ware** " (Burney-Lang 1971, 129) terimi kullanılmıştır. Kroll'da "**Toprakkale ware** " yerine son yıllarda "**Palastware**" (Kroll 1976,9) terimi kullanılmıştır. Kelişin stelinde Urartular'ın kendilerine " Biainili " adını vermeleri (UKN no.19) , kırmızı astarlı keramiklerin de aynı halk tarafından bu bölgeye getirilmiş bir yenilik olarak görülmeleri nedeni ile yeni bir terim üzerinde durulmuştur. Keramiklere Tarhan ve Sevin tarafından (Biainili) ya da **Biainili Keramiği** adı verilmiştir (Tarhan-Sevin 1977, 291vd. Dip.N t. ; Emre 1969, 293).

değişmektedir. Yükseklikleri 0.23-0.35 m. arasında olan küplerin , dip çapları ise çoğunlukla 0.10-0.12.5 m. civarındadır. Halka dipli küpler kırmızı ve kahve hamurlu olup, katkısız yapılmışlardır. Çarkta yapılan küpler çok iyi derecede pişirilmiş ve açkılanmıştır.

Yuvarlak gövdeli urne tipi kaplar, Urartu mezarlık alanlarında ve bazı yerleşim merkezlerinde ortaya çıkartılmıştır. **Altıntepe**'de oda mezarların içinde ve dışında bu tür yuvarlak gövdeli kapların⁴⁴ ele geçtiği bilinmektedir. Bir kısmında daha az belirgin olmasına karşın küpler, genellikle halka kaidelidir. Urneler oda mezarların inşaasından sonra daha geç bir evrede buraya koyulmuştur. T.Özgüç'ün mezarların tarihi ile ilgili önerisi dikkate alındığında, bu urneleri II.Argiştî dönemine (MÖ.713-685) tarihlenmek gerekir⁴⁵.

İğdır kazılarında bulunan yuvarlak gövdeli halka dipli urneler de 0.30-0.32 m. yüksekliğindedir⁴⁶. Barnett bu urneleri MÖ.7. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenmektedir. **Adilcevaz H Kayalığı I No'lu** oda mezarın (Kat.No. 51) içinde bulunan urneler⁴⁷ form olarak yuvarlak gövdeli urne tipi kapları anımsatır. Mezar MÖ. 8-7. yüzyıla tarihlenmektedir.

İran'daki Urartu mezarlarında bulunan urnelerin bir kısmını yuvarlak ve oval gövdeli kaplar oluşturmaktadır⁴⁸. **Arinberd, Armavir, Karmir-Blur,**

⁴⁴Emre 1969, 293, alt a/6, fig.2 ,5-6. Küp, III. mezarın 3. odasında bulunmuştur.

⁴⁵T.Özgüç , üç mezarın iki nesillik =60 yıllık bir zamanı kapsadığı , buna göre de mezarların II.Sarduri (MÖ.760-733), I. Rusa (MÖ.732-714) ve II.Argiştî (MÖ.713-679) döneminde inşa edildiği önermiştir. Bak. Özgüç 1969,26; van Loon 1966,12,104; Burney 1971, 158.

⁴⁶Barnett 1963,fig.12,21:2,07.

⁴⁷Öğün 1978a,661; 1978b,pl.27; 1974,443.

⁴⁸ Bak.Kroll1976, 130. Kroll'un İran'da yaptığı yüzey araştırmalarından elde ettiği keramiklerin "Typ 49" grubu, urnelerin formundadır. Kroll urne tipi kapları da yuvarlak ve oval olarak iki gruba ayırmıştır. Çoğunlukla parçalar halinde ele geçen küp parçalarının bulunduğu ; **Sangar, Siah Kale, Qale'h oğlu, Asoghy Qurul, Livar, Segindel-Lıbluını, Qal'eh Vazırı, Qalatgah II, Verahram, Danalu, Evoghlu, Qiz Qal'eh, Qaleh Gavur Khoy, Tepe Suruvan, Agrap Tepe ve Bastam** gibi yerleşim merkezlerinin buluntuları MÖ.8-7. yüzyıla tarihlenmektedir (Kroll 1976, 25,35 ,37,50, 54,76,77 ,95,100, Abb.4:5,5:22, 23, 9: 16-17,11 :2,3, 14:27,29,17:12, 19: 4,8, 3:4,6, 30:7-10, 34 :4, 41,21-23, 43:7; 1979, 204 , Abb.9:1-23).

Nor-Aresh'de bulunan urne tipi kaplar MÖ.8. yüzyıla tarihlenmektedir⁴⁹. **Haftavan Tepe**'de J2 karesinde bulunan açık kırmızı renkli ve açkılı urne , düz dipli yapısı ile yuvarlak gövdeli kaplar grubundadır. Urne olarak kullanılan bu kap için, MÖ.7.yüzyıl civarı önerilmiştir⁵⁰.

Urne olarak kullanılan yuvarlak gövdeli küplerin metal benzerleri de saptanmıştır⁵¹. **Altın-tepe** oda mezarlarında bu türde urneler ele geçmiştir. Urartu çömlek ustaları tamamen madeni şekillere bağlı kaldıklarından birkaç kap tipi dışında yeni şekil aramamışlardır⁵². Altın-tepe tunç küplerinden anlaşılacağı gibi pişmiş toprak küpler değişikliğe uğramadan üreilmeye devam edilmiştir. Altın-tepe mezarlarında pişmiş toprak ve tunç küplerin bir arada bulunması bunların aynı dönem üretimi olduğunu göstermektedir. Ancak pişmiş toprak urnelerin mezar dışında ele geçmesi⁵³, tunç kaplara gömülen kişilerin daha özel nitelikli insanlar olduğunu düşündürmektedir. Altın-tepe tunç kapları , birinin üzerinde yer alan hieroglif yazıt⁵⁴ nedeni ile MÖ.8. yüzyılın son çeyreğine tarihlenir.

Urne olarak kullanılan yuvarlak gövdeli küpleri, üstte ele aldığımız gibi , kesin bir tarihe oturtmak zordur. Özellikle mimarisinden , metal işçiliği ve keramiğine kadar merkezîyetçi ve kralî bir özelliğe sahip Urartu sanatının da ,

⁴⁹Kroll 1976,130.

⁵⁰Burney 1970, 166, fig.8,No.3.

⁵¹Barnett-Gökçe 1953, 124,pl.XVI:2,3, XVII:4; Ögün 1974 c,59; 1978a,645.

⁵²Tarhan -Sevin 1977, Dip.Not.70.

⁵³Özgüç 1969,27.

⁵⁴Tunç kap üzerindeki hieroglif yazıt , Barnett (Barnett-Gökçe 1953, 124-128.)ve Steinherr (F.Steinherr,"Die Urartaischen Bronzen von Altın-tepe", **Anadolu III** (1958),97vd. tarafından "a-wariku olarak okunmuş ve kabın Kue kralı Urikki tarafından Urartu'ya yollanan kralî bir armağan olduğu önerilmiştir (Bak. Özgüç 1969,26). ...Urukki (Awarikus) adı Kartepe yazıtlarında geçmekte ve Tiglat -Pileser'e vergi verdiği bilinmektedir (D.Hawkins, "On the Problems of Karatepe: The Hieroglyphic Text", **AS XXVIII** (1978),114). Ancak Klein tunç küp üzerindeki yazıtı,Kalenin valisine aittir; ölçek 2 terusi.... olarak okumuştur (J.J.Klein, "Urartian Hieroglyphic Inscriptions from Altın-tepe", **AS XXIV** (1974),87). Bu okunuş doğru olduğunda Awariku adı Altın-tepe için tarihleyici bir unsur olmaktan çıkacaktır.

keramikler için bu tür saptamaları yapabilmek güçtür. Bu nedenle yuvarlak gövdeli urneleri MÖ.8-7. yüzyıl arasına tarihlemekteyiz.

I.B.Oval Gövdeli Küpler: Küp formundaki urne tipi kapların ikinci grubunu oval gövdeliler oluşturur⁵⁵. Bu tip kaplar; düz dipliler, halka dipliler ve dışa kavisli halka dipliler olarak üç gruba ayrılmaktadır. İlk grubu oluşturan düz dipli oval gövdeli küplere diğer formlara oranla daha çok raslanmaktadır. Alçak ya da yüksek boyunlu olarak yapılan küplerin ağız çapları 0.10-0.18.4 m. arasında değişirken yükseklikleri genellikle 0.30-0.36 m. arasındadır. Küpler, kum katkılı, kahve ya da açık kahve hamurlu ve astarlı , iyi derecede pişirilmiştir. Tümü açkılı olan kapların çarkta ve elde yapıldıkları anlaşılmaktadır.

Oval gövdeli kaplar içinde halka dipliler , düz diplilere oranla daha az sayıda ele geçmiştir (Lev.61:a). Çoğunlukla 0.11-0.13 m. lik ağız çapları bu grup kap için de değişmemektedir. 0.30-0.36 m. yüksekliğindeki küplerin dip çapları 0.09-0.10 m. dir. Kapların hamur ve astarlarında kırmızı rengin daha çok kullanılması dikkati çekmektedir. Bu nedenle küpler kırmızı perdahlı Urartu keramiklerinin özelliklerine sahiptirler. Çarkta yapılan kapların açkılı olduğu anlaşılmaktadır.

Ic) Dışa kavisli halka dipli küpler: Oval gövdeli küpler içinde farklı bir form grubunu dışa kavisli halka dipli küpler meydana getirir. Dışa kavisli halka dipli küplerin ağız çapı 0.10-0.16 metredir⁵⁶. Küplerin dip çapları 0.10-0.11 m. arasındadır. Küplerin hamur ve astarları diğer kaplara göre farklıdır. Hamur ve astar için açık kahve ve kahve renkleri tercih edilmiştir. Dışa kavisli halka dipli küplerin hamurları çoğunlukla kum katkılıdır. Kaplar çarkta yapıldıktan sonra iyi ve çok iyi derecede pişirilip perdahlanmışlardır. Kapların çoğunda dışa dönük ağız kenarı üzerinde yivler bulunmaktadır. Dudaktaki iki ya da üç sıralı yiv, Erken Demir Çağ kaplarını anımsamaktadır. Ancak küplerin dudak kenarlarının iç kısmı: yivsiz olarak yapılmıştır. Kapların çoğunun boynu basıktır. Bezeme açısından bu grub içindeki urneler diğer gruplardaki urnelere göre daha zengindir. Omuz başlangıcında ve gövde üzerinde yeralan, yiv, çentik

⁵⁵Elazığ , Van Müzeleri ile Dilkaya ve Ayanıs kazı buluntuları dahil olmak üzere toplam 100 küp üzerinde çalışılmıştır.

⁵⁶Bu gruba girdiğini düşündüğümüz 31 adet küp incelenmiştir.

ve dairesel bezemelerin zenginliğini buna örnek gösterebiliriz. Bezemeler, bant ve çeşitli işaretler hamur yaş iken yapılmıştır⁵⁷. Bazı urnelerin de metal küpleri taklit ederek yapıldıkları anlaşılmaktadır⁵⁸. Kaideye doğru daralan gövde , dip kısmında şerit şeklinde olan halka kaide ile birleşir. Dipte halka kaidenin iç kısmı kabın dışına doğru kavisli bırakılmıştır. Dolayısıyla bu gruba giren kapların küresel bir dip kısmına sahip olduğu anlaşılmaktadır Dipte yeralan dışa doğru oval durum , kabın dik şekilde durmasını imkansız hale getirmektedir. Kapların dik durması için kaideye uygun bir yere yerleştirilmesi gerekir. Bu durumda toprak taban üzerine açılan oyuklardan yararlanılmış olabilir. Ayrıca mezar odalarına ve nişlere bu tür kapları yerleştirebilmek için ana kayaya 0.11-0.12 m. çapında oyuklar açılmıştır. Taştan inşa edilmiş mezarlarda da benzer çukurları bulmak mümkündür⁵⁹.

II. Yonca Ağızlı Testiler. Orta Demir Çağ'da urne olarak kullanılan kapların ikinci grubunu yonca ağızlı testiler oluşturmaktadır. Urartu öncesinde de urne amacı ile kullanıldığı anlaşılan yonca ağızlı testiler⁶⁰ Urartu döneminin yaygın formlarından biridir. Yakarak gömü yapılan Dilkaya mezarlık alanında ⁶¹ ve Adilcevaz'da ⁶² yonca ağızlı bu tür urneler bulunmuştur.

Urne olarak kullanılan yonca ağızlı testiler iki farklı boyuta sahiptir. İlk grup 0.15.8-0.21 metre, ikinci grup 0.23-0.27 metre yüksekliğindedir. Dip çapları 0.04-0.06 m. ve 0.06-0.07 m. arasında değişmektedir. Testilerin boynu ile gövde arasında küplerde olduğu gibi halka şeklinde geçiş bulunmaktadır. Yonca ağızlı testilerin gövde ile boyun arasındaki halka bir süs unsuru olmaktan çok metal kapların taklidi niteliğindedir. Metal kapları taklit özelliği bazen kaplar üzerindeki bezemelerde daha da belirgileşmektedir⁶³. Yonca ağızlı kapların

⁵⁷Bak. Katalog, Ba.23, Ba 55 , Aa.40.

⁵⁸Boston Müzesi'nde bulunan bir küp boğa protomları dışında Van Müzesi'ndeki (Bb.6) kaba benzemektedir. Bak. Merhav 1991b, 240.34.

⁵⁹Bak. s.107 vd.

⁶⁰Hitit mezarlarında urne olarak kullanılan yonca ağızlı testiler bulunmuştur. Bak.Orthmann 1967,taf.9,10:d,12:a-d.

⁶¹Bak .Kat.No:133,135; Çilingiroğlu -Derin 1992, 410,res.9.

⁶²Ögün 1982, Abb.22b; 1978a, 669, Textabb.9,Abb.16; 1978b, pl.25,Abb.2.

dip kısmı da çoğunlukla halka şeklindedir. Kapların hamuru ve astarları kızılkahve renklidir. Çarkta yapılp astarlanan yonca ağızlı kaplar iyi ve çok iyi derecede pişirilmiştir.

Dikdörtgen, yuvarlak ya da hafif oluklu kulpları⁶⁴ ile yonca ağızlı testiler, Urartular tarafından yaygın olarak kullanılmıştır. Kroll'un İran'daki Urartu keramiklerini tiplemesine göre "Typ.46" grubuna giren bu tür kaplar⁶⁵, Doğu Anadolu'nun batısında Elazığ bölgesinden, doğuda İran⁶⁶ ve kuzeyde Transkafkasya bölgesine kadar geniş bir alan içinde ortaya çıkartılmıştır. Doğu Anadolu'da ; Iğdır⁶⁷, Altın-tepe⁶⁸, Adilcevaz⁶⁹, Dilkaya⁷⁰, Toprakkale⁷¹, Van Kalesi Höyüğü⁷², Çavuştepe⁷³ ve Norşuntepe⁷⁴ gibi birçok yerleşim merkezinde çok sayıda yonca ağızlı testi bulunmuştur.

Urartular'da yonca ağızlı testilerin kronolojik gelişimini saptamak güçtür.

⁶³Kroll 1979, taf.58.1; Merhav 1991b, fig.2-3; A.Taşyürek, "Urartian Figurines and Metal Vessels in the Adana Regional and Gaziantep Museums" TAD XXIII (1976), pl.8; M.T.Tarhan-V.Sevin, "Van Kalesi ve Eski Van Şehri kazıları,1989", KST XII.II(1991), res.20.1. Metal orjinalleri için bak. Merhav 1991b,212:12,13, 217:18.

⁶⁴Kaliteli yapılanların kulpları kanallıdır. W. Kleiss, "Bericht Über Erkundigungsfahrten in Nordwest-Iran im Jahre 1969", AMI 3 (1970) ,Abb.20.

⁶⁵Kroll 1976,162; 1979, 204,Abb.1.1.

⁶⁶Bak.Kroll 1976,128.

⁶⁷Barnett 1963,fig.20.2.

⁶⁸Emre 1969,296, Pl.III.1, fig.17.

⁶⁹Öğün 1978a,662,663, Abb.28-29.

⁷⁰Höyük ve mezarlık alanında yonca ağızlı testi parçaları bulunmuştur. Dilkaya yayını için bunlar üzerindeki çalışmalar sürdürülmektedir.

⁷¹A.Erzen,"1959 Van-Toprakkale Sondajları ve Bölgedeki Çalışmalar", TAD X.II(1960),17,lev.9, res.20.

⁷²M.T.Tarhan-V.Sevin,"Van Kalesi ve Eski Van Şehri Kazıları ,1989", KST XII.II (1991), 433,res.20/1. Eski ve yeni dönem kazı çalışmalarında ortaya çıkartılan çok miktardaki testilerin ve diğer Urartu keramiklerinin yayın hazırlıkları sürmektedir.

⁷³Erzen 1978,,res.37:1-2.

⁷⁴H.Hauptmann, "Norşuntepe Kazıları, 1971", Keban Projesi 1971 Çalışmaları , Abb.22.10 , Ankara, 1974.

Urartu'nun kuruluşundan yıkılışına kadar geçen geniş bir dönem içinde çok sayıdaki yerleşim merkezinde bulunan yonca ağızlı testileri MÖ.9-7.yy. arasına tarihlemekteyiz⁷⁵.

III.Diğerleri. Orta ve Geç Demir Çağ urnelerinin üçüncü grubunu, küp ve yonca ağızlı testilerin dışındaki kaplar oluşturmaktadır. Ayrıca içinde yanmış kemik bulunan ancak kırık oldukları için formları anlaşılmayan keramikleri⁷⁶ de bu gruba dahil etmekteyiz.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi yakarak yapılan gömüler her zaman aynı formdaki kaplara koyulmamıştır. Günlük mutfak kapları arasından seçilerek içine yanmış kemik kırıkları doldurulan çanak ve çift kulplu testilerin bulunması kap tercihlerinde küp ve yonca ağızlı testi gibi geleneksel formların dışına çıkılabileceğini göstermektedir. **Habibuşağı, Dilkaya ve Adilcevaz** kazılarında bulunan urneler bu durumu kanıtlamaktadır⁷⁷.

B.ÖLÜ TÖRENLERİ VE ARMAĞANLARI

Ölünün Mezara Taşınması:

Orta ve Geç Demir Çağ'da, ölü gömme törenlerinin en önemli safhalarından biri, ölen kişinin gömülmek üzere **mezara taşınması** olayı olmalıdır. Ölülerin, yakılarak ya da yakmadan gömmeden önce mezarlık alanına

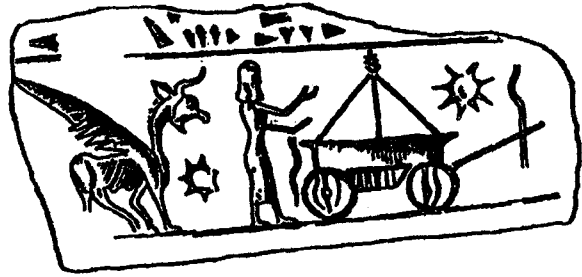
⁷⁵Karagündüz K3 mezarında (Kat.No:24) kırmızı perdahlı yonca ağızlı testiler bulunmuştur. Ayrıca Ayanıs ve Anzaf kazılarında da ele geçen Urartu keramikleri arasında çok miktarda yonca ağızlı testi tesbit edilmiştir.

⁷⁶Gövdelerinin alt kesimi ele geçen ve içinde yanmış kemikler bulunan keramik parçaları insitu durumda Dilkaya Mezarlık alanında ortaya çıkartılmıştır. Kaplar geç dönemdeki tahribatın etkisi ile kırılmış olabileceği gibi kullanım işlevini yitirmiş kapların da urne amacı ile kullanıldığını da düşünebiliriz.

⁷⁷C.Işık 1987, Çiz.4. Dilkaya mezarlık alanında bulunan bir urne (Kat.No: III.3)çömlek formundadır. Üzerinde yeralan memecikleri ile Adilcevaz H Kayalığı'nda I No'lu mezarda bulunan çömlek (Öğün 1978a, fig.25) ile benzer özelliklere sahiptir. Bir başka çömlek (Kat.No: III.1) ve bir şişeyi (Kat.No:III.2) de geleneksel urne formları dışında değerlendirmek gerekir.

nakledilmesi gerekir. Sözkonusu nakil olayının ölü gömme törenlerinde çok önemli yeri olduğunu düşünmekteyiz . Zira ölen kişinin dünya yaşamı ile olan son bağlantısı gömülmek ya da yakılmak üzere mezarlığa götürüldüğü andır. Nakil anı, ölünün yakınlarının ölü ile son defa birlikte olduğu bir zamanı kapsamı açısından da önemli olmalıdır. Bu nedenle ölü yaşadığı yerden alınıp diğer yaşamında kalacağı yere götürülmesi sırasında taşıma işleminin belirli bir düzen ve uygulama içermesi gerekir. Mezarlıkların Erken Demir Çağ'da olduğu gibi Orta ve Geç Demir Çağ'da da yerleşim alanı dışında yer alması taşıma olayının gerekliliğini ortaya çıkartmaktadır. **Kayalıdere, Dedeli, Yukarı Göçmez, Erciş, Liç, Gönlüaçık , Suçatı ve Iğdır** gibi mezarlıkların da yerleşim merkezlerine yakın olmadığı açıktır. Bu nedenle ölü ile ilgili olarak yerleşim merkezindeki uygulamaların sona ermesinden sonra cesed, gömülmek üzere mezarlığa götürülmüştür.

Ölü gömme geleneklerinde mezarlığa götürme aşamasındaki taşıma işlemi için özel nitelikli bir taşıt kullanılmış olabilir. Günlük işlerde kullanılan taşıtların da bu tür işleve sahip olduğu düşünülebilir. Olasılıkla dört tekerlekli bu tür arabalarda ölüler ahşap tabut içinde mezarlığa götürülmüştür. "Ölüyü yeraltına taşıyan ve diğer yaşamına ulaştıran arabaları" ölü törenlerinin başlıca unsurlarından biri olarak görmemize karşın, Doğu Anadolu'da Orta ve Geç Demir Çağ'da bu tür somut bir bulguya sahip olduğumuz söylenemez. Ölülerin mezarlığa götürülmesi ile ilgili olarak Toprakkale kazılarında ele geçen iki mühür baskısı, içerdikleri sahneler ile taşıma işleminin varlığını ortaya koyabilmektedir.

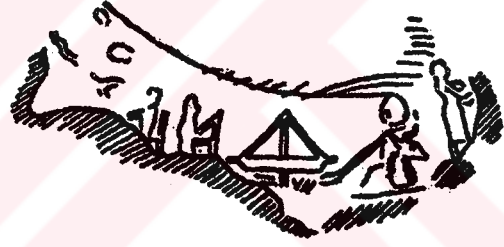

Toprakkale mühür baskısı

Urartu Dönemine ait iki mühür baskısında üzerinde bir araba sahnesi yer almaktadır. Mühür baskısının birincisinde dört tekerlekli bir araba ve

arabanın arkasında elinde bir alet tutan insan figürü bulunmaktadır⁷⁸. Araba, insan figürünün arkasında kalan grifon tarafından çekiliyor olmalıydı. Zira önde yer alan grifon, baskıdan dolayı figürlerin arkasında gözükmektedir. Arabanın ve grifonun önünde yıldız şeklinde birer rozet yer alır. Sahnenin üstünde ise çivi yazısı bulunmaktadır⁷⁹. C.F.Lehmann-Haupt bu sahneyi önce Babil ve Asur metinlerinde geçen gemili seremoniye benzeyen bir sahne olarak incelemiş ve bu görünüşün derin suların tanrısı ejder şeklindeki Ea'nın da varlığı ile desteklenebileceğini düşünmüştür⁸⁰. Daha sonra gemi direğine benzeyen şeklin gerçekte bir araba içine yerleştirilmiş ve çok fazla stilize edilmiş bir ağaç olduğuna dair görüşü kabul etmiştir.

Sözkonusu sahneyi Piotrovskii, içinde stilize ağaç bulunan bir araba olarak görmüştür⁸¹. van Loon ise bu olayı bir kült sahnesi olarak yorumlamıştır. Mühür baskıları üzerindeki sahnenin Toprakkale'deki Haldi tapınağına ait bir kült aracı olabileceği ya da Barnett'in önerdiği gibi basit bir taşınabilir ocak olabileceği düşüncesini kabul etmiştir⁸².

Toprakkale mühür baskısı

Toprakkale 'de ele geçen ikinci mühür baskısında da bir araba sahnesi betimlenmiştir⁸³. Buradaki sahnede de önceki mühür baskısına benzer nitelikte kıvrık boynuzları olan bir hayvan (olasılıkla grifon) tekne şeklinde gösterilmiş bir nesneyi çekmektedir. Ayrıca sahnenin önünde ve arkasında bazı figürler

⁷⁸ Piotrovskii 1966a, res.9.

⁷⁹ Yazıtta bir kral ismi , I. Rusa (Mö.735-714) adı okunmuştur (van Loon 1966, 154).

⁸⁰ Lehmann-Haupt 1926, 580.

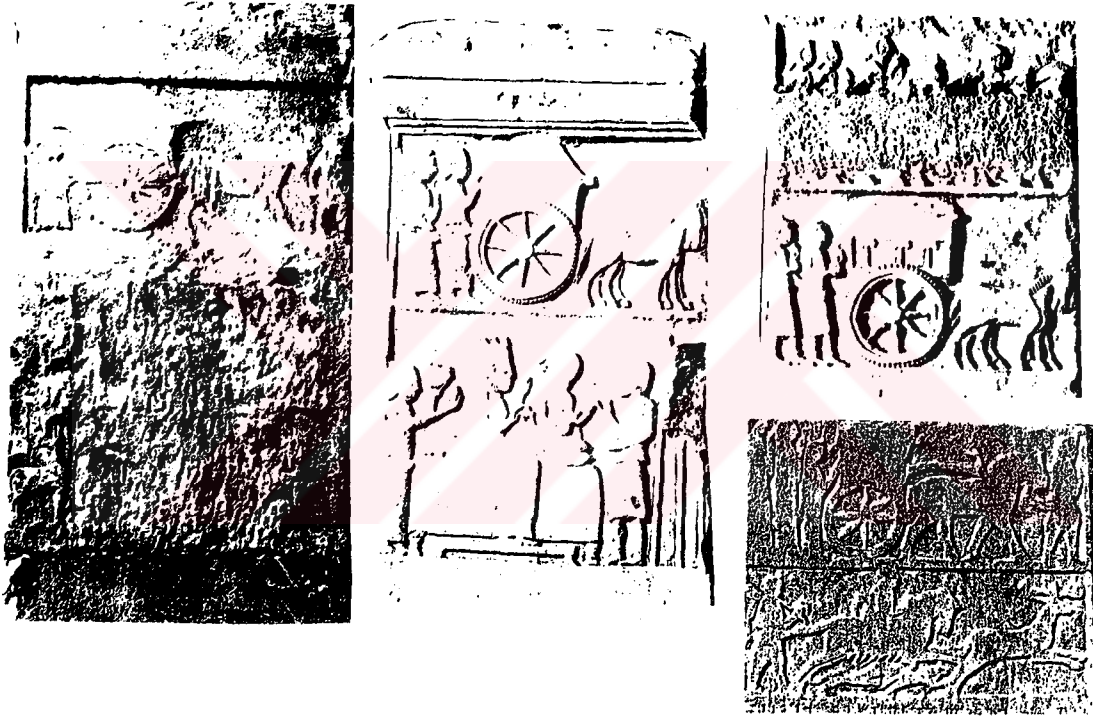
⁸¹ Piotrovskii 1966a; 47,res.9.

⁸² van Loon 1966,154, d.not.20,fig.18 E3

⁸³ Piotrovskii 1966a,47,res.10; van Loon 1966, 154,E2 fig.18.

bulunmaktadır.

Düşüncemize göre Toprakkale’de bulunan her iki mühür baskısı da ölülerin taşınması ile ilgili bir sahneyi betimliyor olmalıydı. Arabalarda mezara götürülen ölüler taşınmaktaydı. Arabaların “küvet” şeklindeki yapısı, bunların lahit olma olasılığını güçlendirmektedir. Uçları dışa doğru hafif kıvrık betimlenen tekneler birer tabut izlenimi vermektedir. Mistik bir sahne içeren mühür baskılarında fantastik yaratıklar olan grifonların çektiği arabalar, simgesel olarak ölü ruhlarını yeraltına , götürüyor olmalıdır. Mühür baskılarında betimlendiği şekilde ölünün taşınması olayı gerçek gömü törenlerinden buraya yansımış olabilir.

Köseresul I-II, Elyaf ve Adda stelleri

Ölülerin sanduka ya da lahit içinde törensel taşınmasını içeren “**Ekphora**” adı verilen sahnelere, MÖ.5.yy. Anadolu -Pers eserlerinde de çokça rastlamaktayız. Bu tür eserlerden Köseresul I, Köseresul II, Elnaf ve Adda’nın stellerinde üzerlerinde lahit türü yükler bulunan atlı arabaların çektiği sahneler dikkati çekmektedir⁸⁴. Arabalar üzerindeki uçları çıkıntılı küvet

⁸⁴E.Pfuhl- H.Möbius, Die Otrgriechischen Grabreliefs, Taf.2:3 (Inst.Neg . Ist. 68/81);

şeklindeki formlara sahip lahitler, Toprakkale mühür baskılarında yer alan şekillerin sanduka olma olasılığını güçlendirir. Üzerinde av ve ziyafet sahnelerinin de yer aldığı steller, Orta Demir Çağ ölü gömme geleneklerindeki bu tür uygulamaları açıklamamızda yardımcı olur.

Konuyu inceleyen birçok bilim adamlarının da belirttiği gibi ölüün taşınması ile ilgili sahneler; **Ağlayan Kadınlar Lahti**'nde⁸⁵, **Çeçtepe Kaya Kabartması**'nda⁸⁶, **Xanthos G Heroonu**'nda⁸⁷ da betimlenmiştir. **Bismilağaç**'da ele geçen phallosun üzerinde betimlenen araba figürü de⁸⁸ ölülerin taşınması ile ilgili sahneleri anımsatmaktadır. Bunların dışında **Karaburun II Tümülüsü**'nün mezar odasında aynı tipte bir sahne yer almaktadır⁸⁹.

Ölen kişiler , yakarak gömme geleneğinde de araba ile mezara getirilmiştir. Daha sonra ceset mezarlıkta yakılmıştır. Bu dönemde bazen ölüyü getiren arabanın da hayvanlarla birlikte mezar dışına gömüldüğü anlaşılmaktadır. Orta ve Geç Demir Çağ'da mezar dışına hayvan ve arabanın da gömülmesi daha çok İç ve Batı Anadolu'daki bazı mezarlarda uygulanmıştır.

Taf.2:4 (Inst.Neg.Ist.68/77); Taf.19:74 (Inst.Neg. Ist. 68/82); Taf.34:154, Mainz ,1977; R.Altheim-Stiehl-D.Metzler-E.Schwertheim, "Eine neve Grako-Persische Grapstele Aus Sultaniye Köy. und Ihre bedeutung für. die geschichte und Topographie von Daskyleion", *Epigraphica Anatolica* 1(1983), 1vd., taf.1-2, Von Gall, H., "Zum Bildgehalt der Graeco-Persischen Grabstelen", *Anadolu XXII* (1981/1983),143 vd. Abb.1-4. Daskyleion stelleri ile ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bakınız, G.Polat, *Daskyleion ve Çevresinden Ele geçen Anadolu Satraplık Dönemine ait Mezar Stelleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir,1991)

⁸⁵M.Weller, "The Procession on the Sarcophagus of the Mourning Women", *California Studies in Classical Antiquity* ,3 (1970), lev.1-4.

⁸⁶N.Fıratlı, "Uşak-Selçukler Kazısı ve Çevre Araştırmaları 1966-1970", *TAD XIX.II* (1970),159,lev.84.

⁸⁷H.Metzger-P.Coupel, *Fouilles De Xanthos Tome II L'Acropole Lycienne*, 52vd, Lev.38-39, Paris ,1963.

⁸⁸J.A.Dengate, "A Site Survey Along The South Shore of Black Sea", *The Proceedings of the X'th International Congress of Classical Archaeology I*,(1973), 250vd.,lev.66.

⁸⁹M.J.Mellink "Excavations at Karataş-Semayük and Elmalı, Lycia 1972", *AJA* 77(1973), 297vd.

İskitler'de ölü arabalarının kurganlara gömüldüğü bilinmektedir⁹⁰. Frig tümülüs mezarlarının yanında ortaya çıkartılan yanmış araba kalıntıları ve hayvan iskeletleri, sık rastlanmayan bu uygulamanın MÖ.7.yy.da İç Anadolu'da sürdüğünü göstermektedir⁹¹. Bursa, Manisa ve Burdur çevresinde yapılan son kazılar, tümülüs mezarlarda , olasılıkla ölü arabasına ve hayvanlarına ait araba tekerlekleri ve koşum takımlarının varlığını ortaya koymuştur⁹² .

Cenaze arabaları, ölü törenleri için yapılan özel araçlardır. Bu nedenle savaş arabalardan farklı olarak yapılmış olmalıdırlar⁹³. Doğu Anadolu'da, Orta ve Geç Demir Çağ'a tarihlenen mezarlık alanlarında Liç'te yan yana bulunan üç at gömüsü dışında⁹⁴ bu tür arabalarla ya da atları ile ilişkili herhangi bir bulguya rastlanmamıştır. Burada üç at gömüsü, koşum takımları ile tören sonrasında mezarlığa gömülmüş olmalıdır.

At gömüleri İran'da **Hasanlı**'da da bulunmuştur. 1947 yılında kazılan bir mezarda ortaya çıkartılan atların bilinçli olarak gömüldüğü anlaşılmaktadır⁹⁵. Erken Tunç Çağ'dan Orta Tunç Çağ'a kadar geçen dönemde Doğu Anadolu'daki

⁹⁰Tarhan 1969,160 vd.; E.D.Phillips, *The Royal Hordes : Nomad Peoples of the Steppes*, 78 vd,fig.94 , Londra,1965.

⁹¹Bakınız; R.S.Young,, *From Athens to Gordion*, 65vd., Philadelphia, 1975; Prof.Dr.Sevim Buluç Ankara Beştepe tümülüsünde yaptığı kazıda hayvan ve araba kalıntıları tesbit etmiştir. Bu mezarla ilgili olarak İzmir Türk Amerikan Derneği'nde verdiği konferansta slaytlardan da anlaşıldığı gibi kemik ve araba kalıntıları mezarın hemen yan dışında yer almaktaydı. Bak, M.J.Mellink, *Archaeology in Anatolia*", *AJA* 94 (1990)140, fig.16-18.

⁹²Manisa Bintepe tümülüslerinde soyulmuş BT 89 Tümülüsü'nün girişinde dromosun önünde iki araba tekerleği bulunmuştur. Bak.H.Dedeoğlu, "Lydia'da bir Tümülüs Kazısı", *I.Müze Kurtarma Kazıları Semineri* , 19-20 Nisan 1990,124 vd. , pl.2, res.3, çiz.2, Ankara, 1991.

⁹³Urartu mühür baskılarında yer alan arabaların da Pazırık kurganlarındaki dört tekerlekli arabalardan farklı olmaması gerekir. Pazırık kurganları ile ilgili olarak bak, T.T.Rice,*The Scythians*, res.30, Londra, 1961.

⁹⁴Öğün 1978a,648; Deniz 1980,111. Karmir-Blur'da da Urartular'a ait bazı at gömülerinin bulunduğu bilinmektedir. Bak.B.B.Piotrovskii,"Razvitie skotovodskova v drevnejsam Zakavkaz'e", *SA* 23(1955),12vd.

⁹⁵Dyson 1965,208vd.

birçok mezarda rastlanan at kurbanı ve gömülerinin özellikle İskitler tarafından benimsenerek yaygın bir şekilde uygulandığı bilinmektedir⁹⁶. At gömülerinin erken dönemde Hititler'de⁹⁷, Miken'de⁹⁸ yapıldığı bilinmektedir. Gaza'daki at gömüleri⁹⁹ MÖ.II.binin ikinci çeyreğine tarihlenmektedir. Gordion'da da at gömüsü tesbit edilmiştir¹⁰⁰. Ancak bunların çoğu tahrip olmuş durumdadır. Norşuntepe'de de bir taş-sandık mezar içinde üç at birlikte gömülmüştür¹⁰¹.

Orta ve Geç Demir Çağ mezarlık alanlarında cenaze arabalarına ait kalıntılara rastlanmaması nedeniyle, mezarlara ölümler ile birlikte arabanın da bırakılmasının sözkonusu olmadığı anlaşılmaktadır. Mezarlara araba

⁹⁶İskitler'de daha çok "aygır" cinsi atlar kurban edilmiştir. Ölü gömme törenlerinde, elli at boğulup bağrıları çıkartılır, içleri temizlenir, saman doldurulup dikilir. Atlara uzunlamasına birer ağaç kazık geçirirler ve yarım tekerleğin üzerine kaldırırlar. Atlara gem ve dizgin vurulur. Dizginin ucu bir ayağa bağlanır. Üstlerine boğulan delikanlıları oturtup mezarın etrafına dizilirdi (Heradot IV.72).

Birtakım kültürler ölümlerini gömerken ölümler ile birlikte ya da ayrı olarak atlarını da gömmüştür. Kafkasya'da bu tarzda gömülmüş dört at mezarı ortaya çıkartılmıştır (F.Hancar, *Das Pferd in Prahistorischer und Frühen Historischen Zeit*, 180 vd., Münih, 1955). At gömülerine daha geç dönemde rastlanılmaktadır. Kıbrıs'taki gömüler daha çok 8-7.yy.lara aittir [V.Karageorghis, *Excavations in the Necropolis of Salamis*, (1967), mezar 2,3,47; A.Hakemi, "Kalarus", *Archaeologia Viva* I(1968), 65]. İran'da insan kemikleri ile birlikte at kemikleri de ele geçmiştir. Şahr-ı Qumis kazısında at kemiklerinin elde edildiği bilinmektedir (J.Hansman-D.Stronach, *Journal of the Royal Asiatic Society* (1970)I, 41vd.). Ayrıca Altay bölgesindeki mezarlarda da benzer bulgulara rastlanılmıştır [S.I.Rudenko, *Frozen Tombs from Siberia* (University of California, 1970), İnan 1954, 178vd.].

⁹⁷Bittel ve diğerleri 1958 ,16, 24, 63, 65, 72, 73.

⁹⁸E. Vermeule, *Greece in the Bronze Age*, 298vd., Chicago, 1965; P.Kaboadias, *Proistoriki Archaologia*, 290, Atina, 1909 ; A.J.B.Wace, "Chamber Tombs at Mycenae", *Archaeologia* 87(1932),14; İlyada XXII, 170.

⁹⁹F.Perie, *Ancient Gaza* I, 4 vd., Londra, 1931

¹⁰⁰T.Özgüç, "Amt-Kabir Alanında Yapılan Tümümlüs Kazıları", *Bellekten* 41 (1947), 80.; R.S.Young, "The Nomatic Impact: Gordion", *Dark Ages and Nomads c.1000 B.C.*, *Studies in Iranian and Anatolian Archaeology*, 55 vd., İstanbul, 1964

¹⁰¹H.Hauptmann, "Norşuntepe 1970", *AS* XXI (1971), 20; 1969/70,21

birakılmamasına karşın atların kurban amacıyla kesilerek bazı parçaları ve koşum takımlarıyla birlikte ölünün yanına bırakıldığı önerilebilir. Müzelerde bulunan veya özel koleksiyonlara dağılan sağlam durumdaki at koşum takımlarının¹⁰² Urartu mezarlarına benzer bir amaç ile bırakıldığını düşünmekteyiz. Patnos civarındaki Urartu mezarlarında kaçak kazılar sonucu birçok oynar yanaklı gemlerin ,at göz koruyucusunun, at alınlığının ve at çingırağının ele geçtiği bilinmektedir¹⁰³. Luristan¹⁰⁴, Gürcistan¹⁰⁵, Nor-Areş¹⁰⁶ mezarlarında; Kafkasyada Kabar'da Beşdağ'dan, Makareshen, Kirovakan'dan, Tak Kilise, Mingechaur ve Arçatzor kurganları ile Azerbeycan-Milskaya bozkırlarındaki Mali kurganlarından, Altay Dağları'ndaki Pazırık ve Sevan Gölü yakınındaki Arçatzor kurganlarında ortaya çıkartılan at koşumları¹⁰⁷, aynı amaçla mezarlara bırakılmış olmalıdır.

Mezarlarda at koşumları yanında kemiklere de rastlanması Erken Demir Çağ'da olduğu gibi, Orta ve Geç Demir Çağ ölü gömme geleğinde de at kurbanı olayının varlığını ortaya çıkartmaktadır¹⁰⁸. Ölen kişi atı ile mezara getirildikten sonra sözkonusu kurban olayı gerçekleştirilmiş olabilir. Ölenin atının bu aşamada kurban edilip koşumları ile birlikte mezara bırakıldığını düşünmekteyiz. Zira mezarlarda hayvan kemiklerinin yanısıra, dikkati çekecek sayıda at koşum takımlarının bulunuşunu başka bir şekilde açıklamak güçtür¹⁰⁹.

¹⁰²Urartu at koşum takımları ile ilgili olarak bakınız; M.T.Tarhan-V.Sevin, "İstanbul Arkeoloji Müzesindeki Urartu Bronz At-Koşum Parçaları", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi, 6(1975), 45vd.; U.Seidl,"Horse Trappings", Urartu,78vd.; R.Merhav, "Pairing and Grouping of Chariot and Horse Fittings",Urartu, 96vd.

¹⁰³Belli 1983, 373vd.,res.1-3; 1977,192vd.

¹⁰⁴Martirosyan 1964, res.28; Azarpay 1968,14vd.

¹⁰⁵Azarpay 1968, 15,lev.3.

¹⁰⁶Martirosyan 1964,245,res.93; Barnett 1963,194vd,res.45.

¹⁰⁷Geniş bilgi için bak. Belli1983 ,382-383.

¹⁰⁸Erken Demir Çağ'da at kurbanı ile ilgili olarak bak, III.Bölüm,s.83vd.

¹⁰⁹At kurbanını tanrılara yapılan kurban olayı dışında değerlendirmek gerekir. Meherkapı listesindeki kurban hayvanları arasında atın yeralmaması (Bak.Piotrovskii 1966a, 38vd.) nedeniyle , kurban edilen, parçaları ve koşum takımları ile mezara koyulan at'ı ölünün yanına bırakılan diğer eşyalar gibi onun bir parçası, şahsi eşyası olarak algılamak

Mezara bırakılan koşum takımları ve kurban edildiğini düşündüğümüz atı ölen kişinin şahsi eşyaları olarak görülmelidir¹¹⁰. Mezarlara ölen kişiye ait silahlar ve süs eşyalarının bırakılmasının yanısıra atına ait eşyalarda koyulmuştur. Bu nedenle koşum takımları ya belli parçalar halinde ya da takımıyla ölünün yanına bırakılmıştır.

Ölü mezarlığa getirildikten sonra törenlerin bir başka safhası olan ölünün mezar içine taşınması olayı gerçekleştirilmiştir. Toprak altına inşa edilen ya da toprak altındaki anakayaya yapılan mezarlarda ölünün mezar içine bırakılması daha kolay olmasına karşın kayalık alanlar da ulaşım daha güçtür. Bundan dolayı **ana kayaya açılan merdivenler** çoğunlukla alttaki ya da üstteki mezara ulaşmaya yardımcı olmaktadır. Gerek gömü sırasında ve gerekse belirli tören günlerinde mezara bu tür merdivenlerle gidilebilmekteydi. Urartular kaya işçiliğinin yaygın örnekleri olarak görülen merdivenleri ana kayanın düzeltilmesi sonucu oluşturmuştur. Çeşitli törenlerin yapıldığı bu tür ölü ile ilgili kült alanları ve merdivenler, kayalıklara yapılan mezarlarda özellikle anıtsal kaya mezarlıklarında tesbit edilebilmiştir. Bazen kayalıkların yüksek kesiminde başlayıp cephe boyunca alçalarak mezar odalarına kadar inen bu tür basamaklar, tümüyle Urartulara özgüdür ve dromoslu halk mezarlarında da uygulama alanı bulmuştur¹¹¹.

Van Kalesi'ndeki birçok mezara bu tür merdivenlerle ulaşılabilmekteydi. **I.Argiştı** mezarı ve **Küçük Horhor** mezarlarının ön yüzlerinde bu tür merdivenler yer almaktadır (Kat.No:40,39). Aynı şekilde Doğu Odaları (Kat.No:37) önündeki platforma da mezarın doğusundan aşağı doğru indikçe genişleyen merdivenlerle ulaşılmaktadır. **Van Kalesi'ndeki yakarak gömü**

mümkündür.

¹¹⁰ Işpuni oğlu Menua söylüyor, Arsibi (=Kartal) adlı at, binicisi Menua ile birlikte 22 locot (11,20m.) atladı". (UKN ,110,204-205) sözlerinden Urartuların ata verdikleri önem anlaşılabilir. Urartular'ın koşum takımlarına yazdırdıkları yazılar bu tür sahiplenme olayını daha belirgin şekilde ortaya koyabilir. Menua'ya ait at alınlığında 'onun sahibi , ona ait ' anlamına gelen yazı bulunmaktadır (O.Belli, "Van Bölge Müzesindeki çivi yazılı Urartu Tunç Eserleri, An.Ar. IV-V ,194, İstanbul ,1977).

¹¹¹Sevin 1993, baskıda. Bu türde giriş Van Kalesi anıtsal kaya mezarları için değişmez bir uygulama olarak görülür.

yapılan mezara da (Kat.No: 130) iki yönlü basamaklar yapılmıştır. Basamaklar mezarın hem alt hem de üst kısmıyla bağlantıyı sağlamaktaydı.

Umudum Tepe mezarında büyük oranda tahrip olmasına karşın ana kayaya yapılmış basamaklara ait kalıntılar (Kat.No:65) bugün bile farkedilmektedir. **Palu III**'ün (Kat.No:44) batısında da kayalara açılmış basamaklar yer almaktadır. Menua'ya ait yazıtın yanından inen basamaklar doğrudan III.mezara giden dar yolun başlangıcını oluşturmaktadır¹¹². Söz konusu mezarlar yüksek kayalıklara dışardan görünecek şekilde yapılmışlardır. İran'da **Kale-Hodor, Kaya Odası A** olarak adlandırılan kaya mezarına da¹¹³ kayalara yapılan basamaklarla ulaşılabilir.

Yeraltına yapılan mezarlara da aynı amaçla merdivenler yapılmıştır. Kral ve soylu sınıfa ait kişilerin mezarlarına çok basamaklı merdivenlerle girilirken halka ait mezarlara bir ya da birkaç basamaklı merdivenle girilmekteydi¹¹⁴. Bazı mezar girişlerindeki basamaklar sembolik bir durum almıştır. Dolayısıyla mezar girişlerinde dromoslarda yer alan basamakların tıpkı yeraltı dünyasına iner gibi dinsel bir anlamı olduğu düşünülmektedir¹¹⁵. **Kayalıdere A** mezarının (Kat.No:49) dromosunda 5-6 basamaklı bir geçiş yeri yer almaktadır. **Atabindi I** (Kat.No:126) ve **Dedeli**'deki 2 no'lu (Kat.No: 53) kaya mezarlarındaki merdivenler aynı zamanda kuyu şeklindeki dromoslardaki girişi de kolaylaştırır. İran'da **Werachram**¹¹⁶ ve **Sangar**'daki¹¹⁷ Urartu kaya mezarlarına anakayaya yapılmış basamaklarla ulaşılabilir.

Cesedin Yakılması

Yakma işlemi sadece küçük çocuklara değil, büyüklere de

¹¹²Çevik 1992, 33.

¹¹³Kleiss 1974, 94 vd. Abb.16,17, taf.21:3.

¹¹⁴Patnos yakınındaki Dedeli A1 ve HI mezarlarında da (Kat.No. 51, 52) birkaç basamak yer alır. Özellikle taştan inşa edilen mezarların çoğunda bir ya da iki basamaklı merdivenler kullanılmıştır.

¹¹⁵Belli 1982, 196.

¹¹⁶Kleiss 1971,Abb.12; 1974,taf.19:2, van Hulsteyn 1981,fig.33.

¹¹⁷Kleiss 1968, fig.6,7.

uygulanmıştır¹¹⁸. **Dilkaya** mezarlık alanında ele geçen urne buluntularından da anlaşılacağı gibi çocukların dışında çoğunlukla yetişkinler yakılmıştır.

Yakarak yapılan gömülerde ölü mezarlığa ulaştırıldıktan sonra uygun bir yerde yakılması gereklidir. Sözkonusu işlemin yakarak yapılan gömü geleneğinin en önemli bölümünü oluşturması nedeniyle, ölenin evi veya bahçesi bu iş için uygun değildir. Yakma işlemi, gömünün yapıldığı mezarlık alanında, genellikle diğer yakarak gömülerin de yapıldığı uygun bir kesiminde gerçekleştiriliyordu. **Dilkaya** mezarlık alanında bütün yakma işlemlerinde kullanıldığı anlaşılan bu tür bir yakma alanı saptanabilmiştir. **Dilkaya** mezarlık alanı FF 15d plankaresinde -7.16 metrede 3-4 metre karelik bir alanda yaklaşık yarım metre kalınlığında küllü toprak tabakası , yakma işleminin gerçekleştirildiği bir tür "**Krematoryum**" olmalıdır (Lev.1). İçinde kemik parçalarının bulunması buradaki yakma işleminin varlığını kanıtlamaktadır. Kayalara yapılan oda mezarların bir kısmında da bu tür uygun alanlar hazırlanmıştır. **Van Kalesi**'ndeki yakma gömüler için yapılmış mezarın (Kat.No:130) güneyinde yaklaşık olarak 5x3 m. boyutlarındaki iki platform¹¹⁹; **Atabindi I** mezarının (Kat.No:126) üst kısmındaki düzgün yüzeyli kayalık alan ölülerin yakıldığı yerler olabilir. Ölüler benzer şekillerde; **Şirinlikale** mezarlarının doğusundaki alanda¹²⁰ ve **Palu III** kaya mezarının (Kat.No: 44) kuzeyindeki alanda ya da kuzeydoğusundaki büyük niş içinde de yakılmış olabilir. İran'da **Kale Hodar**'daki mezarın kuzeyinde kayalığın düzeltilmesi sonucu oluşturulan düz alan da¹²¹ bu amaca uygundur.

Ölen kadın ya da erkek giyimli şekilde elbiseleriyle yakılmaya hazırlanmıştır. Ölünün üzerine birçok durumda takıları da bulunmaktaydı. Dolayısıyla cesedin giysi ve takılarıyla birlikte yakıldığı anlaşılmaktadır¹²².

¹¹⁸Deniz 1977,20; 1980,111; R.Krauss, Tierknochenfunde aus Bastam in Nordwest-Azerbaidjan/İran. Dissertation , MÜNİH, 1975.

¹¹⁹Sevin 1980,152.

¹²⁰F.İşık 1987b, Abb.2-4.

¹²¹Kleiss 1974, Abb.18.

¹²²Erken dönem yakma gömülerinde de ölünün takılarıyla birlikte yakıldığı anlaşılmaktadır. Tchoga Zanbil'deki Elam mezarlığında ortaya çıkartılan buluntuların da yanmış olması burada ölü ve eşyalarının birlikte yakıldığı düşüncesini kuvvetlendirir

Iğdır mezarlığındaki cesetlerin elbiseleri ve süsleri ile yakıldığı belirtilmektedir. Ancak silah ve bileziklerin yakıldıktan sonra küllerin içine bırakıldığı anlaşılmaktadır¹²³.

Ceset, odun ya da tezek¹²⁴ üzerine yatırıldıktan sonra yakma işlemine geçilmiştir. Cesedin üzerine de bir miktar odun koyulmuş olmalıdır¹²⁵. Ceset odunla yakılırken yakma işleminin uygun bir şekilde gerçekleştirilmesinde rüzgarın yönü, hava ve mevsim de önemlidir. Örneğin odun yığınlarının dar bir yerde olmaları vücudun çok şiddetli sıcaklığın etkisinde kalacağını ortaya çıkartmıştır. Açıklık alanlar da yapılan yakmalarda yüksek derecede ısı elde edilmesi ve yakmaların vücudun tamamını etkilemesi çok daha zordur. Yakma işleminde ısısının normalde yaklaşık 850-900 dereceye ulaştığı anlaşılmaktadır¹²⁶. Zira kemikler çoğunlukla kirli beyaz renge dönüşmüştür¹²⁷.

(Ghirshmann 1968, 73). Kargamış'ta urnelerin içinde bir kısmının ölü ile birlikte yakıldığı anlaşılan süs eşyaları bulunmuştur. Bir kısım eşyalar da kırılıp bükülerek ölünün yanına koyulmuştur (Woolley-Barnett 1952,250).

¹²³Barnett 1963,183.

¹²⁴Cesedin odunla ya da başka bir yakıtla mı yakıldığı sorusunu yanıtlamak güçtür. Zira Doğu Anadolu'da geleneksel yakıt olan tezeğin de yakma işleminde kullanılması olasıdır. Hayvancıkla geçinen bir toplumun kullandığı tek yakıtı hayvanlardan elde edilen tezek olduğu açıktır. Doğu Anadolu'da ağaçların daha az bulunan bir yakıt türü olması nedeniyle, yakma işlemlerinde az da olsa tezek kullanılmış olabilir. Barnett yakarak gömü yapılan alanlarda külün az olmasını daha çok tezeğin kullanılmasına bağlamak istemektedir (Barnett 1963,183). Ancak bu durumda tezeğin vereceği kalori ağaç ürünlerine göre daha düşük olması nedeniyle tezekle tam bir yakma elde edilmesi güçtür.

¹²⁵Ubelaker 1981,11; Wahl 1981, 271-279. Antik dönemde cesedin yakılmak üzere bırakıldığı odun yığını üzerindeki durumu hakkında çeşitli öneriler vardır. Daha çok ölünün sırt üstü odunun altına bırakıldığına inanılmaktadır. Odun üzerine karın üstü (Ventral) yatırılmalarda kürek ve leğen kemiği parçaları ele geçmemektedir. Cesedin sırt üstü yatırılmadığı durumlarda, genellikle yüz kemiklerinin kırık parçaları korunmuştur.

¹²⁶Antik dönemde ölü yakma ile modern yakmanın benzerlikleri üzerine 1980 yılında Almanya'nın Mainz şehrinin krematoryumunda çeşitli antropolojik ve arkeolojik problemleri ortaya çıkartabilmek için bir takım araştırmalar yapılmıştır (Bak. Wahl 1981,271vd.). Bütün bu araştırmalardaki amaç: antik dönemdeki yakarak gömme geleneklerini tüm açıklığı ile ortaya koyabilmektir.

¹²⁷Yapılan araştırmalara göre kemikler; 200C°-205C° de sarımtırak beyaz- fildişi rengi ve

Ancak **Dilkaya** mezarlık alanında ele geçen urneler içinde bulunan kemiklerde çoğunlukla gri ve süt beyaz(donuk) renkler hakimdir. Benzer bir durum Patnos - Dedeli Urartu Oda mezarında bulunan yakma gömü kalıntılarında da tesbit edilmiştir¹²⁸. Ölülerin daha çok orta derecedeki bir ısıda yakılarak urnelere koyulduğu anlaşılmıştır. Bu durum yakma işleminde tezeğin kullanılması ile ilgili olabilir. Böylece yakma işleminin çoğunlukla daha düşük ısıda gerçekleştirildiği ortaya çıkmaktadır. Kemik buluntuları üzerinde yapılan araştırmalar ölülerin farklı derecelerde yakıldığını gösterir. **Adilcevaz** mezarlığında iki urnede bulunan kemikler¹²⁹ orta derecede yanmıştır. **Habibuşağı** urneli mezarındaki ölü de çok yüksek yakılmıştır¹³⁰.

Yakma işleminde bir kişi için yaklaşık 2 m³. odun gerekmektedir. Odun yığınının yanması, ateşin söndürülmesi birkaç saatten yarım güne kadar sürmektedir. Kemikleri söndürmek için kum ve su, şarap ya da süt gibi çeşitli sıvılar da kullanılmış olabilir¹³¹.

Yakma işleminin ardından küllerin arasında kalan kemikler toplanmıştır. Yakma işlemi sırasında kafatası, kürek ve kalça kemikleri yanıp parçalandığı için urnelere koymada fazla güçlük çekilmemiştir. Ancak uzun kemikler, erimedikleri ve parçalanmadıkları için kırılmaları gerekmektedir. Kırma işlemi

cama benzer kahverengimsi gri, 300C°-400C° de kahverengi-koyu kahverengi-siyah, 550C° de gri-gri mavi, 650C°-700C° de süt beyaz (donuk) tebeşir gibi, 800C° ve üzerinde kart beyazı rengini alır, 1600C° de erirler (Ubelaker 1978,34; Wahl 1981,271vd).

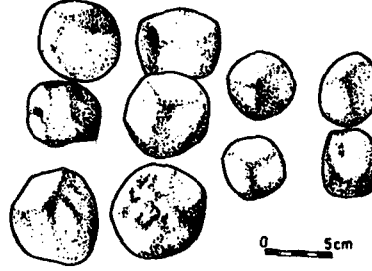
¹²⁸Deniz 1987,120. 35 no'lu urnede orta derecede yakılan iki insana ait 350 kadar iskelet parçası bulunurken, 36 no'lu da benzer şekilde orta derecede yanmış bir insana ait 300 kemik parçası ele geçmiştir. 38 no'lu urnedeki ölü çokiye derecede yakılmıştır. İyice beyazlamış kemikler 250 parçayı bulmaktadır (Deniz 1980,106-107).

¹²⁹Deniz 1980,108-109.

¹³⁰Deniz 1987,121.

¹³¹Gedikli'deki yakma gömüler ceset tam yanmadan bir sıvı ile söndürülmüştür (Alkım-Alkım 1966, 14). Hititler'de ölü, yakıldıktan ve yakılmasının üzerinden bir gece geçtikten sonra 10 adet içi şarap dolu yonca ağızlı kapla söndürülmüştür. Kalan kemikler odunun üzerinden bir kaşıkla toplanıp ve içinde çok az zeytinyağı bulunan gümüş bir vazoya konulmuştur (Ghirshmann 1968,74). Helen uygarlığında da eteş, İlyada'da belirtildiği gibi şarap ile söndürülmüştür (İlyada XXIV. 791, XXIII. 237).

urnelere yerleştirmeden önce bu işlem için özel olarak kullanılan **kırma taşları** yardımıyla yapılmış olmalıdır. Kemikleri urne içine sığdırabilmek için “sapan taşı” ya da “cevher zenginleştirme taşı” özelliğindeki düzgün yüzeyli işlenmiş taşlarla mümkün olduğunca kırarak küçük parçalara dönüştürmüşlerdir. Dilkaya mezarlık alanında bu amaçla kullanıldığını düşündüğümüz birçok taş ele geçmiştir.

Ezgi Taşları

Bu taşlardan özellikle biri insitu olarak bulunması nedeniyle dikkati çekmektedir (Lev.53:b,c). Taş Dilkaya mezarlık alanında, IV.4.(91) ve IV.6(91) No'lu urnelerin arasında diplerine yakın bir yerde bulunmuştur. Urneler, aynı zamanda gömülmeleri nedeniyle yan yana yerleştirilmiş, kemikleri kırdıkları taş da urnelerin arasına bırakılmıştır.

Yakma ve kırma işleminin sona ermesinin ardından urnelere kemik parçaları doldurulmuştur. Urnelerin içinde yanmış ağaç parçalarının bulunmaması kemiklerin kül içinden özenle seçildiğini göstermektedir. Erişkinlerin kemik kalıntıları çömlek ve küp formundaki büyük boyutlu kaplara doldurulmuştur. Bebek ve çocukların yanmış kemiklerini ve küllerini koymak için daha çok küçük boyutlu kaplar (Lev.16.b:2) ya da yonca ağızlı testiler (Lev.16:a) tercih edilmiştir.

Ölünün yanmış kemikleri, urnenin içine doldurulmadan önce ya da doldurulduktan sonra kapların üzerine **delikler** açılmıştır. Sık rastlanmasa da deliksiz urnelere de ölü kemikleri koyulabilmektedir. Urneler üzerinde bu şekilde sonradan açılan 3, 2 veya 1 adet delik tespit edilmiştir. Delikler omuz ya da gövde üzerine düzenli olarak açılmıştır. Bazen delikler ikili ya da üçlü şekilde kabın iki yanına simetrik olarak yapılmıştır. Ancak hiç bir şekilde yan yana üçten fazla delik açılmamıştır.

Kremasyon kaplarında delik açma özelliğini Erken Tunç Çağ III dönemine

ait **Gedikli'deki (Karahöyük)** kremasyon mezarlığında da görmekteyiz. Bu mezarlıkta ele geçen kaplarda karın altında çoğunlukla bir delik açılmıştır. Bazı Hitit urnelerinin boyun kısmında da bu tür delikler bulunmaktadır¹³².

Urneler üzerinde yeralan sözkonusu deliklerin işlevi konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür¹³³. Urartu mezarlarında urnelere açılan delikler daha çok , ruhun dışı çıkmasına yönelik işlevi akla getirmektedir. Yakma bir tür göğe yükselmeyi sağlayan bir olgu olmalıdır. Kapların delinmesi ise yeniden canlandırma ile ilişkili olduğu düşünülmektedir. Olasılıkla Urartu inancına göre ruhlar, yanmış cesetten çıkarak göğe yükseliyorlar ve tekrar geri dönerek cesetle bütünleşiyor olmalıdırlar.

Altıntepe urnesi üzerinde simgesel yüz hattı

Altıntepe'de ele geçen bir urne üzerinde yer alan delikler de, Urartu'da varlığını bildiğimiz "öldükten sonraki yaşam'a" olan inançlarına ilişkin bazı ipuçları vermektedir. Bu tür delikleri, Altıntepe'de ele geçen urnenin omuzunda bulunan stilize insan yüzünde olduğu gibi¹³⁴, özellikle Urartu'nun geç

¹³²Bak I. Bölüm s.17, Alkım-Alkım 1966, 14; Güterbock 1953, fig.8; Orthmann 1967, 36; Bittel ve diğerleri 1958, lev10:4.

¹³³Barnett , bu deliklerin işlevini tam olarak açıklayamadığını , bunların içinden ip geçirip kapları asmak veya dengede tutmak amacıyla yapılmış olabileceğini belirtirken (Barnett 1953, 126) daha çok bunların " ölünün ruhunun kurtulması için" yapıldığını kabul etmiştir (Barnett-Gökçe 1963, 194). Onun bu düşüncesi Grek dünyasında, özellikle gömüt armağanı olarak kullanılmış beyaz zeminli lykthoslar üzerindeki betimlenen sahnelerle (M.P. Nilsson, *Geschichte der Griechischen Religion*, 196 ve 224 vd., 475 ve 597, lev.33.3, Münih, 1976) desteklenmektedir.

¹³⁴Emre, Altıntepe urnesi üzerindeki insan yüzü betimlemesinin farklı uygarlıklarda rastlandığını ve genel adet olduğunu belirterek, burada görülen gözlerin gözlerin , Urartular'ın diğer eserlerinde görülen gözlerin üslubunda olduğunu düşünmektedir (Emre

döneminde tunç¹³⁵ ve pişmiş topraktan¹³⁶ yapılmış (Lev.57:1) birçok örneği ile karşımıza çıkan yerel dini inançlara ait bir uygulama olarak görmek mümkündür¹³⁷. Vücutla bütünleştirilen urne kabı ve içindeki yanmış ceset kalıntıları, delikler yardımıyla bu iletişimi sağlayabilmekteydi. Ağızları kapatılan urnelerdeki sözünü ettiğimiz delikler ruhun girip çıkmasını sağlayan tek bağlantıdır. Böylece urne kutsal bir nitelik kazanmaktadır. Kapların üzerine belirgin insan yüzü yapılmasa bile ölü, bu delikler yardımıyla kapla bütünleşerek belki de tekrar yaşam bulmuş olabilir.

İçine kemik doldurulan urneler doğrudan toprağın içine, taş-sandık ya da oda mezarlara yerleştirilmiştir. Toprağa açılan çukurlara yerleştirilen urnelerin ağızları, içlerine toprak kaçmaması için tabak , kase ve keramik parçaları ile kapatılmıştır¹³⁸. Söz konusu yöntem sadece toprağa yapılan gömülerde uygulanmaktaydı. Urnelerin ağzının kaplarla kapatılmasının dinsel bir anlamı da olabilir. **Iğdır**¹³⁹, **Liç**¹⁴⁰, **Habibuşağı**¹⁴¹, **Dilkaya** (IA.a:40 ve IB.b:14) **Ayanıs** (Kat.No:IA.a:43) mezarlığındaki urnelerin ağız kısmı çoğunlukla kase ve çanakla kapatılmıştır (Lev.49:a,b;50:a). Bazı urnelerde kapak olarak küçük çömlek (Kat.No:IA.a40) ve testilerin de¹⁴² kullanıldığı tesbit edilmiştir. Urnelerin ağız kısmı kaplarla kapatıldıktan sonra ağız çevresi bazen küçük ve

1969,281).

¹³⁵Kellner 1976, Abb.60-62, 64; Taşyürek 1978, res .27-38; B.Kulakçioğlu, "Urartu Adak Levhaları", Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1989 Yıllığı, lev.XII-XIII , Ankara,1990 ; Belli 1981, Lev.II-VI.

¹³⁶Çilingiroğlu 1988:234 ; Belli 1981, Lev.I:1-2.

¹³⁷Anadolu'da Erken Tunç Çağ'ında Troy'da görüldüğü gibi, Urartular'da da insan yüzü çanak çömleklerin varlığı bilinmektedir. Bak. E. Akurgal, *Urartäische und Altiranische Kunstzentren*, Taf.35c , Ankara, 1968; Kellner 1976, taf.3.

¹³⁸Bu özellik Demir Çağ'da Asur (Haller 1954, res.42-46) ve İran'da da (Muscarella 1974, 75,res.21) görülmüştür.

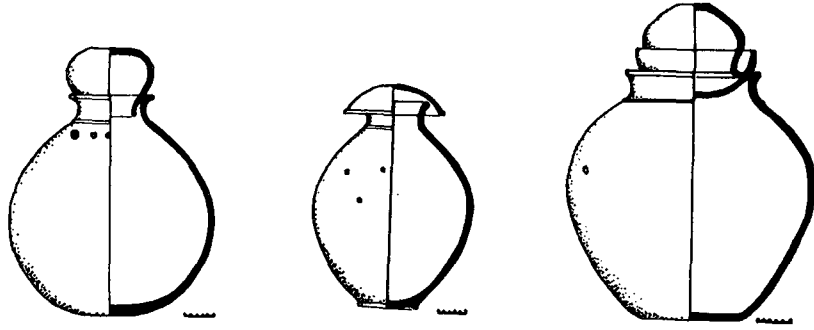
¹³⁹Barnett 1963, 194, fig.5, 7, 9.

¹⁴⁰Öğün 1978a, 673,lev.160,26,res.12.

¹⁴¹C.Işık1987,çiz.4,res.20b.

¹⁴²Barnett 1963,fig.8. Bu tür kapların içine ölü içine yiyecek ya da içecek konulmuş olabilir.

orta boy taşlarla (Kat.No:IA.a43) ya da keramik parçaları ile sıkıştırılmıştır¹⁴³. Taş araları çamurla birleştirilerek urnelerin ağzı mühürlenmiştir (Lev.50:a).

Dilkaya IV.1(89), 7(90) ve Ayanıs 1(92) urneleri

Oda mezarlara yerleştirilen urnelerin¹⁴⁴, kapalı yerlere bırakılmaları nedeniyle çoğunlukla ağızlarının açık olduğu anlaşılmaktadır¹⁴⁵. Urneleri yerleştirmek için gerek taştan inşa edilen oda mezarlara ve gerekse anakayaya yapılan oda mezarlara özel nişler ve küçük oyuklar yapılmıştır¹⁴⁶. 10-20 cm. çapındaki oyuklar, **Altıntepe II** (Kat.No:84) , **Kayalıdere A** (Kat.No:49) , **Palu III** (Kat.No:44), **Şirinlikale I** (Kat.No:128) ve **Atabindi I** (Kat.No:126) oda mezarlarının nişleri içinde bulunmaktadır. Ancak urneler bazen tek başlarına **Şirinlikale II** (Kat.No:129) ve I'in (Kat.No:128) ilk odasında olduğu gibi, nişlere değil mezar odalarının tabanlarına ya da Van Kalesi'ndeki gibi (Kat.No:130) geniş nişlere (Lev.42:b) yan yana açılan çukurlara yerleştirilmiş olmalıdır¹⁴⁷. İçinde çanak şeklinde oyuk olmayan nişlere ölü hediyesi ve kandiller de bırakılmıştır. **Liç'te, Dedeli AI** mezarının kuzey duvarında,

¹⁴³Barnett 1963, fig.10,11. Nor Aresh'te ortaya çıkartılan urnelerin de etrafı küçük taşlarla çevrilmiştir (Barnett 1963,194).

¹⁴⁴Ögün 1978a,650; Ögün 1974, res.7-8; Özgüç 1969, Lev.VIII.1.

¹⁴⁵Ögün 1978a,Textabb.9, Abb.14,15; 1978b, Abb.6.

¹⁴⁶Asur kralı Sargon'un Khorsabad sarayında yapılan kazılarda nişler içinde 1.40X0.80 m. boyutlarında düzenli sıralar halinde urneler bulunmuştur.1843-1844 yıllarındaki çalışmalarda Flandin ve Botta tarafında çizimleri yapılan mezarlıkta küplerin kayaların arasına açılmış nişlerin içine yerleştirildiği görülmüştür (Bak. Albenda 1986, 96 ,fig.94).

¹⁴⁷Yuvarlak gövdeli ya da oval gövdeli dışı kavisli halka dipli urneler küçük çanak şeklinde oyuklara yerleştirmeye uygun formdadır. Bu tür kapların toprağa gömme dışında düz bir zeminde dik durması olanaksızdır. Urnelerle ilgili olarak bak. IV.Bölüm ,113vd.

Adilcevaz ,Patnos ve Alishar'daki oda mezarların nişlerinde ölü hediyelerinin yanısıra urneler de bulunmuştur¹⁴⁸.

Toprak altına inşa edilen ya da anakayaya yapılan Urartu mezarlarının çoğunda ortayan çıkan , dikdörtgen ve oval kemerli bu tür **nişler** mezarların başlıca karakteristik mimari unsurlarından biri olarak görülmektedir. Nişler ölü odasının ayırt edici bir özelliği olarak dikkati çekmiştir. İnşa edilen mezarlarda **Altıntepe II** mezarı dışında, birçok mezarda nişler köşeli yapılmıştır. Ancak nişlerin köşeli ya da kemerli yapılmaları onların gömü karakteristiğini bozmamaktadır. Boyut açısından 0.70-0.80 m. yüksekliğindeki urneleri alabilecek büyüklükteki nişlerin çoğunluğu yakma gömülerin koyulmasına uygundur.

Mezarlara urnelerin yerleştirilmesinin ardından, ölü hediyeleri urnelerin içine ya da urnelerin yanına bırakılmaktaydı. Ancak ,urnelerin içine ya da dışına eşya bırakılması bütün gömülerde uygulanmamıştır. Bu durum ölüntün zenginliği ile de doğrudan bağlantılıdır. **Dilkaya** gibi zengin olmadığı anlaşılan kırsal bir yerleşim merkezine ait mezarlıkta ortaya çıkartılan 19 urneden sadece 4 tanesinde buluntu ele geçmesi bu durumu kanıtlamaktadır.

Urnelerdeki eşyaların özelliği kadın ya da erkek ölünün cinsiyetine göre değişmektedir. Erkek gömülerde ok ve mızrak ucu, bıçak gibi silahlar genellikle urnelerin dışına bırakılmaktaydı¹⁴⁹. Bazen bilezikler dışında, ölünün üzerinde takı olarak taşıdığı saç iğnesi ,küpe, fibula ,kemer gibi kadın eşyaları ve mühür gibi kişisel eşyalar, kül ve yanmış kemiklerle birlikte urnelerin içine koyulmuştur¹⁵⁰. Dilkaya mezarlık alanında ele geçen urnelerin hiçbirinde erkek gömülere ait silah bulunmamıştır¹⁵¹.

Urnelerin içine ya da dışına koyulan bazı eşyalar ölüyle birlikte

¹⁴⁸Ögün 1978a,647,650; 1978b, Pl.27,Abb.6; Piotrovskii 1967,84, van Loon 1966,62.

¹⁴⁹Barnett 1963, fig.5,6,7,10; C. Işık 1987, Çiz.4;

¹⁵⁰Ögün 1978a, 673,Textabb.12. Iğdır mezarlarında urne içinde bulunun eşyalar açıklıkla belirtilmemiştir.

¹⁵¹Olasılıkla erkek yakma gömülerini de içeren mezarlarda ok, mızrak ve hançer gibi silahların olmaması Dilkaya toplumunun Urartular döneminde küçük kırsal bir yerleşim birimi olduğunu kanıtlar.

yakılmıştır¹⁵². Ayrıca tunç ve demir türünden bu eşyaların genelde ezildiği ya da kırıldığı anlaşılmaktadır (Lev.50:c)¹⁵³. Dilkaya mezarlık alanında ortaya çıkan 18 adet urneden¹⁵⁴ 5 tanesi, içindeki buluntuları ile dikkat çekmektedir. Diğer urnelerin içine herhangi bir eşya koyulmamıştır. Dilkaya'da ele geçen DK.1(88) No'lu urnenin yanında ezilmiş durumda bir kemer bulunmuştur (Lev.50:c;52:c). Ayrıca IV.1(87) No'lu urne (2c. III.grup no.20) içine; haşhaş başlı tunç iğne¹⁵⁵, kırılmış durumda kemer parçaları¹⁵⁶, yılan başlı bilezik¹⁵⁷

¹⁵²Barnett 1963,159-161.

¹⁵³Altaylar'da Şamanist inanca sahip halklar arasında ölülerin yanına bırakılan eşyalar genellikle kırılmıştır. Zira öldükten sonra dünyanın aksine bir yaşam olduğuna inanılmıştır. Bu nedenle ölüntün yanına koyulacak eşyalar kırılmazsa, ölüntün öbür dünyada bu eşyaları kırık olarak kullanmak zorunda kalacağı düşünülmüştür (İnan 1954, 184-185).

¹⁵⁴Bak. Katalog. Grup No.V.2c

¹⁵⁵R.Yıldırım'ın haşhaş başlı iğneler grubu II A1'e (Bak.Yıldırım 1987,79vd.; 1989,58vd., 91 vd.) giren iğnenin taç kısmı kubbe şeklindedir. İğne başı süsleme elemanları oldukça küçük yapılmıştır. İğnenin taç kısmı üzerindeki stigmalar derin çentikler şeklindedir. Haşhaş başcığının altında kalın torus süslemeleri vardır. Bu gruba giren iğnelerin bilezik süslemelerinin sayıları farklı olabilmektedir. Dilkaya buluntusu Adilcevaz'da ele geçenlerde olduğu gibi iki bileziklidir. Bak.Yıldırım 1989,62,lev.25,şek.1-21. Bu tür iğneler Adilcevaz H Kayalığı 1 no'lu mezarda bulunan bir benzer iğne ve yanında bulunan fibulaya göre 7.yy içine verilmektedir (Yıldırım 1989,91-92).

¹⁵⁶Kemer yanmış kemiklere uygulandığı gibi kırılarak urnenin içine yerleştirilmiştir.

¹⁵⁷Yılan başlı bilezikler birçok Urartu mezarında ele geçmiştir. İğdir mezarlarında urnelerin yanında bulunan (Barnett 1963,fig.9-11) bu tür bilezikler Dedeli I ve Adilcevaz A kayalığı I no'lu mezarlarında da yakarak gömülerle birlikte ele geçmiştir (Öğün 1978 a,fig.50,51). Bileziklerin hemen tümü kübik şekilli ve kaba modelli kafa yapısına sahiptir. Bilezikler genellikle yuvarlak, nadiren boğumludur. Kahlmeyer'in bu tür Urartu bilezikleri ile ilgili olarak yaptığı bir gruplamaya göre, Dilkaya bileziği 5 ya da 6. grup içine girmektedir (K.Kahlmeyer, "Armlets", Urartu, 178,fig.20:5,6). Bilezikler MÖ.8-7.yy.lara tarihlenmektedir. Yılan başlı bilezikler Güney Kafkasya mezarlarında az da olsa bulunmuştur (Bak.Barnett 1963, Dip.Not.43. Armavir ve Zakim). Yılan başlı bileziklerin Kargamış'ın 10 km. batısındaki Kefrik köyünde, Geç Demir Çağ'a tarihlenen bir mezar buluntu grubu içinde de yer alması (bak.Moorey 1980, 148, fig.24:572 ve 572 A) Doğu Anadolu bölgesi dahil olmak üzere yerleşim alanlarında ele geçmemesi, bunların ölüm ya da sağlıkla ilişkisini akla getirmektedir. Kişiler yılan başlı bilezikleri, yaşamlarında

ve küpe¹⁵⁸ bırakılmıştır (Lev. 58:a). IV.1(88) No'lu urnenin (2c. Grup.IBb, no.14.) yanına kıvrılmış durumda tunç bir kemer¹⁵⁹, içine ise iğne¹⁶⁰, bilezik¹⁶¹, ağırşak, saç fibulası¹⁶² ve bir mühür¹⁶³ bırakılmıştır (Lev.52:a-c; 57:b).

geçirdikleri ağır hastalıklarında şifa vermesi için taktıkları kutsal bir iyileştirme aracı olarak düşünmüş olabilirler.

¹⁵⁸Tunç telin basit bir şekilde kıvrılması suretiyle yapılan küpelerden Dilkaya II 16 (91)no'lu (Kat.No:100) ve Ayamıs (Kat.No:93) basit toprak mezarlarında da bulunmuştur.

¹⁵⁹Kemer yanmış ve kıvrılmıştır. Basit türdeki kemer üzerinde 8 sıralı nokta bant yer alır. Kemerin uç kısmında bağlantı amaçlı halka bulunmuştur. Urnenin dış yanına özenle yerleştirildiği anlaşılan kemerin yakın bir benzeri Alanya Müzesi'ndedir. Bak. O.Belli-H.J.Kellner, "Urartaische Bronzegurtel mit Ischiften", *An.Ar.X* (1986), 317-326, Pl.1. Kemer, üzerinde yeralan II. Sarduri'ye ait yazı nedeni ile MÖ.760-730'a tarihlenir. İğdir mezarlığındaki bu tür kemerler 9 sıra şeritten oluşmaktadır (Barnett 1963, 176-177, fig.30-31). Bunun dışında Jerusalem (Kellner 1991a, res.15, 159) ve Liç'te(Öğün 1982, Abb.30,221; 1978a, 674-675, Textabb.13,Abb.19.) de 5 ve 4 sıralı kemerler de MÖ.8.yy. ortasına tarihlenmektedir.

Van Müzesi'ne son yıllarla bir grup urneyle birlikte ezilmiş ve katlanmış durumda benzer türde birçok kemer getirilmiştir.

¹⁶⁰7.5 cm. yüksekliğindeki iğne tip olarak, R.Yıldırım'ın gruplamasına göre IIA2 grubuna dahildir (Yıldırım 1989, 63,lev.27:25). Taç kısmı disk (bilezik) destekli kubbe şeklinde olan haşhaş başlıdır. Bu gruptaki iğnelerin , haşhaş kubbenin stigmaları derindir. İğnelerin topuk süslemeleri de değişik şekildedir.

¹⁶¹Bak. IV.Bölüm,dip not :157.

¹⁶²İnce tunç telin ,helezon şeklinde yuvarlak olarak kıvrılmasıyla yapılmıştır. Basit bir yapılış tarzına sahip yüzüklerin benzerlerini Doğu Anadolu'dan Azerbeycan'a ve Luristan'a kadar geniş bir bölge içinde dağılan Erken Demir Çağ ve Orta Demir Çağ mezarlıklarında bulabilmekteyiz. Dinkha Tepe'de bu tür yüzükler Erken Demir Çağ III ve II evrelerinde (Muscarella 1974, fig.6:1014; 7:639;12:462; 28:181,36:426; 45:1018,1012; 47:625,489,490,218; 52:159), görülürken Tlyskiy'de 10-9.yy. (Tehov 1981;fig.54.2-6) ve çoğunlukla da 8-7.yy. mezarlarında (Tehov 1981,fig.99:14; 102:10; 111:8;119:6;123:4) bulunmuştur. Bu tür yüzükler Bastam'da da ele geçmiştir (Kroll1979,181, Abb.19.10).

¹⁶³-7.23 metrede ele geçen silindir-baskı mühür 2.7cmx1.7cm olup ip deliklidir. Mührün silindir kısmında üç kanatlı hayvan-grifon, ve aralarında yıldız doldurma motifi vardır. Baskı kısmında balık kuyruklu kanatlı kuş yer alır. Bu tür sahnelere sahip mühürlerin birçok Urartu yerleşim merkezinde ele geçtiği bilinmektedir. Mühürlerin benzerleri; Armavir -Blur, Toprakkale ve Kelankran gibi yerleşim merkezlerinde de bulunmuştur.

Dilkaya'daki urnelerin bir kısmından çok az buluntu çıkarken¹⁶⁴ büyük bir kısmında yanmış kemikler dışında hiçbir buluntu ele geçmemiştir.

Toprak içine yapılan gömülerde urnenin içine ve dışına çeşitli eşyaların yerleştirilmesinin ardından urne gömülmüştür. Gömü yapıldıktan sonra Urartular'ın mezarın yerini belirleyen taş ve mezar steli gibi herhangi bir işaret bıraktığını gösteren yerinde buluntulardan yoksunuz. Doğu Anadolu'da Demir Çağ'a ait mezar steli ele geçmemesi nedeni ile Kuzey Suriye mezarlarında ele geçen kabartmalı stellerin¹⁶⁵ benzerlerinin Urartular tarafından da kullanıldığını söylemek güçtür. Ancak Dilkaya¹⁶⁶ ve Iğdır mezarlarında¹⁶⁷ olduğu gibi gömülerin sık olarak bir arada bulunması , yeni gömü yapılırken meydana gelebilecek tahribatı önlemek için urnelerin üzerlerine basit de olsa bir işaretin bırakıldığını gösterebilir. Urartu mezarlarındaki gömünün yerini belirleyen işaret, bezemesiz düzgün yüzeyli bir taş olabileceği gibi kaba bir taş da bu amaçla kullanılmış olabilir.

Dilkaya mezarlık alanının kumluk yapısı ve yakın çevresinde yapılarda

Iğdır'da ele geçen mühürler üzerinde yer alan grifonlar ile urneden çıkan mühür üzerindeki grifonlar birbirine benzemektedir. Bak.Barnett 1963,fig.36:8-9. Bastam'da bulunan bir mühürün silindir kısmında kanatlı keçi, baskı kısmında, balık kuyruklu kanatlı kuş (grifon) yer alır [U.Seıdı, "Die Siegelbilder", Bastam I, 148. D6, Taf.41,1,2,(W.Kleiss) Berlin, 1979]. van Loon, bu tür baskı mühürleri "derince oyulmuş tipler grubunda "Deeply Gouged Style" (Fig.17), değerlendirmektedir (van Loon 1966,fig.17). Mühürler bu durumlarıyla MÖ. 7.yy. içine verilmektedir.

¹⁶⁴IV.4(88) No'lu urnede başları basit topukla ve bileziklerle süslü Urartu iğnesi (Lev.57:a), IV.2(89) No'lu urne içinde ise saç fibulaları bulunmuştur.(Lev.57:c). IV.7(90)no'lu urnedeki buluntular ise kireç taşı boncuk ve bir ağırşaktan oluşmaktadır (Lev.57:h).

¹⁶⁵Kargamış'ta mezarlarda kabartmalı blok taşları stel olarak görev yapmıştır (RLA,601). Kuzey Suriye stelleri ile ilgili olarak bak.IV.Bölüm.s.165vd. Tell Halaf'ta Kappara döneminden yakarak yapılan iki gömünün üst kısmına iki heykel yerleştirilmiştir. Oturur durumda betimlenen bu heykeller mezar steli niteliğinde buraya bırakılmış olmalıdır (Riis 1948,38; Naumann 1950, fig.80,81).

¹⁶⁶Dilkaya mezarlık alanında DD15, CC15 ve CC16 plan karelerinde (Lev.1) ele geçen urneler genellikle gruplar halinde birarada bulunmaktadır.

¹⁶⁷Barnett 1963,fig.1.

kullanılacak nitelikte taş yataklarının olmaması mezarlıkta var olan taşların çevredeki köylerde devşirme malzeme olarak kullanmak amacıyla sökülmesine neden olmuştur. Ortaçağ'da yapılan yoğun gömüler bu taşların tahribatını da hızlandırmış olmalıdır. Bazı Ortaçağ mezarlarının 0.70-1.00 m. üstünde yer alan düzgün plaka taşların en azından bir kısmının urneler için mezar taşı olarak kullanıldığını düşünebiliriz.

Urneler üzerindeki mezar taşları ile ilgili buluntular daha çok **Fenike** mezarlarında ele geçmiştir. **Tanit** mezarlığının ikinci evresinde yazılı ya da figürlü stellerin urnelerin üzerinde yer aldığı¹⁶⁸ görülmüştür. Doğu Anadolu'da yakarak gömü yapılan mezarlarda Kuzey Suriye ve Tanit mezarlığındaki gibi olmasa da, daha kaba taşların bu amaçla kullanılması olasıdır.

Yakmadan gömme geleneği.

Yakmadan yapılan gömülerde cesetler törenlerle ya toprağın içine ya da belirli mekanlara yerleştirilmiştir. Bu yöntemlerden en basit olanı kuşkusuz **toprağa yapılan gömülerdir**. Toprağın içine yerleştirilen cesetler çoğunlukla **hoker** durumunda, kuzey-güney ya da doğu-batı doğrultusunda yatırılmıştır. Yanlarına Erken Demir Çağ mezarlarında olduğu gibi çanak , çömlek , maşrapa, testi ve kandil gibi kaplar bırakılmıştır (Kat.No:101, 102, 103, 104, 107,113, 115) . Kapların özellikle ölünün başının yakınına bırakıldığı anlaşılmaktadır. Ölüler basit toprak mezarlara genellikle takıları ve silahları ile birlikte gömülmüştür. Erkek gömülerin yanlarına bıraktıkları başlıca eşyalar mızrak ucu ve bıçaktır (Kat.No:101, 102, 106). Zengin adak eşyaların çoğunlukla kadın gömülerine ait olduğu anlaşılmaktadır (Kat.No:94, 95, 98, 99, 104, 105, 109, 110,

¹⁶⁸Tanit mezarlığı üç evrelidir. En eski evresi (MÖ.800-700/650) Tanit I, anakaya üzerindeki etrafı taşla çevrili urneleri kapsamaktadır. MÖ.700/650-350/300 yılına tarihlenen Tanit II evresi ilk evrenin üzerinde yer alır. Bu tabakadaki mezarlarda yazılı ve figürlü steller kullanılmıştır. Toprak yüzeyine yakın MÖ.350/300-146 yılına tarihlenen Tanit III evresi urneleri toprak içinde dağınık durumdadır (D.B.Harden,"The Pottery From the Preanct of Tanit at Salamambo, Cartage",Iraq 4 (1937),59vd., Pl.IX:a,b; X:a-f). İtalya'da Arkaik nekropolde ortaya çıkartılan urnelerin çoğunda mezar taşı bulunmaktadır. G.,Gagliati, D. Ridola, " Necropoli Arcaica and Incinerazione, Presso Timmarı Nel Materano", Monumenti Antich 16(1906),15 vd., fig.6vd.

113 ,115). Dilkaya mezarlık buluntuları içinde iki gömü çok daha önemlidir. Bunlardan ilki Kat.No:94 No'lu mezardır. Bu mezara ölü, delikli iki tunç iğne ile gömülmüştür¹⁶⁹ (Lev.57:e,f). Burada iğneleri birer adak eşyasından çok , günlük yaşamında giysi ve saçında kullandığı eşyalar olarak algılamaktayız. Süs unsurunun daha ön planda olduğu anlaşılan buluntular **Dilkaya**'da II.16(91) No'lu gömüden elde edilmiştir (Kat.No:99) . Kadın gömüsü tunç küpe, yüzük, dağ keçisi figürlü iğne¹⁷⁰, cımbız¹⁷¹ ve boncukları ile gömülmüştür (Lev.58:a-

¹⁶⁹İğnelere ilki (DK.16.90) 8.1cm. uzunluğunda 0.3cm. genişliğindedir. İkincisi (DK.17.90), 9.1cm uzunluğunda 1.1cm. genişliğindedir. İğneler haşhaş başlı olarak oldukça basit işlenmiştir. Üzerlerinde Urartular'ın tipik haşhaş başlı iğnelerinden farklı olarak taç kısmından sonra delik bölgesi yer alır. Arada topuk (torus) kısmı yoktur. Bu özelliği ile Boğazköy Frig örneklerine yakındır (Bak. Yıldırım 1989, 73, Lev.36/517). Gerd-e Terbah'tan Demir Çağ III (Mö.800-600) döneminden mızrak uçları (Pacorella-Salvini 1984, fig.38, fig.38/89.4) erkek gömülerle birlikte dağılmış durumda ele geçmiştir. Devehöyük'te bulunan iki tunç iğne Moorey tarafında elbise iğnesi olarak adlandırılmıştır (Moorey 1980,92, fig.14:364,365.). Bunların 15.yy. yakmadan gömü yapılan mezarlıkta bulunması şüphe değildir. Elbise iğneleri Hama'nın DÇ. yerleşim katında (Riis 1948, 134), ve Zincirli'de (Andrae, W.,Ausgrabungen in Sendschirli V: Die Kleinfunde, Berlin, 1943.) bulunmuştur. Ayrıca bir demir örneğinin Toprakkale'de olduğu bilinmektedir (Wartke 1991,325,fig.3).

¹⁷⁰Env.No. DK.3.91. Yüksekliği 10.2cm.dir. Arkaya kıvrık çift boynuzlu gövdesinde iki delik olan ve ayakta duran (ayakları ayrıtk) sakallı dağ keçisi , torus üzerinde durmaktadır. Altında iki bilezik ve oval delik bölgesi yer alır. R.Yıldırım, tek dağ keçisi figürlü Urartu iğnelerini "IBıg" grubu olarak değerlendirmektedir (Yıldırım 1987,78vd., şek.15-16; 1989, 49 vd.). Bu motif Yunanistan'da, Filistin'de, Luristan'da ve Kafkaslar'da olduğu gibi Urartu'da da sevilerek kullanılmıştır. Bu gruptaki Urartu iğnelerinden Şek.71, Dilkaya buluntusu ile benzerlik gösterir. Tek delikli olmasına karşın boynuzları ense ile birleşmiştir. Boynuz şekli açısından Luristan örnekleri Dilkaya örneğine daha yakındır (Lev.20). Ancak burada dağ keçileri arasında bir benzerlik dikkati çekmektedir. Diğer iğne başları süslerini Luristan iğnelerinde göremiyoruz. Şek.73'te aynı benzerlikleri göstermektedir.

Luristan kültüründe aralarında dağ keçisi figürlü iğnelerinde bulunduğu grup MÖ.I.bin yılına tarihlenmiştir (J.Morgan-P.Amiet, Arts de L'Ancien Iran Musee Borely, 52, şek.165, Marsilya, 1975). G.Zahlhaas, Jerusalem ve New York'dan benzer iki iğneyi geç 8.yy.-7.yy.'a vermektedir (G.Zahlhaas, "Clathing Accessories and Jewelry", Urartu,

e).

Oda ve taş-sandık mezar gibi **kapalı mekanlara** yapılan yakmadan gömülerde ölümler mezarlara farklı şekillerde bırakılmıştır. Bu nedenle oda mezar gibi kapalı mekana cesetleri bırakmak için uygun yerler hazırlanmıştır. Taştan inşa edilen mezarlara ve anakayaya yapılan mezarlara ölümler;

- doğrudan taban üzerine,
- seki ya da hücre şeklinde platformlara,
- taştan ya da pişmiş topraktan lahitlere yerleştirilmiştir.

Mezar tipi olarak taş-sandık mezar seçilmişse ölen kişi, mezarın zeminine çoğunlukla hoker tarzında bırakılmıştır¹⁷². Bu yöntem, birçok mezarda yaygın

192:27,28). Yazar bunların her ikisini de keçi olarak adlandırmıştır. Ancak Dilkaya buluntusundan farklı olarak keçilerin her ikisi de dörtgen bir altlık üzerinde yükselmektedir. Dağ keçisi figürlerin tarihlenmesi konusunda kesin birşey söylemek güçtür. Ancak bunların diğer karakteristik Urartu iğnelere benzerlikleri dolayısıyla MÖ.7.yy.da yapıldığı da önerilmektedir (Yıldırım 1989,89).

¹⁷¹Bu basit güzellik aleti (DK.1.91) 5.4 cm. uzunluğundadır. Geniş bir alanda birçok kültür tarafından yapılan butür aletlerin bir benzeri Tliyskiy'de 30no'lu mezarda bulunmuştur(Tehov 1981,fig.52.4) . Mezar X.yy. sonuna IX.yy. başına tarihlenmiştir (Tehov 1981,6-7). 184 No'lu mezar buluntusu ise MÖ.VIII-VII.yy,ilk yarısına verilmiştir (Tehov 1981,28,41-42,fig.116.1). Ayrıca bu tür cımbızların benzerlerini Devehöyük'te de bulmaktayız (Moorey 1980,94,fig.14:384 ; C.L.Woolley , "A North Syrian Cemetery of the Persian Period", LAAA 7 (1915), 115vd., pl.XXII.24). Bu aletler Suriye ve Filistin'de Demir Çağ'da görülmektedir (R.A.S.Macalister, *The Excavations of Gezer 1902-5 and 1907-9, I-III,PL.CXXXV.1, Londra, 1912, ; C.C.McCown, Tell en -Nasbeh I: Archaeological and Historical Results, pl.105, 13-14, New Haven,1947, ; R.S.Lamon-G.M.Shipton, Megitto I, Pl.84:21, Chicago ,1939, ; Riis 1948, 134, XXII; R.Poppa, Kamid el Loz 2.Der Eisenzeitliche Friedhof Befunde und Funde, pl.19. mezar.61; Bonn, 1978). Akhamenid döneminde ise Susa'da ele geçen bir örnek bilinmektedir (R.Ghirsman, *Suse:Village Perse-Achemenide, pl.XLIX. 2201, Paris,1954).**

Doğu Anadolu'da bulunmuş tek örnek Toprakkale'den elde edilmiştir. Bak. Warlike 1990, Kat.Nd.63 ve 64, Abb.15:g-h.

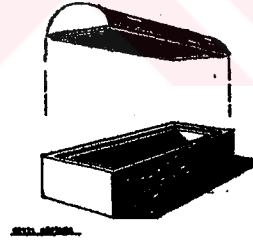
¹⁷²Dilkaya I.1(88) mezarında (Kat.No:88) iki gömü de dorsal durumda yatırılmıştır. Birinin kolları göğüste çapraz şekilde diğerinin karında birleşmektedir. Sandık mezarların genellikle daha küçük boyutta yapılmaları nedeniyle bu tür mezarlara ölümler daha çok hoker tarzında yatırılmıştır. Giyimli (Kat.No:89), Çavuştepe (Kat.No:90) ve belki

bir uygulama tarzı olarak dikkati çekmektedir.

Ölüler genellikle **oda ve salonların zeminlerine** hoker tarzında yatırılmıştır (Kat.No:51,52,53,83,84). Zemin üzerindeki iskeletlerin üzerinde bulunan dokuma kalıntılarında ölülerin üst kısmınının açık bırakılmadığı anlaşılmaktadır. Doğrudan zemin üzerine yatırılan cesetlerin bazen Dedeli oda mezarlarında olduğu gibi üst kısımları tülbent cinsi ince bir kumaşla örtülmüştür¹⁷³.

Oda mezarlarda ölülerin bırakılması için uygun mimari unsurlardan birinin de **sekiler** olduğu bilinmektedir. Mimari bir unsur olarak sekiler anakayaya yapılan mezarlarda görülmektedir. Bugüne kadar sekiler üzerinde yer alan Urartu gömülerine ilişkin insitu bir örneğe rastlanmamasına karşın bazı cesetlerin oda mezarların içinde oluşturulan sekilerin üzerine yatırıldığı düşünülebilir. **Dedeli 2** (Kat.No:53), **Yukarı Göçmez I-III** (Kat.No:54-55), **Sukonak** (Kat.No:56) ve **Kalecik** (Kat.No:57) mezarlarında yer alan 0.40-0.50 m. genişliğindeki sekilere ölü yatırmak güçtür. Bu nedenle İran'da **Karnıyarık Tepe** ve **Kale Hodar**'daki mezarlarda ¹⁷⁴ sekilerden anlaşılacağı gibi bunların üzerine ölü armağanları bırakılıyor ya da üzerinde ölü hazırlanıyor olmalıydı.

Yakmadan
yapılan gömü
geleneğinde cesetlerin
konulduğu başlıca
unsur kuşkusuz
mezarlar içinde
yer alan **lahit**

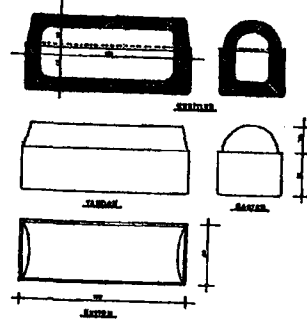

Harmantepe (Kat.No:91) mezarlarında gömüler sözünü ettiğimiz tarzda yatırılmıştır.

¹⁷³Deniz 1977,19; 1980,105; Ögün 1978a,665. Ölülerin üzerlerinin örtülmesi geleneği birçok kültür tarafından uygulanmıştır. Klasik Grek uygarlığında "epiblema" adı verilen örtü ile ölülerin üzerinin örtüldüğü bilinmektedir (D.G.Kurtz-J.Boardmann, **Greek Burial Customs**, 144, New York, 1971; İlyada,XVIII,352). Ölü ile ilgili örtülerin tümü beyaz olmakla birlikte ,Atina'da beyaz rengin dışında başka renklerinde kullanıldığı anlaşılmaktadır (Bak. N.Şahin, "Beyaz Lekyhos'lar Işığında Klasik Devirde Atina'da Ölüm İkonografisi ve Ölü Kültü" Basılmak üzere hazırlanmış makale).

¹⁷⁴Kleiss 1968, fig.27. lev.12.2; 1974, Abb.16,17, taf.21:3; van Hulsteyn 1981, fig. 30 ,36.

tekneleridir. Taştan inşa edilen mezarlarda ve anakayaya yapılan mezarlarda bulunan lahitler Urartu gömü geleneklerinin sık rastlanmayan unsurlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ölüleri taştan lahitlere ya da kayaya oyulmuş sanduka biçimli çukurlara gömme şekli, **Altın-tepe III** (Kat.No:85), **Kalecik** oda mezarında (Kat.No:57) , **Kayalıdere A** (Kat.No:49) ve **Van Kalesi İç-Kale** mezarı batı odasında (Kat.No:35) uygulanmıştır. Bunlardan Altın-tepe III. mezarda bulunan iki lahit, beşik şeklinde kapaklarıyla dıştan 2.33x0.85x0.99 m. boyutlarındadır (Lev.48a). Lahit içten 1.86x0.68 m.lik ölçüsü ile normal boyda bir insan gömüsünü alacak boyuttadır. Lahit kapağının iç kenarındaki çıkıntı, teknenin yine iç kenarında yeralan yuvaya yerleştirilmiştir. Lahit kapağının indirilip kaldırılmasına yarayan herhangi bir tutamak yoktur. Dolayısıyla kapağın ölü konulduktan sonra açılmamak üzere bir defa kapatıldığı anlaşılmaktadır¹⁷⁵.

Urartu mezarlarında pişmiş topraktan ya da taştan yapılmış lahitlerin dışında bir başka grup lahit, farklı yapım tekniği ile dikkati çekmektedir. Bu tür lahitler, mezar odaları içinde yeralan anakayaya yapılmıştır. Kayalara oyulmuş lahitler Van İç-Kale ve Kayalıdere A mezarlarında bilinmektedir. Van kalesindeki İç-Kale mezarındaki (Kat.No:35) lahit 1.42x0.88x1.00 metre boyutlarındadır. Kayalıdere 3. odadaki (Kat.No:49) lahit ise diğerlerine göre daha küçüktür (1.30x0.60x0.75 m). Lahitler daha çok mezar içinde odanın kısa tarafında yer alırlar. Kalecik'te (Kat.No:57) bulunan lahit, mezar odasında anakayaya yapılmıştır. 2.40x0.50 m. boyutlarında 0.30m. derinliğinde ve tekne şeklindedir¹⁷⁶.

¹⁷⁵Özgüç 1969,21, res.27.

¹⁷⁶Sevin 1986, 336-337.

Urartu lahitlerinin varlığı gömünün yalnızca mezar odası tabanı üzerinde yapılmadığını göstermektedir. Elazığ'da **Tarıvermiş I** (Kat.No:74) mezarında kenarları fazla yüksek olmamasına karşın anakayaya ölülerin yatırılmasına uygun iki taş sanduka yapılmıştır. **Adilcevaz** kayalıklarındaki bir mezar da (Kat.No:58) anlayış olarak, sanduka biçiminden yola çıkarak tabanı lahit düşüncesiyle kullanılmış olmalıdır. Patnos bölgesinde bir mezardan parçalar halinde ele geçtiği söylenen pişmiş topraktan bir tekne ise banyo küveti görünümündedir (Lev.48b). Parçaları Van Müzesi'ne getiren antikacının ifadesine göre mezar odasında sandukaların üzeri yassı taşlarla kaplıydı. Mezar içine bir kişi yatırılmıştır¹⁷⁷.

Pişmiş toprak sandukaya ait parçalar bazı Urartu mezarlarında cesetlerin Asur'daki gibi pişmiş toprak sandıklara yerleştirildiğini belgelemektedir. Tek parça olan bu türdeki lahitlerin Yeni Asur döneminde ortaya çıktığı bilinmektedir. Lahit MÖ.9-8.yüzyıllarda Asur Kültürünün etkisiyle Urartular'da da görülmeye başlanmıştır¹⁷⁸. İran'da MÖ.I.bin yılına tarihlenen Mahabad'ın 10 km. kuzeyindeki **Şeytanabad**'da kayalıkların üzerinde anakayaya oyulmuş durumda dört lahit tesbit edilmiştir¹⁷⁹. Bunlar da anlayış olarak Van İç-Kale ve Kayalidere lahitlerinden farklı değildir. Üst kapak kısmı tümüyle yok olan mezarlar Doğu Anadolu örneklerinin aksine bir mezar içinde bulunmamaktadır.

Oda mezarlarda ölülerin bazen de **yüksek platformlara** bırakıldığı anlaşılmaktadır. Farklı özellikler gösteren¹⁸⁰ platformların en özenli yapıları Van Kalesi'ndedir. **Doğu Odaları** (Kat.No.37) olarak adlandırılan mezarın arka odasında olduğu gibi bu tür platformların yanında merdivenler de bulunabilmektedir.

Üstte de ele aldığımız gibi cesetler lahitlere , platformlara ve taban üzerine bırakılmıştır. Bunların dışında anakayaya nişler gibi yapılan **geniş ve derin hücrelerin** de ceset yerleştirmek amacıyla kullanıldığı anlaşılmaktadır. Daha

¹⁷⁷Sevin 1986, 337, dipnot.4, res.25.

¹⁷⁸RLA III,602; Haller 1954,74.

¹⁷⁹ Birinci mezar 2.00x0.60x0.60 m. ; Üç no'lu mezar 1.40x0.60 m. ve dört no'lu mezar 1.82x0.70x0.56 m. boyutlarındadır (Kleiss 1970a,115-119;1971,55-56, fig.7; 1973,36-38, Abb.35 , Taf.7:1-3; van Hulsteyn 1981,127-130,fig.39-40,pl.42-45).

¹⁸⁰van Hulsteyn 1981,162.

çok girişin karşısındaki ana gömü odalarına yapılan bu hücreler büyük birer niş görünümündedir. **Doğu Odaları** (Kat.No:37), **Neft-Kuyu** (Kat.No:36), **İç-kale** (Kat.No:35) , **Mazgirt 1** (Kat.No:45) ve **Çelikli** (Kat.No:46) gibi çok odalı anıtsal kaya mezarlarının yanısıra **Alyar** (Kat.No:64), **Gökbelen** (Kat.No:72), **Hacıseli** (Kat.No:73), **Ermişler** (Kat.No:70) , **Umudum Tepe** (Kat.No:65), **Tanrıvermiş 1** (Kat.No:74), **Tanrıvermiş 2** (Kat.No:75) ve **Tanrıvermiş 3** (Kat.No:76) gibi tek odalı kaya mezarlarında da ölünün koyulması için büyük birer niş görünümünde platformlar hazırlanmıştır. Anadolu dışındaki **Sangar**¹⁸¹ ve **Rezaiyeh-Ushnu**¹⁸² mezarlarında da görülen bu tür derin nişlere cesetler, birer sanduka içinde bırakılmış olabilir. Ancak elimizde bununla ilgili bir kanıt bulunmamaktadır¹⁸³.

Urartu oda mezarlarında ölülerle ilişkili bir başka mimari unsur olarak, bir grup oda mezarda görülen ve anakayaya yapılan **şişe şeklindeki büyük çukurları** da dikkate almak gerekmektedir. Daha çok aşağı doğru genişleyen büyük ve şişkin gövdeli kuyuyu anımsatan bu mimari unsurlar kayalara yapılan mezar odalarının tabanlarında yer alır. Başlıca örnekleri **Kayalıdere A** mezarında yer alan bu tür çukurlar "**Bothros**" olarak adlandırılmıştır. Kayalıdere A mezarı (Kat.No:49) 3 ve 5 No'lu odasındaki çukurlar şişe gibi dipte genişlemektedir¹⁸⁴. 0.50 ve 0.95 metrelik ağız açıklıklarının birer taş ile kapatıldığı anlaşılmaktadır. Benzer tipte çukurlar **Çelikli** (Kat.No:46) ve **Palu I** (Kat.No:42) mezarlarında da bulunmaktadır. Çelikli mezarında kuzeybatı köşedeki oda içinde tabana açılan çukurun girişi 1.12x0.80 metre ölçülerindedir. İçi dolu olduğu için derinliği bilinmeyen çukurun ağız kısmının dörtgen bir şekilde ve kapak için uygun olarak silmeli yapıldığı anlaşılmaktadır. Palu I mezarındaki çukurun girişi Çelikli'de olduğu gibi dörtgen şekilli, ancak daha

¹⁸¹ Buradaki nişte gömü törenleri ile ilgili olarak bir stel durduğu düşünülebilir. Bak.Kleiss 1968, fig.6-7

¹⁸² Kleiss 1971,65-66, abb,16, taf.9

¹⁸³ Olasılıkla Tanrıvermiş I (Kat.No:74) , Kalecik (Kat.No:57) ve İç-Kale (Kat.No:35) mezarlarındaki platformlara sanduka içine gömme amacına yönelik olarak tekneler hazırlanmıştır.

¹⁸⁴ 3 no'lu odadaki 6.50 m. derinliğinde, 4.75 m. genişliğindedir. 5 no'lu odadaki ise 6.90 m. derinliğinde ve 5.35 m. genişliğindedir.

küçük boyutludur. Mevcut derinliği 2.80 metreyi bulan kuyu, odanın güneybatı köşesine yakın yerde bulunmaktadır. Kayalıdere A ve Palu I'deki gibi şişe profilli çukur İran'da **Kale Hodor** mezarına da yapılmıştır¹⁸⁵. Ana odanın arka tarafına açılan bu çukurun simetrik yerleştirildiği görülmektedir. **Atabindi I** mezarının kuzeybatı odasının içinde de derinliği bilinmeyen ancak 0.70 metre çapında olduğu anlaşılan yuvarlak çukurunda bu odada önemli bir işlevi olmalıdır. İran'da **Rezaiyeh-Ushnu** mezarında küçük giriş odasının kuzeydoğu köşesindeki çukur, dolu olduğu için boyutları hakkında bilgi edinilememektedir. Urmiye Gölü'nün kuzeybatısında **Karnıyarık Tepe**'deki dörtgen profilli çukur¹⁸⁶ 1.90x1.40 metre boyutlarında ve yaklaşık 5.00 metre derinliğindedir. Bu tür çukurların en gelişmiş tiplerinden biri **Doğubayazıt** mezarında bulunmaktadır (Kat.No:50). Kapak taşı kaldırılarak girildiği anlaşılan çukur düzgün ve özenli yapılmış dörtgen bir oda niteliğindedir ve arka duvarı taşla örülmüştür. Bu tür özel odalar içinde yer alan çukurların en gelişmiş ve büyüğü Urartu'nun başkentinde, **I.Argiştı** mezarında (Kat.No:40) bulunmaktadır (Lev.27:a). Girişin solunda kuzeybatıdaki odaya bağlantılı derin tabanlı odanın üst kesimlerinde nişler yer alır. Odanın tabanı büyük oranda toprak ve taş ile dolu durumdadır. Büyük bir oda şeklindeki bu çukur olasılıkla bu tür çukurların gelişmiş tiplerinden biridir. Söz konusu çukurların buluntu vermemeleri nedeniyle, işlevleri konusunda kesin bir yargıya ulaşmak güçtür. Kayalıdere'deki çukurlar önce sarnıç izlenimini vermesine karşın Burney, mezar yapısı içinde böyle bir tesis düşünülemediğini ve ayrıca kaya yapısının bu işleve uygun olmadığını belirtmiştir¹⁸⁷. Piotrovskii ise, bu kuyuların Transkafkasya'daki benzerleri gibi **kuyu-mezar** olarak kullanılmış olabileceğini belirtir¹⁸⁸. Charlesworth, çukurları diğer odalara uzanan bir **kuyu** olarak yorumlamıştır¹⁸⁹. Bu türden büyük çukurların işlevine ilişkin bir başka öneri de F.İşık tarafından yapılmıştır. Hitit metinlerindeki kurban töreni

¹⁸⁵Kleiss 1974, 94-98, Abb.16,17, taf.21:3; van Hulsteyn 1981, 94-97, fig.30.

¹⁸⁶Kleiss 1968, 36,fig.27, lev.12.2; van Hulsteyn 1981, 118-121, fig.39.

¹⁸⁷Burney-Lang 1971,145-146, 153.

¹⁸⁸Piotrovskii 1966b, 302.

¹⁸⁹Charlesworth 1980, 94, dip.not.6.

anlatımlarından¹⁹⁰ yola çıkarak çukurların, “yeraltı tanrılarına ilişkin kurban kuyusu “ olduğu belirtilmiştir¹⁹¹. Kayalidere çukurunda bulunan bazı kemiklerin hayvanlara ait olduğu önerilmiştir. Bu nedenle gerek bu kemikler ve gerekse Çelikli mezarındaki çukurun kurban alanı şeklindeki planı, bunların kurban alanı olabileceği önerisini desteklemektedir. Ancak bu öneriyi destekleyecek kanıtların yeterli olduğunu söylemek güçtür.

Çukurların yeni gelen ölümlere yer açmak amacıyla yapıldığı düşüncesini destekleyen öneriler de mevcuttur. B.Öğün , kuyuların önceki iskelet ya da kurban artıklarının koyulması için yapıldığını önermiştir¹⁹². **Adilcevaz H** kayalığındaki 1 No’lu mezarın (Kat.No:51) içinde ölümlerin yeni gelen ölümlere yer açabilmek için mezarın arka kısmına doğru süpürüldüğü anlaşılmaktadır¹⁹³. Erciş mezarında da (Kat.No:80) iskeletler üst üste yığılı durumda bulunmaktaydı. Erken Demir Çağ’a tarihlenen Dilkaya sandık mezarında (Kat.No:29) iskeletlerin geriye doğru toplandığı açıkça görülebilmektedir (Lev.22:a). Kuşkusuz ölümlerin mezarların belirli yerlerinde toplanmasına ilişkin en güzel örnekler **Karagündüz**’de ortaya çıkartılmıştır. **Karagündüz 2** No’lu (Lev.21:b) mezarında ölümlerin bir yığın halinde mezarın oval odası içine toplandığı anlaşılmaktadır. İskeletler karışık durumda ve iki kat halinde kaplarla birlikte bu bölümde depolanmıştır. Yeni gelen gömümler de mezarın dromosuna bırakılmıştır. **Karagündüz 1** No’lu mezarının arka kesimine yakın yere bir çukur açılmıştır. Derin olmayan bu çukur oval şekli nedeniyle “Bothros” olabilir. Urartu kaya mezarlarındaki çukurlar olasılıkla mezardaki eski ölümlerin yeni gelenlere yer açmak için belirli bir yerde toplanması düşüncesinin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Gerek Urartu örnekleri ve gerekse Karagündüz örnekleri mezarlardaki derin ve geniş çukurların adak çukurları olabileceği gibi bunların eski ölümleri depolama amacıyla kullanılabileceğini gösterebilmektedir. Bu durumda kuyuların içine belki de Kudüs mezarlığında “repository”lerde olduğu gibi çok miktarda keramik ve kemik atılmış olması gerekirdi¹⁹⁴. Urartu mezarlarındaki çukurlardan çok miktarda kemik

¹⁹⁰Gonnet -Bağana 1986,227.

¹⁹¹F.Işık 1987b, 509; 1989,21.

¹⁹²Öğün 1978b, 646.

¹⁹³Öğün 1974b,446;1978a,63.

çıkmasına karşın, bunların ölümler ile ve belki de ölü kültürle ilişkili olduğu açıktır.

Dini törenlerde olduğu gibi gömü törenlerinin de vazgeçilmez uygulamalarından biri, **kurban töreni** olmalıdır. Ölü yemeği öncesinde tanrı ya da tanrılara belirli sayıda hayvan kurbanının yapıldığı bilinmektedir. Ekonomisinde hayvancılığın önemli bir yer tuttuğu anlaşılan Doğu Anadolu halkının tanrılarına hayvanlar admaları çok doğaldır. Tanrıya ya da tanrılara, kurban ettikleri hayvanların miktarını ve cinsini saptamak güçtür. Ancak Van Kalesi'nin (Tuşpa) 5 km. kuzeydoğusunda Toprakkale'nin (Rusahinili) hemen batısında uzanan Zimzim Dağı kayalıklarının güneybatı kesiminde yer alan **Meher Kapı yazıtı** bu konuda bize ayrıntılı bilgi vermektedir. İşpuni ile oğlu Menua'nın ortak ortak krallık döneminde , tanrı Haldi adına inşa edilen, 4.00 m. yüksekliğinde ve 2.70 m. genişliğindeki anıtsal kaya nişinde yer alan Meher Kapı yazıtında 79 tanrı adı ve bu tanrılara kurban edilecek hayvanların miktarı ile cinsi bildirilmektedir¹⁹⁵. Ölümlere bu listedeki kadar hayvan kurbanı yapıp yapılmadığını bilemiyoruz¹⁹⁶. En azından listenin başında yer alan Haldi , Teişeba ve Şivini gibi tanrılara ya da bazı tanrıçalara belirtilen sayıda kurban kesilmiş olabilir.

Meher Kapı yazıtında yer almamasına karşın Urartu tunç levhalarında genellikle boynuzlarından tutmak suretiyle tanrılara takdim edilen başlıca kurbanlık hayvanlardan birinin keçi olduğu anlaşılmaktadır¹⁹⁷. Tanrılar boğalar

¹⁹⁴Ketef Hinnom' daki 24 No'lu mazarın 25 no'lu odasında "repository" adı verilen bir alt bölme yer almaktadır. Yaklaşık olarak 3.69x1.98 m. ölçülerindeki ve 2-2.23 m. yüksekliğindeki oval planlı odada kemiklerin yanı sıra birçok kap da bulunmuştur. Mezarlar Demir Çağ sonuna tarihlenmektedir. Bak. G.Barkay, "The Priestly Benediction on Silver Plaques from Ketef Hinnom in Jerusalem", Tel Aviv 19.2 (1992),143vd.,fig.3-8.

¹⁹⁵Bak. König 1955/57,no.10,51-56; Piotrovskii 1966a,38-40 ; Belli 1982, 191-192.

¹⁹⁶Meherkapı listesindeki kesilecek kurban sayısı yıllık olarak düşünüldüğünde 5.016 adet, günlük olarak ise 152.570 adet hayvan kesilmesi gerekir. Oysa hayvancılığın ve hayvan besiciliğinin olmadığı bir ekonominin düşünilemeyeceği Urartu toplumunda, büyük sayılara ulaşan hayvanların aylık ya da günlük kesileceklerini savunmak, o çağlardan günümüze değin Doğu Anadolu yüksek yaylasındaki acımasız yaşam koşullarının zorluğunu önemsememek olur (Belli 1982, 193.).

üzerinde gösterildiği gibi keçilerin üzerinde de betimlenebilmekteydi¹⁹⁸. Yöre hayvancılığın da önemli bir yeri olduğu anlaşılan keçiler kurban hayvanı olarak kullanılmış olmalıdır.

Taştan yapılmış bazı Urartu eserlerinde kurbanlık hayvan olarak keçiler yer almaktadır. **Doğubayazıt**'taki kaya mezarın girişinde yer alan kabartmada da (Lev.29:a,b) olasılıkla kurban sahnesi betimlenmektedir ¹⁹⁹ (KatNo.50). Kabartmada kurban hayvanı olan keçi takdim edilmektedir. Mezarın girişinde betimlenen bu sahne olasılıkla ölen kişinin, tanrı ya da tanrısal özelliklere sahip kişiye bir kurban hayvanı sunuşunu göstermektedir. Sahne gömü geleneklerinde kurban olayının ne denli önemli olduğunu vurgulamaktadır. Kurban töreni mezarın önünde uygun bir platform olmaması nedeniyle başka bir yer de gerçekleştirilmiş olmalıdır.

Kurban törenleri, daha çok bu tür törenleri gerçekleştirecek uygun alanların olduğu bazı mezarların içinde düzenlenmiştir. Van-Edremit'teki **Kadembastı mezarı**(Kat.No.41) bu tür örneklerden biri olarak gösterilebilir.

¹⁹⁷Haller 1976, fig.Abb.52-54. Toprakkale'den bir pectoral üzerinde (G.R.Meyer, "Ein neuentdeckter urartaischer Brustschmuck", *Das Altertum* 1,(1955) 209), tunç bir madalyon üzerinde (H.-J. Kellner, "Ein neuer Medaillon- Typus aus Urartu", *Situla* 14/15 (1974), fig.1), Giyimli'den tunç levha üzerinde (A.Taşyürek,"The Urartian Bronze Hoard from Giyimli", *Expedition* 19/4,1977, 14), Karmir-Blur'dan bir plaka üzerinde (H.-J.Kellner, "Gedanken zu den bronzenen Blechvotiven in Urartu", *AMI* 15 (1982), fig.1.2), Louvre müzesinden iki tunç plaka üzerinde (Kellner 1991b, fig.3 ,6) yer alan keçiler tanrı ya da tanrıçanın simgesel hayvanından çok onlar için takdim edilen kurbanlık niteliğindedir. Zira C.İşık'ın yayınladığı Münih'ten bir tunç levha üzerinde de taht üzerinde oturan tanrıya yapılan sunu betimlenmektedir. Törende altar önünde betimlenen keçi, sahnedeki tek kurbanlık olarak dikkati çeker. Bak. C.İşık 1990,Abb.1.

¹⁹⁸H.-J.Kellner1976, Abb.48; T.Kendall,"Urartian Art in Boston. Two Bronze Belts and A Mirror", *Boston Museum Bulletin*,75(1977), fig.16a.

¹⁹⁹Huff 1968, fig.28-29, pl.32. Mezar kapısının iki yanında birer figür durmaktadır. Arkadaki figür aralarında yer alan bir keçiyi takdim eder pozisyonda elini uzatmıştır. Sahnede yer alan kişilerin kral ya da tanrı mı olduğu açık değildir. Kapının sağındaki 5.00x3.00 m. boyutlarındaki büyük boyutlu kabartma giysileri itibariyle tanrıdan çok bir kralı tasvir ediyor olabilir. Başındaki boynuzlu şapka kişinin tanrısal özelliklere sahip olduğunu göstermektedir (van Hulsteyn 1981, 176)

Mezar girişinin hemen yanında yeralan bir çukur (Lev.28:b) ve ona bağlı kanal, kurban ve libasyon törenlerinde kullanılmış olmalıdır. Ana salon, ortadaki ilk paye ve yan odaya girişte yeralan payeye açılan nişler, içinde yer aldığı anlaşılan kandillerle aydınlatılmıştır. Böylece önünde uygun platform yeralmamasına karşın mezara, anakayaya yapılan merdivenlerle inilmiş ve kült töreni burada gerçekleştirilmiş olmalıdır.

Umudum Tepe 'deki mezara da anakayaya açılmış basamaklarla ulaşılmaktaydı (Kat.No.65). Mezarın arada bir kapı birleşen iki odasından büyük olanı kült törenlerinin yapıldığı ana salon niteliğinde olmalıdır. Ön tarafı açık salonda bu tür törenlerle ilgili bulgular tesbit edilememesine karşın bitişiğindeki odanın girişinin sağında kayaya oyulmuş bir niş bulunmaktadır²⁰⁰. Alt bölümü içine birşey konulmak üzere kaide şeklinde oyulmuş taş nesne, kült törenleri ile ilgili olmalıdır. Burası libasyon ve kurban hayvan kanının akıtıldığı bir çukur olarak düşünülebilir.

Hayvan kurbanını törenlerine ilişkin başlıca kanıtlara sahip Kadembastı ve Umudum Tepe gibi mezarların anakayaya yapılmış olmaları, kurban töreninin düzenlendiği olası kanal ve çukur gibi yerlerin günümüze ulaşmasına neden olmuştur. Kalıntıları ve izleri günümüze kadar ulaşan kurban törenlerinin düzenlendiği yerlerden bir başkası da mezarların yakınında bulunan kaya oyukları ve kanallarının bulunduğu alanlar olmalıdır. Anakaya üzerine yapılan ve "kaya işaretleri" olarak adlandırılan bu tür kanallara; **Atabindi** mezarlarının üst kısmında²⁰¹, **Kadembastı** mezarı yakınında²⁰², **Pekeriç**'te kaya mezarların bulunduğu alanda²⁰³ ve Van Kalesi **I.Argiştı** mezarının 121 m. doğusundaki küçük bir kaya platformunun üzerinde²⁰⁴ rastlanmıştır. Urartu Krallığı'nın yayılım alanında ; **Yukarı Anzaf**, **Çavuştepe**, **Çelebibağı**, **Deliçay**, Kars'ta **Mağaratepe**'de , Elazığ'da **Bahçecik**'te, **Harput**, Kuzeybatı İran'da **Bastam** ve **Kuh-e Zambil**'de, Kleiss'in İran'da yaptığı araştırmalarda da birçok merkezde

²⁰⁰Başgelen 1989,res.6.

²⁰¹Başgelen 1986a, 29,res.13-18; 1990,24vd, res.1-8; F. Işık 1987b, 523, res.37-38; Belli 1989,68vd.,lev.II-IV1.

²⁰²Lehmann-Haupt 1926, 105vd.; Belli 1989, 73vd. ,Lev.VII.2, VIII.1.

²⁰³F.Işık 1987b, 523,res.36; Belli 1989, 76, Lev.IX.1-2, X.1-2, Res.5.

²⁰⁴Belli 1989, 76vd., res.6, Lev. XI.1-2.

sözkonusu kaya işaretlerine rastlanmıştır²⁰⁵.

Kaya işaretleri

Toplam sayısı 90'nı geçen kaya işaretleri içinde çoğunlukla " U, V ve O " gibi şekiller tercih edilmiştir. Genellikle düzgün yüzeyli kayalıklara 0.06-0.30 m. genişliğinde , 0.01-0.10 m. derinliğinde 0.70-3.00 metre büyüklüğünde açılan kanalları ölü gömme törenlerinde kurban kanının akıtıldığı çukurlar olarak düşünmek mümkündür²⁰⁶. Zira Atabindi mezarlarında görüldüğü gibi kanalların uçları dromoslara doğru yapılmıştır. Böylece kesilen kurbanların kanı bu kanalları doldurmakta ve kanallar yardımıyla mezara akmaktaydı. Van Kalesi'nin kuzeydoğu eteğindeki **Analıkız** kutsal alanında olduğu gibi mezarlık alanları dışında yeralan bu tür kanalların da kurban törenlerinde kullanılması mümkündür²⁰⁷. Sözkonusu izler kaya işaretleri bulunan alanların kurban törenlerinde birer kült alanı olarak kullanılmış olabileceğini gösterebilir²⁰⁸.

Kurban törenlerine ait başlıca somut buluntular Urartu mezarları içinde ele geçmiştir. Mezarlarda bulunan bir grup sığır, koyun ve keçi ön kol parçaları, kurban törenleri ile ilgili olmalıdır ²⁰⁹. Olasılıkla kurban edilen hayvanın bir kısmı törene katılanlar tarafından yenilmekte ve bir kısmı da ölünün yanına konulmaktaydı. Tanrılara ve ölülere kurban edilen hayvanların bazı bölümleri kurban ya da ziyafet törenlerinden sonra saklanabilmekteydi. Urartu yerleşim merkezi olan **Karmir Blur, Toprakkale ve Bastam**'dan elde edilen bulgular bu tür bir uygulamayı destekler niteliktedir²¹⁰.

²⁰⁵Belli 1989,65vd.; Başgelen 1990, 26, dip.not.3; W.Kleiss, "Felszeichen in Bereich Urartiischer Anlagen", AMI 14 (1981), 23vd.; 1968, res.14.

²⁰⁶Belli 1989,86vd.

²⁰⁷Bu kaya işaretleri, Yukarı Anzaf'ta olduğu gibi kaleleri dinsel yönden kutsayan , her türlü tehlikeye karşı koruyan bir işleve sahip olmalıdır. Bak. O.Belli, "1991 Yılı Anzaf Urartu Kaleleri Kazısı" , KST XIV.I (1993), 443.

²⁰⁸Geniş bilgi için bak. Belli 1989,88.

²⁰⁹Deniz 1980, 112.

Ölünün mezara koyulmasının ardından gömü törenlerinin bir başka kısmı başlamış olmalıdır. Ölü törenlerinin bu bölümünde **ölü yemeği** düzenlenmiştir. Mezarın içinde yemeğe ilişkin bulgulara sık olarak rastlanmamasına karşın²¹¹, ele geçen çanak-çömlek ve hayvan kemiği gibi birtakım buluntular böylesine bir yemeğin varlığını ortaya koyabilmektedir.

Bugünkü arkeolojik verilere göre ölü yemeği Anadolu'nun en eski geleneğinden biri olarak Doğu Anadolu'da yaşamaya devam etmiştir. Günümüzde de süren bu gelenek , ölünün öbür dünyada, yemek ve suya gereksinimi olduğunun inancıyla ortaya çıkmış olmalıdır²¹². Mühürler, steller, duvar resimleri, lahitler ve tunç levhalar üzerinde betimlenen ve ölünün arkasından verilen yemeği temsil eden sahneler, ölü gömü törenlerinin günümüze değin süren başlıca uygulamalarından birini yansıtmaktadır. Bu sahneler, ölü kültüne ait belgeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Sözkonusu sahnelerin ölü kültürüyle ilişkisi konusunda birçok bilim adamı çeşitli görüşler ortaya atmıştır. Bazı bilim adamları özellikle Pers stelleri üzerindeki ziyafet

²¹⁰1898 yılında Alman W. Belck ve C.F.Lehman Haupt'un Toprakkale'de Totenhua = Ölüler Evi'nde yaptığı kazılarda insan iskeletlerinin yanısıra yanmış hayvan kemikleri bulmuştur. Lehman-Haupt bu kemikleri tapınak kurbanının kutsal kalıntıları olarak yorumlamıştır. Rus kazıcılar Karmir-Blur'da da 1949 yılında bir grup kemik açığa çıkartmışlardır. B.B.Piotrovskii de buradaki küçük baş hayvan kemiklerinin kurban kalıntıları olduğunu önermiştir (Zimansky 1988,122vd.; 1979,53). Bastam'da 1100 adet yanmış ve kırılmış yabani ve evcil hayvan kemiği küçük kil baskı ya da bullelerle birlikte bulunmuştur. Hayvan kemikleri dikkatlice paketlenip sepet ya da torbaların yanına bir bulle iliştilmiştir. Kil bulleler, kemiklerin de bulunduğu her üç odada da ele geçmiştir. Ancak Toprakkale ve Karmir-Blur'u kazın bilim adamları tarafından "Kutsal kurbanlar" şeklinde önerilen kemiklerin ve etlerin depolandığı bölümler, kapsamlı yorum için yetersizdir (Zimansky 1988,123; 1979,55).

²¹¹Barnett 1963,161.

²¹²Ölü Yemeği bölgelere göre çeşitli adlar almaktadır. Söz konusu adlardan bazıları; "kı",kırk yemeği", "ölünün kırkı, kazma tıkırtısı, can aşısı, zıkkım yemeği , etmek , olarak bilinmektedir . H.Z.Koşay; Anadolu'nun Etnografya ve Folkloruna Dair malzeme, Alacahöyük, 33, Ankara, 1951; H.T.Okutan, Şebinkarahisar ve Civarı, 411,Giresun, 1949; N,Uluğ , Tunceli, 110, İstanbul, 1938; A.R.Yalgın, Cenupta Türkmen Oymakları, II, 76, Ankara, 1933.

sahnelerini dikkate alarak, bu sahnelerin asla bir ölü yemeği olmadığını, ölen kişinin günlük yaşantısından bir yansıma olduğunu belirtirler²¹³. Eğer ölen kişi zenginse kralın yaşantısını taklit edeceği belirtirken, böylece hem özlemine duyduğu yaşamı göstermek istemiş hem de beklentilerini yansıtmıştır²¹⁴, denmektedir.

Mühürlerde ve kabartmalarda , masanın başında çoğunlukla oturur durumda betimlenen kişi, ziyafet sahnelerinin odak noktasını oluşturmaktadır. Genellikle arkalıklı bir sandalye ve taht üzerinde ya da arkalıksız bir tabure üzerinde oturan kişiler önlerindeki masaya yönelmiş durumda gösterilmektedir. Oturan ve ayakta duran kişiler önünde yiyecek ve içeceklerin konulduğu masalar bulunmaktadır. Masalar farklı boyda ve farklı şekillerde yapılabilmektedir. Farklılıklar özellikle üçlü ve dörtlü ayaklarda dikkati çekmektedir²¹⁵. Masaların ayakları klasik dört bacaklı , çapraz profilli olarak yapılmıştır²¹⁶. Masa ayaklarının tabanla birleştiği kısım keçi ayağı şeklinde olabilmektedir. Masanın üzerinde büyükçe bir kabın içine Anadolu'da "açık ekmek" olarak adlandırılan ekmekler bırakılmıştır. Aynı masa üzerine veya ikinci bazen de üçüncü bir masaya içecekler koyulmuştur²¹⁷. İçecekler kulplu testi, çanak ve kaselerde bulunmaktaydı. Masadaki kapların sayısı değişebilmektedir.

²¹³E.Akurgal, "Griechisch-Persische Realiefs Aus Daskyleion", *Ir.Ant.VI* (1966), 155vd. ; Cremer 1984,98.

²¹⁴Bu konudaki öneriler için bak. Polat 1991,42vd.

²¹⁵C.İşık, masaları ve masa tasvirlerini üç ve dört ayaklılar şeklinde ikiye ayırmıştır. Dört ayaklılar da haçvari ve dört dik ayaklı şeklinde iki grup olarak düşünülmüştür. Bak. C.İşık, "Tische und Tischdarstellungen in der Urartaischen Kunst", *Belleten* 50 (1986), 416vd.

²¹⁶Merhav 1991b,253vd.

²¹⁷A.Taşyürek, *Urartu Kemerleri*, fig.4,res.21, Ankara, 1975, ; Çilingiroğlu 1991b, şek.1,res.1.

Adak Levhası (Gaziantep Müzesi -44.54.73)

Mühür , taş ve tunç eserler üzerindeki sahnelerde görüldüğü gibi gömü törenlerinde ölümler için verilen ziyafetlere ilişkin başlıca kanıtlar yine mezarlarda ele geçmiştir. Mezarlarda ölümlerin yanında bulunan mühürlerde, belki de moda niteliğinde dönemin sevilen motiflerinden biri olan, ziyafet sahneleri yer almaktadır. Kargamış yakınında **Devehöyük** mezarlığında yakararak yapılmış bir gömünün yanında bulunan bir silindirik mühürde²¹⁸ bu tür bir sahne bulunmaktadır. Mühürde betimlenen biri oturur durumda gösterilen iki figürün yer aldığı ziyafet olayı da yapılan gömü töreninin bir parçası olmalıdır. Ziyafet sahneli mühürler **Susa**'daki mezarlarda da bulunmuştur²¹⁹. Susa'da 259 ve 119 No'lu mezarlarda bulunan mühürlerde de benzer ziyafet sahnelerinin yer alması, aynı zamanda ziyafet sahneleri ile ölü ve ölü törenleri arasındaki ilişkiyi açıklaması açısından önemli sayılmalıdır.

Ölümlerle ilgili ziyafet sahneleri sadece mühürlerde yer almaz. Mühürler dışında mezarlarla ilişkili bazı taş eserler üzerine bu tür sahneler yapılmıştır. Üzerindeki ziyafet sahnesi ile **Ahram lahti**²²⁰ bu eserlerden biri olarak gösterilebilir. Taht ya da yüksek bir sandalye üzerinde oturan bir eli ile lotus çiçeği tutan²²¹ sakalı kişinin önündeki masanın üzerinde yiyecekler bulunmaktadır.

K.Suriye mezar stellerinde görülen yemek sahneleri de bu tür betimlemelerin genellikle ölü yemeği ile ilişkili olabileceğini kanıtlamaktadır ²²². **Hama**'da bulunan bir mezar steli üzerinde mezar sahibine törensel içerikli

²¹⁸Moorey 1980, 108, pl.I.449 (MÖ.8-7.yüzyıl).

²¹⁹Amiet 1980, 142vd., No.14,18,19 ve 20., Pl.VI.

²²⁰N.Jidejian, **Byblos Through The Ages**, fig.92-94, Beyrut ,1968; Hermann 1989, fig.2.

²²¹Elinde tuttuğu lotus çiçeği de ölüm nedeniyle aşağı doğru eğilmiş durumda betimlenmiş olmalıdır. Bazı Urartu adak levhaları üzerinde de bu çiçek aşağı doğru eğik durumda gösterilmiştir. Bak.H-J.Kellner, "Gedanken zu den Bronzenen Blechvotiven in Urartu" **AMI** 157, pl.7,2; Kellner 1976, Abb.53. Bazı eserlerde ise bu çiçek dik durumda betimlenmiştir (Culican 1970,fig.1,pl.VII-VIII ; Parrot 1969, fig.60).

donuk bir atmosferde verilen ziyafet canlandırılmaktadır²²³. Biri **Karatepe**'den iki Kuzey Suriye mezar stelinde konu olarak ziyafet sahnesi tercih edilmiştir²²⁴. **Maras** stellerinde²²⁵ ; birinde üç diğesinde iki kişi arasında geçen ziyafet sahneleri yer almaktadır. **Zincirli** mezar stellerinde de benzer sahneler²²⁶ bulunur. Bunlardan **Prenses Kabartması**'da Ahiram lahit kabartması ile benzer şekilde, aşağı doğru eğik lotus çiçeği yapılmıştır. **Nerab**'dan mezar stelinde²²⁷ yelpaze sallayan hizmetçi karşısında yiyen ve içen kişi, yine aynı mezarın sahibi olabilir. Bu ziyafet sahnesi ile aynı zamanda kendini de betimlemektedir. **Zincirli** yakınındaki **Karaburçlu** ve **Ördekburnu** kökenli iki stelde de ölü yemeği sahnesi yer almaktadır²²⁸.

Ziyafet sahneleri MÖ.6 ve 5.yüzyıllara tarihlenen stel ve lahit kabartmaları üzerinde de yer almaktadır. Özellikle Anadolu -Pers sanatının yaygın eserleri içinde gösterilen mezar stellerinin başlıca konularından birinin ziyafet sahneleri olduğu bilinmektedir. Bu stellerden **Köseresul I**, **Köseresul II**, **Adda**²²⁹ ve **Dereköy** steli²³⁰ üzerinde ölü ziyafeti sahnesini bulmaktayız. Anadolu'da çok

²²²Malatya'da (Orthmann1971, 42.c,f), Maras'ta (Orthmann 1971,43.i; 44.g, fig.45. a-b,d,f-g. fig.46.,a-d; 47.c-f; 48.a), Tell Rifaat'ta ve Sakçagözü'nde birbirine benzer steller bulunmuştur (Orthmann 1971,Taf.51:f). Stellerin üzerindeki sahneler fazla yüksek kabartma değildir. Stellerdeki kişiler olasılıkla günlük yaşamdan bir bölümünü canlandırmaktadır.

²²³Genge 1979, Abb.41; H.Inghalt, Papport Preliminaire sur Sept Compognes de Fouilles a' Hama en Syrie (1932-1938) 1940, taf.26.

²²⁴P.Matthiae, Studi sui Rilievi di Karatepe (1963),Taf.V; Genge 1979, Abb.56; Abb.119.

²²⁵Pritchard 1954, 325,fig.630; Genge 1979, abb.122; Darga 1992, fig.300, 301,304, 305,306

²²⁶Pritchard 1954, fig.630, 633; Genge 1979,abb.37 (MÖ.9-8.yüzyıl.) ; Akurgal 1962, fig.130; Darga 1992,fig.263,278,279.

²²⁷ Pritchard 1954,326,fig.635; Genge 1979, Abb.118; G. Cotenau, Les Antiquities Orientales , 17,no.27, Paris,1780. Aleppo'dan Arami -Asur etkili bir steldir.

²²⁸Orthmann 1971, Lev.43i,48g; Darga 1992,311,fig.299,323,fig.307.

²²⁹Köseresul I -II ve Adda stelleri için bak. Dip not.83

²³⁰Cremer 1984,87 vd.

sevilmiş olan bu sahne Batı Anadolu'da Hellenistik ve Roma dönemi eserlerinde de yaygın olarak kullanılmıştır²³¹.

Yukarıda ele aldığımız eserlerin mezarlarla ilişkisi açıktır. Mühürler ve taş eserler mezarlık alanlarında bulunmuştur. Üzerlerinde betimlenen ziyafet sahneleri de yine ölü kültü ve gömü töreniyle ilişkilidir. Bu eserlerin dışında ziyafet sahneleri içeren ancak mezarlık alanı dışında bulunan birçok mühür, taş ve tunç eser tesbit edilmiştir²³².

Ziyafet sahnelerinin bir çok örneğine özellikle erken dönem mühürleri üzerinde rastlanılmıştır. **Bastam, Susa, Luristan, Mari ve Tchoga Zanbil** 'de ele geçen, üzerinde ziyafet sahneleri bulunan MÖ.2-1.bin mühürleri ,mezar dışında bulunmalarına karşın ziyafet geleneğinin Yakın Doğu'daki erken örneklerini belgelemeleri, açısından önem kazanmaktadır²³³. İran'dan bir metal bardak ve tunç disk, Nimrud'da sarayın kuzey-batısında bulunan Well AJ. Pyxis'i ,Fenike yapımı iki tunç kase ve Ziwiyeye'den çıkan MÖ.8.yüzyıla ait fildişi bir levha üzerinde de ziyafet sahnesi vardır²³⁴.

Doğu Anadolu'da bulunan tunç levhaların²³⁵, dini ve krali seremonilere

²³¹J.M.Dentzer, *Le Motif du Banquet Couché Dans Le Proche - Orient et Le Monde Grec du VII au IV Siécle Avant J.-C.*, 1 vd., Roma ,1982.

²³²Bu eserlerin bir kısmı mezarlarla ve ölü kültü ile ilişkili değildir. Ninive'den M.Ö.7.yy.a verilen duvar kabartmasında (Parrot 1961, fig.60.), Karatepe (Akurgal 1962, fig.143), Kargamış (Genge 1979,Abb. 39) ve Kuzey Suriye Kentleri'nden iki kabartmada (Genge 1979,Abb.45, 47; J.Gastarng, *The Hittite Empire*, taf. XLII, Londra,1929; E.L.B.Terrace, *The Art Of Ancient Near East in Boston . Museum of Fine Arts*,1962, Abb.17) ve "Barrekup ve Oğlu" kabartmasında (Akurgal 1962, fig.131) ziyafet sahneleri vardır. Benzer sahnelere mühürler üzerinde de rastlanmıştır. Mari'den MÖ.1.bine ait bir silindir mühür üzerinde ziyafet sahnesi yer alır (Parrot 1961, 162, res.206). Buradaki sahnelerde yer alan ziyafet sahneleri ölü yemeğinden çok Ninive'de, ve Kuzey Suriye Kentleri'ndeki kabartmalarda olduğu gibi zenginlik ve kazanılan zaferlerin kutlanmasıyla da ilgili olabilir.

²³³Kleiss 1979,Taf.42.3 (D10); Amiet 1980, 13; Porada 1962, fig.19-24.

²³⁴S.D.Ripley, *7000 Years of Iranian Art*, fig.292 , Washington, 1965; Genge 1979, Abb.38; Culican - Zimmer 1987,fig.8,12; Herpmann 1989,94, pl.XI.a,b; Culican 1970, pl.VII,VII,fig.1.

²³⁵Taşyürek 1977 19vd.; 1978, 201vd.

ilişkin bilgi vermeleri açısından özel bir yeri olmalıdır. Sözkonusu kemer parçaları bazen friz bazen de küçük parçalar halinde karşımıza çıkmalarına karşın bunlardan hangilerinin ölü törenlerini içerdiğini ya da bu törenlerde kullanıldığını anlamak güçtür. Mezarlarda ölüyle birlikte bu tür bulguların ele geçmemesi nedeni ile adak levhalarının daha çok krali ve dini işlevlerinin olduğuna inanılmaktadır²³⁶. Özellikle Kafkas kökenli kemerlerdeki uzun anlatım başarı ve kahramanlıkları özetler niteliktedir²³⁷. Bazı tunç levhalarda yer alan tanrı motifleri , ziyafet sahnelerinin ölü ziyafetiyle ilişkili olamayacağını gösterir²³⁸. Levhalardaki tanrılarla ilgili atribüer , kurban hayvanları, krali yöneticiler ve hizmetçilerden oluşan topluluk Akkad ve Yeni Asur'da olduğu gibi²³⁹ adak törenlerini betimlemektedir.

Mezarlarda ölü törenleri sırasında verilen ölü ziyafetine ilişkin mühür ve steller üzerindeki sahneler gerçekte ölü ile ilgili soyut bir olayı canlandırmış olabileceği düşünülebilir. Ziyafet olayının somut kanıtları ile ilgili bulgular az da olsa elde edilmiştir. Ancak yiyecek ve içecek kalıntılarının daha yoğun olarak günümüze değin ulaşması mümkün olmamıştır. Özellikle Erken Demir Çağ'da olduğu gibi yiyecek kalıntıları ile bu durumu kanıtlamak zordur. Doğu Anadolu'da basit toprak mezarların bir kısmında ölülerin başuçlarında bazı kapların ele geçtiği bilinmektedir²⁴⁰. Iğdır mezarlığında kayalığın batısındaki H alanında dağılmış durumda olmasına karşın iskeletlerin yanında kavanoz tipinde bir kap , testi ve çeşitli formlarda keramik parçaları bulunmuştur²⁴¹. **Kalecik**

²³⁶Belli 1981,40.

²³⁷Culican -Zimmer 1987, Fig.8,12.

²³⁸Çilingiroğlu; tanruların ölümsüzlükleri dikkate alındığında bu sahnelerin "ölü ziyafeti" değil, tanrıya sunulan bir tür adak merasimi olabileceğini belirtmektedir (Çilingiroğlu 1991b,18, Şek.1). Benzer bir kemer parçaları için bak. C. Işık 1990 , Abb.1; Kellner 1976, 54, Abb.52; 1991a,160vd., Abb.17; 1991b,293, Abb.6; P.Calmeyer, "Some Remarks on Iconography", Urartu, 316, fig.4 ;Taşyürek 1978, 210 vd., Res.22 Bu tür sahneler Kuzey Suriye Kentlerinde ölü yemeği sahnesine dönüşmüştür (C.Işık 1990,24).

²³⁹P.Calmeyer, Reliefbronzen in Babylonischem Stil,(1973),153vd.; R.D.Barnett , Assyrische Palastreliefs,(1961), Taf.105.

²⁴⁰Bakınız, sayfa.141.

²⁴¹Barnett 1963,155, No.47,48.

(Kat.No:102) yakınında bulunan mezarda da iskeletin yanında bir çanağın bırakıldığı²⁴² anlaşılmaktadır. Liç'te bulunan basit toprak mezarlardaki , çeşitli süs eşyalarının yanısıra bazı kaplarında varlığı da²⁴³, ölünün yanına bırakılan keramiklerin işlevi ile ilgili soruların yanıtını aramamız gereğini ortaya koyar. 5 No'lu alanda (Harita.II) **Norşuntepe**'de Güney Yamaç kazılarında bulunan bir mezardaki (Kat.No:117) yonca ağızlı kaplar ziyafet ile ilgili olabilir. Van'da **Ayanıs ve Van Kalesi Höyüğü** kazılarında ortaya çıkartılan basit toprak mezarlarda ölülerin yanına bırakılan kapların üzerinde de durmak gerekir. Ayanıs 1 No'lu basit toprak mezarda (Kat.No:113) tunç küpelerin yanısıra kafasının yanında iki kulplu bir maşrapa ve iki kaba ait parçalar tesbit edilmiştir(Lev. 40:a). Van Kalesi Höyüğü'nde Urartu dönemi yapısı duvarı üzerine yerleştirilmiş 140 No'lu mezarda da (Kat.No:115) Ayanıs mezarında olduğu gibi küpelerin yanısıra bir maşrapa ve iki kabın bulunması (Lev.)²⁴⁴ gömü geleneğindeki benzerliği ortaya koymaktadır. Her iki mezar da Urartu Krallığı'nın geç dönemine tarihlenmesine karşın , sözünü ettiğimiz örnekler Orta ve Geç Demir Çağ'a ait basit toprak mezarların bir kısmına, sıvı ve katı yiyeceklerin koyulmasına uygun bazı kapların bırakılabildiğini göstermektedir.

Patnos-Dedeli AI mezarında (Kat.No:52) iskeletin ayağının ucunda ve mezara girişte merdivenin solunda bulunan hayvan iskeletleri ziyafet sonrası ölü yanına bırakılan yiyeceklerden kalan parçalar olabilir²⁴⁵. Ancak mezar içinde taş ve tunç eserler üzerinde görülen ziyafet sahnelerindeki gibi masa , sandalye ve diğer eşyalar ele geçmemiştir. **Adilcevaz H Kayalığı** 1 No'lu oda mezarın içinde (Kat.No. 51) çok miktarda eşya parçası bulunmuştur. Buluntuların en önemlileri oldukça sağlam durumda ele geçmiş olan ahşap mobilya parçalarıdır²⁴⁶.

Mobilya aksamının çoğu boğa ayağı şeklinde işlenmiştir. Bununla birlikte ikiye ayrılmış durumda bulunan üç ayaklı yuvarlak küçük bir masa²⁴⁷, mobilya

²⁴²Öğün 1978a, 673.

²⁴³Öğün 1978a, 673-675, Textabb.13, Abb.19.

²⁴⁴Tarhan 1993,baskıda.

²⁴⁵Öğün 1978b,665,667.

²⁴⁶Öğün 1974b, 446; 1974c, 60; 1978a, 663; 1978b,63, pl.32, Abb.18-19.

²⁴⁷Öğün 1978b,pl.32,Abb.21

parçaları içinde en sağlamıdır. Aynı mezar içinde bulunan yonca ağızlı testiler ve kaseler²⁴⁸; tunç eserlerle , mühürler üzerinde yer alan ziyafet sahnesi masasının somut kanıtları olarak karşımıza çıkmaktadır. **Kayalidere A** mezarının (Kat.No:49) odalarında bulunan mobilya parçaları da²⁴⁹ , mezardaki masa , sandalye gibi birtakım aşyaların varlığına işaret etmektedir.

Soyulmuş olmalarına karşın **Altın-tepe** mezarlarında ele geçen ahşap ya da metal parçaları, kuşkusuz dağıtılmış durumdaki mobilya aksamından başka birşey değildir . I No'lu mezarın (Kat.No.83) üç nişli üçüncü odasının tabanında mezarı kaçak kazanların dikkatini çekmediği anlaşılın bir grup keramik ve ağaç mobilya parçaları bulunmuştur²⁵⁰. Yuvarlak kesitli , dört yüzeyli , kabartma merdiven motifli ve boğa ayaklı parçalar mezarda olasılıkla bir yemek masası ve sandalyesinin varlığını ortaya koymaktadır.

Altın-tepe III No'lu mezarın (Kat.No.86) ilk odasında da kapıya yakın bir yerde ayakları gümüş kaplı iki sandalye tesbit edilmiştir²⁵¹. Odanın batı yarısında da keramik ve iyi korunmuş bir ağaç masa ele geçmiştir. İkinci odada lahitlerin yanında, ceviz ağacından iki masa²⁵², pişmiş toprak kaplar, ithal olduğu düşünülen fayans vazo ve tahrip olmuş durumda ağaç mobilya parçaları tesbit edilmiştir. Üçüncü odada ise pişmiş toprak kaplar ve dört ayaklı ahşap bir masa²⁵³, buluntular arasında yer alır. Adilcevaz, Kayalidere ve Altın-tepe

²⁴⁸Dilkaya mezarlık alanında CC15c plankaresinde -6.15m.de 7.5cm. çapındaki kırık durumda bulunan tunç kase de olasılıkla bu amaca uygun bir şekilde bırakılmış olabilir. Kaseler yaygın forlardan biri olarak Urartu'nun çeşitli dönemlerinde görülmüşlerdir. Mezar buluntusu olarak bulunan kapların çoğunlukla pişmiş topraktan yapıldığı anlaşılmaktadır (Bak. Kroll 1976, tip.2ve 8; 1979, Abb.2:4). Tunç olanların daha özel bir yeri ve önemi olmalıdır. Bir kısmının içinde yazıt da yer almaktadır [Bak. H.J.Kellner,"Ein Datirner Silberfund Aus Urartu", *Anadolu XIX* (1976),62-63,Taf.VI-VIII; B.B.Piotrovskii, *Urartu : The Kingdom of Van and Its Art*, fig.97-98, New York, 1969; O.A. Taşyürek,"Urartian Figurines and Metal Vassels in the Adana Regional and Gaziantep Museums", *TAD XXIII/2* (1976), 102vd., fig.4-5,res.9-10; Merhav 1991a, 208-209, 3-4 ve 5]. Tunç kaseler genel olarak MÖ.8-7.yüzyıla tarihlenmektedir.

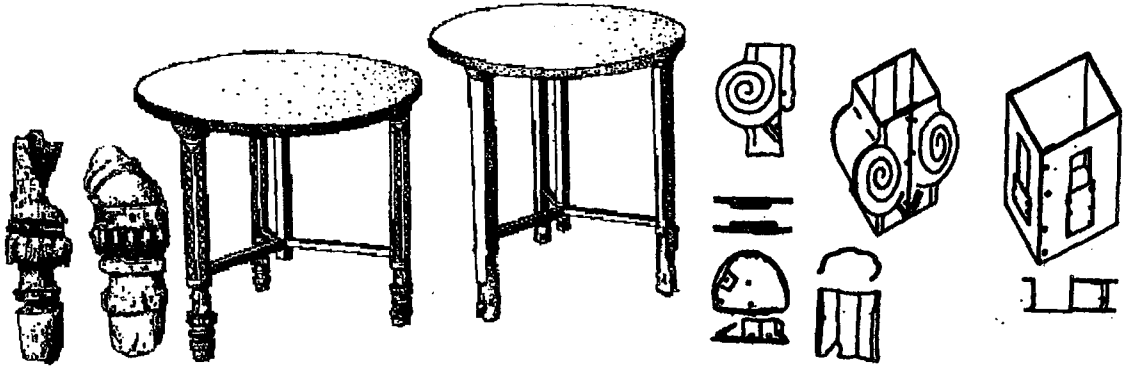
²⁴⁹Burney 1966,fig.23, pl.25,a-b.

²⁵⁰Özgüç 1969, 13, Lev.XXI.2-4, XXII.1, Dip.not.16.

²⁵¹Özgüç 1969,20, Lev.XIX,1-2.

²⁵²Özgüç 1969,22,Lev.XXI,1.

bulguları oda mezarların bazılarında ölü ziyafeti ile ilgili olarak masa ve sandalyelerin konulabileceğini göstermektedir.

Altıntepe, Adilcevaz ve Kayalıdere mezarlarından mobilya parçaları

Yurt içinde ve dışında çeşitli müzeler ile özel koleksiyonlara dağılan sağlam durumdaki yüzlerce tunç mobilya aksamının çoğu mezar buluntusu olmalıdır. Kaçak kazıcılar tarafından ortaya çıkartılan ve ahşap kısımlarına ait çok az bilgiye sahip olduğumuz bu nesnelere²⁵⁴, Urartu gömme geleneğinin mezar içindeki ziyafet sofrası uygulamasının yeterince dikkate alınmayan kanıtları olarak görülmelidir. Ele geçen pişmiş toprak ve tunç kap parçalarından da anlaşılacağı gibi masaların üzerine yiyecek ve içecekler bırakılmış olmalıdır. Bütün Urartu mezarlarında ziyafet masalarının hazırlandığını söylemek güçtür. Ancak sağlam durumda tesbit edilen ve soyulmadan açılan oda mezar sayısını da göz önüne aldığımızda ele geçen buluntular Urartu mezarlarında bu tür bir uygulamanın varlığını ortaya çıkartmaktadır. Oda mezarların belki de bir kısmında, özellikle gelir durumu yüksek olan ve yönetimde yer alan kesime ait mezarlarda, ölümlere zengin ziyafet sofrası hazırlanmaktaydı. Daha çok yakmadan yapılan gömülere ait bir uygulama gibi düşündüğümüz bu geleneğin; Erken

²⁵³Özgüç 1969,24, res.24, Lev.XX,1-2.

²⁵⁴Merhav 1991b,246vd, fig.1-9;R. Yıldırım, "The Urartian Furniture Fragments in the Elazığ Museum", 3rd. International Anatolian Iron Age Symposium 6-12 August 1990, Van, (Ed.A.Çilingiroğlu - D.French)Oxbow, 1993. (baskıda)

Demir Çağ mezarlarına oranla daha kapsamlı ve özenli olduğu anlaşılmaktadır. Erken Demir Çağ mezarlarında ölü yemeği uygulaması olmasına karşın , süslü mobilyaların kullanıldığı mezarlara rastlanmamıştır. Yiyecek ve içecekler zemine ölününü yanına bırakılmıştır. Erken Demir Çağ'dan sonra mezara yiyecek ve içecek koyma uygulaması dönemin belli kesimindeki artan zenginliğe uygun olarak devam ettiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Urartular döneminde bu uygulama ,mezar içinde masa ve sandelye gibi mobilya aksamının da kullanıldığı ziyafet sofraları şekline dönüşmüştür. Urartu tunç levhalarında betimlenen sahnelerde yer aldığı gibi ölünün öbür yaşamında da yiyip içebileceği düşünülerek ölmeden önceki yaşamına uygun ortam hazırlanmak istenmiş olmalıdır.

Yakarak yapılan gömülerde de ziyafet töreni yapılmış olmalıdır. Ancak urnelerin yanına genellikle yiyecek ve içecek kapları bırakılmamıştır²⁵⁵. Yakarak yapılan gömülerde urnenin yanına ya da içine kap bırakılmamasına neden olarak, gömü geleneğindeki anlayış tarzı gösterilebilir. Ölünün yakılmasından sonra bedene ait yanmış kemiklerin dışında birşey kalmaması, mistik anlamda ölünün yanına yiyecek ve içecek bırakma amacının da, geçerliliğini yitirmesine neden olmuştur. Dolayısıyla artık sadece bir ruha dönüşen ölünün yanına yiyecek ve içecek bırakılmasının gereksiz olduğuna inanılmış olabilir.

Doğu Anadolu'da Urartular'da ölünün tanrılaştırılmasına ilişkin herhangi kesin bir bulguya sahip değiliz. Ölen kişiler krali tabakaya ait olsalar bile ölenlerin sadece kutsandığı , Hititler'deki gibi tanrılaştırılmadığı anlaşılmaktadır²⁵⁶.

²⁵⁵Urnelerin yanına kap bırakılması sık rastlanmayan bir uygulama şeklidir. Ancak bazı yakarak yapılan gömülerde urnelerin dışına tunç ve demir kapların yerleştirildiği anlaşılmaktadır. Iğdır'da urnelerin dışında tunç ya da demirden çeşitli kaplar ele geçmiştir. Tunç kaselerin, bilezik , okucu ve bıçaklarda olduğu gibi urnenin dış yanına özenle yerleştirildiği anlaşılmaktadır(Bak. Barnett 1963, fig.7,9,10 ve 23). Ayanıs Mezarlık Alanı'nda bulunan urnenin (Bakınız , urnelerin kataloğu; IA.a 43) ağız kısmını kapatan iç içe durumdaki kaplara da yiyecek bırakılmış olabilir. Iğdır mezarlığında bulunan evcil olmayan koyuna ait parçaları da daha çok tören sırasında verilen ölü yemeğine ait artıklar olarak düşünülmektedir (Barnett 1963,161).

Urartularda ölen kişileri tanrılaştırma olayı kesin olarak bilinmemesine karşın, mezarlıklarda dini törenlerin bir parçası olarak kurban törenlerinin de yer aldığı “tapınma” ya da “kült törenleri” yaygındır. Tapınma ve ölüyle ilgili törenlerin öncelikli amacı Tanrıya şükran duygularını sunmaktır. Ölüyü tanrı önünde yüceltip onu kutsamak gereksinimi, mezar civarından bir tören yerinin varlığına işaret etmektedir. Bu amaçla bazı mezarlıkların içindeki özel alanlara kutsal tapınım yerleri hazırlanmıştır. Ölü kültü ile ilişkili Orta ve Geç Demir Çağ’a ait bilinen kült alanlarından biri **Altıntepe**’de ortaya çıkartılmıştır (Lev.47:a-b).

Altıntepe mezarlarının hemen yanında , duvarlar inşa edilerek 11.70x7.75m. boyutlarında bir teras oluşturulmuştur. Üstü açık alanın kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunu takip eden kuzey duvarına 1.00 m. , mezar duvarlarına 1.00 m. uzaklıkta 0.50 m. genişliğinde, 2.30 m. yükseklikte, üstleri kavisli dört stel dikilmiştir. Ortası oyuk, taştan çanak şeklinde yapılmış bir sunak stellerden birinin önüne konulmuştur. Böylece Altıntepe’de kare planlı tapınağın dışında üstü açık bir kutsal alan daha oluşturulmuştur. Mezarların yanındaki stellerin durduğu bu alan, ölü kültü ile ilişkili bir açık hava tapınağıdır²⁵⁷. Bu açık hava tapınağında ölü kültü ile ilgili olarak belirli zamanlarda toplanılarak dini törenler yapılmış olmalıdır.

Ölü kültü ile ilişkili tapınma alanında törenlerle ilişkili iki unsur dikkati çekmektedir. Bunlardan biri yanyana sıralanmış steller, diğeri steller önünde yer alan taş sunaktır. Bütün bu unsurlar Urartu’nun dinsel özellikleri ile paralellik göstermektedir.

Kült alanındaki törenler, stellerin önünde gerçekleştirilmekteydi. Urartu

²⁵⁶Van Bölge Müzesi’nde bulunan ve üzerinde ziyafet sahnesi betimlenen kemer parçasında, tahta oturan tanrının karşısında biri boynuzlu gösterilmiş figürler yer alır. İki masanın arsında boynuzlu gösterilen ve üzerinde içecekler bulunan masanın arkasındaki figür, küçük bir tanrı ya da öldükten sonra tanrılaşan veya tanrılaşacağına inanılan bir kral olabilir (Çilingiroğlu 1991b,19, şek.1). Bu açıdan kemer, Urartular’da kralların tanrılaştırılmasına ilişkin tek örnek olarak görülebilir. Ziyafet sonrasında diğer metal eşyalarla birlikte törende kullanılan kaplar ezilerek tahrip edilmiş olmalıdır.

²⁵⁷Özgüç 1969,28vd; M.J.Mellink, “Archaeology in Asia Minor-Altıntepe”, AJA 66 (1962), 79; J.W.Shaw, “Phoenicians in Southern Crete”, AJA 92.2 (1989),175.

dilinde “NA pulusi(e) “ adı verilen²⁵⁸ stellere tapma geleneğinin mezarlık alanları dışında oldukça yaygın olduğu bilinmektedir²⁵⁹. ‘Alniunu’²⁶⁰ ve Yeşilaliç’ta²⁶¹ ortaya çıkartılan tekli ve üçlü stel altlıkları, stellere tapınma geleneğinin Urartu dininde önemli yeri olduğunu göstermektedir. Ancak Urartu kültürünü de etkileyen erken örneklerin İran’da Hasanlu’da ortaya çıktığı bilinmektedir. Biraz daha kaba olmakla birlikte bu tipte steller Hasanlu IV’te Yanmış Yapı II’nin önünde saptanmıştır. Kireç taşından yapılmış üç stelin bulunduğu yapının kutsal bir bina olduğu düşünülmektedir²⁶². Anadolu’da²⁶³ ve Yakın Doğu’da²⁶⁴ MÖ.2. binyıldan beri kullanıldığı anlaşılan stele tapma

²⁵⁸König 1955-57,197.

²⁵⁹Piotrovskii 1966b,46; C.F.Lehman-Haupt, *Metarialien zur Alteren Geschichte Armenien und Mesopotamies*,594,598, Berlin, 1907 ;Belli 1982, 125.

²⁶⁰Alniunu Kenti olduğu önerilen Van-Edremit yakınındaki taş atölyelerinin olduğu alanda çok miktarda taş stel ve stel altlıkları tesbit edilmiştir. Bak. Belli 1982,115vd.,res.2.

²⁶¹Van-Özalp’ın güneyindeki Yeşilaliç’ta iki ayrı grup halinde altı taş stel yuvası tesbit edilmiştir (V.Sevin-O.Belli, “Yeşilaliç Urartu Kutsal Alanı ve Kalesi”, *An.Ar.IV-V* (1977),373, res.2, lev.VII/1-2.).

²⁶²Burney-Lang 1971, 149; O.W.Muscarella, “Hasanlu in the Ninth Century B.C. and its Relations With Other Cultural Centers of the Near East”, *AJA* 75 (1971), 264; R.H.Dyson, “Further Excavations at Tepe Hasanlu. İran”, *Archaeology* 26 (1973), 303; “The Architecture of Hasanlu : Period I to IV”, *AJA* 81 (1977), 551 vd. ; Burney 1977, 186 ; Dyson 1989,116 vd.; Çilingiroğlu 1976,104.

²⁶³T.-N.Özgüç, *Karahöyük Hafriyatı Raporu*, 69 vd., Lev.X/1-3. Ankara, 1947. Metinlerde , Hitit’lerin bazı dinsel bayramlarını açık havada kutladıklarını , dağlık yerlerde ve koruluklarda tanrıların kişisel dikilitaşları (KUB X 17 I 13-14,26-28; XX 63,XI 18 I 11-13) bulunduğunu öğreniyoruz (Gonnet-Bağana 1986,276).

²⁶⁴Suriye ve Filistin bölgesinde stel geleneği oldukça yaygındır. Babil tapınakları bu tür birçok sütunu ile en iyi bilinen örneklerden biridir. Hazor’un küçük tapınağı da aynı geleneği yansıtır (Shaw 1989,174 vd.). Mari ‘de Gezer’de ve MÖ.13.yüzyıldan Lachish tapınağının bir duvarındaki üç çıkıntı, üçlü tanrıyı simgelemektedir. Alalah’ta da ikili ve üçlü taş stel altlıkları bulunmuştur (Woolley 1955, 89,Pl.13b). Bazı durumlarda sütun olarak uygulanabilen bu gelenek Kıbrıs’ta Enkomi’de MÖ.12.yüzyıldan bir tapınakta da bilinmektedir. Kition’da Astarte (MÖ.1300-1000) Fenike tapınağında kutsal çukur dışında iki sütun bulunmaktadır (V.Karageorghis, *Kition*, 96-98 , Londra, 1976). Boğazköy’de Frig katında bulunan stel bu tür tapınmanın Frigler’de de olduğunu

geleneğinin damga mühürler üzerindeki tasvirleri²⁶⁵, bu tür uygulamanın en belirgin örnekleri olarak kabul edilir. Özellikle üçlü stele tapma ve ona adakta bulunmanın Fenike kültüründe çok etkili olduğu anlaşılmaktadır. Fenike kültürüne ait tapınak alanlarında ve mezarlarda stellere ait güçlü kanıtlar dikkati çekmektedir. Tanrıların birer simgesi olarak Malta, Segesta, Motya, Selinus ve Suriye’de d’Amrit tapınağındaki üçlü steller²⁶⁶ Fenike’de yaygındır. Ancak Fenike kültürünün bu tür stelleri, Nora, Sousse ve Lilybaeum’da görüldüğü gibi mezar taşlarında da²⁶⁷ birer tanrısallık simgesi olarak da kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Kült töreninin yapıldığı mezarlık alanları içinde Altın-tepe belirgin bir örneği oluşturmasına karşın, Urartu kalelerinde yer alan bazı bölümlerin de ölü kültü ile ilgili kullanıldığını düşünmekteyiz. Bu tür alanlardan biri “Kaya İşaretleri”nin bulunduğu kayalıklar olabilir. Mezarların bulunduğu yerlerde de görülen bu tür kaya uyuklarında daha önce de ele aldığımız gibi ölü kültü ile ilgili kurban törenleri gerçekleştirilmiş olmalıdır. Van Kalesi’deki **Analıkız** kutsal alanının²⁶⁸, **Çavuştepe** Yukarı Kale batı suru dış kesimindeki genişçe platformun²⁶⁹ ve **Yeşilalıç** kutsal alanının da²⁷⁰ ölü kültü ile ilgili olarak kullanıldığını düşünmek mümkündür.

Ölü törenlerin önemli bir bölümünü **libasyon** uygulaması oluşturur. Libasyon olayı açık hava tapınaklarında, mezarların dışında ve büyük oda

göstermektedir. Bak. P.Neve,” Bericht Über Die Ausgrabungen Der Deutschen Boğazköy-Expedition Im Jahre 1969”, TAD.XVIII (1969) 1970, res.9/a-d.

²⁶⁵ Mühürler üzerinde genellikle üç tane stel görülmektedir. Bak.Lehmann-Haupt 1907, res.54; *Armenien Einst und Jetzt*, II/2, (1931), 549,598; van Loon 1966, Fig.18, E1; Calmayer 1991,317, fig.5-6.

²⁶⁶Shaw 1989, fig.18-22.

²⁶⁷Shaw 1989, Fig.15-17.

²⁶⁸Tarhan 1986a,306, Res.14-15 ; “Van Kalesi-Analı-Kız Kutsal Alanı”, *I.Anadolu Demir Çağ’ları Sempozyumu*, 24-27 Nisan 1984, İzmir (Yayınlanmamış makale).

²⁶⁹Erzen 1978,7; A.Erzen “Çavuştepe Yukarı Kale ve Toprakkale 1976 Dönemi Çalışmaları”, *An.Ar.IV-V* (1977).2, Lev.I/3,Res.1-3 ; “Türkiye’de Arkeolojik Araştırmaların Önemi ve Van Bölgesi Urartu Kazıları”, *Ar.Sa.* 34/35 (1986), 9,Res20.

²⁷⁰Dip.No.261.

mezarların içinde gerçekleştirilmiştir. Açık hava tapınağına sahip Altintepe’de, stellerin önündeki sunağa ölünün ruhu için yonca ağızlı bir testi ile şarap ya da kurban kanı libasyonu yapılmaktaydı²⁷¹. 0.50 m. çapındaki sunağın ortasındaki 0.14m. çapındaki delik, adanan sıvıyı toplamaktaydı²⁷². Sunağın altında herhangi bir delik yoktur. Sunağa akıtılan sıvı törenin ardından boşaltılıyor olmalıydı. Yapılan libasyon ile; ölü ruhuna tanrılara adak sunulmuş, onlara karşı bağlılıkları gösterilmek istenmiştir.

Urartu’lara ait birçok mühür ve mühür baskılarında bu tür libasyon törenleri betimlenmiştir. **Toprakkale**’de bulunan mühür baskısında “ölü arabasının” arkasında bulunan kişi bir eliyle tuttuğu bir nesne ile yere bir sıvı dökmektedir²⁷³. Olasılıkla burada ölü için tanrıya adak yapılmaktaydı. Toprakkale’den elde edilen bir başka mühür baskısında ortadaki büyük küpe libasyon yaparken gösteren sahne yer alır²⁷⁴. Libasyon sahneli mühür baskılı çanak Dilkaya mezarlığında bulunmuştur. Dilkaya mezarlık alanında CC15c plankaresinde , taş-sandık mezar (Kat.No.129) yanında ele geçen içe dönük ağız kenarlı çanağın dip kısmına yakın yerdeki libasyon sahnesi, stilize bir şekilde betimlenmiştir ²⁷⁵ (Lev.56:a). Libasyon sahneli Dilkaya kabının yakarak gömü yapılan taş-sandık mezar yanında bulunması önemlidir. Kap tahrip olan taşların altında ele geçmiştir (Lev.43:b). Sözkonusu mühür baskılı kapla taş-sandık mezardaki gömü için libasyon yapıldığı düşünülebilir²⁷⁶.

²⁷¹Toprakkale’de bulunan mühür baskısı üzerinde üç stel ve bir kutsal ağacın önündeki testi ile libasyonla ilgili bir sahne yer almaktadır . Bak. Piotrovskii 1966b, 46, res.7.

²⁷²Bakınız. F. Işık 1989, Res23a

²⁷³Bak.S.121, van Loon 1966,154,fig.18 E3.

²⁷⁴van Loon 1966,154 fig.18.E 4

²⁷⁵-7.88 metrede ele geçen çanak ,kahverengi hamur ve astar renginde olup , kum ve mika katkılıdır. Çarkta yapılan kap, iyi pişirilip açkılanmıştır. Çanağın ağız çapı, 20.7 cm.’dir (Envanter No. DK.14.90, Kod.CAV).

²⁷⁶Tanrıya şükranlarını sunmak amacıyla yapıldığı anlaşılan libasyonlarda çanak, testi ve özel olarak yapılmış bazı kaplar tercih edilmiştir. Hititler’de “şipant” ya da “eku “ adını verdikleri libasyon uygulamalarında belirli kapları kullanıldığı bilinmektedir. Eku’da sadece Gal ve Bibru adını verdikleri kaplar kullanılmıştır. Şipant ile büyük boyutlu kaplarla, eku ile daha küçük boyutlu içki kaplarıyla libasyon yapılmıştır (C.Yaşar,“Libasyonla ilgili ‘şipant ve eku’ Terimleri Üzerinde bir İnceleme”, VII. Türk

Taştan inşa edilen mezarlık alanlarında yapılan kazılarda Altıntepe dışında libasyon ile ilgili herhangi bir bulgu elde edilmemiştir. Ancak anakayaya inşa edilen mezarlarda kayalara yapılmış bazı izler ve oyuklar, bu tür törenleri belgeleyen kanıtlar olarak görülebilir. **Atabindi I** mezarı (Kat.No:126) ana salonunun güneydoğu kesiminde 2.30x1.10 m. ölçülerindeki dikdörtgen bir bölümün zemininde 0.40 m. çapındaki yuvarlak çukura²⁷⁷ ya da çukur içine yerleştirilen küp ve çömleklere libasyon yapılmış olabilir. **Şirinlikale** mezarlarının ana salonlarında da benzer türde çukurlar bulunmaktadır. **Şirinlikale I** mezarının ana salonunun orta kesiminde 0.20x0.25x0.35 m. boyutlarındaki çukur Atabindi I mezarındaki kadar düzgün planlı değildir²⁷⁸. Dörtgen formdaki düzgün bir çukur **Şirinlikale II** mezarında bulunmaktadır²⁷⁹. Nişin kuzey batısında 0.30 m. uzunluğunda 0.25 m. eninde dörtgen çukur

Tarih Kongresi ,1,89 vd. , Ankara, 1972). Diğer libasyon kapları için bak. S.Alp,"Libasyon kapları 'Gaga ağızlı desti' ile 'kol biçimli alet' ve Hitit metinlerindeki karşılıkları", *Bellekten* 124 (1967), 513vd. lev.3,res,8.

Bazı kabartma ve mühür baskılarından anlaşılacağı gibi , çanak ya da kase formundaki kaplarla libasyon yapıldığı anlaşılmaktadır. Dilkaya Höyüğü'nde bulunan bir mühür üzerindeki sahnede görüldüğü gibi (Çilingiroğlu 1988, 234,res.21), libasyon betimlemeleri Geç Asur silindir mühürleri üzerinde sıkça rastladığımız bir konuyu tekrarlamaktadır. Çoğunlukla MÖ.9-8.yüzyıla tarihlenen benzer mühürler; Nimrud'da [Albenda 1978, 22, fig.11; Parker , "Seals and Seal Impression from the Nimrud Excavations 1955-58", *Iraq* 24 (1962), pl.IX.3(ND 5247), IX.5 (ND 5318), XVII.9 (ND 6083)], Sultantepe'de (Lloyd 1980, fig.8.1) ve Mari'de (Parrot 1961, Fig.206) bulunmuştur. Libasyon sahneleri Hitit ve Geç Hitit kaya kabartmalarında da özenle betimlenmiştir. III. Hattusiliş'in Fraktin kabartmasında ve Malatya kabartmalarındaki libasyon sahneleri yer alır. bak.Akurgal 1962,fig.100-101,104-105; Orthmann 1971,Taf.39d-e;40a-b,d ;41,b,c,f; Pritchard 1954,324-325, fig.624-625. Libasyon genellikle zemine konmuş kapların içine yapılmıştır. Asurbanipal'ın libasyon sahnesinin betimlendiği kabartmada Dilkaya, Nimrud ve Sultantepe'de ele geçen mühürlerde gösterildiği gibi benzer sahne işlenmiştir (Pritchard 1954,325, fig.626; Parrot 1961, fig.76).

²⁷⁷Başgelen 1987,10-11; F. Işık 1987b, Abb.12.

²⁷⁸F.Işık 1987b, 500, Abb.6a.

²⁷⁹F.Işık 1987b, 502,Abb.9a,11.

libasyon ya da kurban törenlerinin sunak ve kaplarını barındırmış olabilir. Törenlerin yapıldığı ana salonlarda yer alan bu çukurların işlevlerini ortaya koyan izlerin silinmesi değerlendirmelerimizi güçleştirmektedir. Şirinlikale II ve Atabindi I gibi salonların köşelerinde yer alan bu çukurlar belirgin bir simetriden uzak noktalara yerleştirilmiştir. Urne yerleştirmeye uygun olmayan büyük boyutlu çukurlar törenlerle ilgilidir. Kurban kanının akmasını sağlayacak kanalın olmayışı bu çukurların libasyon işlevini ön plana çıkartmaktadır. Çukurların sadece yakarak gömü yapılan mezarlarda tesbit edilmesinde kuşkusuz ceset unsurunun ortadan kalkması etkili olmuştur. Mezar içinde kokusuz daha geniş alanın bulunması törenlerin bir bölümünün salonlarda yapılmasına olanak vermektedir. Yakarak ya da yakmadan gömü yapılan mezarların çoğunda libasyonlara ilişkin kalıntıları tesbit etmek güçtür. Mezar içindeki ve dışındaki libasyon törenlerinde daha çok taşınabilir türden, tunç kazanlar ya da farklı formlarda küpler kullanılmış olabilir.

Ölü gömme törenlerinde kurban ve libasyon törenlerinden sonra mezarlar yeni gömü yapılcaya kadar kapatılmıştır. **çoklu gömü** tarzını benimsemiş Urartu halklarının güvenli bir mezar ortamı hazırlama isteği, mezarları soyulmadan korumak için bazı yöntemlerin kullanılmasına neden olmuştur. Bu amaçla oda mezarların girişleri plaka taşlarla kapatılıp, dromosun içi taş ve toprak ile doldurulmuştur²⁸⁰. Mezar kapatıldıktan sonra mezarın dışına törenle ilgili yiyecek ve adak eşyası bırakıp bırakmadıkları konusunda bilgi sahibi değiliz. Bu durum toprak mezarlar için de geçerlidir.

²⁸⁰Öğün 1974, 446,res.11; 1978a,Abb.4,5. Yeni bir ölü gömmek gerektiğinde dromostaki taş ve toprak temizlenip kapak alındıktan sonra girildiği anlaşılmaktadır.

V.BÖLÜM : SONUÇ

Erken Demir Çağ Mezarları ve Yakmadan Gömme Geleneği

Doğu Anadolu'da yapılan araştırmalardan elde edilen kısıtlı yüzey bulgularının değerlendirilmesi sonucunda ulaşılan varsayımların kazılardan çıkan veriler ile yeterince desteklenememesi, Erken Demir Çağ kültürleri ve bu dönemin tarihsel gelişimi ile ilgili çeşitli tartışmalara neden olmuştur. Doğu Anadolu'da Elazığ ve Malatya Bölgesi'nde kazıları yakın dönemde sona eren ; **Korucutepe, Norşuntepe, Tepecik, Değirmentepe, Köşkerbaba** ve **İmikuşağı** yerleşim merkezlerinden elde edilen bulguların, **Elazığ** ve **Bingöl** civarında sürdürülen yüzey araştırmalarının Erken Demir Çağ'ı aydınlatmada önemli katkıları olduğu yadsınamaz¹. Doğu Anadolu'da başta Van Bölgesi olmak üzere geniş bir alanda yapılan araştırmalarda Erken Demir Çağ'ı ile ilgili çeşitli veriler elde edilmiştir. Erken Demir Çağ ile ilgili ilk buluntulara daha çok Burney'in yaptığı yüzey araştırmalarında² ve Erzurum Bölgesi'nde **Güzelova** ve **Pulur** kazılarında³ rastlanmıştır. Son yıllarda sürdürülen **Bayburt, Erzurum** ve **Muş** Bölgeleri'ndeki yüzey araştırmalarında ise sözkonusu kazı ve yüzey araştırmaları kadar buluntu elde edilememiştir⁴.

Van bölgesindeki **Dilkaya, Van Kalesi Höyüğü** ve **Karagündüz** kazılarının Erken Demir Çağ buluntuları vermesi⁵, Doğu Anadolu'nun tarihsel geçmişine ait bilinmeyenleri bir ölçüde azaltmıştır. Bölgedeki kültürel

¹Bak. II. Bölüm.28.

²Burney 1971, dip not.Bölüm 4/98.

³Bak,III.Bölüm.92,93.

⁴Bak. M.S.Rothman, "Preliminary Report on the Archaeological Survey in the Alpaslan Dam Reservoir Area and Muş Plain" **Araş.ST. X** (1993), 284 vd. İncelemelerimin sonucunda1991 yılında Muş'da yapılan yüzey araştırmalarından toplanan keramikler içinde herhangi bir Erken Demir Çağ buluntusuna rastlamadım.

⁵Son yıllarda **Ayanis Kalesi**'de yapılan kazılar , kalenin batısında bir Erken Demir Çağ yerleşmesinin varlığını ortaya koymuştur. Sözkonusu alanda birkaç parça da olsa Erken Demir Çağ keramiğinin bulunması Ayanis Kalesi'nin Urartu öncesinde Erken Demir Çağ'da da yerleşildiğini gösterebilir.

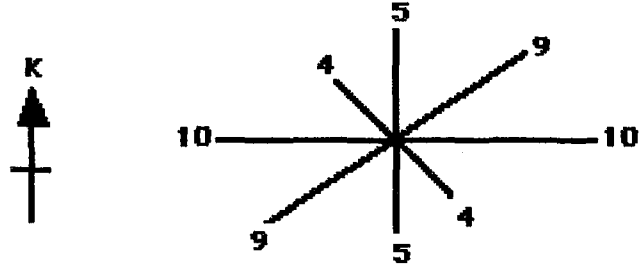
değişimlerin sonuçlarının ve bölgede bu dönemde yaşayan halkın kimliğinin ortaya konulmasında, yerleşim merkezlerindeki Erken Demir Çağ katlarının yoğunluğu ve bu katlardan elde edilen buluntuların niteliğinin önem kazandığı bilinmektedir. Ancak yerleşim merkezlerindeki buluntuların bu dönemi aydınlatmada yeterli olmadığı da açıktır. Dilkaya Höyüğü ve Van-Kalesi Höyüğü'ndeki Erken Demir Çağ katlarının yok denecek kadar az oluşu⁶, mezarlardan elde edilen verilerin önemini artırmaktadır.

Doğu Anadolu Erken Demir Çağ halkı, kültürel ve dinsel öğeleri ile mezarlık alanlarından elde edilen bulgular sayesinde kimliğini ortaya koyabilmektedir. Demir Çağ boyunca süren değişimler ve kültürel özellikler mezar verileri sayesinde açıklanabilecek düzeye ulaşmıştır. Bu nedenle Erken Demir Çağ'dan başlayarak bölgedeki mezar şekli ve ölü gömme geleneğinin dikkatli bir şekilde incelenmesi gerekir.

Bugüne kadar yapılan araştırmalar, sayısı çok olmamakla birlikte, Doğu Anadolu'da Erken Demir Çağ'da gömü yapılan bazı mezarlık alanlarının tespitini sağlamıştır. Bu mezarlıklardan, **Ani, Ernis, Alacahan, Gavurkale, Budak, Konakbey, Boğurtan Mevkii, Kertenkele Kayalığı, Dilkaya, Karagündüz ve Alniak** 'da ortaya çıkartılan mezarlar yeraltına, taşlar kullanılarak inşa edilmiştir. Erken Demir Çağ mezarlarının çoğunluğu 1 ve 2 No'lu alanlarda bulunmuştur (Harita.II). 2 No'lu alandaki 51 mezarın 17 tanesi, 1 No'lu alandaki 45 mezarın 13 tanesi Erken Demir Çağ'a aittir (Lev.59:a). 4 ve 5 No'lu alanlarda Erken Demir Çağ mezarlarına rastlanmazken, 6 No'lu alanda bilinen tek mezarlık **Ağaçlı**'dır. Bu dağlık kesimde daha çok Erken Demir Çağ mezarlığı tesbit edilememesinin nedeni, yetersiz sayıdaki araştırmalara bağlanabilir.

Taştan inşa edilen mezarların çoğunlukla kuyu şeklinde dromoslu oldukları anlaşılmıştır. Mezarlar doğu-batı ve kuzeydoğu-güneybatı doğrultusundadır. Mezarların ana aksında bazı sapmalara karşın **doğu-batı** doğrultusunu temel alan yönün tercih edilmesi, belirgin bir yön anlayışının varlığına işaret eder.

⁶Çilingiroğlu 1993,472.

Erken Demir Çağ mezarlarının doğrultusu

Oda mezarların kapılarının bulunduğu doğrultuda da belirgin bir yön anlayışı vardır. Batı , kuzeybatı ve güneybatı gibi bazı farklıklar olsa da, genelde oda mezarların girişlerinin batıdaki dar taraflara yapıldığını söylemek mümkündür.

Başta da belirttiğimiz gibi elimizdeki bulgular, Van Gölü'nün güneyi dışındaki alanları kapsayan, **1 ve 2 No'lu** alanların daha yoğun bir şekilde Erken Demir Çağ mezarlarına sahip olduğunu göstermektedir. Van Gölü'nün doğu ve kuzeydoğusunu kapsayan **1 No'lu Alan'da** ,Kertenkele Kayalığı dışındaki mezarlık alanları birbirine yakın bir bölge içinde yer almaktadır. Van Gölü'nün hemen doğusunda **Karagündüz, Dilkaya ve Alnıak** gibi mezarlıklar (Harita.I) yer alır. Van Gölü'nün kuzeyinde **2 No'lu Alan** içindeki mezarlıklar da birbirlerine yakın konumdadır. Olasılıkla yakın çevrelerinde bu insanlara ait yerleşimleri de olan Erken Demir Çağ mezarlarının, bu alanlarda yoğunlaşması aşağıda açıklanacağı gibi bölgenin tarih ve kültürel süreci ile ilişkilidir.

Erken Demir Çağ'da, bölgede yaşayan başlıca iki halk topluluğunun adı geçmektedir. Bunlar **Uruadri** ve **Nairi** toplulukları olarak bilinmektedir. Daha çok Van Gölü'nün batı ve kuzeybatısındaki topraklarda yaşadıklarına inanılan Uruadri'lerin eldeki yazılı kaynaklar ile kimliklerini ve kültürel niteliklerini ortaya koymak güçtür. Ancak bölgede ortaya çıkartılan Erken Demir Çağ mezarlarının büyük bir kısmının Uruadri ve Nairi halklarının yaşadığı alanlarda ortaya çıkışı mezarlarla bu halklar arasında bir ilişki kurulmasına neden olmaktadır⁷. Yüksek yayla yaşamından sonra Van Gölü'nün çevresindeki

⁷İleride ele alacağımız gibi mezarlar içinde ele geçen yivli, pembemsi devetüyü renginde hamurlu orta kum katkılı aynı renk astarlı keramiklerin sözünü ettiğimiz halk toplulukları ile ilişkisi olması gerekir. Bu keramikler Erken Demir Çağ'da bölgede yaşadığı anlaşılan

daha alçak düzlüklerde yaşamayı tercih eden bu topluluklar , kültürel ve siyasi açıdan bazı özellikleri de yaşadıkları yöreye taşımışlardır. Bu yeni değişimler ölü gömme geleneğinde de etkili olmuştur. MÖ.2.binyıldan itibaren yerleşmek için **Sütay**, **Hınıs** ve **Nurettin Köyü** gibi hayvancılığa uygun yüksek yayları tercih eden halk, Demir Çağ'da daha alçak bölgelerdeki ovalara inmiş olmalıdır. Bu duruma iklim ya da siyasi koşulların etkili olduğunu düşünmekteyiz.

Erken Demir Çağ mezarlarında başlıca gömü geleneği olarak “**yakmadan gömme**” adını verdiğimiziz, “inhümasyon” uygulanmıştır. Ölülerin ne tür törenler ile mezarlara koyulduğunu tesbit etmek güçtür. Buna karşın mezar bulguları, ölülerin mezarlara bırakılması sırasındaki olası uygulamaların varlığını ortaya koyabilmektedir. Çoğunlukla ölü hediyesi olarak algılanan , pişmiş toprak ve metalden yapılmış birçok eşya , ölülerin gömülmesi sırasında belirli bir görevi de yerine getirmekteydi.

Mezarlığa götürülen ölümlere, mezara yerleştirilmeden önce olasılıkla kurban töreni düzenlenmiş olmalıdır. Kurbanlık hayvan olarak daha çok küçük baş hayvanlar, sığır cinsi büyük baş hayvanlar ve belki de at tercih edilmekteydi. **Boğurtan Mevkii** ve **Karagündüz** mezarlarının dromoslarında ortaya çıkartılan hayvan kemikleri bu tür kurban olayı ile ilişkili olabilir. İran'da **Dinkha Tepe** mezarlarında ve **Hasanlı**'da görüldüğü gibi, at gömüsü ve kurbanı kutsal tören sırasında ölen kişi için tanrılara verilen bir hediye niteliğinde olmalıdır. **İskitler** tarafından da benimsenen , **Hitit** ve **Frig** halkları tarafından uygulanan bu gelenek, sahiplenme olayının bir parçası olarak da algılanabilir. Ölen kişiye ait at ya da diğer kurbanlık hayvanlar kesilip kurban edilmekte ve bir kısmı da pişirilmekteydi. Pişirme işlemi **Karagündüz 3** mezarında (Kat.No:24) ve **Dilkaya** mezarlık alanında GG 15 plankaresindeki (Lev.1; 44:b) ocaklardan anlaşıldığı gibi mezarın yanında gerçekleştirilmiş olmalıdır. Yiyecekler pişirildikten sonra mezar yakınında ziyafet töreni düzenlenmiş ve kurban edilen hayvan eti ile pişirilen yiyeceklerin birkısımlı ölünün öbür yaşamındaki ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için , mezara bırakılmıştır.

Uruadri-Nairi halk topluluklarının oluşturduğu beylikler birliğinin (Urartu Arkaik Çağı) ilk habercileridir (Tarhan-Sevin 1993a, baskıda; Tarhan 1993, baskıda).

Ölü yemeği töreninde mezara yiyecek bırakmak için çeşitli boylarda ve farklı formlarda kaplar kullanılmıştır. Yiyecekler daha çok çömlek ya da çanak formundaki kaplara koyulmuştur. Bu kaplar içinde kaburga ve hayvanın but kısmına ait parçalar bulunmuştur. Ölünün yanına yiyecekler ile birlikte; sıvı gıda koymaya uygun çömlek ya da küpçükler, ekmek için uygun yayvan çanaklar bırakılmıştır. Kaplar mezara belirli bir düzende yerleştirilmiştir. Sıvı kabı alta, katı yiyecek kapları üste gelecek şekilde yerleştirilebildiği gibi kaplar yan yana da bırakılmıştır. Karagündüz ve İran'da Dinkha Tepe kazılarında yiyecek dolu kaplara ait örnekler ele geçmiştir⁸. Çoğunlukla mezarların soyulması nedeni ile içlerinde yiyecek kalıntısı ele geçmemesine rağmen; **Ernis, Boğurtan Mevkii, Kertenkele Kayalığı, Alacahan ve Dilkaya** mezarlarında bulunan çok sayıdaki kap⁹, ölünün yanına yiyecek koymak amacıyla bırakılmış olmalıdır. İran'daki **Hasanlı, Geoy Tepe ve Haftavan Tepe (Harita.I)** mezarlarında bulunan kaplar da yiyecek ve içecekler ile ilişkilidir. Yiyecek kaplarının mezara yerleştirilmesi sırasında önceki gömülerin yanına bırakılan kaplara genellikle dokunulmamıştır. İşlevini yitiren bu tür kaplar atılmadan mezar içindeki uygun bir yerde toplanmıştır.

Küpe , kolye gibi süs eşyaları ve okucu, mızrakucu, bıçak gibi silahlar da ölünün yanına yerleştirilmiştir. Demirden yapılmış süs eşyaları ile tunçtan yapılmış silahlar daha çok erken mezarlarda bulunmuştur. Erken Demir Çağ'ın sonuna doğru demirden yapılmış silahların da mezarlara bırakıldığı anlaşılmaktadır¹⁰.

Demir Çağ'da Yakarak Gömme Geleneği

Erken Demir Çağ'da tesbit ettiğimiz ikinci gömü tarzının “**yakarak gömme**” adını verdiğimiz ‘kremasyon ‘ geleneği olduğu anlaşılmaktadır. Doğu Anadolu'da Erken Demir Çağ'da yakarak yapılan gömüye ilişkin kanıtlara rastlanmaması, geleneğin bu dönem içinde kullanılmadığı kanısını yaratmıştır.

⁸Bak.III.Bölüm.79.

⁹Bak.III.Bölüm.72vd.

¹⁰Bak.III.Bölüm. 81-83.

Son yıllarda ortaya çıkan **Dilkaya** mezarlığı yakarak gömme geleneğinin Doğu Anadolu'da tahmin edildiğinden de önce başlamış olabileceğini göstermiştir. Karagündüz mezarlığı kazılarında oda mezarlarda yanmış kemiklerin ele geçmesi bu düşüncemizi doğrulamaktadır¹¹.

Dilkaya mezarlık alanının kuzeyindeki taş-sandık mezarlara (Kat.No:33,34) yakarak gömü yapılmıştır. Taş-sandık mezarların aynı alanda ortaya çıkartılan oda mezardan (Kat.No:20) daha erken yapıldığı anlaşılmıştır. Taş-sandık ve oda mezarların en erken MÖ.11-10.yy. civarına tarihlenmeleri yakarak gömme geleneğinin başlangıcının Doğu Anadolu'da Urartu Krallığı öncesine gidebileceğini ortaya koymaktadır. Dilkaya'daki taş-sandık mezarlardan anlaşılacağı gibi (Kat.No:33-34), yakılan ölülerin külleri küçük bir kabın içine koyulup taş-sandık mezara bırakılmıştır. Bazen de kül ve kemik artıkları kaplara doldurulmadan taş-sandık mezarın içine dökülebilmekteydi. Ancak mezarlarda ele geçen yanmış diş ve kemik parçalarından tesbit edildiği gibi yakılan gömülerin erişkin insanlardan çok **çocuk** ya da **bebek** olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle Erken Demir Çağ'da yakarak yapılan gömme şeklinin daha çok küçük yaşta insanlara uygulandığını önerebiliriz.

Yakarak gömme geleneğinin sadece Dilkaya örnekleri ile sınırlı kalmaması gerekir. Doğu Anadolu Demir Çağ'ı ile çağdaş yerleşim merkezlerinde Dilkaya'dakilere benzer şekilde yakma gömülere sıkça raslandığı söylenemez. Mezapotamya'da MÖ.1.binin ilk yarısından önce gerçek anlamda yakarak yapılan gömü bilinmemesine karşın; **Babil**'de bulunan bazı taş-sandık mezarların yarı yanmış gömüler içerdiği bilinmektedir¹². İran'da **Dinkha Tepe** kazılarında¹³ ve Doğu Anadolu'da **Ani**'de¹⁴ yapılan eski kazılardan elde edilen sonuçların güvenilirliği tartışılır nitelikte olmasına karşın ,ortaya çıkartılan yakarak gömme uygulamasına ilişkin bazı bulgular konuya dikkati çekebilmektedir.

¹¹Prof.Dr. Veli Sevin , Urartu öncesine tarihlenen 5 ve 8 no'lu oda mezarlarda olasılıkla çocuklara ait yanmış kemik lere rastlandığını belirtmiştir.

¹²Riis 1948,40.

¹³Bak.III.Bölüm.65.

¹⁴Kleiss-Hauptmann 1976, K.No.131.

Kılıç Kökten 1944 yılında Ani'de mezarlık yanında ve Harman (Tepe) düzlüğünde kazı yapmıştır. Kökten'in çalışmaları sırasında dört köşeli taştan yapılmış küçük taş-sandık mezarlar bulunduğu anlaşılmaktadır. Mezarlarda siyah renkte , yuvarlak karınlı küçük ve düz dipli çömlekler, tunç düğme ve bilezikler çıkmıştır. Mezarlarda bulunan çömleklerin içlerinin kül ve kemik kırıntıları ile dolu olduğunun belirtilmesi yakarak yapılan gömünün varlığını ortaya koymaktadır¹⁵. İçi boş çıktığı belirtilen çömleklerin de olasılıkla çocuk yakma gömülerini barındırmış olabileceğini düşünmekteyiz. 1965 yılında bu kez K.Balkan aynı yerde 15 gün çalışmış , beş adet taş-sandık mezar (Lev.59:b) ve iki oda mezar tesbit etmiştir¹⁶. Mezarlar 1944 yılında K.Kökten'in bulunduğu mezarlardan tip olarak farklı değildir. Harman mevkiinde yakılmış bir cesede ait kül ve kemik artıkları yığın halinde toprak üzerine bırakılmıştır. Siyah renkte, çizgiler ile süslü kapların, etrafı taşla çevrili ve üzeri taş ile kapatılmış mezarda bulunduğu bilinmektedir.

Sonuç olarak; Dilkaya , Karagündüz ve belki de Ani kazılarında anlaşıldığı gibi Erken Demir Çağ'da Doğu Anadolu'da ölümlerin birkısımı yakılarak gömülebilmekte idi. Olasılıkla Dilkaya'da görüldüğü gibi bu uygulama, belki ölü kultü niteliğinde dinsel bir işleve de sahipti¹⁷.

Yakarak gömme geleneği Doğu Anadolu'da Demir Çağ'ın erken döneminden geç dönemine kadar uzun bir süreç içinde uygulanmıştır. Gelenekteki devamlılığı ve değişimleri daha iyi ortaya koyabilmek amacı ile Erken Demir Çağ yakma gömülerinin dışında Orta ve Geç Demir Çağ'daki yakarak gömme uygulamalarını da ele almak gerekir. Orta ve Geç Demir Çağ'da, Erken Demir Çağ'a göre daha yoğun olarak görülen yakarak gömme geleneği mezar şekli bakımından çeşitlilik göstermektedir. Yakılan ölümler urneler içinde ; anakayaya yapılan (Kat.No:126-131) ve taştan inşa edilen oda mezarlara (Kat.No:132), taş-sandık mezarlara (Kat.No:133-136) bırakılmış veya toprağa açılan çukurlara gömülmüştür (Kat.No:137). Yakma gömüler 1,2, 3 ve 4 No'lu alanlarda (Harita. II) bulunmuştur. Ayrıca 5 No'lu Alan içinde Pirot ve

¹⁵K.Kökten-T.Özgüç, "Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Samsun Kazıları Hakkında İlk Kısa Rapor", Belleten 9 (1945),473 ; H.Alkım, "Ani", Anatolica II (1968), 34-35..

¹⁶Balkan-Sümer 1967, 103vd.,Res. 3.

¹⁷Bak.III.Bölüm.86-88.

Habibuşığı'nda da (Lev.59:a) yakarak gömüler tesbit edilmiştir¹⁸. Ortaya çıkartılan bulgular yakmadan gömü yapılan birçok mezara yakarak gömünün de yapıldığını göstermektedir. Anakayaya yapılan, **Dedeli A1**(Kat.No:52), **Adilcevaz HI** (Kat.No:51), **Kayalıdere A** (Kat.No:49) mezarlarında; yeraltına taştan inşa edilen **Altın-tepe I-III** (Kat.No:83-85), **Liç I** (Kat.No:132) **Dilkaya III.1**(86) No'lu küçük oda mezarlarına (Kat.No. 21)yakarak ve yakmadan her iki türde gömüler yapılmıştır. Soyulduğu için gömü tarzı kesin bilinmeyen **Van Kalesi** (Kat.No:35-40) , **Palu** (Kat.No:42-44), **Keşiş Mağarası** (Kat.No:47), **Mazgirt** (Kat.No:45,69) **Doğubayazıt** (Kat.No:50), **Çelikli** (Kat.No:46), **Umudum Tepe** (Kat.No:65), **Tanık-tepe** (Kat.No:86), **Kadembastı** (Kat.No:41), **Gönlüaçık** (Kat.No:87), **Liç II** (Kat.No:78), **Aşağı Kamışlı** (Kat.No:77), mezarlarında da olasılıkla iki gömü geleneği birarada uygulanmıştır.

Demir Çağ'da aynı mezar içindeki gömü çeşitliliğine neden olarak; Urartu Devleti halkları arasındaki kaynaşma ve dinsel birliktelik gösterilebilir. Urartu dini etnik , kültürel ve politik elemanları bünyesinde toplamakta , bunları eski ve köklü yerel inançlarla birleştirmekteydi. Urartu devlet dininin birleştirici niteliği , Doğu Anadolu yüksek yaylalarında ve dağlık bölgede yaşayan farklı toplumlara hükmederken yönetimi altındakilere kendi törelerine bağlı olarak özgürce yaşama imkanı tanımaktaydı. Urartu Krallığı'nın sınırları içinde kutsanan bütün tanrıları ve inançları içine alan geniş kapsamlı bir panteonu ve devlet dinini benimsemesi , aynı mezarlıkta yakma ya da yakmadan gömme geleneklerin bir arada uygulamasının başlıca nedenleri olarak düşünülmektedir¹⁹. Bu durum, Dilkaya Mezarlığı'nda da açıkça görüldüğü gibi, aynı mezarlıkta farklı mezar tiplerinin yapılmasında da etkili olmuştur. Ancak **Alyar** (Kat.No:64), **Kürdemlik** (Kat.No:71), **Gökbelen** (Kat.No:72), **Hacıseli** (Kat.No:73), **Tanrıvermiş 1-2** (Kat.No:74-75), **Ermişler (Mirek)** (Kat.No:70) gibi mezarlar cesetlerin, yakmadan gömülmelerine uygundur. Bunun yanısıra bazı mezarların da sadece yakma gömüler için planlandığı anlaşılmaktadır. **Van Kalesi** mezarı (Kat.No:130), **Atabindi I** (Kat.No:126), **Dönertaş** (Kat.No:127) **Şirinlikale I ve II** (Kat.No:128-129) bu tür mezarlara örnek olarak

¹⁸Geniş bilgi için bak. IV.Bölüm. 111.

¹⁹Tarhan 1986b,288vd.

gösterilebilir.

Ölülerin yakılması:

Gerek urneler içinde yeralan, gerekse oda ve taş-sandık mezarlarda bulunan yakma gömüler, yakma işlemi öncesinde mezarlığa törenle bir cenaze arabası ile getirilmiş olmalıdır. Ceset mezarlıktaki uygun bir yakma alanında odun ve belki de tezek kullanılarak etli olarak yakılmıştır. Yakma işlemi ölü giyimli durumda ve çoğunlukla takıları üzerindeyken gerçekleştirilmiştir. Ceset her zaman 800-900 C°'de yakılamamaktadır. Kemikler; 550 C° de gri-grimavi, 650-700 C° de donuk süt beyaz renk almıştır²⁰. Yakma sonucu kemikler üzerinde yeralan Harris çizgilerinden²¹ Urartu hakkında bir beslenme yetersizliği , kıtlıkla karışık zorlu bir hayat yaşamış oldukları anlaşılmaktadır²².

Yakma işleminden sonra urneler içine sadece ölünün yanmış gövdesine ait kemik parçaları koyulmuştur. Bu nedenle yanmış kemik parçaları kül ve yanmış ahşap parçaları içinden özenle toplanmıştır. Bunun nedenini ölünün vücudunu urne ile bütünleştirme amacıyla aramak gerekir. Zira urnelerin içine sadece ölünün vücuduna ait parçalar koyulmaktaydı. Yanan kemikler soğuduktan sonra urnelerin içine sığabilmesi için ezgi taşları ile kırılmıştır(Lev. 52b). Urnelere yakılan ölünün kemiklerinin parçalarının yanısıra yanmış takıları da koyulmuştur. Kemer gibi urne içine sığmayan takılar kırılarak ya da ezilerek urnenin yanına ve içine yerleştirilmiştir. Urneler toprak içine gömüldükleri takdirde ağız kısımları tabak , çanak , çömlek, testicik kırık keramik ve taş parçaları ile kapatılmıştır. İçine toprak kaçma olasılığı olmadığı düşünülen oda mezarlara koyulan urnelerin ağızları açık bırakılabilmektedir. Urne üzerinde genellikle dikkati çeken bir özellik deliklerin açılmasıdır. 1-5 arasında değişen

²⁰Bak. IV.Bölüm.131.

²¹Kül , toz, partikül haline geçmemiş kemiklerdeki Harris çizgileri (Harris's Lines) , retrospektiv bir değerlendirme ile kişinin, bireyin içinde bulunduğu zaman diliminde yaşadığı açlık, kıtlık, yolluk, yetersiz beslenme ve çeşitli hastalıklar nedeni ile kemiklerde oluşmuş normalden daha dar halkalar, ya da daha geniş kemikleşme alanlarıdır (Deniz 1987,120). İnce kemiklerde çizgi transversal uzanırken, yassı kemiklerde eyiktir. İnce çizgilerde büyüme hızı azalırken sık ve kalın çizgilerde büyümenin durakladığı ortaya koyulmuştur (Deniz 1987,122).

²²Deniz 1987,122.

sayılarda , çoğunlukla da iki tane delik, urnelerin omuz ve gövdelerinde yer alır. Urne tipindeki kap yapıldıktan sonra açılan bu delikler “ ölü ruhu” ile ilişkili olmalıdır. Yakılan vücudu urne ile bütünleştiren ve belki de ölen kişiye bozulmayan bir gövde hazırlayan Urartu halkı, kapların üzerine «**ruhun girip çıkması için, ağız ve burun delikleri**» olarak düşünüldüğüne inandığımız delikleri açmıştır.

Urartular'da görülen yakarak gömme geleneğinin kökeni:

Anadolu tarihinde yakarak gömme törenleri ile ilgili olarak yeterli bilgi olmamasına karşın MÖ.III.binyılın geç döneminden itibaren Anadolu'daki varlığına ilişkin kesin kanıtlar, yakarak gömme geleneğinin uzun dönem boyunca geçerliliğini koruduğunu göstermektedir²³. Yakarak gömme genellikle MÖ.II.binyıl boyunca belli bir halk ile sınırlı olmaksızın Anadolu'da kullanılmıştır²⁴. MÖ.1.binyılda yakarak gömme geleneği Güneydoğu Anadolu'da²⁵ ve Kuzey Suriye'deki yerleşim merkezlerinde görüldüğü gibi Hitit geleneğine bağlı olarak gelişmiştir²⁶.

Elde edilen bulgulardan Hitit yakarak gömme uygulamasının özellikle Kuzey Suriye bölgesinde önem kazandığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle yakarak gömme uygulaması Kuzey Suriye üzerinde etkisi çabuk geçmeyen bir Hitit

²³Bak.I.Bölüm, 19-20.

²⁴Bak.III.Bölüm, 64, dip not,54. İsrail ve Elam'da bazı örneklerine rastladığımız yakarak gömme geleneğinin bu dönemde Yakın Doğu'da da geniş bir bölge içinde uygulama alanı bulduğu anlaşılmaktadır. Geç MÖ.II.binyılda bu tür gömüler tesbit edilen Levant mezarlarında yakarak gömme geleneğinin popüler olması da, yakın kültürler ile bağıntılı bir olay olarak görülür. Bu durum Tel Açana ve Ras Şamra'daki gibi Hitit kültürünün etkisi ile gerçekleşmiş olabilir.

²⁵P.R.S.Moorey, “Iranian Troops at Deve Hüyük in Syria in the Earlier Fifth Century B.C.”, 108, *Levant* 7 (1975); Moorey 1980,5vd.; Woolley 1939,14vd.

²⁶Woolley 1955,202vd.; Moorey 1980, 6. Bu bölgedeki yakarak gömme geleneğinde yabancı bir akım ve yakın kültürlerin etkisinin olabileceği varsayımı üzerinde durulmuştur. Hama'nın ele geçirilmesi, Alalah, Kargamış ve Tell Sukas'ın tahrip edilmesinden sonra bu alanlarda yakarak gömme geleneğinin doğrudan ortaya çıkmasına “Deniz Halkları'nın neden olduğu önerilmiştir. Bu konudaki tartışma ile ilgili olarak bak. Bienkowski 1982, 80vd.

geleneği olarak görülmüştür. Bu durum belki de Levant, İsrail ve Fenike yakma gömülerini de dolaylı olarak etkilemiştir²⁷. Doğu Anadolu'daki yakarak gömme geleneğinin ortaya çıkışında da **Hitit -Kuzey Suriye - Urartu** etkileşimi en önemli faktör olarak görülür.

Hititler döneminde yazılı kaynaklarda geçmemesi nedeniyle Doğu Anadolu ile ilgili bilgimiz oldukça kısıtlıdır. Urartu öncesinde ve Urartu döneminde Hititler ile Doğu Anadolu arasında direk bir ilişkiden söz etmek mümkün değildir. Urartu döneminde Kuzey Suriye ile olan ilişkiler göz önüne alındığında, erken uygulamaların tesbit edildiği bu alanda, yakarak gömme geleneğindeki etkileri saptamak bir ölçüde kolaylaşmaktadır. Doğu Anadolu Orta ve Geç Demir Çağ'daki yakarak gömme geleneği ile ilgili olarak daha çok Kuzey Suriye yerleşim merkezlerinin etkili olduğu düşünülmektedir. Urartu'nun savaşlar ile ele geçirdiği halklar için uyguladıkları **toplu nüfus aktarımları**²⁸, dinsel ve kültürel özelliklerin de Kuzey Suriye dışına taşınmasına neden olmuştur. Yazılı kaynaklar bu durumu açıklıkla ortaya koymaktadır. Menua devrine ait bir yazıtta **Kumenu** ve **Alzi(ni)** ülkelerinden esir alınanların Urartu ülkesine taşındığı belirtilmektedir²⁹. MÖ.783 yılında Argiştî'nin batıya düzenlediği seferde "Hitit ülkesinden (Hate) ve **Melitea**'dan (Malatya) çok sayıda insanı canlı olarak aldığı bilinmektedir. 4.yılda tutsak alınan toplam 29.284 kişi ile 5.yılda alınan 6600 savaşçının **Erepuni**'ye yollandığını ve burada yerleştirildiği anlaşılmaktadır³⁰. Kaynaklardan anlaşıldığına göre , bu kentin nüfusunun bütününe yakın bir bölümü Argiştî'nin Kuzey Suriye'den elde ettiği **halk toplulukları** tarafından oluşturuluyordu³¹. Kuzey Suriye'den gelen

²⁷Bienkowski 1982, 84, 86.

²⁸Urartu kralları ele geçirdikleri yöreden elde ettikleri halk topluluklarını bir başka yöreye nakletmişlerdir. Toplu nüfus aktarımları; merkezi güce ya da yetkelere karşı ayaklanan toplulukları cezalandırmak veya önlem almak , orduyu büyütmek , sanatçı ve işçi gereksinimini karşılamak ve yeni kurulan kتلere yerleştirmek amacıyla yapmışlardır (Çilingiroğlu 1983, 311 vd.).

²⁹UKN 28.

³⁰"..Biainili ülkesinin gücü ve düşman ülkesinin denetimi için Ir(e)puni kentini kurdum. Ülke boştu ve benden önce hiç bir sey yapılmamıştı... Hate ve Supa(ni) ülkesinden 6600 savascıyı oraya yerleştirdim." UKN 127 II.

³¹Çilingiroğlu 1983,316.

sözkonusu halk topluluklarının bölgede kültürel ve dinsel açıdan bazı değişimlere de neden olacağı açıktır. Bu nedenle Doğu Anadolu'daki yakarak gömme geleneğinin Erken Demir Çağ'dan sonra daha çok yaygın şekilde görüldüğü bölge olan Kuzey Suriye ile ilişkilerin etkisiyle bu yöreden ödünç alındığı önerilmektedir³². Bu durumu gözardı etmemekle birlikte **Dilkaya** ve belki **Ani**'deki mezarlarda bulunan erken gömüler ; yakarak gömme geleneğinin Erken Demir Çağ'da Doğu Anadolu'da var olduğunu göstermektedir. Yakarak yapılan gömüler Demir Çağ'ın erken döneminden itibaren Doğu Anadolu'da belirgin bir kültürel etkiye bağlı kalmadan uygulanmaya devam etmiş olmalıdır. Urartu döneminde olasılıkla Kuzey Suriye'nin de etkisi ile daha da yaygınlaşmıştır. Bu tür uygulama Urartu'nun yıkılışına kadar sürmüş ve Urartu sonrasında Doğu Anadolu'da azalarak ortadan kalkmıştır.

Yakarak gömme ve yakmadan gömme geleneğinin farklı sınıflara ait birer uygulama şekli olduğu kesinlik kazanmamıştır. Yönetici sınıflara ait kişiler ile basit halk topluluklarının farklı şekillerde gömüldüğüne ait bazı örnekler dikkate alınarak, yakarak gömmenin daha çok esirlerin ve basit halk sınıflarının bir uygulaması olduğu önerilmiştir³³. Ancak **Adilcevaz**, **Patnos** ve son

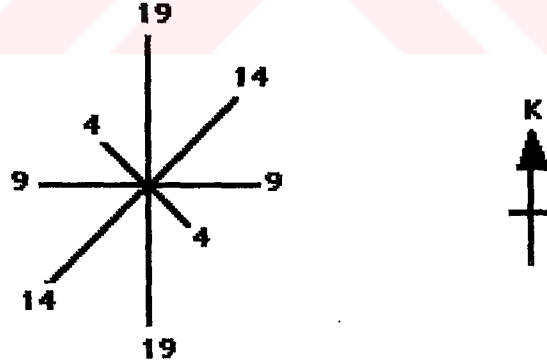
³²Çilingiroğlu 1984,86.

³³Iğdır, Arin-Berd ve Nor-Areş'teki mezarlar birer halk mezarı olarak kabul edilmiştir. Altıntepe'de bulunan urneler, teknik açıdan Iğdır'daki benzerleri ile karşılaştırarak halkın , soylu kişilerden ve diğer mezarlardan soyutlanarak yakılıp bu urne mezarlara gömüldüğü düşünülmüştür. Özgüç , geleneğin , etnik zümrelerle , halka veya hakim sınıfla ilgisini tam açıklayamamakla birlikte, Urartu büyüklerinin ceset olarak, halkında yakıldıktan sonra urneler içine gömüldüğünü belirtmiştir (Özgüç 1969, 27). Öğün , yakarak gömmenin yalnız halk tabakasınca değil, yönetim aygıtını elinde tutan Urartu soylularınca da kullanılmış olabileceği yaklaşımında bulunmuştur (Öğün 1974a, 447). van Loon Iğdır'da bulunmuş yakarak gömme mezarlık için , Urartu'da görülen bu gömü şeklinin yerli olmadığı düşüncesine varmıştır (van Loon 1966, 64). Ayrıca , bu geleneğin Kappadokya'dan zorla getirilen köleler tarafından hazırlandığını öne sürmüştür. Iğdır Nor-Areş , Kalecik mezarlarıyla, Adilcevaz mezarının yanlarında ve üstlerinde yüzeye yakın olarak bulunan urneler , fakir halka ait olarak düşünüldüğü gibi savaşlarda esir alınmış kişilerin veya genellikle esir halkın mezarlarıdır diye yorumlanmıştır (van Loon 1966, 63-64.; Öğün 1974a, 448; 1978b, 673). Ayrıca bak. Barnett 1963,197vd.; Piotrovskii 1966b,46; Burney-Lang 1971,152;.

yıllarda **Dilkaya** mezarlık alanında yapılan kazılar, **Atabindi**, **Dönertaş**, **Şirinlikale I-II** ve **Van Kalesi**'ndeki kaya mezarları (Kat.No: 126-130) genellikle inanılan aksine , yakarak gömme geleneğinin yalnızca halk tabakaları tarafından değil, olasılıkla yönetimi elinde bulunduran Urartu soylularınca da kullanılmış olabileceğine , haklı bir şekilde işaret etmiş bulunmaktadır³⁴. Bütün bunlardan yakarak ve yakmadan gömmenin kişinin sosyal durumu ve rütbesiyle değil aksine ölü gömme geleneğindeki bir inanışla ilgili olduğu sonucuna varılabilir.

Orta ve Geç Demir Çağ mezarları ve yakmadan ölü gömme geleneği:

Orta ve Geç Demir Çağ mezarlarında genellikle ortak bazı özellikler göze çarpmaktadır. Mezarların Van Gölü'nün kuzeyinde **3 No'lu Alan** ile güneyindeki **6 No'lu Alan** dışındaki bölgelerde yaygınlaştığı anlaşılmaktadır (Harita, II). **1. 2. 4 ve 5 No'lu alanlar** da mezarlar çoğunlukla anakayanın işlenmesi sonucu yapılmışlardır. Genellikle kuyu şeklinde dromos, oda mezarlarda vazgeçilmeyen bir uygulama şekli olarak görülmektedir. Oda mezarlarda doğrultu olarak kuzey-güney ve kuzeydoğu- güneybatı yönleri tecih edilmiştir. Mezarların kapıları güney, güneybatı, çok az da olsa kuzey ve batı tarafa yapılmıştır.

Mezarların içindeki iskeletlerin doğrultusu

Mezarlar içinde yeralan iskeletlerin yönleri çeşitli farklılıklar gösterebilmektedir. Belirli bir yön anlayışından söz etmek güç olmasına karşın , cesetlerin çoğunlukla doğu-batı doğrultusunda ve baş tarafları batıya gelecek

³⁴Sevin 1980,151, 158.

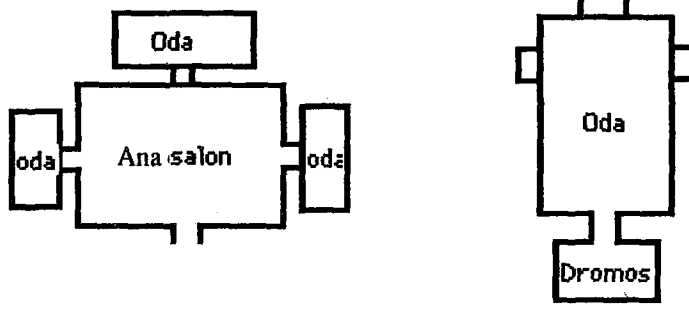
şekilde yerleştirildiği anlaşılmaktadır.

Orta ve Geç Demir Çağ'da cesetlerin ya da urnelerin bırakıldığı mezarlar farklı türde ve planda yapılmaktadır. Bu dönemde taş yapım tarzının yanısıra anakaya işçiliği de önem kazanmıştır. Anakaya ustalıklı kesilerek kayaların iç kısmında odalar oluşturulmuştur. Kayalıkların görünen yüzlerine çok odalı olarak yapılan anıtsal mezar mimarisinin ortaya çıkışı Orta Demir Çağ mezar mimarisinde görülen en önemli özelliklerden biridir. Çok odalı kaya mezarlarda ana salon ve bu salona bağlı olarak yapılan üç odadan oluşan plan tercih edilmiştir. Ana salona bağlı odalar, mezarın girişinin yer aldığı duvar bölümü dışındaki üç ayrı tarafa yapılmıştır. Mezar girişi ana salonun uzun duvarı üzerinde yer almaktadır. Mezar girişleri bazı istisnalara karşı³⁵ **Alyar** (Kat.No:64), **Gökbelen** (Kat.No:72), **Hacıseli** (Kat.No:73), **Tanrıvermiş 1-2** (Kat.No:74-75), **Ermişler** (Kat.No:70), **Doğubayazıt** (Kat.No:50) ve **Van Kalesi** mezarlarında (Kat.No:35 -40, 130) ana salonun uzun duvarı üzerinde yer almaktadır.

Çok odalı kaya mezarlarda ihtiyaca göre ana salona bağlı odaların sayısı da artabilmektedir. Anasalonda **Van İç-Kale**, **Neft Kuyu**, **Doğu Odaları**, **Küçük Horhor**, **Van Kalesi** mezarı, **Palu I-II**, **Kayalıdere A** ve **Umudum Tepe** mezarlarında olduğu gibi genellikle ceset koymaya uygun bir yer bulunmamaktadır. Buna karşın ana salona bağlı odalardaki nişler, sekiler, platformlar ve taş lahitler cesetlerin bırakılmasına uygun olarak yapılmıştır. Yeraltına yapılan ve kayalıklarda yer alan mezarlarda ana salon ve mezar odaları bazı durumlarda aydınlatılmıştır. Aydınlatma işlemi genellikle mezar kapıları üzerinde ve duvarlarında yer alan küçük pencere ya da açıklıklar yardımı ile gerçekleştirilmiştir. İçine birden fazla gömü yapılan mezarlarda odaların havalanmasına da yardımcı olan bu tür deliklere **Kayalıdere A** (Kat.No:49), **Umudum Tepe** (Kat.No:65), **Neft Kuyu** (Kat.No:36) (Lev.25a), **Günbuldu** (Kat.No:48) kaya mezarlarında rastlanmıştır. Kaya mezarlarındakilere benzer delikler taştan inşa edilen mezarlara da yapılmıştır. **Altıntepe II** (Kat.No:84) ve **Erciş mezarlarının** (Kat.No:80) kapılarının üst kısmında bu tür açıklıkların

³⁵Keşiş Mağarası, Mazgirt I, Palu III, Şirinlikale I-II mezarlarında girişler dar tarafta bulunmaktadır.

bırakıldığı anlaşılmaktadır.

Çok ve tek odalı mezarların genel planları

Yeraltına yapılan ve çoğunlukla tek odalı olarak planlanan mezarlarda da yakın benzerlikler dikkati çekmektedir. Anıtsal kaya mezarlarında ana salon ve bu salona bağlı oda anlayışı, yeraltında anakayaya ya da taştan yapılan mezarlarda da sürdürülmek istenmiştir. Tek odalı mezarlarda oda ana salon anlayışında yapılırken, mezarın arka kısmında yer alan nişler anıtsal mezarların yan odalarını kopye eden düşünce tarzının bir yansıması olarak düşünülmüş olmalıdır. Tek odalı mezarlara belki de yan oda uygulamasına uygun olarak yapılan büyük ya da küçük boyutlu nişler kemerli ve dikdörtgen olarak yapılmıştır³⁶. Demir Çağ mezarları içinde en erken nişli mezarlardan birinin **Karagündüz 1 No'lu** (Kat.No:22) mezar olduğu bilinmektedir.

Orta Demir Çağ'da Urartular'ın askeri ve politik gücü ve buna bağlı olarak Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki gelişmeler mezarların dağılımında etkili olmuştur. Urartu'nun başkentindeki anıtsal kaya mimarisi, başkentten uzak bölgelerde de ortaya çıkmaktadır. Bu duruma Urartu'da varlığını bildiğimiz eyalet sisteminin etkisi sözkonusudur.

Merkeze bağlı yönetim tarzı, Urartu devletinin en önemli özelliklerinden biri olarak bilinmektedir. Başkent **Tuşpa**'da oturan krala bağlı olan devlet yönetiminin düzenli bir organizasyon sistemine sahip olduğu bilinmektedir. Özellikle **İşpuini** ve **Menua** devrinde devletin egemen olduğu toprakları oluşturan eyalet ve bölgelerin belirli idari birimlere ayrıldığı ve bunları kapsayan yeni bir yönetim sisteminin kurulduğu anlaşılmaktadır³⁷. Devletin

³⁶Bak. IV.Bölüm.107-108.

³⁷Bu dönemde merkezi yönetim ve otoritenin kuvvetlenmesi sonucu , Asur ve Hititler'de olduğu gibi , merkeze bağlı yönetici sınıf oluşmuştur (Tarhan 1986b,291).

egemen olduğu topraklar “stratajik önemine , üretim durumuna “ ve diğer benzer özelliklerine göre daha küçük birimlere bölünerek sınırlandırılmış ve bu birimler yeni kurulan belirli **eyalet** merkezlerine bağlanmıştır. Bu merkezlere ise Kral tarafından tayin edilen yönetici ve valiler (**LU.EN.NAM.MEŞ= bélé pahâti**) gönderilmiştir³⁸. Bu tür yönetim sayesinde ölü gömme gelenekleri ile birlikte mimari gelenekler de Urartu’nun başkentinden eyalet merkezlerine doğru taşınmış olmalıdır.

Gözü geleneği ve mezarlar açısından Urartu’nun başkenti ile eyalet merkezleri arasında önemli sayılabilecek nitelikte bazı benzerlikler dikkati çekmektedir. Mezarlar ve ölü gömme geleneği açısından benzerlikler görülen sözkonusu eyaletlerin bir kısmı yazılı kaynakların ve arkeolojik bulguların yardımıyla saptanabilmektedir. Urartu’nun batı sınırında **5 No’lu Alan**’da kaya mezar mimarisinin en güzel örnekleri **Palu**’da (Kat.No:42-44) tesbit edilmiştir. Palu mezarları da Van Kalesi’ndeki çok odalı mezarların tipinde yapılmıştır. Soylu üst sınıfın varlığını ortaya koyan anıtsal kaya mezarları , Palu’nun bir eyalet merkezi olduğunu göstermektedir³⁹. **Alzi**⁴⁰ gibi bir eyalet merkezinde, yakarak ve yakmadan yapılan gömüler için Tuşpa’da olduğu gibi anıtsal kaya mezarları kullanılmıştır. İlk kez **Menua** (MÖ.810-785/80) tarafından ele geçirilmiş olan , o zamanki adının **Şebeteria** olduğu sanılan Palu’da bir Haldi tapınağının inşa edilmiş olması ve sonradan yöreye **Titia** adlı bir yöneticinin atanması , bu bölgede bir Urartu eyaletinin varlığını açık bir biçimde ortaya koymaktadır⁴¹.

³⁸Eyalet merkezindeki yöneticiler kral adına halktan vergi alarak , her çeşit üretimi kontrol etmekte ve bunları yönettikleri merkezlerde toplamakta , eyalet ve bölgenin güvenliğini sağlamakta , imar işlerini yürütmekte savaş zamanı askeri güçleri ve lojistik desteği ile kralın yanında yer almaktaydılar (Tarhan 1986b,292).

Eyalet sistemi ilk olarak MÖ.2.binde Akadlar’da ortaya çıkmıştır. Bu sistem MÖ.1.binyılında Asur’da da kullanılmıştır. Akad ve Asur’da yerel yöneticiler Bel pihati olarak adlandırılmıştır. Geniş bilgi için bak; Zimansky 1985, 89vd.

³⁹Sevin 1993, baskıda.

⁴⁰Diakonoff-Kashkai 1981,7.

⁴¹Bak.II.Bölüm.41-42. MÖ.839 yılı eponimi Ninibkisibuşur’un Assur’da diktirttiği bir stelde kendisinden açık bir biçimde Alzi Ülkesi’nin valisi (bêl pahâti) olarak söz etmektedir [W.Andrea, Die Stelenreichen in Assur (1913),54]. Bak.Sevin 1993, baskıda

Alzi gibi bir eyalet merkezinde başkent Tuşpa'nın paralelinde gelişen anıtsal mezar geleneği , Urartu'nun diğer eyaletlerinde de görülebilmektedir. Urartu'nun kuzeybatısında **Diauehi** Krallığı'nın İşpuini ve Menua'dan sonra I.Argiştî döneminde seferler düzenlenerek tümüyle denetim altına alındığı bilinmektedir⁴². Erzurum yöresi bu dönemden sonra olasılıkla Urartu'nun bir eyaleti konumundaydı⁴³. Bölgede yapılan kaleler içinde **Umudum Tepe** ve belki de **Şirinlikale**'yi anıtsal mezar mimarileri ile Urartu'nun eyalet merkezlerinden biri olarak düşünmek mümkündür⁴⁴ . Çok odalı mezar anlayışına uygun şekilde kayalara yapılan Şirinlikale mezarları bölgenin en anıtsal örnekler olarak görülmektedir.

Van Gölü'nün kuzeydoğusunda **Gökçe Göl** (Sevan Gölü) yakınındaki **Nor-Beyazıt**'ta ve güneydoğusundaki **Muşasir** kentinin de birer eyalet merkezi olduğu anlaşılmaktadır⁴⁵. Gökçe Göl civarında yaşayan kabilelerin Urartu'ya karşı birleşerek bir güç oluşturmalarının ardından I.Argiştî ve oğlu II. Sarduri zamanında bu durum engellenmiştir. Bölge, alınan önlemlerden sonra bir süre Urartu'nun eyaleti durumuna gelmiştir⁴⁶. Van Gölü'nün kuzeydoğusunda yaklaşık olarak Özalp-Erçek Gölü arasındaki bölge Urartu'nun merkeze yakın eyaletlerinden biri olan **Armarili** olarak bilinmektedir⁴⁷

Urartular'ın başkentinden uzakta yer alan eyaletlerde, yakarak ve yakmadan iki tür gömü geleneği de uygulanmıştır. Eyaletlerdeki gömü geleneği merkezin

; Zimansky 1985, 90.

⁴²Bak.II.Bölüm.37.

⁴³Çilingiroğlu 1982,194.

⁴⁴UKN, no.128 B1, str.17. I. Argiştî'nin Erzurum dolaylarındaki Diauehi ülkesinin yakınında yer alan "küçük ülkelerin 4 kralını" eyalet yöneticisi olarak (En.Nam) görevlendirdiği anlaşılmaktadır.

⁴⁵I.Rusa yönetimi sırasında Urzana'yı Ardini-Muşaşir kentine ve bölgesine En.Nam olarak tayin etmiştir. Diğer birini de Gökçe Göl üzerindeki Nor-Beyazıt'ta görevlendirilmiştir (Tarhan 1986b, 292,293 ; Zimansky 1985,91).

⁴⁶Çilingiroğlu 1984, 19.

⁴⁷van Loon 1966, 26; Burney-Lang 1971, 153; Sevin-Belli 1977, 377vd. ; A.Çilingiroğlu, " Sargon'un Sekizinci Seferi ve Bazı Öneriler", An.Ar. IV-V. (1977), 245 ; Zimansky 1985, 93.

özellikleri dışına çıkmamıştır. Mezar mimarisi ve gömü şekilleri bu durumu açıkça ortaya koymaktadır.

Yakarak ya da yakmadan yapılan gömülerde ölümler mezarlara kadar törenlerle taşınmış olmalıdır. Her iki gömü geleneğinde de **kurban töreni** başlıca uygulamalardan biri olarak dikkati çeker. Mezarların önünde veya uygun yerlerinde ölümler ve tanrılar için kurbanlar kesildiği bilinmektedir. Bazı mezarların yakınındaki kayalıklar bu tür törenlerin gerçekleştirilmesine uygundur. Bu nedenle kaya işaretleri olarak adlandırılan kanallar, kurban törenlerinde kullanılmış olabilir⁴⁸.

Palu'daki oda mezarları; yüksek kayalıklarda yer alan **Van Kalesi mezarları** , **Doğubayazıt** , **Mazgirt** ve **Umudum Tepe** mezarları **Urartu**'da var olduğunu sandığımız "**Türbe Mezar**" anlayışına uygun olarak yapılmışlardır. Bu anlayış üst yönetim kesiminin öldükten sonra da saygı görüp, dini gereklerin yerine getirilebileceği kutsal mezar niteliği ile ortaya çıkmaktadır. Ölü kültü ile ilgili olarak **Altın-tepe** açık hava tapınağı gibi belirgin bir örneği bulunan bu düşünce tarzı, **Urartu** devleti sınırları içinde yayılmış olmalıdır.

Mezarların önünde dini törenlerin yapıldığı yerler içinde kuşkusuz en gelişmiş örnekler **Van Kalesi**'nde yer almaktadır. **İç-Kale** (Kat.No:35), **Neft-Kuyu** (Kat.No:36), **Doğu-Odaları** (Kat.No:37) ve **Van Kalesi Kaya Mezarı** (Kat.No:130) önündeki düzeltilmiş kayalık alanlarda çeşitli törenler düzenlenmiş olmalıdır. Ölümler ile ilgili birçok törenlerin yapılmış olabileceğini düşünmemize karşın **Urartular**'da ölen kişilerin tanrılaştırılmasına ilişkin kanıtlardan yoksunuz.

Mezarlığa getirilen ölümler kurban töreninin ardından mezarın içine yerleştirilmiştir. Kalıntılardan cesedin giysi ve takılar ile mezara bırakıldığı anlaşılmaktadır. Cesed oda mezarlar içindeki taş ya da pişmiş toprak sanduka lahit ve teknelere , sekilerin üzerine bırakılırken daha önce yapılan gömüler mezarın bir tarafında ya da **büyük çukur** ="**bothros=shaft**" larda toplanmıştır. Böylece yeni ceset için boş alan hazırlanmıştır. Bazı sandık ve oda mezarlara da eski gömülerin üzerine gömü yapılabilmekteydi.

Geniş kapsamlı bir mezarlık araştırması yapılmamasına karşın , gömülerin

⁴⁸Bak .IV.Bölüm.152-153.

mezarlara genellikle belirgin bir düzen içinde yerleştirildiği anlaşılmaktadır. Demir Çağ mezarlarının ortaya çıkartıldığı Dilkaya'da ölüler, mezarlık alanının topografik olarak en yüksek kesiminden başlayarak gömülmeye başlanmıştır. Bu nedenle mezarlar Orta Çağ'da da eteklere ve höyüğe doğru yayılım göstermiştir (Lev.1). Demir Çağ mezarlarında üst üste gömü yapılmaması mezarların kutsallığını daha iyi ortaya çıkartmaktadır. Bu durumda önceki gömülerin varlığını bilen Demir Çağ halkı , erken mezarlara dikkat ederek yeni gömüler için genellikle boş alanları seçmiştir. Bu şekilde Erken ve Orta Demir Çağ mezarları tepenin merkezinden başlayarak höyüğe doğru yapılmıştır. Bu uygulama en azından Dilkaya mezarlığında bilinçli bir şekilde sürdürülmüştür.

Orta Demir Çağ gömü geleneklerinin önemli bir bölümü ölü ziyafetine ayrılmıştır. Olasılıkla kurban töreninin ardından kurban etlerinin mezar yakınında pişirilmesinden⁴⁹ sonra mezar başında ölüler için verilen ölü yemeği ile ölen kişi tanrı önünde kutsanmış olmalıdır. Pişirilen yiyeceklerin birkısmı, içecekler ve açık ekmek kaplar içinde cesedin yanına koyulmaktaydı. Özellikle oda mezarların içine ; çeşitli adak levhaları, kabartmalı taş stel ve mühür baskılarında olduğu gibi şölen masaları hazırlanmıştır. Ayaklı masa ve sandalye gibi mobilya aksamından oluşan sofralar kalıntıları **Altın-tepe III** (Kat.No:85), **Kayalıdere A** (Kat.No:49), **Adilcevaz** (Kat.No:51) gibi mezarlarda tesbit edilmiştir (Lev.54). Ziyafet sofralarına ait kalıntılara mezarların çoğunun soyulması nedeni ile çok rastlanmamıştır. Ancak kaçak kazılar sonucu müzelere gelen metal mobilya aksamının çok miktarda olduğu bilinmektedir. **Burmageçit** mezarlarında bulunan metal mobilya aksamından da anlaşılacağı gibi bu tür buluntular ziyafet sofralarına ait olabilir.

Ölü ziyafetlerine ait kalıntılara oda mezarlar dışında basit toprak mezarlarda da rastlanmıştır. Bu tür mezarlar içinde , ölülerin yanında ziyafet ile ilişkili olduğunu düşündüğümüz bazı kaplar bulunmuştur. Dolayısıyla ziyafet sofrası uygulamasının bir ya da birkaç kapla da olsa hertürlü mezarda uygulandığı anlaşılmaktadır. Cesetlerin ve ziyafet sofrasının mezara

⁴⁹Elazığ-Kaleköy kazısında Nişli Alan'da altlıkları ile bitişik iki at nalı ocağı ele geçmiştir. Bunlar ölüler ile ilgili olarak ziyafet ya da dini törenlerinde kullanmak amacı ile yapılmış olabilirler. Bak. T.Bakır, "Kaleköy 1981 Kazı Sonuçları Raporu", KST IV (1983), 167.

yerleştirilmesinden sonra oda ve taş-sandık mezarların girişleri kapı taşları ile kapatılıp mezarların üzerine ağır kapak taşları koyulmuştur.

Urartu'nun geç döneminde gömü geleneğinde bazı farklılıklar göze çarpmaktadır. Bu dönemde gömüler oda , taş-sandık ve basit toprak mezarlara yapılmaya devam etmiştir. Basit toprak mezarlarda ölülerin yanına olasılıkla içinde yiyecek , içecek bulunan kaplar bırakılmaktaydı. Van Kalesi Höyüğü'nde ve Ayanis'ta bulunan mezarlar (Kat.No:115,113) bu durumu kanıtlamaktadır.

Urartu'nun geç döneminde olasılıkla MÖ.7.yüzyılın ikinci yarısından sonra gömü geleneğinde belirgin bir yozlaşma görülmektedir. Bu dönemde mezarlıklara gömme geleneğinin yanısıra yerleşim içi=intramural gömü tarzının da benimsendiği anlaşılmaktadır. Urartu Krallığı'nın erken dönem gömülerinden farklı gömü şekillerinin ortaya çıkartıldığı başlıca yerleşim merkezi **Van Kalesi Höyüğü**'dür. Höyük'de tesbit edilen gömülerden biri pithos içine koyulmuştur (Kat.No:120-121). Pitosun ağız kısmı kırıldıktan sonra ceset içine yerleştirilmiş ve cesedin üst kısmı urne mezarlarda olduğu gibi büyük bir çanak ile kapatılmıştır. Bu şekilde yapı içinde insitu durumdaki büyük kap, gerçek işlevi dışında mezar olarak kullanılmaya başlanmıştır. Van Kalesi dışındaki başka yerleşim merkezlerinde de küp mezarlar tesbit edilmiştir. Mezarlarda kullanılan kapların büyüklüklerine bağlı olarak gömü şekillerinde farklılıklar olabilmektedir. Cesetler, malzemenin cinsine göre ; tekli, ikili ya da üçlü küpler içinde toprağa açılan çukurlara yerleştirilmiştir. Van Kalesi Höyüğü'nün Geç Urartu katı dışında **Suçatı**⁵⁰ (Kat.No:116), **Norşuntepe** (Kat.No:117-118), **Değirmentepe** (Kat.No:122-125) ve **Harmantepe**'de (Kat.No:119) küplerin içinde bu tip gömüler tesbit edilmiştir. Küp ve pitosların içine gömü yapma geleneği Asur'da da bilinmektedir⁵¹. Bu gömü tarzının Urartu'da Asur'da olduğu gibi yaygın bir uygulama gördüğü söylenemez. **Van Kalesi Hüyüğü** 152 No'lu mezarı gömü geleneğindeki yozlaşmanın belirgin bir örneği olarak ortaya çıkmaktadır. Yarı yarıya yanmış ceset, çift katlı deri ile kaplı ve semerdam kapaklı ahşap bir sanduka içine koyulmuştur⁵². Benzerine bugüne kadar rastlanmayan mezar,

⁵⁰Karaosmanoğlu 1991, 597. Suçatı küp mezarı , mezarda bulunan kemerin stilistik incelemesine göre MÖ.7.yüzyılın ikinci yarısına tarihlenmektedir

⁵¹Bak.Haller 1954,38vd.

farklı gömü geleneklerinin karışımı şeklindedir.

Geç Demir Çağ'da Urartu sonrasına ait bir başka mezar geleneğinin de "tümülüs mezarlar" olduğunu düşünmekteyiz. Bugüne kadar Doğu Anadolu'da bu tür mezar ortaya çıkartılamamasına karşın Kuzey Batı İran'da Dinkha Tepe yakınında Sé Girdan'da altı tane tümülüs kazıldığı bilinmektedir. Tümülüsler Demir III dönemine , yaklaşık olarak 7-6.yüzyıla tarihlenmiştir⁵³. Kafkasya'da kurgan olarak yapılan mezarlara benzeyen, İç Anadolu'da Frig ve Lydia gibi uygarlıkların başlıca mezar tipi olarak bilinen tümülüs mezarların, sözkonusu İran örnekleri dikkate alındığında Doğu Anadolu'da benzerlerinin bulunmasına da şaşırılmamak gerekir⁵⁴.

Erken Demir Çağ ve Orta -Geç Demir Çağ mezar geleneklerinin karşılaştırılması.

Elde edilen bulgulardan anlaşılacağı gibi Erken Demir Çağ'da oda ve taş-sandık mezar gibi kapalı mekanları tercih eden Doğu Anadolu halkı ölülerini çevre kültürlerin gömü gelenekleri ile paralellik gösterecek şekilde gömmüştür. Erken dönemden itibaren kuyu şeklinde dromoslu mezarlar inşa edilmiştir. Orta Demir Çağ'da da yapılmaya devam eden kuyu şeklinde dromos ile mezar odasına girilmektedir. Aynı şekilde sözde kemerli üst yapıda benzerlikler dikkati çekmektedir.

Erken ve Orta Demir Çağ mezarlarında tavan, açıklığına kadar sözde kemerli yapılmakta ve kalan üst açıklıkta plaka taşlar ile kapatılmaktaydı. Erken Demir Çağ ve Orta Demir Çağ mezarlarının konumlarında bazı farklılıklar dikkati çekmektedir. Erken Demir Çağ mezarları genellikle doğu-batı ve kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda yapılırken, Orta Demir Çağ mezarları daha

⁵²Mezarın bulunduğu seviye tabaka olarak bu alandaki Urartu yapılarından daha sonraya aittir. Bak. Tarhan-Sevin 1993a, baskıda; Tarhan 1993a,baskıda.

⁵³lık kazıları 1968 yılında başlanan mezarların bir kısmında herhangi bir bulguya rastlanmamıştır. Tümülüs kazıları ve sonuçları ile ilgili olarak bak. O.W.Muscarella , "The Tumuli at Sé Girdan, A Preliminary Report", *MMA. Journal* 2(1969),5vd.; "The Tumuli at Sé Girdan: Second Report", *MMA. Journal* 4 (1971),5vd., 23.

⁵⁴Ayans'de tümülüs olduğu düşünülen üç tepe tesbit edilmiştir. Ancak bunlar üzerinde henüz kazı çalışmaları yapılamamıştır.

çok kuzey-güney doğrultusunda yapılmıştır. Orta Demir Çağ mezarlarının girişlerinde belirgin bir yön birliği sözkonusu değildir. Buna karşın Erken Demir Çağ mezarlarında girişleri genellikle batıya yapılmıştır.

Orta Demir Çağ'da toplum ve aile bağlarının güçlü olduğunun bir göstergesi olarak oda ve sandık mezar geleneği devam etmiştir. Ancak bazen toprak içine tek kişilik mezarlar da yapılmıştır. Orta Demir Çağ'da bireysel niteliklerin ağırlıkta olduğu toplum yaşamından devlet idaresi altındaki yaşama geçiş anıtsal kaya mezarlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Özellikle merkezi yerleşimlerde kayalıkların görünen yüzlerine çok odalı mezar yapma geleneği bir süre taştan inşa edilen mezarlarla birlikte sürmüştür.

Erken ve Orta Demir Çağ'da ölülerin yanına Erken Demir Çağ'da olduğu gibi yiyecek ve içecekler bırakılmıştır. Ölüye saygı amacıyla diğer yaşamında iyi durumda olabilmesi için gerçekleştirildiğine inandığımız ziyafet olayı, mezar içine kadar taşınmıştır. Ancak Orta Demir Çağ'da , adak levhaları, Kuzey Suriye stelleri ve mühürler üzerindeki sahnelerde olduğu gibi mezar içinde masa ve sandalyeler ile ziyafet sofrası hazırlanmıştır. Oda mezarlara bu tür ziyafet masalarının hazırlanması gömü geleneğindeki ziyafet anlayışının devam ettiğini göstermektedir. Yeni gömüler için eski gömüleri oda mezarın bir kenarına yığılması uygulamasında da devamlılık vardır. Erken Demir Çağ oda mezarlarında olduğu gibi Orta Demir Çağ mezarlarında eski gömülere ait iskeletler belli bir yerde toplanmıştır. Bundan dolayı ölülerin belirgin bir süre sonra kutsal olma özelliklerini yitirdiği anlaşılmaktadır. İskeletler bu durumda mezar içinde belli bir yerde toplanabilmekteydi.

Törenlerdeki libasyonların yapılış şekli ve libasyon yerleri Erken ve Orta Demir Çağ mezarlarında kesin olarak tesbit edilememiştir. Ancak kesin olmamasına karşın Orta Demir Çağ mezarlarında kayalara yapılan bazı izler ve mezar salonlarında yeralan oyuklar bu uygulamanın başlıca kanıtları olarak kabul edilebilir. Ölü ile ilgili olarak libasyon törenlerinin yapıldığı bilinen kutsal alanlardan biri, **Altıntepe** açık hava tapınağıdır.

Erken ve Orta Demir Çağ gömü geleneğinde dikkati çeken farklılık mezar içlerine bırakılan eşyalardan kaynaklanmaktadır. Çoğunlukla ölünün şahsına ait metal eşyalar ve savaş gereçleri Erken Demir Çağ'da mezarlarda çok miktarda bulunmalarına karşın hiçbir eşya Orta Demir Çağ mezarlarındaki gibi kırılıp

bükülmemiştir.

Küçük bazı farklılıklara rağmen Erken Demir Çağ ve Orta Demir Çağ gömü geleneklerinde ve mezar mimarisinde benzerlikler açıkça görülebilmektedir. Dromos ve oda mezar mimarisi bölgede gelişen mimari özelliklerdir. Bunların yanısıra sözde kemer, kemer ve korniş **Asur etkisi** ile gelişmiştir. Başlıbaşına çok odalı kaya mezar mimarisini ve taş işçiliğini doruğa ulaştıran Urartulu ustalar anıtsal yapıtlar vermişlerdir. Geleneklerdeki benzerliklere karşın mezarlara bırakılan kaplar ve çeşitli metal eşyalar arasında farklılıklar dikkati çekmektedir. Erken Demir Çağ mezarlarında; devetüyü , krem ve açık renkli hamurlu, ağız kenarı yivli , keskin profilli , ip delikli tutamak ve küçük kulplu çanak ve kaselerin bulunduğu bilinmektedir. Orta Demir Çağ mezarlarında bulunan keramiklerin en tipik grubunu kırmızı perdahlı Urartu kapları oluşturmaktadır. Erken Demir Çağ mezarlarında bulunan bazı keskin profilli kırmızı astarlı bazı kapları da Urartu keramiklerinin erken örnekleri olarak değerlendirmek mümkündür.

Buluntulardaki bazı farklılıklara karşın gömü geleneği açısından benzer özelliklere sahip olduğu anlaşılan Doğu Anadolu Demir Çağ halkı, köken olarak birbirinden uzak olmayan grupların birbirleri ile kaynaşmasından oluşmuştur. Demir Çağ gömü geleneklerinde ortak özelliklerin ortaya çıkışı; bölgede varlığı, yazılı belgelerle anlaşılan **Uruadri-Nairi** toplulukları ve bunların birlikteliğinden doğan **Urartu Krallığı'nın** politik devamlılığı ile yakından ilişkilidir. Yerel halkla dışarıdan gelenlerin kaynaşması sonucu dinsel çeşitliliği bir bütünlük içinde yorumlayan anlayış, gömü geleneklerinde devamlılığın kanıtı olarak gösterilebilir.

Erken ve Orta Demir Çağ içinde gelenekler de dikkati çeken birlikteliğin antropolojik açıdan incelenmesi, dinsel bütünlüğü açıklamamıza da yardımcı olacaktır. Demir Çağ halkına ait antropolojik bulguların değerlendirilmesi, Erken ve Orta Demir Çağ'da Doğu Anadolu'da yaşayan halkın ırksal yapısında ortak benzerliklerin varlığından söz etmemizi mümkün kılmaktadır. Bu konuda yakın döneme kadar kapsamlı bir araştırma yapılamamasına karşın⁵⁵

⁵⁵Erken Demir Çağ halkının ırksal yapısına ilişkin daha kesin sonuçlara Karagündüz iskeletlerinin incelenmesinden sonra ulaşılabacaktır.

Dilkaya'da Erken Demir Çağ'a ait oda ve taş-sandık mezarlarda bulunan iskeletler içinde genelde, **Akdeniz** ırkının grasil tipi yaygındır⁵⁶. Büyük oda mezarda (Kat.No:20) ortaya çıkartılan 14 iskelet kalıntısı içinde Akdeniz ırkı yaygın olmasına karşın, **Alpin** ırkın varlığı da sözkonusudur. Ayrıca Akdeniz ırkının bir alt kolu olan **Eurafrican** tipinde iskeletler tesbit edilmiştir. Küçük oda mezarda da (Kat.No:21) Akdeniz ırkının grasil tipinin özellikleri dikkati çekmektedir. Kafatası ameliyatı (Trapenasyon) geçirmiş ⁵⁷ iki iskeletten birinde sözünü ettiğimiz **Akdeniz** tipinin özellikleri tesbit edilmiştir⁵⁸.

Orta ve Geç Demir Çağ'da Erken Demir Çağ'a göre irksal yapıda farklılık görülmemektedir. **Altıntepe** mezarında olduğu gibi Urartu mezarlarında Akdeniz ırkının morfolojik karakteri ön plana çıkarken⁵⁹, uzun boylu, uzun kafalı **Eurafrican** tipin gösterdiği morfolojik karakterlere de rastlayabilmekteyiz⁶⁰. Olasılıkla Erken Demir Çağ'ın geç döneminden itibaren Geç Demir Çağ'a kadar yer yer Alpin tipi görülmesine karşın irksal bütünlük korunmuştur. Bu durum, ölü gömme geleneklerindeki temelde benzerlikler içeren devamlılığı da açıklayabilme olanağı sağlamaktadır.

Doğu Anadolu Demir Çağ ölü gömme gelenekleri Dilkaya ve Karagündüz mezarları sayesinde öğrenilebilecek düzeye gelmiştir. Ancak öğrendiklerimiz Demir Çağ'da yapılan uygulamaların yüzeysel bir değerlendirilmelerinden öteye gidememiştir. Önümüzdeki yıllarda yapılacak yeni kazılar ve yeni bulgular yardımı ile Doğu Anadolu gömü gelenekleri, tümüyle açıklanabilme olanağına kavuşacaktır.

⁵⁶E.Güleç, "Van-Dilkaya İskeletlerinin Paleontropolojik İncelenmesi", **Araş.ST.IV** (1987),370vd.

⁵⁷Geçmiş neolitik döneme kadar uzanan bu tür ameliyatlar; tıbbi tedavi, büyüsel tedavi ve tılsım çıkarma amacıyla yapılmaktaydı. Kazıma , oluk açarak delme , delme-kesme ve düz kesiklerle kafa delme yönteminin kullanıldığı trapenasyon teknikleri ve örnekleri ile ilgili olarak (Güleç 1989,153vd.).

⁵⁸Güleç 1989,156.

⁵⁹Bak. Deniz 1980,105vd.

⁶⁰R.Çiner, "Altıntepe Urartu iskeletlerine ait kalıntıların tetkiki",**Bellekten** 114 (1965),234.

DOĞU ANADOLU DEMİR ÇAĞ MEZARLARI

URARTU ÖNCESİ

(MÖ.10-9.yy.ilk yarısı)

Emis-Evditepe(3-8).....	
Boğurtan Mev.....	
Gavurkale(I-XI).....	
Budak.....	
Konakbey (I-III).....	
Ağaçlı.....	
Alacahan	
Karagündüz (1-4)	
Dilkaya III.1(85), III.1(86).....	
“ I.1(84), I.1(91).....	
“ I.2(84), I.1(86).....	
Kertenkele Kayalığı.....	
Almak (I-II).....	

URARTU (MÖ.9.yy.ikinci yarısı-6.yy.)

ARAME (MÖ.858-832)

SARDURİ (I) (MÖ.832-825) Van K.İç Kale (Kurucular) Mezarı.....

İŞPUİNİ (MÖ.825-810)

MENUA (MÖ.810-786) Van K.Neft Kuyu (Menua) Mezarı.....

ARGİŞTİ (I) (MÖ.786-764) Van K. Büyük Horhor Mağarası(Argiştı)

Kalecik

Dedeli 2.....

Dedeli A1.....

Yukarı Göçmez I, II ve III.....

Van Kalesi Küçük Horhor.....

Mazgirt I.....

Palu I,II,III.....

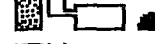
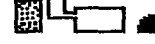
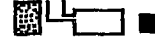
Çelikli.....

Doğubayazıt.....

Umudum Tepe.....

Keşiş.....

Burmageçit.....

SARDURİ (II) (MÖ.764-734) Van K.Doğu Odaları Mezarı(Sardur II)....	
RUSA (I) (MÖ.734-714) Kayalidere A.....	
ARGİŞTİ (II)(MÖ.714-685) Altuntepe I.....	
Altuntepe II.....	
Altuntepe III.....	
Dilkaya Mezarlık alanı.....	
RUSA (II) (MÖ.685-645) Adilcevaz H I.....	
Ayanıs.....	
SARDURİ (III) (MÖ.645-635)Suçatı.....	U
ARİMENA (MÖ.635 ?) Norşuntepe.....	U
SARDURİ (IV)(MÖ.?) Değirmentepe.....	U
RUSA (III) (?) Van Kalesi Höyüğü.....	U
RUSA (IV) (MÖ. ?-585)	

Taştan İnşa Edilmiş Mezarlar: , Anakayaya Yapılmış Mezarlar:

Basit Toprak Mezar: , Küp Mezar: U

Kuyu Girişli (Dromoslu):

Kemerli Niş: , Dörtgen Niş: , Korniş:

KATALOG

KAT.NO: 1 GRUP: III.1a ALAN:2 LEVHA NO: 17:a-c

GÖMÜ: Yakmadan gömme

B.YERİ: Ernis - Evditepe (3).

YAPIM: Taştan inşa edilmiştir. M.GİRİŞİ: ?

ODA: 0.65x1.10 m. boyutlarındadır. Derinliği 1m. kadardır.

NIŞ: yok

M.YÖNÜ: Kuzeydoğu-güneybatı.

BULUNTU: Yivli keramik, çömlek(urne), kırmızı perdahlı kap, tunç yüzük ve bilezik.

KAYNAK: Prof. Erzen'in özel notları. Sevin 1987b,36 .

NOT: Mezar tepenin kuzeydoğu eteğindedir. Üst kısmı 0.90x0.55; 0.80x0.55; 0.70x0.85 m. boyutlarında üç sal taşı ile kapatılmıştır. Mezarda ilk buluntular 0.45m. de ele geçmiştir. Mezarın güneydoğu ucunda üst kısmında yanık kemikler bulunan bir küp bulunmuştur.

KAT.NO: 2 GRUP: III.1a ALAN:2 LEVHA NO: 17:a-c

GÖMÜ: Yakmadan gömme

B.YERİ: Ernis - Evditepe (4)

YAPIM: Taştan inşa edilmiştir. M.GİRİŞİ: Dromoslu

ODA: Boyu 4.50m., orta kısmı 1.30m., dromos kısmında 0.70m. genişliğindedir. Yüksekliği 1.25m.dir.

NIŞ: yok.

M.YÖNÜ: Kuzey -güney

BULUNTU: Siyah renkli keramikler kuzey batı duvarı önünde bulunmuştur.

KAYNAK: Prof.Dr.A.Erzen'in özel notları. ,H.Alkım 1965,359 ,Sevin 1987b,36.

NOT: Mezara bir basamakla inilir. Buluntular 1.10-1.15 metreler arasından çıkmıştır.

KAT.NO: 3

GRUP: III.1a

ALAN:2

LEVHA NO: 17:a-c

GÖMÜ: Yakmadan gömme

B.YERİ: Ernis - Evditepe (5)

YAPIM: Taştan inşa edilmiştir.

M.GİRİŞİ: Dromoslu

ODA: Boyu 4.20m., eni 0.50-1.10 m. arasındadır. İki uçta dar oval plana sahiptir. İki bölmeli olduğu düşünülmektedir.

NIŞ: Yok

M.YÖNÜ: Güneybatı - kuzeydoğu.

BULUNTU: İnsan kemikleri , çeşitli boyda kaplar, omuz kısmı bezemeli kap.

KAYNAK: Prof. Dr.A.Erzen'in notları, Sevin 1987b,36, dip not.3.

NOT: Mezarın doğusunda büyük taşın arkasında çevresi küçük taşlarla desteklenen omuz kısmında zigzag bulunan bir çömlek içinde boncuklar ve yanmış kemikler bulunmuştur. Metal buluntu yok. Keramikler çoğunlukla siyah renktedir.

KAT.NO: 4

GRUP: III.1a

ALAN:2

LEVHA NO: 17:a-c

GÖMÜ: Yakmadan gömme

B.YERİ: Ernis - Evditepe(6).

YAPIM: Taştan inşa edilmiştir.

M.GİRİŞİ: ?

ODA: 3.85m. uzunluğunda, ortada 1.25m. iki uçta ise 0.70m. genişliğinde.

NIŞ: yok

M.YÖNÜ: Doğu-batı

BULUNTU: 20 kadar kafatası, çoğunluğu kırmızı 80 kap, demir eşyalar.

KAYNAK: Prof.Dr.A.Erzen'in özel notları; Erzen 1963, 542;1964a, 570-572; 1964b,20 ; 1965, 34; H.Alkim1964a, 92-93; 1964b, 22; 1965 ,359-360, Mellink1964, 158; Kleiss-Hauptmann 1976,K.No.120; Sevin 1987b, 36vd.

NOT: Ovale yaklaşan plana sahiptir. Duvarlar bindirme tekniğinde ,sözde kemerli. 7 adet Urartu tipi kap var. Yaklaşık 20 kadar mezarın bulunduğu alan 10 ve 9.yy. ilk yarısına tarihlenmektedir.

KAT.NO:

5

GRUP: III.1a

ALAN:2

LEVHA NO: 17:a-c

GÖMÜ: Yakmadan gömme

B.YERİ: Ernis - Evditepe (7)

YAPIM: Taştan inşa edilmiştir.

M.GİRİŞİ: ?

ODA: Uçlarda 0.65m. ortada 1.70m. genişliğindedir. Mezarın boyu belli değildir. Mezar yaklaşık 1.70m. derinliğinde, sözde kemerli olarak inşa edilmiştir.

NİŞ: yok

M.YÖNÜ: Doğu - batı

BULUNTU: Hayvan ve insan kemikleri, keramikler (30 adet) ve bol demir buluntu.

KAYNAK: Prof.Dr.A.Erzen'in özel notları, H. Alkım 1965;359; Sevin 1987b,36vd., res.4

NOT: 1.30m. den sonra bir hançer, yüzük, demir bilezikler ve 15 kap ele geçmiştir. 1.30-1.70m.de ise 15 kap ve 8-10 kadar kafatası bulunmuştur. Çoğunlukla kırmızı renkli keramik egemendir.

KAT.NO: 6 GRUP: III.1a ALAN:2 LEVHA NO: 17:a-c

GÖMÜ: Yakmadan gömme

B.YERİ: Ernis - Evditepe (8)

YAPIM: Taştan inşa edilmiştir. M.GİRİŞİ: ?

ODA: Mezar 1.30m. derinliğindedir. Diğer boyutları belli değil. Üzeri sal taşları ile örtülmüştür.

NIŞ: yok

M.YÖNÜ: ?

BULUNTU: 40-50 kap, kınılı demir hançer, iğne ve yüzük bulunmuştur.

KAYNAK: Prof.Dr.A.Erzen'in özel notları, H. Alkım 1965,359; Sevin 1987b,36vd.

NOT: Mezar tepenin kuzey eteğinde , 5 ve 6 no'lu mezarların yakınındadır.

KAT.NO: 7 GRUP: III.1a ALAN:2 LEVHA NO:

GÖMÜ: Yakmadan gömme

B.YERİ: Alacahan Ernis- Evditepe'nin batısında

YAPIM: Taştan inşa edilmiştir. M.GİRİŞİ: Kuyu şeklinde

ODA: 6.60x3.25m. boyutlarında, 2.80m. yüksekliğinde tek oda.

NIŞ: yok

M.YÖNÜ: Kuzey-güney

BULUNTU:

KAYNAK: Erzen 1964a, 570-572; 1965,34; H.Alkım, 1965,360; Bilgiç 1964, 22; Balkan 1967, 103 vd., res.3; Boysal 1965, 141-142; Van Hulsteyn 1981, 36-37; Sevin 1987b, 41.

NOT: Çatısı sözde kemerlidir. Üstte ağır bir kapak taşı vardır. Mezar odasına bir geçitle inilmektedir. MÖ.10-9.yy. sonuna tarihlenmektedir (?).

KAT.NO:

8

GRUP: III.1a

ALAN:2

LEVHA NO:

GÖMÜ: Yakmadan gömme(?)

B.YERİ: Gavurkale VI. Patnos Adilcevaz karayolu yakınlarında.

YAPIM: Taştan inşa edilmiştir

M.GİRİŞİ: yok

ODA: 2.50x1.00m.x 0.70m. boyutlarındadır.

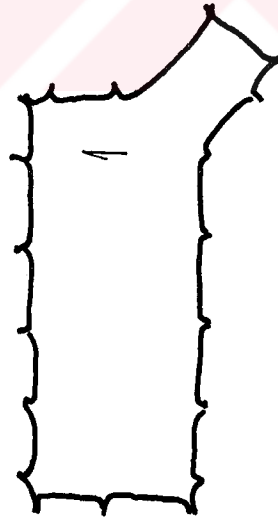
NİŞ: 0.50x0.70m.x 0.30-0.40m. boyutlarında güneydoğudadır (?).

M.YÖNÜ: Doğu- batı

BULUNTU: yok

KAYNAK: Sevin 1986, 332, res.11.

NOT: M.Ö.10-9.yy.sonuna tarihlenmektedir.

0 1M.

GAVURKALE VI

KAT.NO:

9

GRUP: III.1a

ALAN:2

LEVHA NO:

GÖMÜ: Yakmadan gömme(?)

B.YERİ: Gavurkale VII Patnos Adilceviz karayolu yakınlarında.

YAPIM: Taştan inşa edilmiştir.

M.GİRİŞİ: yok

ODA: 2.35x1.10m. Üst kısmı enlemesine yerleştirilmiş düz ve ağır kapak taşı ile örtülü.
Yükseklik 0.30m.

NIŞ: 0.60x0.60mx 0.30m. boyutlarındadır.

M.YÖNÜ: Kuzeydoğu - güneybatı.

BULUNTU: yok

KAYNAK: Sevin 1986,333, res.12.

NOT: M.Ö.10-9.yy. sonuna tarihlenmektedir.

0 1M.

GAVURKALE VII

KAT.NO:

10

GRUP: III.1a

ALAN:2

LEVHA NO:

GÖMÜ: Yakmadan gömme(?)

B.YERİ: Gavurkale VIII Patnos Adilcevaz karayolu yakınında

YAPIM: Taştan inşa edilmiştir.

M.GİRİŞİ: yok

ODA: 2.50x1.15m.x 1.00m.

NİŞ: 0.40x0.20m.x 0.30m. yüksekliğinde güneybatıda .

M.YÖNÜ: Kuzeydoğu - güneybatı.

BULUNTU: yok

KAYNAK: Sevin 1986,333,res.13.

NOT: Üzeri enlemesine yerleştirilmiş kapak taşı ile örtülüdür. M.Ö.10-9.yy. sonuna tarihlenmektedir.

0 1 M.

GAVURKALE VIII

KAT.NO:

11

GRUP: III.1a

ALAN:2

LEVHA NO:

GÖMÜ: Yakmadan gömme

B.YERİ: Gavurkale IX. Gavurkale'nin kuşucumu 1 km. kadar batısındadır.

YAPIM: Taştan inşa edilmiştir

M.GİRİŞİ: Kuyu şeklinde

ODA: Uzun kenar 2.70m., kısa kenarlar 1.45 ve 1.70m. boyutlarında, 1.00m. yüksekliğindedir.

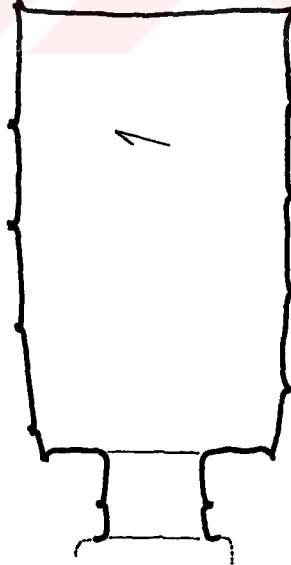
NIŞ: yok

M.YÖNÜ: Kuzeydoğu- güneybatı, kapı güneybatıda.

BULUNTU: ?

KAYNAK: Sevin 1986,333, res.14,20.

NOT: MÖ.10-9.yy.sonuna tarihlenmektedir.

0 1M.

GAVURKALE IX

KAT.NO:

12

GRUP: III.1a

ALAN:2

LEVHA NO:

GÖMÜ: Yakmadan gömme

B.YERİ: Gavurkale X. Gavurkale'nin kuş uçuşu 1km. kadar batısında

YAPIM: Taştan inşa edilmiştir.

M.GİRİŞİ: Kuyu şeklinde

ODA: 2.20x1.15m.x1.00m. boyutlarında tek odalı.

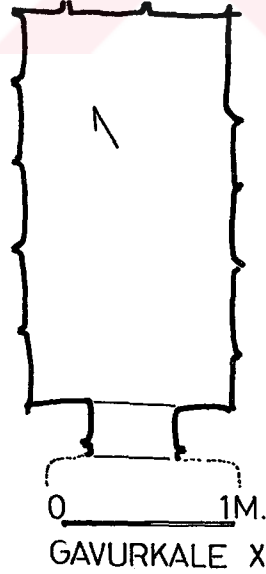
NIŞ: yok

M.YÖNÜ: Kuzeydoğu- güneybatı. Kapı güneybatıda.

BULUNTU: ?

KAYNAK: Sevin 1986,333, res.15,19.

NOT: Üzerinde enlemesine konmuş kapak taşı vardır. Geçit ve dromos doludur. Kapı geçidi dikine yerleştirilmiş düz bir taşla kapalı. MÖ.10-9.yy.sonuna tarihlenmektedir.

KAT.NO:

13

GRUP: III.1a

ALAN:2

LEVHA NO:

GÖMÜ: Yakmadan gömme (?)

B.YERİ: Gavurkale XI. Patnos -Adilcevaz kara yolu yakınlarında

YAPIM: Taştan inşa edilmiştir

M.GİRİŞİ: Kuyu şeklinde 105x105m.

ODA: 3.10 m.uzunluğunda, 1.55/1.20m. genişliğinde, 1.50-1.60m. yüksekliğinde, tek odalıdır.

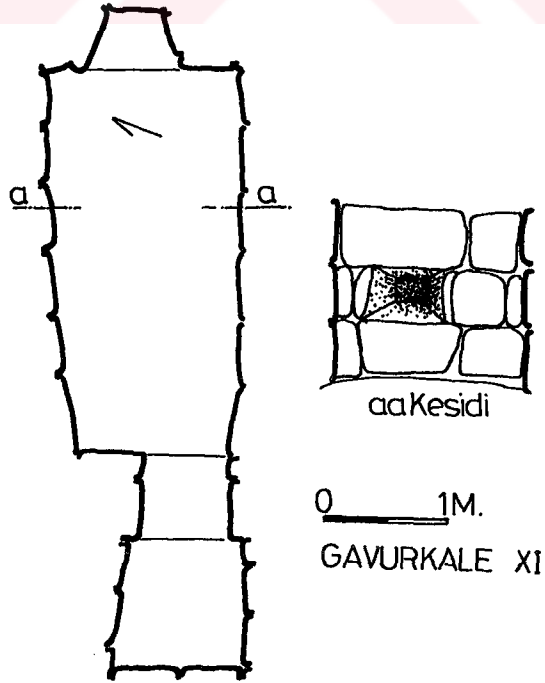
NIŞ: Bir niş var.0.75x0.50mx 0,50m.

M.YÖNÜ: Güneybatı -kuzeydoğu. Giriş güneybatıda

BULUNTU: İç kısmın yarısı doludur.

KAYNAK: Sevin 1986, 333-334, res.18

NOT: Kalenin güneyindedir. MÖ.10-9.yy. sonuna tarihlenmektedir.

KAT.NO:

14

GRUP: III.1a

ALAN:2

LEVHA NO:

GÖMÜ: Yakmadan gömme

B.YERİ: Budak. Gavurkale'nin 5km. kadar güneybatısındaki Aktepe bucağına bağlı Budak köy.

YAPIM: Taştan inşa edilmiştir.

M.GİRİŞİ: Kuyu şeklinde 090m.

ODA: 3.45x1.90/1.30 m.x1.60m. boyutlarında tek odalı.

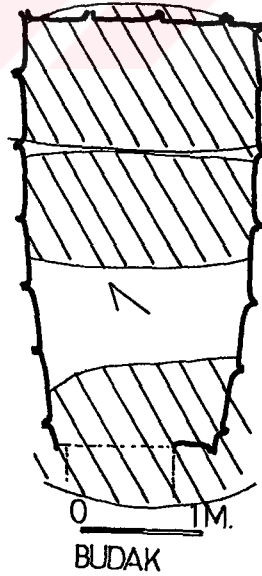
NIŞ: yok

M.YÖNÜ: Kuzeydoğu-güneybatı, kapı güneybatıda

BULUNTU: ?

KAYNAK: Sevin 1986,333, res.16-17.

NOT: Üzeri düz plaka taşlarla kapatılmıştır. MÖ.10-9.yy. sonuna tarihlenmektedir.

KAT.NO:

15

GRUP: III.1a

ALAN:2

LEVHA NO:

GÖMÜ: Yakmadan gömme (?)

B.YERİ: Konakbey I, Patnos-Adilcevaz karayolu üzerinde, 10km. güneyde

YAPIM: Taştan inşa edilmiştir

M.GİRİŞİ: Kuyu şeklinde

ODA: 2.00x1.20x1.30m., yükseklik 1.75m.

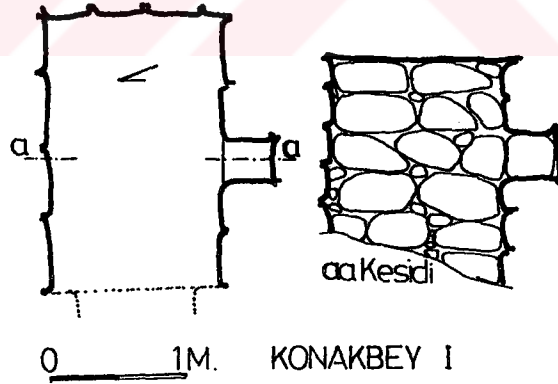
NİŞ: 0.30x0.40 m. tek nişli.

M.YÖNÜ: Doğu- batı, giriş batıdan

BULUNTU:

KAYNAK: Sevin 1986, 330,res.2.

NOT: Taban ve dromos toprakla dolmuştur. M.Ö.10-9.yy. sonu.

KAT.NO:

16

GRUP: III.1a

ALAN:2

LEVHA NO:

GÖMÜ: Yakmadan gömme (?)

B.YERİ: Konakbey II. Patnos -Adilcevaz karayolu üzerinde

YAPIM: Taştan inşa edilmiştir

M.GİRİŞİ: Kuyu şeklinde

ODA: 2.70x1.20x1.30m. boyutlarında, 1.80m. boyutlarında tek odalıdır.

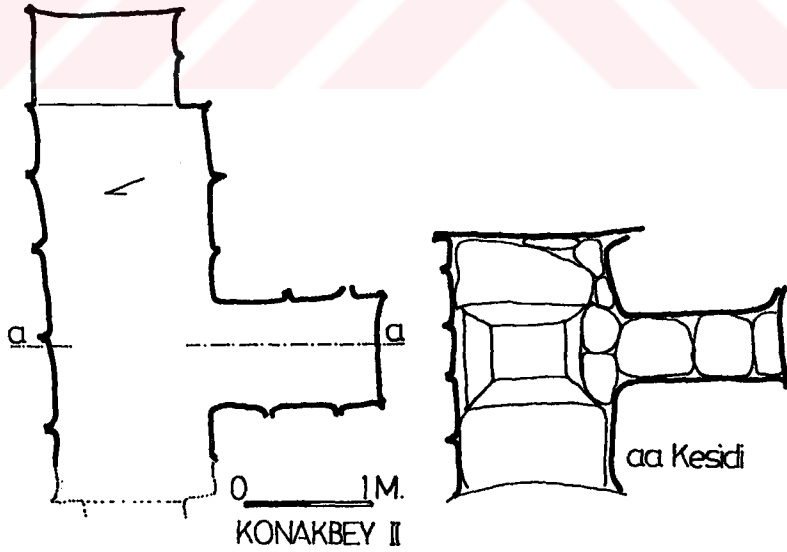
NIŞ: İki nişli. güney 0.80x1.30x0.55m., doğu 1.05x0.75x0.80m.

M.YÖNÜ: Kuzeybatı-güneydoğu. Giriş kuzeybatıda

BULUNTU:

KAYNAK: Sevin 1986, 330, res.3.

NOT: MÖ.10-9.yy.sonuna tarihlenmektedir.

KAT.NO:

17

GRUP: III.1a

ALAN:6

LEVHA NO:

GÖMÜ: Yakmadan gömme

B.YERİ: Ağaçlı. Van'ın 54km. güneyinde Çatak ilçesi yakınındaki Ağaçlı'da (Avzini)

YAPIM: Taştan inşa edilmiştir

M.GİRİŞİ: ?

ODA: Uzunluk 5.20m., dar yüzeyleri 1.00m., ortası 2.20m. genişliğindedir. Yükseklik yaklaşık 1.20m. Tabandaki 2.20m. lik açıklık tavanda 0.70m.

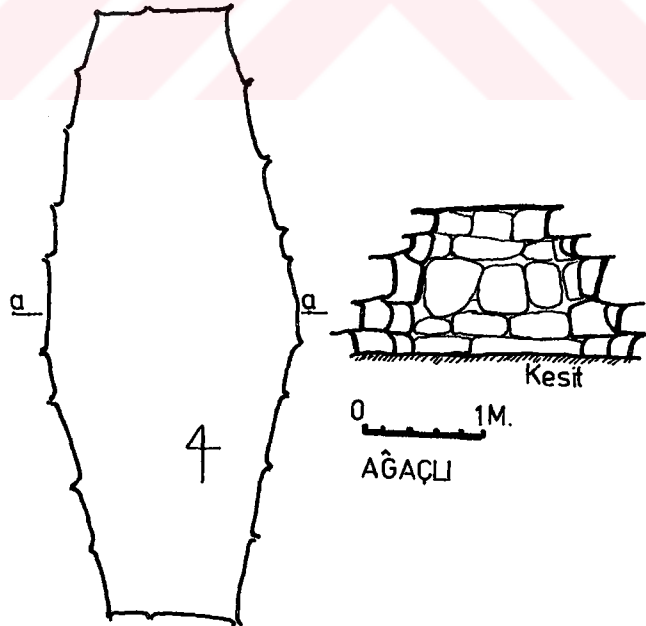
NİŞ: yok

M.YÖNÜ: Kuzey-güney doğrultusunda

BULUNTU: ?

KAYNAK: Tarhan-Sevin 1977, 350 vd. res.4, lev.II/1-2; Sevin 1987b, 42, res.7.

NOT: Üzerindeki ağır kapak taşlarından biri kaldırılarak soyulmuş. Mezar sözde kemerlidir. Tabandan başlayarak tavana doğru kavislenen bindirme tekniğinde bir konstrüksiyonu var. İçi toprak dolu. MÖ.10-9.yy. tarihlenmektedir.

KAT.NO:

18

GRUP: III.1a

ALAN:2

LEVHA NO: 32:a

GÖMÜ: Yakmadan gömme

B.YERİ: Boğurtan Mevkii. Ahlat'ın 13km. kuzeydoğusunda Sütay Yaylası'ndaki mezarlar.

YAPIM: Anakaya yapılmıştır

M.GİRİŞİ: Kuyu şeklinde dromoslu

ODA: Mezar odaları dromosun aksine konglomera kayaya açılmış tek oda oval ya da yuvarlak planlıdır. İki , ikibuçuk metre derindeki odalar bir, iki bazen dört ölünün uzunlamasına sığabileceği boyuttadır.

NIŞ: yok

M.YÖNÜ: Genellikle doğu- batı doğrultusundadır. Dromos batıdadır.

BULUNTU: Çanak -çömlek (Ağız kenarı yivli, boyalı) ve metal objeler.

KAYNAK: yok

NOT: Dromos dörtgen planlı olup düzgün taşlarla inşa edilmiştir. Dromosta ifadelere göre bir at gömüsü ve bazen kaplar yer almaktaydı. Araştırmamız sırasında dromoslardan bol miktarda kemik topladık. Ölü odasında ölü yada ölülerin baş ve ayak uçlarına çeşitli boyda kaplar (Bir kısmı MÖ.2.bin boyalı tipinde) bırakılmıştır. Kapların içinden kemik parçaları ve bazılarında yanmış kemik parçaları ve kül çıkmıştır!...

KAT.NO:

19

GRUP: III.1a

ALAN:1

LEVHA NO:

GÖMÜ: Yakmadan gömme

B.YERİ: Kertenkele Kayalığı I. Doğubayazıt'ın 9km. güneyinde.

YAPIM: Taştan inşa edilmiştir.

M.GİRİŞİ: Basit girişli

ODA: 5.50x1.60m. boyutlarında, 1.80m. yüksekliğinde tek odalı.

NIŞ: yok

M.YÖNÜ: ?

BULUNTU: Bronz süs eşyaları, keskin profilli keramikler, Ernis tipi kaplar.

KAYNAK: Kleiss-Hauptmann 1976, K.No.177; Bozkurtlar 1976, 45-46; van Hulsteyn 1981,97-100.

NOT: İçinde 20 kafatası bulunmuştur. Mezarlar Urartu öncesine gidebilir. Aynı yerdeki XIV ve IV. mezarlar I. mezarın özelliklerini göstermektedir.

KAT.NO:

20

GRUP: III.1a

ALAN:1

LEVHA NO: 19:a

GÖMÜ: Yakmadan gömme

B.YERİ: Dilcaya mezarlık alanı III.1(85) no'lu mezar. FF.15 karesi, AIO,AIR,ALB,ALK.

YAPIM: Taştan inşa edilmiştir.

M.GİRİŞİ: Kuyu şeklinde dromoslu 1.50m. X 0.90m.

ODA: 2.40x4.60m.ölçülerinde, 1.80m. yüksekliğinde tek odalı

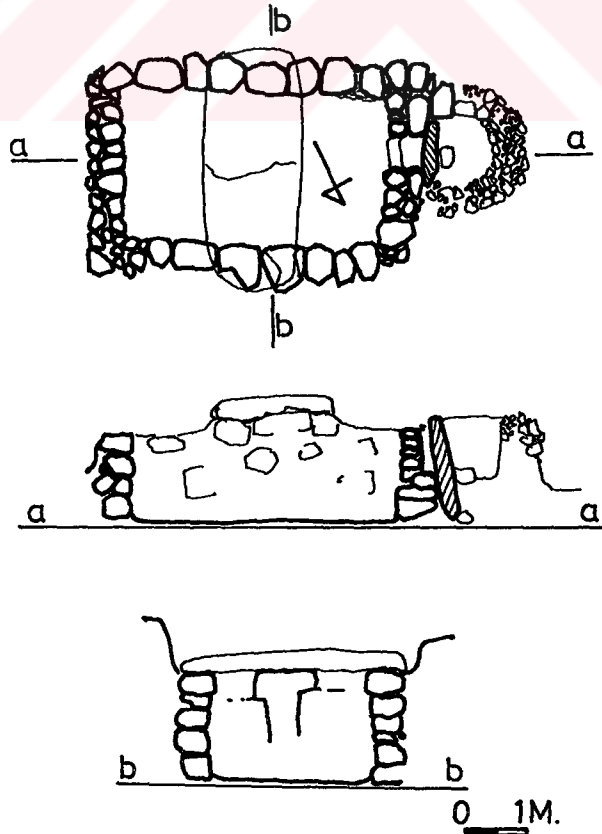
NİŞ: yok

M.YÖNÜ: Kuzeybatı-güneydoğu, kapı kuzeybatıda.

BULUNTU: 6 tüm kap,Env.No:DK.26-31. 85, 14 iskelet.

KAYNAK: Kleiss-Hauptmann 1976,K.No.121; Çilingiroğlu 1987a,84 ,plan.5;1988,232, res.14-15;1991c, 30vd.,fig.03.2; Güleç 1987,37.

NOT: Oda mezarın üst kısmı 3.20x1.60x0.30m. lik kapak taşı ile kapatılmıştır. Dromos yarım daire şeklindedir. Mezara 0.50m. genişliğinde bir kapı geçidi ve iki basamaklı bir merdiven ile girilir. Kapı dik yerleştirilmiş 1.00x1.20m. lik blok taşı ile kapatılmıştır. Yan duvarlar içe kavis yapacak şekilde beş sıra yükselmektedir. Zemin çakıllı kumdur. Dromosun içinde iskelet kalıntıları bulunmuştur.

KAT.NO: 21

GRUP: III.1a

ALAN:1

LEVHA NO: 19;b;55;b-d

GÖMÜ: Yakmadan gömme

B.YERİ: Dilkaya Mezarlık alanı ,III.1.(86), GG 15/16,

YAPIM: Taştan inşa edilmiştir

M.GİRİŞİ: Dromoslu (?), Kuzeyde, 1.70x0.50m.

ODA: Tek odalı, 1.75x2.25m.

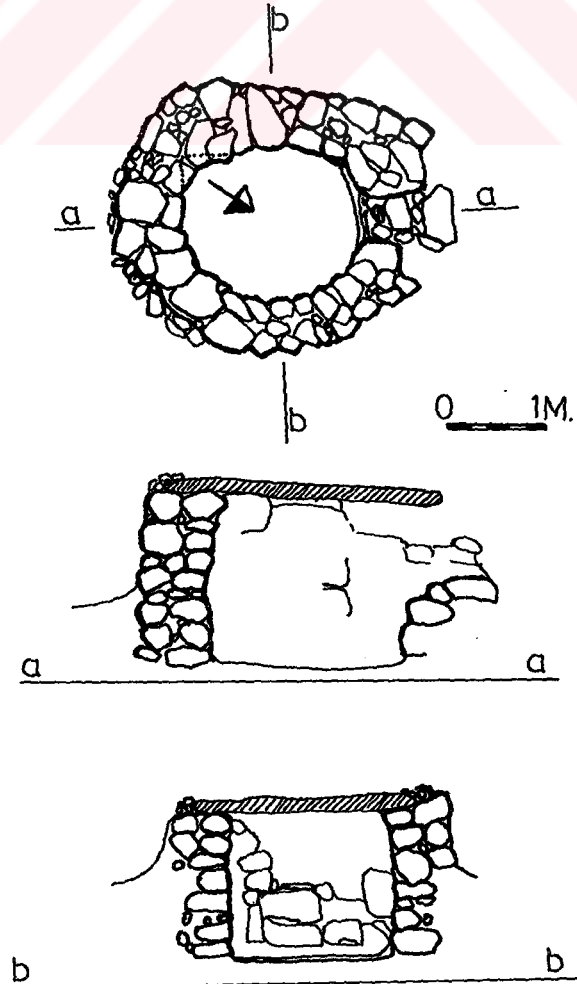
NIŞ: yok

M.YÖNÜ: Kuzey -güney, kapı kuzeydedir.

BULUNTU: Tunç bilezikler (DK.22.86,DK.23.86), demir bilezik ve asa başı.

KAYNAK: Çilingiroğlu 1988,233,res.17;1991c, 30, fig.03.3; Güleç 1989,153-161.

NOT: Mezarın üstü 1.90x0.95m. boyutlarında iki kapak taşı ile kapatılmıştır. Kuzeydoğu iç kısmı köşeli, günedoğusu yuvarlaktır. Batı iç kısmı da yuvarlatılmıştır. Mezar içinde kalınlığı 1.50m. yi bulan kemik yığıntısı ve 30 kafatası bulunmuştur. Bazı kemiklerin yanmış olması yakarak gömününde yapıldığını göstermektedir. Mezarın içinden çıkan keramiklerin kodları: APB,APG,APH.

KAT.NO:

22

GRUP: III.1a

ALAN: I

LEVHA NO: 20:a-c; 21:a

GÖMÜ: Yakmadan gömme

B.YERİ: Karagündüz 1. Van'ın kuzeydoğusunda Erçek Gölü yakınındadır. K1

YAPIM: Taştan inşa edilmiştir

M.GİRİŞİ: Kuyu şeklinde dromoslu (Batıda)

ODA: 2.10x4.20m. boyutlarında, 2.00m. yüksekliğindedir.. Mezar soyulmuştur. Sözde kemerlidir. Dromos 1.50x1.50m. boyutlarındaki dromosa 0.65x0.45m'lik bir geçitle girilir. Mezar orjinal yüksekliği 2.50m. civarındadır. 30 ceset vardır.

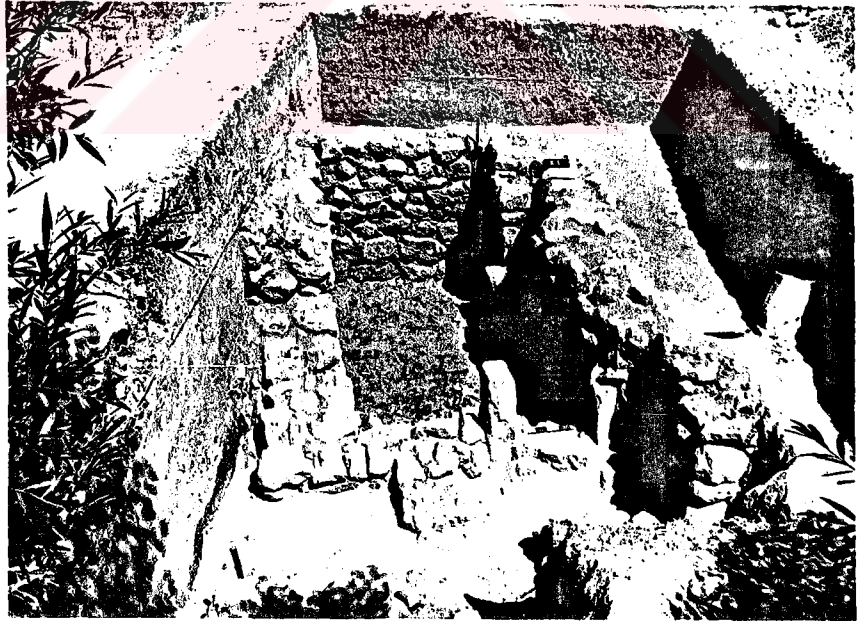
NIŞ: Var (K1). Güney duvarda 1.15x0.65x0.45m.

M.YÖNÜ: Doğu- batı. Dromos batıdadır.

BULUNTU: Keramik, tunç ve demir süs eşyaları, silahlar, boncuklar

KAYNAK: Kleiss-Hauptmann 1976,K.No.56; Prof.Dr.Veli Sevin tarafından yayınlanacaktır.

NOT: Dromosu yana çekilmiştir. K1 mezarının arka duvarına yakın yerde 30-40cm. derinliğinde bir çukur vardır. Mezarlar Urartu Krallığı'nın erken dönemine , mö.9.yy'a ait olabilir. Mezarın üstü sözde kemerli olarak yükselip , 0.50/0.70m. uzunluğunda 0.30/0.35 genişliğinde ve 0.15m. yüksekliğinde taşlarla kapatılmış , bunun üzerine ise küçük mıcır taşları serilmiştir.

KAT.NO:

23

GRUP: III.1a

ALAN: I

LEVHA NO: 21:b

GÖMÜ: Yakmadan gömme

B.YERİ: Karagündüz 2. Van'ın kuzeydoğusunda, Erçek gölü yakınındadır. (K2)

YAPIM: Taştan inşa edilmiştir.

M.GİRİŞİ: Dromoslu

ODA: K2 mezarı odasının bir kısmı daha geç dönemde inşa edilen K1 mezarı tarafından tahrip edilmiştir. Ancak K2 mezarı gömü odasının konglamera türündeki anakaya içinde açılan oval planlı bir oyuktan oluştuğu anlaşılmaktadır. 13-15 iskelet var

NİŞ: yok

M.YÖNÜ: Doğu-batı. Dromos batıdadır.

BULUNTU: 56adet kap,demir süs eşyaları ve silahlar,boncuklar,altın fayans ve cam eşya

KAYNAK: Prof. Dr.Veli Sevin tarafından yayına hazırlanmaktadır.

NOT: Mezarın dromosu sağlam olarak bulunmuştur. Dromosta birçok kap ve iskelet ele geçmiştir. Oval planlı odanın tabanında yeni gelen gömülere yer açmak amacıyla 0.45m. derinliğinde bir çukur oluşturulmuştur. Mezar MÖ.9yy. civarındadır.

KAT.NO: 24 GRUP: III.1a ALAN:1 LEVHA NO:

GÖMÜ: Yakmadan gömme

B.YERİ: Karagündüz 3. Van'ın kuzeydoğusunda Erçek Gölü yakınındadır. K3 mezarı

YAPIM: Taştan inşa edilmiştir M.GİRİŞİ: Kuyu şeklinde dromoslu (Batıda) ?

ODA: Oda 1.80/1.85 m. genişliğindedir. Mevcut uzunluk 2.90m.dir., Mezarın yüksekliği 2.30m.ye kadar korunmuştur. Sözde kemerlidir. Dromos 1.30x1.00m. boyutlarındadır.

NIŞ: yok

M.YÖNÜ: Doğu- batı. Dromos batıdadır.

BULUNTU: Keramikler (15 kap), tunç süs eşyaları, boncuklar ve demir bıçaklar

KAYNAK: Prof.Dr.Veli Sevin tarafından yayınlanacaktır.

NOT: Daha çok Urartu keramikleri ele geçmiştir. Tunç buluntular artmıştır. Demir buluntu çok azdır. Mezarlar Urartu Krallığı'nın erken dönemine , mö.9.yy'a ait olabilir.

KAT.NO: 25 GRUP: III.1a ALAN:1 LEVHA NO:

GÖMÜ: Yakmadan gömme

B.YERİ: Karagündüz 4. Van'ın kuzeydoğusunda, Erçek gölü yakınındadır. K4 mezarı.

YAPIM: Taştan inşa edilmiştir. M.GİRİŞİ: ?

ODA: Sözde kemerli duvarları yüksekliği 0.95m. kadar olduğu anlaşılmaktadır. Boyutları belli değil.

NIŞ: yok

M.YÖNÜ: Doğu -batı

BULUNTU: Çeşitli kaplar, demir süs eşyaları ve silahlar, boğumlu bir tunç yüzük.

KAYNAK: Prof. Dr.Veli Sevin tarafından yayına hazırlanmaktadır.

NOT: K4 mezarının küçük bir kısmı açılmıştır. İçinde üst üste hoker iskeletler tesbit edilmiştir. K3 mezarının hemen güneyinde ve biraz daha yüksek düzeyde ele geçmiştir. MÖ.9.yy. civarına tarihlenmektedir.

KAT.NO:

26

GRUP: III.1b

ALAN:2

LEVHA NO:

GÖMÜ: Yakmadan gömme

B.YERİ: Alacahan. Ernis -Evditepe'nin batısındaki Alacahan'dan 5 mezar.

YAPIM: Taştan inşa edilmiştir.

M.GİRİŞİ: yok

ODA: Dikdörtgen planlılar: 1.00x1.50m.x1.50m. (3 adet) boyutlarında

Kare

planlılar: 0.50-0.60m. boyutlarındadır. Mezarlar sözde kemerli olarak inşa edilmişlerdir.

NIŞ: yok

M.YÖNÜ:

BULUNTU: Siyah ve kırmızı renklere Urartu öncesi keramikleri

KAYNAK: Prof.Dr A.Erzen'in özel notları; Erzen 1964a,570-572;1965, 34; H.Alkım 1965, 360; Balkan-Sümer 1967, 103 vd., res.3; Mellink 1965,142 vd.; Sevin 1987b,41.

NOT: Alacahan mezarları Ernis- Evditepe'dekilerden farklı yapım teknikleri ile ayrılmaktadır. Keramiklere göre daha erken olabilir.

KAT.NO:

27

GRUP: III.1b

ALAN:2

LEVHA NO:

GÖMÜ: Yakmadan gömme (?)

B.YERİ: Konakbey III. Patnos-Adilcevaz yolu üzerinde, Konakbey köyünün "Coh" mevkiinde.

YAPIM: Taştan inşa edilmiştir.

M.GİRİŞİ: yok

ODA: 2.10x1.10m. tavan yaklaşık 0.70m. yüksekliğindedir.

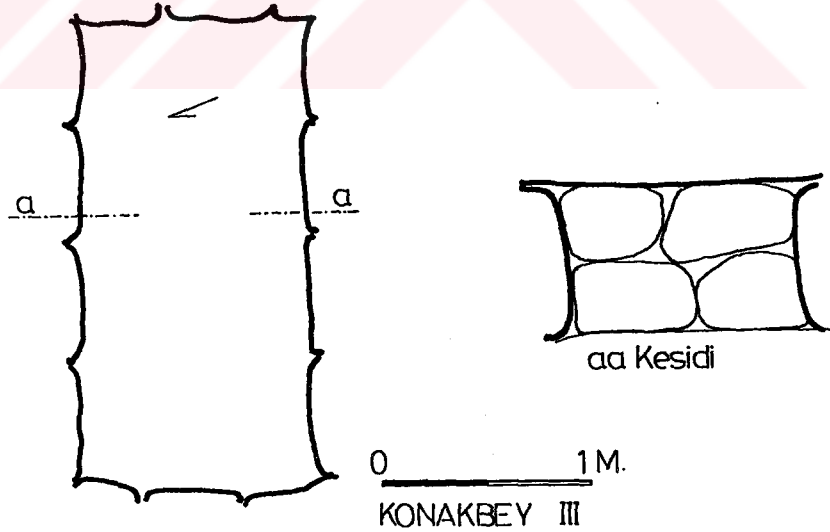
NIŞ: yok

M.YÖNÜ: Kuzeybatı-güneydoğu

BULUNTU: yok

KAYNAK: Sevin 1986, 330-331, res.4.

NOT: Üst kısım 0.20m. kalınlığında blok taşla kapatılmıştır.

KAT.NO:

28

GRUP: III.1b

ALAN:2

LEVHA NO:

GÖMÜ: Yakmadan gömme (?)

B.YERİ: Gavurkale I-V. Patnos Adilcevaz karayolu yakınında.

YAPIM: Taştan inşa edilmiştir.

M.GİRİŞİ: yok

ODA: Mezarların uzunlukları 2.30m. ile 1.60 m. arasında değişmektedir. Genişlikleri ise 1.00-0.60m. dir. Yükseklik 0.60-0.70 metredir.

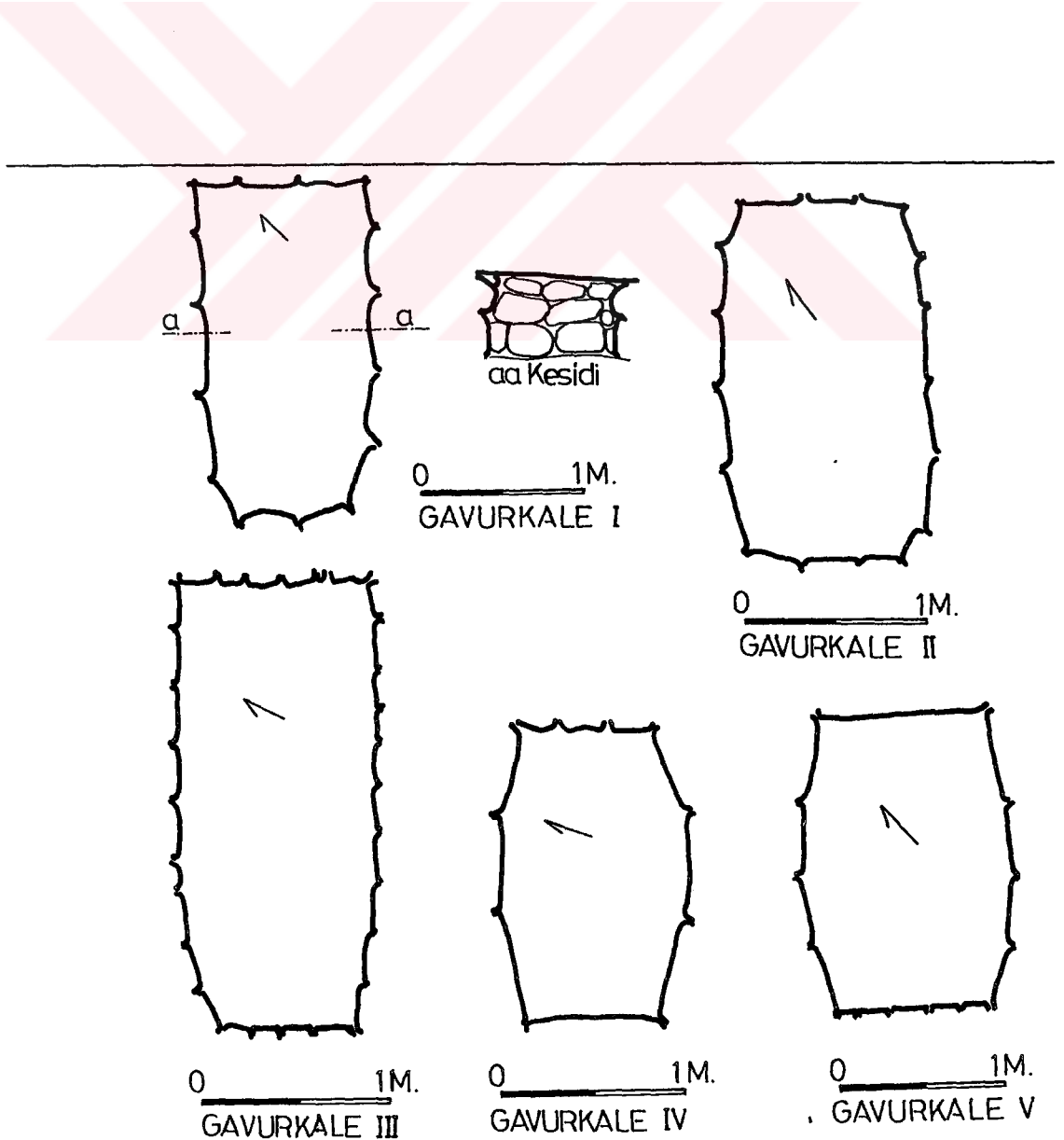
NIŞ: yok

M.YÖNÜ: Kuzeydoğu-güneybatı.

BULUNTU: yok

KAYNAK: Sevin 1986,332, fig. 6-10.

NOT: Bu alanda defineciler 25 tane mezar kazmışlardır. MÖ.10-9.yy. sonuna tarihlenmektedir.

KAT.NO: 29

GRUP: III.1b

ALAN: 1

LEVHA NO: 22:a

GÖMÜ: Yakmadan gömme

B.YERİ: Dilcaya Mezarlık alanı, plankare:GG15, I.1(84), -7.18m.

YAPIM: Taştan inşa edilmiştir.

M.GİRİŞİ: Kuzeyinde dik yerleştirilmiş plaka taş

ODA: 0.70x1.10m.

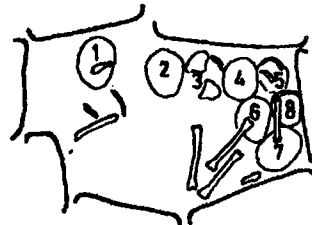
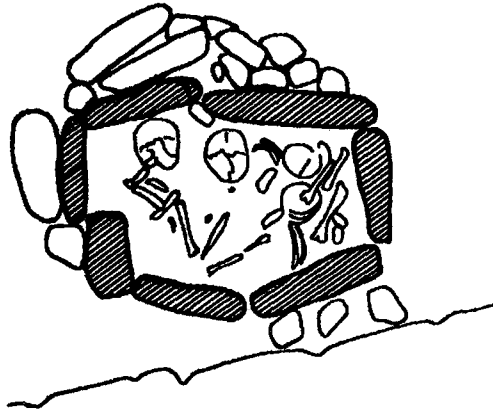
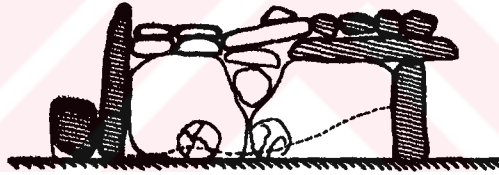
NIŞ: yok

M.YÖNÜ: Kuzey-güney

BULUNTU: Dış yanında demir bir saç iğnesi (Env.DK.24.84)

KAYNAK: Çilingiroğlu 1986,153-154,res.4-5,plan.4; 1991c,29vd.; Güleç 1987,369 , 373; Sevin 1987b,39,res5:5.

NOT: Mezar üzerinde iki kapak taşı bulunmaktadır. Mezarda 8 adet iskelet bulunmuştur. İskeletlerin kafaları sıralanmıştır. Yeni ölümler için eski iskeletler mezarın arka kısmında toplanmıştır. Ölümler üstten ya da mezarın önünde yer alan dikine taş kaldırılarak içeri konulmuş olmalı. Ölümler mezar içine hoker olarak yatırılmıştır.

0 0.50 M.

KAT.NO:

30

GRUP: III.1b

ALAN:1

LEVHA NO: 22:b

GÖMÜ: Yakmadan gömme

B.YERİ: Dilkaya mezarlık alanı, DD16b plankare, I.1.(91) nolu, -7.94/-8.44m.CEU

YAPIM: Taştan inşa edilmiştir

M.GİRİŞİ: yok

ODA: İki bölümlüdür. Bölümler 2.30 x3.00/2.30 ve 2.00x2.60m. boyutlarındadır. Toplam uzunluk 2.88x1.76m. , derinlik 0.60-0.70m. Odanın üst kısmı plaka taşlarla kapatılmış olmalıdır.

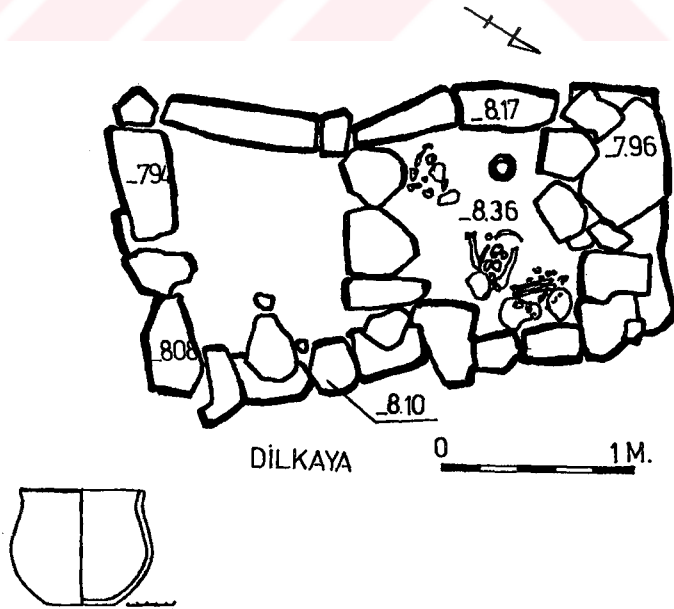
NİŞ: yok

M.YÖNÜ: Kuzeybatı- güneydoğu

BULUNTU: İki hoker iskelet, çömlek(Env.No:DK.8.91), demir bıçak pr., keramik pr.

KAYNAK: Çilingiroğlu 1993, 478, res.18.

NOT: İskeletler b bölümünde ele geçmiştir. İskeletlerin yatış yönü kuzey-güney, baş kuzeydedir. Mezarın üst kısmını Orta Çağ gömüleri tahrip etmiştir. Mezarda ele geçen çömlek; siyah hamur ve astarlı, kum katkılı, iyi pişmiş, açkılı ve elde yapılmıştır. Ağız çapı. 12.5cm., dip çapı.7cm., yüksekliği.11.2cm.dir. Kod :CEU.

KAT.NO:

31

GRUP: III.1c

ALAN:1

LEVHA NO: 23:a-c

GÖMÜ: Yakmadan gömme

B.YERİ: Alınak I. Van'ın 70km. güneydoğusundaki Alınak (Bohanis) köyü.

YAPIM: Taştan inşa edilmiştir

M.GİRİŞİ: Üstten

ODA: Tek odalı, 1.50m. çapında, 120x130m. yüksekliğindedir.

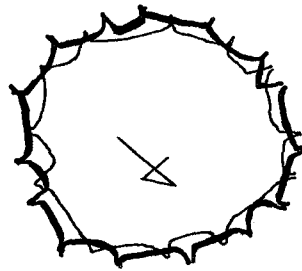
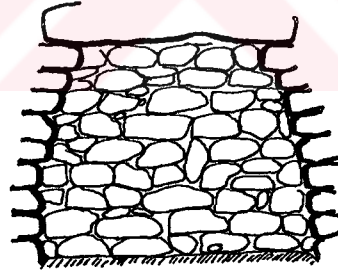
NIŞ: yok

M.YÖNÜ:

BULUNTU: yok

KAYNAK: Kleiss-Hauptmann 1976,K.No.123; Tarhan-Sevin 1977,Lev .16; Sevin 1987b,42-43,res.8.

NOT: 1970 yılında köy yolu yapımı sırasında tahrip olmuştur. Geçitsiz mezarlara gömü kapak taşı kaldırılarak yapılmıştır.

0 1M

KAT.NO: 32

GRUP: III.1c

ALAN:1

LEVHA NO: 23:a-c

GÖMÜ: Yakmadan gömme

B.YERİ: Alniak II. Van'ın 70km. güneydoğusundaki Alniak (Bohanis) köyü yakınında

YAPIM: Taştan inşa edilmiştir M.GİRİŞİ: Üstten

ODA: 1.50m. çapında, 1.20-1.30m. yüksekliğinde.

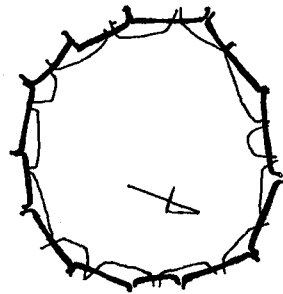
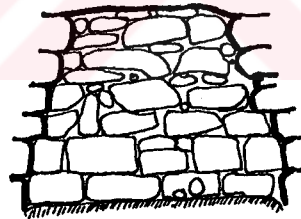
NİŞ: yok

M.YÖNÜ:

BULUNTU: Bronz bilezik

KAYNAK: Tarhan-Sevin 1977,Lev.16; Sevin 1989,42,res.8

NOT:

0 1M.

KAT.NO: 33

GRUP: III.2

ALAN:1

LEVHA NO: 24:a

GÖMÜ: Yakarak gömme

B.YERİ: Dilkaya Mezarlık alanı. I 2(84), plan kare GG15, -7.15m.,AEH.

YAPIM: Taştan inşa edilmiştir.

M.GİRİŞİ: yok

ODA:

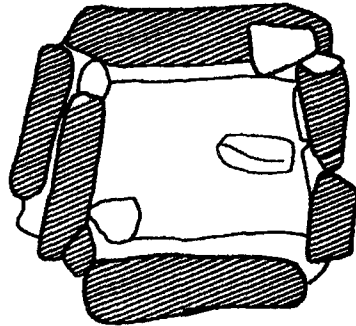
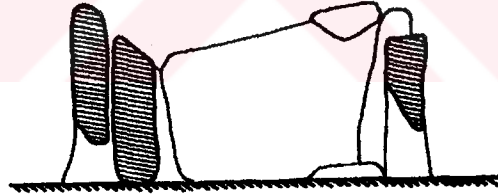
NIŞ: yok

M.YÖNÜ:

BULUNTU: Taş kolye (EnvNo:DK.22.84), İki kemik parçası ve bir çocuk dişi

KAYNAK: Çilingiroğlu 1986,154, res.6,plan.5; 1991c, 30-31,fig.03.4 ; Güleç 1987,369.

NOT: Mezar içten içe 0.40x0.44m, boyutlarında ve üzeri 0.44x0.48m. boyutlarında kapak taşı ile kapatılmıştır.

0 0.50 M.

KAT.NO: 34

GRUP: III.2

ALAN:1

LEVHA NO: 24:b

GÖMÜ: Yakarak gömme

B.YERİ: Dilkaya Mezarlık alanı, I 1(86), plan kare GG 16,-7.05/-7.40m, APE,APH

YAPIM: Taştan inşa edilmiştir

M.GİRİŞİ: yok

ODA: yok

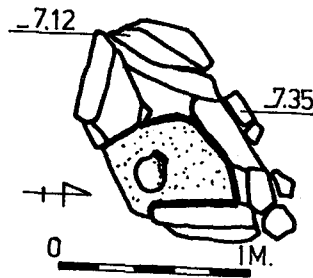
NIŞ: yok

M.YÖNÜ:

BULUNTU: Çömlek (Env.No.DK.20.86),

KAYNAK: Çilingiroğlu 1988,232-233, res.16; Çilingiroğlu 1991c,29vd.

NOT: Küçük ve dikine yerleştirilmiş orta boy plaka taşlarla yapılmış mezar, 1.10x0.65m. uçlara doğru daralan düzgün olmayan plana sahiptir.Mezar içinde bir çocuğa ait yakma gömü kalıntısı tesbit edilmiştir.

KAT.NO: 35

GRUP: IV.1a

ALAN: 1

LEVHA NO: 25:b

GÖMÜ: Yakmadan gömme

B.YERİ: Van Kalesi, İç-Kale (Kurucular)Mezarı

YAPIM: Anakayaya yapılmıştır M.GİRİŞİ: Basit girişli

ODA: İki salonlu, beş odalıdır. İlk salon 9.28/38 x5.49/97x5.00 m., ikinci salon 6.3x4.33x3.50 m.boyutlarındadır.

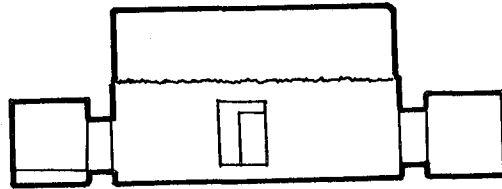
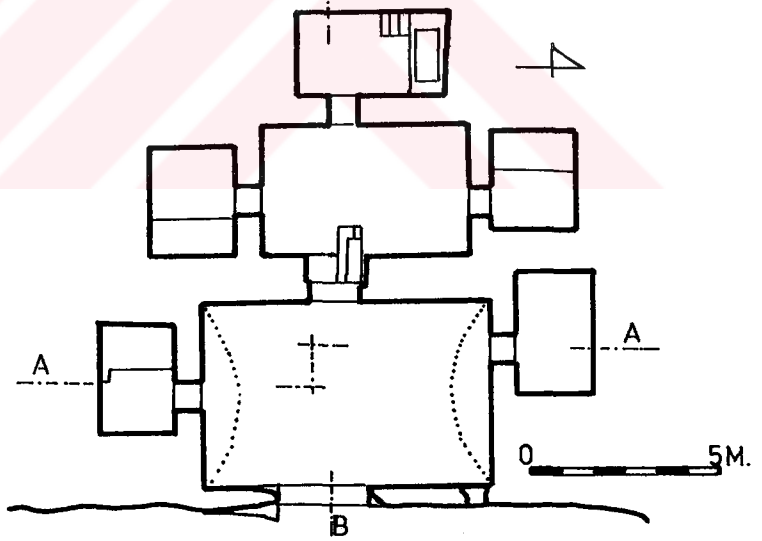
NIŞ: yok

M.YÖNÜ:Doğu-batı doğrultusunda, giriş doğuda

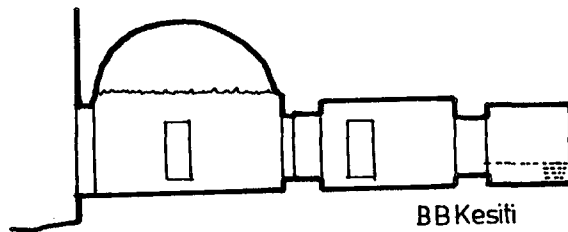
BULUNTU:yok

KAYNAK: Lehmann-Haupt 1926,140; König 1955/57,261,lev.126.; Piotrovskii 1966b, 306,fig.62; Van Loon 1966, 61; Van Hulsteyn 1981,78-81,fig.22,pl.28,29; Forbes 1983,100,103; Tarhan 1986a,308,res.16;1989, res.35; Sevin 1986,339;1987b,44-46,res.12 .

NOT: Stadelin güneydoğu ucundadır.Beşik tonozlu ön salon tavanı kornişlere sahip. Arka odadaki ana kayaya yapılmış sandukalar nedeniyle mezara yakmadan gömü yapılmış olmalıdır. Diğer üç oda da ölünün yatırılması için yapılmış olması muhtemel sekiler bulunmaktadır.Mezar I. Argiştı öncesine I.Sarduri dönemine (Mö.8.yy.ın ilk yarısı) ait olmalı.Mezarın önünde geniş bir platform yer almaktadır.

AA Kesiti

BB Kesiti

KAT.NO: 36

GRUP: IV.1a

ALAN: 1

LEVHA NO: 25:a

GÖMÜ: Yakmadan gömme (?)

B.YERİ: Van Kalesi , Neft Kuyu (Menua) Mezarı

YAPIM: Anakayaya yapılmış

M.GİRİŞİ: Kemerli basit kapı, önde merdiven var.

ODA: Bir salon dört odalı. Odalardan biri tamamlanamamıştır. Salon 13.00x7.80x7.60 m., ikinci oda 6.70x3.50x2.70 m., üçüncü oda 3.80x3.80x4.00 m., dördüncü oda 3.20x2.60 m., beşinci oda 6.20x3.00x2.70 m. boyutlarındadır.

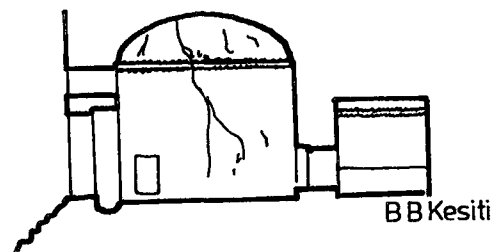
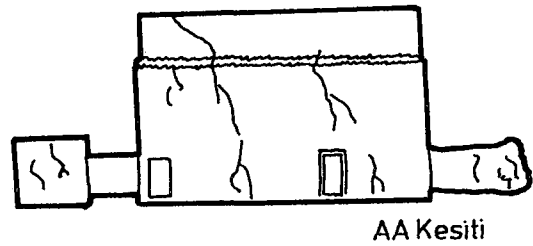
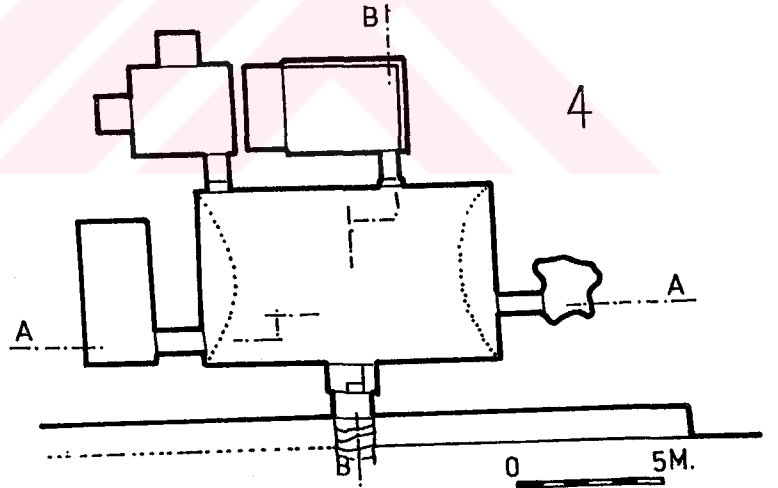
NIŞ: Arka odalardan birinde iki büyük niş var. 1.50x1.85 m.

M.YÖNÜ: Kuzey-güney. Kapı güneyde.

BULUNTU: yok

KAYNAK: Lehman-Haupt 1926, 147; König 1955/54,262-263,lev.126; van Loon 1966, 61; Piotrovskii 1966b,211,fig.60; Ögün 1978a,641; van Hulsteyn 1981, 72- 77, fig.20-21, pl.24-26; Forbes 1983,100-103; Tarhan 1986,309, res.

NOT: Mezar stadelin güneydoğu ucundadır. Ön yüze paralel uzanan anasalon beşik tonozlu ve kornişlidir. Arka odalardan birinde ölünün yatırılmasına uygun seki bulunmaktadır. Aynı odanın tavanı kornişlidir. Mezarın önünde geniş bir platform vardır. Mezar I. Argiştı öncesine Menua dönemine (Mö.810-786) aittir.

KAT.NO: 37

GRUP: IV.1a

ALAN: 1

LEVHA NO: 26:a-b

GÖMÜ: Yakmadan gömme

B.YERİ: Van kalesi , Doğu Odaları (Sardur II) Mezarı

YAPIM: Anakayaya yapılmış

M.GİRİŞİ: Basit girişli

ODA: Bir salonlu ve üç odalıdır. Odalardan ikisinde seki var. Ana salon 934/42x6.17/18x5.96 m., batı odası, 6.75x2.60x3.93 m., doğu odası 5.00x 2.60x3.93 m., kuzey odası 5.00x3.46x4.50 m. boyutlarındadır.

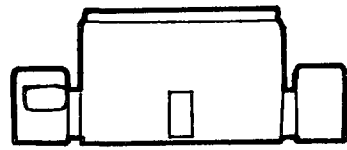
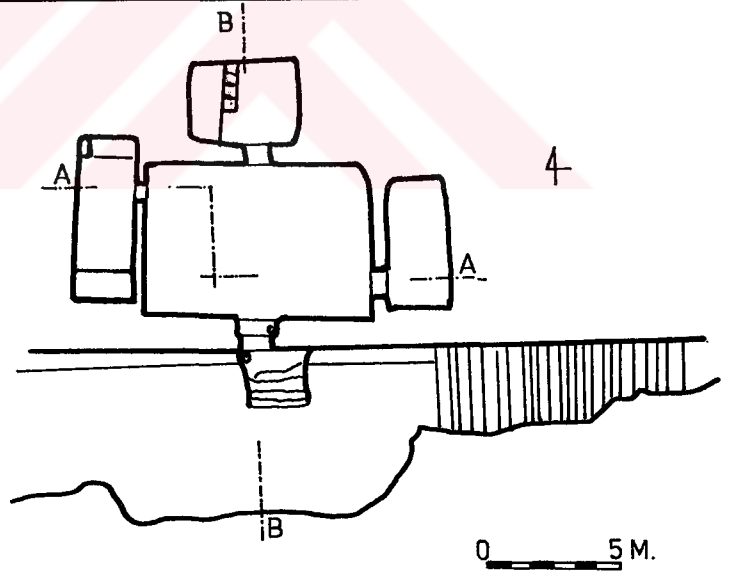
NIŞ: yok

M.YÖNÜ: Kuzey-güney, kapı güneyde.

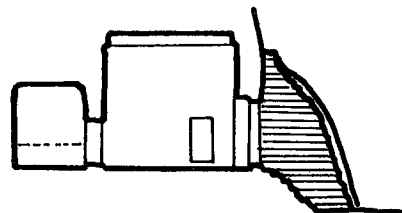
BULUNTU: yok

KAYNAK: Lehmann-Haupt 1910,192 vd.150,151; König 1955/1957,lev.127; Piotrovskii 1966b,306-607,fig.63; van Hulsteyn 1981, 83-85, fig.24,25 ,pl.30,31; Tarhan 1986a,309,res.20-23, Sevin 1987b,44-46,res.13.

NOT: Arkaik stadelin dışında , sonradan genişletildiği anlaşılan stadelin doğu ucuna yapılmıştır. Oda içinde kornişler vardır. Lehmann-Haupt gelişmiş işçilik nedeniyle en geç örnek olarak benimsemiş ve mezarı Argiştı oğlu Sarduri'ye vermiştir. (152 vd.) T.Tarhan' da II.Sarduri'ye (MÖ.764-735) tarihlemektedir.

AA Kesiti

BB Kesiti

KAT.NO: 38

GRUP: IV.1a

ALAN:1

LEVHA NO:

GÖMÜ: Yakmadan gömme

B.YERİ: Van Kalesi Kaya mezarı

YAPIM: Anakayaya yapılmıştır

M.GİRİŞİ: Basit girişli

ODA: Ön oda dahil dört odalı.

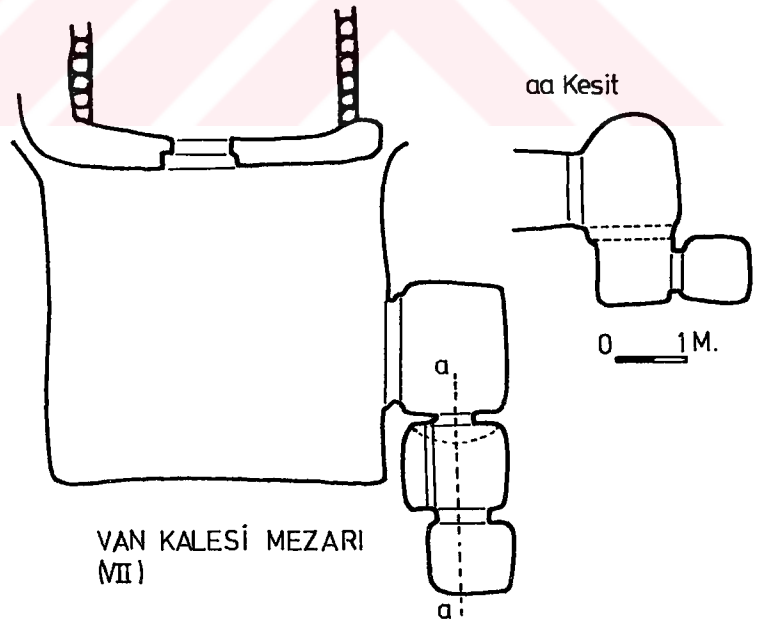
NİŞ: yok

M.YÖNÜ:

BULUNTU:

KAYNAK: Kaznakov , *Kafkasko Museum Bulletin* XI,1,2 (1917), 28-32,pl.1-2; Piotrovskii 1966b,310-312,fig.65; Urartu , 216, fig.65, Moskova, 1969; van Hulsteyn 1981,88-90, fig.27; Forbes 1983,100, fig.53.

NOT:

KAT.NO: 39

GRUP: IV.1a

ALAN:1

LEVHA NO:

GÖMÜ: Yakmadan gömme (?)

B.YERİ: Van Kalesi, Küçük Horhor Mezarı

YAPIM: Ana kayaya yapılmıştır

M.GİRİŞİ: Basit girişli

ODA: Bir salon, dört oda (niş) var. Ana salon 12.68x3.09-2.90x2.10 m. I-II.odalar: 1.85x2.10 m., III.oda:1.85x1.85 m., IV.oda:2.00x1.30 m.

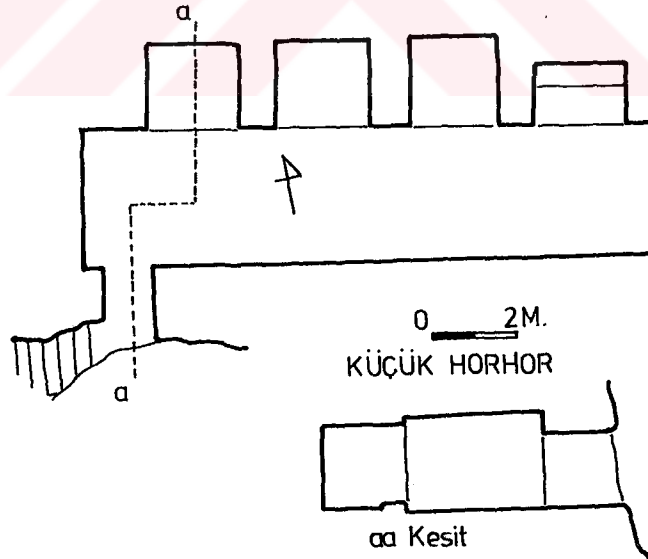
NIŞ: yok

M.YÖNÜ: Kuzey-güney. Kapı güneyde.

BULUNTU: yok

KAYNAK: Lehmann-Haupt 1910-31, 128; Piotrovskii 1966b,302; van Hulsteyn 1981,70-72,fig.19.

NOT: Mezara , I Argişi (Horhor) mezarının hemen altındaki ana kayaya açılan merdivenlerle inilmektedir. Mezara olasılıkla yakmadan gömü yapılmış olmalıdır. Dördüncü odada ölünün yatırılmasına uygun seki bulunmaktadır.

KAT.NO: 40

GRUP: IV.1a

ALAN:1

LEVHA NO: 27:a-b

GÖMÜ: Yakarak gömme (?)

B.YERİ: Van Kalesi , Büyük Horhor Mağarası= I. Argiști Mezarı.

YAPIM: Anakayaya yapılmıştır M.GİRİŞİ: Basit girişli

ODA: Birincisi ana oda olmak üzere (10.50x6.00, h.3.50m.), altı odalı.

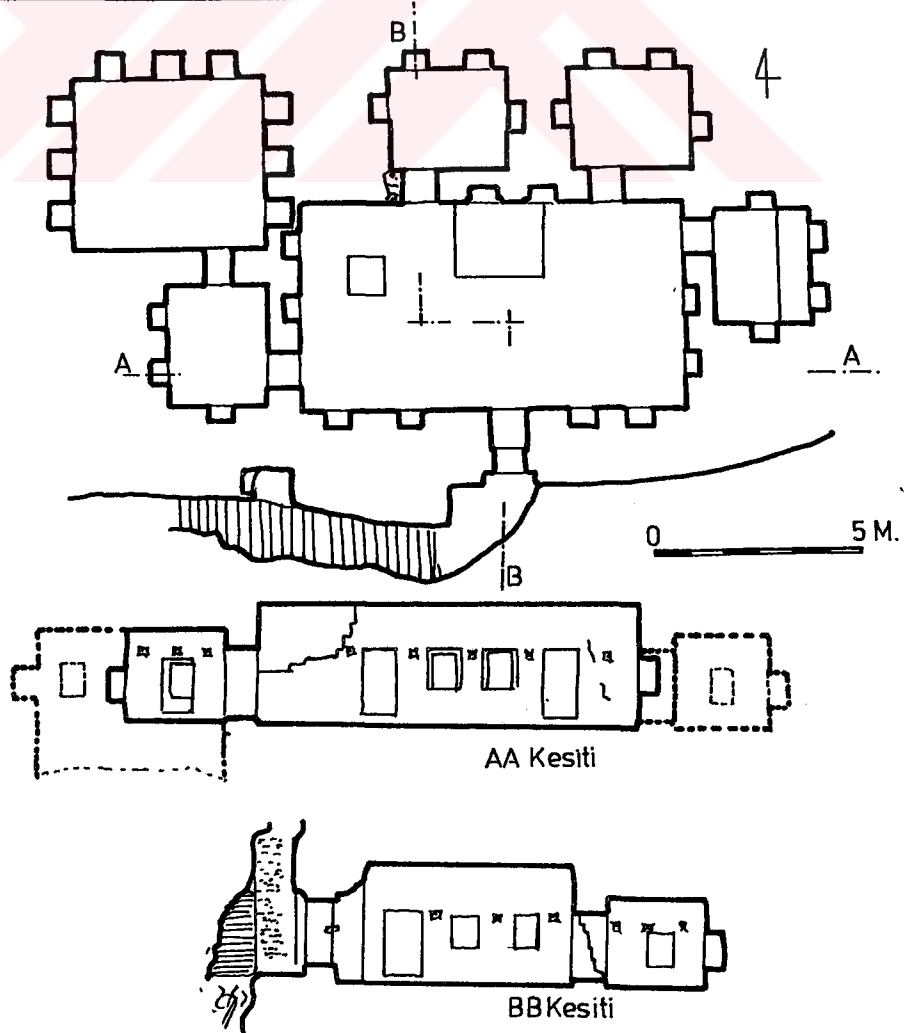
NİŞ: Toplam 34 niş var.

M.YÖNÜ: Kuzey -güney. Giriş güneyde.

BULUNTU: yok

KAYNAK: Lehmann-Haupt 1926,125; Bossert 1942, fig.1155-1157; König 1955/57, lev.127, 262,264; Piotrovskii 1966b,209,fig.58; van Loon 1966, 61; Kellner 1976, 42-43, fig.32; Ögün 1978a,641; Sevin 1987b, 44-46, res.14; van Hulsteyn 1981,65-70, fig.18; Forbes 1983,100-10.

NOT: Arkaik stadelin dışında sonradan genişletildiği anlaşılan stadelin batı ucuna yapılmıştır. Tavan kornişsizdir. I Argiști dönemine aittir (MÖ.786-764). Önde anakayaya yapılmış basamaklar yer almaktadır. Yan odalardan birinin döşemesi içine iki lahit koymak için (?) çukur açılmıştır.

KAT.NO:

41

GRUP: IV.1a

ALAN:1

LEVHA NO: 28:a-b

GÖMÜ: Yakmadan gömme

B.YERİ: Kadembastı. Van-Edremit ilçesi Kadembastı mevkiindedir.

YAPIM: Anakayaya yapılmıştır

M.GİRİŞİ: Basit girişli

ODA: İki mekandan oluşmaktadır. Mezarın ana mekanı daha büyüktür. Mezar yaklaşık 10.0x6.0 metre boyutlarındadır.

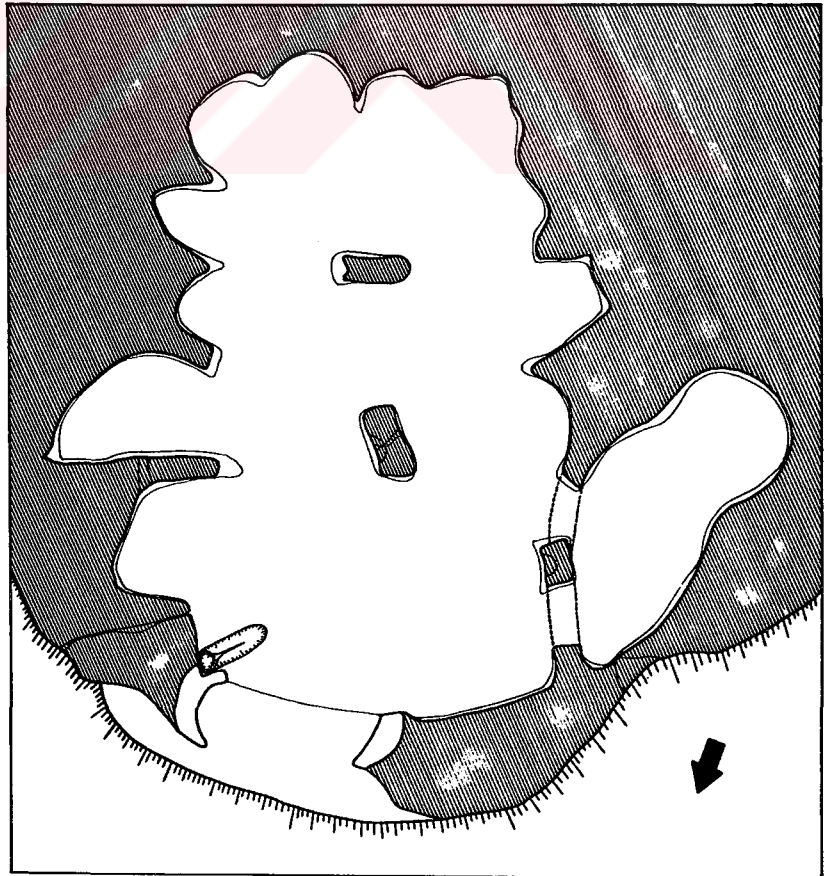
NİŞ: Ana odada 5 niş vardır.

M.YÖNÜ: Kuzey-güney. Giriş kuzeydedir.

BULUNTU: Taş boncuk. (Kuş motifi)

KAYNAK: Kleiss-Hauptmann 1976,K.No.89; A.Çilingiroğlu, "Van Bölgesi ve Ordu İli Yüzyet Araştırması, 1985", Araş.ST.IV , 311vd., plan.1,res.1-4, Ankara, 1987.

NOT: Mezar Edremit Koyu'na bakan kayalıkların cephesindedir. Büyük mekânın ortasında aynı eksen üzerinde yaklaşık 1.50x0.60 m. boyutlarında anakayanın yontulması ile yapılmış iki adet sütun yer alır. İki mekân arasında da benzer türde bir sütun vardır. Girişin hemen yanında kurban hayvanlarının kanlarının akıtıldığı bir kanal yer alır. 1.30m. uzunluğundaki kanalın ağzı mezarın dışında kalmaktadır. Kaya mezarı M.Ö.7-6.yüzyıla tarihlenebilir (Çilingiroğlu 1987c,312).

VAN - KADEMBASTI

ÖLÇEK: 1/50
0 1M.

KAT.NO:

42

GRUP: IV.1a

ALAN:5

LEVHA NO:

GÖMÜ: Yakmadan gömme

B.YERİ: Palu I nđlu mezar

YAPIM: Anakayaya yapılmıştır

M.GİRİŞİ: Basit girişli(0.95x1.50m.)

ODA: I no'lu mezar dört odalıdır.Mezarın ana salonu, 3.55x4.70 m.x2.45 m. , ilk oda 4.80x3.80m.x 2.65 m. yük., ikinci oda 3.85 x 3.20.x 2.37 m., üçüncü oda 3.00x3.60x 2.20 m.boyutlarındadır.

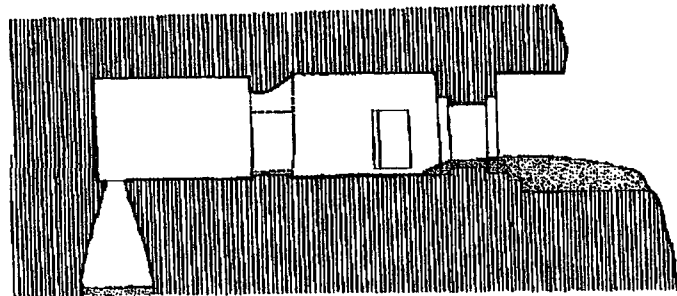
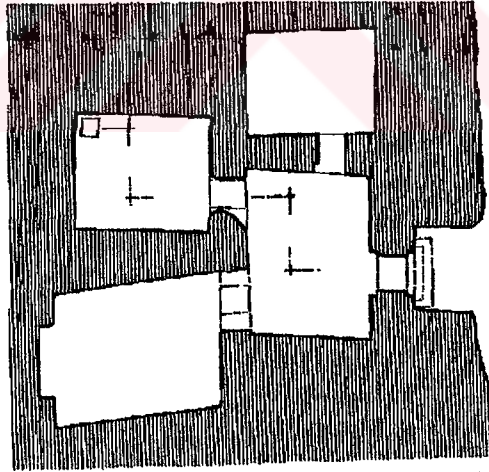
NIŞ: Bir büyük niş vardır(2.00x1.75m.). Yerden 0.20m.yüksektedir.

M.YÖNÜ:Kuzey-güney

BULUNTU:Yok

KAYNAK: H.F.B.Lynch, *Armenia: Travels and Studiens Vol.II*,391-392, Beyrut, 1965; Lehmann-Haupt 1910,467; König 1955/57, 25 ; Kleiss-Hauptmann 1976,K.No.47, Charlesworth 1980, 91-97, Taf.19-20; van Hulsteyn 1981, 22-24, pl.15-17, Başgelen 1986, 25; Çevik 1992,29; Sevin 1993,baskıda.

NOT:I no'lu mezarın üçüncü odasında bir "shaft"bulunmaktadır. Mezar I.Argiști (Mö.786 - 764)-II. Sarduri (Mö.764-735) dönemine verilmektedir. Tavan düzdür. Giriş kapısında bir hol bulunmektedir.

AA KESİTİ

KAT.NO:

43

GRUP: IV.1a

ALAN:5

LEVHA NO:

GÖMÜ: Yakmadan gömme

B.YERİ: Palu II no'lu mezar

YAPIM: Anakayaya yapılmıştır

M.GİRİŞİ: Basit girişli, giriş kuzeydedir.

ODA: II no'lu mezar dört odalıdır.Mezar boyut ve şekil açısından I no'lu mezara benzemektedir. Anasalon 3.85x4.25x 2.40 m. boyutlarındadır. Düz tavanlı odaların yükseklikleri 2.00 ile 1.65m. arasında değişir.

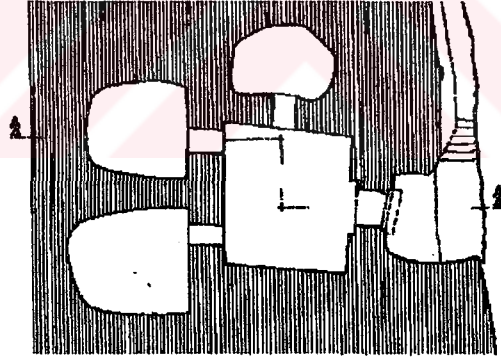
NİŞ:

M.YÖNÜ: Kuzey-güney

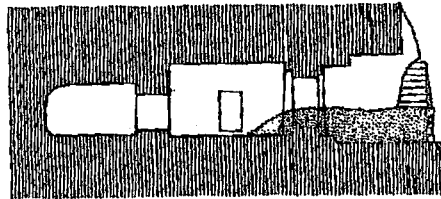
BULUNTU: Yok

KAYNAK: Lehmann-Haupt 1910,467; König 1955/57, 25 ; Kleiss-Hauptmann 1976,K.No.47; Charlesworth 1980, 91-97, taf.19-20; van Hulsteyn 1981, 22-24, pl.15-17, Başgelen 1986c, 25;Çevik 1992,31; Sevin 1993, baskıda.

NOT: II no'lu mezarın üçüncü odasında bir "shaft"bulunmaktadır. Mezar I.Argişi (Mö.786 - 764)-II. Sarduri (Mö.764-735) dönemineverilmektedir.

PLAN

AA KESİTİ

KAT.NO:

44

GRUP: IV.1a

ALAN:5

LEVHA NO:

GÖMÜ: Yakarak gömme

B.YERİ: Palu III no'lu mezar

YAPIM: Ana kayaya yapılmıştır

M.GİRİŞİ: Basit girişli

ODA: İki odalıdır. İkinci oda bitirilmemiştir. İlk odanın duvarlarında nişler yer alır. Ana salon (ilk oda) 3.10x3.40m. boyutlarındadır. Düz tavan 2.10m.den 2.35 m.ye kadar giderek yükselir. İkinci oda yüksekliği 2.35 m.yi bulur.

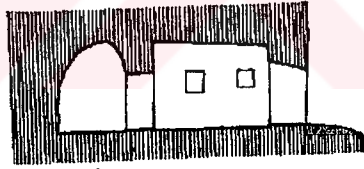
NİŞ: Beş adet niş vardır(0.45x0.60/55m). Nişlerin içine yuvarlak çukurlar var.

M.YÖNÜ: Kuzey-güney

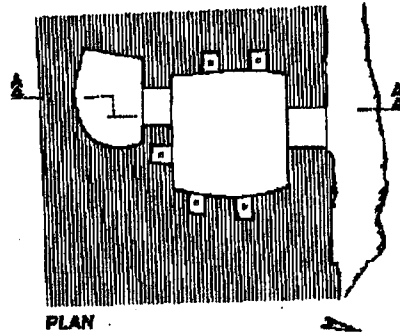
BULUNTU: Yok

KAYNAK: Lehmann-Haupt 1910,467; König 1955/57, 25 ; Kleiss-Hauptmann 1976, K.No.47; Charlesworth 1980, 91-97, taf.19-20; van.Hulsteyn1981, 22-24, pl.15-17, Başgelen 1986, 25; Çevik 1992,32vd.; Sevin 1993,baskıda.

NOT: İlk iki mezardan daha alçak bir konumdadır. Mezarın girişine yakın yerde kayaya oyulmuş üzeri kavisli niş var. Zeminden 1.00m. yükseklikteki mezar içinde yer alan nişlerin içinde 0.10m. çapında ,0.06m. derinliğinde birer çukur bulunur.

AA KESİTİ

PLAN

KAT.NO: 45

GRUP: IV.1a

ALAN:5

LEVHA NO:

GÖMÜ: Yakmadan gömme (?)

B. YERİ: Mazgirt I.Tunceli ili Mazgirt ilçesinin 11km.doğusunda Kaleköy'de.

YAPIM: Anakayaya yapılmıştır

M.GİRİŞİ: Dromoslu. 1.97x1.30m. h.2.61m.

ODA: İki odalı. Ana oda 3.15-3.59-6.03-5.75m. Ana odaya giriş:1.42x1.10m. Yan oda:h.2.80-3.55-3.80-3.44-3.45m. Yan odaya giriş:1.63x0.85m. Ana odanın duvarlarının üst kısmı kornişlidir.

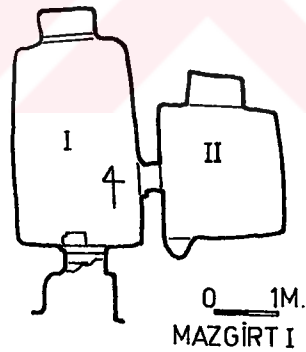
NİŞ: İki nişlidir.Ana odada;1.55x1.00m., yan odada;0.84x0.72m.

M.YÖNÜ:Kuzey -güney yönündedir.Kapı güneyde.

BULUNTU:yok

KAYNAK: Lehmann-Haupt 1907,70vd.fig.43; Lehmann-Haupt 1926,471; Kleiss-Hauptmann 1976,K.No.99; Schafer 1977,249-255; Ögün 1978a,641-643, Tex.2,Abb.1-2; van Hulsteyn 1981,17-20,fig.9.

NOT: Eşik dromos tabanından 0.47m.daha yüksektir.Kapının iç kısmında 0.15m. eninde 0.12m.derinliğinde bir çerçeve vardır.Üzerindeki iki delik kapıyı sağlamlaştırmak içindir.Ana ve yan oda düzensiz dikdörtgen şeklindedir. Dromosun sol köşesinde II.Rusa'nın bir yazıtı yer alır. Mezar nişleri, kornişleri, çift odası kemerli girişi ile Palu mezarları gibi I. Argiştî dönemine ait olabilir. Yazıt geç dönemde yazılmıştır.

KAT.NO: 46

GRUP: IV.1a

ALAN:2

LEVHA NO:

GÖMÜ: Yakmadan gömme (?)

B.YERİ: Çelikli. Erzurum ili Karayazı ilçesi, Elmalidere bucağına bağlı Çelikli köyü.

YAPIM: Anakayaya yapılmıştır. M.GİRİŞİ: Dromoslu

ODA: Ana salon ve üç odadan oluşmaktadır.

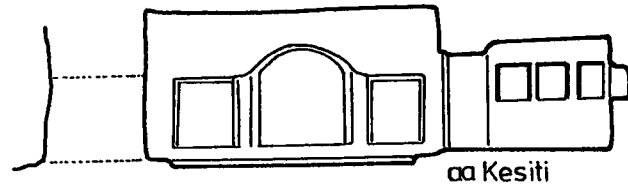
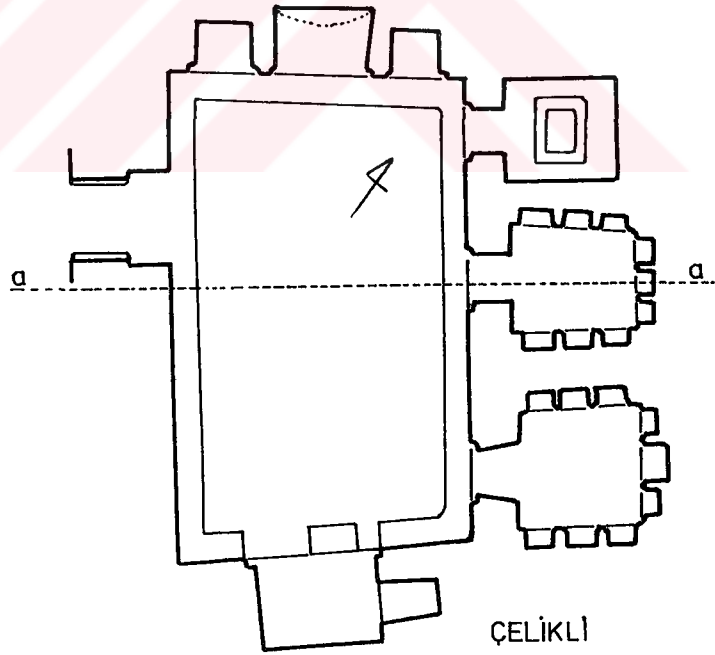
NİŞ: 22 niş var.

M.YÖNÜ: Kuzeydoğu - güneybatı. Giriş güneybatıdadır.

BULUNTU:

KAYNAK: Başgelen 1986b:27-28, res.8-9.

NOT: Salonun zemininin etrafında 0.40m. genişliğinde seki var. Ayrıca iki tarafta derin nişler bulunmaktadır. Odalardan birinin içinde "Botroi" bulunmaktadır.

KAT.NO: 47

GRUP: IV.1a

ALAN:4

LEVHA NO:

GÖMÜ: Yakmadan gömme (?)

B.YERİ: Keşiş mağarası. Erzurum-Pasinler ilçesi merkez bucağına bağlı Marifet köyü, Keşiş

YAPIM: Anakayaya yapılmıştır

M.GİRİŞİ: Basit girişli, 1.60x1.12x 0.70 m.

ODA: Ön odalıdır. Ön oda 3.00x3.00 m., arka oda 3.30x4.00m.boyutlarındadır.

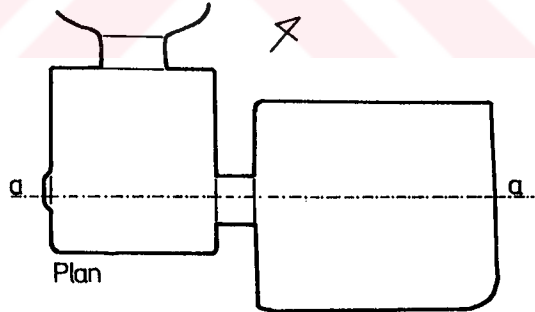
NİŞ: yok

M.YÖNÜ: Kuzeydoğu-güneybatı, cephe kuzeydoğudadır.

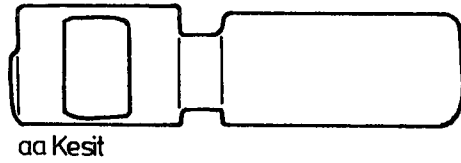
BULUNTU: Yok

KAYNAK: Başgelen 1986a,26,res.2-3. Başgelen 1992,30vd.

NOT: Odaların taban ve tavanları düzdür.

MARİFET KÖYÜ
KEŞİŞ MAĞARASI

KAT.NO: 48

GRUP: IV.1a

ALAN:2

LEVHA NO:

GÖMÜ: Yakmadan gömme (?)

B. YERİ: Günbuldu, Ağrı'nın doğusundaki Diyadin ilçesinin 9 km. güneybatısındaki köyde.

YAPIM: Anakayaya yapılmıştır

M.GİRİŞİ: Dromoslu ve dromozsuz

ODA: Tek ve çok odalı

NIŞ: var

M.YÖNÜ: Kuzey -güney doğrultusunda , giriş güneyde.

BULUNTU: yok

KAYNAK: Koçhan-Başaran 1986: 238-241.

NOT: Güney etekte tabana yakın yerde çok odalı bir kaya mezarı vardır. Tavanlar düz, girişteki ana odanın kenarına sekiler, batıdaki ikinci odanın iç duvarına nişler yapılmıştır. Kaya cephesindeki mezarların girişleri genelde kısa ve dikdörtgene yakın olmasına karşın bir odaya dromosla girilir. Kayalık alanın üst kısmındaki bazı odalarda nişler vardır. Yerden 5-8 m. yüksekteki kaya odasına merdiven ayakları yapılmıştır. Kayalığın üst kısmında Urartu ç.ç'i ele geçmiştir.

KAT.NO: 49

GRUP: IV.1a

ALAN:2

LEVHA NO:

GÖMÜ: Yakmadan gömme

B.YERİ: Kayalidere A. Muş-Varto

YAPIM: Anakayaya yapılmıştır

M.GİRİŞİ: Dromoslu, 1.96x1.00m.

ODA: 6 odalı.

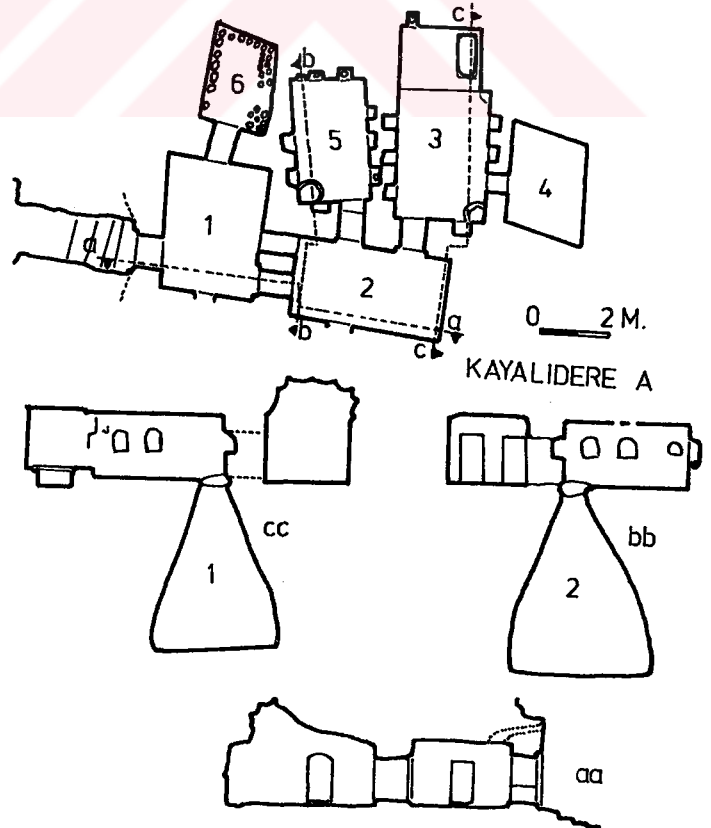
NIŞ: 3,5 ve 6 nolu odalarda nişler var.

M.YÖNÜ: Doğu-batı

BULUNTU:

KAYNAK: Burney 1966,101-111,fig.22; Kleiss-Hauptmann 1976,K.No.50; Ögün 1978a,645-646; van Hulsteyn 1981,25-32,fig.10-11, pl.18-21; Forbes 1983,105-108,fig.57.

NOT: 3 no'lu odanın kuzeybatı köşesinde zeminden 0.44m.üstte bir taş sanduka vardır. 1 ve 2 ante odaları,3 ve 5 gömü odaları, 6 sunu odasıdır. 4 hakkında fazla birşey bilinmemektedir. 3 no'lu odadaki kuyu 6.50m. derinliğinde,4.75m. genişliğindedir. 5 no'lu odadaki kuyu 6.90m. derinliğinde 5.35m. genişliğindedir. Ögün 6 no'lu odanın urneler için yapıldığını düşünmektedir. 3 ve 5 deki kuyular iskelet yada kurban artıklarının konulması için yapılmış olmalıdır. Mezar en erken 8.yy. sonuna verilmektedir (Ögün1978,646).

KAT.NO: 50

GRUP: IV.1a

ALAN:1

LEVHA NO:

GÖMÜ: Yakmadan gömme

B.YERİ: Doğubayazıt

YAPIM: Anakayaya yapılmış

M.GİRİŞİ: Basit girişli

ODA: Üst tiste iki bölümlü.Üst kat 4.28x2.77m., yükseklik 1.90m. Geçiş 1.00x1.55 m.lik bir kapıyla yapılmaktaydı.

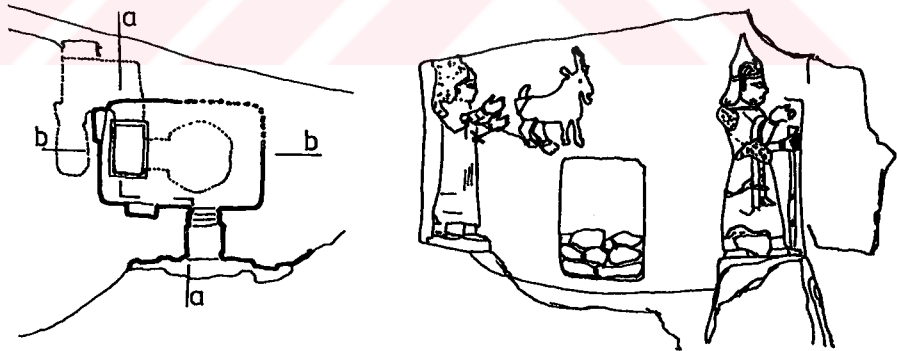
NIŞ: Üst katta iki niş vardır.

M.YÖNÜ: Güneybatı-kuzeydoğu, kapı güneybatıda

BULUNTU: yok

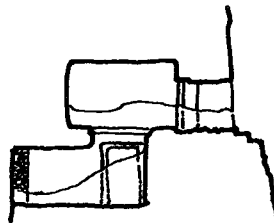
KAYNAK: Bossert 1942,9 Nr1162; van Loon 1966,70 vd.;Huff 1968,58-86, Taf.17-19; Kleiss-Hauptmann 1976,K.No.115; van Hulsteyn 1981,91-94,fig.28,29,Pl.32; Forbes 1983,103-105,fig.56; F. Işık 1987a,170, taf.27c; Huff 1989, 87vd.

NOT: Alt katta biri yuvarlak iki bölme var. Dışta iki yanda kabartma var.Soldaki prens bir hayvanı önündeki tanrıya takdim ediyor. Stilistik açıdan Asur benzerlerine göre 8.yy' dan olabilir. Bosset 7.yy'a , diğer bilim adamları ve Işık 8.yy'a vermektedir. Mezar I. Argiştî döneminden olmalıdır. Alt kat kemik odası olabilir.

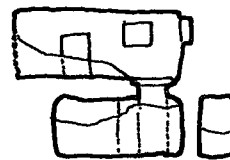

DOĞUBAYAZIT

0 2 M.

aa Kesiti

bb Kesiti

KAT.NO:

51

GRUP: IV.1a

ALAN:2

LEVHA NO:

GÖMÜ: Yakmadan ve yakarak gömme

B.YERİ: Adilcevaz H Kayalığı I. Adilcevaz'ın Durakbur mah. doğusunda.

YAPIM: Anakayaya yapılmıştır

M.GİRİŞİ: Kuyu şeklinde 0.72x0.60x0.83x0.63m.

ODA: 2.30/2.50-1.70/1.80m. boyutlarında , 1.70-1.80m. yüksekliğinde.

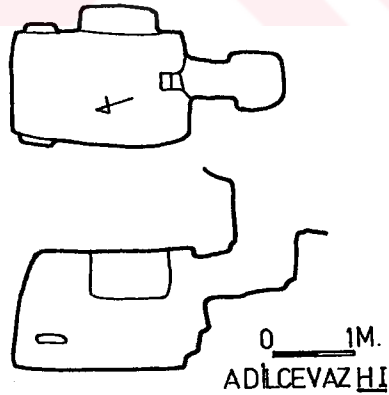
NIŞ: Üç nişli.

M.YÖNÜ: Kuzey -güney, giriş güneyde

BULUNTU: Urne ve çeşitli kaplar, demir, tunç ve altın eşyalar

KAYNAK: Ögün-Bilgiç 1973,13-14; E. Bilgiç-B.Ögün, "Adilcevaz Kef Kalesi Kazıları 1972", TAD XXI.1 (1974), 32-33, res.6; Ögün 1974b, 443-444, res.7-8, 10-13, res.A; Kleiss-Hauptmann 1976,K.No.32; Ögün 1978 a, 660-663, Textabb.7, Abb.11-14; Ögün 1978 b,62; Deniz 1980,108-109; van Hulsteyn 1981, 45-48, fig.13.

NOT: Düz damlı mezarın dromosu taş ve toprakla doludur. Dromosun önünde bir kapak taşı var. Mezarın arka tarafında birçok iskelet pr. ele geçmiştir. Mezar odasına iki basamaklı bir merdiven ile inilmektedir. Mezar buluntularına göre, MÖ.VII.yy.ın 2. çeyreği sonları ile 4. çeyreği başlarına tarihlenmektedir .

KAT.NO: 52

GRUP: IV.1a

ALAN:2

LEVHA NO: 30:b

GÖMÜ: Yakmadan ve yakarak gömme

B.YERİ: Dedeli A I.

YAPIM: Anakayaya yapılmıştır

M.GİRİŞİ: Kuyu şeklinde 0.70x1.00m.

ODA: 2.35x2.40m. boyutlarında 1.85m. yüksekliğinde tek odalı.

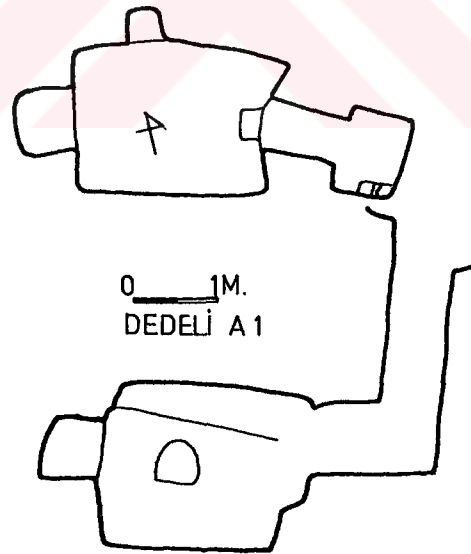
NİŞ: İki nişli.0.45x0.38x0.45m, 0.70x0.70x0.65m.

M.YÖNÜ: Doğu-batı. Giriş doğuda.

BULUNTU: Urne, kaplar, demir ve tunç silahlar, süs eşyaları , aletler

KAYNAK: Kleiss-Hauptmann 1976,K.No.155; Ögün 1978a, 663-668, textabb.8, Abb.15; Deniz 1980, 107; van Hulsteyn 1981,42-45, fig.12.

NOT: Dromosta üç basamaklı bir merdiven vardır. Kapı 0.80x0.50 m. lik bir taş ile kapalı. Arka duvarın önünde arka arkaya iki iskelet tül benzeri bir kumaşla örtülüdür. Kuzey-güney yönündeki iskeletlerin başları güneydedir. Gömüler birbirlerine dönük ve hoker tarzındadırlar. Takı ve silahlardan birinin kadın olduğu anlaşılmıştır. Merdivenin solunda kız çocuğu iskeleti, kuzey duvardaki nişte iki delik urne bulunmuştur.

KAT.NO: 53

GRUP: IV.1a

ALAN:2

LEVHA NO: 30:a

GÖMÜ: Yakmadan ve yakarak gömme

B.YERİ: Dedeli 2. Van-Patnos karayolunun 2km. kuzeyinde.

YAPIM: Anakayaya yapılmıştır

M.GİRİŞİ: Kuyu şeklinde

ODA: 3.60x2.00m.boyutlarında tek odalı.

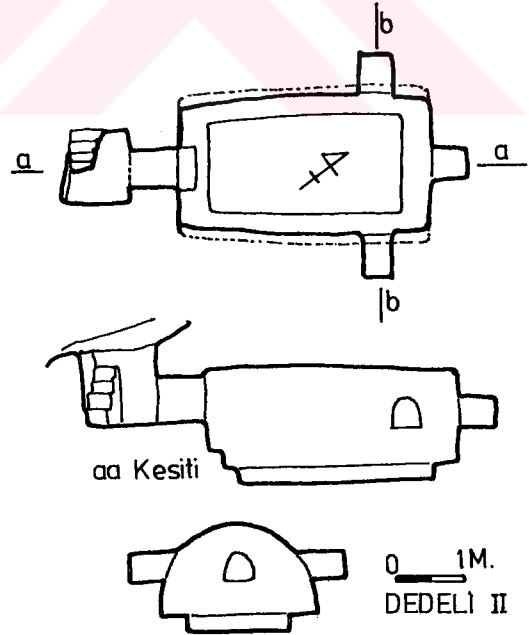
NIŞ: 3 nişli.

M.YÖNÜ: Güneybatı- kuzeydoğu

BULUNTU: Üç adet urne ve iki insan iskeleti ele geçmiştir.

KAYNAK: Ögün 1978b, 67; Sevin 1980, lev.1:2;1987b, 46, res.18; van Hulsteyn 1981,45; Deniz 1980,105 vd. ; 1987,120.

NOT: Dromosu basamaklıdır. Alçak bir kapı geçidi ile girilebilen mezar odasının içinde, duvarlar boyunca çepe çevre sekilere yer verilmiştir. Ana odada tabandan başlayan gelişmiş bir sözde kemer söz konusudur. Bu tür tavan anlayışı Asur'da 11.yy. sonrasına aittir. Mezar I. Argiştı öncesine ya da biraz daha erkene tarihlenebilir.

KAT.NO:

54

GRUP: IV.1a

ALAN:2

LEVHA NO: 30:c

GÖMÜ: Yakmadan ve yakarak gömme

B.YERİ: Yukarı Göçmez I. Patnos'un 8km.kuzeyinde, köyün 500m. kuzeydoğusunda, kalede.

YAPIM: Anakayaya yapılmış

M.GİRİŞİ: Kuyu şeklinde

ODA: 4.92m.genişliğinde,3.87m/1.83m. eninde semerdamlı, tek odalı.

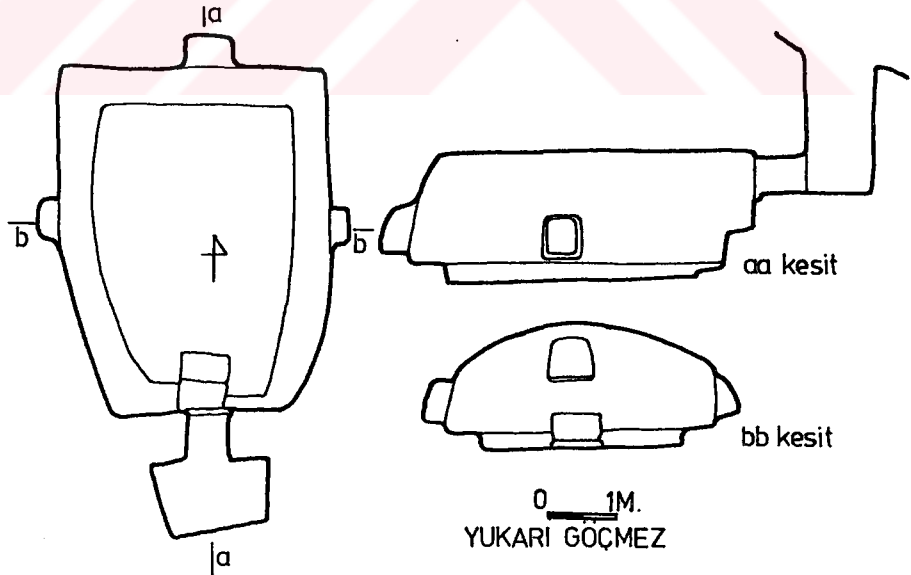
NIŞ: Üç niş var.0.53x0.57x0.37m. boyutlarında.

M.YÖNÜ: Kuzey-güney, kapı güneyde.

BULUNTU: yok.

KAYNAK: Kleiss-Hauptmann 1976,K.No.128; Ögün 1974b,444;1978a,658, Text.6; 1978b,61-67; van Hulsteyn 1981,60-62,fig.17.

NOT: 1971-72 yılında köylüler, kalenin güney ve güneybatı eğiminde Adilcevaz mezarına benzer 16 oda mezarı açarak soymuşlardır. Dromos taş ile doldurulmuştur. Dromos duvarına yapılan merdiven çok kullanma nedeniyle aşınmıştır. 0.52x1.15x0.15m.'lik kapak taşı hala dromostadır. İçte 0.50m. eninde, 0.25m. yüksekliğinde bank vardır. Semerdam 0.80m.'den sonra başlar.

KAT.NO: 55

GRUP: IV.1a

ALAN:2

LEVHA NO:

GÖMÜ: Yakmadan ve yakarak gömme

B.YERİ: Yukarı Göçmez II ve III

YAPIM: Anakayaya yapılmış

M.GİRİŞİ: Dromoslu

ODA: I.mezara benzemektedir. 2.00x1.20m. boyutlarında tek odalıdır.(II)
III.mezar II'den biraz daha geniştir.

NİŞ: yok

M.YÖNÜ: yok

BULUNTU: yok

KAYNAK: van Hulsteyn 1981,62.

NOT: Mezarlar büyük oranda toprak altındadır.

KAT.NO: 56

GRUP: IV.1a

ALAN:2

LEVHA NO:

GÖMÜ: Yakmadan ve yakarak gömme

B.YERİ: Sukonak. Erzurum Karayazı ilçesi Elmalidere bucağına bağlı Sukonak köyü

YAPIM: Anakayaya yapılmıştır. **M.GİRİŞİ:** Dromoslu. 1.00x1.05m.

ODA: 2.90x4.00m. boyutlarında tek oda.

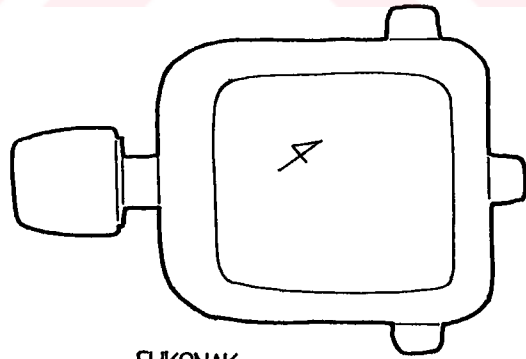
NIŞ: Üç nişli

M.YÖNÜ: Kuzey -güney. Giriş güneyde.

BULUNTU:

KAYNAK: Başgelen 1986a,27,res.7.

NOT: Oda içinde 0.40m. genişliğinde bir seki var.

SUKONAK

KAT.NO:

57

GRUP: IV.1a

ALAN:1

LEVHA NO: 31:a

GÖMÜ: Yakmadan gömme

B.YERİ: Kalecik.Van ovasının kuzevinde

YAPIM: Anakayaya yapılmış

M.GİRİŞİ: Kuyu şeklinde dromoslul.10x1.25x1.30m.

ODA: Tek odalı. Oda 2.50x2.25m.2.10m. yüksekliğinde. Doğu ve güney duvarları önünde 0.70-0.75m.genişliğinde 0.35m.yüksekliğinde bir seki, kuzey-güney yönünde 2.40x0.50x0.30m. boyutlarında bir tekne var.

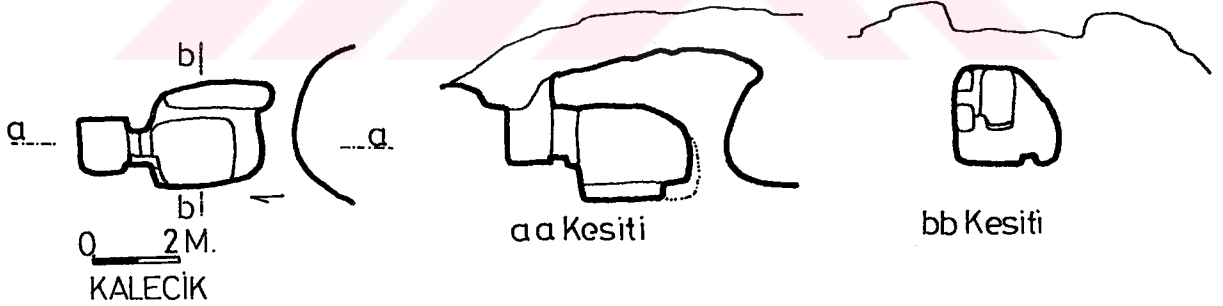
NIŞ: İki nişli.

M.YÖNÜ: Kuzey-güney yönündedir. Giriş kuzeyde

BULUNTU: Yok

KAYNAK: Kleiss-Hauptmann 1976,K.No.5, Sevin 1986; 36 vd. Lev.336 vd. Lev.VIII-X.

NOT: Van kalesi dışında Van ovasındaki ilk kaya mezarıdır. Yumuşak tüfe oyulmuştur. İki nişi var. Tahrip edilmiş durumdadır. Mezar M.Ö.8.yy I.Argiştı döneminden önceki yıllara aittir. Çünkü Horhor mezarından öğrendiğimiz kadarıyla mezardaki pişmiş toprak tekneler M.Ö. I.Argiştı döneminde ortadan kalkmıştır.

KAT.NO: 58

GRUP: IV.1a

ALAN: 2

LEVHA NO:

GÖMÜ: Yakmadan gömme

B.YERİ: Adilcevaz D Kayalığı. I.Mezar

YAPIM: Anakayaya yapılmıştır M.GİRİŞİ: ?

ODA: Tek odalı,105x0.68m.

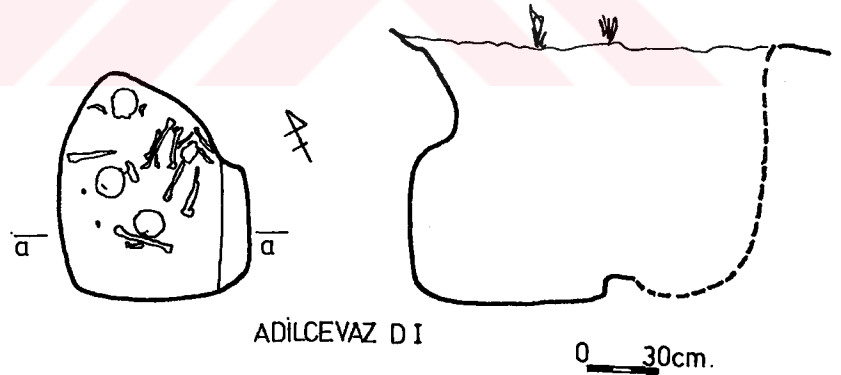
NIŞ: yok

M.YÖNÜ: Doğu-batı

BULUNTU: Çömlek, bronz fibula, bronz küpe, mühür.

KAYNAK: Kleiss-Hauptmann 1976,K.No.32; Ögün 1978 a,671,Textabb.11

NOT: Van gölüne doğru inen kayalığın güneyinde doğuya doğru D kayasının bir uzantısı gibi görülen oda mezar IV'ün 8km. doğusundadır. Yerin 0.50m. altında oval şekillidir. Mezarın üstü açıktır.

KAT.NO: 59 GRUP: IV.1a

ALAN:4

LEVHA NO: 31:c

GÖMÜ: Yakmadan gömme (?)

B.YERİ: Pekeric (Çadırkaya) II ve III. Tercan'ın kuzeyinde

YAPIM: Anakayaya yapılmıştır

M.GİRİŞİ: Kuyu şeklinde dromoslu

ODA: Bilinmiyor

NIŞ: yok

M.YÖNÜ: ?

BULUNTU: ?

KAYNAK: C.İşık 1987,abb.34-35; von Gall , "Zu den Kleinasiatichen - Treppeentuneh" AA (1967), 516.

NOT: Bu alanda üç mezar vardır. Mezarın girişi Dedeli, Kalecik, Adilcevaz, Yukarı Göçmez, Sukonak ve Atabindi gibi kuyu şeklinde girişe sahiptir.

KAT.NO: 60

GRUP: IV.1a

ALAN:2

LEVHA NO:

GÖMÜ: Yakmadan gömme (?)

B.YERİ: Sarısu. Adilcevaz - Patnos arasında Sarısu ovasında

YAPIM: Anakayaya yapılmıştır **M.GİRİŞİ:** Dromoslu

ODA:

NİŞ: ?

M.YÖNÜ:

BULUNTU:

KAYNAK: Ögün 1974,444.

NOT:Oda mezarın üzeri büyük taşlarla kapatılmıştır.

KAT.NO:

61

GRUP: IV.1a

ALAN:2

LEVHA NO:

GÖMÜ: Yakmadan gömme (?)

B.YERİ: Zali. Patnos-Dedeli nahiyesine bağlı Zali Mezrası, höyüğün 300m. güneyinde

YAPIM: Anakayaya yapılmıştır

M.GİRİŞİ: ?

ODA: Tek odalı mezarlar

NIŞ: yok

M.YÖNÜ: yok

BULUNTU: yok

KAYNAK: Prof.Dr.Veli Sevin'in özel notları.

NOT: Köylülerin anlatımından Dedeli mezarlarına benzediği anlaşılmaktadır.Tarla sahibi tarafından kapatıldığından mezar odalarının planları alınamamıştır.

KAT.NO:

62

GRUP: IV.1a

ALAN:2

LEVHA NO: 31:b

GÖMÜ: Yakmadan gömme

B.YERİ: Atabindi 2. Ağrı ili Tutak ilçesi Atabindi köyü sınırları içinde

YAPIM: Anakayaya yapılmıştır

M.GİRİŞİ: Dromoslu

ODA: Mekanın içinde ana kayaya oyulmuş tekne yer almaktadır.

NİŞ: yok

M.YÖNÜ: yok

BULUNTU: yok

KAYNAK: Başgelen 1986a,30,res.16-18; 1990,24vd, res.4-8.

NOT: Kaya mekanına 1. mezarda olduğu gibi merdivenli bir düzen ile (dromos !...) inildiği anlaşılmaktadır. Üst kesimde kayaya oyulmuş birbiri ile bağlantılı bir dizi kaya işareti vardır.

KAT.NO:

63

GRUP: IV.1a

ALAN:2

LEVHA NO:

GÖMÜ: Yakmadan gömme (?)

B.YERİ: Erdal. Ağrı ili Tutak ilçesine bağlı Erdal (Hive) köyü yakınında

YAPIM: Anakayaya yapılmıştır

M.GİRİŞİ: Dromoslu

ODA:

NIŞ: ?

M.YÖNÜ:

BULUNTU:

KAYNAK: Başgelen 1986a,28.

NOT: Dedeli mezarı ile benzer, iç kısmı toprak ile örtülü.

KAT.NO: 64

GRUP: IV.1a

ALAN:2

LEVHA NO: 32:b

GÖMÜ: Yakmadan gömme

B.YERİ: Alyar. Malazgirt ovasının kuzeyinde Bostankaya kalesi yakınında ,Alyar'da

YAPIM: Anakayaya yapılmış

M.GİRİŞİ: Basit girişli

ODA: Tek odalı, 1.70x2.25m boyutlarında , 1.50m. yüksekliğinde.

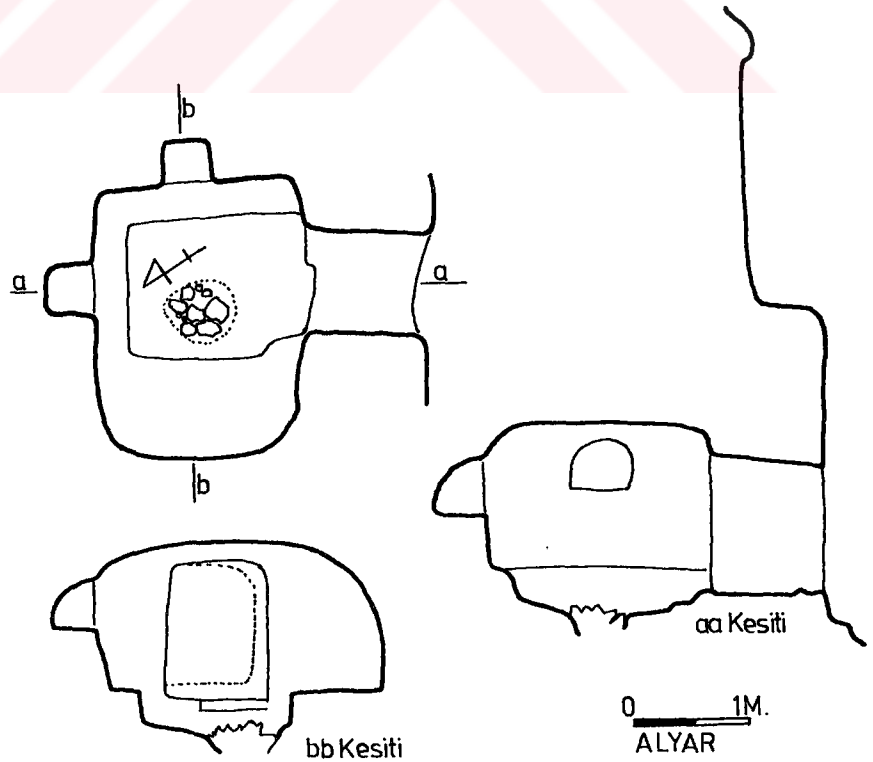
NİŞ: İki nişlidir.

M.YÖNÜ: Kuzeydoğu-güneybatı, kapı güneybatıda.

BULUNTU: yok

KAYNAK: Burney-Lang 1971, Pl.54; F. Işık1987a,170-171, taf.XXVIIIc, fig.1; van Hulsteyn 1981,56-58.

NOT: Doğubayazıt mezarında olduğu gibi üst kesimde bir niş içinde kabartma yer almaktadır. Oda içinde ölünün yatırılması için seki bulunmaktadır.

KAT.NO: 65

GRUP: IV.1a

ALAN:4

LEVHA NO: 33:a,b

GÖMÜ: Yakmadan gömme(?)

B.YERİ: Umudum Tepe. Erzurum yakınındaki Umudum Köyü'nün 2km.kuzeybatısındadır.

YAPIM: Anakayaya yapılmış

M.GİRİŞİ: Basit girişli

ODA: Ana salon ve tek odadan oluşmaktadır.Salon7.00x4.00m. boyutlarındadır.Salonunun ön yüzü açıktır. Gömü odasının üst kısmında pencere yer alır.

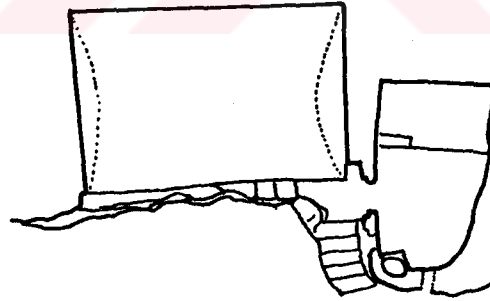
NİŞ: yok

M.YÖNÜ:Kuzey-güney

BULUNTU: yok

KAYNAK: Çilingiroğlu 1982,194 ,lev.IV/1-2;V/1-2; Başgelen 1989, 22-25.

NOT: Aşağıdan ,büyük bir kısmı tahrip olmuş taş merdiven vasıtasıyla ulaşılan mezar iki bölümden oluşmaktadır. Salon sivri tonozlu ve kornişlidir. Üç kademeli bir kapı ile mezar odasına girilir. Mezar odasının kuzey yarısında seki vardır. Sekinin karşısında sivri kemerli bir niş yer alır. Alt kısmı içine birşey koymak ya da libasyon yapmak için(?) oyulmuştur.Mezar I Argiştı -II. Sarduri dönemine aittir.

KAT.NO: 66 GRUP: IV.1a ALAN:4 LEVHA NO:

GÖMÜ: Yakmadan gömme (?)

B.YERİ: Hamamlı. Erzurum Pasinler yolu üzerinde, Hamamlı Deresi'nde.

YAPIM: Anakayaya yapılmıştır M.GİRİŞİ: Zamanla çökmüştür.

ODA:

NIŞ:

M.YÖNÜ:

BULUNTU:

KAYNAK: Kleiss-Hauptmann 1976,K.No.175; Başgelen 1986a,25, res.1

NOT: Kaya odaları düz tabanlı ve düz tavanlıdır.

KAT.NO: 67 GRUP: IV.1a ALAN:2 LEVHA NO:

GÖMÜ: Yakmadan gömme (?)

B.YERİ: Hasanova 2.Erzurum ili Karayazı ilçesine bağlı Hasanova (2) köyünde

YAPIM: Anakayaya yapılmıştır M.GİRİŞİ: Dromoslu

ODA: Tek odalı 3.40x3.70m.boyutlarında, 1.20m.yüksekliğinde.

NIŞ: ?

M.YÖNÜ:

BULUNTU: yok

KAYNAK: Başgelen 1986a,27,res.6.

NOT:

KAT.NO: 68 GRUP: IV.1a ALAN:4 LEVHA NO:

GÖMÜ: Yakmadan gömme

B.YERİ: Hasanova 1. Erzurum ili Karayazı ilçesine bağlı Hasanova köyü yakınında

YAPIM: Anakayaya yapılmıştır. M.GİRİŞİ: Basit girişli

ODA: 3.40x3.70m. boyutlarında 1.90m. yüksekliğinde bir oda ve 2.00-2.20m. çapında yuvarlak mekan.

NİŞ: En az üç nişli.

M.YÖNÜ: Kuzeybatı- güneydoğu. Giriş kuzeybatıda.

BULUNTU:

KAYNAK: Başgelen 1986a,26-27, res.4-5.

NOT:

KAT.NO: 69 GRUP: IV.1a ALAN:5 LEVHA NO:

GÖMÜ: Yakmadan gömme (?)

B.YERİ: Mazgirt II, Kaleköy .

YAPIM: Anakayaya yapılmış M.GİRİŞİ: Basit girişli, h.2.50-3.00m.

ODA: Tek odalı

NİŞ: Arka duvarda ve sol duvar üzerinde birer niş

M.YÖNÜ:

BULUNTU: yok

KAYNAK: Kleiss-Hauptmann 1976,K.No.99; van Hulsteyn 1981,21-22, pl.13,14.

NOT:

KAT.NO: 70

GRUP: IV.1a

ALAN:1

LEVHA NO: 34:a

GÖMÜ: Yakmadan gömme (?)

B.YERİ: Ermişler (Mirek).Van-Erciş yolu Tımar mevkiinde, ana yoldan 3km. güneyde.

YAPIM: Anakayaya yapılmıştır

M.GİRİŞİ: Basit girişli. Giriş kuzeyde.0.80x0.85m.

ODA: 1.60x0.90m. boyutlarında, 1.00m. yüksekliğinde. Oda içinde 1.30x0.30 m. boyutlarında 0.15m. derinliğinde bir çukur açılmıştır.

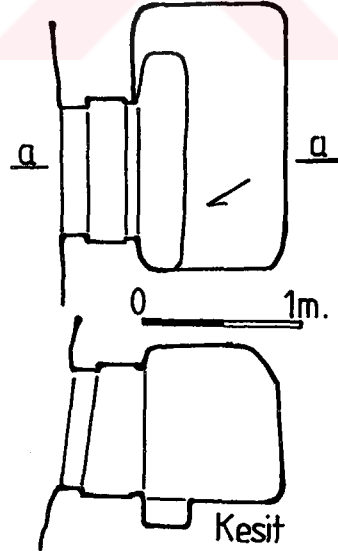
NİŞ: yok

M.YÖNÜ: Doğu-batı .

BULUNTU: yok

KAYNAK: yok

NOT: Mezar köyün ortasında Kilisetepe denilen kayalığın kuzey cephesinde, yerden yaklaşık 10m. yüksekte yer almaktadır. Mezarın yer aldığı kayalık üzerinde duvar yatakları dikkati çekmektedir. Dörtgen bir yapının varlığı sözkonusudur. Kayalığın nispeten yumuşak eğimli güney yüzünde anakayaya açılmış basamaklar yer almaktadır.

KAT.NO: 71

GRUP: IV.1a

ALAN:5

LEVHA NO:

GÖMÜ: Yakmadan gömme (?)

B.YERİ: Kürdemlik, Elazığ- Hacıseli'nin doğusunda Kürdemlik köyünde

YAPIM: Anakayaya yapılmıştır M.GİRİŞİ: Basit girişli

ODA: Tek odalı, 3.00x2.20m.boyutlarında, 1.70m. yüksekliğinde.

NIŞ: yok

M.YÖNÜ: Kuzey-güney, kapı kuzeyde.

BULUNTU: yok

KAYNAK: Sevin 1988a,10,res.32-34 ; Ardıçoğlu 1964, 8.

NOT: Tabanı toprak ile kaplı, çizimi yapılmayan bir mezar daha tesbit edilmiştir.

KAT.NO: 72

GRUP: IV.1a

ALAN:5

LEVHA NO:

GÖMÜ: Yakmadan gömme (?)

B.YERİ: Gökbelen. Elazığ-Keban ilç. Gökbelen köyünün 4km. güneyindeki Köşker mevkiinde

YAPIM: Anakayaya yapılmıştır

M.GİRİŞİ: Basit girişli , 0.60m.genişliğinde

ODA: Tek odalı, 1.50x1.10m. boyutlarında , 0.95m. yüksekliğindedir. İçinde seki var.

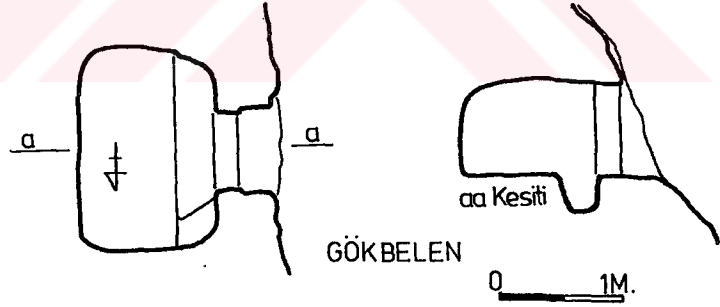
NİŞ: yok

M.YÖNÜ: Doğu-batı, kapı batıda

BULUNTU: yok

KAYNAK: Sevin 1989,456,res.14.

NOT: Odanın tavanı düz olup, arka duvara doğru kavislenmektedir.

KAT.NO: 73

GRUP: IV.1a

ALAN:5

LEVHA NO:

GÖMÜ: Yakmadan gömme (?)

B.YERİ: Hacıseli. Elazığ'ın kuzeydoğusunda, Harput'un 10km. kuzeydoğusunda Hacıseli

YAPIM: Anakayaya yapılmıştır

M.GİRİŞİ: Basit girişli 0.70x0.60m. boyutlarında.

ODA: Tek odalı, 2.40x1.60m. boyutlarında, 1.60m.yüksekliğinde. İç yüzde bir basamak vardır.

NİŞ: Bir nişli. 1.50x0.70m.boyutlarında 1.10m. yüksekliğinde.

M.YÖNÜ: Kuzeydoğu-güneybatı, kapı kuzeydoğuda.

BULUNTU: yok

KAYNAK: Ardıçoğlu 1964,8,lev.3 ; Sevin 1987a,287,res.17-18.

NOT: Mezar köy içinde antik yolun hemen yanında yer alır.

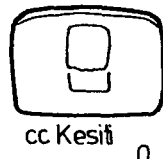

bb Kesiti

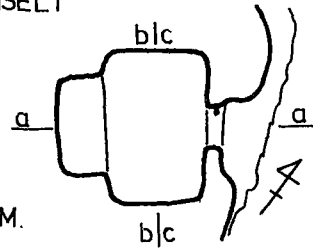

aa Kesiti

HACİSELİ

cc Kesiti

0 1M.

KAT.NO: 74

GRUP: IV.1a

ALAN:5

LEVHA NO:

GÖMÜ: Yakmadan gömme (?)

B.YERİ: Tanrıvermiş I. Elazığ-Pertek yolunun 15.km'deki Ayvacık köyünün yakınında

YAPIM: Anakayaya yapılmıştır

M.GİRİŞİ: Basit girişli, 2.10x 1.70x 1.96 m.

ODA: Tek odalı, 2.85x2.30x2.20m. Tavan 2.00m. yüksekliğinde.

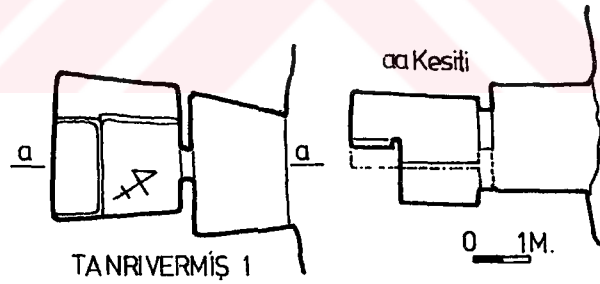
NİŞ: yok

M.YÖNÜ: Kuzey-güney, kapı kuzeydedir.

BULUNTU: yok

KAYNAK: Sevin 1989,457-458,res.21.

NOT: Tavan düzdür. İçinde , doğu uzun ve güney kısa kenar önünde iki seki vardır.

KAT.NO: 75

GRUP: IV.1a

ALAN:5

LEVHA NO:

GÖMÜ: Yakmadan gömme (?)

B.YERİ: Tanrıvermiş 2. Elaziğ Tanrıvermiş mevki kayalığının doğu ucunda.

YAPIM: Anakayaya yapılmıştır M.GİRİŞİ: Basit girişli, 0.70x0.70m.

ODA: Tek odalı, 2.80x1.80m.boyutlarında,1.80m.yüksekliğinde.

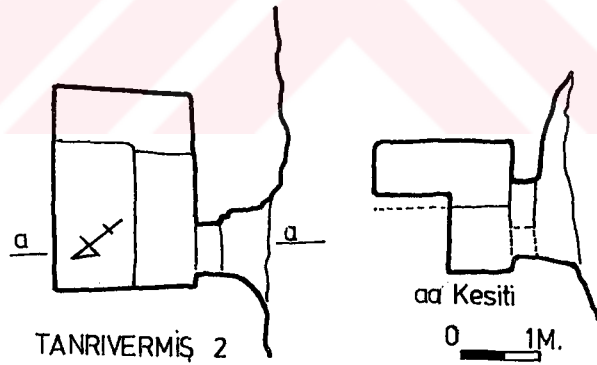
NIŞ: yok

M.YÖNÜ: Kuzeydoğu-güneybatı, kapı güneybatıda

BULUNTU: yok

KAYNAK: Sevin 1989,457-458,res.20

NOT: Tanrıvermiş 3 ile prensipte benzer. Ancak kısa yüzlerden birine seki yerleştirilmiş olması nedeniyle farklıdır. Düz tavan ve yan duvarlardaki işçilik daha özenlidir.

KAT.NO: 76

GRUP: IV.1a

ALAN:5

LEVHA NO:

GÖMÜ: Yakmadan gömme (?)

B.YERİ: Tanrıvermiş 3 Elazığ Tanrıvermiş mevkiinde,

YAPIM: Anakayaya yapılmıştır

M.GİRİŞİ: Basit girişli, 0.60x0.60m.

ODA: Tek odalı, 1.30x1.10 x1.40m. boyutlarındadır.

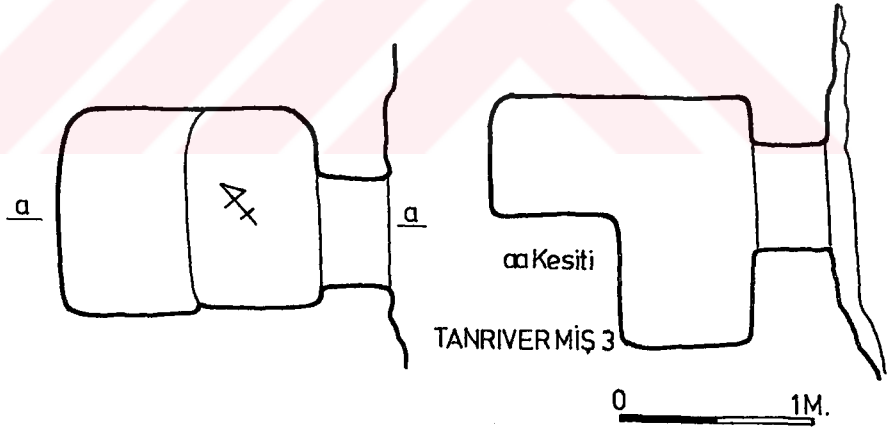
NİŞ: yok

M.YÖNÜ: Kuzeydoğu-güneybatı

BULUNTU: yok

KAYNAK: Sevin 1989,457-458, res.19.

NOT: Harput yakınındaki Haciseli kaya mezarına benzer. Mezar boyutlarının küçük tutulması yüzünden, geride yüksekçe seki, cesed için niş biçiminde değil, tüm oda genişliğinde açılmıştır. Yakın benzerlerine kaya mezarlarında rastlanmayan bu tür küçük odaları (1,2,3) tarihlemeye yarayacak malzeme fazla değildir. Ancak Urartu kaya işçiliğini gösteren kayalıkta yer almaları bir kanıttır. Yüksek sekiler Van Kalesi'nde vardır.

KAT.NO:

77

GRUP: IV.1a

ALAN:2

LEVHA NO: 34:b

GÖMÜ: Yakmadan gömme

B.YERİ: Aşağı Kamışlı. Patnos'un 12 km. güneybatısında

YAPIM: Taştan inşa edilmiştir.

M.GİRİŞİ: Kuyu şeklinde

ODA: 3.34m. uzunluğunda 1.95 ve 2.35m. genişliğinde, 1.80m. yüksekliğindedir.

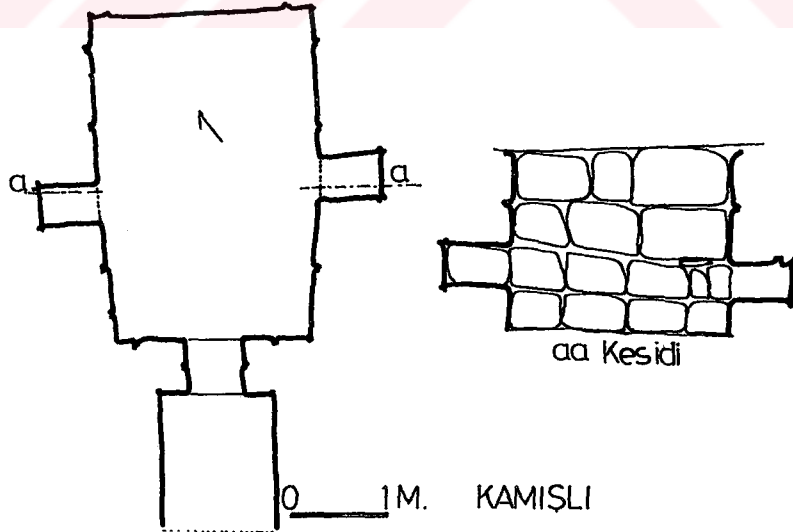
NIŞ: İki nişli. 0.40x0.40m, 0.30x0.69m.

M.YÖNÜ: Kuzeydoğu - güneybatı. Giriş güneybatıdadır.

BULUNTU: Tabanda içinde kül ve yanmış kemik olan küpler bulunmuştur.

KAYNAK: Ögün 1978 a, 654, Taf. 153.7; van Hulsteyn 1981, 37-39; Sevin 1986, 331, res.5.

NOT: Bu alanda iki mezar ele geçmiştir. Odanın bir kısmı kayaya oyulmuştur. Girişin üst tarafı çerçevesidir. Oda kaya blokları ile örtülmüştür. Köylülerin anlatımından; tabanda çok sayıda küp bulunmuştur. Küp içinden kül ve kemikler çıkmıştır. Mezarın nişlerinde kandillerin olduğu belirtilmiştir. Mezar Urartu dönemine ait olmalıdır.

KAT.NO:

78

GRUP: IV.1a

ALAN:2

LEVHA NO:

GÖMÜ: Yakmadan gömme

B.YERİ: Liç II. Ağrı-Patnos'a bağlı Kızılkaya'da Liç mezarlığı

YAPIM: Taştan inşa edilmiştir.

M.GİRİŞİ: Kuyu şeklinde 1.80x1.60m.

ODA: Tek odalı, 0.77x1.05m.lik kapı ile 1.70m.yüksekliğinde 2.80x1.65m.'lik odaya girilmektedir.

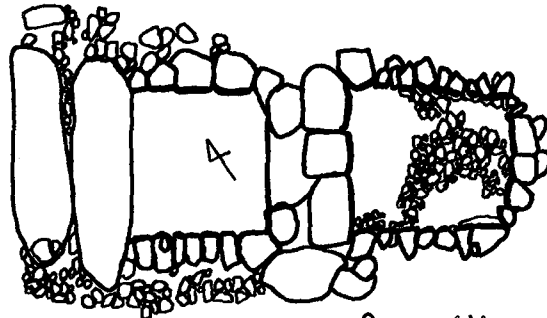
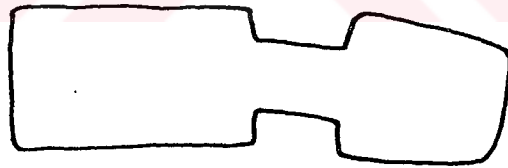
NİŞ: yok

M.YÖNÜ: Güneydoğu-kuzeybatı, kapı doğuda.

BULUNTU: Kandil

KAYNAK: Ögün 1974b,45; Kleiss-Hauptmann 1976,K.No.154; Ögün 1978a,650,652, text.4 Abb.5; van Hulsteyn 1981,53-54, fig.16.

NOT: Tepenin kuzey kısmındadır. Tavan 1 metre enindeki dikdörtgen taş blokları ile kapatılmıştır.Duvarlar 0.70-0.80 ve 1.00 metrelik taşlarla örülmüştür. Taşların ön tarafları genelde düzgündür. Büyük bloklar küçük taşlarla desteklenmiştir. Üst kısım 2.75m. uzunluğunda .70-1.00m. genişliğindeki bloklarla örtülüdür. Kapatma blokları yan yana konmuş ve araları daha ufak taşlarla doldurulmuştur. Dromos da taş ve toprakla doldurulmuştur.

0 1M.
Liç II

KAT.NO:

79

GRUP: IV.1a

ALAN:2

LEVHA NO:

GÖMÜ: Yakmadan gömme

B.YERİ: Liç III-IV. Ağrı-Patnos'a bağlı Kızılkaya'da Liç mezarlığı.

YAPIM: Taştan inşa edilmiştir.

M.GİRİŞİ: Dromoslu,.1.60x1.60m.(IV)

ODA: Tek odalıdır. Oda 1.85m.uzunluğunda, arkada 1.00m., önde 0.80m. enindedir. (IV)

NIŞ: yok

M.YÖNÜ: Kuzey - güney doğrultusunda hafif batıya dönüktür. Kapı güneyde.

BULUNTU: Bronz bir yüzük ve bir inci

KAYNAK: Ögün 1974b,45; Ögün 1978a,652-653; van Hulsteyn 1981,55-56.

NOT: Tepenin kuzeyindedir.II.mezarın 31m.doğusunda yer alır. Mezar diğerlerinden daha küçüktür.Girişin üzerinde 1.10x0.45m.'lik bir taş vardır. Odanın duvarları 0.60- 0.90m. kalınlığındadır. Taşlar kabaça düzeltilmiş ve aralarında çamur harç kullanılmıştır. Yapım olarak III. mezar IV ile benzer. Plan açısından Yukarı Göçmez , Dedeli ve Adilcevaz mezarlarından farklı değil. Liç mezarları Altın-tepe soylu mezarları ile Yukarı Göçmez, Adilcevaz ve Dedeli mezarları arasında olmalıdır.

KAT.NO: 80

GRUP: IV.1a

ALAN:2

LEVHA NO: 35:a-c

GÖMÜ: Yakmadan gömme

B.YERİ: Erciş, Erciş Ahlat karayolunun 21.km.sinde yolun 10m. sağında

YAPIM: Taştan inşa edilmiştir

M.GİRİŞİ: Kuyu şeklinde dromoslu. 1.10x1.30x1.80

ODA: 2.50x5.10x 1.90m. boyutlarındaki odaya 0.67x0.90x 0.65 m. boyutlarında bir kapı açıklığı ile girilir. Dromos ile oda arasında kapı üstünde bir aydınlık deliği bırakılmıştır. Oda sözde kemerli, blok taşlarla örtülüdür.

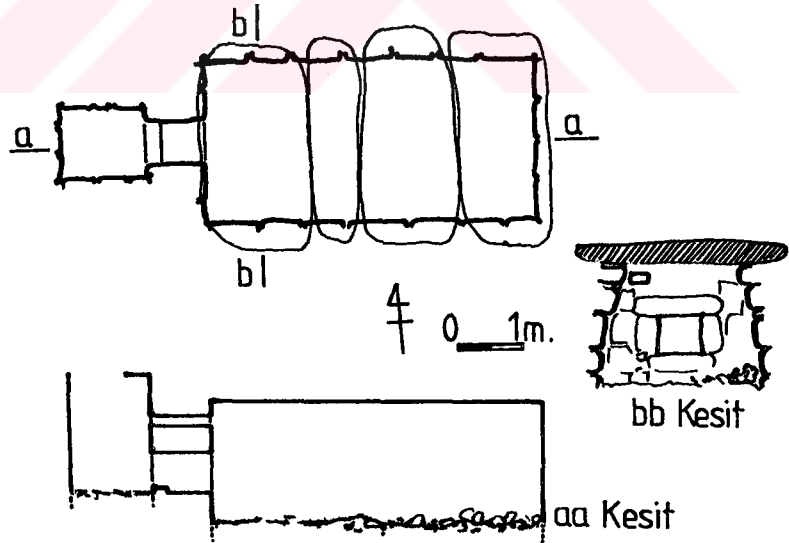
NIŞ: yok

M.YÖNÜ: Doğu-batı . Dromos batıdadır.

BULUNTU: Mezarın içinde karışık durumda iskelet yığını vardır.

KAYNAK: yok

NOT: Kaçak kazıcılar tarafından açılan mezar sözde kemerli olarak iri taşlarla inşa edildikten sonra üst kesimi dört büyük sal taşı ile kapatılmıştır. Mezarın üst kesimi killi toprak , ponza ve küçük taşlardan oluşan kalın bir tabaka ile izole edilmiştir. Mezar içinde karışık durumda olan iskelet yığını bulunmaktadır. dromos küçük taş ve toprakla doldurulmuştur.

KAT.NO: 81 GRUP: IV.1a ALAN:2 LEVHA NO:

GÖMÜ: Yakmadan gömme (?)

B.YERİ: Akçaören. Patnos'a bağlı Akçagören köyünün yakınında

YAPIM: Taştan inşa edilmiştir. M.GİRİŞİ: Dromoslu, giriş batıda.

ODA: Tek odalı, 1.78m. uzunluğunda, arkada 1.18m. önde 0.98m. genişliğinde, 0.60m. yüksekliğinde.

NİŞ: yok

M.YÖNÜ: Doğu-batı

BULUNTU: yok

KAYNAK: Ögün 1974b,445. res.19.; Ögün 1978a,654-655,Abb.9; van Hulsteyn 1981,33-35.

NOT: 1971 yılında çiftçiler tarafından soyulmuştur. Yer altına inşa edilen mezarın temel taşları küçüktür. Kapı girişinin üstünde , dromosla mezar arasında 0.62 m.lik taş var. Tavan 3-4 adet 1.80m.lik taşlarla kapatılmıştır. 1973 yılında tekrar aynı yere gidildiğinde nehrin diğer tarafında Keçikalesi'nin kuzeybatı düzlüğünde soyulmuş büyük boyutlu mezarlar bulunmuştur. (Ögün 1978a, Abb.8)

KAT.NO: 82 GRUP: IV.1a ALAN:2 LEVHA NO:

GÖMÜ: Yakmadan gömme (?)

B.YERİ: Dağalan. Süphan'ın kuzey eteğinde, Sarısu'nun 1km. güneyinde

YAPIM: Taştan inşa edilmiştir. M.GİRİŞİ: Basit girişli

ODA: İki odalı.

NİŞ: Var.

M.YÖNÜ:

BULUNTU:

KAYNAK: Ögün -Bilgiç 1973,14; Ögün 1974b,445,res.10;1978a,654, Taff.CLIII.6; van Hulsteyn 1981,40-41.

NOT: Büyük kaya blokları ile kapatılmış mezar soyulmuştur.

KAT.NO: 83

GRUP: IV.1a

ALAN:4

LEVHA NO:

GÖMÜ: Yakmadan gömme

B.YERİ: Altın-tepe I

YAPIM: Taştan inşa edilmiştir

M.GİRİŞİ: Basit girişli, 1.27x0.80m.

ODA: Üç odalı. Yükseklik 2.75m.,3.05x2.00m. boyutlarında. Sözde kemerli.

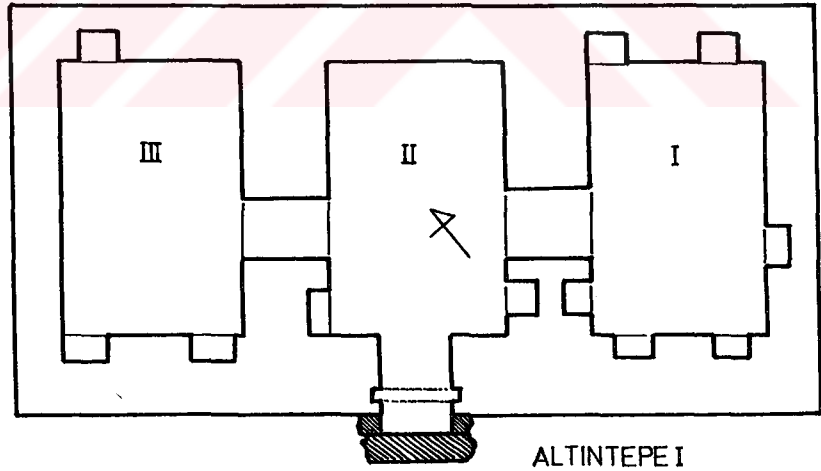
NIŞ: 11 adet. 0.44x0.42m. boyutlarında

M.YÖNÜ: Güneybatı-kuzeydoğu.Kapı güneybatıda.

BULUNTU: 3.odada bir çocuk iskeleti. Ölü hediyeleri tahrip edilip, çalınmıştır.

KAYNAK: Özgüç 1969,10-14; Kleiss-Hauptmann 1976,K.No.54; Ögün 1978a,643-644; van Hulsteyn 1981,1-5,fig.1-2; Forbes 1983,110,fig.59.

NOT: Mezar 1956 yılında karayolu işçileri tarafından bulunmuş ve soyulmuştur. Kesme taşlarla yapılmıştır. Bu mezar III. mezardan daha eski olmalı. II.Sarduri'den geç olmamalı. Forbes; plan açısından 2.mezardan farklı olduğunu ve belkide II.mezar ile bir küçük kompleks oluşturduğunu ve II den önce inşa edilen mezar olduğunu belirtmektedir(Forbes1983,113-114).

KAT.NO: 84

GRUP: IV.1a

ALAN:4

LEVHA NO:

GÖMÜ: Yakmadan gömme

B.YERİ: Altıntepe II

YAPIM: Taştan inşa edilmiştir

M.GİRİŞİ: Dromoslu 1.25m. yüksekliğinde,2.40x0.90m.

ODA: Tek odalı, Uzunluk,4.00m, güney-batı genişlik 2.75m., kuzey-doğu 2.50m. yükseklik 2.00m.

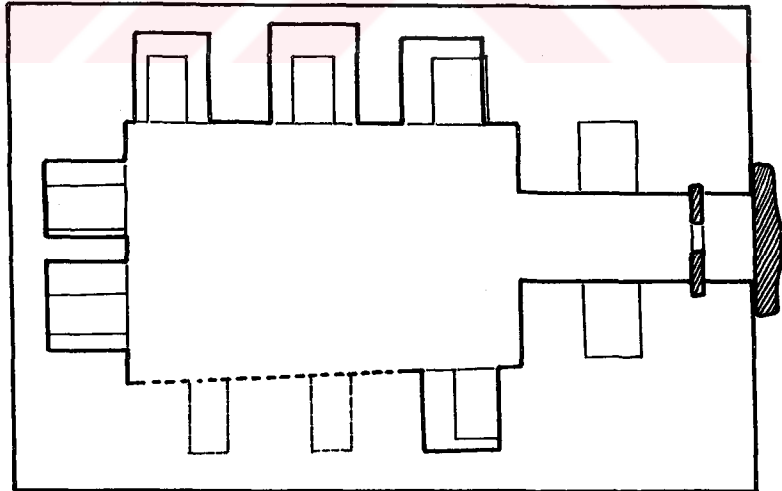
NİŞ: 10 adet, 1.23x0.95m. Çukurların çapı 0.15m.

M.YÖNÜ: Kuzeydoğu- güneybatı

BULUNTU: Çeşitli ölü hediyeleri ve tunç urne tipi kaplar. Yağma edilmiştir.

KAYNAK: Özgüç 1961,261vd. ;1969,15-18,fig.12;Kleiss-Hauptmann 1976,K.No.54; van Hulsteyn 1981, 5-9, fig.3-4; Forbes 1983,110-113, fig.60

NOT: 1938 yılında köylüler tarafından soyulmuştur. Kapı kuzeydoğuya bakmaktadır. Her niş ikişer çukur bulunan birer yassı taşla ikiye bölünmüştür. Güneybatısında iskelet kalıntıları var. Mezar üzeri yassı plaka taşlarla kapatılmıştır. Ölü tabana yatırılmıştır. Mezar I Rusa'ya tarihlenir (M.Ö.732-714). I. mezara göre kontrastır. Tek oda nişler ve üst örtü açısından Özgüç; I ile inşa tarzı açısından benzerlik olması nedeniyle küçük bir kompleks oluşturabileceğini belirtmektedir.Yine de II. mezar inşa edilirken I.den haberdardı.

ALTINTEPE II

KAT.NO:

85

GRUP: IV.1a

ALAN:4

LEVHA NO: 48:a

GÖMÜ: Yakmadan gömme

B.YERİ: Altıntepe III

YAPIM: Taştan inşa edilmiştir.

M.GİRİŞİ: Dromoslu, 1.00m gen.,1.25m.uzunluğunda

ODA: Üç odalıdır.1. 2.00x 4.00 m; 2. 2.50x4.00m; 3.2.00x2.50m. boyutlarındadır. Kapılar 1.00 ve 0.75 m. genişliğinde. Tekneler 2.33x0.85m boyutlarında, 0.99m.derinliktedir.

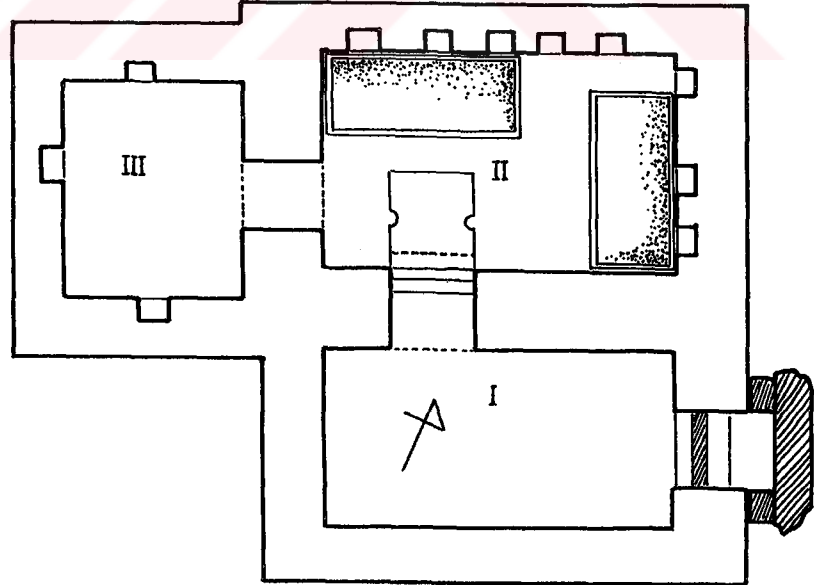
NİŞ: 11 adet niş var.

M.YÖNÜ: Kuzeydoğu-güneybatı. Kapı batıda.

BULUNTU: Biri kadın iki iskeletler var.Ölü hediyeleri var.

KAYNAK: Özgüç 1969,18-27; Kleiss-Hauptmann 1976,K.No.54; van Hulsteyn 1981,fig.5-8.

NOT: Mezar 1959 yılında bulunmuştur. Odaları tavanı uzunluğu üç metreyi geçen taş bloklarla kapatılmıştır. İskeletler lahitlerde olup, tekne yönlerine bağlı olarak kuzeybatı-güneydoğu, kuzeydoğu-güneybatı yönündedir. Akdeniz ve Euafrican tiptedir. Mezarlar I.Rusa'nın oğlu II.Argiştı (MÖ.713-679) ile çağdaştır.Üç mezar içinde en son bu mezar inşa edilmiştir.

ALTINTEPE III

KAT.NO: 86

GRUP: IV.1a

ALAN:1

LEVHA NO: 36:a

GÖMÜ: Yakmadan gömme

B.YERİ: Taniktepe. Ağrı-Doğubayazıt

YAPIM: Taştan inşa edilmiştir

M.GİRİŞİ: Kuyu şeklinde dromoslu

ODA: Tek odalı. 2.95x2.70x6.30x6.15 m. boyutlarında, yaklaşık 3.00m. yüksekliğinde. Dromos 1.50x1.50x1.80x2.15m. boyutlarında, kapı açıklığı 1.15 metredir.

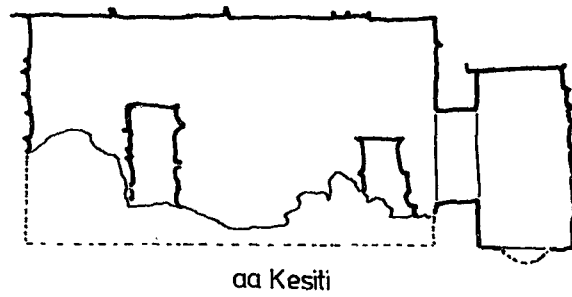
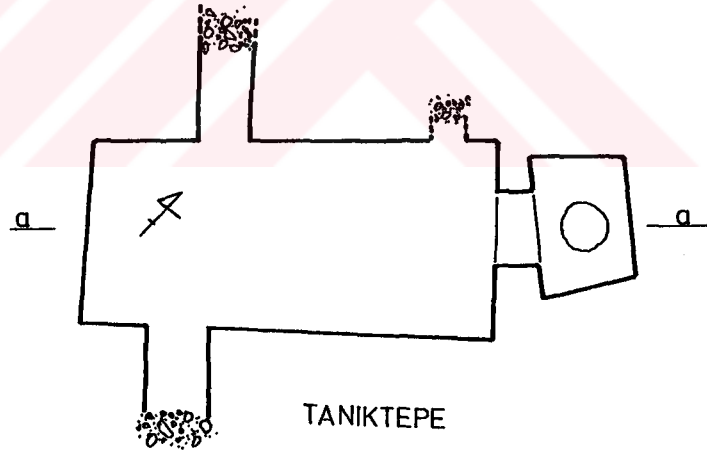
NİŞ: Oda içinde üç kapı-niş(?) vardır.

M.YÖNÜ: Kuzeydoğu-güneybatı, kapı kuzeydoğudadır.

BULUNTU: yok

KAYNAK: yok

NOT: Sözde kemerli inşa edilmiştir.

KAT.NO: 87

GRUP: IV.1a

ALAN:2

LEVHA NO:

GÖMÜ: Yakmadan gömme

B.YERİ: Gönllüaçık. Patnos'tan 25km.uzakta,Gönllüaçık köyünün(Karavet) 200m.güneyinde.

YAPIM: Taştan inşa edilmiştir.

M.GİRİŞİ: Dromoslu. 0.75m.yükseğinde.

ODA: Tek odalı, sözde kemerli. 2.10m. uzunluğunda, arkada 2.28m. önde 1.10m. genişliğinde.
Yükseklik 1.50-1.60m.

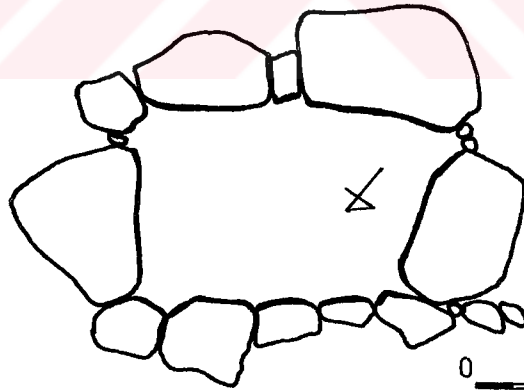
NİŞ: yok

M.YÖNÜ:Doğu- batı yönünde hafif güneye kaydırılmış. Kapı batıda.

BULUNTU: Yılan başlı bronz bilezik ve kemerler .

KAYNAK: Öğün 1978a,656-657, fig.5; van Hulsteyn 1981,48-50,fig.14.

NOT: Tepenin kuzey eğiminde köylüler 20 kadar mezar açmışlardır. Mezarda iri taşlar kullanılmıştır. Mezar Geç9.yy.-Erken 6.yy. arasından.

0 0.50 M.
GÖNLÜAÇIK

KAT.NO:

88

GRUP: IV.1b

ALAN:1

LEVHA NO: 36:b

GÖMÜ: Yakmadan gömme

B.YERİ: Dilkaya Mezarlık Alanı, I. 1(88), plankare: DD14,-7.36m.

YAPIM: Taştan inşa edilmiştir

M.GİRİŞİ: yok

ODA: Dıştan 2.50x2.75m.

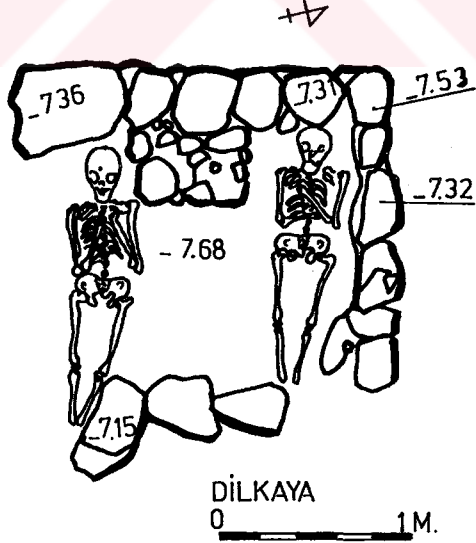
NİŞ: yok

M.YÖNÜ: Kuzeybatı-güney doğu

BULUNTU: Kırmızı perdahlı bir kulp parçası BML 782

KAYNAK: Çilingiroğlu 1990b,249,res.8.

NOT: Mezarın güney ve doğu kısmı tahrip edilmiştir. İçinde başları batıda, doğu-batı doğrultusuna uzanan iki gömü vardır. Birincisinin kolları göğüste (II.57(88)), diğerinin göğüs ve karındadır (II.56(88)). İskeletlerin kafatası yapıları yuvarlak Akdeniz ırkının özelliklerini taşımaktadır. İskeletlerin arasında batı duvarına birleşen 0.80x0.50m. boyutlarında bir seki yer alır(ölü hediyesi için olabilir). Keramik kodları:BML,BMM.

KAT.NO: 89

GRUP: IV.1b

ALAN:1

LEVHA NO: 37:a

GÖMÜ: Yakmadan gömme

B.YERİ: Giyimli. Van- Gürpınar İlçesi Giyimli Köyü, K 14 plankaresinin güneybatı köşesinde

YAPIM: Taştan inşa edilmiştir

M.GİRİŞİ: yok

ODA:

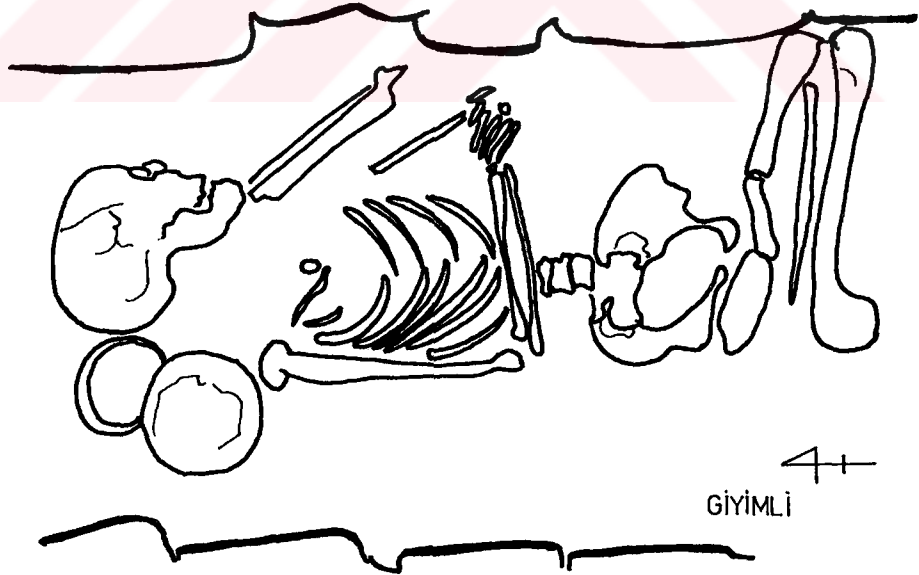
NİŞ: yok

M.YÖNÜ: Kuzey-güney

BULUNTU: Çömlek ve omurgalı bir kase

KAYNAK: Kleiss-Hauptmann 1976,K.No.124; A. Erzen, "Giyimli bronz defnesi ve Giyimli kazısı", *Bulleten* 38 (1974),199-200, res.20-22; "Giyimli (Hırkanis) Kazısı, 1972", *TAD XXI.1* (1974),15,res.4.

NOT: Sol yanına hoker tarzında yatırılmış olan iskeletin başı kuzeye ayakları ise güneye bakmaktadır. Yüz doğuya bakmaktadır. Mezarın üzeri sal taşları ile kapatılmıştır. Mezar MÖ.VII.yy.a verilmektedir.

KAT.NO: 90

GRUP: IV.1b

ALAN:1

LEVHA NO:

GÖMÜ: Yakmadan gömme

B.YERİ: Çavuştepe. Van-Çavuştepe kalesinin kuzey eteğinde.

YAPIM: Taştan inşa edilmiştir **M.GİRİŞİ:** yok

ODA: 1.01m.yüksekliğinde,1.03x1.30m.boyutlarında.

NIŞ: yok

M.YÖNÜ:Doğu-batı

BULUNTU: Üzeri boyalı keramik parçası

KAYNAK: A.Erzen, "Çavuştepe 1969 Kazıları", **Bulleten** 34 (1970),503; Kleiss-Hauptmann 1976,K.No.7.

NOT: Mezarın üzerinde kapak taşı vardır. İskelet hoker tarzındadır. Sol yanına yatırılan iskeletin yüzü doğuya bakmaktadır.Başın altında yastık şeklinde taş vardır. Mezar zamanında soyulmuştur. II. Rusa ile çağdaş olabilir.

KAT.NO: 91

GRUP: IV.1b

ALAN:2

LEVHA NO: 37:b-c

GÖMÜ: Yakmadan gömme

B.YERİ: Harmantepe. Adilcevaz'ın 10km.kuzeydoğusundaki Harmantepe

YAPIM: Taştan inşa edilmiştir M.GİRİŞİ: yok

ODA: 1.00x0.70/0.80m. boyutlarında 0.60/0.70m.derinliğindedir.

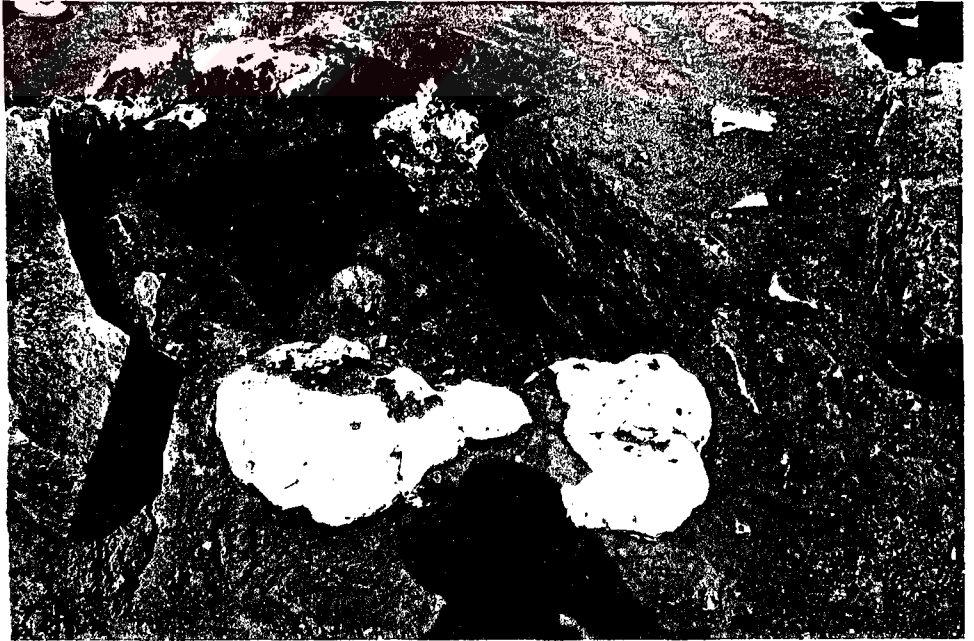
NIŞ: yok

M.YÖNÜ:

BULUNTU:

KAYNAK: Mellink 1965,142; H. Alkım 1967,20-21; Kleiss-Hauptmann 1976,K.No.118.

NOT: Mezarlar Urartu kalesi olan Kefirkale'ye 7km. mesafededir. Pitos mezarlarla birlikte 15 mezar vardır. Mezarlarda iskelet yoktur denmesine karşın (H.Alkım 1967:21) V.Sevin'in çektiği fotoğraflarda sandık mezarlarda iskelet kalıntıları görülebilmektedir.İskeletler hoker tarzındadır.

KAT.NO: 92 GRUP: IV.1b ALAN:4 LEVHA NO:

GÖMÜ: Yakmadan gömme (?)

B.YERİ: Suçatı 1. Erzurum Çat ile Karlıova ilçeleri arasındaki köyün 2 km. kuzeyinde

YAPIM: Taştan inşa edilmiştir. M.GİRİŞİ: yok

ODA: 1.70x0.80m. boyutlarında

NIŞ: yok

M.YÖNÜ: ?

BULUNTU: ?

KAYNAK: Karaosmanoğlu 1991,596.

NOT: Köylüler tarafından açılmıştır. Taş örgülü mezarın üstü iri bir kapak taşı ile kapatılmıştır.

KAT.NO: 93 GRUP: IV 1b ALAN:4 LEVHA NO:

GÖMÜ: Yakmadan gömme (?)

B.YERİ: Suçatı 2 . Erzurum Çat ile Karlıova ilçeleri arasındaki köyün 2km. kuzeyinde

YAPIM: Taştan inşa edilmiştir M.GİRİŞİ: yok

ODA: 1.40x0.65m. boyutlarında

NIŞ: yok

M.YÖNÜ: ?

BULUNTU: ?

KAYNAK: Karaosmanoğlu 1991, 596 vd.

NOT: İlk mezarın 2.70m. uzağında köylüler tarafından açılmıştır. Mezarın üstü düz iri bir kapak taşıyla kapatılmıştır.

KAT.NO: 94 GRUP: IV.1c ALAN:1 LEVHA NO: ?

GÖMÜ: Yakmadan gömme

B.YERİ: Dilkaya mezarlık alanı, CC 13d,II.36(90),-8.42,CCR.

YAPIM: Toprağa gömü, M.GİRİŞİ: yok

ODA: yok

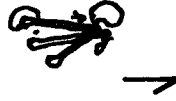
NIŞ: yok

M.YÖNÜ: Kuzey-güney, baş kuzeyde

BULUNTU: Tunç saç iğneleri. Env.No: DK.16.90 ve DK.17.90

KAYNAK: Çilingiroğlu 1990-1991,36; Çilingiroğlu-Derin 1992,409.

NOT:

KAT.NO: 95

GRUP: IV.1c

ALAN:1

LEVHA NO: 38:b

GÖMÜ: Yakmadan gömme, hoker

B.YERİ: Dilkaya mezarlık alanı,CC 15c,II.44(90),-8.94m.,CDE

YAPIM: Toprağa gömü

M.GİRİŞİ: yok

ODA: yok

NİŞ: yok

M.YÖNÜ: Kuzey-güney, baş kuzeyde

BULUNTU: Tunç yüzük ve boncuklar.

KAYNAK: Çilingiroğlu 1990-1991,36; Çilingiroğlu-Derin 1992,409,res.7.

NOT: İskeletin yüzü batıya bakıyor. Sırt kısmında düzgün taş sırası ortaya çıkartılmıştır. Mezar taş-sandık şeklinde olabilir.

KAT.NO: 96

GRUP: IV.1c

ALAN:1

LEVHA NO: 38:c

GÖMÜ: Yakmadan gömme, hoker

B.YERİ: Dilkaya mezarlık alanı,DD 15, II.36(89),-8.54m.,BUR.

YAPIM: Toprağa gömü

M.GİRİŞİ: yok

ODA: yok

NIŞ: yok

M.YÖNÜ: Doğu-batı, baş batıda

BULUNTU: yok

KAYNAK: yok

NOT:

KAT.NO: 97

GRUP: IV.1c

ALAN:1

LEVHA NO: 39:a

GÖMÜ: Yakmadan gömme

B.YERİ: Dilkaya mezarlık alanı, DD15a, II.21(90)-8.22m.,CCB.

YAPIM: Toprağa gömü

M.GİRİŞİ: yok

ODA: yok

NİŞ: yok

M.YÖNÜ: Doğu-batı , baş batıda

BULUNTU: yok

KAYNAK: Çilingiroğlu-Derin 1992,409.

NOT:

KAT.NO: 98

GRUP: IV.1c

ALAN: 1

LEVHA NO: 39:b

GÖMÜ: Yakmadan gömme

B.YERİ: Dilkaya mezarlık alanı,EE 15,II.4(88),-7.95m.,BEG

YAPIM: Toprağa gömü,

M.GİRİŞİ: yok

ODA: yok

NIŞ: yok

M.YÖNÜ: Doğu - batı, baş doğuda.

BULUNTU: yok

KAYNAK: Çilingiroğlu 1990b, 249.res.7.

NOT: Yüz güneye dönük.

KAT.NO: 99

GRUP: IV.1c

ALAN:1

LEVHA NO: 39:c

GÖMÜ: Yakmadan gömme

B.YERİ: Dilkaya mezarlık alanı,plan kare CC 16a, II.16(91),-8.84m., CEZ

YAPIM: Toprağa gömü

M.GİRİŞİ: yok

ODA: yok

NİŞ: yok

M.YÖNÜ: Doğu -batı, baş batıda

BULUNTU: Tunç; küpe,yüzük,cımbız,keçi figürlü iğne ve boncuklar.Env.NO:DK.1-6.91

KAYNAK:

NOT: İskelet hoker tarzındadır.

→

KAT.NO: 100

GRUP: IV.1c

ALAN:1

LEVHA NO:

GÖMÜ: Yakmadan gömme

B.YERİ: Dilkaya mezarlık alanı, FF 14d, II.15(86),-7.50m.,AOG

YAPIM: Toprağa gömü,

M.GİRİŞİ: yok

ODA: yok

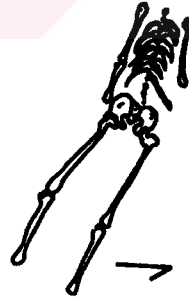
NİŞ: yok

M.YÖNÜ: Doğu - batı, baş kısmı batıda.

BULUNTU: yok

KAYNAK:

NOT: İskeletin kafatası yoktur, düzensiz bir şekilde yatırılmıştır. Kalçasında saplanmış durumda Urartu dönemi demir bir okucu bulunmaktadır.

KAT.NO: 101

GRUP: IV.1c

ALAN:3

LEVHA NO:

GÖMÜ: Yakmadan gömme

B.YERİ: Iğdır'da , kayalığın batısındaki H alanında, iki iskelet.

YAPIM: Toprağa gömü

M.GİRİŞİ: yok

ODA: yok

NIŞ: yok

M.YÖNÜ: yok

BULUNTU: Bir kavanoz ve testi, mızrak ucu, bıçaklar, demir,bronz ve keramik pr.

KAYNAK: Barnet 1963,155,fig.2-3; Kleiss-Hauptmann 1976,K.No.49.

NOT: Kaya çatlağında dağılmış durumda iki çocuk iskeleti bulunmuştur. MÖ.7.yy.ın ikinci yarısına verilmektedir.

KAT.NO: 102 GRUP: IV.1c ALAN:1 LEVHA NO:

GÖMÜ: Yakmadan gömme

B.YERİ: Kalecik. Van-Kalecik yakınında

YAPIM: Toprağa gömü

M.GİRİŞİ: yok

ODA: yok

NİŞ: yok

M.YÖNÜ:

BULUNTU: Çanak ve içinde süs eşyaları, cam boncuk , bronz iğne.

KAYNAK: Ögün 1978a,673.

NOT: Yol yapımı sırasında bulunan iskeletin üzerinde 0.60x1.50m.boyutunda plaka taş vardır.

KAT.NO: 103 GRUP: IV.1c ALAN:2 LEVHA NO:

GÖMÜ: Yakmadan gömme, hoker

B.YERİ: Liç 2. Liç mezarlığı, 2 nolu mezar.

YAPIM: Toprağa gömü

M.GİRİŞİ: yok

ODA: yok

NİŞ: yok

M.YÖNÜ: Doğu-batı, kafa batıda, yüz kuzeye bakıyor

BULUNTU: İki kap bir kandil.

KAYNAK: Ögün 1978a,673-674.

NOT: Erkek iskeletidir. III no'lu oda mezarın güneydoğu köşesinde 1.30m. uzakta 1 no'lu mezar vardır.

KAT.NO: 104

GRUP: IV.1c

ALAN:2

LEVHA NO:

GÖMÜ: Yakmadan gömme, hoker

B.YERİ: Liç 3. Liç mezarlığı,3 no'lu mezar

YAPIM: Toprağa gömü

M.GİRİŞİ: yok

ODA: yok

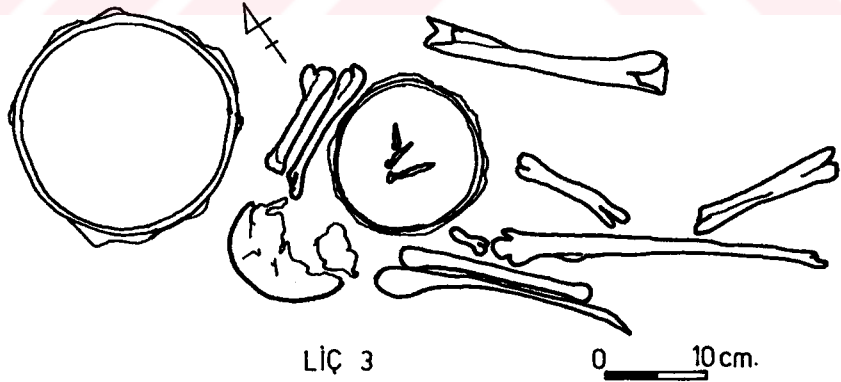
NIŞ: yok

M.YÖNÜ: Kuzeybatı- güneydoğu yönünde, baş kuzeybatıdadır.

BULUNTU: Bronz kemer, kap içinde dikiş iğnesi, iki kap ve bir kandil bulunmuştur.

KAYNAK: Ögün 1978a,674-675, textabb.13,Abb.19.

NOT: Kadına aittir.

KAT.NO: 105

GRUP: IV.1c

ALAN:5

LEVHA NO:

GÖMÜ: Yakmadan gömme, hoker

B.YERİ: İmamoğlu. Malatya-İmamoğlu höyüğü, höyük konisi üzerinde, 6 H açmasında

YAPIM: Toprağa gömü

M.GİRİŞİ: yok

ODA: yok

NIŞ: yok

M.YÖNÜ: Kuzey -güney doğrultusunda, baş güneyde.

BULUNTU: Çeşitli süs eşyaları ve mühürler

KAYNAK: Uzunoğlu 1986,181-183,res.2-4.

NOT: Sağ yanına yatırılmış iskeletin göğüsü üzerinde ve baş çevresinde; bir silindirik mühür iki fayans skarabe, iki taş damga mühür, yeşil taştan uyuyan ördek biçimli mühürlü ağırlık, tunç küpe, yüzük ve iğne, lapislazuli, fayans, böcek kabuğundan yapılmış çeşitli boncuklar bulunmuştur.

KAT.NO: 106

GRUP: IV.1c

ALAN:5

LEVHA NO:

GÖMÜ: Yakmadan gömme

B.YERİ: Norşuntepe 1. Elazığ-Norşuntepe Akrapol alanı, güney yamaç ,R22c alanı. 1 nolu iskelet

YAPIM: Toprağa gömü

M.GİRİŞİ: yok

ODA: yok

NIŞ: yok

M.YÖNÜ: Kuzeybatı- güneydoğu, baş doğuda

BULUNTU: Demir okucu ve bir bıçak

KAYNAK: Kleiss-Hauptmann 1976,K.No.95; Hauptmann 1979,44-45.

NOT:

KAT.NO: 107 GRUP: IV.1c ALAN:5 LEVHA NO:

GÖMÜ: Yakmadan gömme

B.YERİ: Norşuntepe 2. Elazığ-Norşuntepe akrapol alanı, R22c, 2 nolu mezar

YAPIM: Toprağa gömü M.GİRİŞİ: yok

ODA: yok

NİŞ: yok

M.YÖNÜ: Kuzeybatı- güneydoğu, baş batıda.

BULUNTU: Yonca ağızlı iki testi (başın yanında)

KAYNAK: Hauptmann1979,44-45.

NOT: İskeletin başı doğuya bakmaktadır. Yonca ağızlı iki testi baş tarafında durmaktadır.

KAT.NO: 108 GRUP: IV.1c ALAN:5 LEVHA NO:

GÖMÜ: Yakmadan gömme

B.YERİ: Norşuntepe 3. Elazığ-Norşuntepe, akrapol alanı, güney yamaç, R22c, 3 nolu mezar.

YAPIM: Toprağa gömü M.GİRİŞİ: yok

ODA: yok

NİŞ: yok

M.YÖNÜ:

BULUNTU: yok

KAYNAK: Hauptmann 1979,44-45.

NOT: Hoker durumda çocuk iskeletidir.

KAT.NO: 109 GRUP: IV.1c ALAN:5 LEVHA NO:

GÖMÜ: Yakmadan gömme

B.YERİ: Norşuntepe 4. Elazığ-Norşuntepe, akrapol alanı,güney yamaç,R23a, 1 no'lu mezar.

YAPIM:Toprağa gömü M.GİRİŞİ: yok

ODA:yok

NİŞ: yok

M.YÖNÜ:Kuzey-güney, baş kuzeyde

BULUNTU:250'den fazla kireç taşı boncuk,üç küpe,yüzük,fibula,asma delikli mühür

KAYNAK: Hauptmann 1979,44-45.

NOT:Kadın iskeletidir.

KAT.NO: 110 GRUP: IV.1c ALAN:5 LEVHA NO:

GÖMÜ: Yakmadan gömme

B.YERİ: Norşuntepe 5. Elazığ-Norşuntepe, akrapol alanı, güney yamaç, R23a, 2 no'lu mezar.

YAPIM:Toprağa gömü M.GİRİŞİ: yok

ODA:yok

NİŞ: yok

M.YÖNÜ:Doğu-batı

BULUNTU:Kafasının iki yanında altı tunç küpe

KAYNAK: Hauptmann 1979,44-45.

NOT:Kadın iskeleti

KAT.NO: 111 GRUP: IV.1c ALAN:5 LEVHA NO:

GÖMÜ: Yakmadan gömme

B.YERİ: Norşuntepe 6. Elazığ-Norşuntepe akrapol alanı,güney yamaç,R23a,3 nolu mezar.

YAPIM: Toprağa gömü M.GİRİŞİ: yok

ODA: yok

NIŞ: yok

M.YÖNÜ: Doğu-batı, baş batıda.

BULUNTU: yok

KAYNAK: Hauptmann 1979,45.

NOT: Hoker tarzındadır.

KAT.NO: 112 GRUP: IV.1c ALAN:5 LEVHA NO:

GÖMÜ: Yakmadan gömme

B.YERİ: Tepecik. Elazığ bölgesinde Keban Baraj gölü altında. Tepecik H. konisinde

YAPIM: Toprağa gömü M.GİRİŞİ: yok

ODA: yok

NIŞ: yok

M.YÖNÜ: Doğu- batı doğrultusunda, baş batıda yüz güneye bakıyor.

BULUNTU: ?

KAYNAK: U.Esin, "Orta Doğu Teknik Üniversitesi Keban Eski Kazıları", VII. Türk Tarih Kongresi 1, 44,res.8, Ankara ,1972; Kleiss-Hauptmann 1976,K.No.144.

NOT: Höyükte ele geçen Demir Çağ buluntularına göre Orta Demir Çağ'a tarihlenebilir. Höyükteki 500'ü aşkın iskelet içinde tek Demir Çağ gömüsüdür.

KAT.NO: 113

GRUP: IV.1c

ALAN:1

LEVHA NO: 40:a

GÖMÜ: Yakmadan gömme

B.YERİ: Ayanıs 1. Kalenin doğusundaki mezarlık alanından.1839.92 m.(-26.95), ATS.

YAPIM: Toprağa gömü

M.GİRİŞİ: yok

ODA: yok

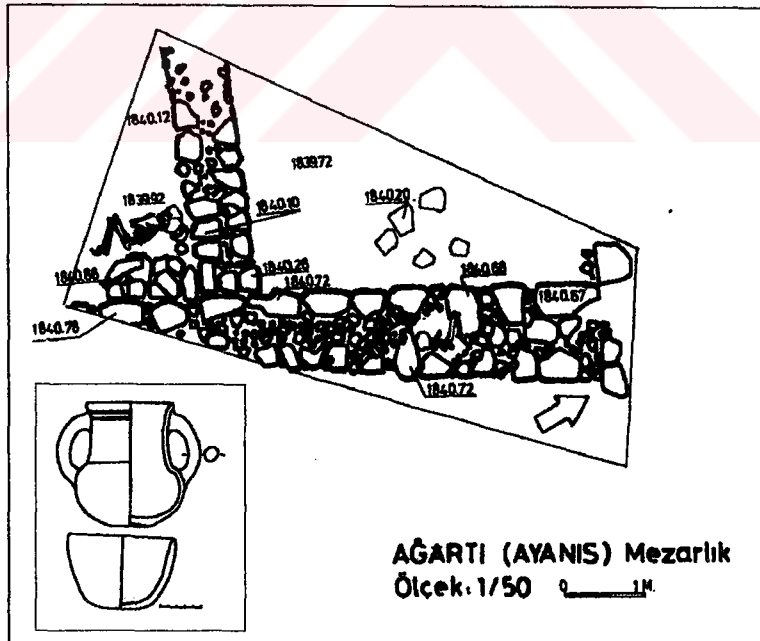
NİŞ: yok

M.YÖNÜ: Kuzey -güney. Baş kuzeydedir.

BULUNTU: Tunç küpeler, çift kulplu maşrapa, iki boncuk (biri tunç), kap parçaları

KAYNAK: Kleiss-Hauptmann 1976,K.No.136.

NOT: Hoker tarzındaki kadın iskeletinin yüzü batıya bakmaktadır. Boyun arkasında kırık durumda el yapımı, bir kap bulunmuştur. Kafasının yanına maşrapa (AY.4.92), bırakılmıştır.Kafakasını bir taş ezmiştir. Her iki kulakta da tunç küpeler vardır. Sol kulakta iki büyük , sağ kulakta dört küçük bir büyük tunç küpe bulunmuştur. Boyun kesiminde biri tunç iki boncuk, kolyeye ait olmalıdır.

KAT.NO: 114

GRUP: IV.1c

ALAN:1

LEVHA NO: 40:b

GÖMÜ: Yakmadan gömme

B.YERİ: Ayanıs 2. Kalenin doğusundaki mezarlık alanından. 1840.68 m.(-26.19), ATT.

YAPIM: Toprağa gömü

M.GİRİŞİ: yok

ODA: yok

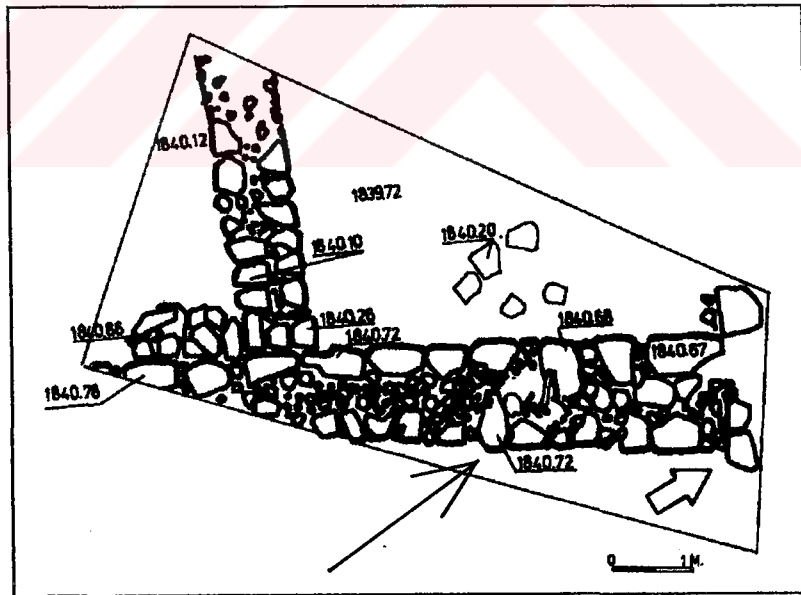
NİŞ: yok

M.YÖNÜ: Kuzey -güney. Baş güneydedir.

BULUNTU: yok

KAYNAK:

NOT: Hoker tarzındaki iskelet duvar üzerinde bulunmuştur. Ölünün yüzü doğuya bakmaktadır. Yanında herhangi bir buluntu ele geçmeyen gömü oldukça tahrip olmuştur.

KAT.NO: 115

GRUP: IV.1c

ALAN: 1

LEVHA NO: 2

GÖMÜ: Yakmadan gömme

B.YERİ: Van Kalesi Höyüğü (140) L9 plankaresinde.

YAPIM: Toprağa gömü

M.GİRİŞİ: yok

ODA: yok

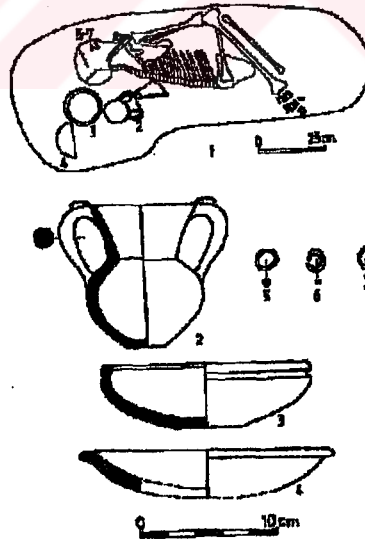
NIŞ: yok

M.YÖNÜ: Kuzeybatı - güneydoğu

BULUNTU: Çift kulplu maşrapa, iki kase ve küpeler.

KAYNAK: Tarhan - Sevin 1993a,410; 1993b, (baskıda); Tarhan 1993a, (baskıda).

NOT: Alttaki Urartu dönemine ait B2 mekanının doğu duvarının taş temelleri üzerine yerleştirilmiştir. Ceset , başı kuzeye gelecek şekilde sol yanı üzerine hoker tarzında yatırılmıştır. Gömünün stratigrafik konumu ve buluntular mezarın Hasanlu IIIA ile çağdaş ,Geç Demir Çağ'a ait olabileceğini ortaya koymaktadır.

KAT.NO: 116

GRUP: IV.1d

ALAN:4

LEVHA NO:

GÖMÜ: Yakmadan gömme (?)

B.YERİ: Suçatı 3. Erzurum'da Çat ile Karlıova ilçeleri arasındaki köyün 2km. kuzeyinde

YAPIM: Pitos

M.GİRİŞİ: yok

ODA:

NİŞ: yok

M.YÖNÜ:

BULUNTU: Urartu kemeri

KAYNAK: Karaosmanoğlu 1991,596, res.3-11.

NOT: İkinci mezarın 3m. batısında bulunmuştur. 1.20m çapında 0.40m. derinliğindedir. Üstü kırık olup kalınlığı 0.12m. dir. Mezar içinde MÖ.7.yy. ortasına verilen bir tunç kemer ele geçmiştir.

KAT.NO: 117

GRUP: IV.1d

ALAN:5

LEVHA NO:

GÖMÜ: Yakmadan gömme

B.YERİ: Norşuntepe. Norşuntepe'nin doğusunda KK 33 plankaresinde (a).

YAPIM: Küp mezar

M.GİRİŞİ: yok

ODA: yok

NIŞ: yok

M.YÖNÜ: Doğu- batı,

BULUNTU: Tunç Kase. Env.No.71/89, R.15.9,h.4.7cm.

KAYNAK: Hauptmann 1974,78,Lev.77,5.

NOT: Küp yüzey toprağının 0.20m. altında bulunmuştur. İçinde bir çocuk iskeleti yer almaktaydı. Kabın ağzı bir kase ile örtülmüştür. Kase iskeletin yanına bırakılmıştır.

KAT.NO: 118

GRUP: IV.1d

ALAN:5

LEVHA NO:

GÖMÜ: Yakmadan gömme

B.YERİ: Norşuntepe. Norşuntepe'nin doğusunda KK 33 plankaresinde.

YAPIM: Küp mezar

M.GİRİŞİ: yok

ODA: yok

NIŞ: yok

M.YÖNÜ:

BULUNTU: yok

KAYNAK: Hauptman 1974, 79, Lev.77,7,8.

NOT: Çok tahrip olmuştur. 0.35m. yüksekliğindeki çömleğin ağzı (açık kırmızımsı kahve hamurlu , açkılı, Env.No.71/35) 0.45 m. çapındaki açık kahve , hafif kırmızımsı lekeli hamurlu bir çanak ile kapatılmıştır(Env.No71/36).

KAT.NO: 119

GRUP: IV.1d

ALAN:2

LEVHA NO:

GÖMÜ: Yakmadan gömme

B.YERİ: Harmantepe. Adilcevaz'ın 10km.kuzeydoğusundaki Harmantepe k.

YAPIM: Küp mezar

M.GİRİŞİ: yok

ODA: yok

NİŞ: yok

M.YÖNÜ:

BULUNTU: Keramik ve tunç eşyalar

KAYNAK: Mellink 1965,142;H. Alkım 1967,20-21; Kleiss-Hauptmann 1976,K.No.118.

NOT: Mezarlar Urartu kalesi olan Kefirkale'ye 7km. mesafededir. Pitos mezarlarla birlikte 15 mezar vardır. Fotoğraflarda yatık durumdaki pitoslar açıkça görülebilmektedir.

KAT.NO: 120

GRUP: IV.1d

ALAN:1

LEVHA NO: 2:a

GÖMÜ: Yakmadan gömme

B.YERİ: Van Kalesi Höyüğü (151) L9 plankaresinde, B 10 mekanı içinde.

YAPIM: Pitos

M.GİRİŞİ: yok

ODA: yok

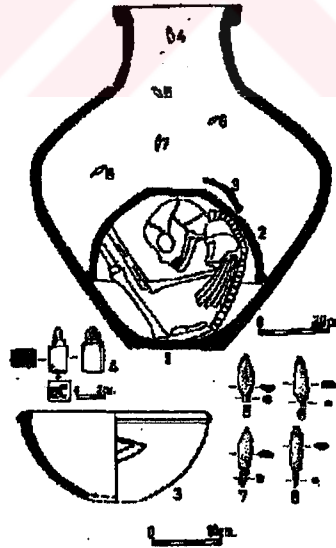
NİŞ: yok

M.YÖNÜ: Dik yerleştirilmiş

BULUNTU: Mühür, ok uçları, çanak parçası.

KAYNAK: Tarhan 1993a,(baskıda); 1993b (baskıda); Tarhan- Sevin 1993a (baskıda).

NOT: Odanın kuzey duvarına bitişik durumda bulunmuştur. Pitosun ağzı geç yapıkatı Urartu tabanı hizasındadır. Pitos olasılıkla Erken Urartu yapı katına aittir. Geç yapı katı evresinde , pitosun düzgünbir şekilde kırılarak , hoker durumundaki iskeletin kolaylıkla yerleştirilmesine imkan sağladığı anlaşılmaktadır. Pitosun dibine yerleştirilen cesedin üzeri ters çevrilmiş iri bir çanak ile kapatılmıştır. Böylece erken evrede bir depo kabı olarak kullanılan pitos , yeri değiştirilmeden geç evrede bir mezara dönüştürülmüştür. Mezar MÖ.7.yy. civarındadır.

KAT.NO: 121

GRUP: IV.1d

ALAN: 1

LEVHA NO: 2:a

GÖMÜ: Yakmadan gömme

B.YERİ: Van Kalesi Höyüğü (214) K10 plankaresinde.

YAPIM: Küp

M.GİRİŞİ: yok

ODA: yok

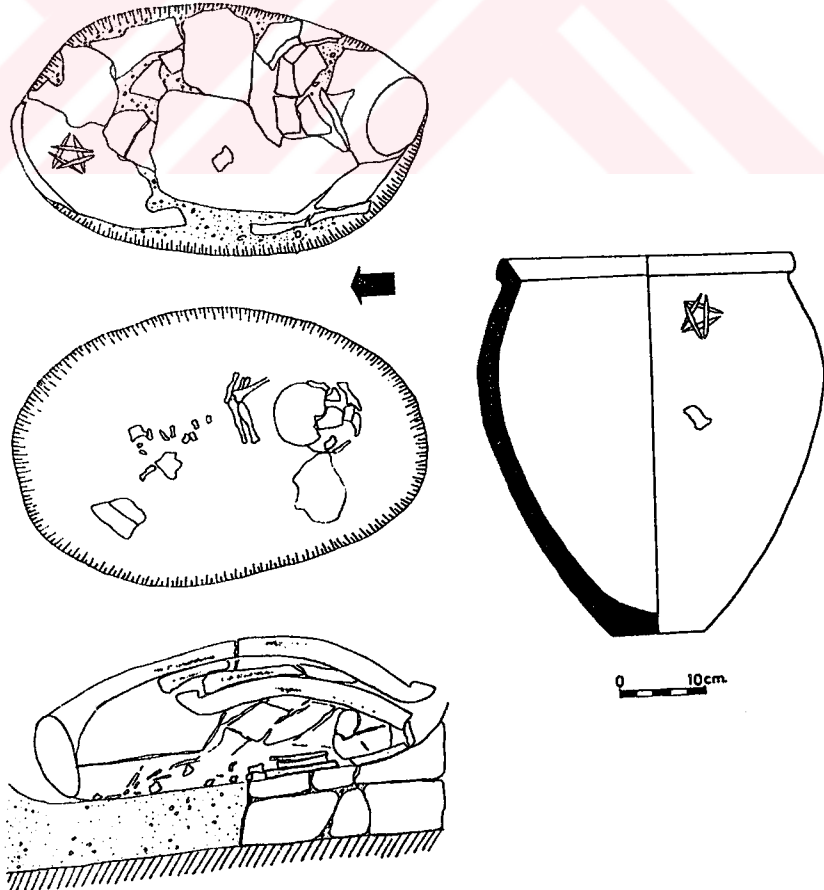
NIŞ: yok

M.YÖNÜ: Kuzeybatı - güneydoğu

BULUNTU:

KAYNAK: Tarhan 1993b,(baskıda); Tarhan - Sevin 1993a,410, res.14-15.

NOT: Mezar çukuru üzeri , diklemesine kırılan iri bir çömleğin parçaları ile kapatılmıştır. Tarhan, mezarı üzeri çömlek parçaları ile kapatılmış basit-toprak mezar olarak görmektedir. Mezar çukuru alttaki B 11 No'lu mekanın kısmen temel duvarları üzerine açılmıştır.

KAT.NO: 122

GRUP: IV.1d

ALAN:5

LEVHA NO: 2:b

GÖMÜ: Yakmadan gömme

B.YERİ: Değirmentepe, Malatya. Üçlü küp mezar.

YAPIM: Küp Mezar.

M.GİRİŞİ: yok

ODA: yok

NIŞ: yok

M.YÖNÜ: Doğu-batı

BULUNTU: Üç küp.

KAYNAK: Kleiss-Hauptmann 1976,K.No.147; Esin 1987, 92vd., Lev.42, 4;43 ,1 ;50.

NOT: Bu mezarda küplerin ağızları bir diğerrinin dibine gelecek şekilde yan yana yatırılarak açılan çukura yerleştirilmiştir. Küplerin dipleri kırılmış ve ölü sırt üstü yerleştirilmiştir. İskeletin baş ve gövdesinin üst kısmı en büyük kübün içindedir. Büyük küpün ağız kısmında damga mühür baskısı izi , küçük küpün çift olan kulplarının üst kısmında bir başka damga mühürün baskısı vardır.

KAT.NO: 123

GRUP: IV.1d

ALAN:5

LEVHA NO: 2:b

GÖMÜ: Yakmadan gömme

B.YERİ: Değirmentepe, Malatya. İkili küp mezar

YAPIM: Küp mezar

M.GİRİŞİ: yok

ODA: yok

NİŞ: yok

M.YÖNÜ: Doğu-batı

BULUNTU: yok

KAYNAK: Esin 1987,92,lev.42,4;50.

NOT: Küplerin ağızları bir diğerinin dibine gelecek şekilde yan yana yatırılarak açılan çukurun içine yerleştirilmiştir. İskeletin baş ve vücudun büyük bir kısmı , baştaki büyük kübün içine , geri kalan kısmı ise küçük küpe konmuştur.

KAT.NO: 124

GRUP: IV.1d

ALAN:5

LEVHA NO: 2:b

GÖMÜ: Yakmadan gömme

B.YERİ: Değirmentepe, Malatya. Tekli küp mezar.

YAPIM: Küp Mezar.

M.GİRİŞİ: yok

ODA: yok

NİŞ: yok

M.YÖNÜ: Doğu-batı

BULUNTU: Tek küp.

KAYNAK: Esin 1987,94, Lev.43,2;50.

NOT: 15-K açmasındaki kerpiç döşemenin içindeki çukurda bulunmuştur. Kübün üst kısmı bozuk olarak ele geçmiştir. İçinde bulunan iskelet hoker tarzındadır. Küp kırmızı hamurlu ve yüzeyi açkılı olarak kabaca yapılmıştır.

KAT.NO: 125

GRUP: IV.1d

ALAN:5

LEVHA NO: 2:b

GÖMÜ: Yakmadan gömme

B.YERİ: Değirmentepe, Malatya. Tekli küp mezar.

YAPIM: Küp Mezar.

M.GİRİŞİ: yok

ODA: yok

NİŞ: yok

M.YÖNÜ: Doğu-batı

BULUNTU: Tek küp ve ağırşak-boncuk.

KAYNAK: U.Esin-G.Arsebük-M.Özdoğan, "Değirmentepe Kazısı, 1978", Aşağı Fırat Projesi 1978-1979 Çalışmaları,79,lev.25,I,4;30,I; 26,4 , Ankara, 1987.

NOT: 17 F açmasının doğusunda v/d karesinde toprağın pullukla sürülmesi sırasında bulunmuştur. Mezar içinden iskeletlerin ancak bir kısım kemikleri ele geçmiştir. Kemiklerin durumu iskeletin hoker tarzında olduğunu göstermektedir.

KAT.NO: 126

GRUP: IV.2a

ALAN:2

LEVHA NO: 41:a,b

GÖMÜ: Yakarak gömme

B.YERİ: Atabindi I. Ağrı, Tutak ilçesi Atabindi köyü sınırları içinde

YAPIM: Anakayaya yapılmıştır.

M.GİRİŞİ: Kuyu şeklinde 13 basamaklı merdivenle

ODA: Ana salon ve iki odadan oluşmaktadır. Salon 5.00x5.60x5.00x5.80m. .

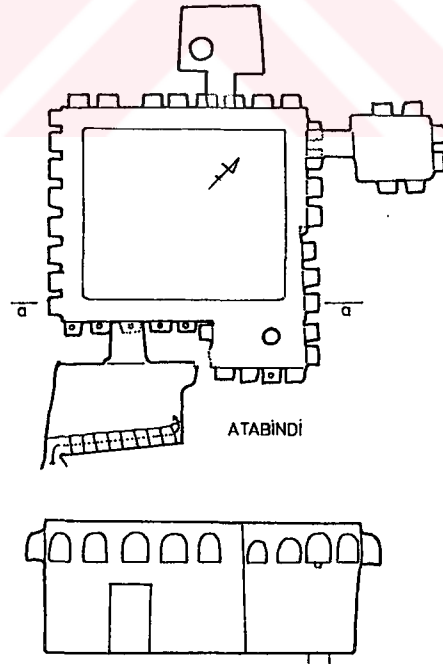
NİŞ: 42 kiş var. Salonda 36 adet.

M.YÖNÜ: Güneydoğu -kuzeybatı. Giriş güneydoğuda.

BULUNTU:

KAYNAK: Başgelen 1986a,29-30, res.11-15; 1987,8-11,res.1-9; 1990, 24, res.1-3; F. Işık, 1987 b, 503 vd., Abb.12.

NOT: Tepenin üzerinde çeşitli işaretler var. Tavan ve taban düzdür. Nişlerin tabanı Urnelerin oturabilmesi için oyuktur. Ana salon tabanında düzgün yuvarlak oyuk bulunmaktadır.

KAT.NO: 127

GRUP: IV.2a

ALAN:2

LEVHA NO:

GÖMÜ: Yakarak gömme

B.YERİ: Dönertaş. Ağrı ili Tutak ilçesine bağlı Dönertaş köyü.

YAPIM: Anakayaya yapılmıştır

M.GİRİŞİ: Basit girişli

ODA: Tek odalı (?).

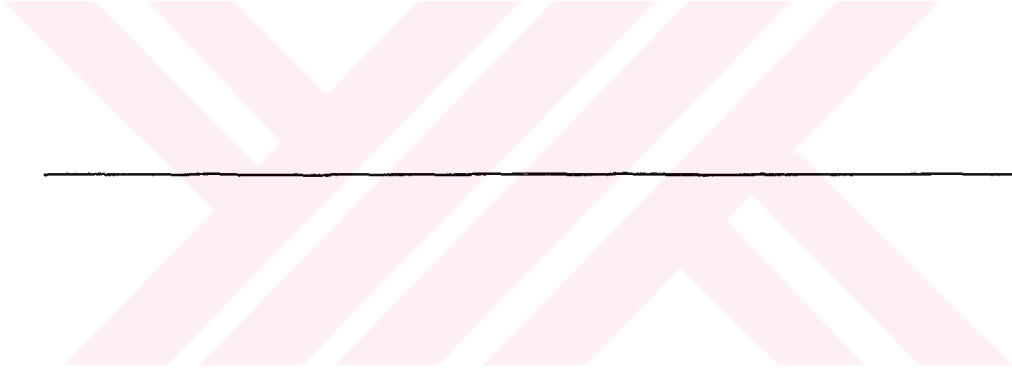
NIŞ: 22 niş var.

M.YÖNÜ:

BULUNTU:

KAYNAK: Başgelen 1986a,28, res.10.

NOT:

KAT.NO: 128

GRUP: IV.2a

ALAN:4

LEVHA NO:

GÖMÜ: Yakarak gömme

B.YERİ: Şirinlikale I. Tercan'ın güneyinde.

YAPIM: Anakayaya yapılmıştır

M.GİRİŞİ: Basit girişli. 0.70x1.20m.

ODA: İki odalı. A odası güney duvarı 3.55m., kuzey duvarı 3.60m. h:2.15m. B odası, kuzey duvarı 3.95m. ,güney duvarı 3.80m. h:2.10m.

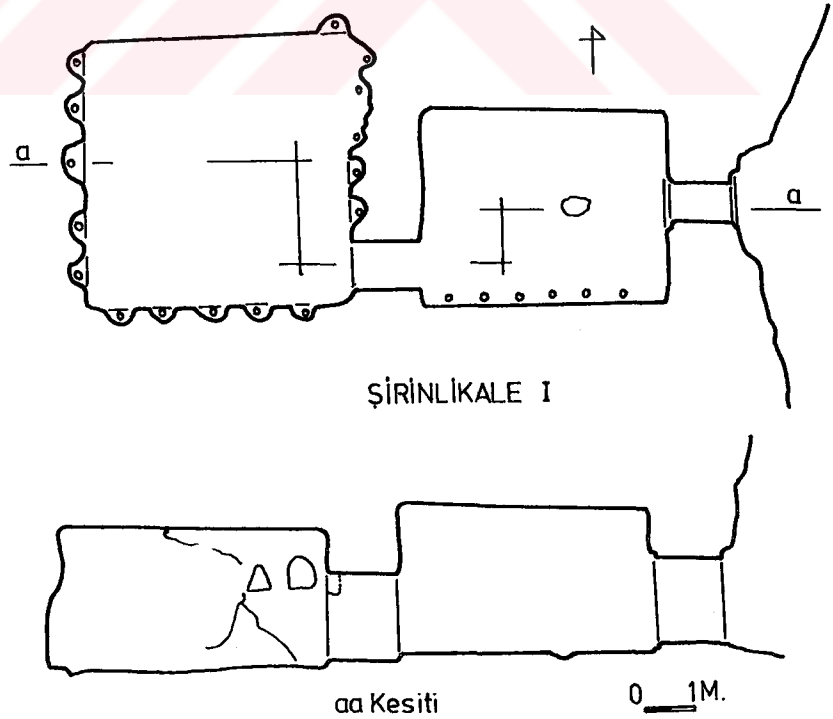
NİŞ: 16 niş var. B odasında.

M.YÖNÜ: Doğu-batı. Giriş doğuda.

BULUNTU:

KAYNAK: F.Işık 1987a: Lev.31.b;1987b: 497-533, Abb.6a,b.

NOT: A odasının güneyinde urne koyulmaya uygun (?) 6 çukur bulunmaktadır.

KAT.NO: 129

GRUP: IV.2a

ALAN:4

LEVHA NO:

GÖMÜ: Yakarak gömme

B.YERİ: Şirinlikale II. Tercan'ın güneyinde

YAPIM: Anakayaya yapılmıştır.

M.GİRİŞİ: Basit girişli. 0.70x1.10m.

ODA: İki odalı. Ön oda 3.90x3.15m. boyutlarında 2.05m. yüksekliğinde, arka oda 2.10x1.90m. boyutlarında, 1.80m.yüksekliğinde.

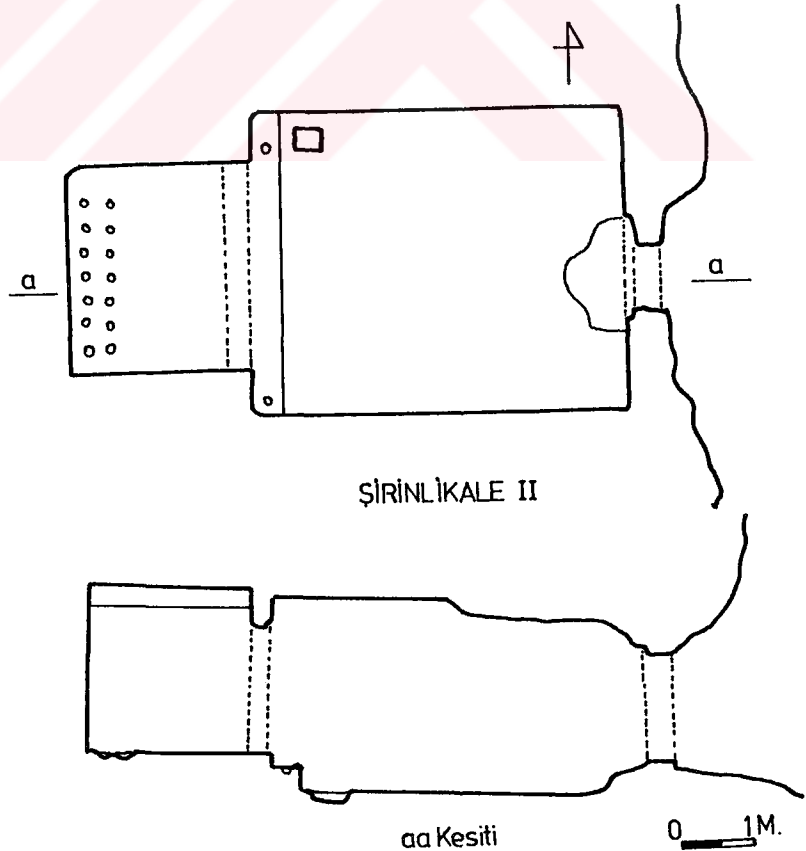
NIŞ: yok

M.YÖNÜ: Doğu-batı. Giriş doğuda.

BULUNTU:

KAYNAK: F.İşık 1987a:lev.31 b;1987b:497-533, Abb.7,8,9 a-b,10,11.

NOT: Arka odada 14 oyuk vardır.

KAT.NO: 130

GRUP: IV.2a

ALAN: 1

LEVHA NO: 42:a-b

GÖMÜ: Yakarak gömme

B.YERİ: Van Kalesi Kaya mezarı. Kale'nin güneydoğu ucunda

YAPIM: Ana kayaya yapılmıştır. M.GİRİŞİ: Basit girişli.

ODA: 4.10x7.00x 3.25 m. boyutlarında tek odalı.

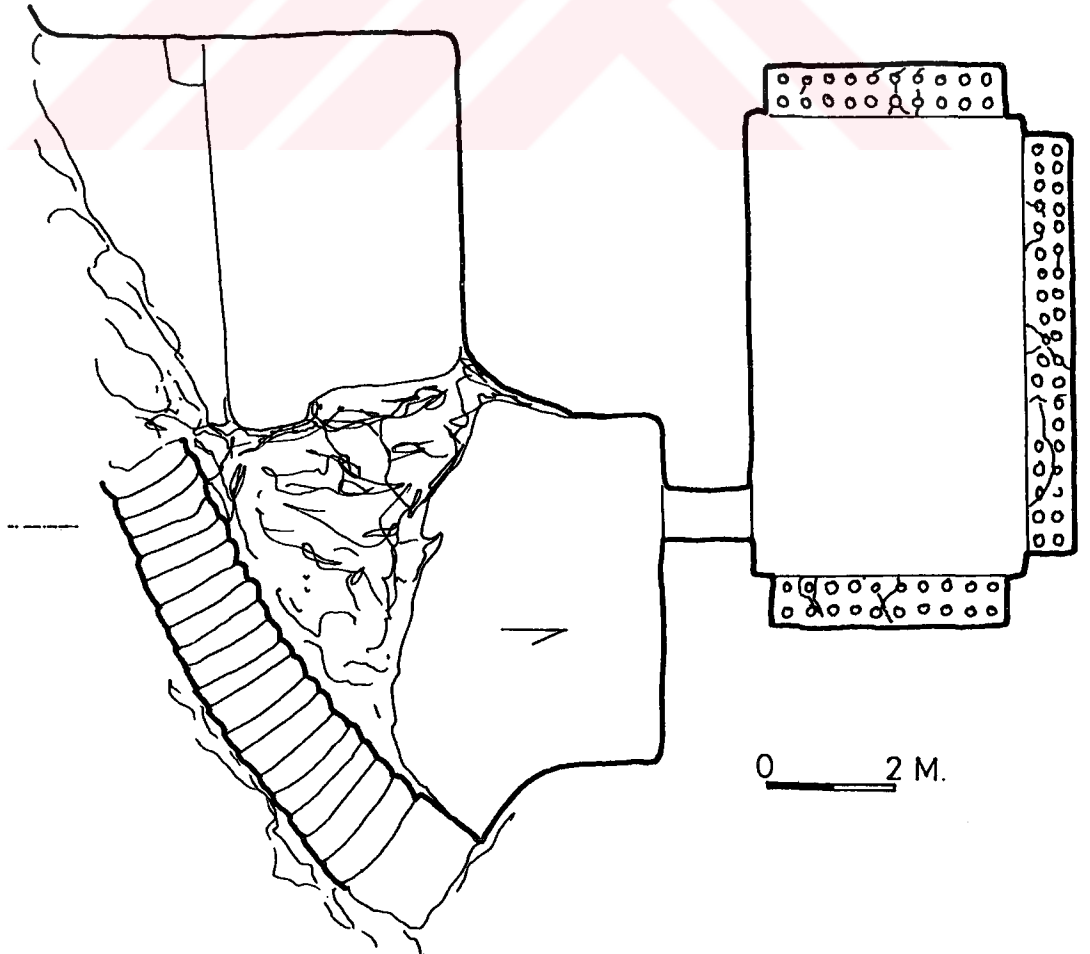
NİŞ: Üç büyük nişli

M.YÖNÜ: Kuzey-güney. Giriş güneyde

BULUNTU:

KAYNAK: Lehmann-Haupt 1926,157; Piotrowskii 1966, 307,fig.61; Korfmann 1977,174; Sevin 1980,151-164, res.1 vd.; van Hulsteyn 1981-83, fig.23; Tarhan 1986a,309-310.

NOT: Mezara girişte merdivenlerle ulaşılan iki platform bulunmaktadır. Nişlerde 0.16m. çapında toplam 40 oyuk bulunmaktadır.

KAT.NO: 131

GRUP: IV.2a

ALAN: 1

LEVHA NO:

GÖMÜ: Yakarak gömme

B.YERİ: Kepir.Köyün güneydoğu eteğinde

YAPIM: Taştan inşa edilmiştir

M.GİRİŞİ: Basit girişli

ODA: Tek odalı

NIŞ: yok

M.YÖNÜ: Kuzey -güney, giriş güneyde

BULUNTU: İki adet urne bulunmuştur.

KAYNAK: Yayınlanmamıştır.

NOT: 1975 yılında köylüler tarafından tahrip edilen oda mezar içinden iki urne ele geçmiştir. Urnelerin ağız çapları:12.3cm. ,karın çapları:33cm., yükseklik:33cm., dip çapı:11cm. Urneler iyi pişmiş, kum mika katkılı, açıkta, çark yapımı ve astarlıdır. Kapıyı bazalt, dikdörtgen şekilli bir blok kapatıyordu. Kuzeyinde ana kayadan yararlanmışlardır..

KAT.NO: 132

GRUP: IV.2a

ALAN:2

LEVHA NO:

GÖMÜ: Yakarak gömme

B.YERİ: Liç I, Patnos'a bağlı Kızılkaya'nın 3km. kuzeyinde, Kuruçayır tepesindedir

YAPIM: Taştan inşa edilmiştir

M.GİRİŞİ: Kuyu şeklinde, 1.00x0.62 x1.05 x0.50

ODA: 2.30x1.63m. boyutlarında 1.30m. yüksekliğinde tek odalı.

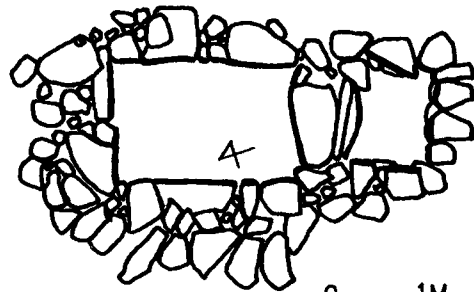
NIŞ: İki nişli. 0.40m. eninde, 0.38m. yüksekliğinde, 0.50m. derinlik.

M.YÖNÜ: Kuzeydoğu-güney batı. Giriş güneyde

BULUNTU: Niş içinden urne

KAYNAK: Ögün 1974b,45;1978a,668-49, Textabb.3, Abb.3-4;1982,Abb.19-20; van Hulsteyn 1981,51-52, fig.15.

NOT: İlk kez 1972-73 yılında köylüler tarafından 6 mezar bulunmuştur. Aynı alanda ayrıca 3 tek kişilik yakmadan gömme ve urne mezarlar, üç at iskeletli hayvan mezarı bulunmuştur. Mezarlar Altıntepe II ve Kuşcu mezarları ile benzer. Duvar kalınlığı 0.60-1.20m.dir.

0 1M.
Liç I

KAT.NO: 133

GRUP: IV.2b

ALAN:1

LEVHA NO: 43:a-b

GÖMÜ: Yakarak gömme

B.YERİ: Dilcaya mezarlık alanı, Plan kare CC15c, -7.88m.

YAPIM: Taştan inşa edilmiştir

M.GİRİŞİ: yok

ODA:

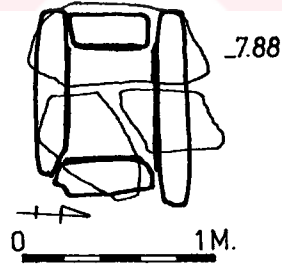
NİŞ: yok

M.YÖNÜ:

BULUNTU: Damgalı çanak (bak.Lev.55:a)

KAYNAK: Çilingiroğlu 1990-1991,36, res.4,5.

NOT: Tahrip olmuştur. İçinde yonca ağızlı testi olabilir. Yaklaşık boyutları;
1.00x0.85x0.68m.1990 yılı çalışmalarında ele geçmiştir.

KAT.NO: 134

GRUP: IV.2b

ALAN: 1

LEVHA NO: 43:a-b

GÖMÜ: Yakarak gömme

B.YERİ: Dilcaya Mezarlık alanı, plan kare CC15d, -8.00m.

YAPIM: Taştan inşa edilmiştir

M.GİRİŞİ: yok

ODA:

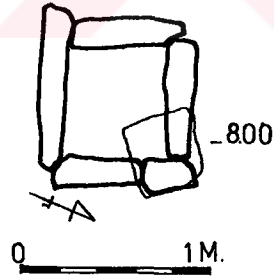
NIŞ: yok

M.YÖNÜ:

BULUNTU:

KAYNAK: Çilingiroğlu 1990-1991,36,res.4,5; 1992,409,res.6

NOT: Tahrip olmuş durumdaki mezarın boyutları; 0.80x0.95x0.60m. 1990 yılı çalışmalarında ele geçmiştir.

KAT.NO: 135

GRUP: IV.2b

ALAN: 1

LEVHA NO:

GÖMÜ: Yakarak gömme

B.YERİ: Dilkaya mezarlık alanı, IV.9.90 no'lu urne. DD14d ,CBS,-7.99.

YAPIM: Taştan inşa edilmiştir

M.GİRİŞİ: yok

ODA: yok

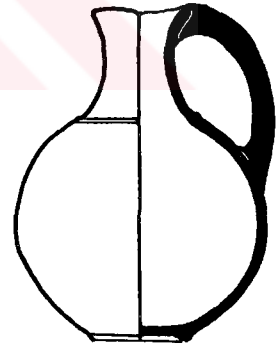
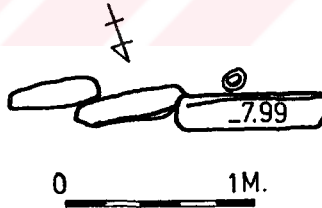
NIŞ: yok

M.YÖNÜ:

BULUNTU: Sandık mezar içinden , yonca ağızlı bir testi (urne) bulunmuştur.

KAYNAK: Çilingiroğlu 1990-1991,36; 1992, 409,res.6.

NOT: Tahrip olmuş durumdaki taş-sandık mezar, 0.60m. yüksekliğinde ve 0.80x0.60m. boyutlarındadır. İç kısmında; kırmızı, katkısız, çok iyi pişmiş, astarlı, açkılı, çark yapımı ve halka dipli yonca ağızlı bir urne ele geçmiştir.

KAT.NO: 136

GRUP: IV.2b

ALAN:

LEVHA NO: 10-16

GÖMÜ: Yakarak gömme

B. YERİ: Liç 1. 0.50-0.60m. toprak altından.

YAPIM: Taştan inşa edilmiştir

M.GİRİŞİ: yok

ODA: yok

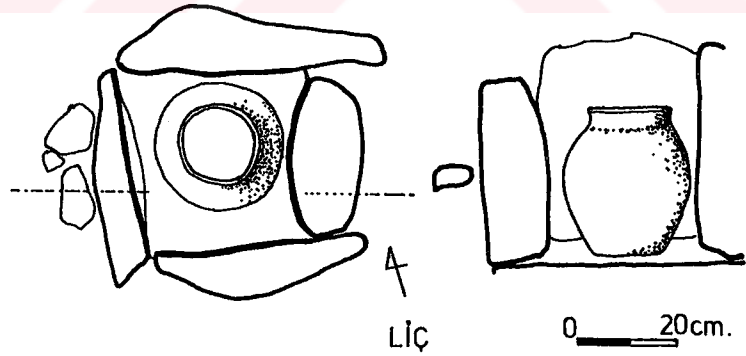
NİŞ: yok

M.YÖNÜ:

BULUNTU: Urne (çömlek), kase, tunç bilezik ve yüzük.

KAYNAK: Ögün 1978a, Textabb.12, Abb.18,22,26,49.

NOT: Boyutları 0.45x0.55m. Kalınlık 0.06-0.13m., derinlik 0.45-0.50m. Urnenin ağzı kase ile kapatılmıştır.

KAT.NO: 137

GRUP: IV.2c

ALAN:1-5

LEVHA NO:

GÖMÜ: Yakarak gömme (Urneler)

B.YERİ: Doğu Anadolu

YAPIM: Pişmiş Toprak

M.GİRİŞİ: yok

ODA: yok

NİŞ: yok

M.YÖNÜ: yok

BULUNTU: var

KAYNAK:

NOT: Elazığ ve Van Müzelerine satın alma yolu ile gelen urneler ve Dilkaya, Ayanıs kazı buluntuları ele alınmaktadır. Toplam 196 adet urne tipi kap üzerinde çalışılmıştır.

URNE KAT.NO: 1 URNE GRUP: IA.a LEVHA NO: 10
MÜZE ENV.NO: VAN 1.4.79

KAZI ENV.NO:
AĞIZ ÇAPI: 12 YÜK: 32
DİP ÇAPI : 11 DELİK SAYISI: 2
HAMUR : Kırmızı ASTAR: var(aynı)
KATKI : yok AÇKI: var
PIŞME : çokiyi YAPIM: çark

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

URNE KAT.NO: 2 URNE GRUP: IA.a LEVHA NO: 10
MÜZE ENV.NO: VAN 21.17.77

KAZI ENV.NO:
AĞIZ ÇAPI: 14.5 YÜK: 32
DİP ÇAPI : 8 DELİK SAYISI: 0
HAMUR : açikkahve ASTAR: var(aynı)
KATKI : kum AÇKI: var
PIŞME : iyi YAPIM: el

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir. Omuzda çentik bezeme vardır.

URNE KAT.NO: 3 URNE GRUP: IA.a LEVHA NO: 10
MÜZE ENV.NO: VAN 1.1.79

KAZI ENV.NO:
AĞIZ ÇAPI: 14 YÜK: 31.5
DİP ÇAPI : 10 DELİK SAYISI: 0
HAMUR : Kırmızı ASTAR: var(aynı)
KATKI : yok AÇKI: var
PIŞME : çokiyi YAPIM: çark

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

URNE KAT.NO: 4 URNE GRUP: IA.a LEVHA NO: 10
MÜZE ENV.NO: ELAZIĞ 76.1.5

KAZI ENV.NO:
AĞIZ ÇAPI: 12.5 YÜK: 28.5
DİP ÇAPI : 10 DELİK SAYISI: 2
HAMUR : kahve ASTAR: var(aynı)
KATKI : kum AÇKI: var
PIŞME : çokiyi YAPIM: çark

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

URNE KAT.NO: 5 URNE GRUP: IA.a LEVHA NO: 10
MÜZE ENV.NO: ELAZIĞ 78.9.5

KAZI ENV.NO:
AĞIZ ÇAPI: 14.2 YÜK: 33.5
DİP ÇAPI : 11 DELİK SAYISI: 0
HAMUR : Kırmızı ASTAR: var(aynı)
KATKI : yok AÇKI: var
PIŞME : çokiyi YAPIM: çark

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

URNE KAT.NO: 6 URNE GRUP: IA.a LEVHA NO: 10

MÜZE ENV.NO: VAN 20.67.77

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 14

YÜK: 32

DİP ÇAPI : 12

DELİK SAYISI: 2

HAMUR : kızılkahve

ASTAR: var(kırmızı)

KATKI : yok

AÇKI: var

PİŞME : iyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 7 URNE GRUP: IA.a LEVHA NO: 10

MÜZE ENV.NO: VAN 21.32.77

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 13.2

YÜK: 33

DİP ÇAPI : 10.5

DELİK SAYISI: 0

HAMUR : Kırmızı

ASTAR: var(aynı)

KATKI : yok

AÇKI: var

PİŞME : iyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 8 URNE GRUP: IA.a LEVHA NO: 10

MÜZE ENV.NO: VAN 2.1.79

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 12.3

YÜK: 33

DİP ÇAPI : 10

DELİK SAYISI: 3

HAMUR : kahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : yok

AÇKI: var

PİŞME : çokiyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 9 URNE GRUP: IA.a LEVHA NO: 10

MÜZE ENV.NO: ELAZIĞ 78.9.17

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 11.7

YÜK: 25.8

DİP ÇAPI : 10

DELİK SAYISI: 0

HAMUR : kahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum

AÇKI: var

PİŞME : iyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 10 URNE GRUP: IA.a LEVHA NO: 10

MÜZE ENV.NO: VAN 55.39.74

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 12

YÜK: 24

DİP ÇAPI : 9

DELİK SAYISI: 1

HAMUR : açikkahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum

AÇKI: var

PİŞME : iyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 11 URNE GRUP: IA.a LEVHA NO: 10

MÜZE ENV.NO: ELAZIĞ 78.9.11

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 15.1

YÜK: 36

DİP ÇAPI : 13

DELİK SAYISI: 0

HAMUR : kahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum

AÇKI: var

PİŞME : iyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 12 URNE GRUP: IA.a LEVHA NO: 10

MÜZE ENV.NO: ELAZIĞ 78.9.10

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 13.4

YÜK: 28.5

DİP ÇAPI : 14

DELİK SAYISI: 2

HAMUR : Kırmızı

ASTAR: var(aynı)

KATKI : yok

AÇKI: var

PİŞME : çokiyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 13 URNE GRUP: IA.a LEVHA NO: 10

MÜZE ENV.NO: VAN 21.28.77

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 13.7

YÜK: 33

DİP ÇAPI : 9.5

DELİK SAYISI: 0

HAMUR : Kırmızı

ASTAR: var(aynı)

KATKI : yok

AÇKI: var

PİŞME : çokiyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 14 URNE GRUP: IA.a LEVHA NO: 10

MÜZE ENV.NO: VAN 21.26.77

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 13.8

YÜK: 35

DİP ÇAPI : 11.5

DELİK SAYISI: 0

HAMUR : kahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum

AÇKI: var

PİŞME : iyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 15 URNE GRUP: IA.a LEVHA NO: 10

MÜZE ENV.NO: VAN 20.66.77

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 15.5

YÜK: 33

DİP ÇAPI : 11.3

DELİK SAYISI: 2

HAMUR : kızılkahve

ASTAR: var(kırmızı)

KATKI : kum

AÇKI: var

PİŞME : iyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 16 URNE GRUP: IA.a LEVHA NO: 10

MÜZE ENV.NO: VAN 4.212.79

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 14

YÜK: 32.5

DİP ÇAPI : 11.5

DELİK SAYISI: 3

HAMUR : Kırmızı

ASTAR: var(aynı)

KATKI : yok

AÇKI: var

PİŞME : çokiyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 17 URNE GRUP: IA.a LEVHA NO: 10

MÜZE ENV.NO: VAN 4.211.79

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 13.5

YÜK: 30

DİP ÇAPI : 10

DELİK SAYISI: 0

HAMUR : Kırmızı

ASTAR: var(aynı)

KATKI : yok

AÇKI: var

PİŞME : çokiyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 18 URNE GRUP: IA.a LEVHA NO: 10

MÜZE ENV.NO: VAN 21.27.77

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 14

YÜK: 36

DİP ÇAPI : 10

DELİK SAYISI: 0

HAMUR : kahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum

AÇKI: var

PİŞME : iyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 19 URNE GRUP: IA.a LEVHA NO: 10

MÜZE ENV.NO: VAN 21.11.77

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 12

YÜK: 35

DİP ÇAPI : 10.5

DELİK SAYISI: 0

HAMUR : kızılkahve

ASTAR: var(kırmızı)

KATKI : kum

AÇKI: var

PİŞME : iyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 20 URNE GRUP: IA.a LEVHA NO: 10

MÜZE ENV.NO: VAN 4.209.79

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 13.5

YÜK: 30

DİP ÇAPI : 11.5

DELİK SAYISI: 5

HAMUR : Kırmızı

ASTAR: var(aynı)

KATKI : yok

AÇKI: var

PİŞME : çokiyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 21 URNE GRUP: IA.a LEVHA NO: 10

MÜZE ENV.NO: BLAZIĞ 78.9.12

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 13.5

YÜK: 27

DİP ÇAPI : 10

DELİK SAYISI: 0

HAMUR : açikkahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum

AÇKI: var

PİŞME : çokiyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 22 URNE GRUP: IA.a LEVHA NO: 10

MÜZE ENV.NO: VAN 21.15.77

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 15.5

YÜK: 30

DİP ÇAPI : 11

DELİK SAYISI: 1

HAMUR : kahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum

AÇKI: var

PİŞME : iyi

YAPIM: el

URNE KAT.NO: 23 URNE GRUP: IA.a LEVHA NO: 10

MÜZE ENV.NO: VAN 55.14.74

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 15

YÜK: 33

DİP ÇAPI : 11

DELİK SAYISI: 2

HAMUR : k.kahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum

AÇKI: yok

PİŞME : iyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 24 URNE GRUP: IA.a LEVHA NO: 10

MÜZE ENV.NO: VAN 1.2.79

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 13.5

YÜK: 32.5

DİP ÇAPI : 10

DELİK SAYISI: 2

HAMUR : Kırmızı

ASTAR: var(aynı)

KATKI : yok

AÇKI: var

PİŞME : çokiyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 25 URNE GRUP: IA.a LEVHA NO: 10

MÜZE ENV.NO: VAN 21.13.77

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 16.3

YÜK: 27

DİP ÇAPI : 11

DELİK SAYISI: 1

HAMUR : kahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum

AÇKI: var

PİŞME : iyi

YAPIM: el

URNE KAT.NO: 26 URNE GRUP: IA.a LEVHA NO: 10

MÜZE ENV.NO: VAN 7.3.75

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 15

YÜK: 32

DİP ÇAPI : 8.5

DELİK SAYISI: 0

HAMUR : k.kahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum

AÇKI: kum

PİŞME : iyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 27 URNE GRUP: IA.a LEVHA NO: 10

MÜZE ENV.NO: VAN 11.11.75

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 14.5

YÜK: 32

DİP ÇAPI : 12

DELİK SAYISI: 1

HAMUR : k.kahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : yok

AÇKI: var

PİŞME : iyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 28 URNE GRUP: IA.a LEVHA NO: 10

MÜZE ENV.NO: VAN 4.210.79

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 14.5

YÜK: 31.5

DİP ÇAPI : 11.5

DELİK SAYISI: 4

HAMUR : Kırmızı

ASTAR: var(aynı)

KATKI : yok

AÇKI: var

PİŞME : -o iyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 29 URNE GRUP: IA.a LEVHA NO: 10

MÜZE ENV.NO: VAN 20.65.77

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 14

YÜK: 31

DİP ÇAPI : 8.5

DELİK SAYISI: 1

HAMUR : kahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum

AÇKI: var

PİŞME : iyi

YAPIM: el

URNE KAT.NO: 30 URNE GRUP: IA.a LEVHA NO: 10

MÜZE ENV.NO: VAN 5.61.79

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 16.5

YÜK: 33

DİP ÇAPI : 13.5

DELİK SAYISI: 0

HAMUR : kahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum

AÇKI: yok

PİŞME : iyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 31 URNE GRUP: IA.a LEVHA NO: 11:a

MÜZE ENV.NO: VAN 1.10.79

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 16.5

YÜK: 36

DİP ÇAPI : 10

DELİK SAYISI: 1

HAMUR : kahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum

AÇKI: yok

PİŞME : iyi

YAPIM: el

URNE KAT.NO: 32 URNE GRUP: IA.a LEVHA NO: 11:a

MÜZE ENV.NO: VAN 55.21.74

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 14

YÜK: 32

DİP ÇAPI : 14

DELİK SAYISI: 0

HAMUR : k.gri

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum

AÇKI: var

PİŞME : iyi

YAPIM: el

URNE KAT.NO: 33 URNE GRUP: IA.a LEVHA NO: 11:a

MÜZE ENV.NO: VAN 55.36.74

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 11

YÜK: 29

DİP ÇAPI : 8

DELİK SAYISI: 1

HAMUR : açikkahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum

AÇKI: var

PİŞME : iyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 34 URNE GRUP: IA.a LEVHA NO: 11:a

MÜZE ENV.NO: VAN 30.11.77

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 12

YÜK: 22

DİP ÇAPI : 11

DELİK SAYISI: 0

HAMUR : kahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum

AÇKI: yok

PİŞME : iyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 35 URNE GRUP: IA.a LEVHA NO: 11:a

MÜZE ENV.NO: VAN 30.7.77

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 13.7

YÜK: 27

DİP ÇAPI : 9.5

DELİK SAYISI: 0

HAMUR : kahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum

AÇKI: var

PİŞME : iyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 36 URNE GRUP: IA.a LEVHA NO: 11:a

MÜZE ENV.NO: VAN 73.2.1

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 11.5

DİP ÇAPI : 12

HAMUR : Kırmızı

KATKI : kum

PİŞME : iyi

YÜK: 28

DELİK SAYISI: 0

ASTAR: var(aynı)

AÇKI: var

YAPIM: el

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

URNE KAT.NO: 37 URNE GRUP: IA.a LEVHA NO: 11:a

MÜZE ENV.NO: VAN 1.6.79

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 10

DİP ÇAPI : 11

HAMUR : kahve

KATKI : kum, k.taşçık

PİŞME : orta

YÜK: 32

DELİK SAYISI: 0

ASTAR: var(aynı)

AÇKI: var

YAPIM: el

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

URNE KAT.NO: 38 URNE GRUP: IA.a LEVHA NO: 11:a

MÜZE ENV.NO: VAN 21.39.77

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 14.5

DİP ÇAPI : 11

HAMUR : kahve

KATKI : kum

PİŞME : iyi

YÜK: 22

DELİK SAYISI: 0

ASTAR: var(aynı)

AÇKI: var

YAPIM: el

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

URNE KAT.NO: 39 URNE GRUP: IA.a LEVHA NO: 11:a

MÜZE ENV.NO:

KAZI ENV.NO: Dilkaya

AĞIZ ÇAPI: 16

DİP ÇAPI : 12

HAMUR : k.kahve

KATKI : kum, taşçık, mika

PİŞME : iyi

YÜK: 31

DELİK SAYISI: 2

ASTAR: var(aynı)

AÇKI: var

YAPIM: el

NOT: Dilkaya mezarlık alanı, IV.5(88) no'lu mezar. DD15 BFA, -7.43m. Delikler gövdede, dip düzdür. Çilingiroğlu 1990b,250.

URNE KAT.NO: 40 URNE GRUP: IA.a LEVHA NO: 11:a; 48:b;56:h

MÜZE ENV.NO:

KAZI ENV.NO: Dilkaya DK.18.90

AĞIZ ÇAPI: 10.9

DİP ÇAPI : 9

HAMUR : açikkahve

KATKI : yok

PİŞME : çokiyi

YÜK: 32

DELİK SAYISI: 2

ASTAR: var(aynı)

AÇKI: var

YAPIM: çark

NOT: Dilkaya mezarlık alanı, IV 7(90) no'lu urne. CC15c,CAR, -7.87m, düz dipdir. Gövde üzerinde iki delik, boyun altında spiral şeklinde mühür baskısı var. Urne içinden kireç taşı boncuk ve ağırşak (Env.No.DK.11.90) ele geçmiştir.

URNE KAT.NO: 41 URNE GRUP: IA.a LEVHA NO: 11:a

MÜZE ENV.NO: Van ...

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 10.7

DİP ÇAPI : 7.5

HAMUR : Kahve

KATKI : kum

PİŞME : iyi

YÜK: 25

DELİK SAYISI: 0

ASTAR: Var (aynı)

AÇKI: var

YAPIM: çark

NOT: Van müzesine satın alma yoluyla gelmiştir.İçinde yanmış kemik parçaları bulunmaktadır. Kapla birlikte rulo halinde bronz kemer ve bilezikler ele geçmiştir.

URNE KAT.NO: 42 URNE GRUP: IA.a LEVHA NO: 11:a

MÜZE ENV.NO: Van..

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 12.5

DİP ÇAPI : 9.5

HAMUR : Kahvae

KATKI : kum

PİŞME : iyi

YÜK: 31.1

DELİK SAYISI: 2

ASTAR: Var (kırmızı)

AÇKI: var

YAPIM: çark

NOT: Van müzesine satın alma yoluyla gelmiştir.Kapla birlikte rulo halinde bronz kemer ve bilezikler de getirilmiştir.

URNE KAT.NO: 43 URNE GRUP: IA.a LEVHA NO: 11:a

MÜZE ENV.NO:

KAZI ENV.NO: Ayanıs AY.8.92

AĞIZ ÇAPI: 17

DİP ÇAPI : 14

HAMUR : Kahve

KATKI : Kum, k.taşçık

PİŞME : iyi

YÜK: 33.3

DELİK SAYISI: 1

ASTAR: Var(Açık

AÇKI: var

YAPIM: çark

NOT: Ayanıs kazısında kalenin doğusundaki Mezarlık alanında bulunmuştur. Urne 1836.52 m. (-30.35) de , yüzey toprağının 0.60m. altında ele geçmiştir. Ağız Kesimi yaklaşık 10-15cm. boyutlarındaki taşlar ve çamurla sıkıştırılmıştır.

URNE KAT.NO: 1 URNE GRUP: IA.b LEVHA NO: 11:b

MÜZE ENV.NO: ELAZIĞ 76.1.1

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 14.5

DİP ÇAPI : 12

HAMUR : Kırmızı

KATKI : yok

PİŞME : çokiyi

YÜK: 33

DELİK SAYISI: 1

ASTAR: var(aynı)

AÇKI: var

YAPIM: çark

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

URNE KAT.NO: 2 URNE GRUP: IA.b LEVHA NO: 11:b

MÜZE ENV.NO: VAN 5.62.79

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 15

DİP ÇAPI : 12.5

HAMUR : kahve

KATKI : yok

PİŞME : çokiyi

YÜK: 34

DELİK SAYISI: 3

ASTAR: var(aynı)

AÇKI: var

YAPIM: çark

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

URNE KAT.NO: 3 URNE GRUP: IA.b LEVHA NO: 11:b

MÜZE ENV.NO: VAN 5.59.79

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 15

YÜK: 31

DİP ÇAPI : 11

DELİK SAYISI: 0

HAMUR : Kırmızı

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum

AÇKI: var

PİŞME : iyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 4 URNE GRUP: IA.b LEVHA NO: 11:b

MÜZE ENV.NO: VAN 4.208.79

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 12.5

YÜK: 32

DİP ÇAPI : 9

DELİK SAYISI: 6

HAMUR : Kırmızı

ASTAR: var(aynı)

KATKI : yok

AÇKI: var

PİŞME : çokiyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 5 URNE GRUP: IA.b LEVHA NO: 11:b

MÜZE ENV.NO: VAN 20.71.77

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 12.3

YÜK: 32

DİP ÇAPI : 9

DELİK SAYISI: 0

HAMUR : açikkahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum

AÇKI: var

PİŞME : çokiyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 6 URNE GRUP: IA.b LEVHA NO: 11:b

MÜZE ENV.NO: VAN 28.37.77

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 15

YÜK: 35

DİP ÇAPI : 12

DELİK SAYISI: 0

HAMUR : kahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum

AÇKI: var

PİŞME : çokiyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 7 URNE GRUP: IA.b LEVHA NO: 11:b

MÜZE ENV.NO: VAN 5.64.79

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 13.5

YÜK: 30.5

DİP ÇAPI : 12

DELİK SAYISI: 3

HAMUR : Kırmızı

ASTAR: var(aynı)

KATKI : yok

AÇKI: var

PİŞME : çokiyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 8 URNE GRUP: IA.b LEVHA NO: 11:b

MÜZE ENV.NO: VAN 1.7.79

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 13.5

YÜK: 34

DİP ÇAPI : 10

DELİK SAYISI: 1

HAMUR : kahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum

AÇKI: var

PİŞME : çokiyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 9 URNE GRUP: IA.b LEVHA NO: 11:b

MÜZE ENV.NO: VAN 5.58.79

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 15

YÜK: 31.5

DİP ÇAPI : 11.5

DELİK SAYISI: 5

HAMUR : Kırmızı

ASTAR: var(aynı)

KATKI : yok

AÇKI: var

PİŞME : çokiyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 10 URNE GRUP: IA.b LEVHA NO: 11:b

MÜZE ENV.NO: VAN 55.8.74

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 11

YÜK: 23

DİP ÇAPI : 8

DELİK SAYISI: 0

HAMUR : Kırmızı

ASTAR: var(aynı)

KATKI : yok

AÇKI: var

PİŞME : çokiyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 11 URNE GRUP: IA.b LEVHA NO: 11:b

MÜZE ENV.NO: VAN 5.65.79

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 14

YÜK: 30

DİP ÇAPI : 12

DELİK SAYISI: 4

HAMUR : kahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : yok

AÇKI: var

PİŞME : çokiyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 12 URNE GRUP: IA.b LEVHA NO: 11:b

MÜZE ENV.NO: VAN 5.66.79

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 13.5

YÜK: 30

DİP ÇAPI : 12.5

DELİK SAYISI: 3

HAMUR : Kırmızı

ASTAR: var(aynı)

KATKI : yok

AÇKI: var

PİŞME : çokiyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 13 URNE GRUP: IA.b LEVHA NO: 11:b

MÜZE ENV.NO: VAN 20.68.77

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 15

YÜK: 31

DİP ÇAPI : 12

DELİK SAYISI: 2

HAMUR : Kırmızı

ASTAR: var(aynı)

KATKI : yok

AÇKI: var

PİŞME : çokiyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 14 URNE GRUP: IA.b LEVHA NO: 11:b

MÜZE ENV.NO: VAN 20.69.77

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 13

YÜK: 30

DİP ÇAPI : 9.5

DELİK SAYISI: 0

HAMUR : Kırmızı

ASTAR: var(aynı)

KATKI : yok

AÇKI: var

PİŞME : çokiyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 15 URNE GRUP: IA.b LEVHA NO: 11:b

MÜZE ENV.NO: VAN 20.62.77

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 15

YÜK: 27

DİP ÇAPI : 10

DELİK SAYISI: 0

HAMUR : kahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum

AÇKI: var

PİŞME : iyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 16 URNE GRUP: IA.b LEVHA NO: 11:b

MÜZE ENV.NO: VAN 5.60.79

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 14

YÜK: 30

DİP ÇAPI : 10

DELİK SAYISI: 3

HAMUR : Kırmızı

ASTAR: var(aynı)

KATKI : yok

AÇKI: var

PİŞME : çokiyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 17 URNE GRUP: IA.b LEVHA NO: 11:b

MÜZE ENV.NO:

NOT: Dilkaya mezarlık alanı, IV.6(88) no'lu urne.DD15, BIC, -7.27m. Çilingiroğlu 1990b,250.

KAZI ENV.NO: Dilkaya

AĞIZ ÇAPI: 14

YÜK:

DİP ÇAPI : 11

DELİK SAYISI: 0

HAMUR : Koyu kahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum, mika

AÇKI: var

PİŞME : iyi

YAPIM: el

URNE KAT.NO: 18 URNE GRUP: IA.b LEVHA NO: 11:b

MÜZE ENV.NO: Van.....

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 13

DİP ÇAPI : 10

HAMUR : Kırmızı

KATKI : Kum

PİŞME : iyi

YÜK: 28.2

DELİK SAYISI: 3

ASTAR: Var (aynı)

AÇKI: var

YAPIM: Çark

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir. Urne üç deliklidir. Delik hizasında çizgi bezeme var. Kapla birlikte müzeye rulo halinde bronz kemer ve bilezikler de teslim edilmiştir (aynı mezardan olabilir).

URNE KAT.NO: 1 URNE GRUP: IB.a LEVHA NO: 12

MÜZE ENV.NO: ELAZIĞ 78.9.4

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 14

DİP ÇAPI : 11

HAMUR : açikkahve

KATKI : yok

PİŞME : çokiyi

YÜK: 35.5

DELİK SAYISI: 2

ASTAR: var(aynı)

AÇKI: var

YAPIM: çark

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

URNE KAT.NO: 2 URNE GRUP: IB.a LEVHA NO: 12

MÜZE ENV.NO: VAN 21.14.77

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 13

DİP ÇAPI : 9

HAMUR : kahve

KATKI : kum

PİŞME : iyi

YÜK: 40

DELİK SAYISI: 3

ASTAR: var(aynı)

AÇKI: var

YAPIM: çark

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

URNE KAT.NO: 3 URNE GRUP: IB.a LEVHA NO: 12

MÜZE ENV.NO: ELAZIĞ 78.9.32

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 13.4

DİP ÇAPI : 10

HAMUR : Kırmızı

KATKI : yok

PİŞME : çokiyi

YÜK: 37

DELİK SAYISI: 2

ASTAR: var(aynı)

AÇKI: var

YAPIM: çark

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

URNE KAT.NO: 4 URNE GRUP: IB.a LEVHA NO: 12

MÜZE ENV.NO: VAN 21.21.77

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 14

DİP ÇAPI : 10.5

HAMUR : açikkahve

KATKI : kum

PİŞME : iyi

YÜK: 41

DELİK SAYISI: 3

ASTAR: var(aynı)

AÇKI: var

YAPIM: çark

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

URNE KAT.NO: 5 URNE GRUP: IB.a LEVHA NO: 12
MÜZE ENV.NO: VAN 20.73.77

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 12

DİP ÇAPI : 9

HAMUR : Kırmızı

KATKI : yok

PİŞME : çokiyi

YÜK: 37

DELİK SAYISI: 0

ASTAR: var(aynı)

AÇKI: var

YAPIM: çark

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

URNE KAT.NO: 6 URNE GRUP: IB.a LEVHA NO: 12
MÜZE ENV.NO: ELAZIĞ 78.9.7

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 14.5

DİP ÇAPI : 11

HAMUR : kahve

KATKI : kum

PİŞME : iyi

YÜK: 38.8

DELİK SAYISI: 0

ASTAR: var(aynı)

AÇKI: var

YAPIM: el

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

URNE KAT.NO: 7 URNE GRUP: IB.a LEVHA NO: 12
MÜZE ENV.NO: ELAZIĞ 78.9.6

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 12.4

DİP ÇAPI : 11

HAMUR : Kırmızı

KATKI : yok

PİŞME : çokiyi

YÜK: 33.8

DELİK SAYISI: 2

ASTAR: var(aynı)

AÇKI: var

YAPIM: çark

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

URNE KAT.NO: 8 URNE GRUP: IB.a LEVHA NO: 12
MÜZE ENV.NO: ELAZIĞ 76.1.4

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 13.5

DİP ÇAPI : 10

HAMUR : Kırmızı

KATKI : yok

PİŞME : çokiyi

YÜK: 34.5

DELİK SAYISI: 0

ASTAR: var(aynı)

AÇKI: var

YAPIM: çark

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

URNE KAT.NO: 9 URNE GRUP: IB.a LEVHA NO: 12
MÜZE ENV.NO: VAN 21.12.77

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 14.5

DİP ÇAPI : 10

HAMUR : açikkahve

KATKI : kum

PİŞME : iyi

YÜK: 37

DELİK SAYISI: 0

ASTAR: var(aynı)

AÇKI: var

YAPIM: el

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

URNE KAT.NO: 10 URNE GRUP: IB.a LEVHA NO: 12

MÜZE ENV.NO: BLAZIĞ 78.9.9

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 13

YÜK: 32

DİP ÇAPI : 10

DELİK SAYISI: 2

HAMUR : kahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum

AÇKI: var

PİŞME : iyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 11 URNE GRUP: IB.a LEVHA NO: 12

MÜZE ENV.NO: VAN 30.1.77

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 14

YÜK: 38

DİP ÇAPI : 9.5

DELİK SAYISI: 1

HAMUR : kahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum

AÇKI: var

PİŞME : iyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 12 URNE GRUP: IB.a LEVHA NO: 12

MÜZE ENV.NO: VAN 30.2.77

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 14

YÜK: 39

DİP ÇAPI : 11

DELİK SAYISI: 3

HAMUR : kahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : yok

AÇKI: var

PİŞME : çokiyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 13 URNE GRUP: IB.a LEVHA NO: 12

MÜZE ENV.NO: VAN 21.22.77

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 13

YÜK: 34

DİP ÇAPI : 11

DELİK SAYISI: 0

HAMUR : açikkahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum

AÇKI: var

PİŞME : iyi

YAPIM: el

URNE KAT.NO: 14 URNE GRUP: IB.a LEVHA NO: 12

MÜZE ENV.NO: VAN 34.59.74

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 12.5

YÜK: 37

DİP ÇAPI : 11

DELİK SAYISI: 5

HAMUR : kahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum

AÇKI: var

PİŞME : iyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 15 URNE GRUP: IB.a LEVHA NO: 12

MÜZE ENV.NO: VAN 8.214.78

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 13

YÜK: 34

DİP ÇAPI : 11

DELİK SAYISI: 3

HAMUR : açikkahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum

AÇKI: var

PİŞME : iyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 16 URNE GRUP: IB.a LEVHA NO: 12

MÜZE ENV.NO: ELAZIĞ 76.1.6

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 13

YÜK: 30

DİP ÇAPI : 10

DELİK SAYISI: 0

HAMUR : kahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum

AÇKI: var

PİŞME : iyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 17 URNE GRUP: IB.a LEVHA NO: 12

MÜZE ENV.NO: VAN 20.32.77

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 14

YÜK: 48

DİP ÇAPI : 5

DELİK SAYISI: 1

HAMUR : kahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum

AÇKI: var

PİŞME : iyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 18 URNE GRUP: IB.a LEVHA NO: 12

MÜZE ENV.NO: VAN 8.222.78

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 13

YÜK: 35.5

DİP ÇAPI : 10

DELİK SAYISI: 3

HAMUR : kahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum

AÇKI: var

PİŞME : iyi

YAPIM: el

URNE KAT.NO: 19 URNE GRUP: IB.a LEVHA NO: 12

MÜZE ENV.NO: ELAZIĞ 78.9.15

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 10.4

YÜK: 28.4

DİP ÇAPI : 9

DELİK SAYISI: 3

HAMUR : Kırmızı

ASTAR: var(aynı)

KATKI : yok

AÇKI: var

PİŞME : çokiyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 20 URNE GRUP: IB.a LEVHA NO: 12

MÜZE ENV.NO: VAN 110.34.74

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 11

YÜK: 33.5

DİP ÇAPI : 10

DELİK SAYISI: 2

HAMUR : Kırmızı

ASTAR: var(aynı)

KATKI : yok

AÇKI: var

PİŞME : çokiyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 21 URNE GRUP: IB.a LEVHA NO: 12

MÜZE ENV.NO: ELAZIĞ 78.9.20

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 11.4

YÜK: 27

DİP ÇAPI : 9

DELİK SAYISI: 2

HAMUR : kahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum

AÇKI: var

PİŞME : iyi

YAPIM: el

URNE KAT.NO: 22 URNE GRUP: IB.a LEVHA NO: 12

MÜZE ENV.NO: VAN 21.16.77

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 14

YÜK: 34

DİP ÇAPI : 9.5

DELİK SAYISI: 2

HAMUR : devetüyü

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum

AÇKI: var

PİŞME : iyi

YAPIM: el

URNE KAT.NO: 23 URNE GRUP: IB.a LEVHA NO: 12

MÜZE ENV.NO: VAN 55.17.74

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 15

YÜK: 34

DİP ÇAPI : 8.5

DELİK SAYISI: 0

HAMUR : k.kahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum

AÇKI: var

PİŞME : iyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 24 URNE GRUP: IB.a LEVHA NO: 12

MÜZE ENV.NO: VAN 55.3.74

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 14

YÜK: 33

DİP ÇAPI : 11

DELİK SAYISI: 0

HAMUR : açıkkahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum

AÇKI: var

PİŞME : iyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 25 URNE GRUP: IB.a LEVHA NO: 12

MÜZE ENV.NO: VAN 25.2.77

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 12

YÜK: 26

DİP ÇAPI : 8

DELİK SAYISI: 0

HAMUR : devetüü

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum

AÇKI: var

PİŞME : kötü

YAPIM: el

URNE KAT.NO: 26 URNE GRUP: IB.a LEVHA NO: 12

MÜZE ENV.NO: VAN 55.41.74

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 12

YÜK: 31

DİP ÇAPI : 10

DELİK SAYISI: 0

HAMUR : kızılkahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum

AÇKI: var

PİŞME : çokiyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 27 URNE GRUP: IB.a LEVHA NO: 12

MÜZE ENV.NO: VAN 7.5.75

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 14

YÜK: 32

DİP ÇAPI : 9

DELİK SAYISI: 0

HAMUR : açikkahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum

AÇKI: var

PİŞME : iyi

YAPIM: el

URNE KAT.NO: 28 URNE GRUP: IB.a LEVHA NO: 12

MÜZE ENV.NO: VAN 7.7.75

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 12

YÜK: 30

DİP ÇAPI : 7

DELİK SAYISI: 1

HAMUR : kahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum

AÇKI: yok

PİŞME : iyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 29 URNE GRUP: IB.a LEVHA NO: 12

MÜZE ENV.NO: VAN 55.1.74

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 14

YÜK: 32

DİP ÇAPI : 10

DELİK SAYISI: 0

HAMUR : açikkahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum

AÇKI: var

PİŞME : iyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 30 URNE GRUP: IB.a LEVHA NO: 12

MÜZE ENV.NO: VAN 30.9.77

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 14.5

YÜK: 30

DİP ÇAPI : 9

DELİK SAYISI: 0

HAMUR : kahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum

AÇKI: var

PİŞME : iyi

YAPIM: el

URNE KAT.NO: 31 URNE GRUP: IB.a LEVHA NO: 13

MÜZE ENV.NO: VAN 30.5.77

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 13.5

YÜK: 30

DİP ÇAPI : 9

DELİK SAYISI: 0

HAMUR : kahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum

AÇKI: var

PİŞME : iyi

YAPIM: el

URNE KAT.NO: 32 URNE GRUP: IB.a LEVHA NO: 13

MÜZE ENV.NO: VAN 8.219.78

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 11

YÜK: 32

DİP ÇAPI : 10

DELİK SAYISI: 2

HAMUR : açikkahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum

AÇKI: yok

PİŞME : orta

YAPIM: el

URNE KAT.NO: 33 URNE GRUP: IB.a LEVHA NO: 13

MÜZE ENV.NO: ELAZIĞ 76.1.2

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 12.5

YÜK: 33

DİP ÇAPI : 11

DELİK SAYISI: 0

HAMUR : açikkahve

ASTAR: var(kahve)

KATKI : kum

AÇKI: var

PİŞME : çokiyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 34 URNE GRUP: IB.a LEVHA NO: 13

MÜZE ENV.NO: VAN 21.19.77

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 13.3

YÜK: 33

DİP ÇAPI : 7

DELİK SAYISI: 0

HAMUR : açikkahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum

AÇKI: var

PİŞME : iyi

YAPIM: el

URNE KAT.NO: 35 URNE GRUP: IB.a LEVHA NO: 13

MÜZE ENV.NO: VAN 8.221.78

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 12

YÜK: 36.5

DİP ÇAPI : 11

DELİK SAYISI: 3

HAMUR : açikkahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : yok

AÇKI: var

PİŞME : iyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 36 URNE GRUP: IB.a LEVHA NO: 13

MÜZE ENV.NO: ELAZIĞ 76.1.3

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 13.3

YÜK: 33

DİP ÇAPI : 11

DELİK SAYISI: 0

HAMUR : açikkahve

ASTAR: var(kahve)

KATKI : kum

AÇKI: var

PİŞME : iyi

YAPIM: el

URNE KAT.NO: 37 URNE GRUP: IB.a LEVHA NO: 13

MÜZE ENV.NO: VAN 21.20.77

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 14.3

YÜK: 35

DİP ÇAPI : 10

DELİK SAYISI: 0

HAMUR : açikkahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum

AÇKI: var

PİŞME : iyi

YAPIM: el

URNE KAT.NO: 38 URNE GRUP: IB.a LEVHA NO: 13

MÜZE ENV.NO: ELAZIĞ 78.9.14

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 18.4

YÜK: 26.4

DİP ÇAPI : 10

DELİK SAYISI: 0

HAMUR : açikkahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum

AÇKI: var

PİŞME : iyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 39 URNE GRUP: IB.a LEVHA NO: 13

MÜZE ENV.NO: VAN 55.24.74

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 15

YÜK: 38

DİP ÇAPI : 16

DELİK SAYISI: 0

HAMUR : açikkahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum

AÇKI: var

PİŞME : iyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 40 URNE GRUP: IB.a LEVHA NO: 13

MÜZE ENV.NO: VAN 7.9.75

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 15

YÜK: 36

DİP ÇAPI : 9

DELİK SAYISI: 0

HAMUR : kahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum

AÇKI: var

PİŞME : iyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 41 URNE GRUP: IB.a LEVHA NO: 13

MÜZE ENV.NO: VAN 55.44.74

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 13

YÜK: 33

DİP ÇAPI : 9

DELİK SAYISI: 0

HAMUR : k.kahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum

AÇKI: var

PİŞME : çokiyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 42 URNE GRUP: IB.a LEVHA NO: 13

MÜZE ENV.NO: VAN 55.30.74

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 14

YÜK: 37

DİP ÇAPI : 8

DELİK SAYISI: 1

HAMUR : açikkahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum

AÇKI: var

PİŞME : iyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 43 URNE GRUP: IB.a LEVHA NO: 13

MÜZE ENV.NO: VAN 4.218.79

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 13.5

YÜK: 29

DİP ÇAPI : 11

DELİK SAYISI: 3

HAMUR : açikkahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum, k.taşçık

AÇKI: yok

PİŞME : orta

YAPIM: el

URNE KAT.NO: 44 URNE GRUP: IB.a LEVHA NO: 13

MÜZE ENV.NO: VAN 62.34.74

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 14

YÜK: 29

DİP ÇAPI : 11

DELİK SAYISI: 0

HAMUR : kahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum

AÇKI: var

PİŞME : iyi

YAPIM: el

URNE KAT.NO: 45 URNE GRUP: IB.a LEVHA NO: 13

MÜZE ENV.NO: VAN 55.19.74

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 13

YÜK: 35

DİP ÇAPI : 10

DELİK SAYISI: 1

HAMUR : Kırmızı

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum

AÇKI: var

PİŞME : iyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 46 URNE GRUP: IB.a LEVHA NO: 13

MÜZE ENV.NO: VAN 7.1.75

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI:

YÜK: 32

DİP ÇAPI : 9

DELİK SAYISI: 0

HAMUR : k.kahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : yok

AÇKI: var

PİŞME : çokiyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 47 URNE GRUP: IB.a LEVHA NO: 13

MÜZE ENV.NO: VAN 8.216.78

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 15

YÜK: 35

DİP ÇAPI : 9

DELİK SAYISI: 0

HAMUR : açikkahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum

AÇKI: var

PİŞME : iyi

YAPIM: el

URNE KAT.NO: 48 URNE GRUP: IB.a LEVHA NO: 13

MÜZE ENV.NO: VAN 21.23.77

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 12

YÜK: 29

DİP ÇAPI : 7

DELİK SAYISI: 0

HAMUR : açikkahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum

AÇKI: yok

PİŞME : iyi

YAPIM: el

URNE KAT.NO: 49 URNE GRUP: IB.a LEVHA NO: 13

MÜZE ENV.NO: ELAZIĞ 78.9.16

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 17.5

YÜK: 24.4

DİP ÇAPI : 12

DELİK SAYISI: 1

HAMUR : kahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum

AÇKI: var

PİŞME : iyi

YAPIM: el

URNE KAT.NO: 50 URNE GRUP: IB.a LEVHA NO: 13

MÜZE ENV.NO: VAN 1.5.79

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 13.5

YÜK: 37

DİP ÇAPI : 10

DELİK SAYISI: 0

HAMUR : açikkahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : yok

AÇKI: var

PİŞME : çokiyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 51 URNE GRUP: IB.a LEVHA NO: 13

MÜZE ENV.NO: VAN 1.8.79

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 14

YÜK: 33.5

DİP ÇAPI : 11

DELİK SAYISI: 0

HAMUR : k.kahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum, k.taşçık

AÇKI: yok

PİŞME : orta

YAPIM: el

URNE KAT.NO: 52 URNE GRUP: IB.a LEVHA NO: 13

MÜZE ENV.NO: VAN 21.24.77

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 14

YÜK: 32

DİP ÇAPI : 14

DELİK SAYISI: 0

HAMUR : kahve

ASTAR: var(k.kahve)

KATKI : kum

AÇKI: var

PİŞME : iyi

YAPIM: el

URNE KAT.NO: 53 URNE GRUP: IB.a LEVHA NO: 13

MÜZE ENV.NO: VAN 7.4.75

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 13

YÜK: 34

DİP ÇAPI : 10

DELİK SAYISI: 0

HAMUR : kahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum

AÇKI: var

PİŞME : çokiyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 54 URNE GRUP: IB.a LEVHA NO: 13; 49:b

MÜZE ENV.NO:

NOT: Dilkaya mezarlık alanı, IV.1(89) no'lu urne. DD15, BNV, -7.43m. Düz diplidir. Çilingiroğlu 1991a,272-273.

KAZI ENV.NO: Dilkaya

AĞIZ ÇAPI:

YÜK:

DİP ÇAPI : 11

DELİK SAYISI: 0

HAMUR : kızılkahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum, k.taşçık

AÇKI: var

PİŞME : orta

YAPIM: el

URNE KAT.NO: 55 URNE GRUP: IB.a LEVHA NO: 31

MÜZE ENV.NO:

KAZI ENV.NO: Dilkaya DK.6.89

AĞIZ ÇAPI: 15.5

YÜK: 14.3

DİP ÇAPI : 10.6

DELİK SAYISI: 3

HAMUR : kızılkahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum, k.taşçık

AÇKI: var

PİŞME : iyi

YAPIM: çark

NOT:

Dilkaya mezarlık alanı,
IV.2(89) no'lu urne. DD15b,
BPN, -7.63m. Düz diplidir.
Urnenin omuzunda "+u"
şeklinde hamur yaşken
yapılmış çömlekçi işareti
var. Urnenin içinden iki saç
fibulası ele geçmiştir
(DK.14.89 ve 15.89).
Çilingiroğlu 1991a,272.

URNE KAT.NO: 1 URNE GRUP: IB.b LEVHA NO: 14

MÜZE ENV.NO: VAN 21.10.77

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 14.8

YÜK: 42

DİP ÇAPI : 9

DELİK SAYISI: 1

HAMUR : kahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum

AÇKI: var

PİŞME : iyi

YAPIM: çark

NOT:

Satın alma yoluyla müzeye
gelmiştir.

URNE KAT.NO: 2 URNE GRUP: IB.b LEVHA NO: 14

MÜZE ENV.NO: VAN 21.9.77

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 11

YÜK: 34

DİP ÇAPI : 8.5

DELİK SAYISI: 0

HAMUR : kızılkahve

ASTAR: var(kırmızı)

KATKI : yok

AÇKI: var

PİŞME : çokiyi

YAPIM: çark

NOT:

Satın alma yoluyla müzeye
gelmiştir.

URNE KAT.NO: 3 URNE GRUP: IB.b LEVHA NO: 14

MÜZE ENV.NO: VAN 8.224.78

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 12

YÜK: 36.5

DİP ÇAPI : 10

DELİK SAYISI: 2

HAMUR : Kırmızı

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum

AÇKI: var

PİŞME : iyi

YAPIM: el

NOT:

Satın alma yoluyla müzeye
gelmiştir.

URNE KAT.NO: 4 URNE GRUP: IB.b LEVHA NO: 14

MÜZE ENV.NO: ELAZIĞ 78.9.8

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 12.2

YÜK: 34

DİP ÇAPI : 10

DELİK SAYISI: 3

HAMUR : Kırmızı

ASTAR: var(aynı)

KATKI : yok

AÇKI: var

PİŞME : çokiyi

YAPIM: çark

NOT:

Satın alma yoluyla müzeye
gelmiştir.

URNE KAT.NO: 5 URNE GRUP: IB.b LEVHA NO: 14

MÜZE ENV.NO: VAN 21.25.77

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 13.2

YÜK: 38

DİP ÇAPI : 7

DELİK SAYISI: 4

HAMUR : Kırmızı

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum

AÇKI: var

PİŞME : iyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 6 URNE GRUP: IB.b LEVHA NO: 14

MÜZE ENV.NO: VAN 4.213.79

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 12

YÜK: 38

DİP ÇAPI : 10.5

DELİK SAYISI: 4

HAMUR : Kırmızı

ASTAR: var(aynı)

KATKI : yok

AÇKI: var

PİŞME : çökiyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 7 URNE GRUP: IB.b LEVHA NO: 14

MÜZE ENV.NO: VAN 30.10.77

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 12.5

YÜK: 31

DİP ÇAPI : 7

DELİK SAYISI: 3

HAMUR : kahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum

AÇKI: var

PİŞME : iyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 8 URNE GRUP: IB.b LEVHA NO: 14

MÜZE ENV.NO: VAN 30.3.77

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 15

YÜK: 35

DİP ÇAPI : 10

DELİK SAYISI: 1

HAMUR : siyah

ASTAR: var(k.gri)

KATKI : kum

AÇKI: var

PİŞME : iyi

YAPIM: el

URNE KAT.NO: 9 URNE GRUP: IB.b LEVHA NO: 14

MÜZE ENV.NO: VAN 63.34.74

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 11.5

YÜK: 30.5

DİP ÇAPI : 10

DELİK SAYISI: 4

HAMUR : açikkahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum

AÇKI: var

PİŞME : iyi

YAPIM: el

URNE KAT.NO: 10 URNE GRUP: IB.b LEVHA NO: 14

MÜZE ENV.NO: VAN 11.183.82

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 12.5

YÜK: 36

DİP ÇAPI : 12

DELİK SAYISI: 2

HAMUR : kahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : yok

AÇKI: var

PİŞME : çokiyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 11 URNE GRUP: IB.b LEVHA NO: 14

MÜZE ENV.NO: VAN 228.17.74

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 11

YÜK: 32

DİP ÇAPI : 9

DELİK SAYISI: 3

HAMUR : Kırmızı

ASTAR: var(aynı)

KATKI : yok

AÇKI: var

PİŞME : çokiyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 12 URNE GRUP: IB.b LEVHA NO: 14

MÜZE ENV.NO: VAN 11.13.75

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 12.8

YÜK: 32

DİP ÇAPI : 10

DELİK SAYISI: 3

HAMUR : Kırmızı

ASTAR: var(aynı)

KATKI : yok

AÇKI: var

PİŞME : çokiyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 13 URNE GRUP: IB.b LEVHA NO: 14

MÜZE ENV.NO: VAN 7.11.75

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 11

YÜK: 22

DİP ÇAPI : 7.5

DELİK SAYISI: 0

HAMUR : açikkahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum

AÇKI: var

PİŞME : çokiyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 14 URNE GRUP: IB.b LEVHA NO: 14; 48;a;49;c; 51a-c; 56:b

MÜZE ENV.NO:

NOT: Dilkaya mezarlık alanı IV.1(88) No'lu urne.DD14, BEN, -723m.. Urnenin ağzı bir tabak ile kapatılmıştır (DK.26.88). Dışında ezilmiş durumda bronz bir kemer, içinde pişmiş toprak ağırşak (DK.30.88), silindir mühür (DK.34.88), bilezik (DK.35.88) ve tunç saç iğnesi (DK.44.88) ele geçmiştir. Çilingiroğlu 1990b,250.

KAZI ENV.NO: Dilkaya DK.36.88

AĞIZ ÇAPI: 12

YÜK: 39

DİP ÇAPI : 9.5

DELİK SAYISI: 3

HAMUR : açikkahve

ASTAR: var(devetüylü)

KATKI : kum, mika

AÇKI: var

PİŞME : iyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 1 URNE GRUP: IB.c LEVHA NO: 15

MÜZE ENV.NO: ELAZIĞ 78.9.18

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 13.1

YÜK: 28

DİP ÇAPI : 11

DELİK SAYISI: 2

HAMUR : k.kahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum

AÇKI: var

PİŞME : iyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 2 URNE GRUP: IB.c LEVHA NO: 15

MÜZE ENV.NO: VAN 28.34.77

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 13

YÜK: 22

DİP ÇAPI : 10.5

DELİK SAYISI: 0

HAMUR : açikkahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : yok

AÇKI: var

PİŞME : çokiye

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 3 URNE GRUP: IB.c LEVHA NO: 15

MÜZE ENV.NO: VAN 28.33.77

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 13.2

YÜK: 33.5

DİP ÇAPI : 11

DELİK SAYISI: 0

HAMUR : açikkahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : yok

AÇKI: var

PİŞME : çokiye

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 4 URNE GRUP: IB.c LEVHA NO: 15

MÜZE ENV.NO: VAN 1.11.79

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 13

YÜK: 29.5

DİP ÇAPI : 9.5

DELİK SAYISI: 0

HAMUR : kahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum, k.taşçık

AÇKI: yok

PİŞME : iyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 5 URNE GRUP: IB.c LEVHA NO: 15

MÜZE ENV.NO: VAN 20.64.77

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 15.5

YÜK: 33

DİP ÇAPI : 10

DELİK SAYISI: 0

HAMUR : kahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : yok

AÇKI: var

PİŞME : çokiye

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 6 URNE GRUP: IB.c LEVHA NO: 15

MÜZE ENV.NO: VAN 8.215.78

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 14

YÜK: 32

DİP ÇAPI : 10

DELİK SAYISI: 0

HAMUR : kahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum

AÇKI: yok

PİŞME : iyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 7 URNE GRUP: IB.c LEVHA NO: 15

MÜZE ENV.NO: VAN 21.30.77

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 13

YÜK: 30

DİP ÇAPI : 8

DELİK SAYISI: 0

HAMUR : açikkahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum

AÇKI: yok

PİŞME : iyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 8 URNE GRUP: IB.c LEVHA NO: 15

MÜZE ENV.NO: VAN 8.220.78

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 11.5

YÜK: 32

DİP ÇAPI : 10

DELİK SAYISI: 0

HAMUR : açikkahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum

AÇKI: var

PİŞME : iyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 9 URNE GRUP: IB.c LEVHA NO: 15

MÜZE ENV.NO: VAN 28.38.77

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 13

YÜK: 30

DİP ÇAPI : 8

DELİK SAYISI: 0

HAMUR : kahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum

AÇKI: var

PİŞME : iyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 10 URNE GRUP: IB.c LEVHA NO: 15

MÜZE ENV.NO: VAN 8.218.78

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 13

YÜK: 33

DİP ÇAPI : 11

DELİK SAYISI: 0

HAMUR : açikkahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : yok

AÇKI: var

PİŞME : çokiyi

YAPIM: el

URNE KAT.NO: 11 URNE GRUP:IB.c LEVHA NO: 15

MÜZE ENV.NO: VAN 8.223.78

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 13.5

YÜK: 30

DİP ÇAPI : 11

DELİK SAYISI: 0

HAMUR : açikkahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : yok

AÇKI: var

PİŞME : çokiyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 12 URNE GRUP:IB.c LEVHA NO: 15

MÜZE ENV.NO: VAN 21.29.77

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 13.3

YÜK: 27

DİP ÇAPI : 10

DELİK SAYISI: 0

HAMUR : açikkahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum

AÇKI: var

PİŞME : iyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 13 URNE GRUP:IB.c LEVHA NO: 15

MÜZE ENV.NO: VAN 28.35.77

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 14

YÜK: 31

DİP ÇAPI : 10.5

DELİK SAYISI: 1

HAMUR : kahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum

AÇKI: var

PİŞME : iyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 14 URNE GRUP:IB.c LEVHA NO: 15

MÜZE ENV.NO: VAN 21.33.77

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 13.5

YÜK: 25

DİP ÇAPI : 10

DELİK SAYISI: 2

HAMUR : açikkahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum, k.taşçık

AÇKI: var

PİŞME : iyi

YAPIM: el

URNE KAT.NO: 15 URNE GRUP:IB.c LEVHA NO: 15

MÜZE ENV.NO: ELAZIĞ 78.9.21

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 10

YÜK: 21.8

DİP ÇAPI : 9

DELİK SAYISI: 0

HAMUR : kahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum

AÇKI: var

PİŞME : iyi

YAPIM: el

URNE KAT.NO: 16 URNE GRUP: IB.c LEVHA NO: 15

MÜZE ENV.NO: VAN 8.172.78

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 13

YÜK: 39.5

DİP ÇAPI : 10

DELİK SAYISI: 0

HAMUR : kahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : yok

AÇKI: var

PİŞME : çokiyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 17 URNE GRUP: IB.c LEVHA NO: 15

MÜZE ENV.NO: VAN 30.4.77

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 13

YÜK: 33

DİP ÇAPI : 10

DELİK SAYISI: 0

HAMUR : kahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum

AÇKI: var

PİŞME : iyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 18 URNE GRUP: IB.c LEVHA NO: 15

MÜZE ENV.NO: VAN 1.9.79

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 14

YÜK: 32

DİP ÇAPI : 10

DELİK SAYISI: 0

HAMUR : açikkahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum

AÇKI: var

PİŞME : iyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 19 URNE GRUP: IB.c LEVHA NO: 15

MÜZE ENV.NO: VAN 21.34.77

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 12.5

YÜK: 30

DİP ÇAPI : 11.5

DELİK SAYISI: 0

HAMUR : kahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum

AÇKI: var

PİŞME : iyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 20 URNE GRUP: IB.c LEVHA NO: 15

MÜZE ENV.NO: VAN 21.38.77

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 12

YÜK: 27

DİP ÇAPI : 10.5

DELİK SAYISI: 1

HAMUR : açikkahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum

AÇKI: var

PİŞME : iyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 21 URNE GRUP: IB.c LEVHA NO: 15
MÜZE ENV.NO: VAN 55.25.74

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 13

YÜK: 22

DİP ÇAPI : 10

DELİK SAYISI: 0

HAMUR : kahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : yok

AÇKI: var

PİŞME : çokiyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 22 URNE GRUP: IB.c LEVHA NO: 15
MÜZE ENV.NO: VAN 55.34.74

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 14

YÜK: 26

DİP ÇAPI : 10

DELİK SAYISI: 1

HAMUR : açikkahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum

AÇKI: var

PİŞME : çokiyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 23 URNE GRUP: IB.c LEVHA NO: 15
MÜZE ENV.NO: VAN 55.4.74

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 15

YÜK: 38

DİP ÇAPI : 11

DELİK SAYISI: 1

HAMUR : açikkahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum

AÇKI: var

PİŞME : çokiyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 24 URNE GRUP: IB.c LEVHA NO: 15
MÜZE ENV.NO: VAN 7.2.75

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 14

YÜK: 33

DİP ÇAPI : 11

DELİK SAYISI: 0

HAMUR : açikkahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum

AÇKI: var

PİŞME : çokiyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 25 URNE GRUP: IB.c LEVHA NO: 15
MÜZE ENV.NO: VAN 55.10.74

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 13

YÜK: 31

DİP ÇAPI : 9.5

DELİK SAYISI: 2

HAMUR : kahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum

AÇKI: var

PİŞME : iyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 26 URNE GRUP: IB.c LEVHA NO: 15

MÜZE ENV.NO: VAN 1.4.72

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 13

YÜK: 34

DİP ÇAPI : 10

DELİK SAYISI: 1

HAMUR : Kırmızı

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum

AÇKI: var

PİŞME : çokiyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 27 URNE GRUP: IB.c LEVHA NO: 15

MÜZE ENV.NO: VAN 7.8.75

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 13

YÜK: 30

DİP ÇAPI : 10

DELİK SAYISI: 0

HAMUR : kahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum

AÇKI: var

PİŞME : çokiyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 28 URNE GRUP: IB.c LEVHA NO: 15

MÜZE ENV.NO: VAN 28.36.77

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 14.5

YÜK: 30

DİP ÇAPI : 10

DELİK SAYISI: 0

HAMUR : açikkahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum

AÇKI: var

PİŞME : iyi

YAPIM: el

URNE KAT.NO: 29 URNE GRUP: IB.c LEVHA NO: 15

MÜZE ENV.NO: VAN 7.6.75

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 14

YÜK: 32

DİP ÇAPI : 10

DELİK SAYISI: 0

HAMUR : kahve

ASTAR: yok

KATKI : kum

AÇKI: yok

PİŞME : iyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 30 URNE GRUP: IB.c LEVHA NO: 15

MÜZE ENV.NO: VAN 7.10.75

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 11

YÜK: 25

DİP ÇAPI : 9.5

DELİK SAYISI: 0

HAMUR : açikkahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : yok

AÇKI: var

PİŞME : çokiyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 31 URNE GRUP: IB.c LEVHA NO: 15

MÜZE ENV.NO: VAN 21.49.77

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 16

YÜK: 23

DİP ÇAPI : 11

DELİK SAYISI: 0

HAMUR : kahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum

AÇKI: var

PİŞME : iyi

YAPIM: el

URNE KAT.NO: 1 URNE GRUP: II LEVHA NO: 16:a

MÜZE ENV.NO: Van 4.236.79

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI:

YÜK: 16.8

DİP ÇAPI : 4.4

DELİK SAYISI:

HAMUR : kızılkahve

ASTAR: var(kırmızı)

KATKI : yok

AÇKI: var

PİŞME : çökiyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 2 URNE GRUP: II LEVHA NO: 16:a

MÜZE ENV.NO: Van 4.228.79

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI:

YÜK: 17.4

DİP ÇAPI : 4.7

DELİK SAYISI:

HAMUR : kızılkahve

ASTAR: var(kırmızı)

KATKI : kum

AÇKI: var

PİŞME : iyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 3 URNE GRUP: II LEVHA NO: 16:a

MÜZE ENV.NO: Van 4.229.79

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI:

YÜK: 15.8

DİP ÇAPI : 4.2

DELİK SAYISI:

HAMUR : kızılkahve

ASTAR: var(kırmızı)

KATKI : yok

AÇKI: var

PİŞME : iyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 4 URNE GRUP: II LEVHA NO: 16:a

MÜZE ENV.NO: Van 4.237.79

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir. Dipte sonradan yapılmış bir ağaç motifi vardır.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI:

YÜK: 17.8

DİP ÇAPI : 5.8

DELİK SAYISI:

HAMUR : kızılkahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : yok

AÇKI: var

PİŞME : iyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 5 URNE GRUP: II LEVHA NO: 16:a

MÜZE ENV.NO: Van 1.9.79

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI:

YÜK: 17.4

DİP ÇAPI : 6.6

DELİK SAYISI:

HAMUR : kızılkahve

ASTAR: var(kırmızı)

KATKI : kum

AÇKI: var

PİŞME : iyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 6 URNE GRUP: II LEVHA NO: 16:a

MÜZE ENV.NO: Van 3.28.79

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir. Dipte sonradan yapılmış bir ağaç motifi vardır.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI:

YÜK: 17.8

DİP ÇAPI : 6

DELİK SAYISI:

HAMUR : kızılkahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum

AÇKI: var

PİŞME : iyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 7 URNE GRUP: II LEVHA NO: 16:a

MÜZE ENV.NO: Van 13.3.87

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.Kulp altında sonradan yapılmış üst üste iki üçgen motifi bulunmaktadır.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI:

YÜK: 21

DİP ÇAPI : 4.6

DELİK SAYISI:

HAMUR : kızılkahve

ASTAR: var(kırmızı)

KATKI : yok

AÇKI: var

PİŞME : iyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 8 URNE GRUP: II LEVHA NO: 16:a

MÜZE ENV.NO: Van 7.1.87

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.Kulp altında hamur yaşken yapılmış bir yıldız motifi bulunmaktadır.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI:

YÜK: 23

DİP ÇAPI : 6.2

DELİK SAYISI:

HAMUR : kızılkahve

ASTAR: var(kırmızı)

KATKI : yok

AÇKI: var

PİŞME : çokiyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 9 URNE GRUP: II LEVHA NO: 16:a

MÜZE ENV.NO: Van 9.1.81

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI:

YÜK: 26

DİP ÇAPI : 6

DELİK SAYISI:

HAMUR : kızılkahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum

AÇKI: var

PİŞME : iyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 10 URNE GRUP: II LEVHA NO: 16:a
MÜZE ENV.NO: Van 4.95.80

KAZI ENV.NO:
AĞIZ ÇAPI: 7 YÜK: 27
DİP ÇAPI : 7.3 DELİK SAYISI:
HAMUR : kızılkahve ASTAR: var(aynı)
KATKI : kum AÇKI: var
PIŞME : iyi YAPIM: çark

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.Kulp altında mühürle yapılmış keçi başı motifi vardır.

URNE KAT.NO: 11 URNE GRUP: II LEVHA NO: 16:a
MÜZE ENV.NO: Van 1.25.79

KAZI ENV.NO:
AĞIZ ÇAPI: YÜK: 26.4
DİP ÇAPI : 7.6 DELİK SAYISI:
HAMUR : kızılkahve ASTAR: var(aynı)
KATKI : kum AÇKI: var
PIŞME : iyi YAPIM: çark

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

URNE KAT.NO: 12 URNE GRUP: II LEVHA NO: 16:a
MÜZE ENV.NO: Van 1.20.79

KAZI ENV.NO:
AĞIZ ÇAPI: YÜK: 27
DİP ÇAPI : 7.6 DELİK SAYISI:
HAMUR : kızılkahve ASTAR: var(kırmızı)
KATKI : kum AÇKI: yok
PIŞME : iyi YAPIM: çark

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

URNE KAT.NO: 13 URNE GRUP: II LEVHA NO: 16:a
MÜZE ENV.NO: Van 1.21.79

KAZI ENV.NO:
AĞIZ ÇAPI: YÜK: 23.6
DİP ÇAPI : 6 DELİK SAYISI:
HAMUR : kızılkahve ASTAR: var(kırmızı)
KATKI : kum AÇKI: var
PIŞME : iyi YAPIM: çark

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

URNE KAT.NO: 14 URNE GRUP: II LEVHA NO: 16:a
MÜZE ENV.NO: Van 1.22.79

KAZI ENV.NO:
AĞIZ ÇAPI: YÜK: 19
DİP ÇAPI : 5.5 DELİK SAYISI:
HAMUR : kızılkahve ASTAR: var(aynı)
KATKI : kum AÇKI: var
PIŞME : iyi YAPIM: çark

NOT: Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.Kulp altında hamur yaşken yapılmış yarım daireler vardır.

URNE KAT.NO: 15 URNE GRUP: II LEVHA NO: 16:a; 50:b

MÜZE ENV.NO:

KAZI ENV.NO: Dilkaya DK.13.90

AĞIZ ÇAPI:

YÜK: 17.1

DİP ÇAPI : 5.8

DELİK SAYISI:

HAMUR : Kırmızı

ASTAR: var (aynı)

KATKI : yok

AÇKI: var

PİŞME : çokiyi

YAPIM: çark

NOT:

Dilkaya mezarlık alanı, IV.8(90) no'lu yonca ağızlı testicik. CC15d, CAT, -8.22m. Halka diplidir. İçinde bir bebeğe ait yanmış kemik parçaları ele geçmiştir. Çilingiroğlu 1990-1991,36.

URNE KAT.NO: 1 URNE GRUP: III LEVHA NO: 16:b

MÜZE ENV.NO:

KAZI ENV.NO: Dilkaya

AĞIZ ÇAPI: 21

YÜK: 22.7

DİP ÇAPI : 11.5

DELİK SAYISI: 2

HAMUR : devetüyü

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum, taşcık

AÇKI: var

PİŞME : orta

YAPIM: el

NOT:

Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

URNE KAT.NO: 2 URNE GRUP: III LEVHA NO: 16:b

MÜZE ENV.NO: Van

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 4.8

YÜK: 11.8

DİP ÇAPI : 2.5

DELİK SAYISI:

HAMUR : açikkahve

ASTAR: var(kırmızı)

KATKI : kum

AÇKI: var

PİŞME : iyi

YAPIM: çark

NOT:

Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir. İçinde yanmış küçük kemik parçaları bulunmaktaydı.

URNE KAT.NO: 3 URNE GRUP: III LEVHA NO: 16:b

MÜZE ENV.NO:

KAZI ENV.NO: Dilkaya

AĞIZ ÇAPI:

YÜK:

DİP ÇAPI : 12.5

DELİK SAYISI:

HAMUR : Koyu kahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum, taşcık, mika

AÇKI: var

PİŞME : orta

YAPIM: el

NOT:

Dilkaya mezarlık alanı IV.2(88) no'lu urne. DD15,BEY, -7.51m. Düz diplidir. Sadece gövdesinin alt kısmı ele geçen urnenin içinde yanmış kemik parçaları bulunmuştur. Çilingiroğlu 1990b,250.

URNE KAT.NO: 4 URNE GRUP: III LEVHA NO: 16:b

MÜZE ENV.NO:

KAZI ENV.NO: Dilkaya

AĞIZ ÇAPI:

YÜK:

DİP ÇAPI : 9.5

DELİK SAYISI:

HAMUR : Koyu kahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum, taşcık, mika

AÇKI: var

PİŞME : iyi

YAPIM: el

NOT:

Dilkaya mezarlık alanı IV.5(88) no'lu urne. DD15,BEY, -7.40m. Düz diplidir. Çilingiroğlu 1990b,250.

URNE KAT.NO: 5 URNE GRUP: III LEVHA NO: 16:b; 56:a

MÜZE ENV.NO:

KAZI ENV.NO: Dilkaya

AĞIZ ÇAPI:

DİP ÇAPI : 12

HAMUR : Koyu kahve

KATKI : kum, taşcık, mika

PİŞME : iyi

YÜK:

DELİK SAYISI:

ASTAR: var(aynı)

AÇKI: var

YAPIM: el

NOT: Dilkaya mezarlık alanı,
IV.4(88) no'lu mezar. DD15,
BEZ, -7.40m. Düz diplidir.
Urnenin içinde tunç iğne
bulunmuştur. Çilingiroğlu
1990b,250.

URNE KAT.NO: 6 URNE GRUP: III LEVHA NO: 16:b

MÜZE ENV.NO:

KAZI ENV.NO: Dilkaya

AĞIZ ÇAPI:

DİP ÇAPI : 11

HAMUR : Kahve

KATKI : kum, k.taşcık,

PİŞME : iyi

YÜK:

DELİK SAYISI:

ASTAR: var(aynı)

AÇKI: yok

YAPIM: el

NOT: Dilkaya mezarlık alanı,
IV.1(90) no'lu urne. CC15a,
BYU, -7.36m. Düz
diplidir.Çilingiroğlu
1990-1991,36.

URNE KAT.NO: 7 URNE GRUP: III LEVHA NO: 16:b

MÜZE ENV.NO:

KAZI ENV.NO: Dilkaya

AĞIZ ÇAPI:

DİP ÇAPI : 10.2

HAMUR : Kahve

KATKI : kum, taşcık, mika

PİŞME : iyi

YÜK:

DELİK SAYISI:

ASTAR: var(aynı)

AÇKI: var

YAPIM: el

NOT: Dilkaya mezarlık alanı,
IV.2(90), no'lu urne. CC15a,
BYY, -7.38m. Düz diplidir.
Çilingiroğlu 1990-1991,36.

URNE KAT.NO: 8 URNE GRUP: III LEVHA NO: 16:b

MÜZE ENV.NO:

KAZI ENV.NO: Dilkaya

AĞIZ ÇAPI:

DİP ÇAPI : 12

HAMUR : kahve

KATKI : kum, mika,

PİŞME : iyi

YÜK:

DELİK SAYISI:

ASTAR: var(aynı)

AÇKI: var

YAPIM: el

NOT: Dilkaya mezarlık alanı,
IV.3(90) no'lu urne. CC15c,
BZY, -7.93m. Düz diplidir.
Çilingiroğlu 1990-1991,36.

URNE KAT.NO: 9 URNE GRUP: III LEVHA NO: 16:b

MÜZE ENV.NO:

KAZI ENV.NO: Dilkaya

AĞIZ ÇAPI:

DİP ÇAPI : 11.6

HAMUR : Kahve

KATKI : kum, k.taşcık

PİŞME : iyi

YÜK:

DELİK SAYISI:

ASTAR: var(aynı)

AÇKI: yok

YAPIM: el

NOT: Dilkaya mezarlık alanı,
IV.5(90) no'lu urne. CC15d,
CAE, -7.90m. Düz diplidir.
Çilingiroğlu 1990-1991,36.

URNE KAT.NO: 10 URNE GRUP: III LEVHA NO: 16:b

MÜZE ENV.NO:

NOT:

KAZI ENV.NO: Dilkaya

AĞIZ ÇAPI:

YÜK:

DİP ÇAPI : 12

DELİK SAYISI: 1

HAMUR : kızılkahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum, taşcık

AÇKI: yok

PİŞME : iyi

YAPIM: el

URNE KAT.NO: 11 URNE GRUP: III LEVHA NO: 16:b

MÜZE ENV.NO:

NOT:

KAZI ENV.NO: Dilkaya

AĞIZ ÇAPI:

YÜK:

DİP ÇAPI : 13

DELİK SAYISI:

HAMUR : devetüü

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum, taşcık

AÇKI: yok

PİŞME : iyi

YAPIM: el

URNE KAT.NO: 12 URNE GRUP: III LEVHA NO: 16:b

MÜZE ENV.NO:

NOT:

KAZI ENV.NO: Dilkaya

AĞIZ ÇAPI:

YÜK:

DİP ÇAPI : 10

DELİK SAYISI: 1

HAMUR : kızılkahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum, taşcık

AÇKI: yok

PİŞME : iyi

YAPIM: el

URNE KAT.NO: 13 URNE GRUP: III LEVHA NO: 16:b

MÜZE ENV.NO:

NOT:

KAZI ENV.NO: Dilkaya

AĞIZ ÇAPI:

YÜK:

DİP ÇAPI : 12.6

DELİK SAYISI:

HAMUR : kızılkahve

ASTAR: var(kırmızı)

KATKI : kum

AÇKI: var

PİŞME : orta

YAPIM: çark

Dilkaya mezarlık alanı.
IV.4(90) no'lu urne. CC15d,
-7.90m. Halka diplidir.
Kapak olarak kullanıldığı
anlaşılan bir tabak parçası
bulunmuştur. Çilingiroğlu
1990-1991,36.

URNE KAT.NO: 14 URNE GRUP: III LEVHA NO: 16:b

MÜZE ENV.NO:

NOT:

KAZI ENV.NO: Dilkaya

AĞIZ ÇAPI:

YÜK:

DİP ÇAPI : 10

DELİK SAYISI:

HAMUR : kızılkahve

ASTAR: var(kırmızı)

KATKI : yok

AÇKI: var

PİŞME : çokiyi

YAPIM: çark

Dilkaya mezarlık alanı.
IV.6(90) no'lu urne.
CC15d,CAF, -7.90m.Halka
diplidir. Çilingiroğlu
1990-1991,36.

URNE KAT.NO: 15 URNE GRUP: III LEVHA NO: 16:b

MÜZE ENV.NO:

NOT:

KAZI ENV.NO: Dilkaya

AĞIZ ÇAPI:

YÜK:

DİP ÇAPI : 11

DELİK SAYISI:

HAMUR : kızılkahve

ASTAR: var(kırmızı)

KATKI : kum

AÇKI: var

PİŞME : iyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 16 URNE GRUP: III LEVHA NO: 16:b

MÜZE ENV.NO:

NOT:

KAZI ENV.NO: Dilkaya

AĞIZ ÇAPI:

YÜK:

DİP ÇAPI : 7

DELİK SAYISI:

HAMUR : kızılkahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum, taşcık

AÇKI: yok

PİŞME : iyi

YAPIM: çark

URNE KAT.NO: 17 URNE GRUP: III LEVHA NO: 16:b

MÜZE ENV.NO: ELAZIĞ 76.2.2

NOT:

KAZI ENV.NO:

AĞIZ ÇAPI: 17

YÜK: 17.5

DİP ÇAPI : 10.8

DELİK SAYISI: 1

HAMUR : açikkahve

ASTAR: var(kahve)

KATKI : kum

AÇKI: var

PİŞME : iyi

YAPIM: çark

Satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

URNE KAT.NO: 18 URNE GRUP: III LEVHA NO: çiz.yok

MÜZE ENV.NO:

NOT:

KAZI ENV.NO: Dilkaya

AĞIZ ÇAPI:

YÜK:

DİP ÇAPI :

DELİK SAYISI:

HAMUR : kahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum

AÇKI: yok

PİŞME : orta

YAPIM: el

Dilkaya mezarlık alanı,
IV.3(87) no'lu urne. EE15,
BBR. Çilingiroğlu
1989,264.

URNE KAT.NO: 19 URNE GRUP: III LEVHA NO: çiz.yok

MÜZE ENV.NO:

NOT:

KAZI ENV.NO: Dilkaya

AĞIZ ÇAPI:

YÜK:

DİP ÇAPI :

DELİK SAYISI:

HAMUR : kahve

ASTAR: var(aynı)

KATKI : kum, taşcık

AÇKI: var

PİŞME : orta

YAPIM: el

Dilkaya mezarlık alanı,
IV.2(87) no'lu urne. EE15,
AYC. Çilingiroğlu
1989,264.

URNE KAT.NO: 20 URNE GRUP: III LEVHA NO: 57:f

MÜZE ENV.NO:

KAZI ENV.NO: Dilkaya

AĞIZ ÇAPI:

DİP ÇAPI :

HAMUR : kahve

KATKI : kum, k.taşçık

PİŞME : iyi

YÜK:

DELİK SAYISI:

ASTAR: var(aynı)

AÇKI: var

YAPIM: el

NOT:

Dilkaya mezarlık alanı,
IV.1(87) no'lu urne. EE14,
AYU, -7.26m. Urnenin
içinden yanmış ve kırılmış
durumda tunç kemer,
bilezik, küpe ve iğne
parçaları ele geçmiştir.
Çilingiroğlu 1989,264.

KISALTMALAR VE KAYNAKLAR

- AA **Archäologischer Anzeiger**
- AfO **Archiv für Orientforschung**
- AJA **American Journal of Archaeology**
- AKURGAL,E.
1961 **Die Kunst der Hethiter, Münih.**
- AKURGAL,E.
1962 **The Art of the Hittites. Londra.**
- ALBENDA,P.
1986 **The Place of Sargon, King of Assyria. Monumental Wall Reliefs at Dur-Sharrukin,from Original Drawings Made of the Time of their Discovery in 1843-1844 by.Botta and Flandin. Editions Recherche Surles Civilizations, No.22, Paris.**
- ALKIM,B.
1966 **"İslahiye Bölgesi Araştırmaları ve Gedikli (Karahöyük) Kazısı",Belleten 117,495vd.**
- ALKIM,B.
1969 **"İslahiye Bölgesi Çalışmaları 1968", TAD XVII.1(1968), 39vd.**
- ALKIM, B-ALKIM, H.
1966 **"Gedikli (Karahöyük) kazısı birinci ön-rapor" , Belleten 117, 1vd.**
- ALKIM,H.
1964a **"Ernis", Jaarbericht 16 (1959-1962), 92**

- ALKIM,H
1964b "Ernis", **AS XIV**, 22.
- ALKIM,H.
1965 "Ernis ,Evditepe, Alacahan", **Jaarbericht**
18(1964),359vd.
- ALKIM, H.
1967 "Harmantepe Necropolis (Adilcevaz-
Bitlis)", **Anatolica I**, 20vd.
- AMI **Archaeologische Mitteilungen Aus
Iran**
- AMIET,P.
1980 "La Susane al Deuxieme Millenair: A Propas
D'une Iterpretation des Foville de Susa",
IrAnt. XV, 49vd.
- An.Ar. **Anadolu Araştırmaları**
- ANAN, A.
1983 **Die Prahistorischen Bestattungen
Anatoliens. Inaugural- Dissertation**
zur Erlangung des Doktorgrades der
Philosophie on der Ludwig-
Maximilians- Universitat zu
München. Mūnih
- Ar.Sa. **Arkeoloji ve Sanat**
- Araş.ST. **Araştırma Sonuçları Toplantısı**
- ARDIÇOĞLU, N.
1964 **Harput Tarihi, Elazığ.**
- AS **Anatolian Studies**

- AST **Arkeometri Sonuçları Toplantısı**
- AÜ.DTCFD. **Ankara Üniversitesi Dil ,Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi**
- AZARPAY,G. **Urartian Art Artifacts, California.**
1968
- BALKAN, K.- SÜMER, O. "1965 yılı Ani kazıları hakkında kısa rapor",TAD XIV /1-2 (1965), 101vd.
1967
- BARNETT, R.D. "The Urartian Cemetery at Iğdır", AS
1963 XIII,153vd.
- BARNETT,R.D-GÖKÇE,N. "The find of Urartian Bronzes at Altın
1953 Tepe,near Erzincan", AS III, 121vd.
- BAŞGELEN, N. "Doğu Anadolu'dan Demir Çağ'ına ait bazı
1986 a yeni bulgular", Ar.Sa. 32/33, 25vd.
- BAŞGELEN, N. "Çelikli kaya mezarı üzerine gözlemler",
1986 b Ar.Sa.34/35, 21vd.
- BAŞGELEN, N. "Palu kaya mezarı üzerine notlar",
1986 c Ar.Sa.34/35, 25vd.
- BAŞGELEN, N. "Atabindi kaya mezarı üzerine
1987 gözlemler", Ar.Sa.36/37, 8vd.
- BAŞGELEN,N. "Umudum Tepe Kaya Mezarı", Ar.Sa.42/45,
1989 22vd.
- BAŞGELEN,N. "Atabindi Kaya İşaretleri", Ar.Sa.46/49,
1990 24vd.

BELLE TEN**Türk Tarih Kurumu Belleten**

BELLİ, O.
1980

"Alniunu Kenti ve Taş Atölyesinin Keşfi",
An.Ar.VIII , 115vd.

BELLİ, O.
1981

"Urartular'da Totemcilik Sorunu" **An.Ar. VII**
, 29vd.

BELLİ, O.
1982

"Urartular", **Anadolu Uygarlıkları**
Ansiklopedisi,1, 140vd., İstanbul.

BELLİ, O.
1983

"Oynar Yanaklıklılı Urartu At Gemleri", **An.Ar.**
IX, 373vd.

BELLİ, O.
1987

"Demir Çağ'da Doğu Anadolu Bölgesinde
Demir Metalurjisi". **Anadolu Demir**
Çağları , (ed.A.Çilingiroğlu), 89vd. İzmir.

BELLİ, O.
1989

"Urartu Kalelerindeki Anıtsal Kaya
İşaretleri" ,**An.Ar. XI**, 65vd.

BİENKOWSKI, P.A.
1982

"Some Remarks on the Practice of
Cremation in the Levant", **Levant** 14,
80vd.

BİLGİÇ, E.
1964

"Van and Its Environs", **AS XI**, 22vd.

BİTTEL, K. ve diğerleri
1958

BİTTEL-HERRE-OTTEN K.-W.-H."Die
Hethitischen Grabfunde Von
Osmankayası", **WVDOG** 71,4vd

BOSSERT, H.
1942

Altanatolien, Berlin.

BOZKURLAR, C.

"Kertenkele Kayalığı Fortress and

- 1976 Necropolis, 1974-75", **AS.XXVI**, 45vd.
- BRAIDWOOD, J.**
1960 **Excavations in the Plain of Antioch I. The Earlier Assemblage Phases A-J. OIP 61**, Chicago.
- BURNEY, C.**
1966 "A First Season of Excavation at the Urartian Citadel of Kayalidere", **AS XVI**, 55vd.
- BURNEY, C.**
1970 "Excavationns at Haftavan Tepe 1968", **Iran VIII**, 157vd.
- BURNEY, C.**
1972 "Excavations at Haftavan Tepe 1969. Second Preliminary Report", **Iran X**, 127vd.
- BURNEY, C.**
1977 **From Village to Empire; An Introduction to Near Eastern Archeology**, Oxford.
- BURNEY, C.-LANG, D.M.**
1971 **The Peoples of the Hills. Ancient Ararat and Caucasus**, Londra.
- BURTON-BROWN, T.B.**
1951 **Excavations in Azerbaijan, 1948**, Londra.
- CAH**
The Cambridge Ancient History
- CHARLESWORTH, M.**
1980 "Three Urartian Tombs at Palu", **AMI 13**, 91vd.
- CONTENAU, G-GHIRSHMAN, R.F.**
1935 **Fouilles de Tepe Giyan**, Paris.

- CREMER,M.
1984 "Zwei Neue Graeco-Persische Stelen",
Epigraphica Anatolica 3 , 87 vd.
- CULICAN,W.D
1970 "Coupes A Decor Phenicien Provemant D'Iran",
Syria XLVII , 5vd.
- CULICAN,W.-ZIMMER,J.
1987 "Decorated Belts From Iran and the
Caucasus", **Ir.An. 22, 159vd.**
- ÇAPAR,Ö.
1990 "Homeros Destanları Işığında Anadolu -
Hellas Ölü Gömme Adetleri." **AÜ.DTCFD.**
XXXIII.1-1, 65vd.
- ÇEVİK,N.
1992 "Murat Koyağı'nda Bir Urartu Kalesi,
Şebeteria", **Kültür 95, 25vd.**
- ÇİLİNGİROĞLU,A.
1976 **Urartu and Western Iran New Light
on Cultural Origins an Interralations**
,(Yayınlanmamış Doktora Tezi) Manchester.
- ÇİLİNGİROĞLU, A.
1982 "Diauehi'de bir Urartu kalesi: Umudum
Tepe (Kalor Tepe)", **An.Ar.VIII, 191vd.**
- ÇİLİNGİROĞLU,A.
1983 "Urartu'da Toplu Nüfus Aktarımları",
An.Ar.IX, 319vd.
- ÇİLİNGİROĞLU, A.
1984 **Urartu ve Kuzey Suriye : Siyasal ve
Kültürel İlişkiler. İzmir.**
- ÇİLİNGİROĞLU, A.
1986 "Van Dilkaya Höyüğü 1984 Kazıları", **KST**
VII, 151vd.
- ÇİLİNGİROĞLU, A.
1987a "Van Dilkaya Höyüğü Kazıları 1985", **KST**
VIII.I, 81vd.

- ÇİLİNGİROĞLU, A.
1987b "Van Gölü Havzasında Demir Çağların Başlangıcının Tarihi", **Anadolu Demir Çağları** . (ed.A.Çilingiroğlu) 108vd. İzmir.
- ÇİLİNGİROĞLU,A.
1987c "Van Bölgesi ve Ordu ili Yüzey Araştırması, 1985", **Araş.ST.** IV,311vd.
- ÇİLİNGİROĞLU, A.
1988 "Van Dilkaya Höyüğü Kazısı", **KST IX.I**, 229vd.
- ÇİLİNGİROĞLU, A.
1989 "Van Dilkaya Höyüğü, 1987 Kazısı", **KST XI.I**, 261vd.
- ÇİLİNGİROĞLU,A.
1990a "Van ve Urmiye Bölgeleri Arasındaki Kültürel İlişkinin Van- Urmiye Boyalıları Işığında Değerlendirilmesi", **X. Türk Tarih Kongresi**, 169vd., Ankara.
- ÇİLİNGİROĞLU, A.
1990b "Van Dilkaya Höyüğü Kazıları, 1988", **KST XI.I**, 247vd.
- ÇİLİNGİROĞLU,A.
1990-1991 "Van-Dilkaya Kazısı", **Müze** 4, 34vd.
- ÇİLİNGİROĞLU,A.
1991 a "Van,Dilkaya Höyüğü Kazıları, 1989". **KST XII.1**, 271vd.
- ÇİLİNGİROĞLU,A.
1991 b "Bir Urartu Kemer Parçası Üzerindeki Ziyafet Sahnesi", **Arkeoloji Dergisi**, 1, **Erol Atalay Memorial** (Ed.H.Malay),15vd.İzmir.
- ÇİLİNGİROĞLU, A.
1991 c "The Early Iron Age At Dilkaya", **Anatolian Iron Ages. ,The Proceedings of the Second**

**Anatolian Iron Ages Colloquium ,İzmir,
4-8 May 1987,(Ed.A.Çilingiroğlu-
D.H.French), 29 vd.,Oxbow.**

**ÇİLİNGİROĞLU, A.
1992**

**"Yeni Urartu Kazılarına Doğru", XI. Türk
Tarih Kongresi (Baskıda).**

**ÇİLİNGİROĞLU,A.
1993**

**"Van- Dilkaya Höyüğü Kazıları,Kapanış",
KST XIV.1,469vd.**

**ÇİLİNGİROĞLU,A -DERİN,Z."Van Dilkaya Kazısı, 1990", KST XIII.1,
1992 403vd.**

**DARGA,A.M.
1992**

Hitit Sanatı, İstanbul.

**DENİZ,E.
1977**

**"Urartu Oda Mezarları", Bilim ve Teknik
114, 17vd.**

**DENİZ, E.
1980**

**"Urartu oda mezarları kemik kalıntıları
üzerine arkeobiyolojik araştırmalar",
Ankara Tıp Bülteni 2, 103vd.**

**DENİZ, E.
1987**

**"Kazılardan elde edilen yanmış kemikler
üzerine arkeobiyolojik incelemeler", AST
II, 119vd.**

**DİAKONOFF,I.M.-KASHKAİ,SM.9. Geographical Names According to
1981 Urartian Texts. Wiesbaden.**

**DOTHAN, M.
1960**

"Azor", IEJ 10, 259 vd.

**DURU, R.
1979**

**Keban Projesi Değirmentepe Kazısı
,1973. Ankara.**

- DURU,R.
1986 "Tarih Öncesi Çağlarına ait bir Dini Tören", **An.Ar. X**,169vd.
- DYSON, R.H.
1965 "Problems of Protohistoric Iran as Seen from Hasanlu", **JNES 24**, 193vd.
- DYSON,R.H.
1973 "The Archaeological Evidence of the Second Millennium B.C. on the Persian Plateau", **CAH II.1**, 686 vd.
- DYSON,R.H.
1989 "The Iron Age Architecture at Hasanlu : An Essay", **Expedition 31** ,107vd.
- EMRE, K.
1969 "Altıntepe'de Urartu Seramiği", **Belleten**, 131,291 vd.
- ERİNÇ,S.
1953 **Doğu Anadolu Coğrafyası, İ.Ü.Coğrafya Ens.Yay. :15, İstanbul.**
- ERZEN, A.
1964 a "Ünseli (Ernis) Mezarlığı", **Belleten 111**, 570vd.
- ERZEN,A.
1964 b "Toprakkale ve Çavuştepe Kazıları Raporu 1962", **TAD XII/1**, 19vd.
- ERZEN, A.
1965 "Ünseli (Ernis) mezarlığı", **TAD XII/2**,34.
- ERZEN,A.
1978 **Çavuştepe I, Ankara.**
- ESİN,U.
1987 "Değirmentepe Kazısı,1978", **Aşağı Fırat Projesi 1978-1979 Çalışmaları** , 89 vd., Ankara.

- FORBES, T.B.
1983
Urartian Architecture, Ankara.
- GAAL,E.
1976
"The King Parrattarna Died and was Cremated", **Wirtschaft und Gesellschaft im Alten Vorderasien**, (Ed.J.Harmatta-G.Komorocu), Budapeşte.
- GENGE,H.
1979
Nordsyrisch - Südanatolische Reliefs I-II. Kopenhag.
- GHIRSHMANN, R.
1968
"Tchoga Zanbil (Dur Un tash) II: Temenos, Temple Palais, Tombes". **Memoires de la Delagation en Perse 40, 73vd.**
- GONNET-BAĞANA,H.
1986
"Frikya'da Geç Bronz Çağına Tarihlenebilecek Kaya Eserleri Üzerine Gözlemler", **IX.Türk Tarih Kongresi, Ankara 21-25 Eylül 1981, Cilt.1, 276vd. Ankara.**
- GÜLEÇ, E.
1989
"Van - Dilkaya'da İki Beyin Ameliyatı Vak'ası", **AST. IV, 153vd.**
- GÜTERBOCK,H.G.
1953
"New Excavations at Boğazköy, Capital of the Hittites", **Archaeology 6, 211vd.**
- HALLER, A.
1954
Die Graber und Gräfte von Assur , Berlin.
- HAUPTMANN, H.
1979
"Norşuntepe Kazıları, 1973", **Keban Projesi 1973 Çalışmaları, 43vd.,Ankara**
- HAUPTMANN, H.
1982
"Norşuntepe Kazıları", **Keban Projesi 1974 - 1975 Çalışmaları, 15vd., Ankara.**

- HERRMANN,G.
1989 "The Nimrud Ivories 1. The Flame and Frond School", **Iraq LI**, 85 vd.
- HUFF, D.
1968 "Das Felsgrab von Eski Doğubayazıt", **Ist.Mitt.**18, 58vd.
- HUFF,D.
1990 "Das Grab von Doğubayazıt. Seine Stellung Ünter den Urartaischen und Iranischen Felsgrabern", **X.Türk Tarih Kongresi , Ankara ,22-26. Eylül.1986**, cilt.I, 87vd. Ankara.
- IEJ **Israel Exploration Journal**
- ILN **Illustrated London News**
- IrAnt. **Iranica Antiqua**
- Ist.Mitt. **Istanbuler Mitteilungen**
- IŞIK,C.
1987 "Habibuşağı Nekropolü", **Belleten** 200, 549vd.
- IŞIK,C.
1990 "Urartaisch- Griechischer Religionsgeschichtlicher Gedankenaustausch Nach Einer Darstellung", **Belleten** 209, 15vd.
- IŞIK, F.
1987a "Zur Entstehung der Phrygischen Felsdenkmaler", **AS XXXVII**, 163vd.
- IŞIK, F.
1987b "Şirinlikale Eine Unbekannte Urartaische Burg und. Beobachtungen zu den Fensdenkmalern Eines Schöpferischen

- Bergwolks Ostanatoliens", **Belleten** 200, 496vd.
- IŞIK,F.**
1989 "Batı Uygarlığının Kökeni, Erken Demirçağ Doğu - Batı Kültür Sanat İlişkilerinde Anadolu", **TAD XXVIII**, 1vd.
- İNAN,A.**
1954 **Tarihte ve Bugün Şamanizm. Materyaller ve Araştırmalar**,Ankara.
- KARAOSMANOĞLU,M.**
1991 "Suçatı Urartu Kemerini", **Belleten** 214, 595vd.
- KELLNER, H.-J.**
1976 **Urartu. Ein Wiederentdeckter Rivale Assyriens**, Münih.
- KELLNER,H.-J.**
1991a "Grouping and Dating of Bronze Belts", **Urartu**. 142vd.
- KELLNER,H.-J.**
1991b "Votive Plaques", **Urartu**. 286 vd.
- KLEISS, W.**
1968 "Urartaische Platze in Iranisch-Azerbaidjan", **Ist.Mitt** 18,1vd.
- KLEISS,W.**
1971 "Bericht über Erkundigungsfahrten in Nordwest-Iran im Jahre 1970", **AMI** 4, 51vd.
- KLEISS, W.**
1974 "Planaufnahmen Urartaischer Burgen und Neufunde Urartaischer Anlagen in Iranisch-Azerbaidjan im Jahre 1973", **AMI** 7, 79vd.
- KLEISS,W.-HAUPTMANN,H.****Topographisch Karte von Urartu**,
1976 Berlin.

- KLEISS, W.-KROLL, S. 1979 "Vermessene Urartaische Platze in Iran (West-Azerbaidjan) und Neufunde (Stand der Forschung 1978)", **AMI** 12, 183vd.
- KOÇHAN, N.-BAŞARAN, C. 1986 "Diyadin Çevresinin Arkeolojik Araştırması ve Toklucak Kaya Delhizleri", **Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi**, 14, 235vd.
- KONIG, F.W. 1955/57 "Handbuch der Chaldicshen Inschriften, I-II", **AFO** 8-9.
- KORFMANN, M. 1977 "Die Ausgrabungen von Kirsopp und Silva Lake in den Jahren 1938 und 1939 am Burgfelsen von (Tuşpa) und in Kalecik", **Berytus** 25,174 vd.
- KOŞAY, H.Z. - VARY,H. 1964 **Pulur Kazısı 1960 Mevsimi Çalışmaları Raporu . Ankara.**
- KOŞAY, H.Z. - VARY,H. 1967 **Güzelova Kazısı. Ankara.**
- KROLL,S. 1976 **Keramik Urartaischer Festungen in Iran, Berlin.**
- KROLL,S. 1979 "Die Urartaische Keramik aus Bastam", **Bastam I** (Ed.W.Kleiss). 203vd.,Berlin.
- KST **Kazi Sonuçları Toplantısı**
- LAAA **Liverpool Annals of Archaeology and Anthropology**

- LAR D.D.Luckenbill, **Ancient Records of Assyria and Babylonia**, New York 1968.
- LEHMANN-HAUPT, C.F. **Armenien Eist und Jetzt II**,1910-1926-1931, Berlin.
- LEVINE,D.L. "The Iron Age", **The Archaeology of Western Iran. Settlement and Society From Prehistory to the Islamic Conquest** (Ed.F.Hole), 229vd., Londra.
- LIVIUS, T. **Ab Urbe Condita** (Çev.E.T.Sage) , Londra. 1961
- MARTİROSYAN, A.A. **Armenia in the Bronze Age and Early Iron Age**,(Armeia v Epoghu Bronzy: Rannego Zheleza), Erivan. 1964
- MDOG **Mitteilungen der Deutschen Orientgesellschaft**
- MEDVEDSKAYA, I.N. **Iran: Iron Age I**, Oxford. 1982
- MELLİNK,M.J. "Archaeology in Asia Minor, Emis", **AJA** 68 , 158. 1964
- MELLİNK, M.J. "Archaeology in Asia Minor", **AJA** 69, 133vd. 1965
- MERHAV,R. "Everyday and Ceremonial Utensils", **Urartu**, 200vd. 1991a
- MERHAV,R. "Secular and Cultic Furniture", **Urartu**,

- 1991b 247vd.
- MMA Journal Metropolitan Museum Journal**
- MOOREY, P.R.S. A Catalogue of the Persian Bronzes**
1971 **in the Ashmolean Museum. Oxford.**
- MOOREY, P.R.S. Cemeteries of the First Millennium**
1980 **B.C. at Deve Höyük. Oxford.**
- MORGAN, J. De Mission Scientifique au Caucase**
1889 **I, Paris.**
- MUNN, J.M.-RANKIN "Assyrian Military Power 1300 - 1200**
1967 **B.C.", CAH II, fas.49,3vd.**
- MUSCARELLA, O.W. "Excavations at Dinkha Tepe", MMA**
1968 **Journal 1, 187vd.**
- MUSCARELLA, O.W. The Iron Age at Dinkha Tepe, Iran ", MMA**
1974 **Journal 9, 35 vd.**
- NAUMANN, R. Tell Halaf II: Die Bauwerke. Berlin.**
1950
- OIP Oriental Institute Publications**
- ORTHMANN, W. Das Graberfeld bei Ilıca, Berlin .**
1967.
- ORTHMANN, W. Untersuchungen Zur**
1971 **Spärthethitischen Kunst, Bonn.**
- OTTEN, H. "Ein Totenritual Hethitischer Könige",**
1940 **MDOG 78 ,3vd.**

- OTTEN,H
1958
Hethitische Totenrituale, Berlin
- ÖĞÜN, B.
1974a
"Urartu Halk Mezarları", **Cumhuriyetin 50. Yıldönümünü Anma Kitabı**, 443 vd,
- ÖĞÜN, B.
1974b
"Urartu'lular", **Türk Ansiklopedisi** 33, 35 vd.
- ÖĞÜN, B.
1978a
"Die Urartaischen Bestattungsbrauche", **Studien zur Religion und Kultur Kleinasiens, Festschrift für F.K.Dörner zum 65. Geburtstag am 28.Februar 1976**, 639 vd.
- ÖĞÜN, B.
1978b
"Die Urartaischen Gräber in der Gegend von Adilcevaz und Patnos", **Proceedings of the X.th.International Congress of Classical Archaeology**, 61vd,
- ÖĞÜN,B.
1982
"Die Urartaischen Palaste und Die Bestattungs - Brauche der Urartaer", **Palast und Hütte**, 217vd, Mainz.
- ÖĞÜN, B.-BİLGİÇ, E.
1973
"Adilcevaz 1972", **AS XXIII**, 13vd.
- ÖRNEK, S.V.
1971
Anadolu Folklorunda Ölüm. Ankara..
- ÖZGÜÇ, T.
1948
Ön Tarihte Anadolu'nun Ölü Gömme Adetleri, Ankara.
- ÖZGÜÇ,T.
1961
"Altın-tepe Kazıları- Excavations at Altın-tepe" , **Bellekten** 98, 253vd.

- ÖZGÜÇ, T.**
1969
**Altıntepe II. Mezarlar, Depo Binası ve Fil
Dişi Eserler.** Ankara.
- PACORELLA,P.E.-SALVINI,M.** Tra Lo Zagros E L' Urmia.
1984
**Riceerche Storiche ed
Archeologiche Nell Azerbaigian
Iraniano.** Roma.
- PARROT,A.**
1961
Assur, Gallimard.
- PİGGOT,V.C.**
1980
**"The Iron Age Western Iran ", The Coming
of the Age of Iran, (Ed.T.A.Wertime -
J.D. Muhly), 417 vd., New Haven.**
- PİOTROVSKİİ, B.B.**
1966a
**"Urartu Dini, (Çev. İ.Kaynak), AÜ.DTCFD.
XXIII/1-2,37 vd .**
- PİOTROVSKİİ, B.B.**
1966b
II. Regro di Van : Urartu, Roma.
- POLAT,G.**
1991
**Daskyleion ve Çevresinden Ele Geçen
Anadolu Satraplık Dönemine Ait
Mezar Stelleri, (Basılmamış Yüksek
Lisans Tezi) İzmir .**
- PORADA,E.**
1962
Alt-Iran. Baden-Baden
- PRITCHARD,J.B.**
1954
The Ancient Near East in Picture.
New Jersey.
- RİİS, P.J.**
Hama, Fovilles et Recherches les

- 1948 **Cimetieres a Cremation 1931-1938**
II.3. Kopenhag.
- RLA **"Grab", Reallexikon der Assyrologi
und Vorderasiatischen Archäologie,**
III/8. (1971) Berlin.
- SARAÇOĞLU, H.
1962 **Bitki Örtüsü Akarsular ve Göller ,**
Cilt II. İstanbul.
- SCHAEFFER, C.F.A.
1948 **Stratigraphie Comparee et Chronogie
de l' Asia Occidentale, Londra.**
- SEVİN, V.
1979 **Urartu Kırallığının Tarihsel ve
Kültürel Gelişimi. (Yayınlanmamış
Doçentlik Tezi) İstanbul.**
- SEVİN, V.
1980 **"Van Kalesi'ndeki Bir Kaya Mezarı ve
Urartular'da Ölü-Yakma Geleneği", An.Ar.
VIII,152vd.**
- SEVİN, V.
1986 **"Urartu Mezar Mimarisine Yeni Katkılar",
An.Ar.X, 329 vd.**
- SEVİN, V.
1987a **"Malatya - Elazğ - Bingöl İlleri Yüzey
Araştırması, 1985", Arş.ST. IV, 279 vd.**
- SEVİN, V.
1987b **"Urartu Oda Mezar Mimarisinin Kökeni
Üzerine Bazı Gözlemler", Anadolu Demir
Çağları , (Ed.A.Çilingiroğlu) 35 vd. İzmir.**
- SEVİN, V.
1988 **"Elazığ - Bingöl İlleri Yüzey Araştırması,
1986", Araş.ST. V.II, 1vd.**
- SEVİN, V.
"Elazığ- Bingöl Yüzey Araştırması, 1987",

- 1989 **Araş.ST.VI, 451vd.**
- SEVİN, V.
1991a "Elazığ Yöresi Erken Demir Çağı ve Muşkiler Sorunu", **Höyük I, 51vd.**
- SEVİN, V.
1991b "The Early Iron Age in the Elazığ Region and the Problem of the Mushkians", **AS XLI, 87 vd.**
- SEVİN ,V.
1993 "Three Urartian Rock-Cut Tombs From Palu", **Tel Aviv (baskıda)**
- Sov Arch. **Sovetskaja Archeologija**
- TAD **Türk Arkeoloji Dergisi**
- TARHAN,M.T.
1969 " İskitlerin Dini İnanç ve Adetleri", **Tarih Dergisi 23,145vd.**
- TARHAN, M.T.
1982 "Urartu Devleti'nin "Kuruluş" Evresi ve Kurucu "Krallardan "Lutipri = Lapturi", Hakkında Yeni Görüşler", **An.Ar. VIII, 69 vd.**
- TARHAN, M.T.
1986a "Van Kalesi'nin ve Eski Van Şehri'nin Tarihi-Milli Park Projesi Üzerine Ön Çalışmalar (1): Anıt Yapılar", **Araş.ST. III, 297 vd.**
- TARHAN, M.T.
1986b "Urartu Devletinin Yapısal Karakteri", **IX. Türk Tarih Kongresi, 285 vd., Ankara.**
- TARHAN, M.T. "Van Kalesi ve Eski Van Şehri Kazıları,

- 1989 1987", **KST X.I**, 369vd.
- TARHAN,M.T.
1993a "Recent Researches The Urartian Capital Tushpa",**Tel Aviv** (baskıda).
- TARHAN,M.T.
1993b "An Urartian Intramural 'Pithos Burial' from the Mound of Van Kalesi", **Festschrift für P.Neve** ,(baskıda).
- TARHAN, M.T. - SEVİN, V."Van Bölgesinde Urartu Araştırmaları II: Konut Mimarlığı", **An.Ar.IV-V**, 347vd.
- TARHAN M.T.-SEVİN, V. "Van Kalesi ve Eski Van Şehri Kazıları, 1993a 1991, **KST XIV** , 407 vd.
- TARHAN M.T.-SEVİN, V. "Van Kalesi ve Eski Van Şehri Kazıları, 1993b 1990 yılı Çalışmaları", **Belleten** (baskıda)
- TAŞYÜREK,A.
1978 "Giyimli Adak Levhaları", **Belleten** 42, 201vd.
- TEHOV,B.V.
1981 **Tliyskiy Mogilnik (MÖ.IX-VII. yy.) II.** Tbilisi.
- UBELAKER,D.H.
1978 **Human Skelatal Remains. Excavation Analysis Interpretation**, Chicago.
- UKN G.A.Melikisvili, **Urartskie Klinoobraznye Nadpisi**, Moskova 1960.
- Urartu **Urartu. A Metalworking Center In The First Millennium B.C.E.** (Ed.R.Merhav). Jerusalem, 1991.
- UZUNOĞLU, E. "İmamoğlu Kazıları 1984 yılı

- 1986 Çalışmaları", **KST VII**, 181vd.
- ÜNAL,A.
1975/1976 "Hititlerde Ötülere Sunulan Kurban Hakkında Bazı Düşünceler", **Anadolu XIX**. 165 vd.
- van HULSTEYN, Y.
1981 **Urartian Built and Rock-Cut Tombs** (Doktora Tezi- Bryn Mawr College)
- van LOON,M.N.
1966 **Urartian Art. Its Distinctive Traits in The Light of New Excavations.** İstanbul.
- vanden BERGHE, L.
1973 "Resherches archeologiques dans le Luristan. Sixtieme campagne: 1970, Fouilles a Bard-i Bal et a Pa-yi Kal.Prospections dans le district d'Aivan (rapport preliminaire)", **Ir.Ant.** 10, 1vd.
- WAHL, J.
1981 "Beobachtungen Zur Verbrennung Menschlicher Leichname", **Archaologisches Korres Pondenzblatt** 2, 271vd.
- WARTKE,R-B.
1991 "Production Of Iron Artifacts", **Urartu.** 322vd.
- WINN, M.
1980 "The Early Iron Age Pottery", **Korucutepe 3** (Ed.M.N.Van Loon), 155 vd. Amsterdam.
- WOOLLEY, C.L.
1939 "The Iron-Age Graves of Carchemish", **LAAA** 26, 11 vd.
- WOOLLEY,C.L. -BARNETT,R.D. **Carchemish III . The Excavations in the Inner Town, Londra.**
1952

- WOOLLEY,L.
1955
Alalah. Londra .
- WVDOG
**Wissenschaftliche
Veröffentlichung der Deutschen
Orient-Gesellschaft.**
- YILDIRIM,R.
1987
"Urartu İğneleri ve Kültürel İlişkiler",
Anadolu Demir Çağları , (Ed. A.
Çilingiroğlu), 76 vd. İzmir.
- YILDIRIM,R.
1989
Urartu İğneleri. Ankara.
- YOUNG,T.C.
1965
"A Comparative Ceramic Chronology for
Western Iran, 1500-500 B.C. **Iran III**, 53vd.
- YOUNG,T.C.
1967
"The Iranian Migration into the Zagros",
Iran V, 11 vd.
- YOUNG, T.C.
1969
**Excavations at Godin Tepe. First
Progress Report**, Toronto.
- ZIMANSKY,P. E.
1985
**Ecology and Empire: Structure of the
Urartian State**, Chicago.
- 23 ZIMANSKY,P. E.
1988
"MB 2 / OB 5 Excavation and the Problem
of Urartian Bone Rooms", **Bastam II** ,
**Ausgrabungen in den Urartaischen
Anlagen 1977-1978**, 107vd. Berlin.

LEVHALARIN LİSTESİ

- 1 Dilkaya Demir Çağ mezarları
- 2 a Van Kalesi Höyüğü Demir Çağ katı
b Malatya Değirmentepe Demir Çağ katı
- 3-9 Dilkaya Erken Demir Çağ keramikleri
- 10 Urneler - IAa Grubu
- 11 a Urneler - IAa Grubu
b Urneler - IAb Grubu
- 12 Urneler - IBa Grubu
- 13 Urneler - IBa Grubu
- 14 Urneler - IBb Grubu
- 15 Urneler - IBc Grubu
- 16 a Urneler - II. Grub
b Urneler - III. Grub
- 17 a-c Emis-Evditepe Mezarlığı
- 18 a Budak mezarı
b Konakbey I mezarı
- 19 a Dilkaya III.1(85) No'lu oda mezar
b Dilkaya III.1(86) No'lu oda mezar
- 20 a Karagündüz K1 Mezarı, batısında görünüm
b Karagündüz K1 Mezarı, doğusundan görünüm
c Karagündüz K1 Mezarı, içi, giriş önündeki iskeletler
- 21 a Karagündüz K1 Mezarı nişi
b Karagündüz K2 Mezarı
- 22 a Dilkaya I.1(84) No'lu taş-sandık mezar
b Dilkaya I.1(91) No'lu iki bölmeli taş-sandık mezar
- 23 a-c Alınak (Bohanis) mezarları
- 24 a Dilkaya I.2(84) No'lu taş-sandık mezar
b Dilkaya I.1(86) No'lu taş-sandık mezar
- 25 a Van Kalesi Neft Kuyu (Menua) mezarı
b Van Kalesi İç-Kale (Kurucular) mezarı girişi
- 26 a Van Kalesi Doğu Odaları (II. Sardur) mezarı girişi
b Van Kalesi Doğu Odaları (II.Sardur) mezar girişindeki platform
- 27 a Van Kalesi I.Argiști Mezarı derin tabanlı-nişli oda
b Van Kalesi I.Argiști mezarı girişi kapısı

LEVHALARIN LİSTESİ

- 28 a** Kadembastı mezarı içten görünüm
b Kadembastı mezarı kurban çukuru
- 29 a** Doğubayazıt mezarı cepheden görünüm
b Doğubayazıt mezarı cephesindeki kabartmalar
- 30 a** Dedeli 2 mezarı kuyu şeklindeki girişi
b Dedeli AI mezarı kuyu şeklindeki girişi
c Yukarı Göçmez I.mezarı kuyu şeklindeki girişi
- 31 a** Kalecik mezarı içten görünüm
b Atabindi 2 mezarı içten görünüm
c Pekerîç mezarı kuyu şeklinde girişi
- 32 a** Boğurtan Mevkii mezarı kuyu şeklinde girişi
b Alyar mezarı
- 33 a** Umudum Tepe mezarı cepheden görünüm
b Umudum Tepe mezarı önü açık salonu
- 34 a** Ermişler mezarının kuzeyden görünümü
b Aşağı Kamışlı mezarının kuyu şeklinde girişi
- 35 a** Erciş mezarının girişi
b Erciş mezarının içinden görünüm
c Erciş mezarının içindeki iskelet yığını
- 36 a** Tanıktepe mezarının içinden görünüm
b Dilkaya I.1(88) No'lu mezar
- 37 a** Giyimli Mezarı
- 37 b-c** Harmantepe kazı alanından görünüm
- 38 a** Dilkaya II.36(90) No'lu mezar
b Dilkaya II.44(90) No'lu mezar
c Dilkaya II.36(89) No'lu mezar
- 39 a** Dilkaya II.21(90) No'lu mezar
b Dilkaya II.4(88) No'lu mezar
c Dilkaya II.16(91) No'lu mezar
- 40 a** Ayanıs 1No'lu mezar
b Ayanıs 2 No'lu mezar
- 41 a-b** Atabindi I mezarı
- 42 a** Van Kalesi kaya mezarı dışından görüntü
b Van Kalesi kaya mezarı içinden görünüm

LEVHALARIN LİSTESİ

- 43 a Dilkaya taş-sandık mezarının insitu durumu
b Dilkaya taş-sandık mezarının onarıldıktan sonraki durumu
- 44 a Dilkaya mezarlığı tabanı taş döşeli alan
b Dilkaya mezarlığından ortaya çıkartılan ocaklar.
- 45 Dilkaya Erken Demir Çağ yakma gömü alanı yeniden kurma deneme
- 46 Van Kalesi Kurucular ve Neft Kuyu mezarlarının bulunduğu alan
- 47 a-b Erzincan -Altıntepe kült alanı
- 48 a Altıntepe III mezarı lahitleri
b Pişmiş toprak lahit parçaları (Van Müzesi)
- 49 a Dilkaya IV.1 (88) No'lu urne.
b Dilkaya IV.7 (90) No'lu urne.
- 50 a Dilkaya IV.2(89) No'lu urne
b Dilkaya IV.1(89) No'lu urne
c Dilkaya IV.1(88) No'lu urne insitu görünümü
- 51 a Ayanıs urne mezar
b Dilkaya IV.8(90) No'lu yonca ağızlı urne
c Urnelerin içinde ve dışında ele geçen kemerler
- 52 a Dilkaya IV.1(88) No'lu urne buluntuları; tunç kemer
b Dilkaya IV.1(88) No'lu urne buluntuları ağırşak
c Dilkaya IV.1(88) No'lu urne buluntuları tunç bilezik
- 53 a Dilkaya mezarlığı urnelerinin insitu görünümü
b Dilkaya mezarlığında ele geçen kırma taşları
c Kırma taşları
- 54 Urartu oda mezarlarında ele geçen ahşap, ve tunç mobilya parç.
- 55 Atabindi kaya işaretleri
- 56 a Dilkaya taş-sandık mezar yanında bulunan mühürlü kese
b Dilkaya III.1(86) No'lu oda mezar içinden demir asabaşı
c Dilkaya III.1(86) No'lu oda mezar içinden demir obje
d Dilkaya III.1(86) No'lu oda mezar içinden tunç bilezik (DK.22.86)
- 57 a Dilkaya IV.4(88) No'lu urne içinden tunç iğne. BEZ.
b Dilkaya IV.1(88) No'lu urne içinden tunç iğne ve yüzük. BEN.
c Dilkaya IV.2(89) No'lu urne içinden saç fibulası. BPN.
d Dilkaya IV.3(89) No'lu urne içinden tunç yüzük. BRN.
e Dilkaya II.36(90) No'lu mezardan tunç iğne. CCR (DK.16.90)

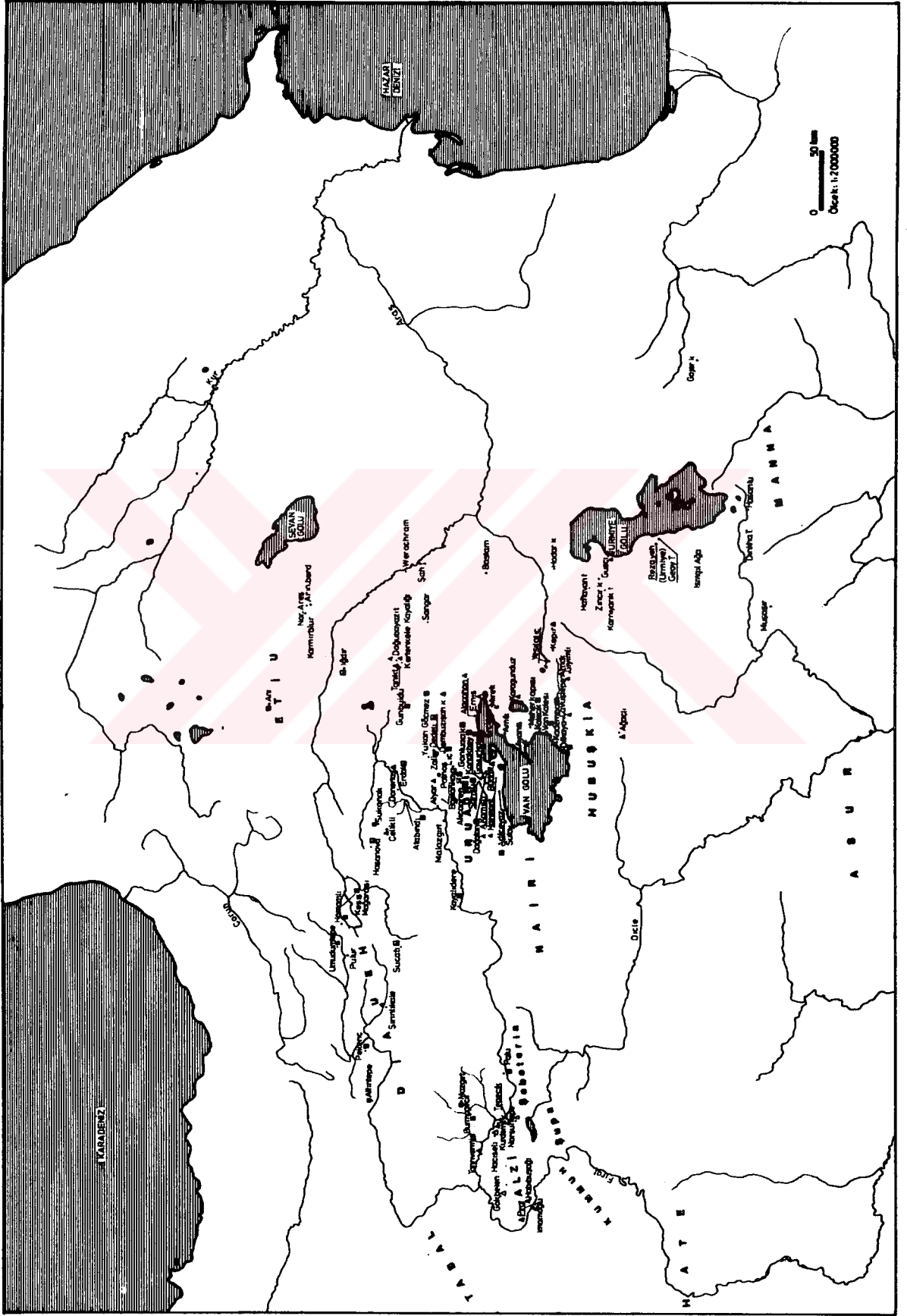
LEVHALARIN LİSTESİ

- f Dilkaya II.36(90) No'lu mezardan tunç iğne. CCR (DK.17.90)
- g Dilkaya I.1(84) No'lu taş-sandık mezar yanından demir iğne.
- h Dilkaya IV.7(90) No'lu urne içinden taş ağırşak CAR.
- ı Dilkaya mezarlık alanından pişmiş toprak figürin, ANF, (DK.15.86)
- 58 a Dilkaya II.16(91) No'lu mezar buluntusu tunç yüzükler. CEZ.
- b Dilkaya II.16(91) No'lu mezar buluntusu tunç iğne. CEZ.
- c Dilkaya II.16(91) No'lu mezar buluntusu tunç cımbız. CEZ.
- d Dilkaya II.16(91) No'lu mezar buluntusu tunç küpeler. CEZ.
- e Dilkaya II.16(91) No'lu mezar buluntusu boncuklar. CEZ.
- f Dilkaya IV.1(87) No'lu urne buluntuları.
- 59 a Habibuşağı urne mezarlar
- b Ani mezarlığı taş-sandık mezarlar.
- 60 a Grafik; D.Anadolu Erken ve Orta Demir Çağ mezarlarının dağılımı
- b Grafik; D.Anadolu D.Çağ mezar tiplerinin Alan'lara göre dağılımı
- 61 a Grafik; Küp formundaki urnelerin farklı tipleri.
- b Grafik; Küp formundaki urnelerin ağız ve yükseklik ölçüleri
- 62 a Grafik; Küplerin katkı özellikleri
- b Grafik; küplerin hamur renkleri
- 63 a Grafik; küplerin astar renkleri
- b Grafik; küplerdeki delik sayısı.

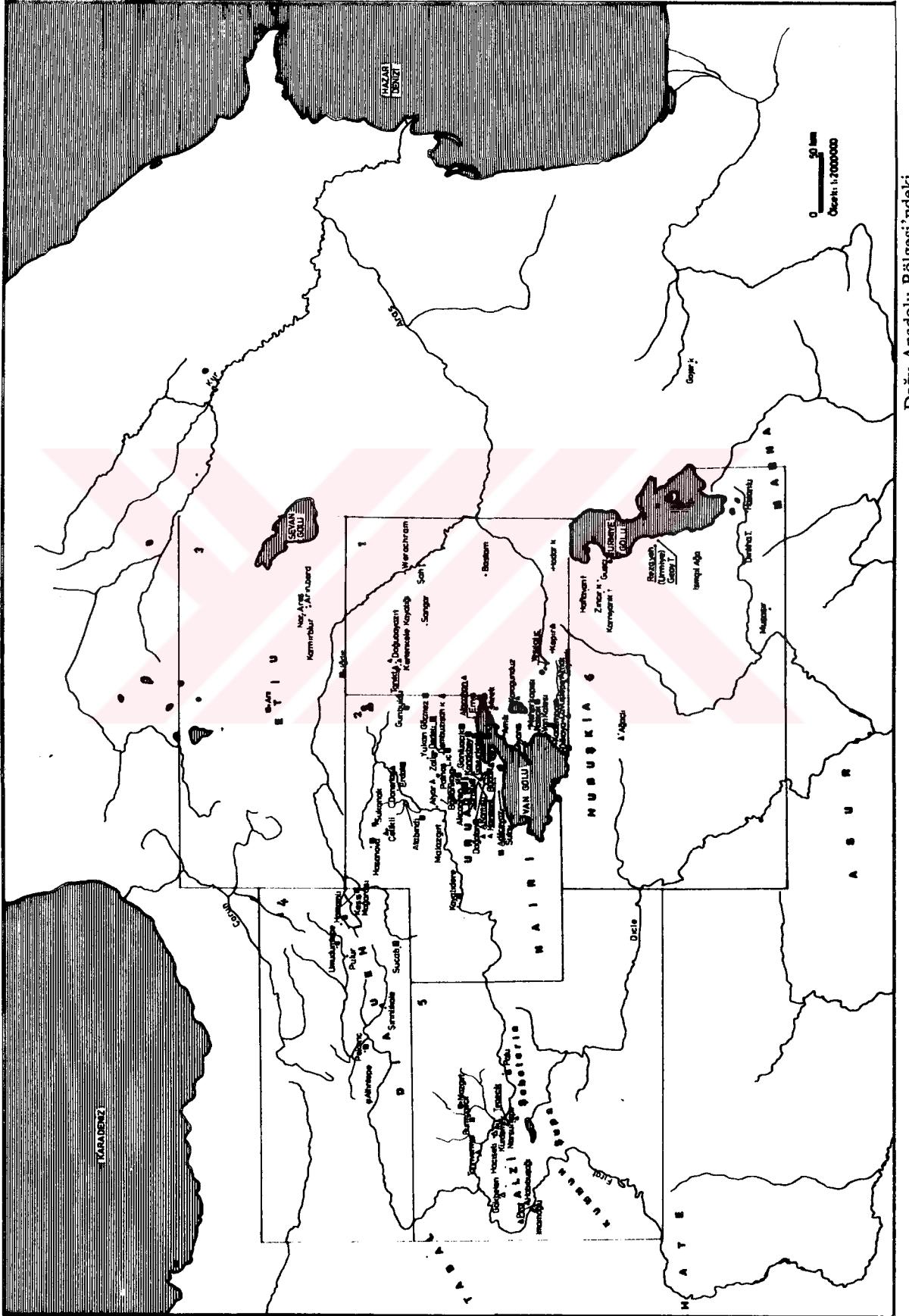
LEVHALAR

HARİTA I

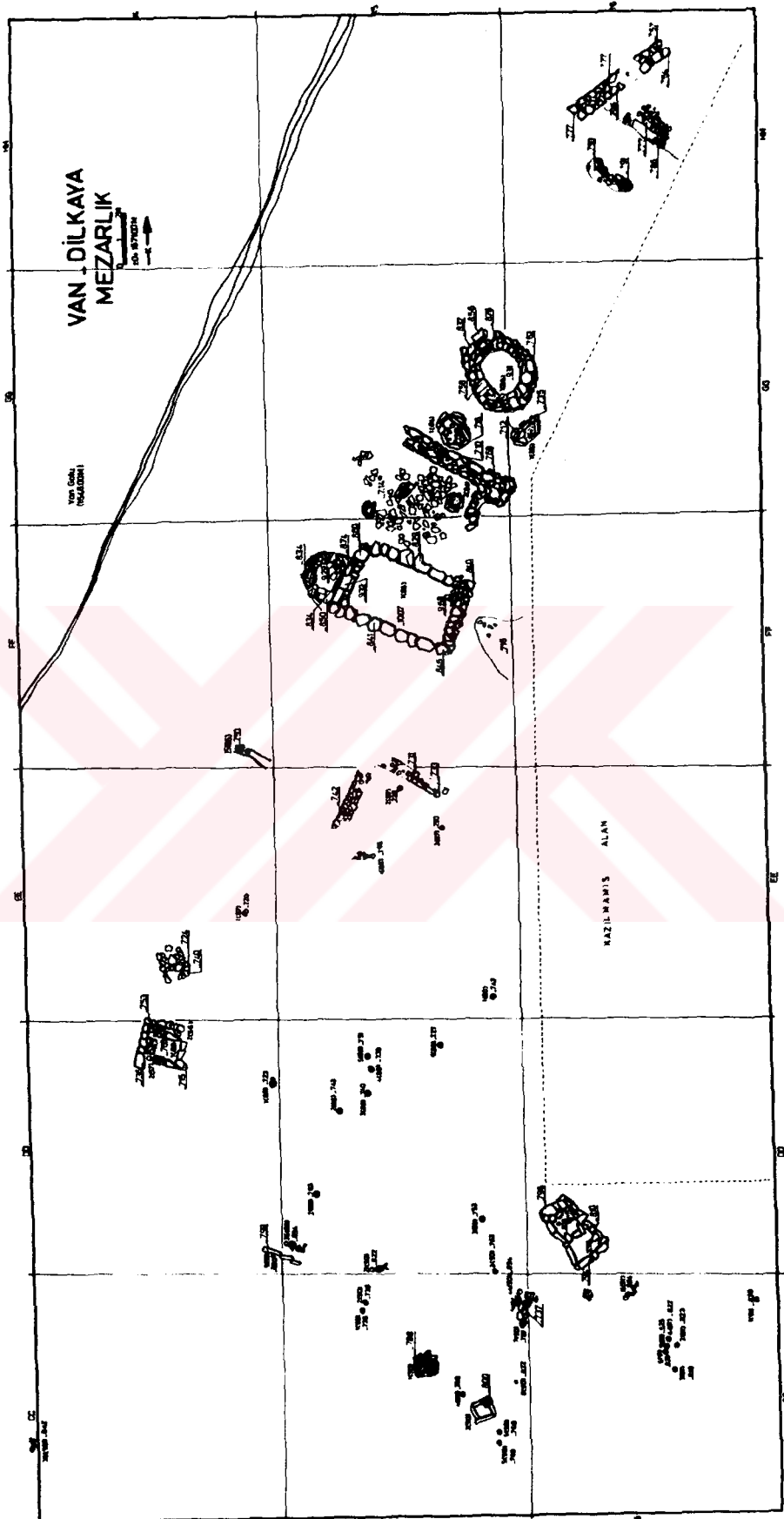
Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki
Demir Çağ Mezarları

HARİTA II

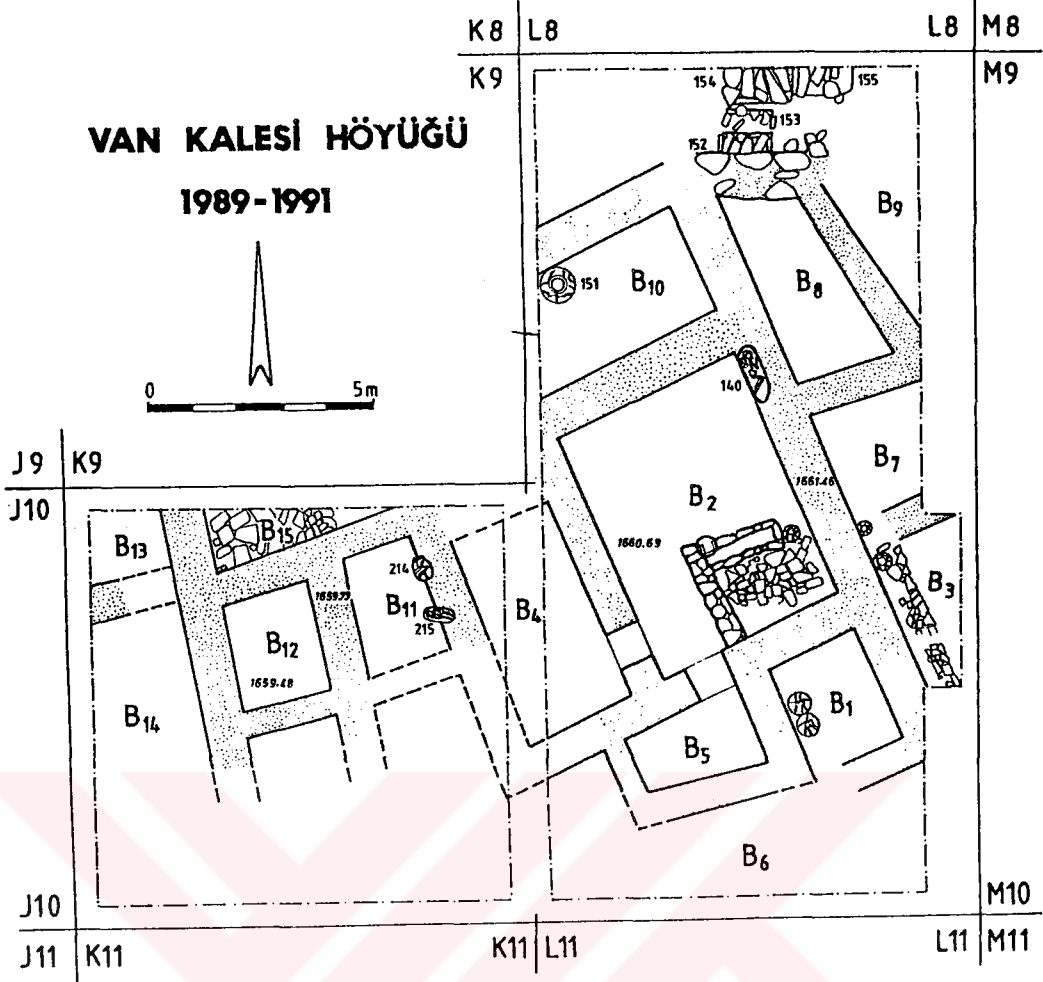
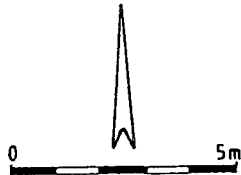

Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki
Demir Çağ Mezarlarının Alanlara Göre Dağılımı

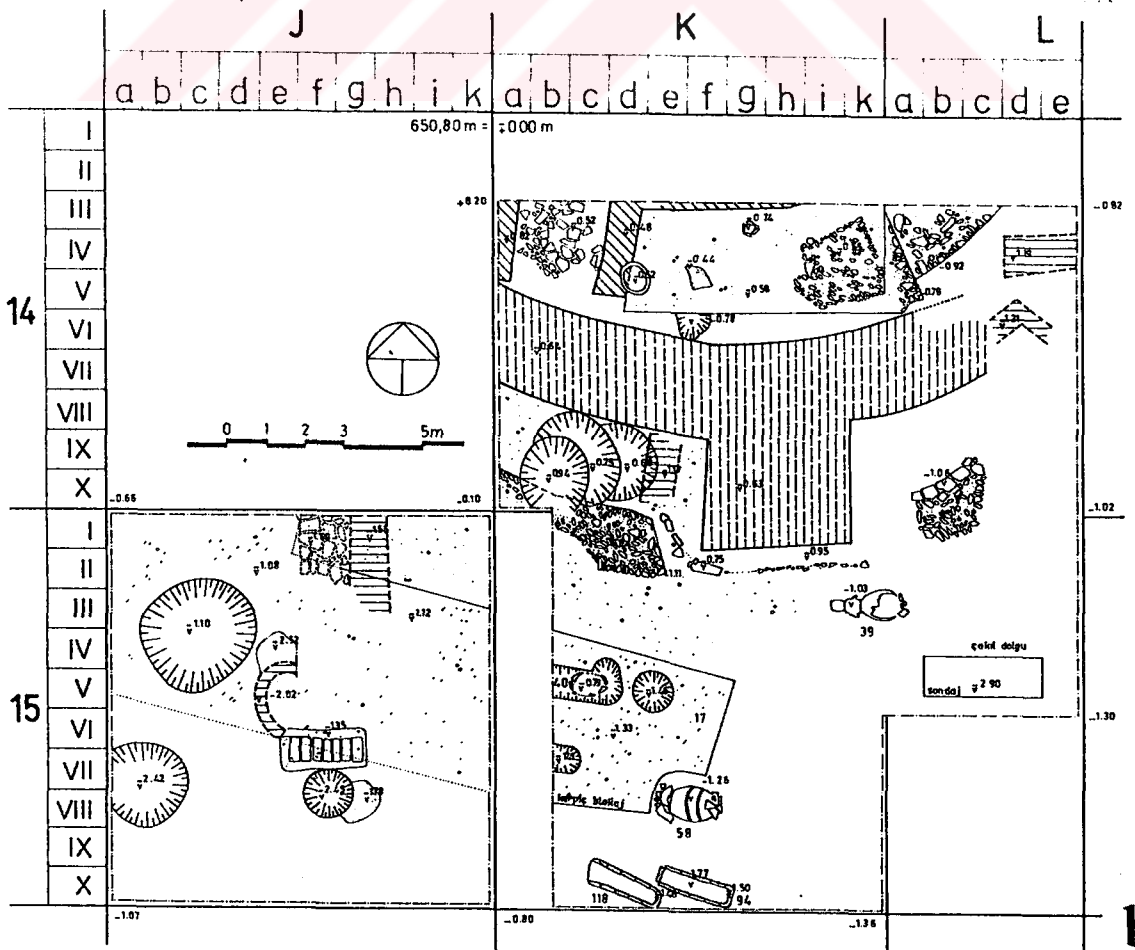
LEV.1

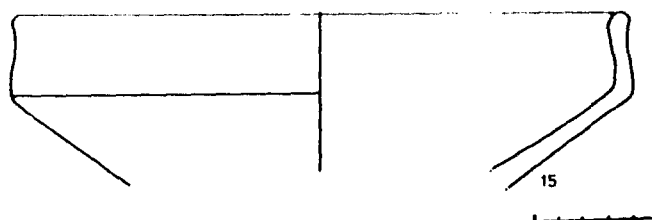
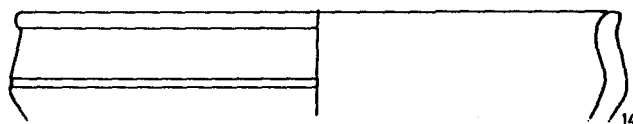
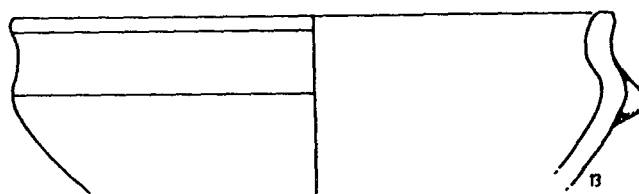
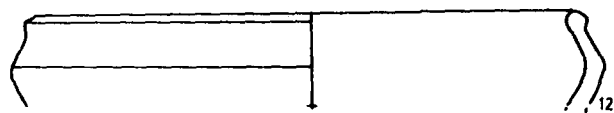
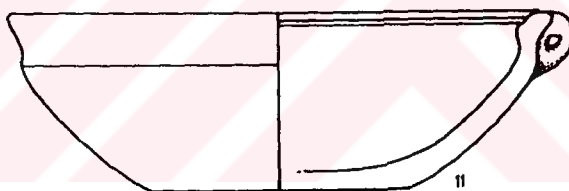
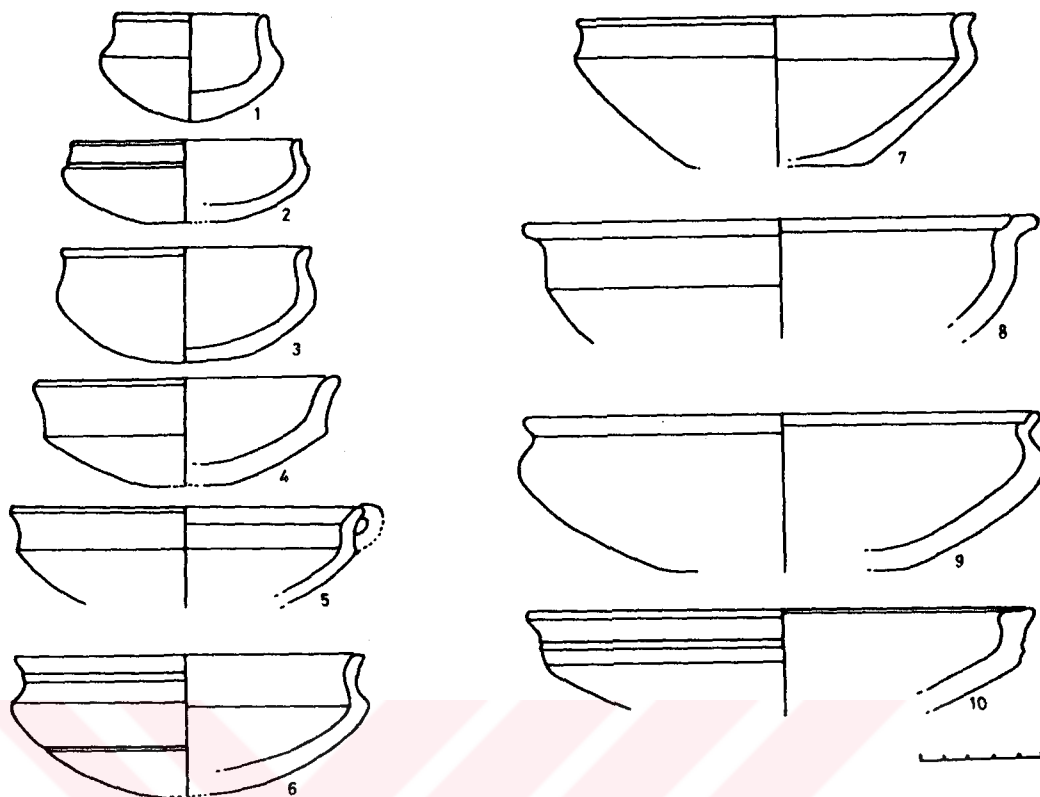
VAN KALESİ HÖYÜĞÜ
1989-1991

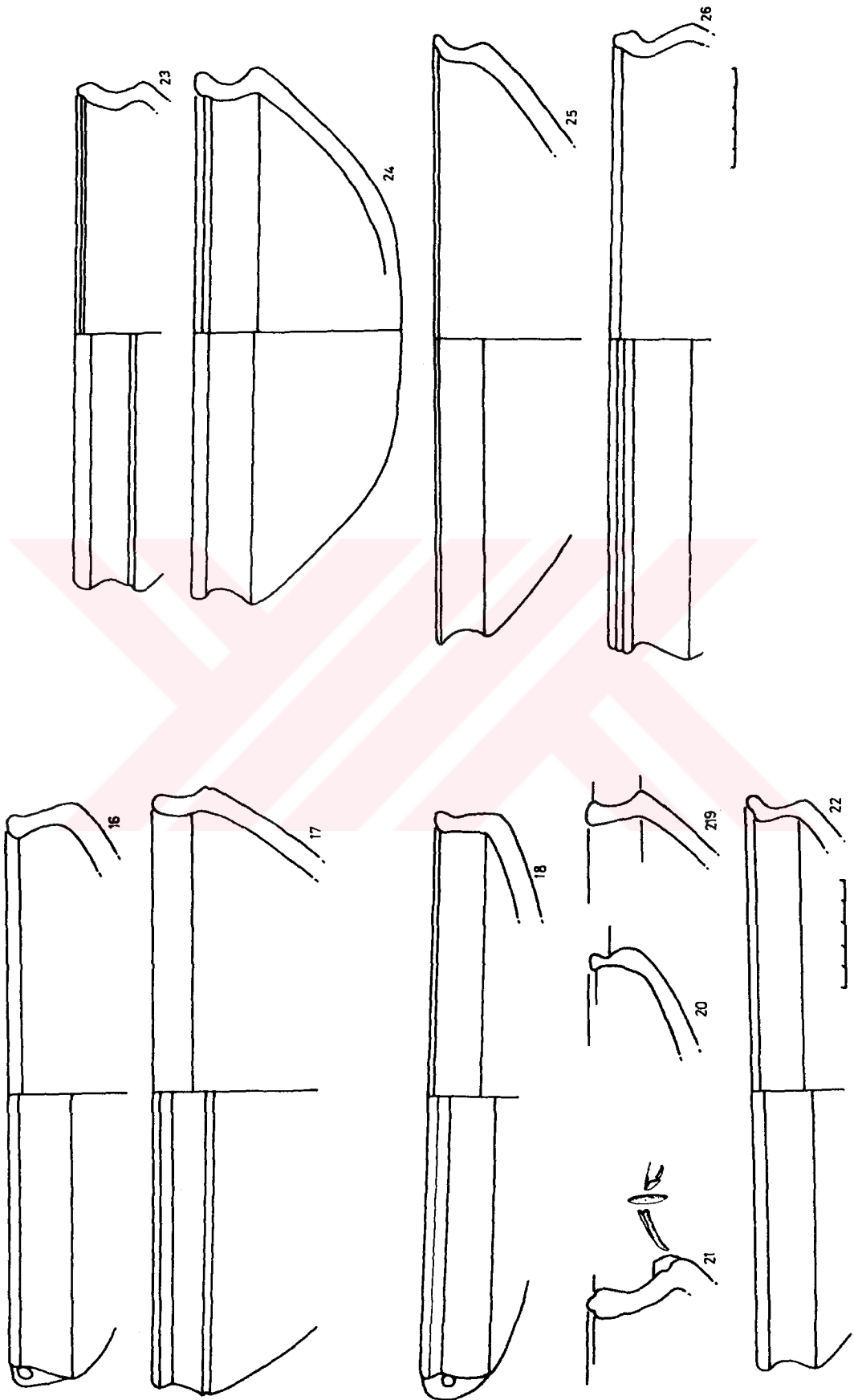
a

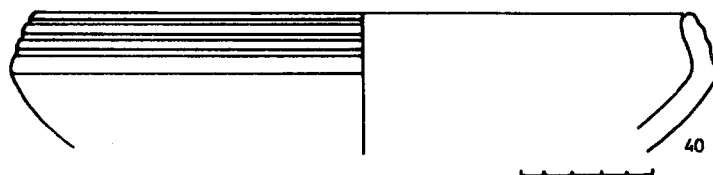
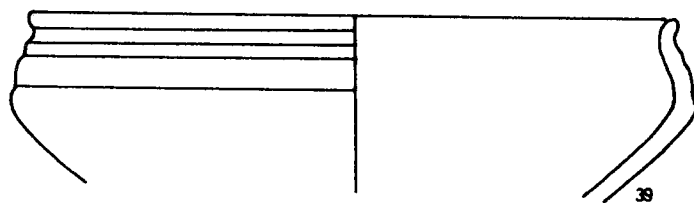
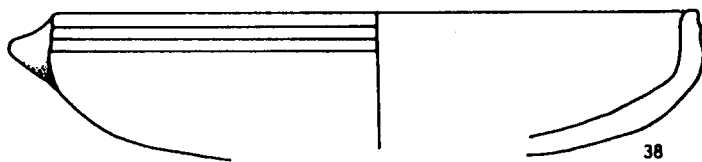
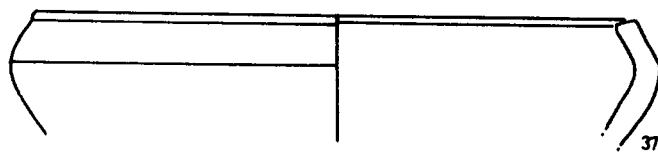
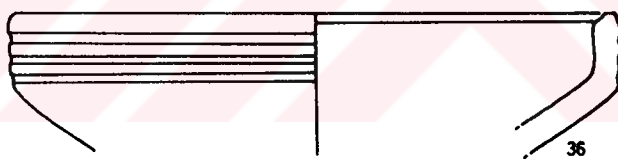
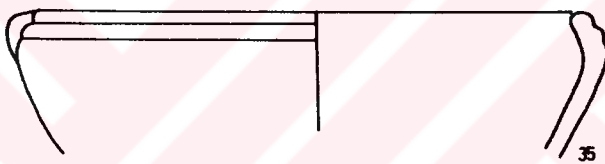
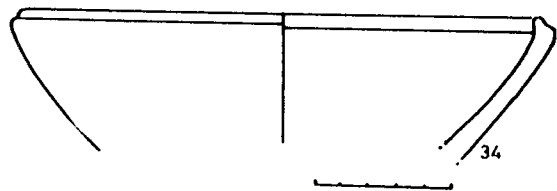
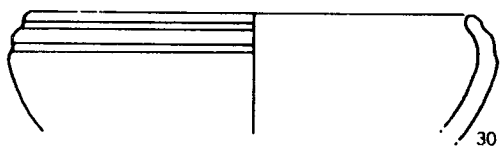
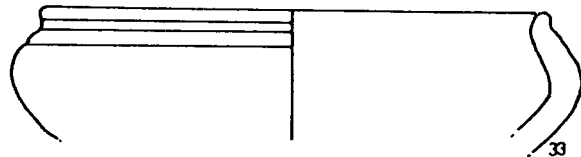
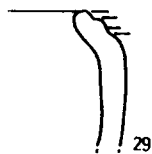
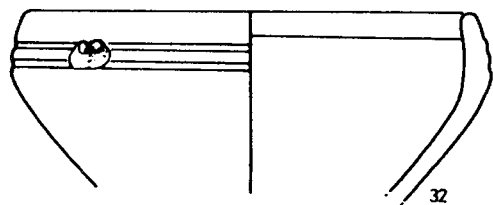
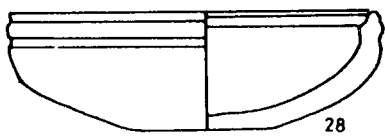
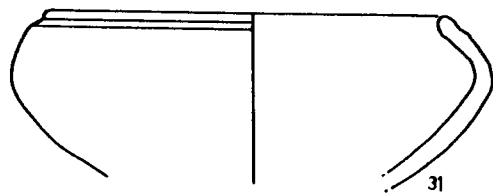
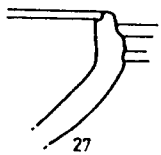

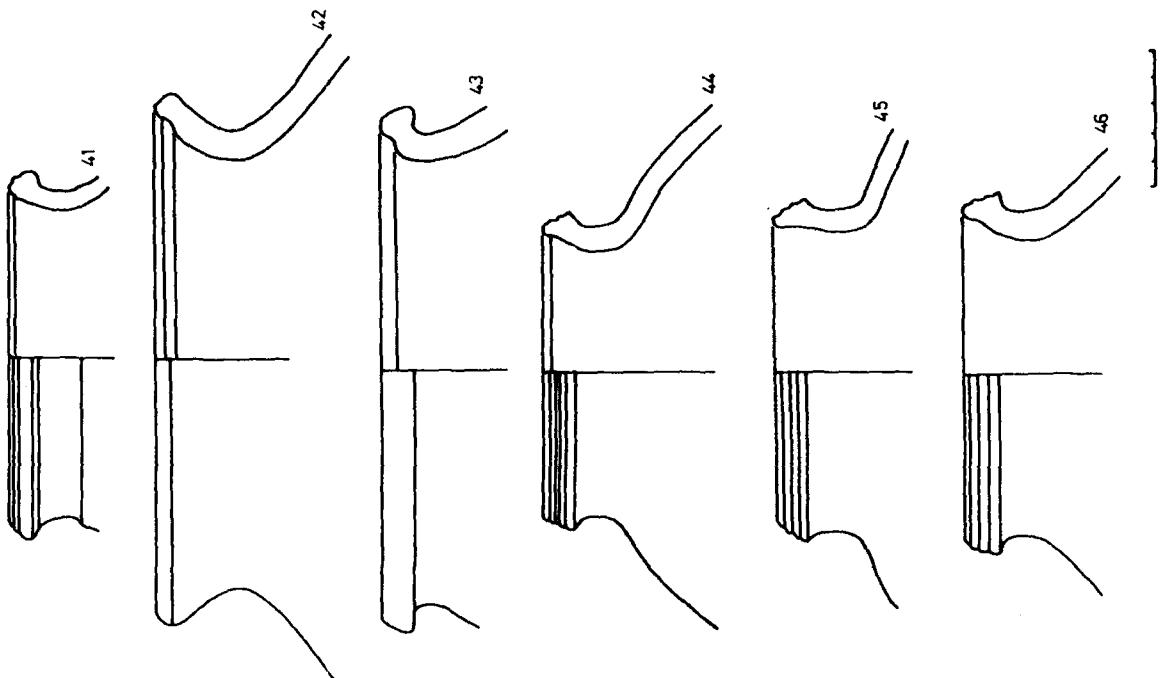
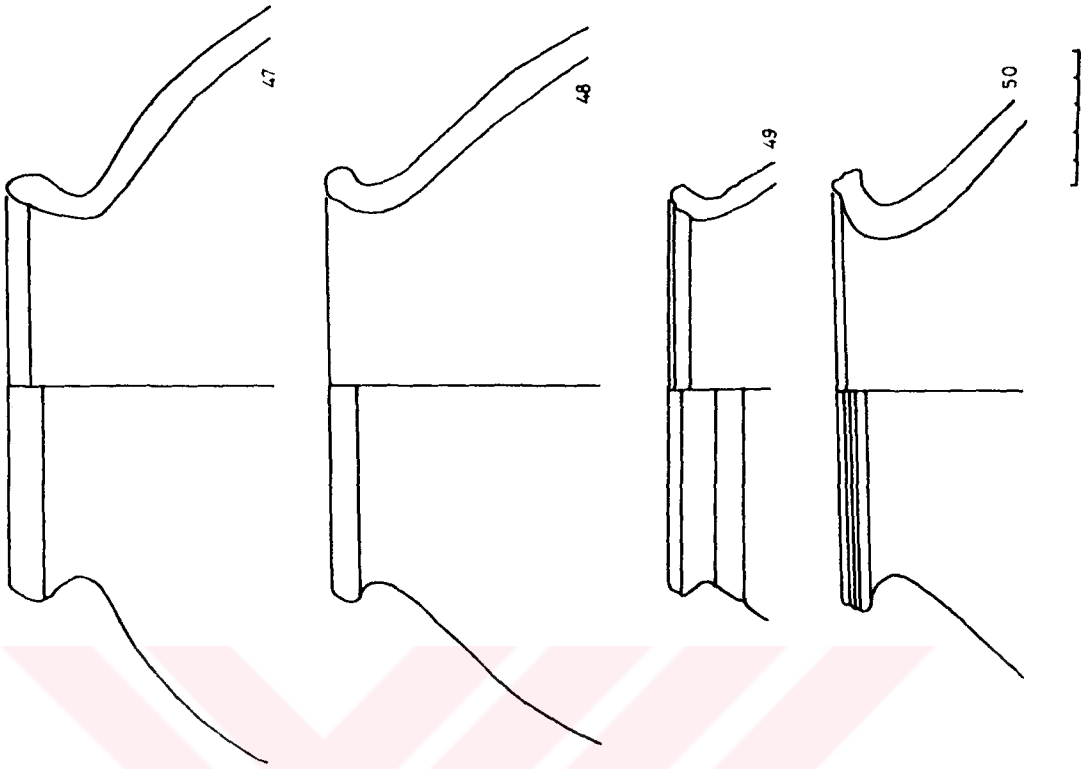
b

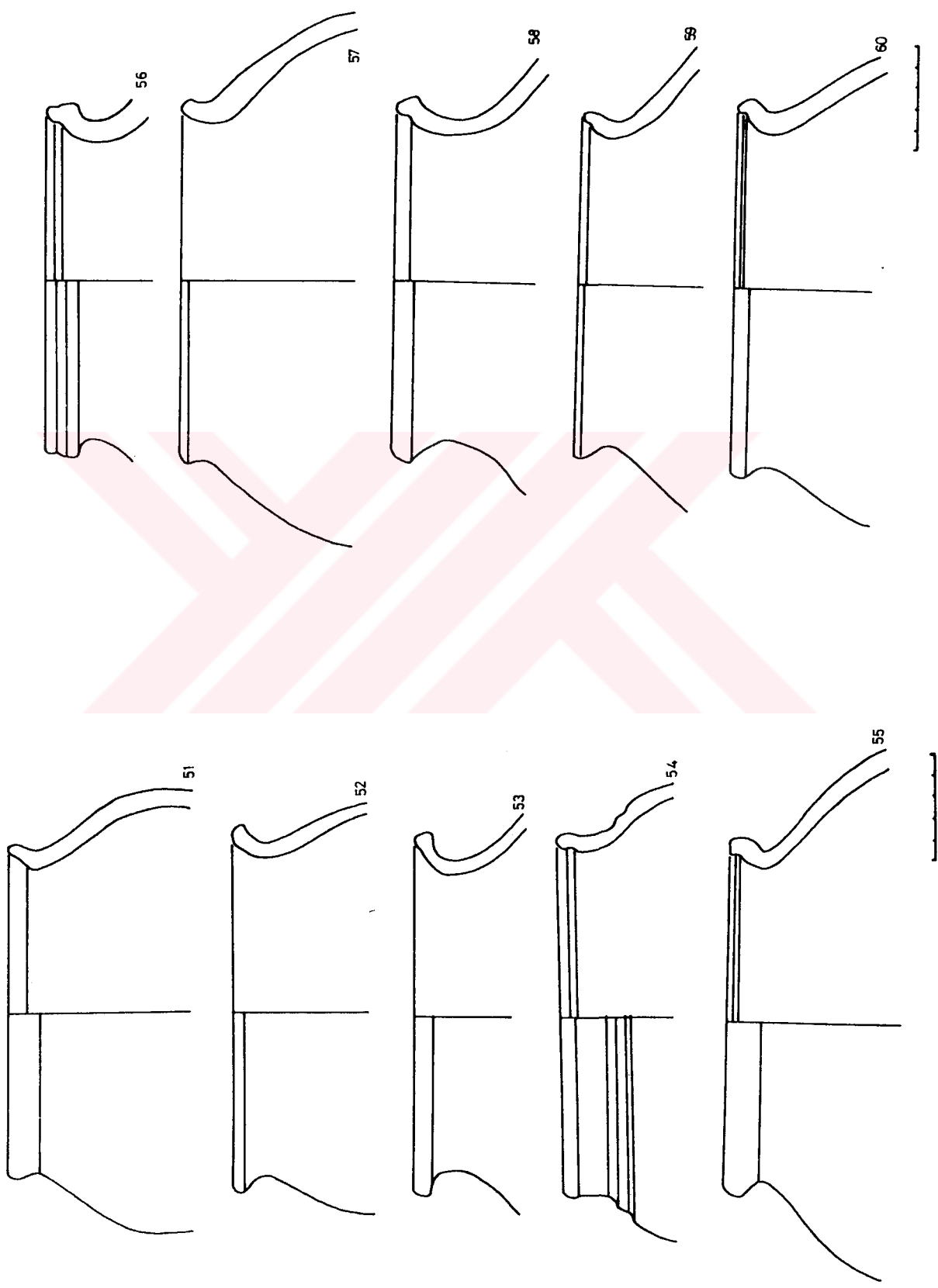

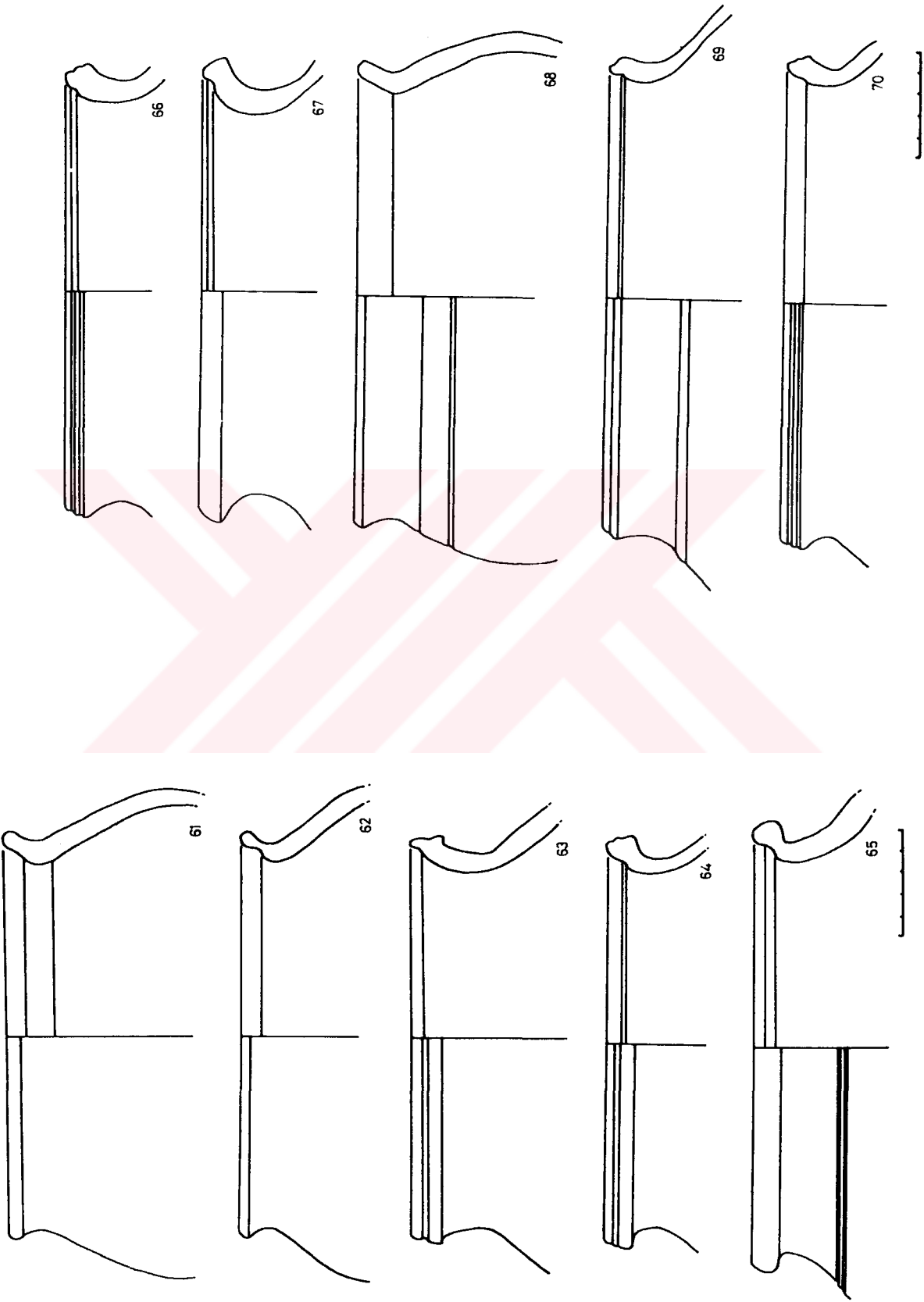
LEV.4

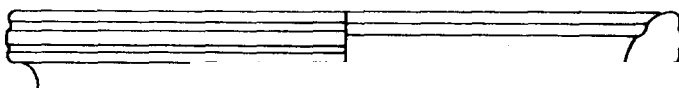
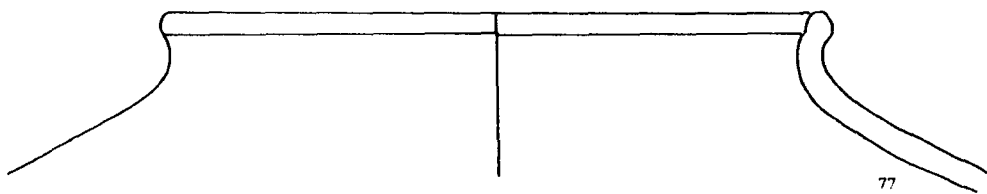
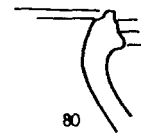
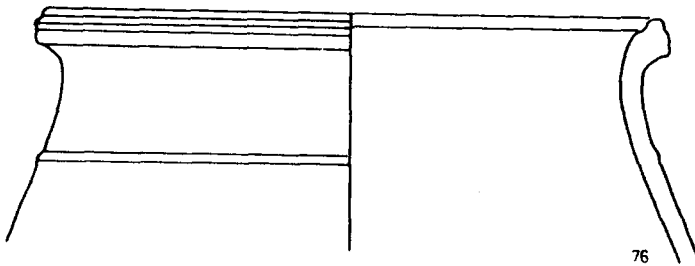
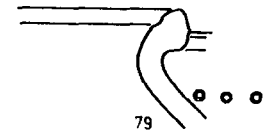
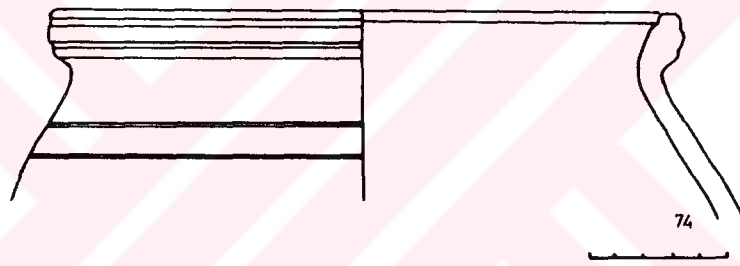
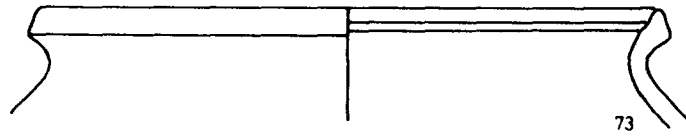
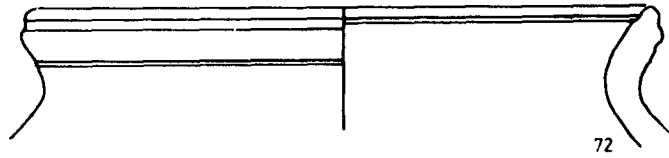
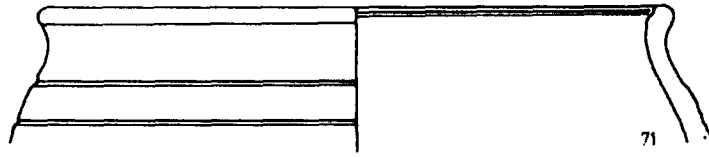

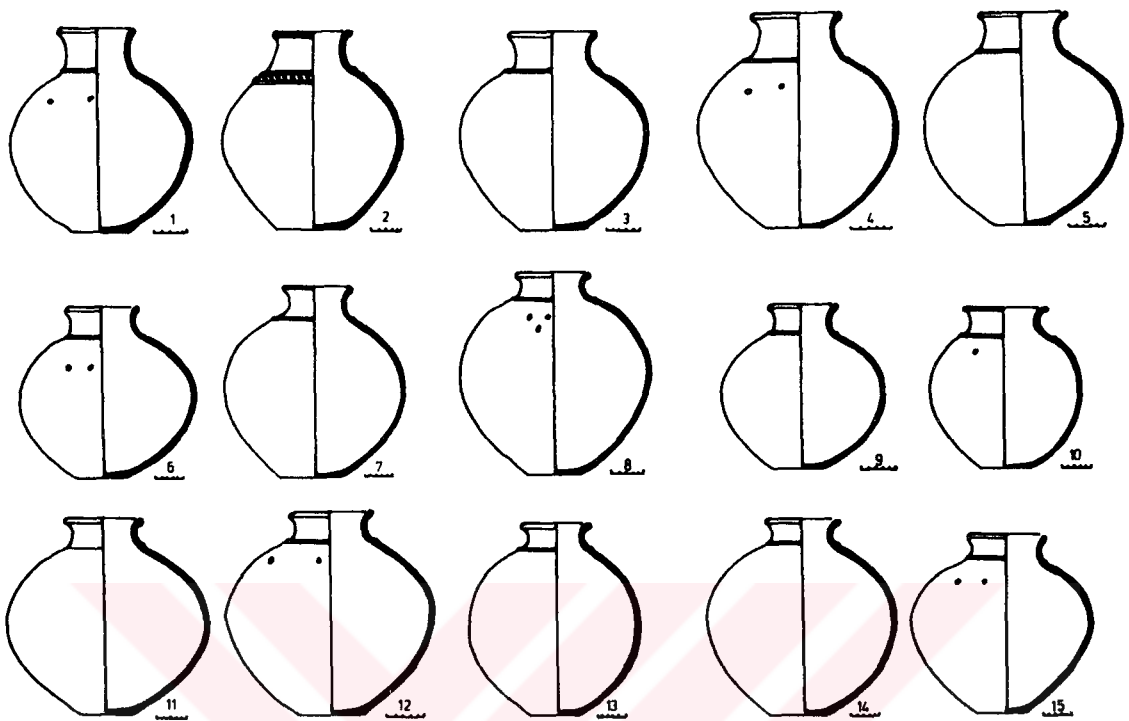

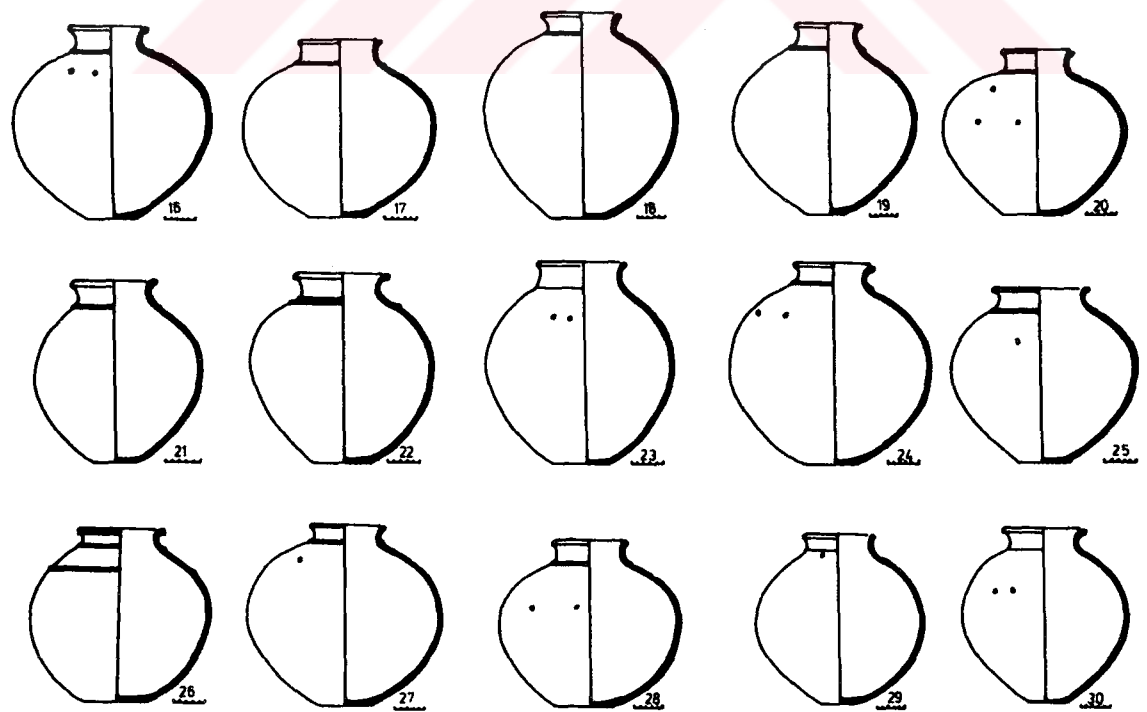

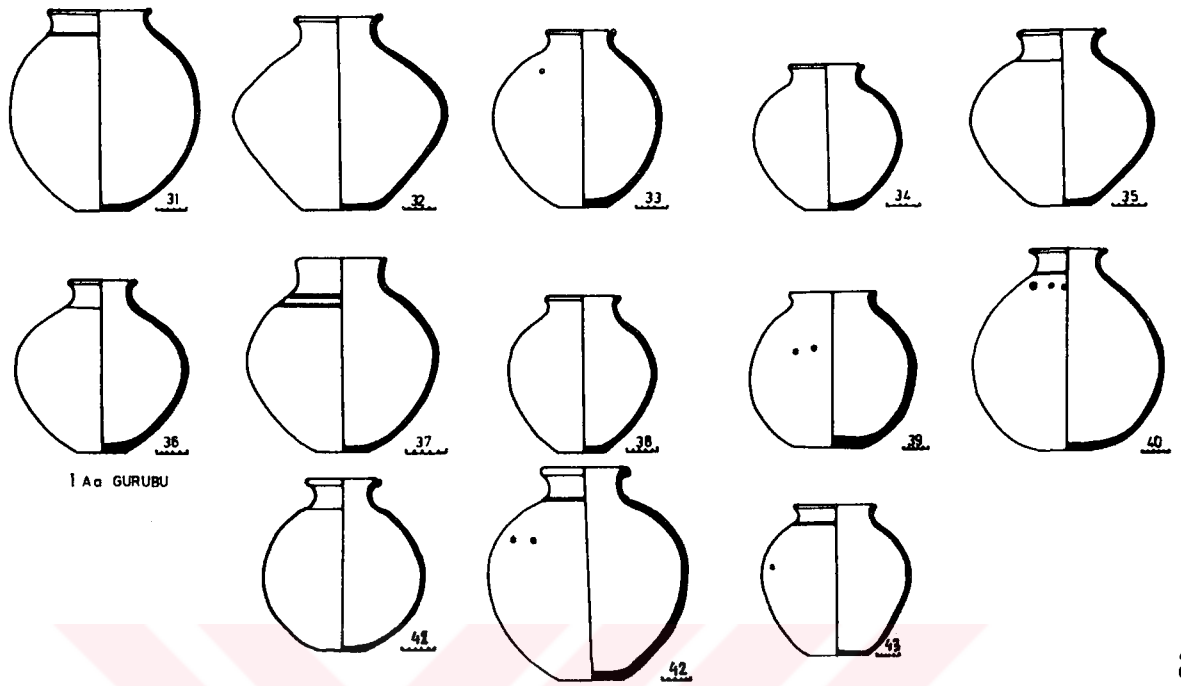

1 Aa GURUBU

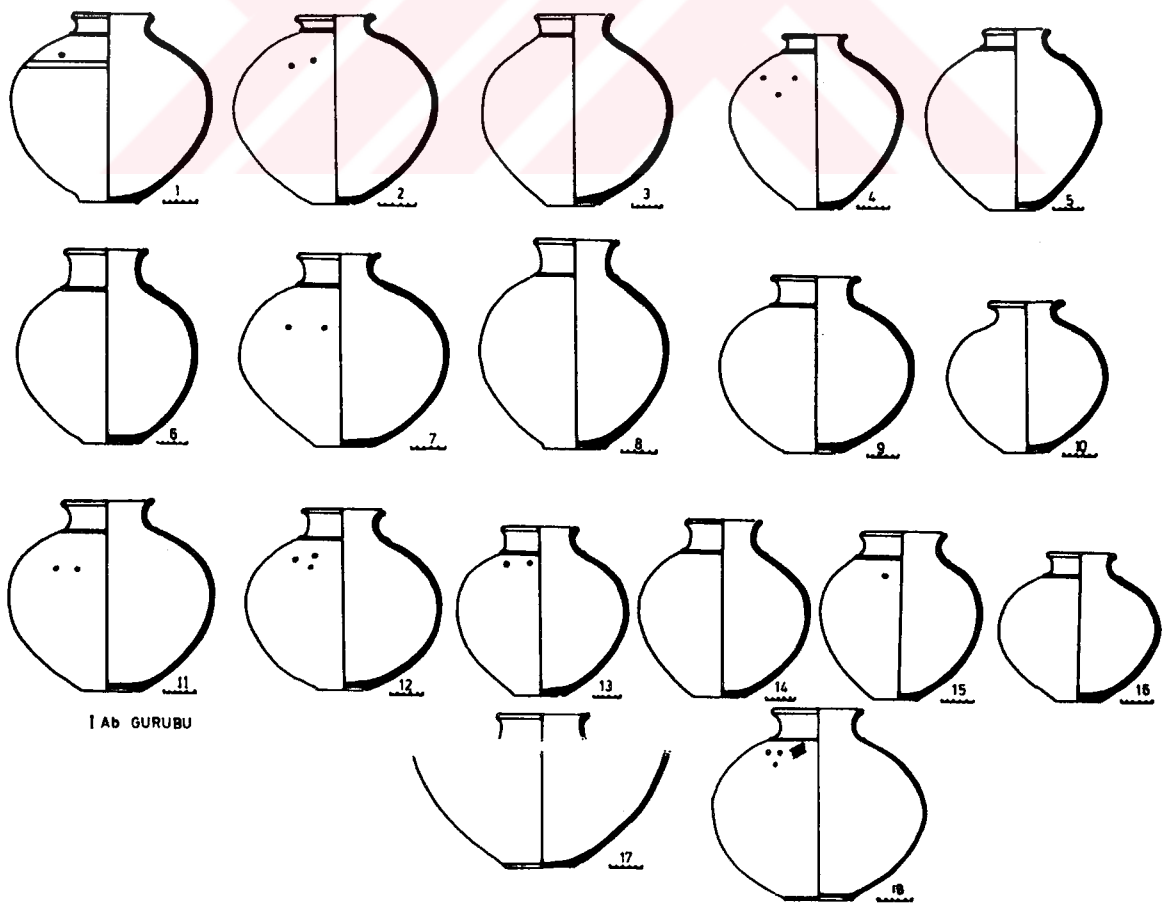

1 Aa GURUBU

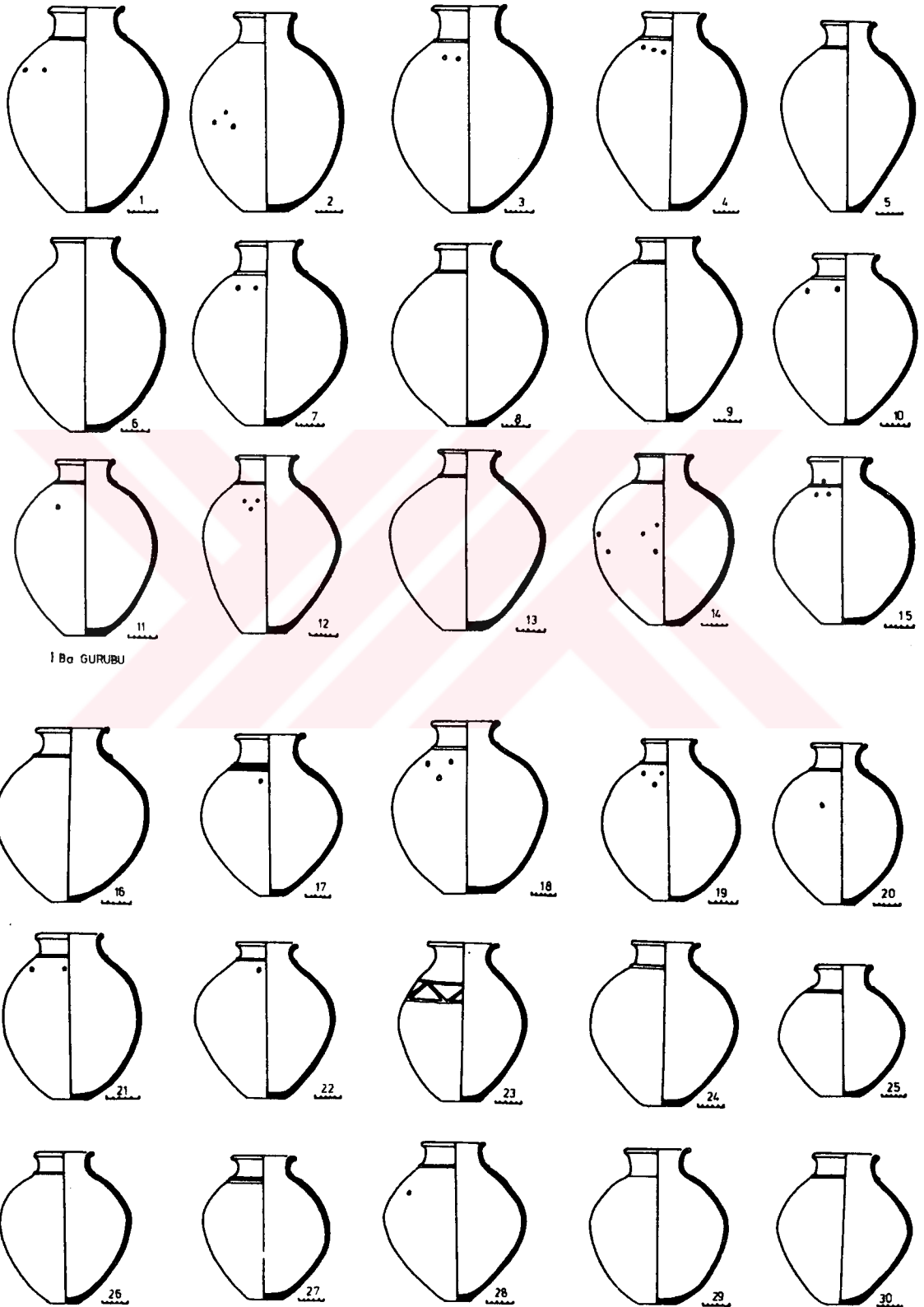
I Aa GURUBU

a

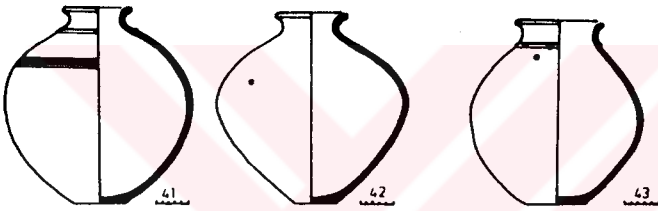
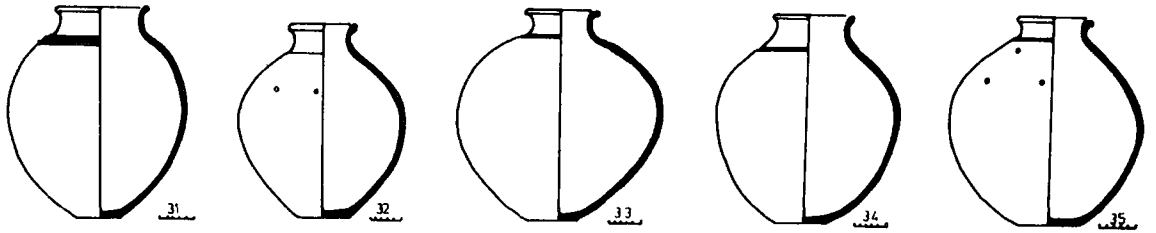
I Ab GURUBU

b

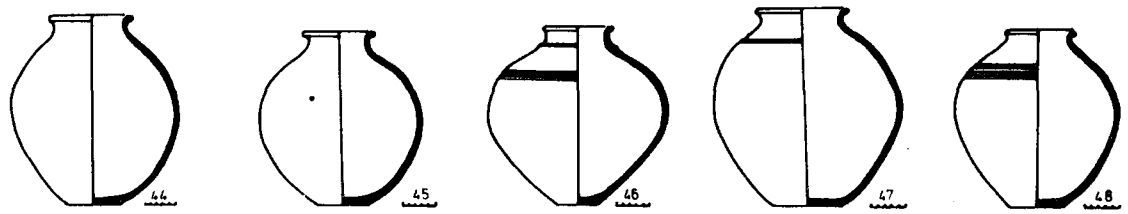

1 Ba GURUBU

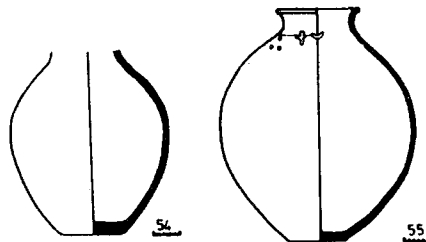
1 Ba GURUBU

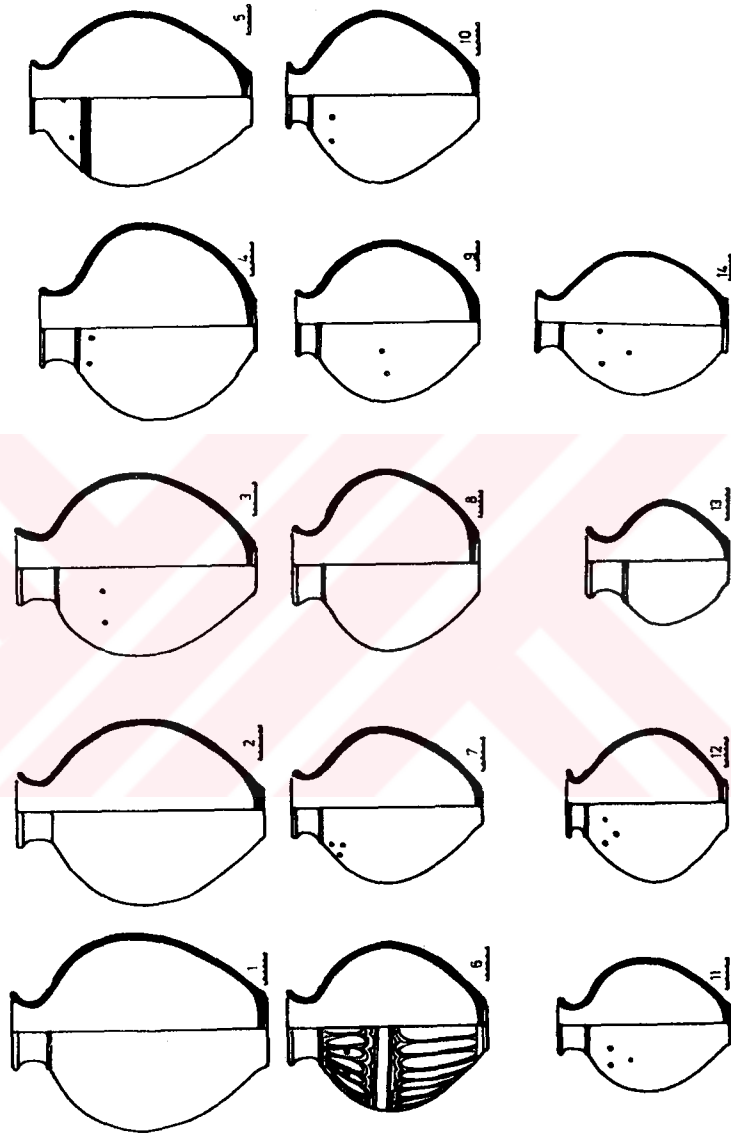

1 Ba GURUBU

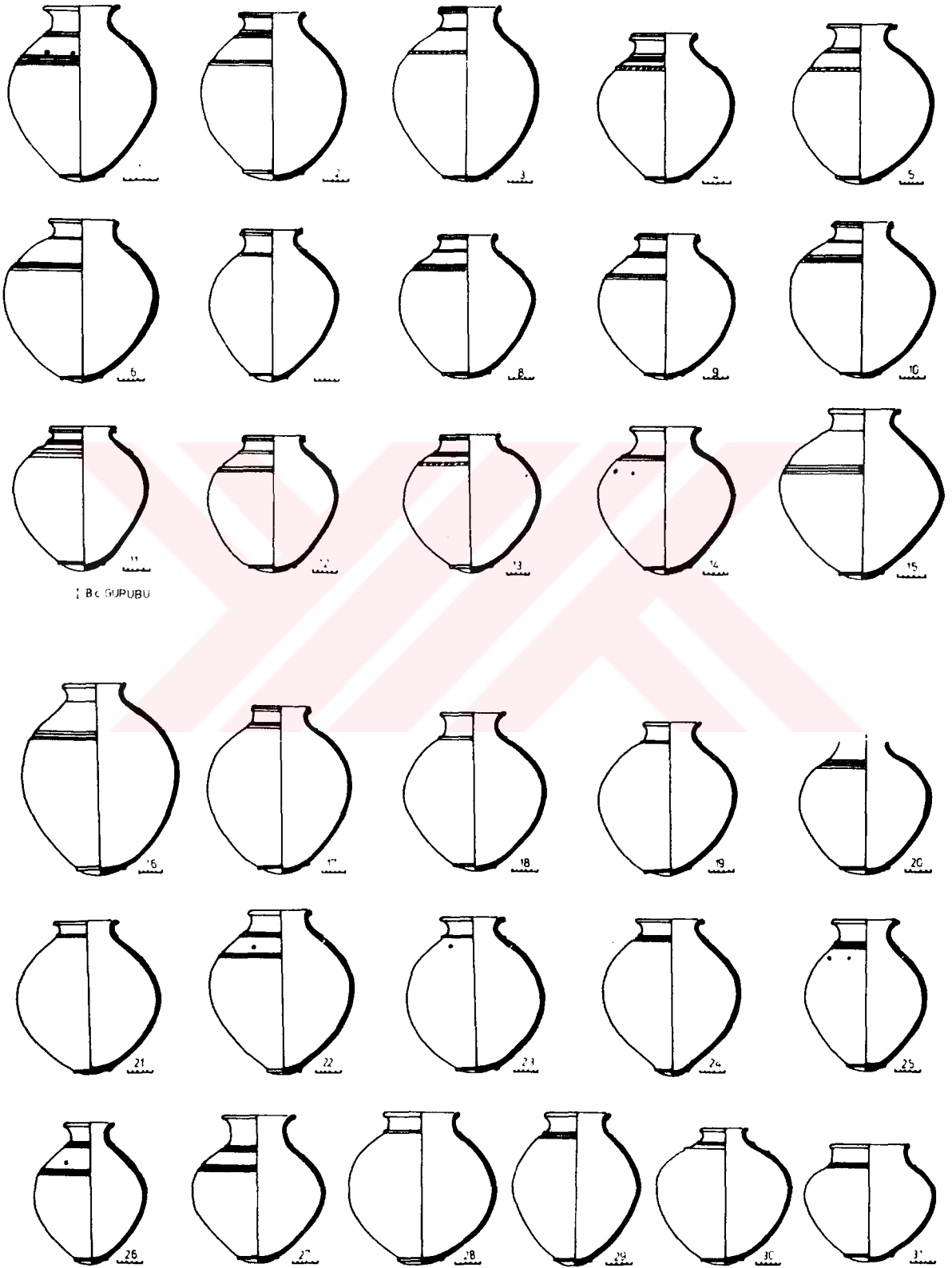

1 Ba GURUBU

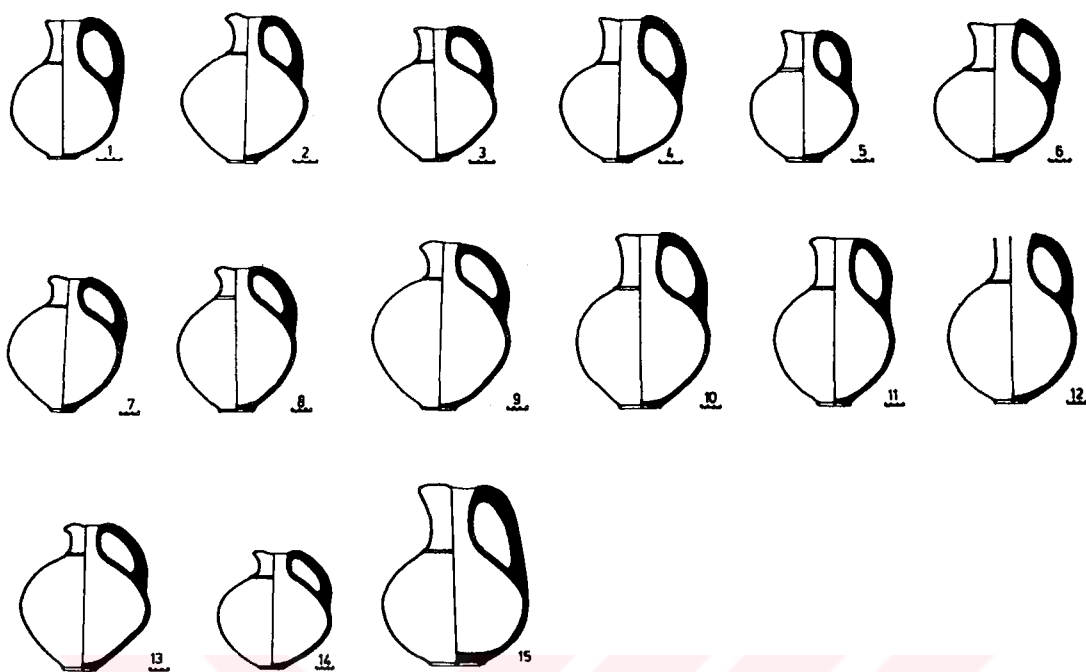

[BR. GURUBU]

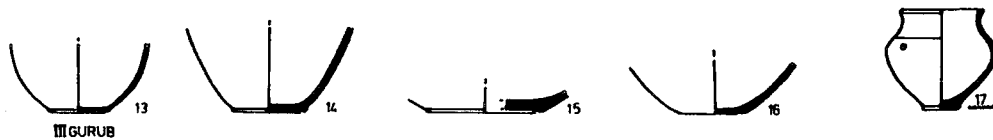
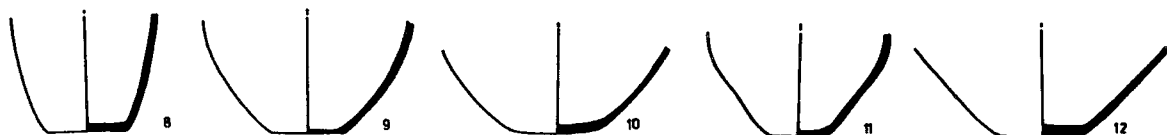
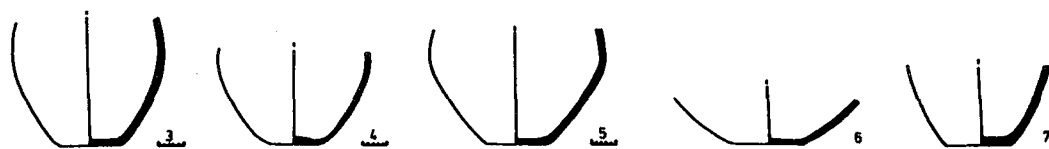
1 Bc GUPUBU

1 Bc GURUBU

II GURUB

a

III GURUB

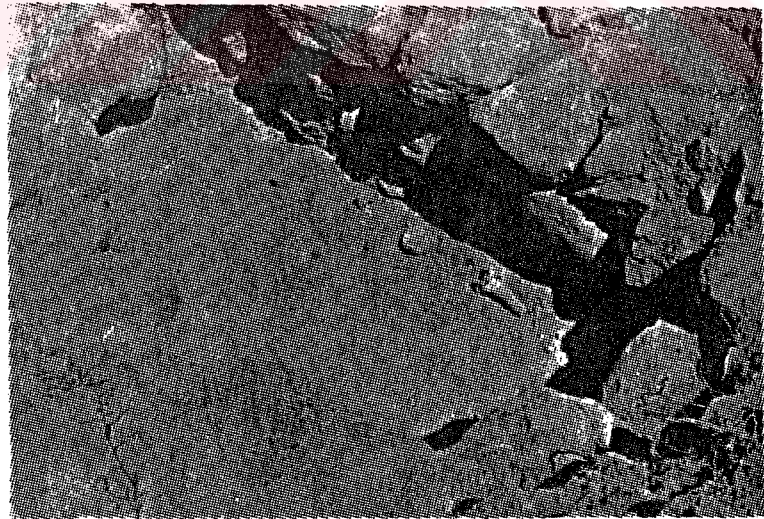
b

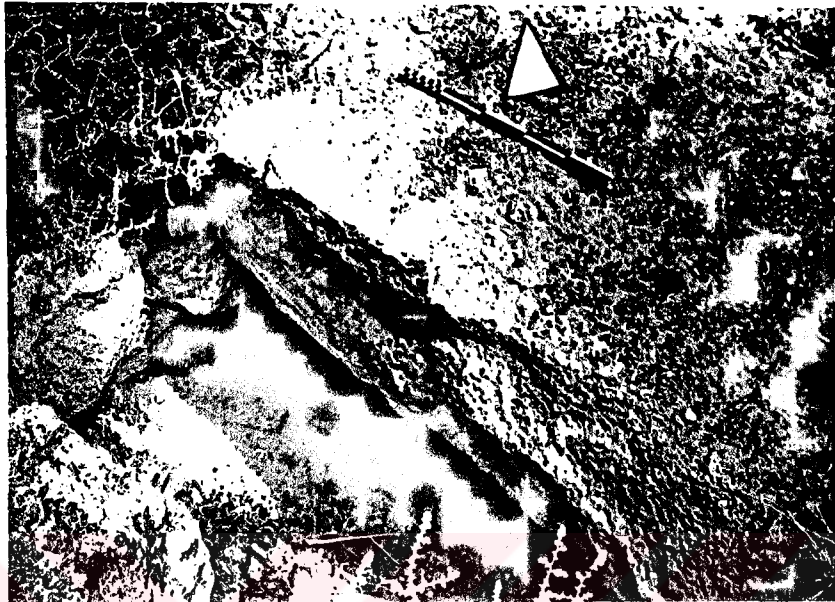
a

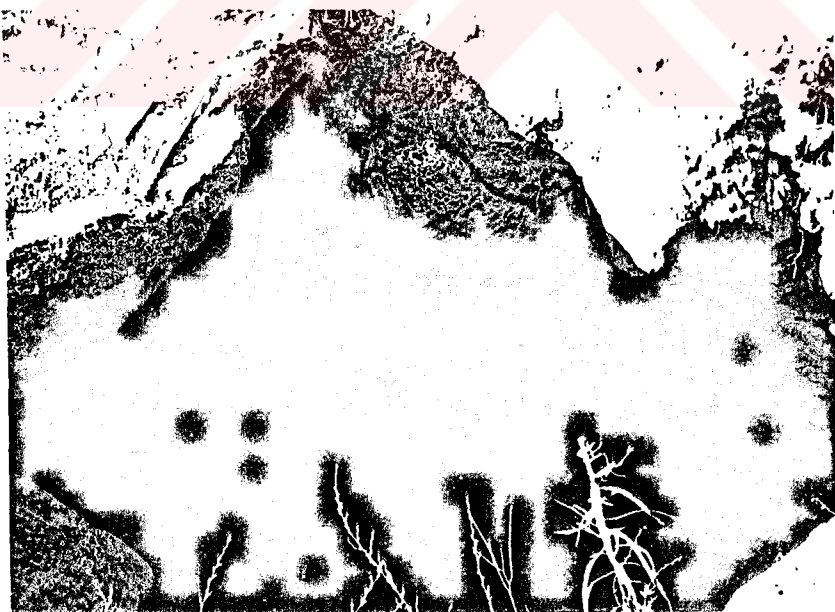
b

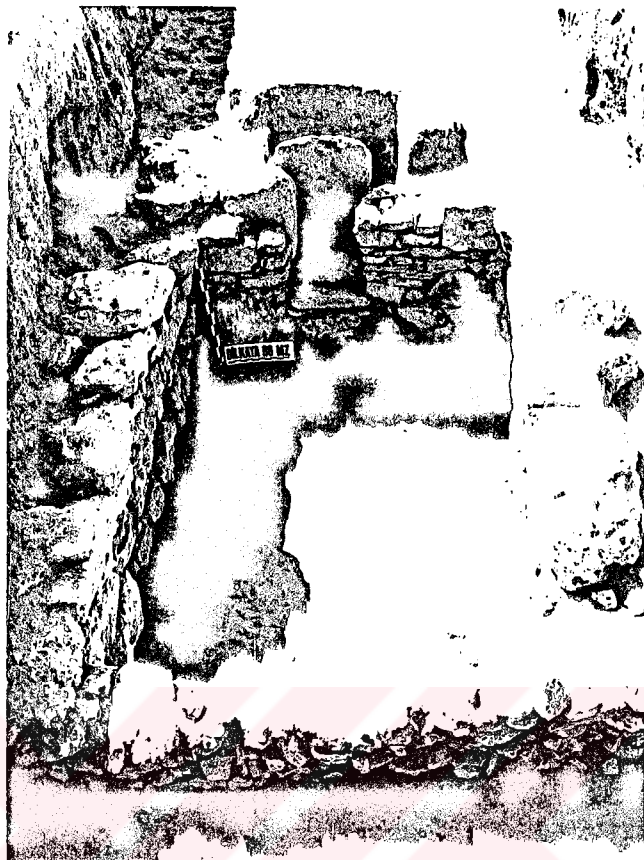
c

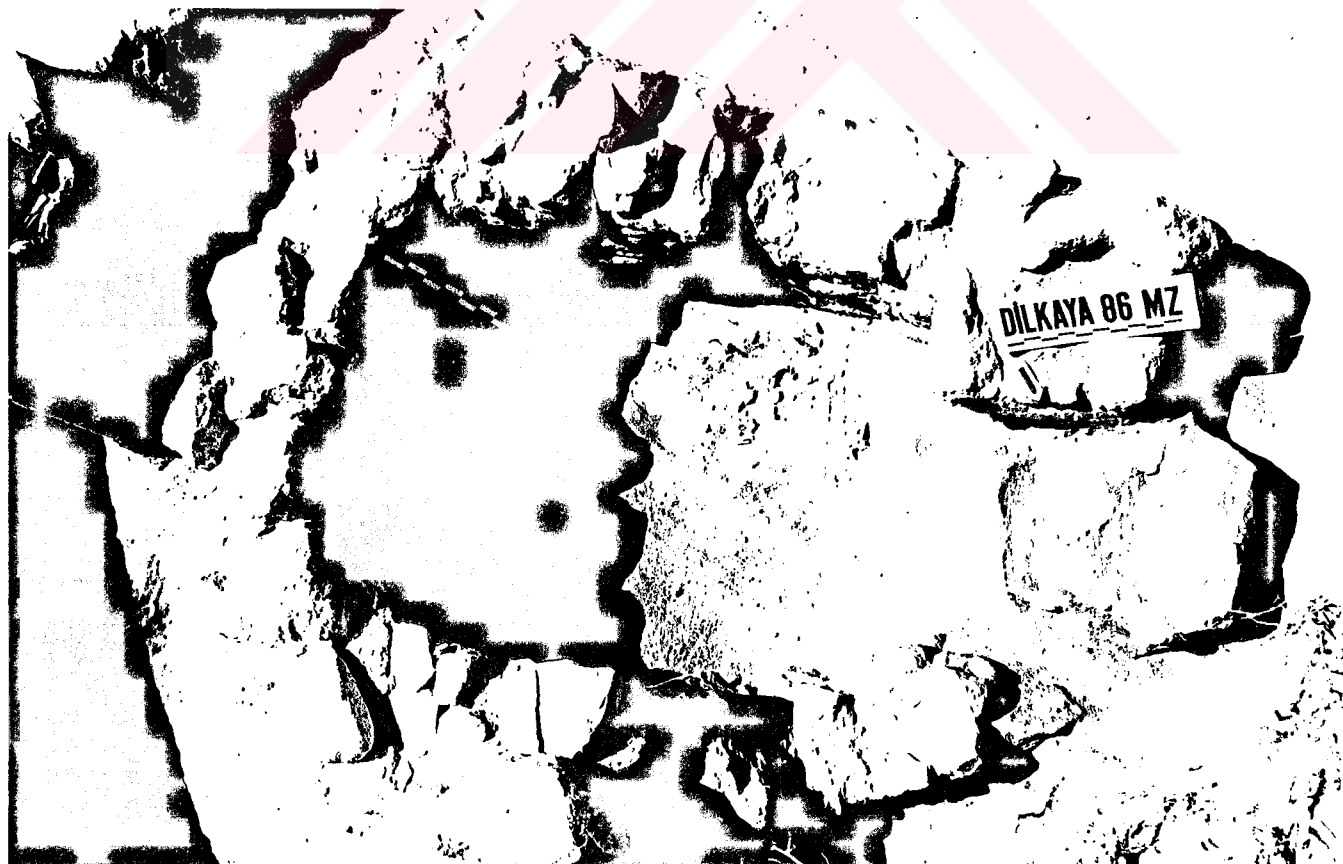
a

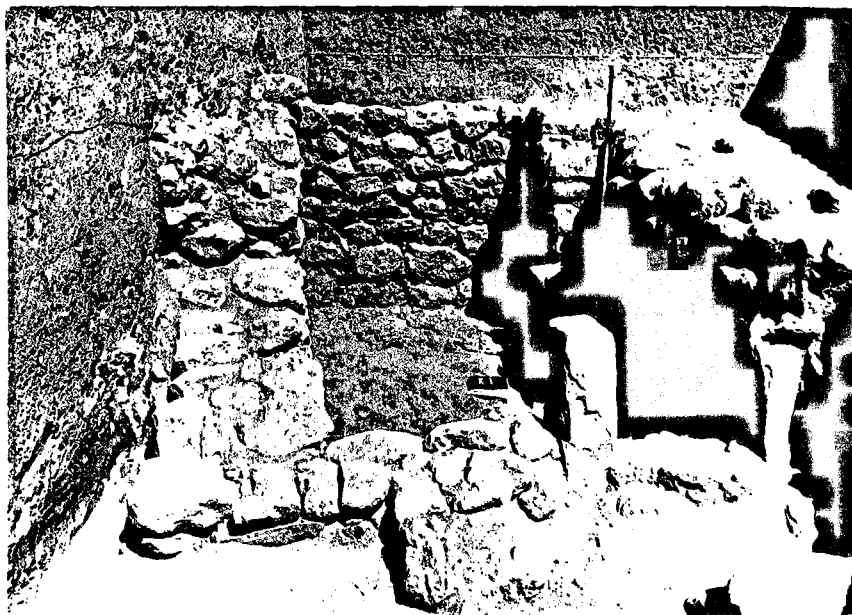
b

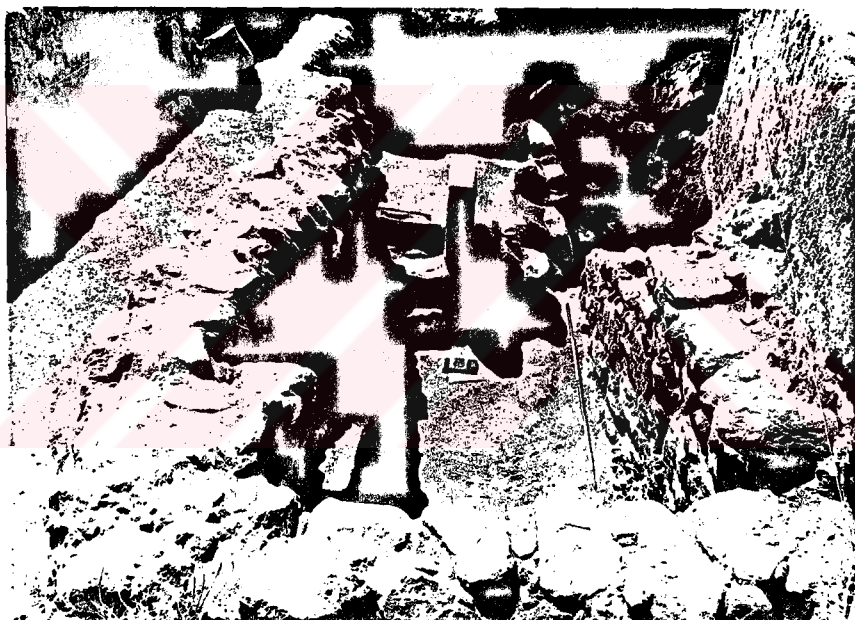
a

b

a

b

c

a

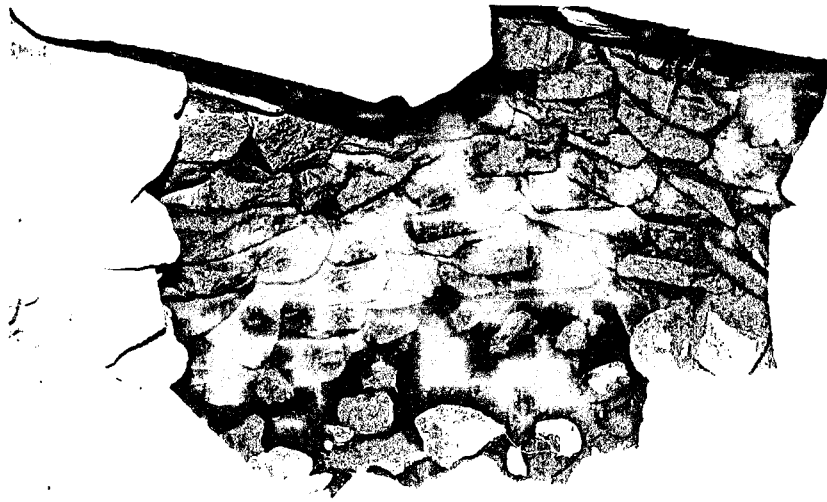
b

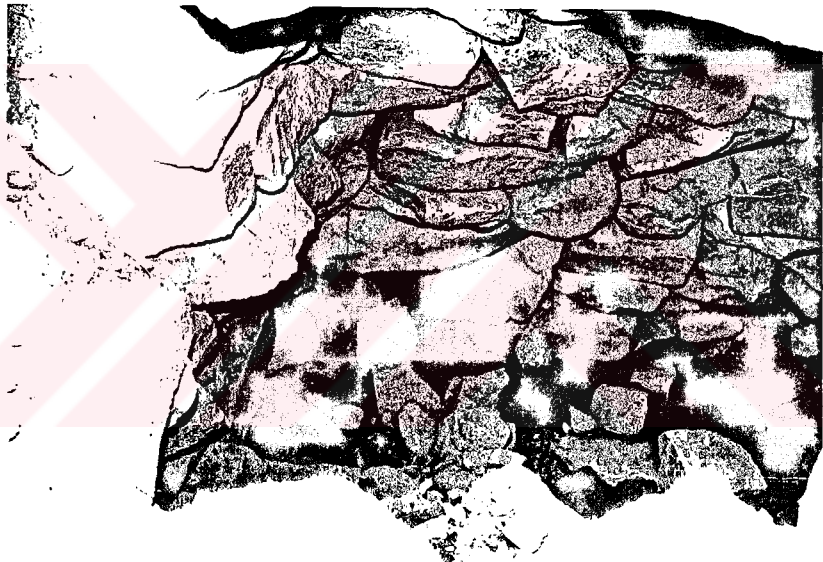
a

b

a

b

c

a

b

a

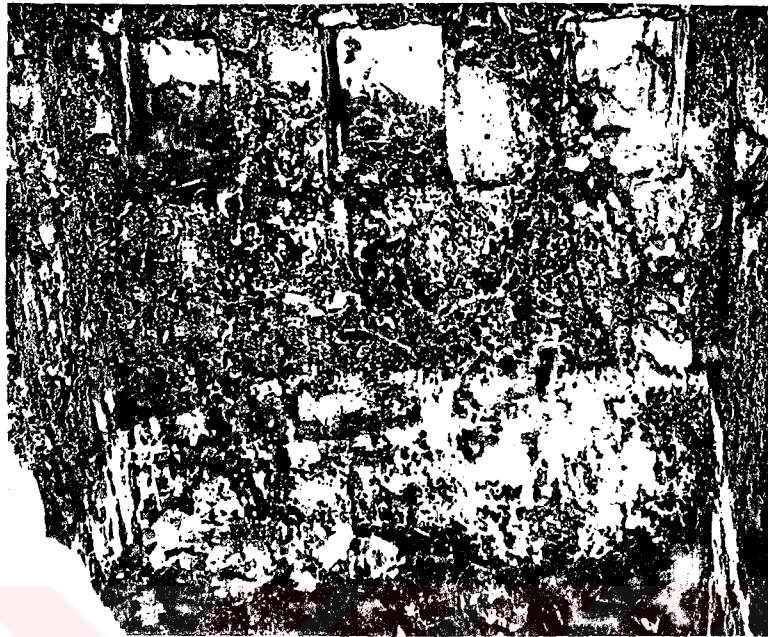
b

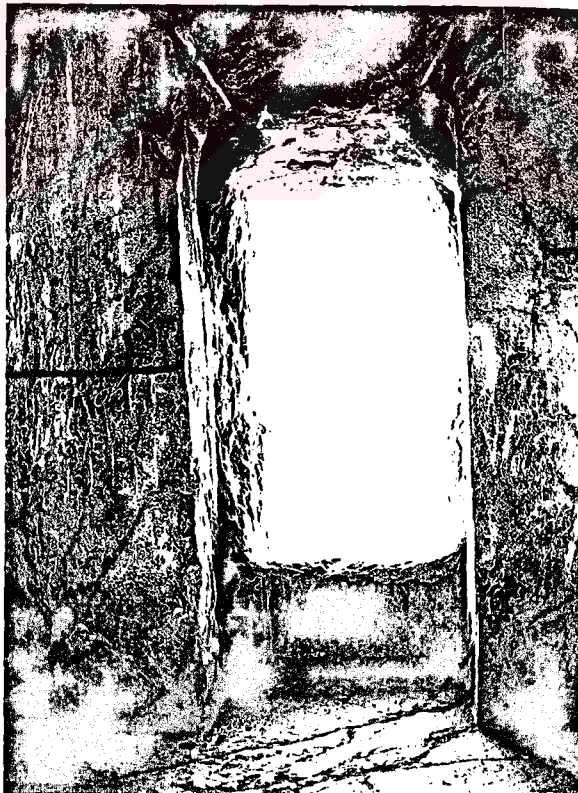
a

b

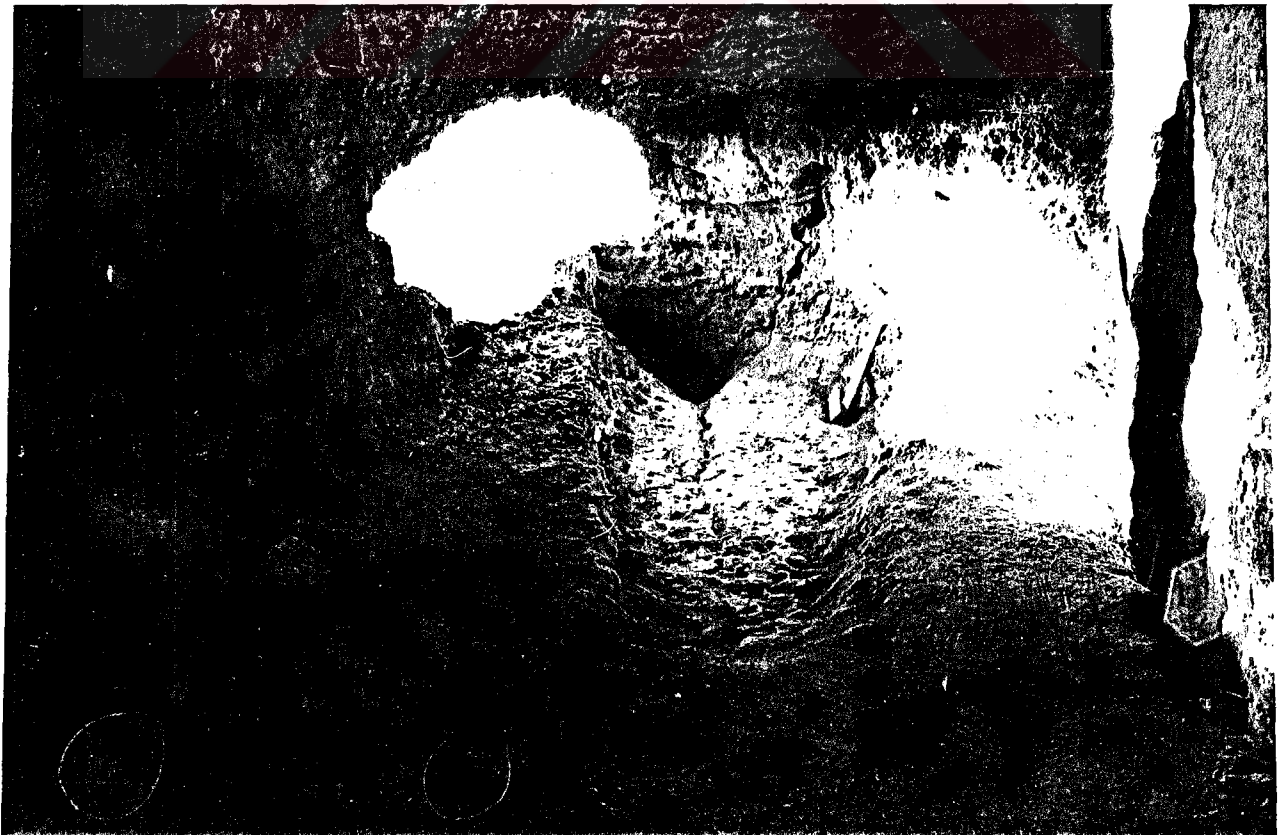
a

b

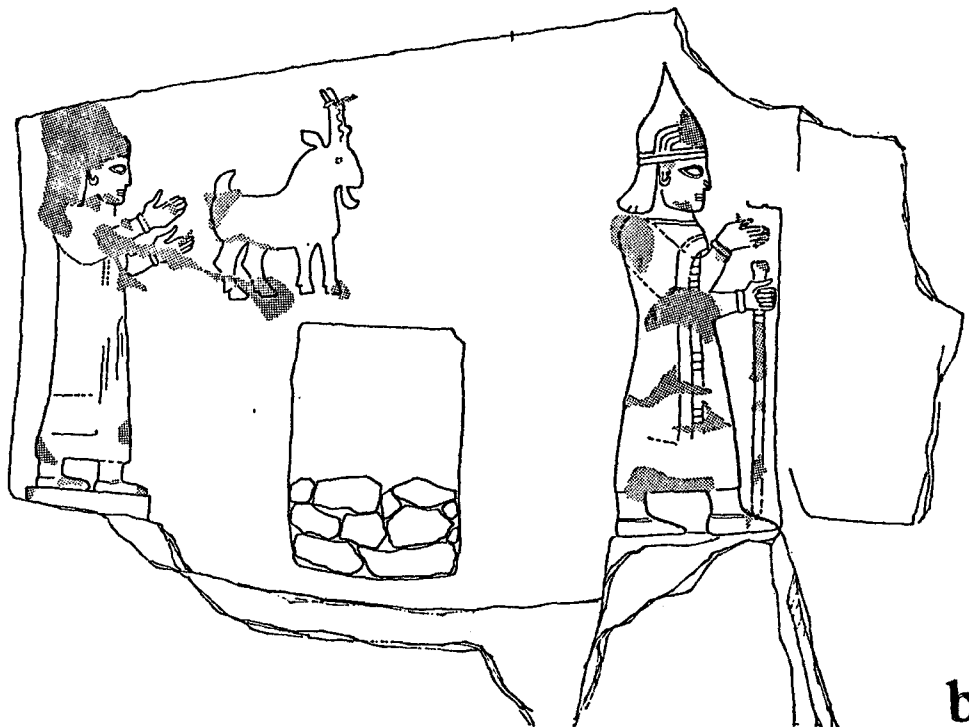
a

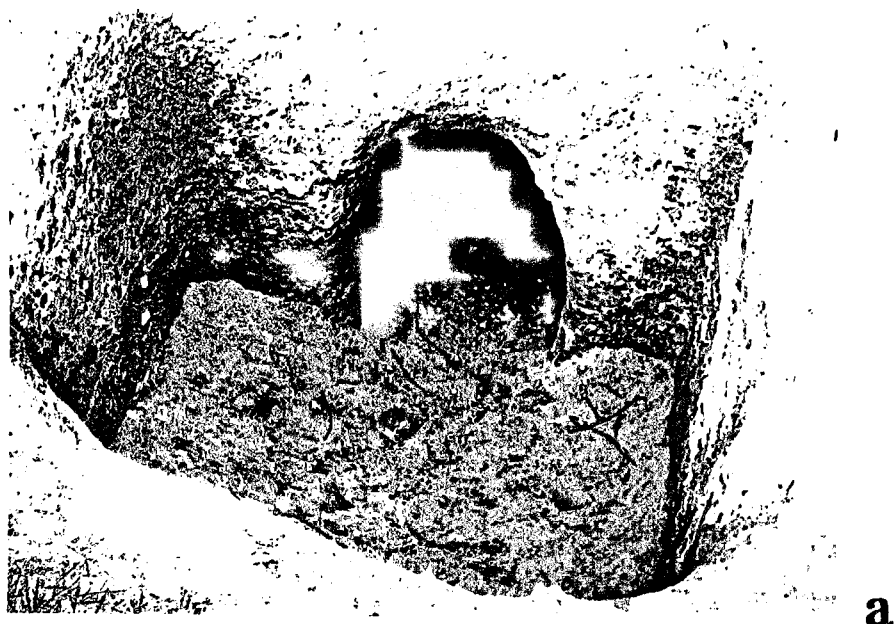
b

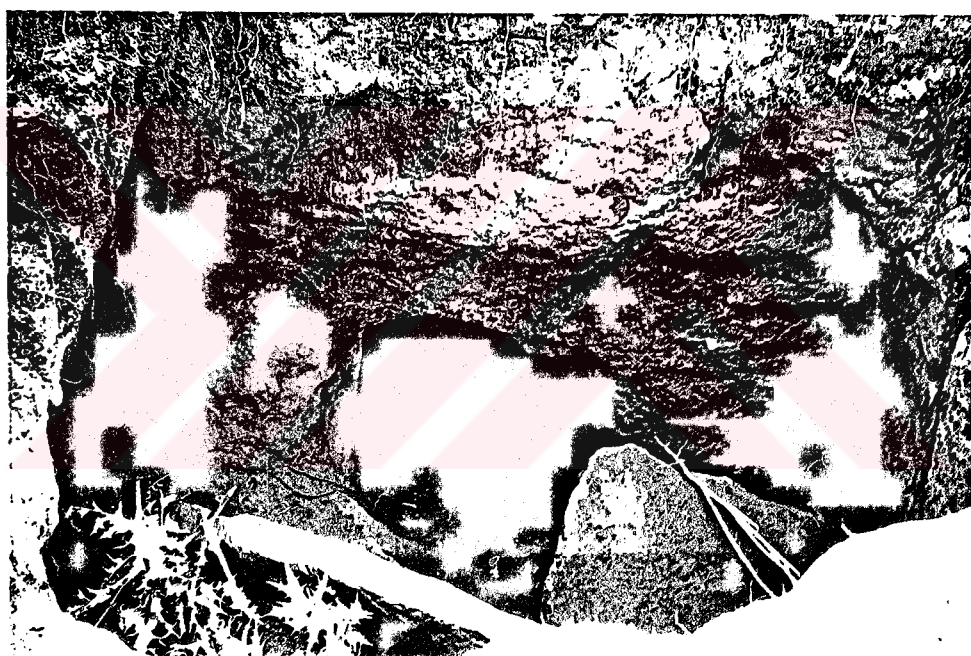
a

b

a

b

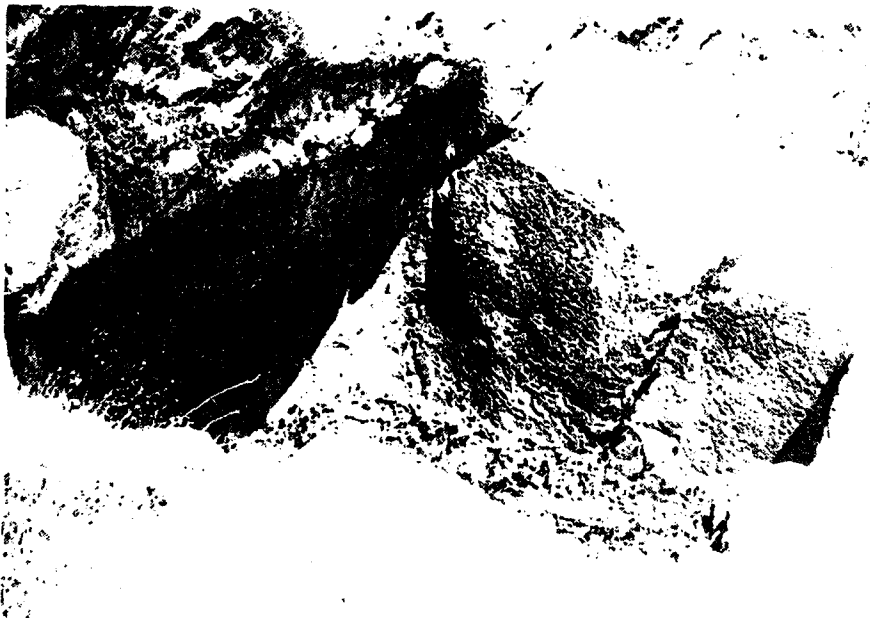
c

a

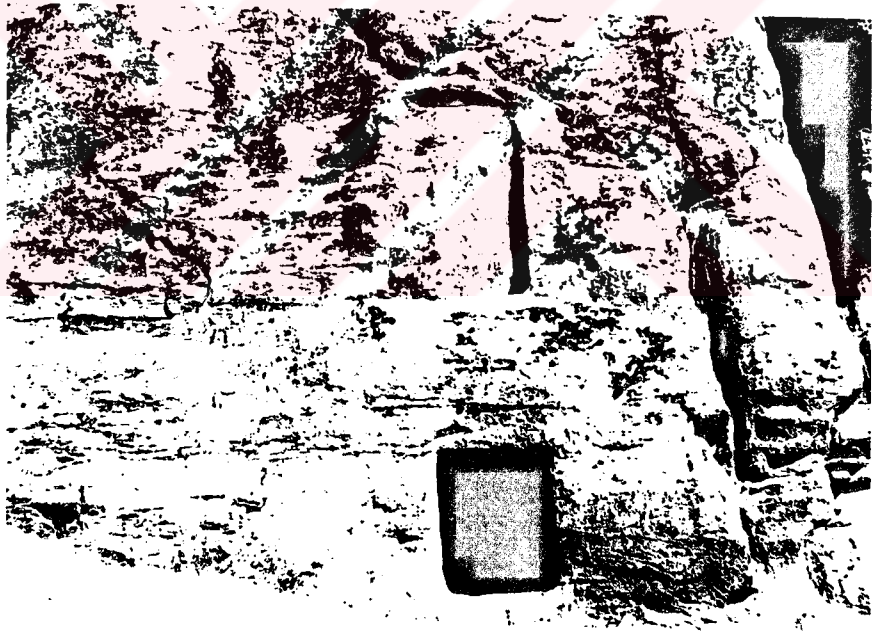
b

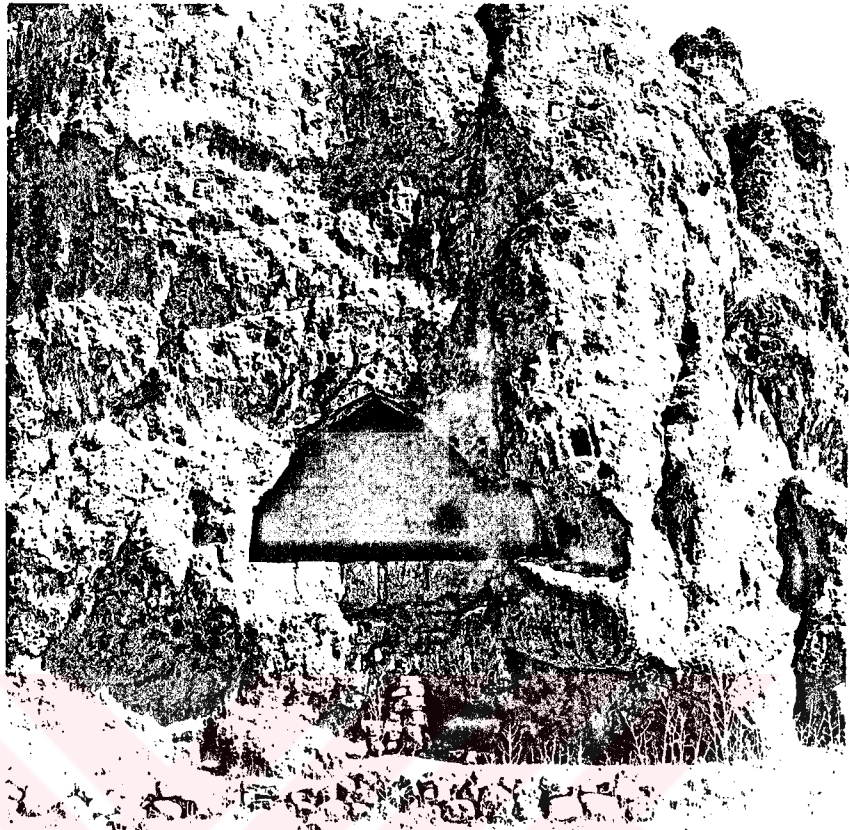
c

a

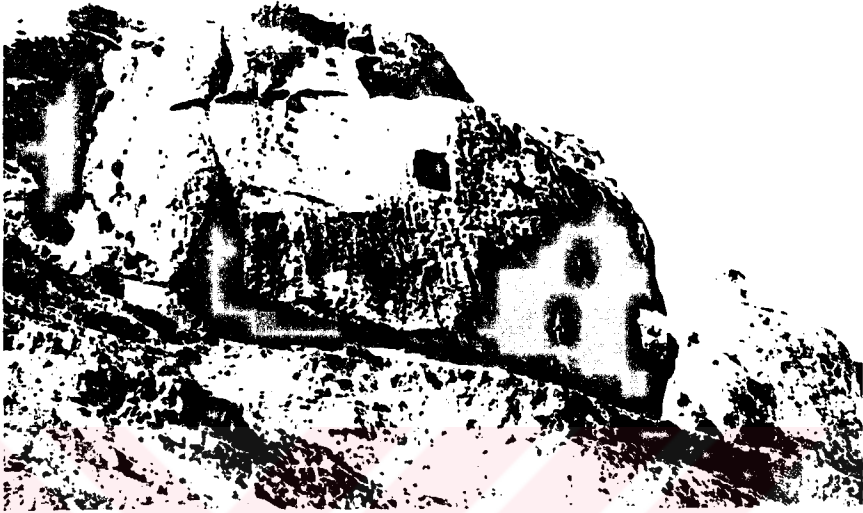
b

a

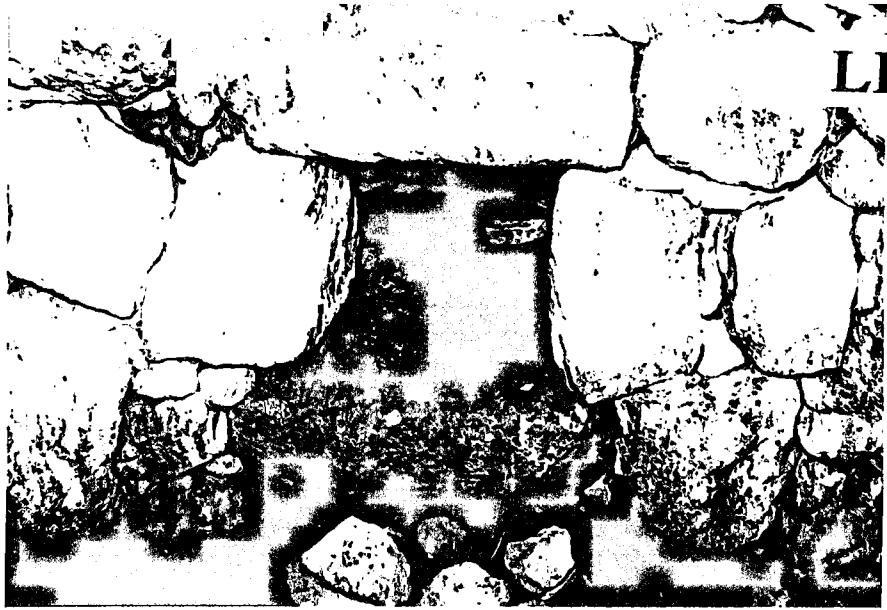
b

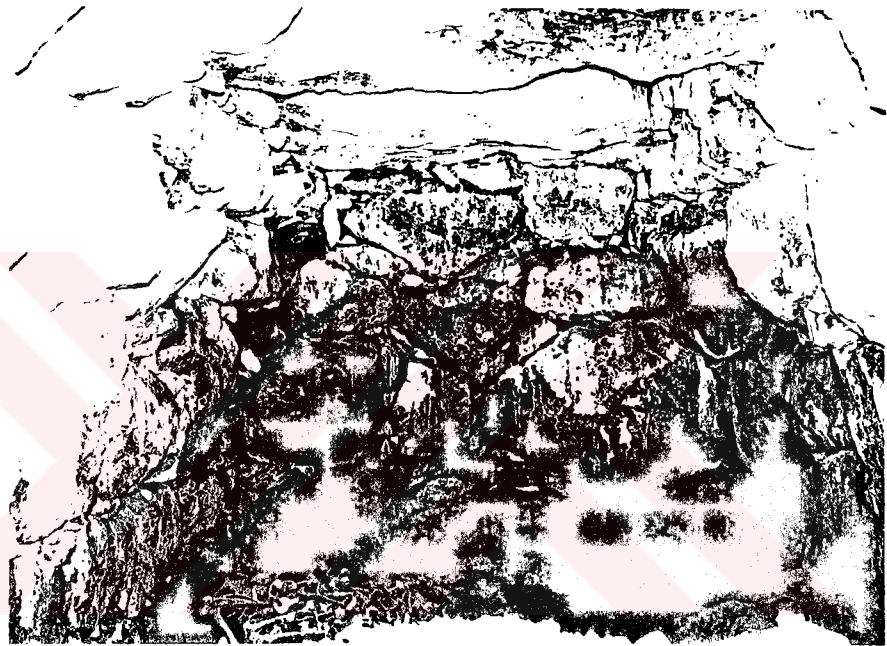
a

b

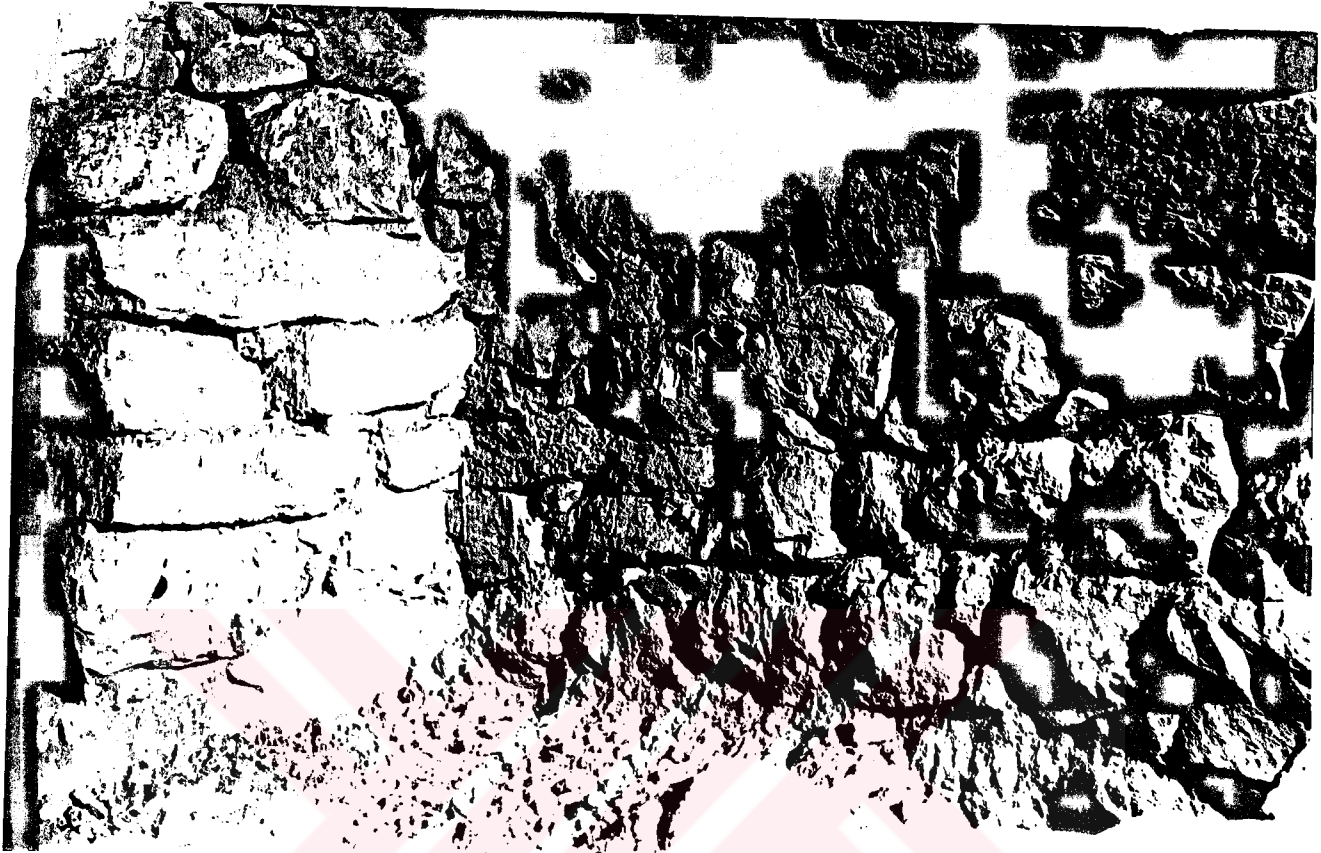
a

b

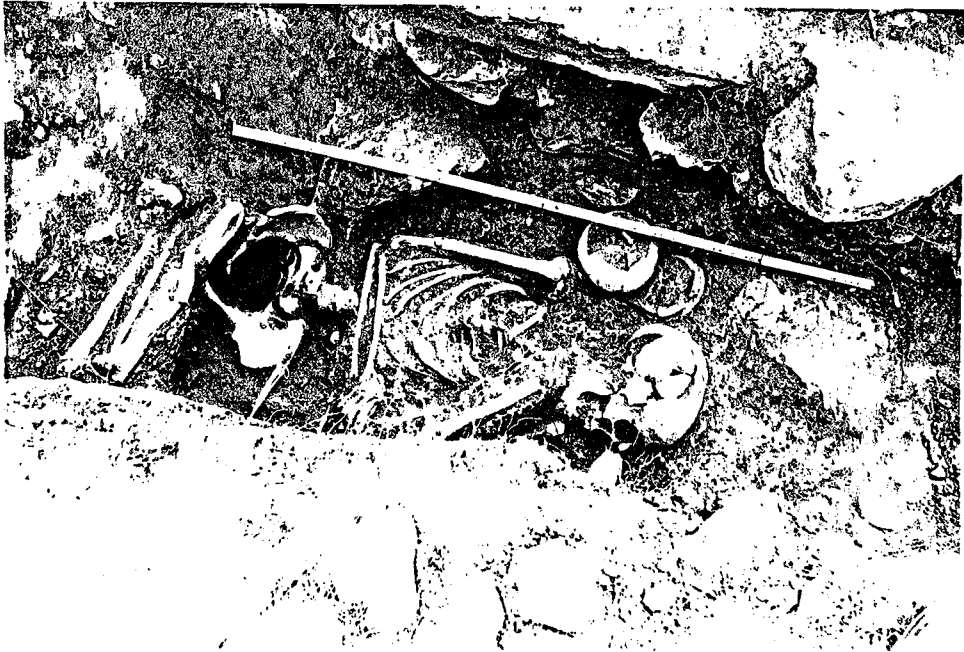
c

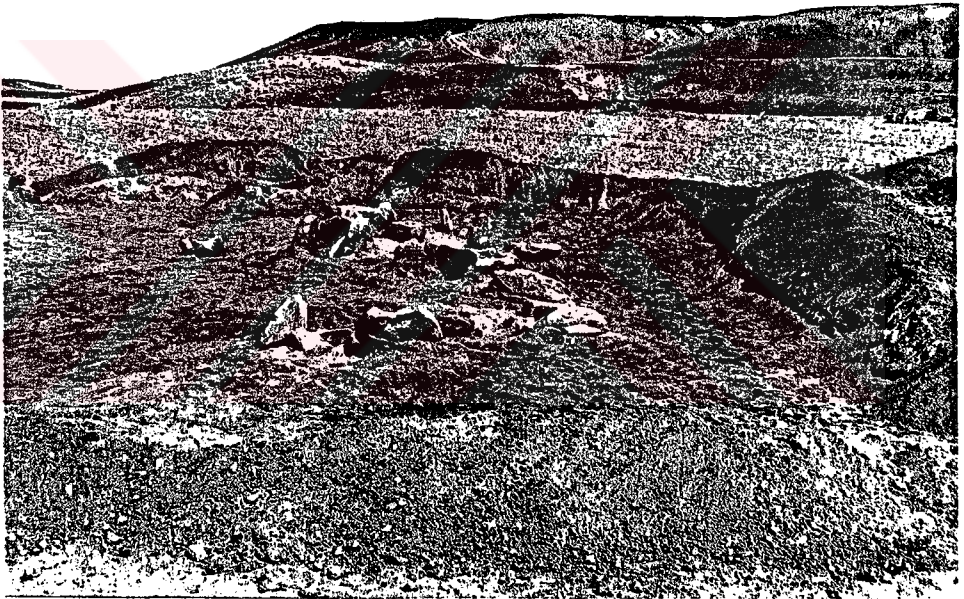
a

b

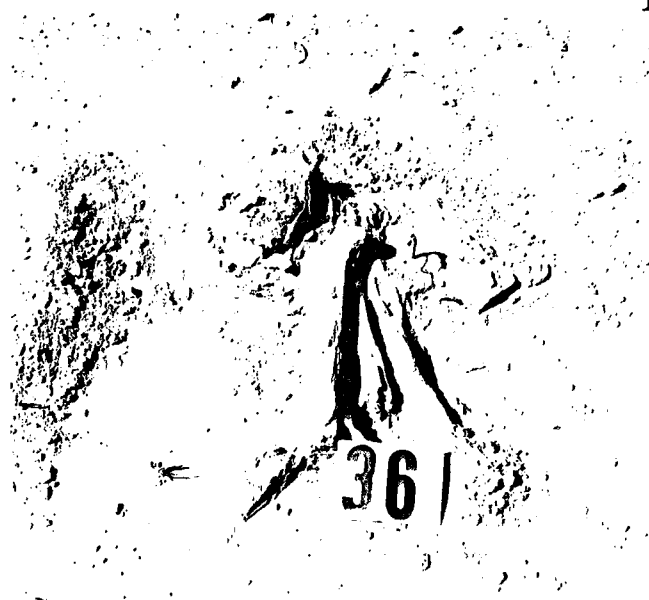
a

b

c

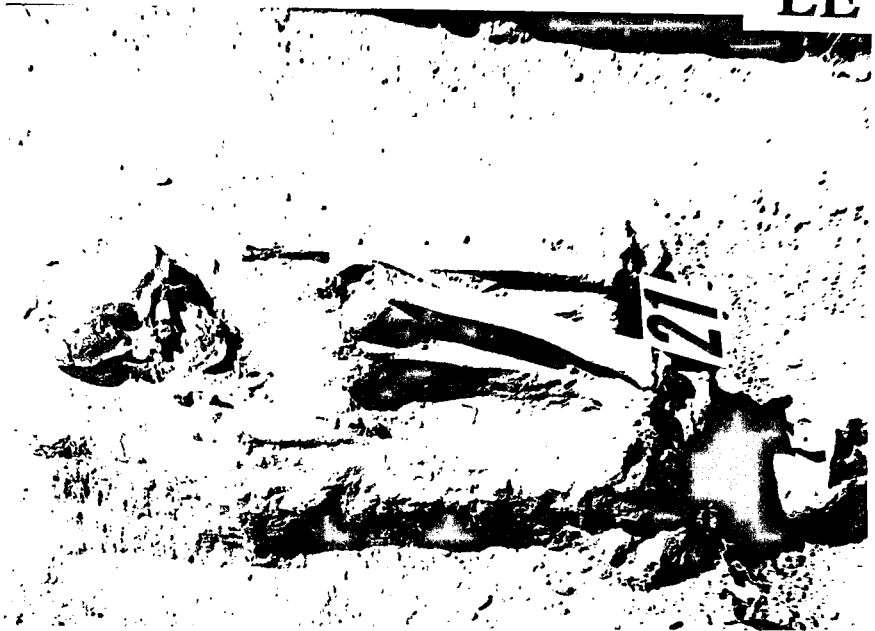
a

b

c

a

b

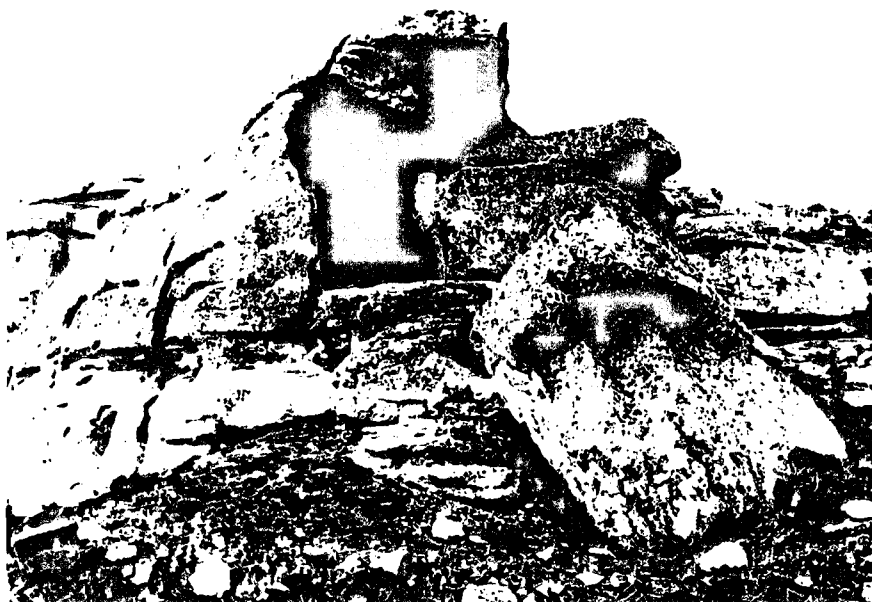
c

a

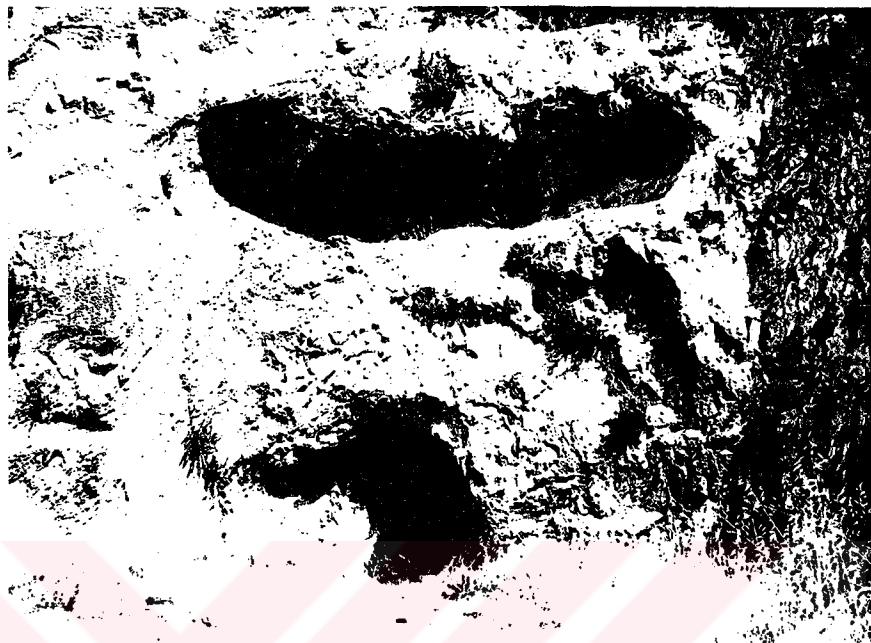
b

a

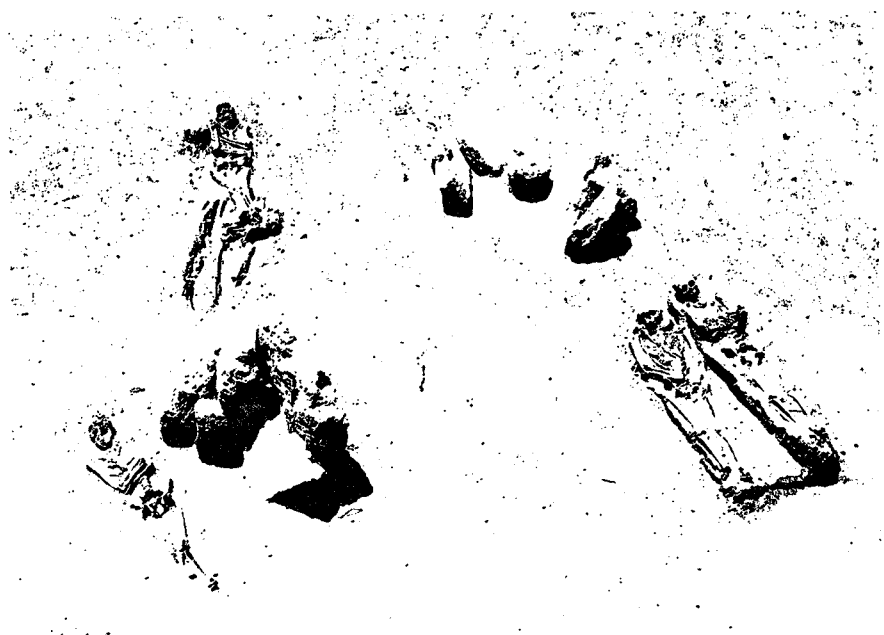
b

a

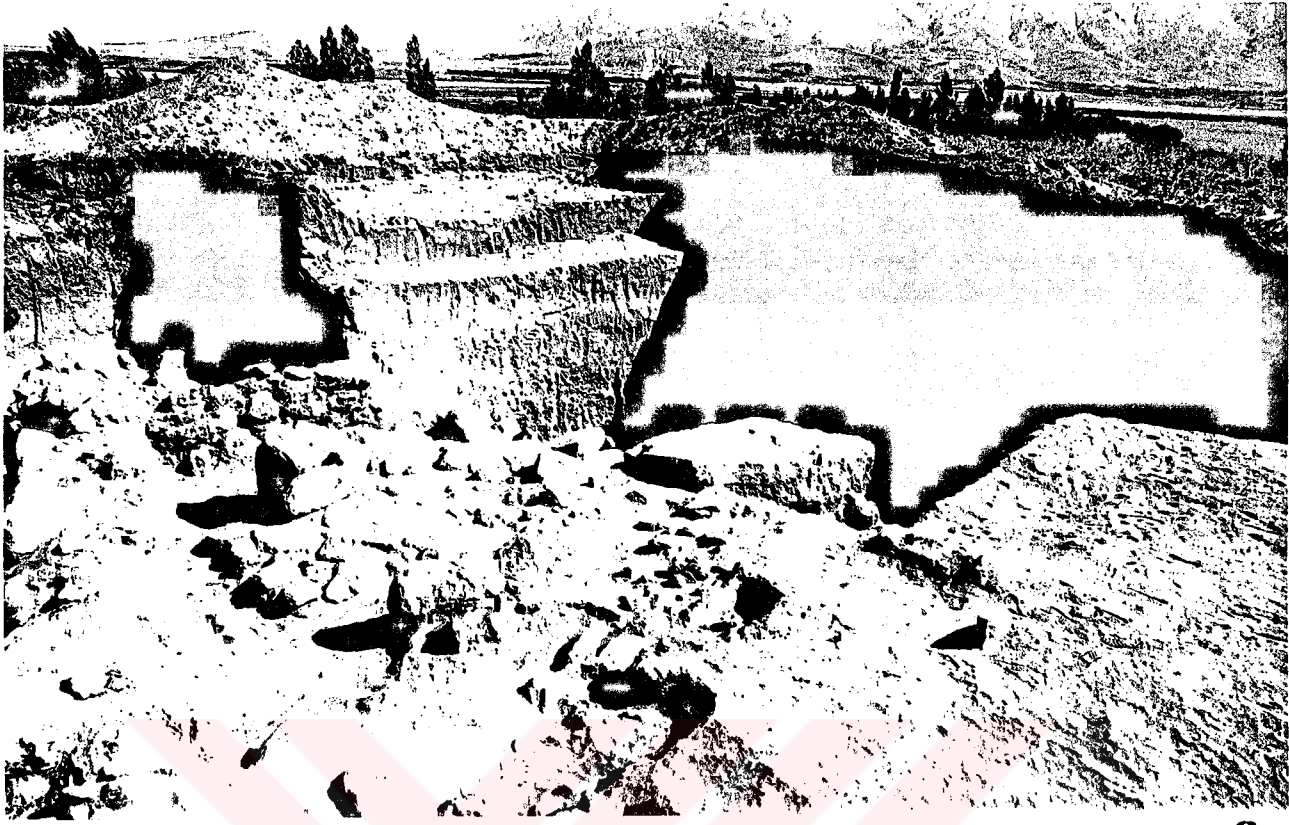
b

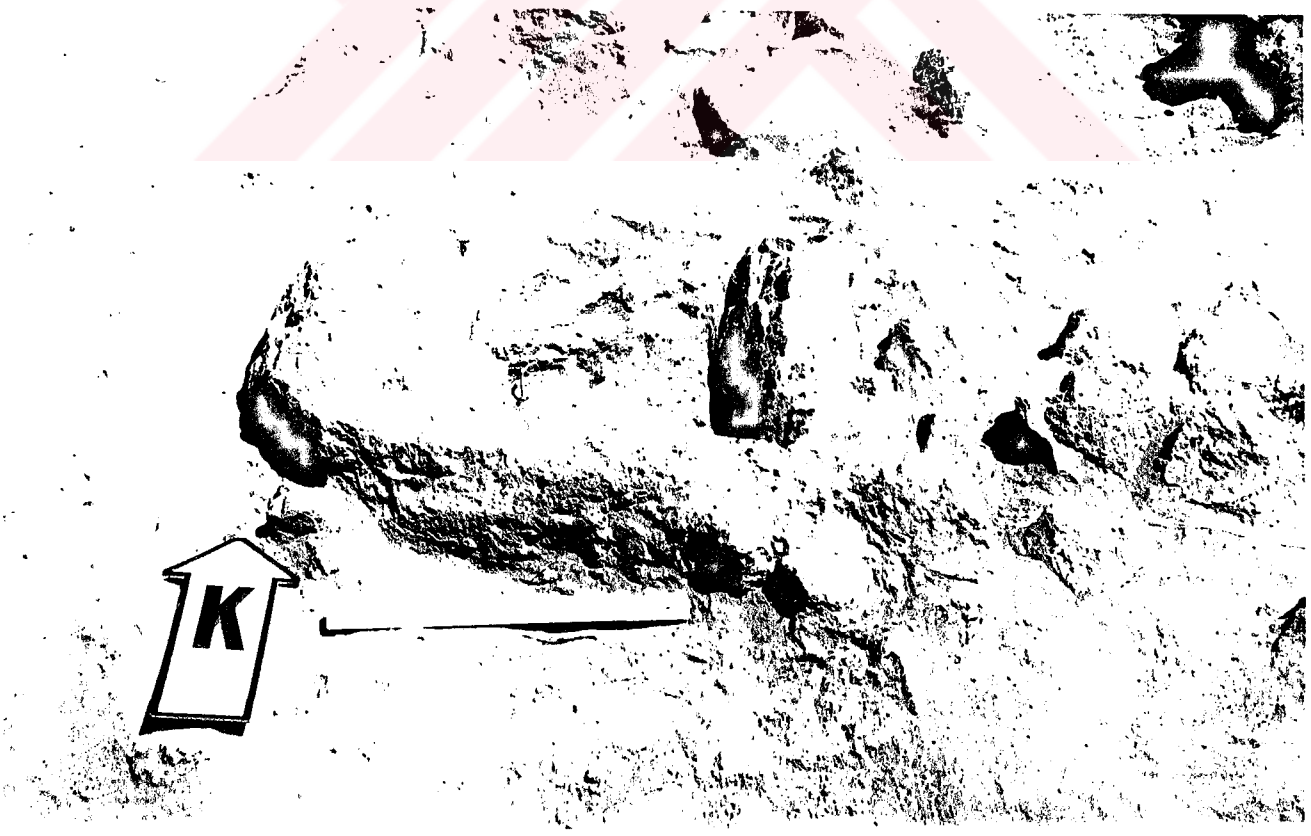
a

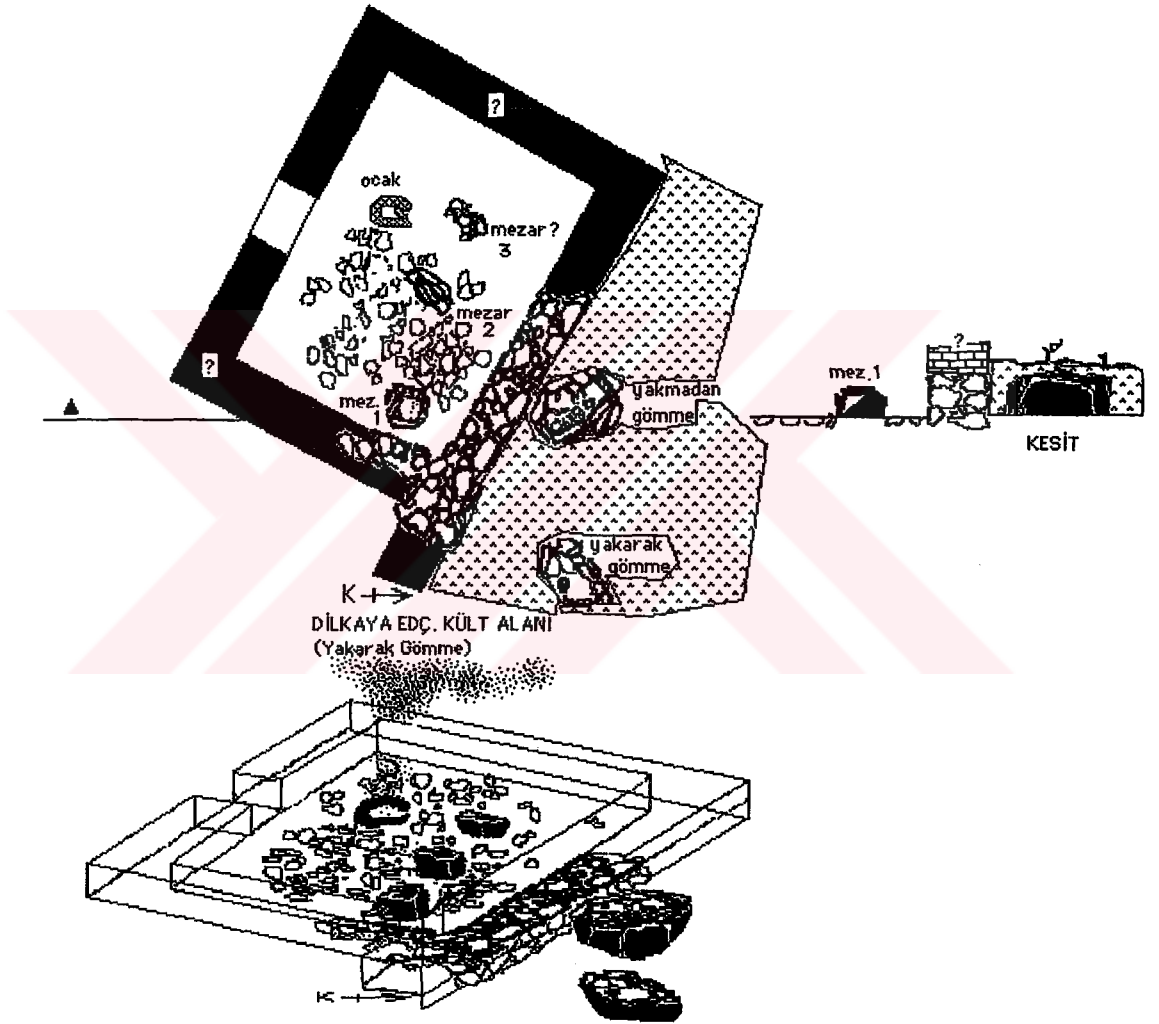
b

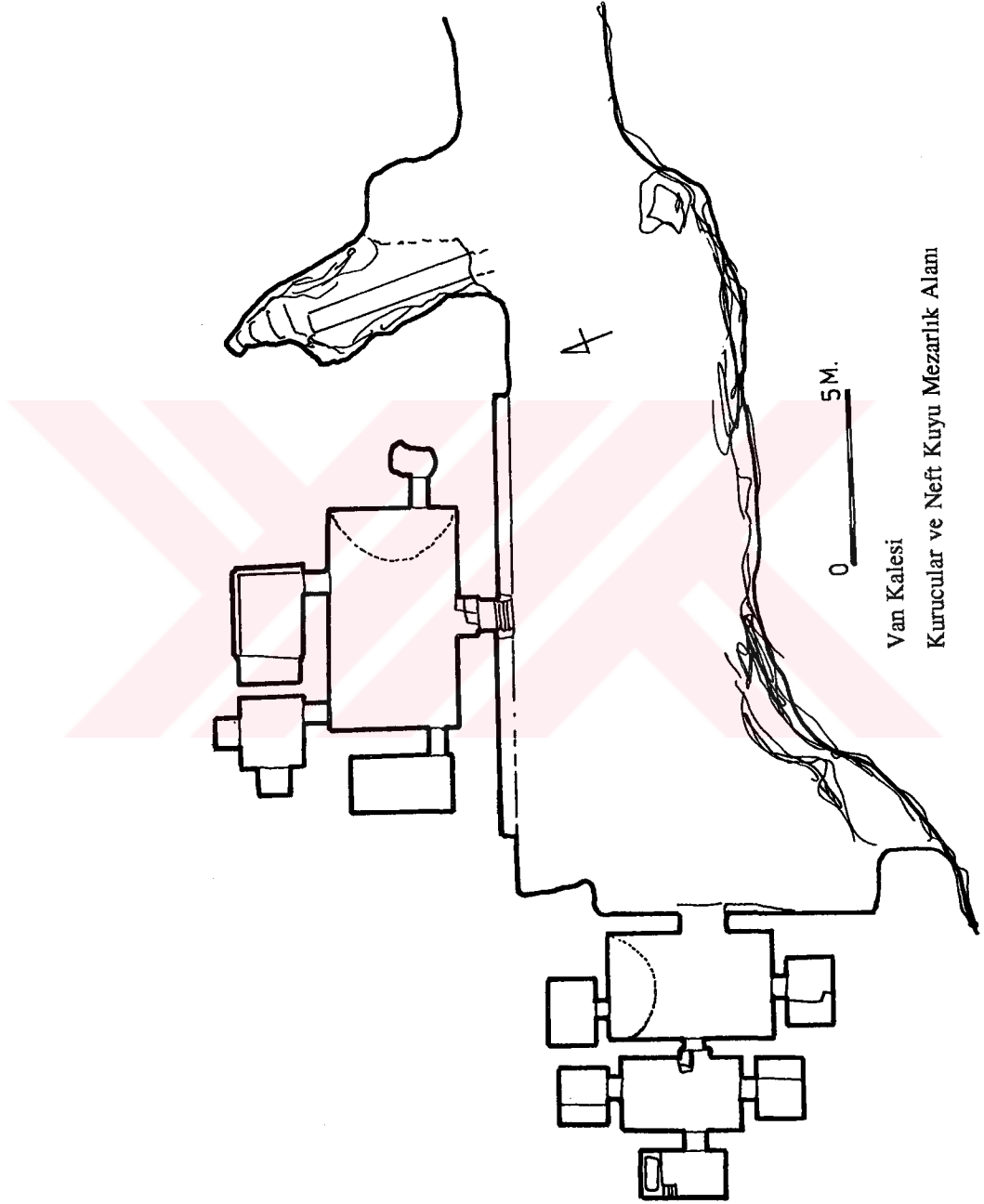

a

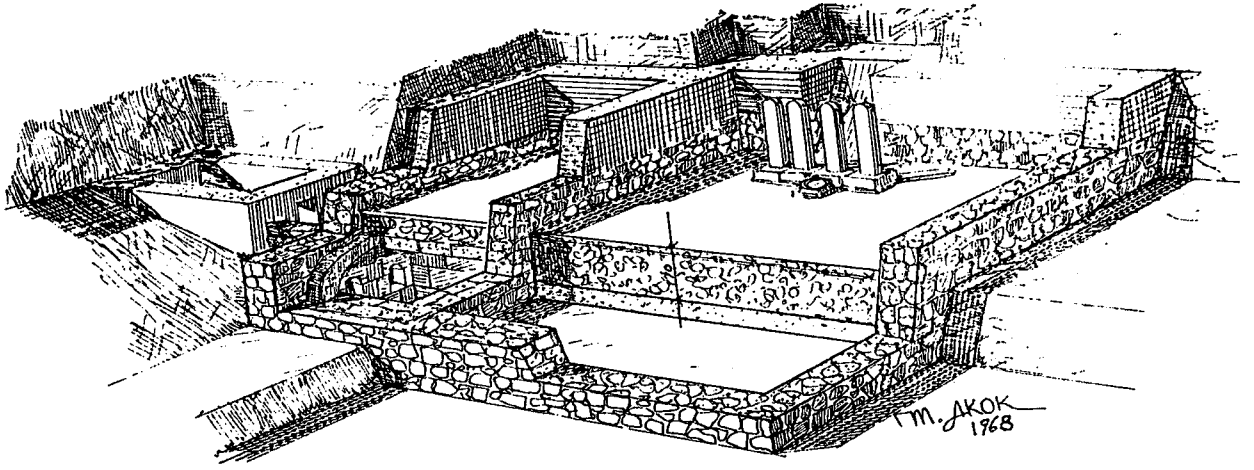

b

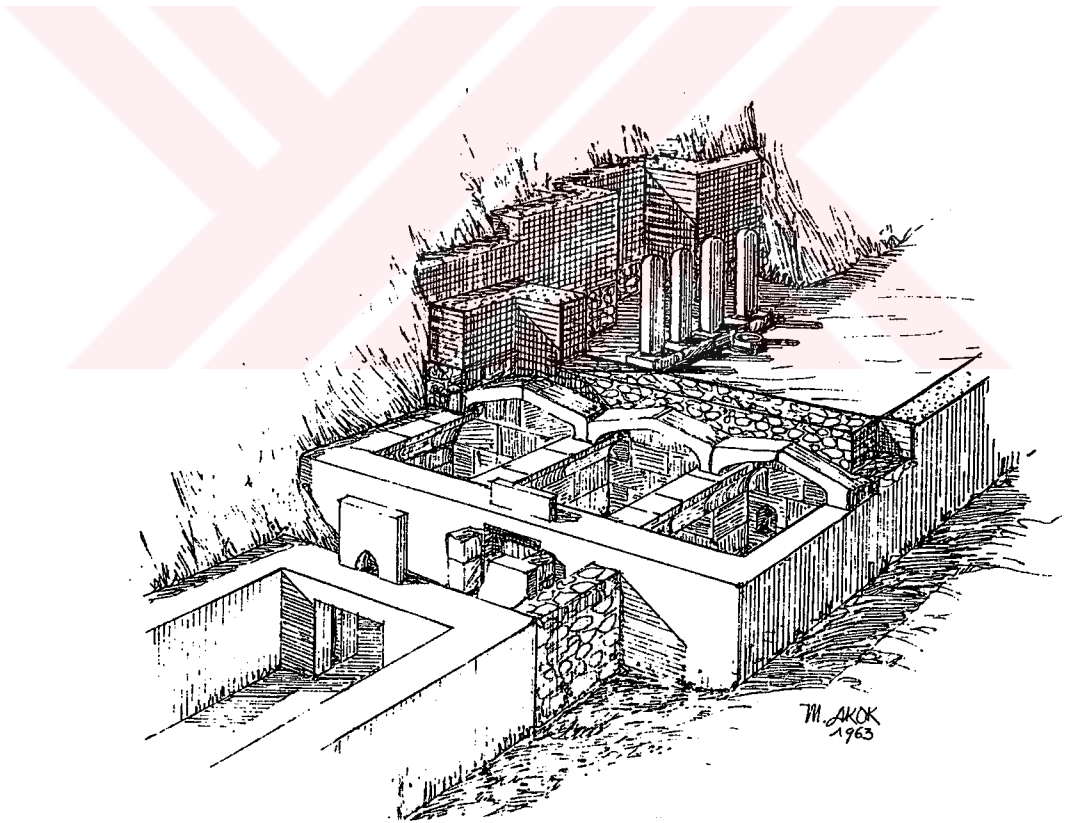

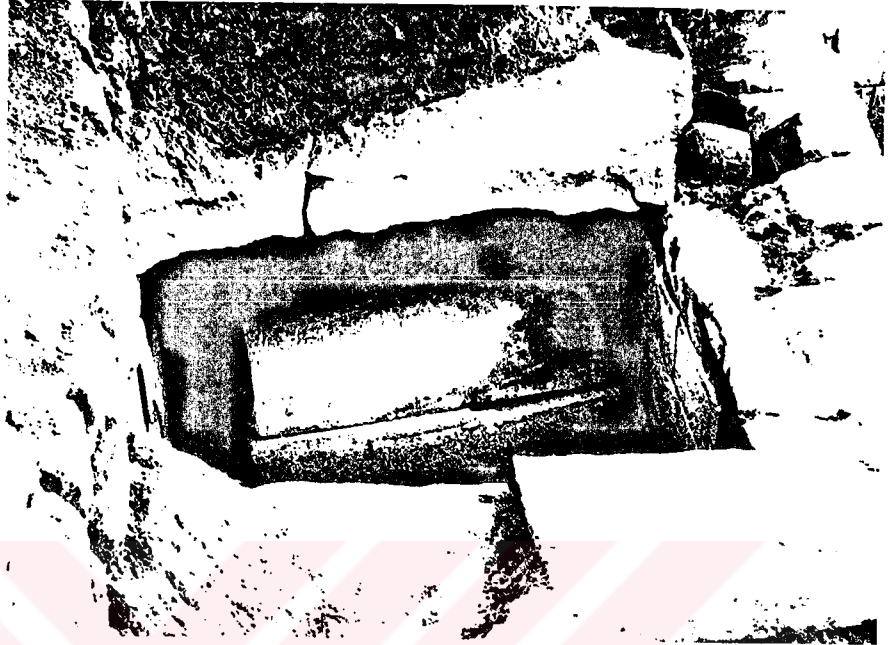
Van Kalesi
Kurucular ve Neft Kuyu Mezarlık Alanı

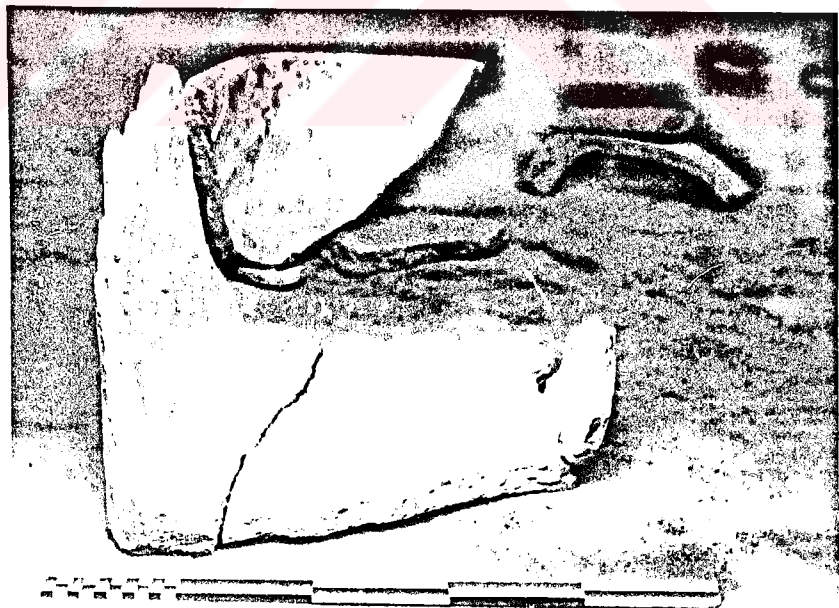
a

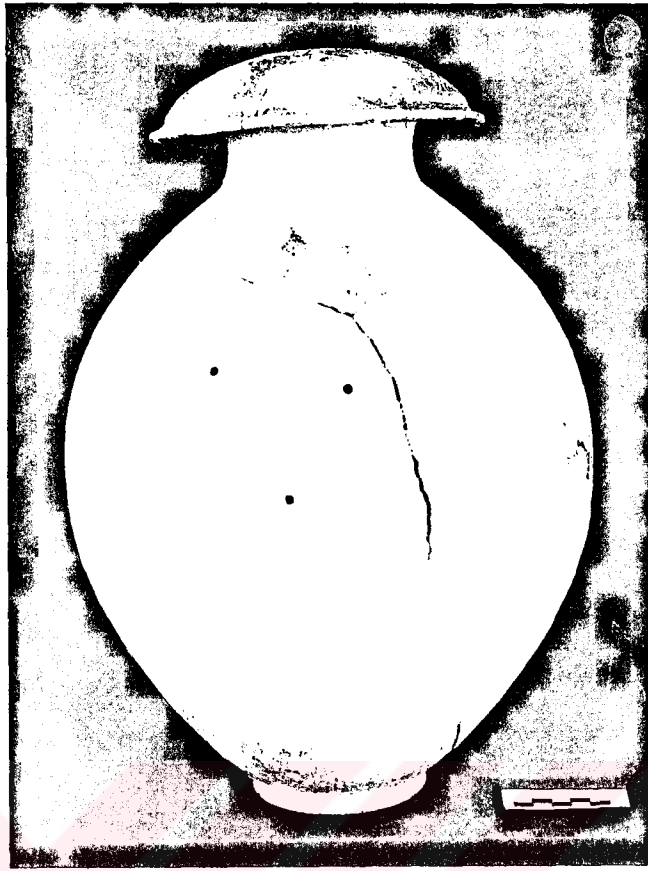
b

a

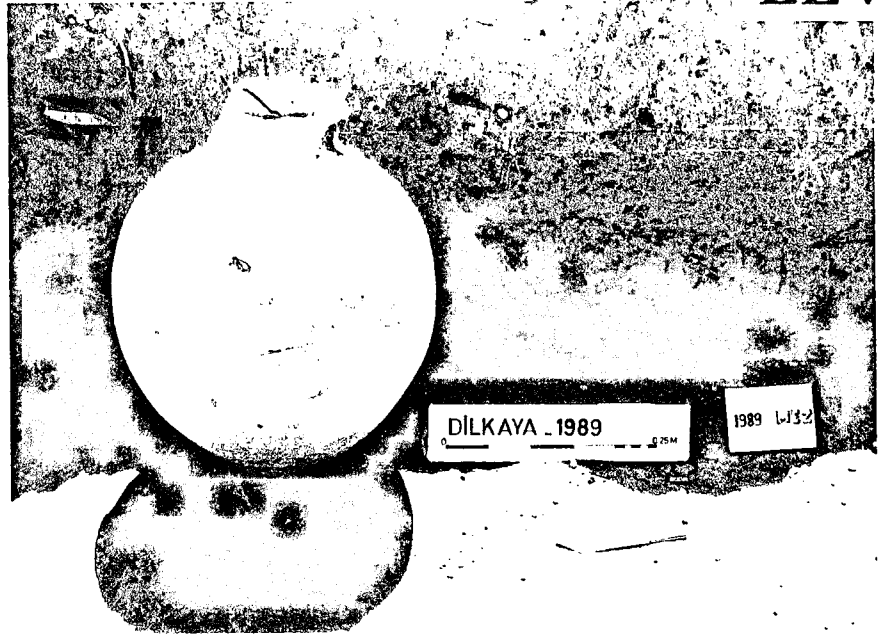
b

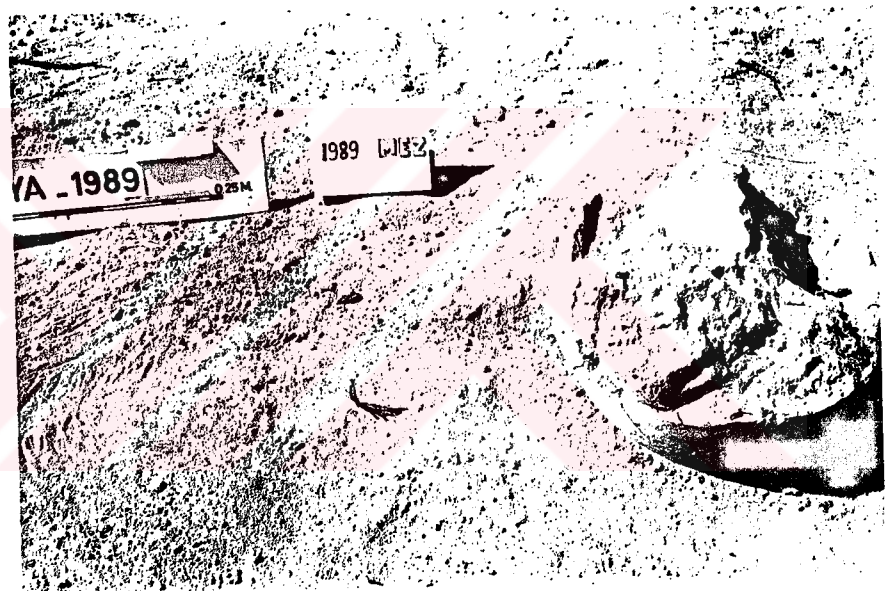
a

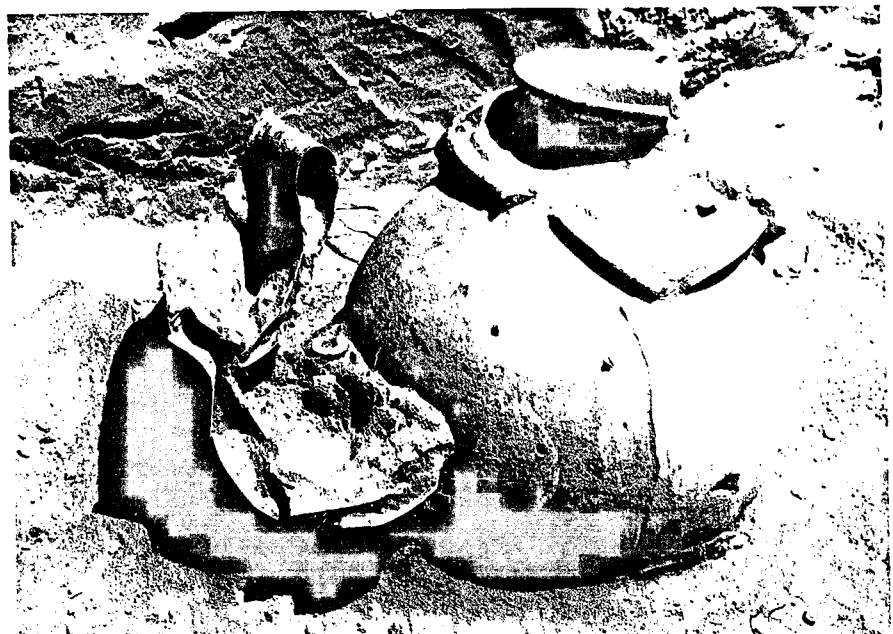
b

a

b

c

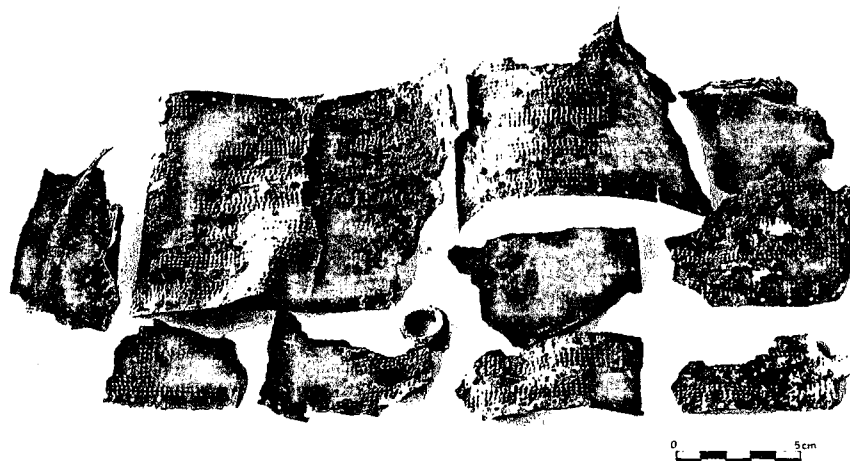
a

b

c

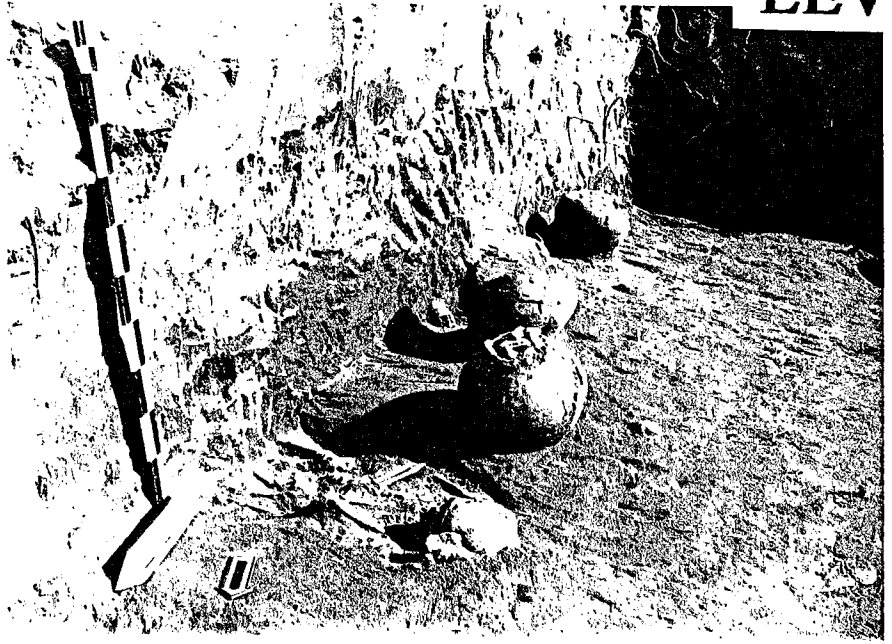
a

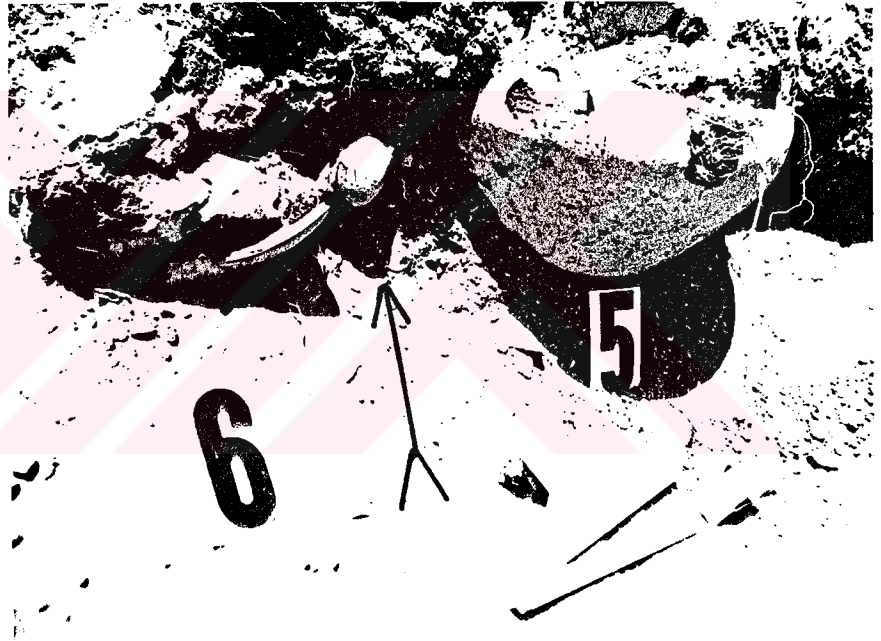
b

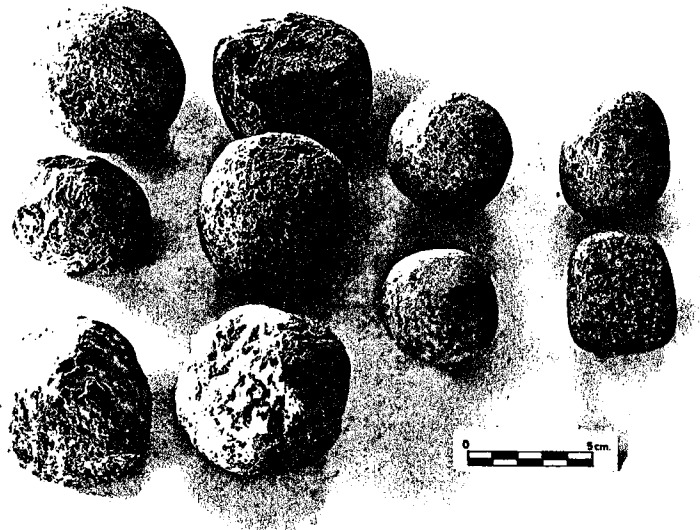
c

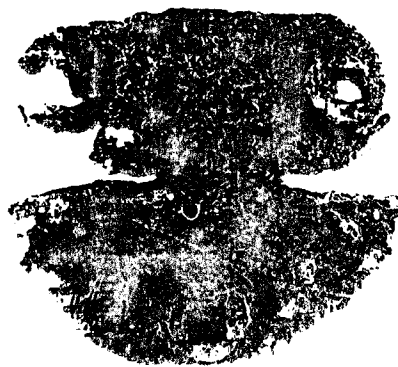
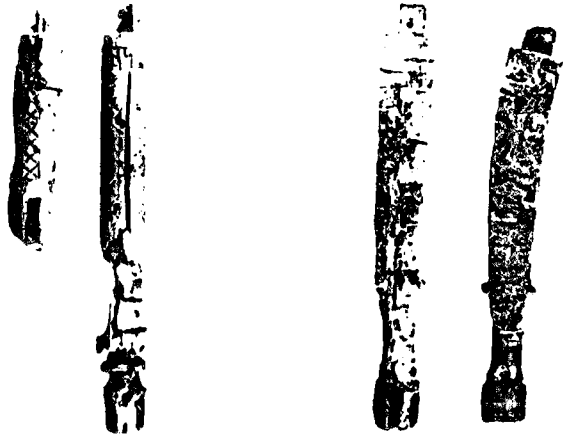
a

b

c

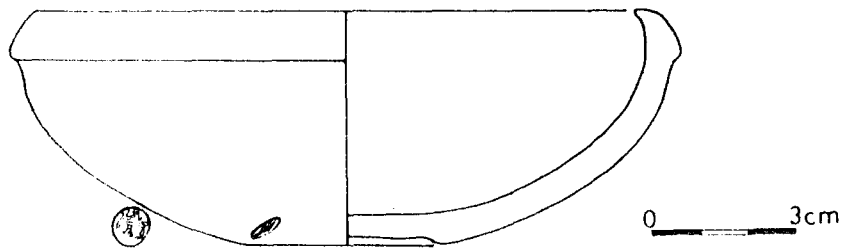

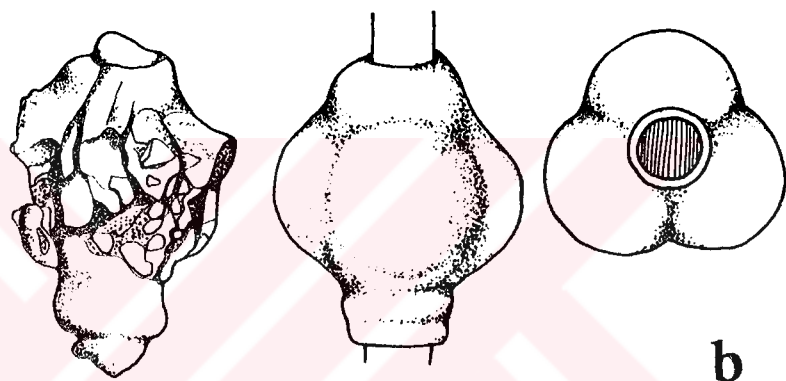
a

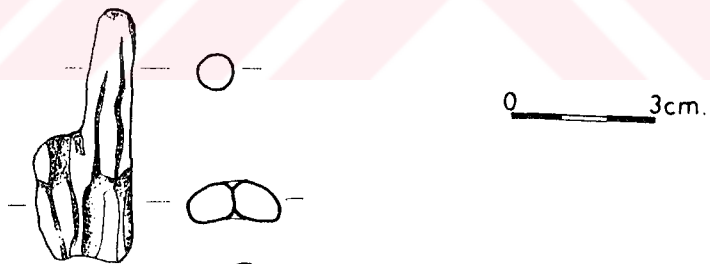
b

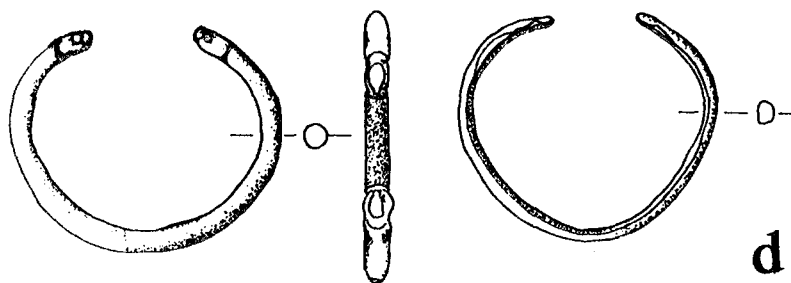
a

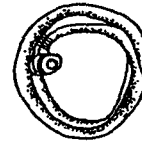
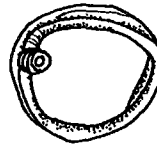
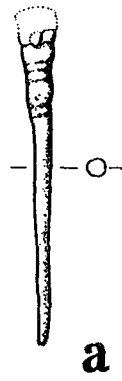
b

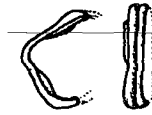
c

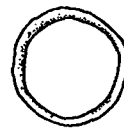
d

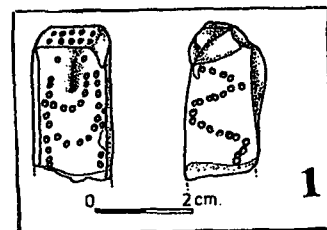
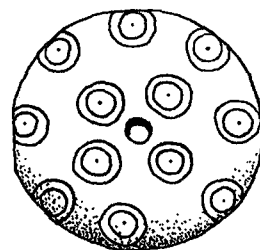
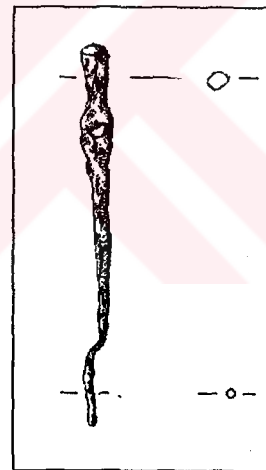
c

b

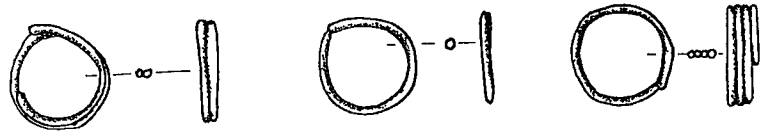

d

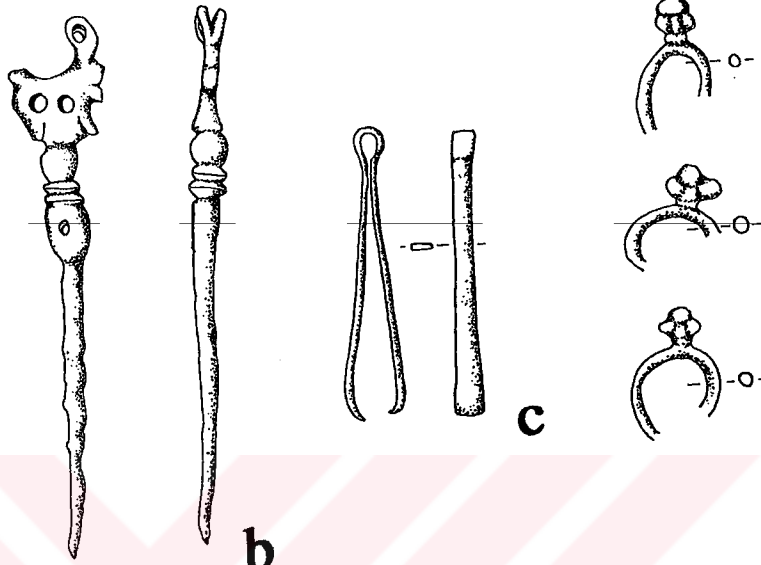

h

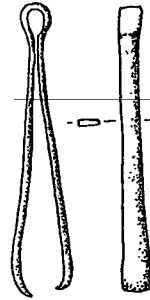

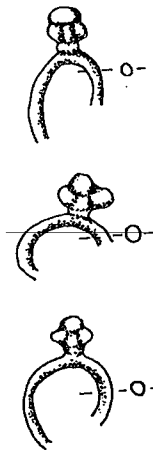
a

b

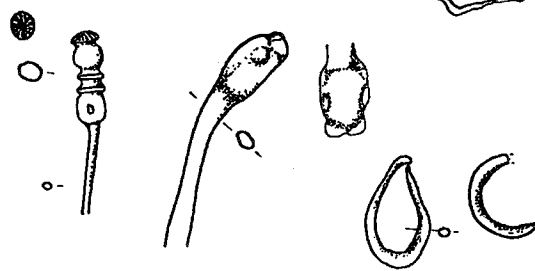
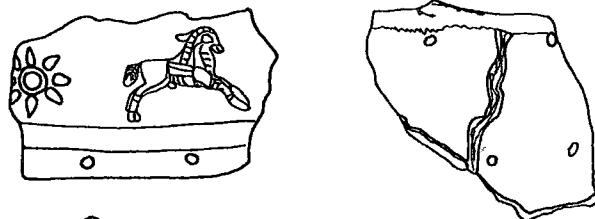
c

d

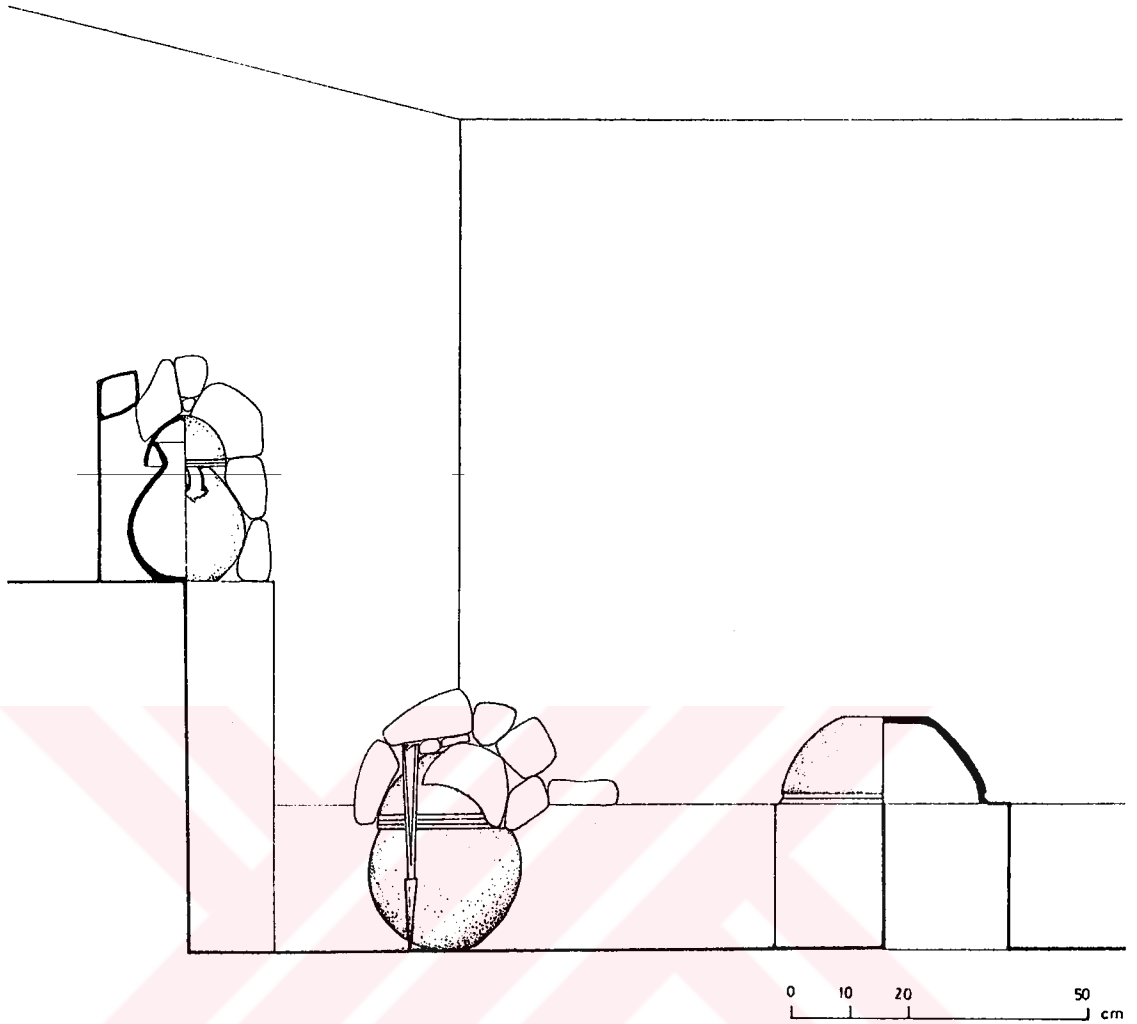

e

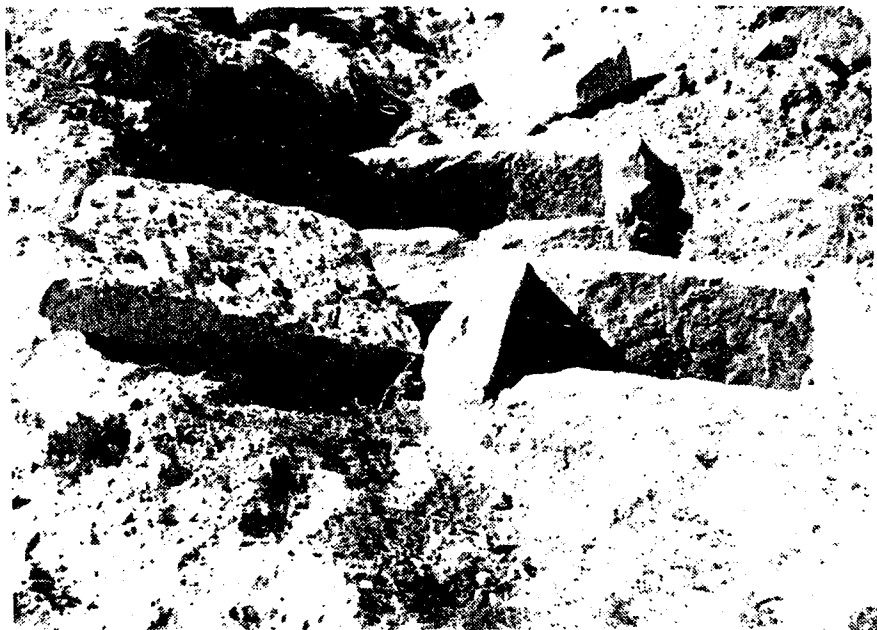

f

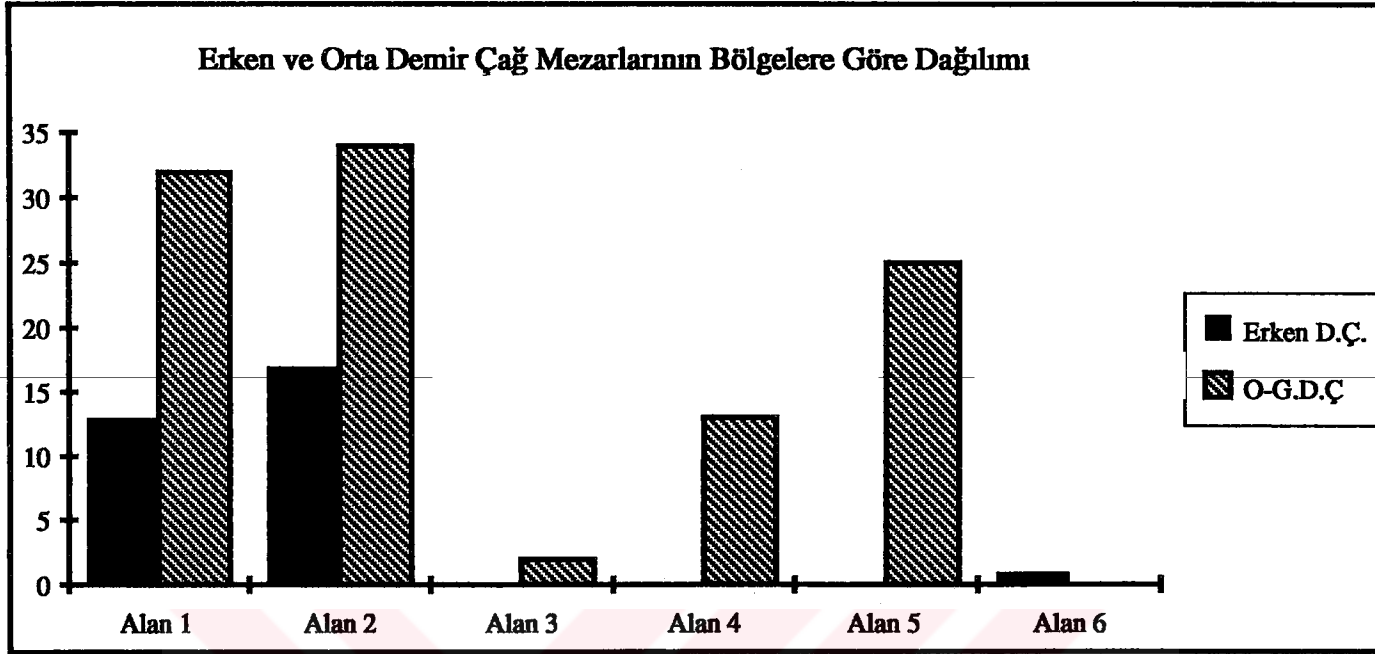

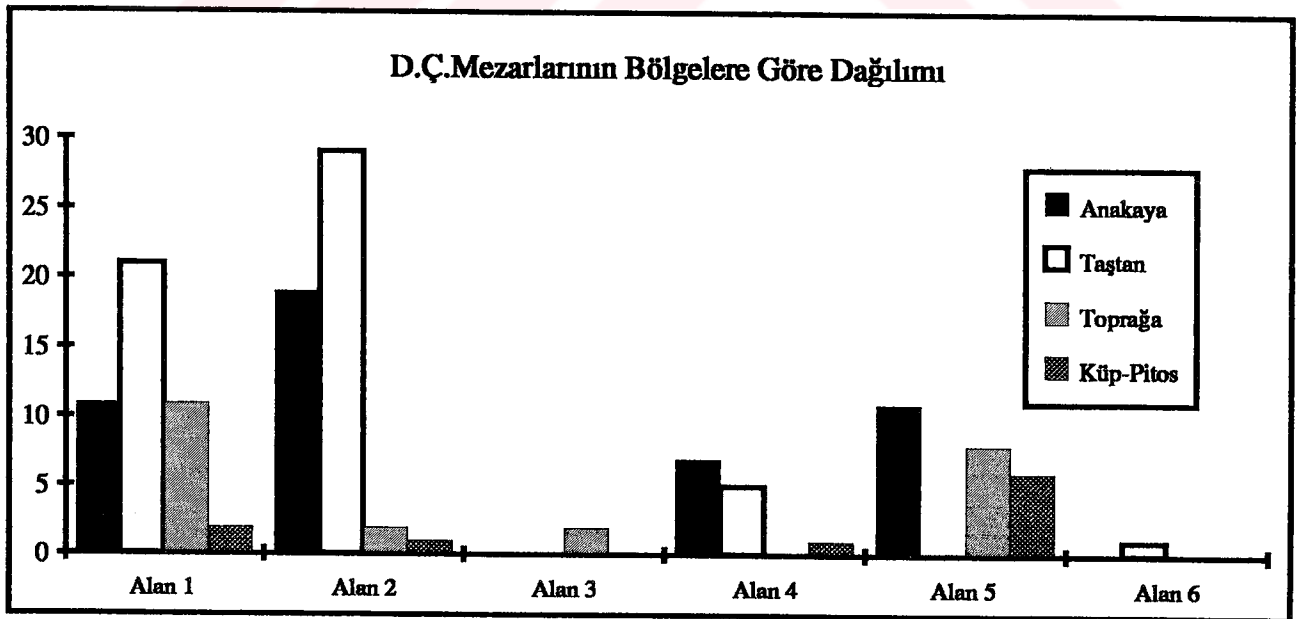
a

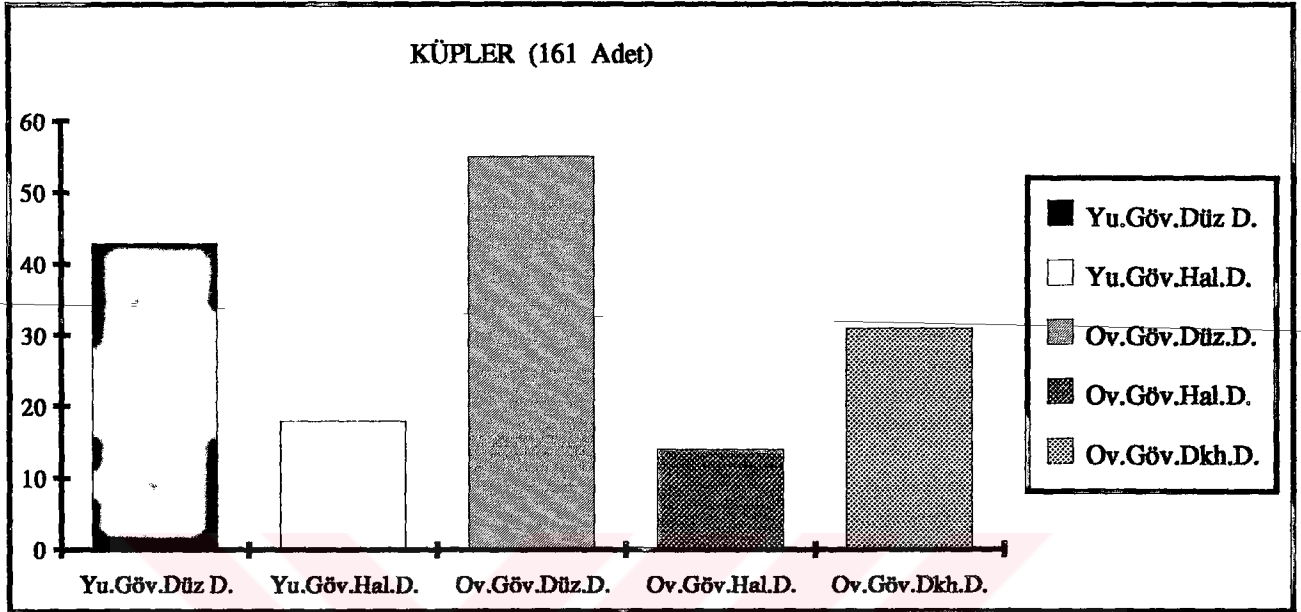
b

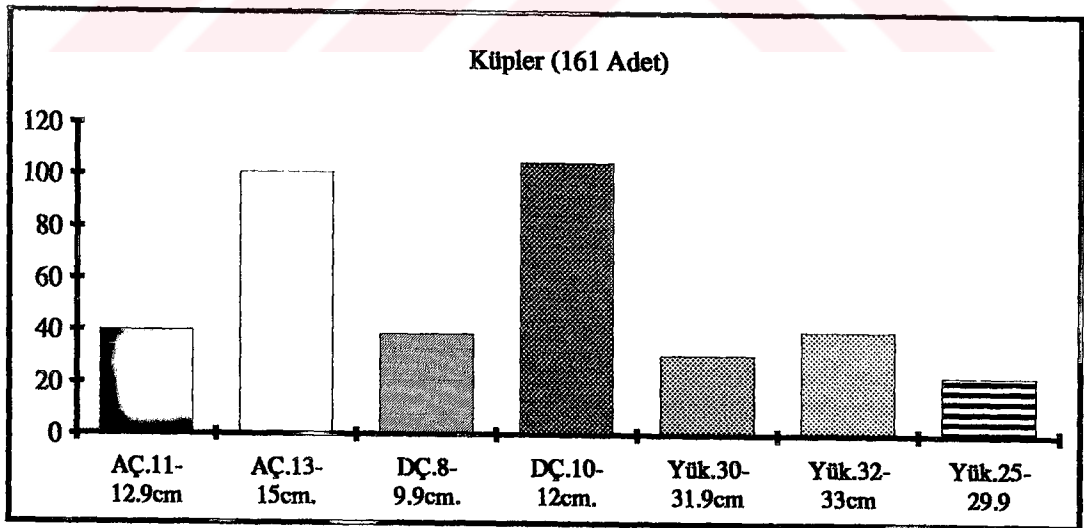
a

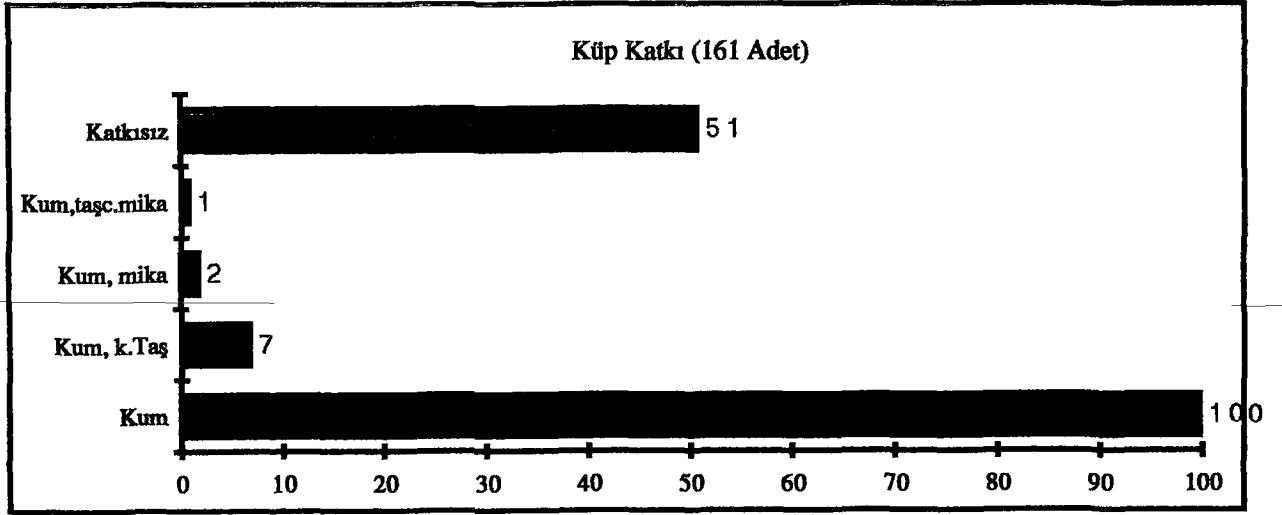
b

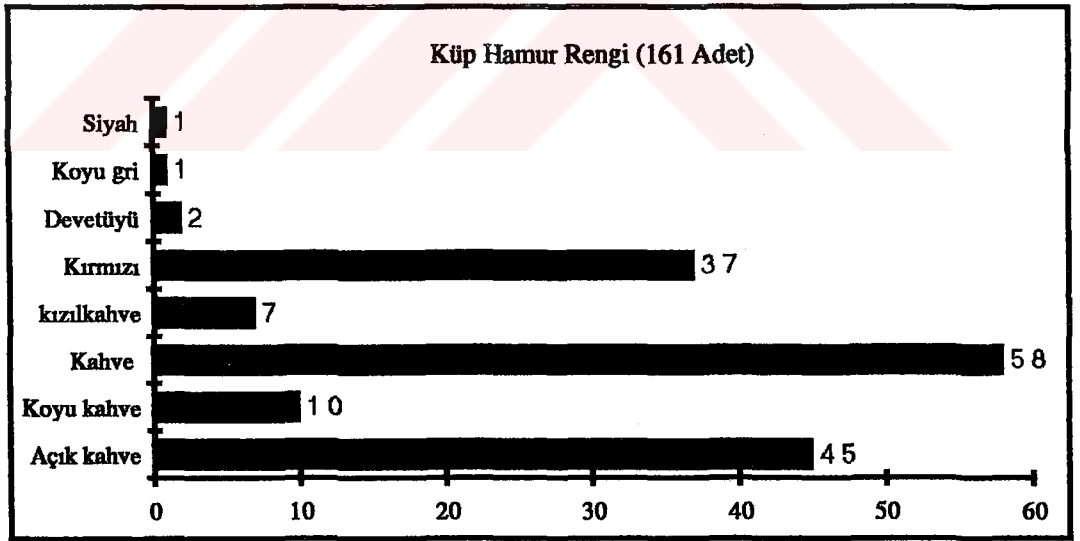
a

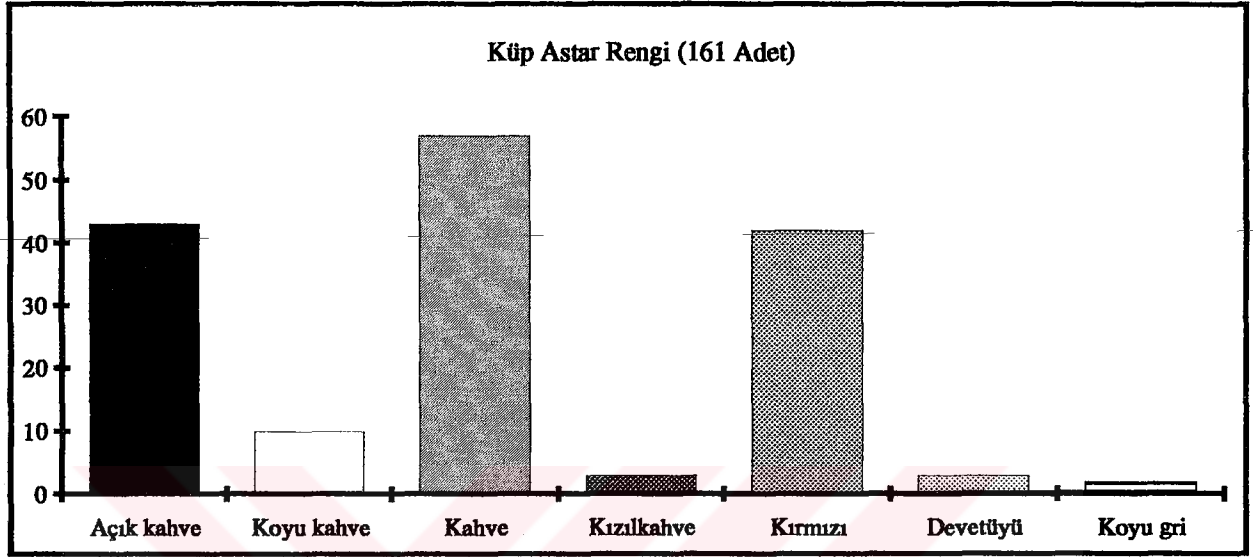
b

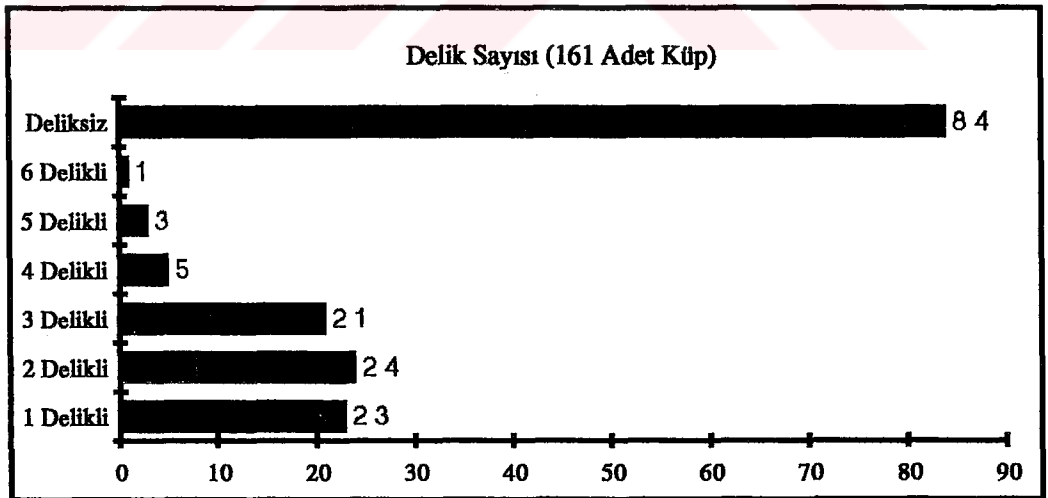
a

b

a

b